

STAVAK
ROŠANSKO
KRAJIN

DR DUŠAN LUKAČ

RATNA PROŠLOST NAŠIH NARODA

KNJIGA OSAMDESET DRUGA

UREIVA KI ODBOR

genera'.-potpukovnik BOŠKO URI KOVI , general-potpukovnik BRANKO BOROJEVIC, general-major ALEKSANDAR VOJINOVI , general-mjor BRANKO FEROVIC, general-major FABIJAN TRGO, general-major u penz. MESUD HOTI , general-major u penz. MILUTIN PEJANOVIC, pukovnik AHMET ONLAGIC, pukovnik VIKTOR KUCAN, potpukovnik u penz. LAZA BOGESKI i pukovnik ABDULAH SARAJLIC — odgovorni urednik

UREDNIK — REDAKTOR
potpukovnik RADOMIR PETKOVIC

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD

Dr Dušan Luka

**Ustanak
u Bosanskoj
krajini**

Beograd 1967.

*Odbranjeno kao doktorska disertacija na Filozofsko-istorijskom
fakultetu u Beogradu pred komisijom u sastavu:*

akademik dr VASO CUBRILOVIC
dr JOVAN MARJANOVIC
dr JOVAN MILICEVIC

UVOD

Sire podru je zapadne i centralne Bosne — teritorij ranijih srezova Banja Luka i Biha u celini, te manji delovi srezova: Doboj, Sarajevo i Mostar u toku NOB-a sa injavali su jedno operativno podru je pod nazivom Bosanska krajina.

¹ Iako se termin Bosanska krajina javlja u doba Turaka, on ima svoju praosnovu iz vremena srednjevjekovne bosanske samostalnosti. U vreme Kulina bana, krajem XII veka, bosanskoj državi su priklju eni predeli izme u srednjeg toka Vrbasa i gornjeg toka Sane, koji se nazivaju Donji kraji. U drugom delu XIV veka, u vreme procvata bosanske samostalnosti, kralj Tvrtko širi svoju vlast dalje na zapad, sve do gornjeg Unca i Cetine. Ovi predeli nazivaju se tada Završje. Ve u ovo vreme ovi krajevi postaju pograni na podru ja izme u samostalnih južnoslovenskih država ili država iju su vrhovnu vlast one priznavale i u izvesnom smislu granica uticaja isto ne i zapadne hriš anske crkve. Zna aj ove teritorije kao grani nog podru ja još više se isti e u vreme turske vladavine na Balkanu. Ova teritorija postaje ratno poprište izme u Austro-Ugarške i Turske, što ima vidnoga odraza na ustrojstvo vojne i civilne vlasti u podru jima sa obe strane granice, i na formiranje posebnog tipa Krajišnika-ratnika. Nasuprot Vojnoj krajini, koju u Hrvatskoj osnivaju Habsburzi, Turska u predelima zapadne Bosne formira Tursku krajinu. Po osnivanju Bosanskog pašaluka 1580. god. odre uje se za sedište paše centar ove oblasti — Banjaluka.

Uporedo sa ja anjem vojne organizacije u Hrvatskoj krajini Turska Imperija posve uje veliku pažnju izgradnji svoje vojne organizacije u Bosanskoj krajini. U toku 16. i 17. veka izgra uje se u ovim krajevima sistem kapetanija sa vrš om vojnom organizacijom. Krajem 16. veka Krajina je bila podeljena na oko 20 kape-tanija. Današnja granica izme u Bosanske krajine i Hrvatske formirana je Karlova kim i Svištovskim mirom (1699. i 1791) posle definitivnog potiskivanja Turaka iz delova Like, Korduna i Banije

Dok su severoisto na, severna i zapadna granica Bosanske krajine ta no fiksirane rekom Vrbasom, itavim tokom, rekom Savom od Bosanske Gradiške do Jasenovca, rekom Unom od Bosanskog Novog do Donje Ivanjske i suvozemnom granicom od Donje Ivanjske do trome e izme u Dalmacije, Like i Bosanske krajine nedaleko od Knina, njena južna i jugoisto na granica nisu ta no određene. Prema mišljenju nekih istoričara ova granica prolazi velikim šumama izme u Jajca i Drvara.²

Najzapadniji deo ovoga područja, oko Cazina, Bihać i Krupe, naziva se još i imenima „Duboka krajina“, „Bihaćka krajina“, „Cazinska krajina“ ili „Pravi serhat“.

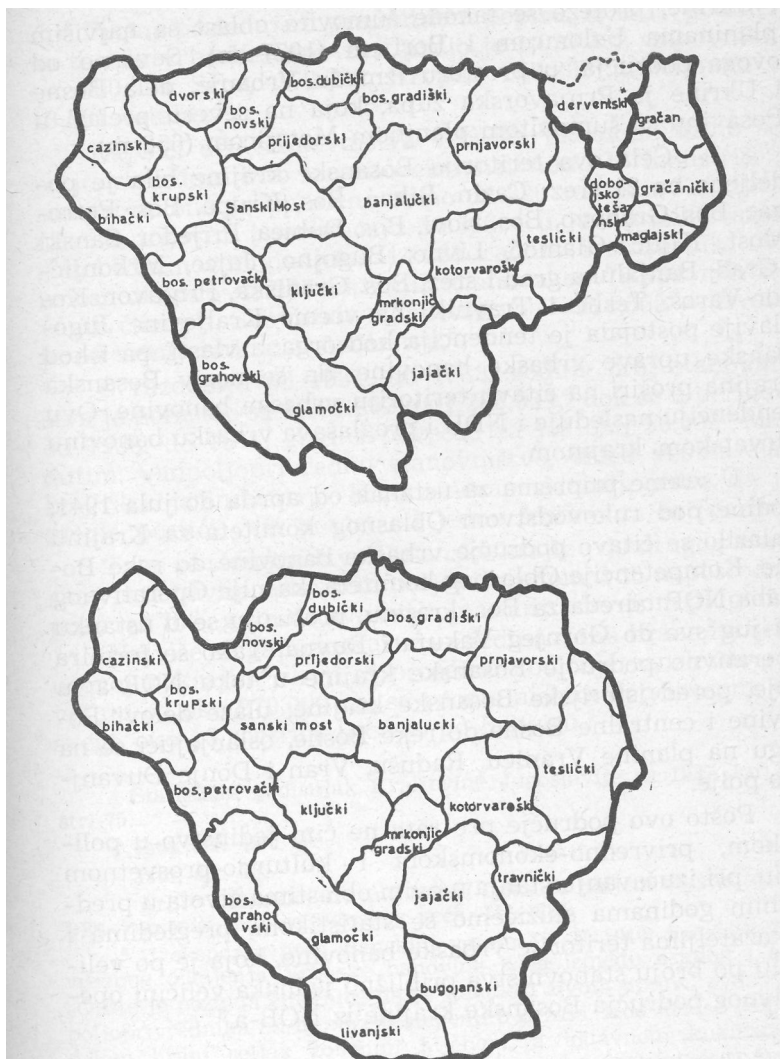
Bosanska krajina ima više manjih oblasti koje su podeljene rekama ili planinskim masivima. Na severu izme u reka Sane, Une, Vrbasa i drumu Banja Luka—Prijedor nalazi se Kozara (978 m) sa Potkozarjem, Knežpoljem i Lijevoj strani poljem. Deo Bihaćke krajine na levoj strani reke Une naziva se Cazinska krajina. Blago brdoviti predeo izme u Une, Sane i Grme (1604 m) naziva se Podgrme.

Južno od planine Grme prostire se predeo visokih dinarskih planina: Šrnetica (1341 m), Klekova (1961 m), Vijenac (1650 m), Šator (1872 m), Vitorog (1907 m), Staretina (1891 m), Raduša (1956 m), Vran (2074 m) i Dinara (1831 m), izme u kojih se nalaze kraška polja od kojih su najveća Livanjsko (380 km²), Glamočko (133,5 km²) i Duvanjsko (120 km²).

Od gornjeg toka reke Sane pa na istok do staroga drumu Banja Luka— a avica prostire se brdovito Zmijanje, a isto no od drumu do reke Vrbasa nešto viša Manja (1239 m). Jugoisto no od Jajca u gornjem toku reke Plive nalazi se Pliva ili Pljeva dok isto nije od nje oko reke Janja oblast Janj.

Južnije od Banjaluke, u trouglu izme u reka Vrbasa, Vrbanje i gornjeg toka Lašve prostire se šumovita planinska oblast sa planinama Cemernicom (1338 m) i Vlašićem (1943 m). Isto no od Vrbanje, u gornjim tokovima Usore

² Dr Vaso Ubrilović, prilog Bosanska krajina, u Enciklopediji Jugoslavije I, str. 699.

*derventski srez neposredno pred rat
 priklucen banovini hrvatskoj

VRBASKA BANOVINI I OPERATIVNO PODRUČJE
 BOSANSKE KRAJINE IZ NOB

i Ukriine, proteže se tako e šumovita oblast sa najvišim planinama Uzlomcem i Borijem (1077 m). Severno od ovoga podru ja, u prostoru izme u Vrbanje, dela Bosne i Ukriine je Prnjavorska župa, koja na severu prelazi u Posavinu sa šumovitom planinom Motajicom (652 m).

Cela ova teritorija Bosanske krajine bila je po- deljena na 21 srez: Cazin, Biha , Bos. Krupa, Bos. Petrovac, Bos. Grahovo, Bos. Novi, Bos. Dubica, Prijedor, Sanski Most, Klju , Glamo , Livno, Bugojno, Jajce, Mrkonji - -Grad, Banjaluka grad i srez, Bos. Gradiška, Prnjavor, Kotor-Varoš, Tesli i Travnik. Za vreme Kraljevine Jugoslavije postojala je tendencija kod organa vlasti, pa i kod banske uprave vrbaske banovine, da se naziv Bosanska krajina proširi na itavu teritoriju vrbaske banovine. Ovu tendenciju nasle uje i NDH i proglašava vrbasku banovinu Hrvatskom krajinom.

U vreme priprema za ustanak od aprila do jula 1941. godine pod rukovodstvom Oblasnog komiteta za Krajinu nalazilo se itavo podru je vrbaske banovine do reke Bosne. Kompetencije Oblasnog komiteta, kasnije Operativnog štaba NOP odreda za Bos. krajinu, proširuju se u ustanku na jug sve do Gornjeg Vakufa i Duvna. Tako se formira operativno podru je Bosanske krajine u toku NOR-a, u koje, pored istorijske Bosanske krajine, ulaze delovi Posavine i centralne Bosne do reke Bosne, oslanjaju i se na jugu na planine Vrani u, Radušu, Vran i Donje Duvanjsko polje.

Pošto ovo podru je pre rata ne ini jedinstvo u politi kom, privredno-ekonomskom i kulturno-prosvetnom vidu, pri izu avanju stanja u ovim oblastima života u predratnim godinama služi emo se statistikom, pregledima i pokazateljima teritorije vrbaske banovine, koja je po veli ini i po broju stanovništva približno jednaka veli ini operativnog podru ja Bosanske krajine iz NOB-a.⁸

⁸ U operativno podru je Bosanske krajine nisu ušli predratni srezovi iz okvira vrbaske banovine: Dobo, Dvor na Uni, Maglaj, Grad ana, Grada ac i Tešan, ali su ušli, u celini ili delimi no, srezovi iz susednih banovina: Travnik, Kupres, Bugojno, Livno i Duvno.

Prema poslednjem predratnom popisu, iz 1931. godine, na terenu vrbaske banovine živelo je 1,037.382 stanovnika — 600.529 Srba, 172.787 Hrvata, 250.265 muslimana i 13.801 ostalih.⁴

Najve i deo stanovništva vrbaske banovine bavio se poljoprivredom i to izrazito ekstenzivnom. U industriji i zanatstvu bilo je uposleno samo 21.320 radnika i službenika, u trgovini i saobraćaju 10.386, i u javnim službama i slobodnim zanimanjima 14.231 radnik i službenik, što iznosi ukupno 45.937 aktivnih lanova sa 76.880 izdržavanih lanova. Sve ostalo stanovništvo — 914.565 — živelo je od zemljoradnje i stočarstva.⁵

U razdoblju od 1931. do 1938. godine broj stanovništva je porastao sa 1,037.382 na 1,206.054,⁶ dok se u periodu od 1938. do 1941. godine povećao za još oko 50.000. Međutim, vanpoljoprivredno stanovništvo, usled veoma slabog razvoja industrije, kriza i nezaposlenosti, jedva da je moglo postići i veći porast od jedne šestine za taj period.

Tako se stanovništvo Bosanske krajine do drugog svetskog rata bavilo uglavnom poljoprivredom, i to neposredno pred rat 70% gazdinstava oralo je zemlju drvenim plugom.⁷

Najviše se gajilo kukuruz — jedina žitna hrana na selu u ovoj pokrajini⁸, koji je prosečno godišnje zauzimao površinu od oko 270.000 ha, sa veoma niskim doprinosom, od svega oko 13 metrika centi po hektaru.⁹

⁴ Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1937, knj. 8, str. 75.

⁵ Isto, str. 49 i 50.

⁶ Isto, str. 76.

⁷ Arhiv Bosanske krajine Banja Luka (u daljem tekstu: Arhiv BK), zapisnik sednice Banskog veća, III—234.

⁸ U ekspoziciji pred Banskim većem 19. II 1940. na elniku Privrednog odeljenja Vrbaske banovine kaže izmeću ostalog i ovo: „Opšte je poznata činjenica da je standard života upravo ovdašnjeg poljoprivrednika na najnižem stepenu u državi. Kod nas se velikim delom hrani seljak zobenim hlebom, a uglavnom kukuruzom. Postoji se od pola godine. Kukuruz su niske, a stanovi mršavi, često nema ni prozora, spava se na golom podu, slami, senu ili lišću. Posteljnih stvari uopšte nema. Hrana je vrlo slaba”. — Iz citiranog zapisnika.

⁹ Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1938. i 1939, knj. 9, str. 167.

Najve i deo seoskih gazdinstava bio je sa veoma malim posedima: 7.335 do pola hektara, 93.705 doma instava od pola do 5 hektara — u ve ini slu ajeva slabe i nerodne zemlje¹⁰. Sli no je bilo i sa sto arstvom. Rasna stoka je gajena samo u ravni arskim krajevima. Retko je gde vršeno oplemenjivanje i selekcija stoke. Primitivan na in pripremanja sto ne hrane i loše održavanje pašnjaka uvje-tovali su ograni en broj doma e stoke svih vrsta. U celoj oblasti u 1939. godini bilo je 1,531.699 grla sitne i krupne stoke ili jedva nešto više od jednog grla po jednom stanovniku.¹¹

Ve i deo seljaštva u Bosanskoj krajini nalazio se u vrlo bednom materijalnom položaju, a posebno ono sa naj-sitnijim posedima do 2 hektara. Pomo od države i agrarne reforme, koja je godinama obe avana, usled najraznovrs-njih malverzacija sa državnim zemljama (pre svega sa šu-mama i kr evinama), bila je bezna ajna, posebno u najpa-sivnijim krajevima. Sam šef Agrarno-privrednog odseka vrbaskve banovine morao je 1940. godine javno priznati da se kraj agrarne reforme na terenu Bosanske krajine ne može sagledati¹². U potrazi za zaradom muškarci iz siromašnih porodica i zadruga lutaju iz godine u godinu po Slavoniji i Vojvodini, kao sezonski radnici ili u rodnom kraju rade kao napoli ari kod bogatijih seljaka na pose-dima otkupljenim od osiromašenih sitnih sopstvenika ili na kompleksima uzurpiranim od države.¹³

Industrija je bila veoma slabo razvijena. Neposredno pred drugi svetski rat u vrbaskoj banovini je radilo 49, pre-težno manjih industrijskih preduze a, od ega je oko polo-vine otpadalo na pogone drvne industrije — pilane i mani-pulacije za eksploataciju šuma. Nešto šire je bilo razvijeno zanatstvo, ali sa veoma malim brojem uposlenih radnika.

¹⁰ Isto, 1937, knj. 8, str. 108.

¹¹ Isto, za 1940, knj. 10, str. 170 i 171.

¹² Arhiv BK, citirani zapisnik Banskog ve a, str. 81.

¹³ Vidi: Bosna i Hercegovina kao privredno podru je, Sara-jevo 1938.

U 1939. godini u 8.270 zanatskih radnji bilo je uposljeno svega 2.183 pomoćnika i 2.416 učenika¹⁴.

U privrednim preduzećima ima veći i dio radništva sa injavljali su sezonski radnici, a posebno u drvenoj industriji i ciglanama, u kojima se moglo preko leta upošljavati nekvalifikovano stanovništvo sa sela. U dve trećine preduzeća proizvodnja je bila manufakturnog karaktera sa starim, dotrajalim mašinama i vrlo teškim uslovima za rad. Položaj pomoćnika i učenika u zanatstvu i trgovini bio je još teži nego položaj radnika u industriji. Pored napornog rada u radionici, oni su morali obavljati veći i dio poslova u domaćinstvu svog poslodavca.

Oko polovina privrednih preduzeća a u vrbaskoj banovini nalazila se u rukama osam akcionarskih društava, od kojih je veći ina bila relativno siromašna, ime se njihova žest za profitima i intenzivnijim korištenjem privrednih bogatstava još više isticala. U 1936. godini ova društva su imala dvanaest puta više kapitala uloženog u sirovine i materijal za reprodukciju nego u gotovini¹⁵.

U prilog pogoršanju položaja radništva i siromašnog seljaštva u Bosanskoj krajini u godinama pred drugi svjetski rat išlo je i permanentno povećanje životnih troškova, dok su nadnice ostajale na istom nivou ili su čak opadale. Radi ilustracije uporedi ćemo nadnicu kopača i cenu 1 kg crnog hleba. Na primer, dok je nadnica kopača u Banjaluci 1935. godine iznosila prosečno 20,56 din, a cena 1 kg crnog hleba 2 dinara, ona je 1937. godine pala na 20 din, a cena hleba je porasla na 2,67¹⁶. Pogoršanjem standarda najviše je bio pogođen siromašni seljak-nadničar i nekvalifikovani radnik.

I u pogledu saobraćaja vrbaska banovina je dolazila na poslednje mesto u Kraljevini Jugoslaviji. Od ukupno 7.377 km pruge normalnog koloseka 1939. g. u Jugoslaviji na vrbasku banovinu je otpadalo samo 178 km ili 2,41% (pruga od Volinje do Banjaluke i Bos. Novog do Bihaća).

Nešto bolje stanje je bilo sa uskotračnom prugom — 494 km, od kojih je samo 136 km bilo u javnom saobraćaju.

¹⁴ Arhiv BK, citirani zapisnik Banskog veća, str. 128.

¹⁶ Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1937, knj. 8, 204.

¹⁸ Isto, str. 226 i 230.

aju, dok je 358 km pruge korišteno za eksploataciju šuma i ruda.

Nije bilo bolje stanje ni u cestovnom saobraćaju. Od 41.915 km državnih i banskih puteva u Kraljevini, na vrbasku banovinu je otpadalo samo 2.708 km ili 6,69%.¹⁷

U oblasti kulturno-prosvetne delatnosti situacija u vrbaskoj banovini bila je kao i u privredi. Dok je u itavoj Jugoslaviji prosek nepismenosti iznosio 44,6%, u vrbaskoj banovini bilo je 72,6% nepismenih. Bilo je planinskih područja gde se procenat nepismenosti penjao i preko 80%, kao u srezovima: Cazin, Ključ i Kotor-Varoš¹⁸.

U zaostalijim područjima itave skupine sela bile su bez osnovne škole. Od 8.727 osnovnih škola u celoj Jugoslaviji u školskoj 1937/38. godini na vrbasku banovinu je otpadalo 503 škole ili 5,75% sa 60.381 učenikom ili samo 4,34%. Proces širenja školske mreže i izgradnje novih škola bio je vrlo spor. U školskoj 1937/38. godini otvoreno je samo 7 novih škola na 25 srezova i 2 grada vrbaske banovine ili 0,26 novih škola po jednom srezu¹⁹.

Ni u narednim godinama izgradnja škola nije bila mnogo brža, naprotiv, u poslednjim godinama pred rat ona je još više opasna. U 1938/39. godini otvoreno je 10 novih osnovnih škola, dok su u narednoj 1939/40. izgrađene samo 4 osnovne škole. Ovakva politika političkih i prosvetnih vlasti dovela je do toga, da je školska mreža u vrbaskoj banovini daleko zaostajala u razvitku iza svih ostalih banovina²⁰.

Stanje srednjeg školstva nije bilo ništa povoljnije. Od 188 gimnazija u Kraljevini u školskoj 1936/37. godini na vrbasku banovinu je otpadalo samo 5, odnosno 2,66%, dok je procenat stanovništva vrbaske banovine u ukupnom broju stanovništva Kraljevine Jugoslavije iznosio preko 8%. U ovo vreme radila je na terenu itave Bosanske krajine samo jedna učenička škola²¹.

¹⁷ Isto za 1938/39, str. 210, i za 1940, str. 194.

¹⁸ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. — Stanovništvo po pismenosti.

¹⁹ Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1938/1939, knj. 9, str. 354 i 360.

²⁰ Citirani zapisnik Banskog veća.

²¹ Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1938/1939, str. 363.

Kultura je bila u još nezavidnijoj situaciji. Najveći broj stanovništva po selima nije uopšte imao prilike da spozna najosnovnije elemente dostignu a civilizacije, kao što su na primer: radio-aparat, kino-predstava i si.

Zaostalost, siromaštvo i opšta privredna nerazvijenost krajiškog područja imali su vidnog odraza na celokupna politička kretanja u ovome kraju.

I pored velikih mogućnosti za eksploataciju šumskih i rudnih bogatstava, domaća buržoazija je bila relativno siromašna. Ovo se odnosi naročito na malobrojnu industrijsku buržoaziju, koja je raspolagala sa svega nekoliko desetina, pretežno manjih i zastarelih preduzeća a, uglavnom za eksploataciju šuma ili preduzeća a za izradu polufabrikata. Trgovina buržoazija bila je nešto brojnija, ali tako e relativno siromašna. Izuzetak imalo nekoliko trgovina porodica iz Banjaluke, Bihaća a, Prijedora i još nekih veći mesta, koje su raspolagale sa nešto većim trgovinskim i bankovnim kapitalom i rezervama robe. U manjim srećnim mestima, sedištim opština i selima nalazio se već i broj sitnih trgovaca mešovitoj robom, koji su u većini slučajeva zadržali mentalitet bogatijeg seljaka, i po načinu života se nisu mnogo razlikovali od bogatijih seoskih domaćinstava.

Koristeći povoljne uslove — privrednu, političku i kulturnu zaostalost, nezaposlenost, jake ostatke patrijarhalne prošlosti, delimično nerazvijene oblike nacionalne svesti, versku zatucanost i jak uticaj velikosrpskog i velikohrvatskog šovinizma — buržoazija usmeravala političku borbu na liniju verske i nacionalne borbe i netrpeljivosti.² Verska i nacionalna netrpeljivost kao odraz ekonomske bede i političke zaostalosti koju svojom protivnarodnom delatnošću snažno podgrejava i deo klera svih triju konfesija primala je neposredno pred rat sve oštrije oblike.

²² Avdo Humo, Rad Partije na pripremanju oružanog ustanka u Bosni i Hercegovini, Vojno delo br. 4—5/1959, Beograd, str. 231—243.

U estale su sva e na zborovima, vašarima i u mešovitim selima, koje su esto prerastale u masovne sukobe, u kojima je bilo i po nekoliko mrtvih. Tako je 12. januara 1938. godine došlo do masovnog obra una izme u muslimana i Srba u selu Omarskoj kod Prijedora, kojom prilikom je uz indirektnu podršku žandarma poginulo 6 muslimana.²³

Borba za ekonomski prestiž, vo ena na pozornici politike borbe, za uticaj i glasove građanskih partija, vodila se uglavnom na konfesionalnoj osnovi. Strana koja borba izme u pojedinim građanskim partijama po inje da oživljava pred izbore 1935. godine. Najja i uticaj u redovima srpskog življa imale su u ovo vreme Jugoslovenska nacionalna stranka, Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka i Savez zemljoradnika (Zemljoradnička stranka). Kod hrvatskog stanovništva izrazito najja i uticaj je imala Hrvatska seljačka stranka, a u muslimana najja a je bila Jugoslovenska muslimanska organizacija. Na petomajskim izborima 1935. godine za Bogoljuba Jevtića, nosioca liste Jugoslovenske nacionalne stranke, glasalo je 119.409 birača ili 54,53 od svih glasanih na teritoriji vrbanske banovine. Za listu udružene opozicije (Hrvatska seljačka stranka, Demokratska stranka, Savez zemljoradnika i Jugoslovenska muslimanska organizacija) glasalo je ukupno 97.563 birača ili 44,55 svih birača na teritoriji vrbanske banovine. Od ukupno 24 izborna srezova opozicija je pobedila u devet srezova: Banjaluci, Bihaću, Gradaču, Dvoru na Uni, Bosanskoj Dubici, Bosanskom Novom, Maglaju i Cazinu.²⁴ Uspeh opozicije ne može se uzeti kao sigurno merilo jačanja demokratske svesti kod naroda, jer su neke od stranaka, kao na primer JMO, spadale u red tada najkonzervativnijih stranaka i odmah posle izbora prešle iz opozicije na stranu vlade.

U periodu izme u petomajskih izbora 1935. i decembarskih izbora 1938. godine izvršena je izvesna stabilizacija

²³ Arhiv Instituta za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu (u daljem tekstu: Arhiv IRP, Beograd), mf 79/341, Izveštaj ministra saobraćaja predsedniku vlade od 31. I 1938.

²⁴ Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1935, knj. Rezultati izbora za narodne poslanike.

gra anskih stranaka koje su u vreme premo i JNS do 1935. godine bile od strane režima zabranjivane i prigušivane.

U pogledu organizacije strana kog politički život i rada raznih ustanova koje su delovale u okviru stranke prednjačila je HSS, - iza su kotarska, opštinska i seoska rukovodstva držala pod svojim uticajem skoro itav hrvatski živalj u Krajini. Stranka je ostvarivala svoj uticaj i preko privrednih, ekonomskih, kulturnih i drugih ustanova. U hrvatskim selima delovala je ekonomsko-privredna organizacija Gospodarska sloga, koja je radi zaštite, uglavnom bogatijih seljaka, osnivala kreditne, poljoprivredne i nabavno-prodajne zadruge. Od 1937. stranka formira po srezovima jedinice seljake i građanske zaštite koje svoje pripadnike obučavaju vojnim veštinama i ujedno služi kao zaštita stranačkih interesa HSS. U ovom vremenu HSS drži pod svojom kontrolom najveći i broj hrvatskih nacionalnih kulturnih institucija, kao što su pevački horovi, kulturno-umetnički društva, sportska društva, razne sekcije itd. Stranaka kao struktura vodećeg muslimanske organizacije (JMO) bila je labilna, ali je njen uticaj među muslimanima bio vrlo jak. Zahvaljujući tome što je rukovodstvo JMO na čelu sa Spahom odmah posle izbora izašlo iz opozicionog bloka i, po sporazumu sa Stojadinovićem, prišlo u Jugoslovensku radikalnu zajednicu, JMO je imala hegemonistički položaj u zvanom režimskoj politici u Bosni i Hercegovini u srezovima i gradovima gde je muslimansko stanovništvo bilo brojnije od Srba i Hrvata. Lavirajući između vodećih grupacija velikosrpske i velikohrvatske buržoazije, JMO je uspela da ojača uticaj domaćeg muslimanske buržoazije i proširi u znatnom broju banovskih, sreskih i opštinskih organa vlasti. Ovo je posebno važno za srezove u Krajini u kojima žive i procenat muslimana, kao u Cazinu, Bihaću, Bos. Krupi, Sanskom Mostu itd.

Među srpskim življem u periodu od 1935. godine naglo počinje da jača uticaj Zemljoradničke stranke, posebno njena opoziciona grupa, koju je na izborima 1938. u ovom kraju predvodio dr Branko Cubrilović. Posle izlaska dr Cubrilovića iz opozicije u leto 1939. i njegovog ulaska u vladu Cvetkovića — Maček dolazi do izvesnog slabljenja uticaja Zemljoradničke stranke u pojedinim srezovima u Krajini.

Jugoslovenska nacionalna stranka, koja je zahvaljuju i podršci režima do 1935. imala najja i uticaj u Krajini, po inje posle izbora naglo politi ki da slabi. Ja i uticaj ova stranka zadržala je u toku ovih godina samo u srezu Kotor-Varoš.²⁵

Znatan uticaj kod Srba u ovo vreme imala je Radikalna stranka, koja je u okviru Jugoslovenske radikalne zajednice (Radikalna stranka, JMO i Slovena ka Ljudska stranka) bila na vlasti. U rukovode e organe Radikalne stranke bili su uglavnom uklju eni najbogatiji srpski slojevi bankari, vlasnici preduze a, bogati i srednji trgovci. Predstavnici ove stranke imali su u ovome periodu zajedno sa predstavnicima JMO najja i uticaj u banovskim i lokalnim organima vlasti.

Samostalna demokratska stranka imala je dosta jak uticaj u srpskom živilju u privredno, kulturno i politi ki razvijenijim srezovima, kao u Bos. Novom, Prijedoru, Bos. Dubici itd. U sreska rukovodstva ove stranke ušao je znatan broj demokratski orijentisanih seljaka. Neposredno pred rat Demokratska stranka osniva po selima u Krajini kulturno-prosvetne grupe pod nazivom „Selja ko kolo“, koje su aktivno radile na kulturno-prosvetnom uzdizanju sela.

Najkonzervativnije i verski i nacionalno najobojenije, izuzimaju i Ljoti ev zbor i frankovce koji su u ovo vreme u Krajini imali mali broj pristalica, bile su Radikalna stranka, JMO, JNS i ve i deo HSS. Rukovodstva ovih stranaka predstavljala su najbogatije slojeve doma ih buržoazija. U borbi za prestiž i ja anje ekonomskih pozicija ove stranke su, koriste i teško nasle e prošlosti, itavom svojom politikom radile na produbljivanju nacionalnih i verskih razlika i netrpeljivosti izme u muslimana, Srba i Hrvata.

Zemljoradni ka i Samostalna demokratska stranka u svojim rukovode im organima okupljale su siromašniju srpsku buržoaziju i deo srpske inteligencije, a u najnižim odborima stranke i jedan broj siromašnih seljaka. Sve ovo

²⁵ Arhiv Instituta za izu avanje istorije radni kog pokreta Sarajevo (u daljem tekstu: Arhiv IRP, Sarajevo), inv. br. 2395, Spisak poslanika u BiH od 11. XII 1938.

je uticalo na tolerantniji stav ovih stranaka prema naprednom revolucionarnom i omladinskom pokretu.

U celini politika kretanja u Bosanskoj krajini u vreme od 1935. do 1938. kretala su lagano ulevo. Na izborima 11. XII 1938. za opoziciju, koju su sa injavali HSS, Zemljoradnici i Demokratska stranka, glasalo je u vrbaskoj banovini 101.873 glasa a ili 48,43%. Za vladinu listu, koju su u ovoj banovini u celini podržavali radikali i JMO, i pored raznih nepravilnosti i pritiska policije, glasalo je 107.421 bira a ili 51,06%. Posebno vidan uspeh na izborima je postigla Zemljoradnici stranka, naročito u srezovima Bos. Dubici, Bihać u. Bos. Novom, Prijedoru, Bos. Grahovu itd. Od ukupno 24 izborna srezova opozicija je na izborima pobedila u li srezova.²⁸

Sporazum Cvetkovi —Maček od 26. avgusta 1939. godine u celini je prihvatila HSS. Njega su uglavnom povoljno ocenile i Zemljoradnici i Demokratska stranka. Iako je ovim sporazumom, koji je bio nagodba hrvatske i velikosrpske buržoazije, samo na et problem nacionalnog pitanja Hrvata, on je od-najvećeg dela demokratski orijentisanog življa u Bosanskoj krajini povoljno prihvaćen.

Protiv sporazuma i posebno protiv stvaranja hrvatske banovine, u koju je trebalo da budu uključeni i neki delovi Bosne i Hercegovine naseljeni Hrvatima, bili su Radikalna stranka, ostaci JNS i veći deo JMO.

Sporazum je na ovaj način uvetovao još veći u politici konfuziju u odnosima građanskih stranaka u Bosanskoj krajini. Jugoslovenska muslimanska organizacija nasuprot sporazumu i banovini hrvatskoj pokrenula je akciju za autonomiju Bosne i Hercegovine, dok Radikalna stranka i ostaci JNS pokušavaju uzbuniti Srbe protiv Hrvata pod parolom „Srbi na okup“.²⁷

S obzirom na to da rukovodstvo JMO u vreme potpisivanja nije imalo jedinstven stav u odnosu na sporazum, konkretna akcija za autonomiju Bosne i Hercegovine počela je skoro pola godine posle potpisivanja sporazuma.

²⁸ Vrbaske novine br. 1525, od 15. XII 1938, Rezultati izbora na terenu Vrbaske banovine; Arhiv IRP Sarajevo, inv. br. 2395, Spisak poslanika za BiH, 11. XII 1938.

²⁷ Arhiv IRP Sarajevo, br. 1939/220 i 1940/40. T7veštaj Sreškog na elstva u Bugojnu i Sreškog na elstva u Travniku.

Krajem decembra 1939. na inicijativu rukovodstva JMO sazvana su u Sarajevu dva sastanka istaknutih muslimana iz Bosne i Hercegovine na kojima je izabran odbor pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine na čelu sa prvacima JMO dr Džaferom Kulenovićem i Ismetbegom Gavrankapetanovićem. U februaru je izdan proglas u kome se pozivaju muslimani da podrže pokret za autonomiju Bosne.²⁸ Istaknutiji prvaci JMO krenuli su u pojedine srezove i pošli sa formiranjem akcionih odbora pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine po srezovima i opštinama. Ovim odborima dato je u zadatak da do 1. III 1940. pripreme i organizuju izbore za delegate za zemaljsku skupštinu Bosne i Hercegovine. Poziv izvršnog odbora pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine naišao je na povoljan odziv kod većine muslimana a posebno kod buržoazije i muslimanske aršije. U toku februara i marta formirani su inicijativni odbori po većini srezova. Ovaj odziv i celokupna akcija uplašili su režim i vlada Cvetković — Maček krajem marta zabranjuje i linijom vlasti onemogućava dalju aktivnost ovoga pokreta.²⁹

Paralelno sa pokretom muslimana za autonomiju Bosne i Hercegovine kod najkonzervativnijeg dela srpske aršije, koju su predstavljala rukovodstva Radikalne stranke, organizuje se pokret „Srbi na okup“, koji je imao za cilj da onemogući i sprovođenje u delo sporazuma i formiranje hrvatske banovine. Ovaj pokret bio je u celini mnogo slabiji od pokreta muslimana za autonomiju, ali je bio dosta jak u srezovima koji su, delimično ili u celini, trebalo da budu uključeni u sastav banovine hrvatske — kao, na primer, u Derventi, Livnu, Bugojnu itd. U većini ovih mesta bili su organizovani ilegalni ili legalni akcioni odbori, sastavljeni uglavnom od prvaka Radikalne stranke. U decembru 1939. i januaru 1940. neki od ovih odbora razvili su življu aktivnost u pokretanju Srba protiv sporazuma. Održavani su manji sastanci i dogovori, a u Der-

²⁸ Proglas iz decembra 1939. godine, Arhiv IRP Sarajevo, br. RP-II-409/1940.

²⁹ Arhiv IRP Sarajevo, RP-II 426—9593, 220—9253, 432—9525, 423—9584, 419—9590, 409/40. Izveštaji Izvršnog odbora pokreta za autonomiju BiH od januara, februara i marta 1940. godine i izveštaji sreskih na elstava iz istog vremena; Arhiv BK Banja Luka RP-4-130/1939, Izveštaj sreske ispostave Stari Majdan od 2. VIII 1939.

venti politički zbor. Iz srezova Derвента, Gradačac i Brčko išla je deputacija u Beograd i tražila od vlade da se ovi krajevi ponovo izuzmu iz okvira savske banovine.³⁰

Vlada je i ovaj pokret u toku marta 1940. zabranila i posredstvom policije i organa vlasti rasturila.

Policijskim merama vlada je uspela da zabrani, ali ne i da uguši ova dva pokreta. Deo pobornika pokreta „Srbi na okup“ sve se vrše veže za etničku organizaciju i Ljotičev zbor a najvatreniji pobornici autonomije muslimana izme u ostalih i najistaknutiji rukovodioci toga pokreta, Ismetbeg Gavrankapetanović i dr Džafer Kulenović, ilegalno se povezuju za frankovski pokret.

Frankovski pokret pojavljuje se u vrbaskoj banovini u vreme sve većeg zaoštavanja političkih suprotnosti u Krajini u toku 1939. godine. Prvu ustašku grupu u Krajini formirao je u Banjaluci u drugoj polovini 1939. advokat dr Viktor Guti. Koriste i sve jače zaoštavanje političkih suprotnosti, Guti u toku 1940. godine formira ustaško-frankovske grupe po sreskim mestima ove oblasti.

Tako se neposredno pred rat na tlu Krajine uz dalje pogoršavanje životnih uslova radnih ljudi, sve veću u bedu i zaostalost ubrzava proces sve jačeg zaoštavanja nacionalnih, verskih, političkih, ekonomskih i socijalnih suprotnosti.

Jedina snaga koja se svemu ovom suprotstavljala i bila u stanju da se prihvati zadatka rešavanja ovih problema bila je KPJ.

REVOLUCIONARNI RADNI KI POKRET

U doba šestojanuarske diktature i sve do 1937. godine KPJ u Bosni i Hercegovini nije bila objedinjena, niti je imala vrše pokrajinsko rukovodstvo. U nekim mestima, kao u Sarajevu, Mostaru, Tuzli, Banjaluci i Bihaću — gde je postojala tradicija jačeg revolucionarnog radničkog pokreta, delovale su u ovo vreme elije KPJ, ali je taj rad

³⁰ uro Pucar Stari — Politički izveštaj na Osnivačkom kongresu KP BiH 1948, str. 25; Arhiv Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova (Arhiv RSUP), Sarajevo, Izveštaj Sreskog na estvu iz Dervente od 7. II, 23. II i 11. III 1940.

bio nepovezan i spontan, što je uvetovalo greške i lutanja. Organizovano i sistematsko delovanje KPJ u Bosni, konsolidacijom rukovodstva KPJ na čelu sa drugom Titom uporedo sa sve većim zaoštavanjem političkih, klasnih, nacionalnih, socijalnih i drugih suprotnosti i jačanjem revolucionarnog raspoloženja u masama aktivno počinje od 1938. godine.

Polovinom 1938. godine u Mostaru je održana Prva pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu, na kojoj, usled provale i frakcionaških borbi, nisu u estvovali delegati iz Banjaluke.³¹

Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu, izabran na ovoj konferenciji, između ostalog, dobio je zadatak da pomogne banjaluci koja se organizaciono sredi. Pošto postavljene zadatke ovaj PK nije uspeo da reši, na savetovanju CK KPJ u proleće 1939. godine pod Šmarnom gorom u Sloveniji naimenovan je novi PK KPJ za BiH: Borisa Kovačević, Iso Jovanović, Đuro Pucar, Uglješa Danilović i Todor Vujasinović. Novi PK je u toku 1939. godine uspeo da sredi i organizaciono u vrsti postojećih i da otpočne sa formiranjem novih. U ovom razdoblju izabrana su mesna, sreska i oblasna rukovodstva i povećano članstvo KPJ u BiH za oko 200 članova. Tada je u Krajini bilo oko 30 članova KPJ.

Na Trećoj pokrajinskoj konferenciji, održanoj 26. i 27. jula 1940, posle detaljne analize stanja u partijskoj organizaciji u Bosni i Hercegovini i donošenja smernica za budućnost, izabran je novi PK, u koji su ušli: Boriša Kovačević, Đuro Pucar Stari, Iso Jovanović, Uglješa Danilović, Pašaga Mandžić, Mujo Pašić, Stjepan Čaković i Vaso Miškin Crni. Za delegate Pete zemaljske konferencije KPJ izabrani su: Đuro Pucar, Iso Jovanović, Mujo Pašić, Pašaga Mandžić i Stjepan Čaković.³²

U razdoblju od Treće pokrajinske konferencije pa do početka napada fašističkih zemalja na Jugoslaviju novi

³¹ Uglješa Danilović, Iz rada partijske organizacije u BiH od 1938. do 1940, četrdeset godina, knj. III, str. 51; Iso Jovanović, Neki podaci o radu partijske organizacije u BiH od 1939. do 1941, Vojnoistorijski glasnik (VIG), br. 4, 1961, str. 139.

³² Isto.

PK za Bosnu i Hercegovinu uspešno je radio na izgradnju i omasovljenju partijske organizacije i jačanju uticaja KPJ u masama. Za nepunu godinu dana partijsko članstvo se u etvrostru iliti — sa 200 članova koliko je bilo u vreme Treće pokrajinske konferencije — broj se povećao na oko 830 članova Partije³³ i oko 4.000 članova Skopja-a.³⁴

U drugom delu 1939. i prvoj polovini 1940. godine u fazi priprema za Petu zemaljsku konferenciju KPJ u Banjaluci, uz neposrednu pomoć člana PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu — Pucara Starog, uspeva razrešiti niz goru ih problema, koji su joj u ranijem razdoblju često predstavljali košticu u radu. Prebrojena je bolest frakcionarstva, razbijena je grupa frakcionara na čelu sa Asimom Alihodžićem, i uspostavljena vrsta veza sa Pokrajinskim komitetom za BiH.³⁵ Članice KPJ u Banjaluci su se uvrstile i otpočelo se sa oživljavanjem rada KPJ u Prijedoru, Jajcu, Drvaru, Bihaću i još nekim sreskim centrima u Krajini. Osećala se sve snažniji uticaj Partije u masama, koji se ostvaruje preko podružnica Ursovih sindikata, omladine, žena, kulturno-umetničkih i sportskih društva, organizacija Selja kog kola i drugih. Posvećuje se više pažnje ideološkom izgradnji i vanju komunista i političko-vaspitanom radu sa simpatizerima KPJ i omladinom. Uspešno se radi na buđenju svesti masa protiv fašističke opasnosti.

U svrhu organizovanijeg delovanja Partije polovinom 1940. godine u Banjaluci je održana Prva oblasna partijska konferencija za Bosansku krajinu³⁶, na kojoj je izabran Oblasni komitet sa sekretarom — Pucarom Starim.

Sadržaj rada ove konferencije bio je određen zadacima koji su stajali pred mladom partijskom organizacijom

³³ Pucar Stari u izveštaju iz 1945. god. (Arhiv IRP Sarajevo, br. 5022—8565) izveštava Aleksandra Rankovića da je u Bosni i Hercegovini pred rat bilo 710 članova Partije. Pošto je ovo moglo biti i izvesno vreme pre kapitulacije, odlučio sam se za podatak iz izveštaja Cvijetina Mijatovića sa Osnivačkog kongresa KP BiH.

³⁴ Cvijetin Mijatović, Organizacioni izveštaj na Osnivačkom kongresu KP BiH, Sarajevo 1948, str. 13 i 19.

³⁵ Niko Jurinić, Sećanja zabeležena 14. XII 1945 — Arhiv BK Banja Luka; Norbert Veber i Tomaš Perović, Sećanja, Arhiv IRP Sarajevo.

³⁶ Sefket Maglajlić, Banjaluka partijska organizacija od 1938. do početka 1941. god. — etrdeset godina, knj. 3, str. 73 do 77.

u Krajini i opštim stanjem u zemlji i svetu. U diskusiji i zaklju cima najviše je pažnje posve eno organizacionom ja anju i proširivanju partijske organizacije, idejno-politi - kom uzdizanju lanstva, kao i objašnjavanju fašisti ke opasnosti i uzroka II svetskog rata, koji se širio u Evropi i Dalekom istoku.

U januaru 1941. godine u Banjaluci se održava Druga oblasna konferencija, posve ena uglavnom sprovo enju zaklju aka i zadataka koje je pred lanstvo KPJ postavila Peta zemaljska konferencija. Sekretar Oblasnog komiteta uro Pucar Stari, koji je u estvovao kao delegat na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, podneo je referat o odlukama i zna aju ove konferencije. Posle ovog kra e referate su imali: Sefket Maglajli — „O radu me u radnicima posle zabrane Ursovih sindikata" — i Ivica Mažar — „O radu Skoj-a"³⁷.

Kao najvažniji zadaci koje je pred komuniste Krajine postavila Druga oblasna konferencija KPJ bili su pripremanje naroda za otpor protiv fašisti ke agresije, dalji rad na omasovljenju partijske organizacije i prodor KPJ u sreska mesta i sela.

Organizaciono i idejno-politi ko u vrš ivanje organizacija KPJ u Bosanskoj krajini pozitivno se odražava na rad skojevske organizacije. Ve u 1939. godini oživljava rad Skoja u Banjaluci, a 1940. i u drugim mestima. Po etkom 1940. godine formiran je Oblasni komitet Skoja za Bosansku krajinu.³⁸

Polovinom 1940. oko 90 delegata iz svih skojevskfn aktiva sa terena Krajine održava Prvu oblasnu konferenciju Skoja, uz prisustvo nekih lanova Oblasnog komiteta KPJ. Referat o me unarodnoj politi koj situaciji podneo je Ivica Mažar (verovatno, tada sekretar Oblasnog komiteta Skoj-a).³⁹ Posle ove konferencije posve uje se ve a pažnja ideološko-politi kom uzdizanju skojevske organizacije, kroz najraznovrsnije forme, od individualnog rada do kurseva koji se organizuju u itavoj Krajini. Važnu ulogu u vaspitanju skojevskih rukovodilaca i njihovom priprema-

³⁷ Isto.

³⁸ Cvijetin Mijatovi , n. d., str. 19.

³⁰ Žarko Zgonjanin, Oblasna konferencija Skoja za Bosansku krajinu, — etrdeset godina, knj. 4, str. 104.

nju za delovanje u redovima omladine odigrao je skojevski kurs u Bugojnu, avgusta 1940. godine, koji je organizovao Pokrajinski komitet Skoj-a. Na ovom kursu uzele su aktivnog u eš a desetine skojevskih rukovodilaca iz Bosanske krajine. Kroz diskusiju o referatima izmenjana su iskustva iz rada skojevskih aktiva i iskristalisani najbolji stavovi o pitanjima rada sa omladinom u gradu i na selu.⁴⁰

U ovo vreme u Krajini se ose a sve zna ajnija aktivnost žena. U 1938. godini u Banjaluci je pokrenuta akcija za pravo glasa žena, a rezoluciju kojom je tražena jednakost žena sa muškarcima potpisalo je preko 400 Banjaluanaki. Od 1938. do 1941. godine u Banjaluci je održano nekoliko analfabetskih te ajeva za žene, oko kojih se kao organizatori i predava i okupljaju žene — marksisti, rukovodioci pokreta žena u Bosanskoj krajini.⁴¹

U ovom razdoblju doživljava polet i sindikalna organizacija u Bosanskoj krajini. Ja a uticaj KPJ u Ursovim sindikatima, koji imaju najja e podružnice u Drvaru, Banjaluci, Prijedoru, Jajcu, Biha u i Bos. Novom. Pred zabranu rada ovog sindikata krajem 1940. godine u 90% njegovih podružnica rukovode u ulogu imali su komunisti.

Štrajkovi koje preko Ursovih sindikata organizuju komunisti imaju organizovaniji i masovniji karakter. Dok je 1937. godine radništvo u Bosanskoj krajini uspešno štrajkovalo u 9 preduze a, 1938. godine taj se broj pove ao na 26 preduze a⁴². Neki od ovih štrajkova 1938. godine svojim uspehom i masovnoš u prevazišli su sve ranije štrajkove. Tako, na primer, u štrajku gra evinara u Banjaluci krajem jula 1938. godine u estvuje celokupno radništvo svih građevinskih preduze a u Banjaluci — oko 800 radnika. Predvo eni iskusnim revolucionarima Pavom Radanom i Smajilom Sobom gra evinari u ovom štrajku postižu potpun uspeh.⁴³

⁴⁰ Hajro Kapetanovi , Kurs Skoja u Bugojnu. — etrdeset godina, knj. 4, str. 324.

⁴¹ Dušanka Kova evi , Osnivanje i aktivnost ženskog pokreta u Banjaluci. — etrdeset godina, knj. 3, str. 361.

⁴² Statisti ki godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1937, VIII-330 i za 1938/39. IX-426.

⁴³ Arhiv BK — BUVB 1938, 214-VI — Izveštaj uprave policije u Banja Luci — Banskoj upravi od 28. VII 1938; Sobo Smajil, Seanje, Arhiv Muzeja Bosanske krajine (u daljem tekstu: Arhiv MBK), 57/2.

Pokušaji režima da formiranjem prorežimskih sindikata JUGORAS-a i HRS-a omete ja anje Ursovih sindikata bili su bezuspešni⁴⁴

Režim je svoju nemo u borbi protiv klasnih Ursovih sindikata javno priznao zabranom njihovog rada krajem 1940. godine.

Jedan od najuspešnijih oblika delovanja u masama bio je kulturno-prosvetni i fiskulturni rad, kroz razna društva, klubove i organizacije. U gradskim kulturno-umetni kim društvima, seoskim sekcijama, itala kim grupama, sportskim i drugim udruženjima partijska organizacija stvara svoja uporišta za širenje revolucionarne marksisti ke misli u masama. Ovde treba posebno ista i ulogu banjalu kog radni kog kulturno-umetni kog društva „Pelagi ”, zatim Kluba akademi ara Banjaluke i sportskog društva „Borac”, ija se aktivnost proteže na itavu Krajinu.

Radni ko kulturno-umetni ko društvo „Pelagi ” od 1937. godine pa sve dok mu nije zabranjen rad — krajem 1940. — predstavlja centralno uporište Partije, ne samo u Banjaluci ve u itavoj Bosanskoj krajini. U 1939. godini ono uspešno izvodi predstave u radni kim centrima u Krajinu — u Drvaru, Prijedoru i Ljubiji. Sve ta ke kulturno-umetni kih priredbi koje se daju u pomenutim mestima bile su antifašisti kog i revolucionarnog karaktera.^{44a}

Pokušaj policije da zabrani program u Prijedoru i Ljubiji nije uspeo, jer su izvo a i i publika bili jedinstveni.

Priredbe na turneji 1940. godine: u Jajcu, Biha u, Bos. Krupi, Tesli u i Drvaru prerasle su u prava politi ka zborovanja. Vlasti su pokušale da silom spre e dolazak Društva u jedan od najja ih radni kih centara u Bos. krajini —

⁴⁴ Arhiv IRP Sarajevo, 1937, 461-3/6. Dovoljan je primer Tvornice uvana u Banja Luci, u kojoj i pored svih malverzacija i smetnji, prilikom izbora radni kih povjerenika — 14. VIII 1939. godine, URS-ovi sindikati dobivaju 199 glasova od ukupno 343 bira a.

^{44a} Sefket Maglajli , Referat održan prigodom proslave 30-godišnjice rada društva, 1957. u Banja Luci. Na primer, u Drvaru su date slede e ta ke: horske pesme: „Marseljeza”, „Radni ki pozdrav”, „Mi smo brod”, „Kad prvo sunce” i „Pesma banjalu kih radnika”; — horske recitacije: „Nosa i”, „Pekari” i „Poplava”, i komad iz radni kog života „Drveni crv”.

Drvar. Četa žandarmerije zaustavila je na otvorenoj pruzi kod Prijedora voz u kome je putovao „Pelagi ” i, preteći mitraljezima, zahtevala da se turneja prekine/Izvršen je pretres voza i zatvoreno nekoliko drugova, među kojima i jedan od glavnih rukovodilaca Društva — Kasim Hadži, ali je Društvo nastavilo put i dalo priredbu u Drvaru.⁴⁵

Ulogu društva „Pelagi ”, kao jednog od najjačih legalnih inilaca Partije u Bosanskoj krajini, zapazila je i tadašnja vlast i radi ometanja delovanja naprednih snaga na terenu vrbanske banovine uprava policije u Banjaluci po etkom 1941. godine zabranjuje rad ovog društva.

Značajnu ulogu u vaspitanju omladine i radnih masa Banjaluke odigrao je Klub banjalučkih studenata — KAB. Od osnivanja 16. VIII 1934. pa do zabrane njegovog rada, krajem 1940. godine KAB je održao i organizovao oko 150 predavanja, književnih vežbi i drugih akcija. Kao predavači na katedri KAB-a nastupali su tada poznati predavači i levi ljudi iz Beograda, Zagreba i drugih mesta. KAB je usko saradivao sa društvom „Pelagi ” i aktivno učestvovao u svim njegovim akcijama. U 1939. i 1940. godini na planu okupljanja svih slobodoljubivih snaga protiv pojava opasnosti od fašizma i u direktnim sukobima sa raznim profašističkim grupama (frankovci, UN-a i druge) uloga KAB-a je još više porasla. Među 509 potpisnika Pisma bosansko-hercegovačke omladine u 1939, kroz koje je narodu Bosne i Hercegovine ukazivano na rastu u fašističku opasnost u zemlji i svetu našlo se 165 omladinaca i omladinki iz Krajine od kojih su njih 65 članovi Kluba akademikara u Banjaluci.⁴⁶ U ovo vreme on okuplja oko 250 naprednih studenata Banjaluke. Krajem 1940. godine policija je zabranila rad i ovom uporištu KPJ u Banjaluci.⁴⁷

⁴⁶ Arhiv BK Banja Luka, Seosna: Nike Jurinić a, Šefketa Maglajlić a, Osmana Karabegovića a, Dušanke Kovačević, Ruže Oljae, Fikreta Dedić a, Bogdana Jerkovića a, Radomira Skakića a, Ljube Božić a, Selmana Jusufić a, Tomaša Perovića a i dr. i Istorijat RKUD „Pelagi ”.

⁴⁰ Arhiv IRP Sarajevo, br. 2515—357, Pismo studentske omladine.

⁴⁷ Arhiv BK Banja Luka, Seosna: Savke Baste, Nike Jurinić a, Selmana Jusufić a i dr.

Daju i ocenu rada KAB-a, Osman Karabegovi , kao jedan od najistaknutijih njegovih rukovodilaca, rekao je, izme u ostalog, i ovo:

„KAB je svojim radom umnogome doprinomio što se najve i deo a ke i studentske omladine orijentisao u naprednom i demokratskom pravcu i što je ta omladina tako svesrdno podupirala rad i borbu radni kog pokreta u Banjaluci i bila veoma bliska tome pokretu. Predavanja, kulturne i druge manifestacije predstavljale su u stvari javnu tribinu u ono doba progona svega progresivnog i naprednog od strane buržoaskog sistema i njegove policije“.⁴⁸

Uticao KPJ u Banjaluci i na itavoj teritoriji Bosanske krajine sve je snažnije prodirao u mase. U svim manifestacijama protiv fašisti ke opasnosti uzimale su u eš a na hiljade gra ana. Prilikom napada Nema ke na Cehoslova ku samo ulicama Banjaluke demonstriralo je oko 4.000 gra ana.⁴⁹

Prilikom održavanja skupštine U iteljskog udruženja Jugoslavije, u leto 1937. godine, u Banjaluci grupa naprednih u itelja sa skupštine, u zajednici sa banjalu kim komunistima, organizovala je masovne demonstracije, koje je banjalu ka policija jedva uspela da rasturi.⁵⁰

Na godišnjicu II svetskog rata, 1. septembra 1940. godine, partijska organizacija je organizovala veliki antifašisti ki zbor u Trapiskoj šumi, koji se završio oštrim sukobima sa policijom. Pod snažnim uticajem banjalu ke partijske organizacije i Oblasnog komiteta u ovom razdoblju Partija po inje sve uspešnije da prodire u sreska mesta i jedan deo sela u Krajini.

Najja i uticao iz Banjaluke, vršen je u ovom razdoblju na Prijedor, koji je spadao u red privredno najrazvijenijih srezova vrbaske banovine. Pored nekoliko stotina radnika u manjim manufakturnim preduze ima u gradu, na železni koj pruži i u rudniku železne rude u Ljubiji, u ovom

⁴⁸ Osman Karabegovi , Se anje na borbu banjalu ke omladine prije rata, etrdeset godina, knj. 4, str. 22.

⁴⁰ Cvijetin Mijatovi , n. d., 17.

⁵⁰ Dimitrije Bajalica, Demonstracije u itelja u Banjoj Luci. — etrdeset godina, knj. 3, str. 446—448.

srezu bilo je zaposleno oko 1.800 radnika⁵¹, od kojih ve i broj stalnih rudara.

Nosilac i organizator revolucionarne delatnosti i na terenu prijedorskog sreza bila je uglavnom radni ka i intelektualna omladina, koju predvode studenti: Slobodan Marijanovi , Esad Midži , Slobodan Glumac, Filip i Slobodan Macura, Rade Baši , Rajko Radeti , Radmilo Stel'anovi , Esad Ceri , Joco Stefanovi i drugi.⁵²

Napredne snage stvaraju svoja snažna uporišta u sindikalnim podružnicama, kulturnim, sportskim i drugim društvima, kao: u kulturno-umetni kom društvu „Zmijanje“, literarnoj družini „Petar Ko i “, Gimnaziji i sportskim društvima „Gra anski“, „Slavija“, a naro ito „Mladosti“, u kome se okupljala uglavnom omladina. U selima su napredne snage vršile svoj uticaj uglavnom preko organizacije „Selja ko kolo“, koja se ovde po inje osnivati 1937. godine.⁶³

U 1940. godini obnovljena je partijska organizacija u Prijedoru. Prva elija je formirana 10. januara, a sa injavali su je lanovi: Slobodan Marijanovi , koji je ranije kao student Beogradskog univerziteta kandidovan za lana, Drago Luki , radnik, i Mi o Bundalo, radnik. U toku 1940. godine ova elija je proširena primanjem u lanstvo: Drage Olja e, Ilije Stojanovi a, dr Mladena Stojanovi a i Mirka Nikoli a.⁵⁴

Dvadesetog januara 1940. formirana je partijska elija u rudniku Ljubiji, u koju je primljeno sedam najzapaženijih simpatizera Partije i aktivista.⁵⁵

Partijska elija u Prijedoru, pored aktivne delatnosti u gradu, ve 1940. orijentiše se na rad u selima i pomaže partijskoj eliji u Ljubiji, koja se nešto slabije snašla u

⁶¹ Boško Baškot, Joco Marjanovi i Dušan Misira a, Razvitak narodnooslobodila ke borbe na Kozari. — etrdeset godina, knj. VI, str. 5—34.

⁶² Arhiv Muzeja Kozare (u daljem tekstu: Arhiv MK) u Prijedoru. — Kratak pregled razvitka organizacije KPJ u Prijedoru, 1—25.

⁵³ Isto, str. 1 i 2.

⁵⁴ Arhiv MBK Banja Luka, Se anja grupe u esnika — Formiranje prve partijske organizacije u Prijedoru, str. 1—6.

^{TM} Arhiv MK Prijedor — Se anja u esnika Bundala Mihaila i Olja e Drage, str. 6 i 7.

radu. Uz aktivnu pomoć partijske organizacije iz Prijedora, Oblasnog komiteta i partijskih aktivista iz Banjaluke komunisti u rudniku Ljubija organizuju kroz sindikat opšti štrajk u Ljubiji od 2. avgusta do 9. septembra 1940, u kome u estvuje oko 1.700 radnika. Radi pružanja ispomo i u vreme štrajka dolazili su iz Banjaluke sekretar Oblasnog komiteta uro Pucar Stari, zatim članovi i aktivisti Oblasnog komiteta: Osman Karabegovi, Muhamed Kazaz, Niko Jurin i, Sefket Maglajli i Branko Babi Slovenac.⁵⁶ Masovna pomoć u hrani, koja je preko „Selja kog kola“ prikupljena od seljaka za porodice u štrajku, pokazivala je da je revolucionarna solidarnost prodrila i u najzabaenija sela na ovom terenu.⁵⁷

Na godišnjicu drugog svetskog rata partijska organizacija u Prijedoru organizovala je antifašističke demonstracije, u kojima je učestvovalo oko 500 građana. Demonstranti su protestovali protiv skupoće i oslanjanja naše zemlje na fašističke zemlje, tražeći i saveza sa SS_SR-om, zbog čega je policija uhapsila oko 20 aktivista.⁵⁸

Krajem 1940. godine u Prijedoru je počelo delovati Mesni komitet (Slobodan Marijanovi, sekretar, Esad Midžić, Duško Brković, Ilija Stojanović i Drago Luki), koji je, rukovodeći i revolucionarnim radom na terenu sreza, imao funkciju sreskog komiteta.

U to vreme je formirana i Skoievska organizacija, koja krajem marta 1941. broji oko 35 članova.

Po etkom 1941. godine osnovana je i prva seoska partijska organizacija na ovom srezu — u Brezi anama, kojom sve do rata rukovodi Boško Baškot. U prva tri meseca 1941. godine na terenu ovog sreza primljeno je 16 ljudi u KPJ, tako da je mlada partijska organizacija Prijedora po etkom aprila 1941. imala oko 35 članova.⁵⁹

U ovom razdoblju razvija se življa revolucionarna aktivnost i u drugom većem centru na pruži Banjaluka—Zagreb, u Bosanskom Novom.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Arhiv MBK Banja Luka, — Seosne grupe u srezniku sa terena Prijedor, str. 4.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto, str. 2 i 3.

Povoljni uslovi i prili an broj stalnog radništva na terenu ovog sreza omogu ili su delovanje partijske organizacije i pre 1937. godine. Pod rukovodstvom PK za Hrvatsku u Kostajnici je u toku 1935. godine delovala brojnija partijska organizacija. Provala 1936. godine i proces protiv 17 komunista i kandidata sa terena novskog sreza i Banije, vo en pred Okružnim sudom u Banjaluci i Petrinji 1937. godine, i odvo enje 6 rukovode ih komunista na robiju uvetovali su privremenu oseku revolucionarnog rada na ovom terenu.⁶⁰

U 1938. godini grupa naprednih omladinaca, pod rukovodstvom Hajre Kapetanovi a, ponovo pokre e rad me u omladinom i radništvom. Ova grupa organizuje i šalje šest dobrovoljaca za Spaniju, koji se usled provale partijske veze u Zagrebu nisu mogli prebaciti preko granice. Policijski organi su uo ili oživljavanje revolucionarne delatnosti i ponovo hapse 12 istaknutijih omladinaca, organizatora i rukovodilaca revolucionarnog rada. Na procesu u Petrinji, po etkom 1939. godine, najaktivniji iz ove grupe — Hajro Kapetanovi — osu en je na 5 meseci zatvora.⁶¹

Procesima protiv najnaprednijih ljudi na terenu sreza i pooštrenim merama nije se mogao suzbiti revolucionarni talas koji zahvata i ovaj kraj od 1937. a naro ito 1938. godine. 1937. godine organizovana su dva uspešna štrajka, po etkom januara na pilani u Dobrljinu i u septembru u rudniku Lješljanima.⁶² 1938. godine napredne snage deluju kroz „Selja ko kolo“, koje po selima osniva Samostalna demokratska stranka, sa ciljem širenja kulturno-prosvetne delatnosti na selu.⁶³ Najuspešniji rad organizacije „Selja - kog kola“ bio je u selima rujiške opštine. Napredni studenti za vreme ferija organizuju u sekcijama Selja kog

⁶⁰ Arhiv IRP Sarajevo — Spis Okružnog suda u Banjoj Luci, KZ IDT, br. 25/27; Dimitrije Bajalica, Prvo hapšenje komunista u Knešpolju, — etrdeset godina, knj. 4, str. 362; Arhiv BK — BUVB, BL II, 3682/1936, Dopis Sreskog na elstva Bosanski Novi, od 5. IX 1936.

⁶¹ Registratura Sreskog suda u Petrinji. — Spis Okružnog suda u Petrinji KZP 698 od 1938; Ignjatije Joka, Pripreme za ustanak u Dvorskom kotaru 1941. godine, VIĆ, br. 4/63, str. 23.

⁶² Arhiv MBK Banja Luka, 10—120/6, Branko Obu ina, Bosanski Novi u NOB-u, str. 26—27.

⁶⁸ oko Stupar, Se anja, Arhiv IRP Sarajevo, br. 9782.

kola itala ke grupe, na kojima se prera uje uglavnom napredna literatura, pripremaju sijela, zborovi sa kulturno-zabavnim programima, na kojima se pored recitacija i pesama naj eš e prikazuju „Jazavac pred sudom“ i „Sluga Jernej i njegovo pravo“.⁸⁴

U toku 1939. godine bosanskonovski srez pose uju partijski radnici i rukovodioci: Ivica Mažar, Rato Dugonji i Rudi Kolak. Uz pomo ovih drugova 1939. i 1940. god. u Bosanskom Novom formirana je skojevska organizacija, koja do osnivanja partijske organizacije rukovodi celokupnom naprednom delatnoš u. Predstavnici skojevske organizacije iz Novoga: Hajro Kapetanovi , Žarko Zgonjanin, Zaga Umi evi i Zaim Dizdarevi u estvuju septembra 1940. u radu Okružne konferencije Skoja u Banjaluci.⁶⁵

Desetog novembra 1940. od dela najizraslijih skojevacu, uz prisustvo sekretara Oblasnog komiteta, formirana je u Bosanskom Novom prva partijska elija sa etiri lana — sa sekretarom Hajrom Kapetanovi em.⁶⁶

Nešto kasnije u Bos. Novom se obrazuje Mesni komitet KPJ, sa sekretarom Hajrom Kapetanovi em, a Mesni komitet Skoja sa Branom Todi em na elu.⁶⁷ Glavni zadatak Mesnog komiteta bio je omasovljenje partijske organizacije i organizovanje rada me u radništvom i omladinom. Posle zabrane Ursovih sindikata, krajem 1940. godine, u nešto otežanim uslovima nastavljen je rad kroz podružnice Saveza zanatsko-industrijskih radnika, koje uspešno okupljaju ve i deo radništva iz Novog i sa terena sreza. Ovakav rad je omogu io da se po etkom 1941. godine formiraju dve partijske elije, jedna u rudniku Lješljanima i druga u Tvornici gipsa u Blagaju.⁶⁸ Uporedo sa radom u gradu i u preduze ima poja ava se rad i na selima.

⁶¹ Isto.

⁶⁵ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (u daljem tekstu: Arhiv VII), Beograd, k—1997, 1—1/7 do 1—8/7, Se anje Zaima Dizdarevi a; Zarko Zgonjanin, n.d. str. 104.

⁶⁶ Arhiv MBK Banja Luka, Se anja grupe u esnika sa terena Bos. Novog zabeležena 1. VI 1951, str. 3.

⁶⁷ Arhiv IRP Sarajevo, Se anja u esnika sa terena Bos. Novog od 13. VI 1951.

⁶⁸ Citirano se anje od 1. VI 1951, str. 2; Branko Obu ina, n.d. 31.

Po etkom 1941. god. u Matijevi ima je formirana od najboljih aktivista „Selja kog kola" prva seoska partijska elija na terenu sreza.⁶⁹

Pomo Oblasnog komiteta mladoj partijskoj organizaciji u Bos. Novom bila je u ovo vreme stalna i korisna. Iz Banjaluke su dolazili i pružali pomo Mesnom komitetu u Novom: uro Pucar, Hasan Brki , Osman Karabegovi , Branko Babi , Kasim Hadži i drugi.⁷⁰

lanovi i simpatizeri Partije imali su veliki ugled me u seljacima. Za ilustraciju ovoga može da posluži rezultat izbora za opštinsko ve e u Dobrljinskoj opštini 11. januara 1941. godine, na kojima su od 25 ve nika simpatizeri KPJ dobili 23 mesta.⁷¹

Na terenu bosanskodubi kog sreza usled nepostojanja industrijskog radništva nosioci i organizatori itave revolucionarne aktivnosti u godinama uo i drugog svetskog rata bili su pripadnici napredne intelektualne omladine. Ve od 1937. god. uz pomo studenata i aka od kojih su pojedinci bili uklju eni u rad skojevske organizacije na univerzitetima razvija se prili no intenzivan rad u redovima omladine u Dubici. 1938. i 1939. godine uspešno se ostvaruje uticaj napredne omladine u skoro svim kulturno-prosvetnim društvima i sportskim udruženjima. Revolucionarni uticaj u selima ostvaruje se preko grupe naprednih mladih u itelja, koji su u Banjalu koj u iteljskoj školi bili uklju eni u rad skojevske organizacije.

Krajem 1939. god. u Bos. Dubici je delovalo nekoliko desetina naprednih omladinaca, dok su na terenu sreza u nekoliko sela radile manje grupe napredne seoske omladine pod rukovodstvom naprednih u itelja: Miloša Šiljegoviea i Nikole Luketi a. Krajem 1939. god. od najboljih aktivista naprednog pokreta u Me uvo u formirao je Oblasni komitet prvu partijsku eliju na' terenu Bos. Dubice, iji je sekretar bio Boško Siljegovi . Neposredno po osnivanju ove elije osnovana je i druga u Bos. Dubici sa sekretarom Milanom Filipovi em. Po etkom 1941. god. formirana je i tre a elija u Mrazovcu, iji je sekretar bio Nikola Luketi .

⁶⁰ Isto.

⁷⁰ Isto, str. 4.

⁷¹ Dušan Misira a, Se anje, Arhiv MBK Banja Luka, 10—6/118.

i Zaglavici⁸², koje su preko svojih lanova ili simpatizera vršile uticaj u svim okolnim selima. Partijska jedinica u grahovskoj opštini okupljala je komuniste iz Resanovaca, Pe i i Iseke i širila svoj uticaj i na okolna sela grahovske opštine. Uporedo sa omasovljenjem partijske organizacije aktivno se radi na okupljanju i organizovanju omladine. Polovinom 1940. god. osnovan je prvi skojevski aktiv u Drvaru, u koji su okupljeni uglavnom radnici, a zatim u Kamenici i po ostalim selima, u koje se ukljuuju napredni seoski omladinci. Pod rukovodstvom partijske organizacije Ursovi sindikati u drvarskim preduzeima bili su sve brojniji. U martu 1940. Partija organizuje u Drvaru Meustrukovni sindikalni odbor,⁸³ koji objedinjuje rad podružnica URS-a. Veliku ulogu u borbi protiv zelenaške trgovacke eksploatacije odigrala je Radni ko-službeni kazadruga, koja je okupljala oko 1.600 domaćinstava i imala svoje filijale u Trubaruu, Pe ima i Oštrelju.⁸⁴

Politički uticaj u selima partijska organizacija ostvaruje preko kulturno-prosvetnih aktivnosti, italatih grupa i biblioteka, organizovanih uz „Seljako kolo“, preko organizacije „Sokola“ i „Odbora radnika i seljaka“, koji se organizuje u drugoj polovini 1940. godine. Preko ovih odbora, koji su bili legalni punktovi partijske organizacije na selu, Partija je okupljala seoske mase, radila na podizanju njihove svesti, objašnjavala opasnosti od fašizma, organizovala akcije Crvene pomoći i itd.⁸⁵

U Drvaru, osim kroz sindikate, Partija deluje kroz omladinske organizacije, sportska i kulturno-prosvetna društva. Znatnu ulogu na okupljanju naprednih snaga u Drvaru odigrala je poseta banjaluu kog sportskog društva „Borac“, i RKUD „Pelagi“, u septembru 1940. godine, preko kojih je banjaluu ka partijska organizacija sa velikim uspehom delovala u okupljanju masa u Bosanskoj krajini. Do ek drugova iz Banjaluke, u kome je u estvovalo 3.000 radnika i seljaka, pretvorio se u snažne političke demon-

⁸² Prema se anju grupe u esnika od 23. IV 1951, navodi se partijska elija i u selu Bastasima.

⁸³ Citirana se anja zabeležena 18. V 1951, str. 5.

⁸⁴ Arhiv IRP Sarajevo 9814, Se anja u esnika.

⁸⁵ Arhiv MBK Banja Luka, Se anja zabeležena 25. IV 1951, str. 4 i 5.

stracije, na kojima istupaju političkim govorima: Slobodan Kokanović iz Banjaluke i Nikola Kotle iz Drvara. Posle uspelog programa nastalo je opštenarodno veselje. Seljaci iz okolnih sela priredili su gozbu kakva se ovde ne pamti.⁸⁰

Drvarska žandarmerija je pokušala da otkrije organizatore i inicijatore ove priredbe. Pozivana su 72 radnika na saslušanje, me u kojima i itav prire iva ki odbor, ali su se svi dobro držali i policija nije mogla da otkrije komuniste koji su bili pokreta i cele akcije.⁸⁷

U oktobru u trodnevnom štrajku u estvuje oko 2.000 radnika pilane u Drvaru i isto toliko šumskih radnika na radilištima na Oštrelju, Javorovoj kosi i Potocima.⁸⁸ Štrajk se završio uspešno — ispunjeno je nekoliko radni kih zahteva, me u kojima i povišenje dnevnice radnika (u prošeku za 2 do 3 dinara).

Ja anje revolucionarne delatnosti u Drvaru zabrinulo je drvarsku policiju i nadležne organe u Banskoj upravi. Stoga uporedno sa zabranom Ursovih sindikata i naprednih društava i klubova krajem 1940. i po etkom 1941. god. drvarska policija pokušava da hapšenjem i progonima pojedinih aktivista, za koje je sumnjala da su komunisti, onemogu i delovanje drvarske partijske organizacije. 25. januara u koncentracioni logor u Ivanjici otpremljen je Nikola Kotle, sa još nekoliko drvarskih komunisti, a u februaru iste godine otpušteni su iz službe partijski rukovodioci Veljo Stojni i Huso Abdi evi . Ove nasilne mere protiv komunisti izazvale su snažan revolt u Drvaru, Bosanskom Grahovu i okolini. Posle otpuštanja Velje Stojni a iz u iteljske službe 80 doma ina iz Kamenice išlo je u Sresku ispostavu Drvar i zahtevalo da se on vrati na službu. Seljaci iz sela: Pe i, Isjek i Zeba išli su grupno kod sreskog na elnika u Bosansko Grahovo i protestvovali protiv otpuštanja u itelja Huse Abdi evi a kategori ki zahtevaju i da se on vrati za u itelja u njihovo selo. Pošto vlast na ovaj zahtev nije htela pristati, oni su u iteljicu iz

⁸⁸ Citirani Istorijat RKUD „Pelagi ”.

⁸⁷ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9814, Se anja grupe u esnika za-beležena 18. V 1951, str. 8.

⁸⁸ Arhiv Muzeja revolucije Sarajevo (MR Sarajevo), Se anja grupe u esnika zabeležena 23. IV 1951.

Resanovaca, koja je bila premeštena u njihovu školu, „otпусти", a Husu Abdi evi a zadržali izdržavaju i ga dobrovoljnim priložima.⁸⁹

Snažan uticaj iz Drvara vršen je na okolne srezove, a posebno na Bosanski Petrovac, odakle je veliki broj siromašnih seljaka bio uposlen u industrijskim preduze ima Drvara i u šumskim radilištima u Javorovoj kosi, Klekova i i Grme u.⁹⁰

Za vreme štrajka 1938. god. u Drvaru žandarmerija je zatvorila nekoliko radnika iz bosanskopetrova kog sreza koji su u estvovali u štrajku, što je izazvalo demonstracije oko 3.000 gra ana i seljaka u Bosanskom Petrovcu. Prilikom ovih demonstracija došlo je do sukoba izme u žandarmerije i radnika, u kome je poginuo jedan omladinac, a jedan je teško ranjen.⁹¹ Ovaj doga aj doprineo je masovnijem i odlu nijem istupanju radnika, seljaka i omladine protiv režima i lokalnih organa vlasti.

U martu 1940. Ilija Došen, student Pravnog fakulteta u Beogradu, formirao je prvu partijsku eliju na ovom srezu u selu Drini i, u kojoj je prvi sekretar bio Miloš Kecman Vojsko. U prvoj polovini 1940. godine formirane su još 4 partijske elije: u maju u Bukova i — sekretar Tomo Mora a, seljak; u junu jedna me u radnicima na Oštrelju — sekretar Vaso Kele evi , železni ki radnik, i druga u Vedrom Polju, sekretar Ilija Došen, student, i u julu u Krnjeuši — sekretar Radivoje Rodi , ak.⁹²

Do po etka rata broj partijskih elija nije pove an, ali se uspešno radilo sa simpatizerima KPJ i vršen prijem novih lanova u postoje e elije. U ovom razdoblju nije birano sresko partijsko rukovodstvo, ve je rad objedinjavao sekretar elije u Vedrom Polju — Ilija Došen.⁹³

Najja i politi ki uticaj Partija je ostvarila u redovima omladine. U drugoj polovini 1940. i 1941. godini do rata

⁸⁹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9814, Se anja u esnika.

⁹⁰ Drago uki , Pripreme i prvi dani ustanka u bosanskopetrova kom kraju, orig. u Muzeju revolucije Sarajevo, deo objavljen u VIG, br. 4/1951, str. 153—165.

⁹¹ Arhiv MR Sarajevo, Se anje grupe u esnika iz Bos. Petrovca — Podaci o organizacionom radu partijske organizacije pre rata.

⁹² Arhiv IRP Sarajevo, Se anja grupe u esnika zabeležena 23. V 1951.

⁹⁸ Isto.

formirani su skojevski aktivni u Drini u — etiri, zatim u Bjelaju, Krnjeuši, Bukova i Rašnovcu i manje grupe u drugim selima.⁹⁴

Partijska organizacija razvila je u ovom razdoblju živu delatnost preko Kulturno-umetničkog društva u Petrovcu, sportskog društva „Mladost“ i sportskih grupa u Drini u i Koluni u, te preko narodnih igara u Medenom Polju, Drini u i Koluni u, koje je osnivanje pomagao RKUD „Pelagi“. Posebnu ulogu u delovanju na selu odigrale su omladinske igrale koje grupe i odbori radnika i seljaka za sakupljanje crvene pomoći.⁹⁵

Seljaštvo Bosanskog Petrovca u predratnim godinama davalo je podršku na izborima uglavnom Zemljoradnici koji — opozicionoj stranci. Ali, kad su predstavnici ove stranke ušli u koalicionu vladu Cvetkovi — Maček, koja je pogazila sva data obećanja, stranka je naglo počela gubiti svoje pristalice u ovom kraju. Revolt protiv njenog rukovodstva narastao je do te mere, da je masa krajem 1940. godine onemogućila istupanje na zboru u Petrovcu, jednom od rukovodilaca Zemljoradničke stranke — tadašnjem ministru koalicione vlade Branku Cubriloviću, dok je sa pažnjom saslušala govor rukovodioca partijske organizacije na srezu — Ilije Došena.⁹⁶

Istupanje mase i snažna podrška komunistima zaplašila je tadašnje organe vlasti u Bosanskom Petrovcu, te isti počeli davati teror i progone komuniste. U vojni koncentracijski logor u Ivanjicu sa terena ovog sreza oterano je početkom 1941. godine 5 članova Partije, među kojima i Ilija Došen⁹⁷. Odlazak grupe, koja je činila jednu trećinu najizgrađenijeg članstva u srezu, omeo je dalji porast partijske organizacije, ali zahvaljujući organizacionoj vrstini pomoći komunisti sa drvarskog sreza, partijska organizacija je prebrodila ovu poteškoću i nastavila sa uspešnim radom do dolaska drugova iz logora krajem marta 1941. god.

⁹⁴ Dragošević, n.d.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Arhiv MR Sarajevo, Sećanja grupe u esniku iz Bos. Petrovca, str. 5.

⁹⁷ Arhiv IRP Sarajevo, Sećanja u esniku sa terena bosansko-petrovačkog sreza zabeležena 23. V 1951.

Kroz itav period stare Jugoslavije napredni radni ki pokret u Biha u delovao je dosta uspešno. Postojanje nekoliko srednjih škola i delovanje naprednih studenata omogu ilo je da u ovo mesto rano prodru napredne marksisti ke ideje, posebno u redove omladine. Od 1937. god. ose a se uspešnja aktivnost partijske organizacije u redovima omladine, sindikata, kulturnih, sportskih i drugih društava.

Na inicijativu komunista, po etkom novembra 1940. izveden je uspešan štrajk gra evinskih radnika na radilištima vojnih kasarni u Žegar⁹⁸.

U toku 1940. god. nastavlja se još uspešniji rad me u omladinom. Formiraju se grupe za idejno-politi ko izgra ivanje omladine, koje postižu najviše uspeha me u acima gimnazije⁹⁹, a preko u enika sa sela i na terenu sreza. I u nekim selima osnovane su grupe simpatizera Partije, u koje je ponajviše uklju ivana omladina.¹⁰⁰

Doga aji od 25. i 27. marta 1941. godine propra eni su aktivnim radom elija KPJ i skojevskih grupa. Mesni komitet KPJ je uputio poziv narodu da uklju i sve svoje snage u službu odbrane zemlje od fašizma i pozvala ljude da se dobrovoljno javljaju u jugoslovensku vojsku.¹⁰¹

Nosioci revolucionarnog rada u godinama neposredno pred rat u srezu Bos. Krupa bili su uglavnom omladinci, aci i studenti.

Grupa naprednih omladinaca osnovala je 1936. god. knjižnicu i itaonicu „Petar Ko i ”, oko koje se po inje okupljati omladina. Najnapredniji omladinci, okupljeni U trojke, rukovodili su radom napredne omladine i delovali kroz itaonicu i kroz kulturno-prosvetne sekcije. Pred rat je osnovan i sportski klub „Sloga”, koji okuplja radni ku i naprednu školsku omladinu u gradu. I pored toga, što lokalne vlasti nisu odobrile pravila itaonice i sportskog

⁹⁸ Arhiv BK Banja Luka, br. 530—2/3, Izveštaj Sreskog na elstva u Biha u od 12. XI 1940.

⁹⁹ Boško Kecman, Omladinska grupa „Crveni pupoljak” u ustanku. — etrdeset godina, knj. 6, str. 348—355.

¹⁰⁰ Arhiv mBK Banja Luka, Se anja u esnika zabeležena 9. VI 1951.

¹⁰¹ Za biha ki srez nisam dao pregled formiranja elija KPJ pošto nisam mogao prona i izvore o tome.

kluba, obe ove institucije snažno su ojačale i stekle ugled u gradu.¹⁰²

Delovanje ovih društava oslabilo se i meću radništvom parne pilane, koje je u julu 1938. uspešno izvelo štrajk.¹⁰³

Po etkom 1940. god. član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Osman Karabegović formirao je od najnaprednijih omladinaca i radnika u Bos. Krupi partijsku organizaciju i Mesni komitet KPJ, u koji su ušli: Ale Terzić, Slobodan Jovanović i Bećko Sehić. U toku 1940. god. stvorene su u gradu dve partijske grupe i dve na terenu sreza (jedna za sela Gudavac, Donja i Gornja Suvajča, Radić i Gorinja i druga u Blatnoj, Rujiški i Ivanjskoj).¹⁰⁴ Izbor članstva u partijske jedinice u gradu nije bio najbolji. U partijsku eliju u parnoj pilani uvuklo se nekoliko socijaldemokrata.¹⁰⁵ Odmah po formiranju Komiteta dolazi do nesuglasica između članova, što se odražava na rad i uspehe organizacije. Pored ogromnih mogućnosti, Komitet je sve do ustanka vodio sektašku politiku u pitanju prijema novih članova. Dok su partijske organizacije Drvar i Petrovca u isto vreme povećane oko deset puta, na terenu itavog krupskog sreza od formiranja partijskih grupa pa do ustanka primljena su svega tri nova člana.¹⁰⁶

Na Okružnoj konferenciji Skoja i Okružnoj konferenciji KPJ po etkom 1941. god., na kojoj je biran Oblasni komitet, uzelo je u obzir sekretar Mesnog komiteta KPJ za Bos. Krupu Ale Terzić.¹⁰⁷

¹⁰² Ale Terzić, Sećanja, Arhiv MBK Banja Luka.

¹⁰³ Arhiv BK Banja Luka RP—489—1/2, Izveštaj Sreskog načelnstva u Bos. Krupi od jula 1938. godine.

¹⁰⁴ U pogledu postojanja četvrte partijske grupe postoje podeljena mišljenja. Neki članovi smatraju da je tamo bio član KPJ samo Simo Bjelajac, a ostali u grupi da su bili simpatizeri KPJ. Ova grupa delovala je kolektivno i veoma uspešno. Ona je u pripremama ustanka postigla najbolje rezultate na ovom srezu. Njen rukovodilac Simo Bjelajac bio je jedan od najistaknutijih organizatora ustanka u Podgrmeću. Umro je od tifusa u vreme IV ofanzive.

¹⁰⁵ Dvojica od ovih članova po ulasku Nemaca u Bos. Krupu postaju aktivni saradnici okupatora.

¹⁰⁶ Ale Terzić, Savo Vulin, Dane Babić i Pero Štrbac, Sećanja, Arhiv Muzeja Pounja Bihać (Arhiv MP), str. 19.

¹⁰⁷ Isto.

Jajce je izme u dva rata spadalo u red ja ih revolucionarnih radni kih centara u Bosanskoj krajini. Pored tvornice „Elektrobosna“, u kojoj je radilo nekoliko stotina radnika, prili an broj radnika bio je zaposlen na železnici i na šumskim radilištima „Sipada“. Ova okolnost je uve tovala što su nosioci i organizatori revolucionarne aktivnosti u godinama uo i rata bili uglavnom napredni radnici.¹⁰⁸

Krajem 1938. god. od najaktivnijih simpatizera Partije u ovom mestu Mahmut Bušatlija je formirao prvu partijsku grupu, sa sekretarom Jusufom Filipovi em. Maja 1939 god. osnovana je i druga partijska grupa u Jezeru, od etiri lana, a nešto docnije još jedna u Jajcu, u koju su ušli uglavnom radnici iz tvornice „Elektrobosna“.¹⁰⁹

Glavni punkt delovanja me u radnicima u gradu, bila je organizacija URS-a, kojom su rukovodili komunisti. Uticaj na omladinu ostvarivao se preko kulturno-prosvetnih i sportskih društava i „Sokola“, koji je banjalu ka sokolska župa zbog naprednih delovanja prozvala „Crvenim“.¹¹⁰

Politi ki uticaj u selima se ostvaruje preko „Odbora radnika i seljaka“. Zna ajnu ulogu u bu enju sela odigrali su napredni u itelji, me u kojima su se posebno svojim radom isticali lanovi KPJ: Nemanja Vlatkovi — u itelj u Pribjeljcima i Sre ko Nedeljkovi , u itelj u Grbavici. Preko omladinskih itala kih grupa i sijela ovi u itelji su politiki radili sa seoskom omladinom i pripremali je za prijem u lanstvo Partije. U martu 1941. osnovana je i prva seoska elija u Janju, u koju su ušli pomenuti u itelji i etvorica najistaknutijih omladinaca seljaka, iz itala - kih grupa.¹¹¹

los Arhiv MBK Banja Luka, Referat Stipe Bilana na akademiji povodom proslave 40-godišnjice KPJ u Jajcu.

¹⁰⁸ Ša ir Masli , Stipe Bilan, Se anja, Arhiv MBK Banja Luka, str. 3.

¹¹⁰ Arhiv MR Sarajevo, Se anje grupe u esnika sa terena sreza Jajce, str. 22 i 24.

¹¹¹ Ša ir Masli i Nemanja Vlatkovi , Se anje zabeleženo 22. IV 1951, str. 2, Arhiv MR Sarajevo; Radomir Mitri , Pripreme i razvoj ustanka na terenu Janja i Pljeve objavljen u knjizi Ustanak naroda Jugoslavije 1941. (dalje: Ustanak), knj. 3, str. 160—180, navodi da su ve u jesen 1940. godine radile u Janju dve partijske elije.

Po etkom 1941. god. ostvaruje se vrš a veza izme u partijske organizacije u Jajcu i Oblasnog komiteta u Banjaluci. 14. II 1941. sekretar Oblasnog komiteta KPJ uro Pucar Stari održao je sastanak sa grupom istaknutih partijskih radnika u Jajcu i dao im upute za uspješnije delovanje u gradu i selima.¹¹² Neposredno pred rat u gradu rade etiri, a na terenu sreza dve partijske elije, sa oko 25 lanova. Partijsko rukovodstvo za itav srez sa injavali su sekretari partijskih elija, pod rukovodstvom Jusufa Filipovi a, koga je posle njegovog hapšenja i proterivanja u vojni koncentracioni logor u Ivanjici od novembra 1940. do marta 1941. zamenjivao Sa ir. Masli .¹¹³ Pored Jusufa Filipovi a sa terena jaja kog sreza, u logoru u Ivanjici bio je i Esad Ademovi , sekretar jedne partijske elije u gradu.¹¹⁴

U svih devet srezova Bosanske krajine i centralne Bosne, u kojima je do kraja marta 1941. bila formirana partijska organizacija¹¹⁵, delovale su 42 partijske elije¹¹⁸ sa ukupno oko 180 lanova¹¹⁷. U ostalih devet srezova — Bos. Gradiška, Prnjavor, Tesli , Kotor-Varoš, Mrkonji -grad, Klju , Sanski Most, Glamo i Cazin — nisu postojale elije KPJ.

Ali i u ovim mestima KPJ je uspela oja ati svoj uticaj i organizovati brojnije grupe aktivnih simpatizera Partije, a u nekim — kao: u Kladuši (cazinski srez), Klju u, Mrkonji u, Tesli u i Bosanskoj Gradiški — formirati manje partijske grupe, koje su na sebe preuzele organizaciju i rukovo enje naprednim pokretom.

Tako je Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu uspeo, da za svega godinu dana za aurenu organizaciju KPJ u Krajini, koja je po etkom 1940. god. brojala samo oko 30 lanova, aktivira, proširi njen politički uticaj na selo, for-

¹¹² Nemanja Vlatkovi , Prvi dani ustanka u srezu jaja kom, Krajiške brigade, Ljubljana 1963, str. 75.

¹¹³ Sa ir Masli , navedeno se anje (ubudu e n.s.), str. 3.

¹¹⁴ Broj lanova KPJ nisam mogao utvrditi.

¹¹⁵ Ovde nisu ura unati srezovi: Travnik i Livno, koji u ovo vreme nisu potpadali pod nadležnost Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu.

¹¹⁶ Ovaj broj sam izveo sabiranjem elija po pojedinim srezovima iz nekoliko desetaka izjava i se anja u esnika.

¹¹⁷ Arhiv IRP Sarajevo br. 5022—8565, Izveštaj ure Pucara Starog.

mira partijske organizacije i rukovodstva u 9 srezova i primi oko 150 novih članova.

Partijsko članstvo u Bosanskoj krajini bilo je pretežno mlado, ali spremno za borbu i rad, puno energije i entuzijazma i sa jakim političkim uticajem u masama.

Već od 25. marta u Titovoj Krajini — po preduzećima, školama i u znatnom delu krajiških sela — došlo je do demonstracija. U Banjaluci nekoliko hiljada demonstranata pozvao je u ime KPJ član Mesnog komiteta Muhamed Kazas na jedinstvo u borbi protiv fašističke opasnosti.¹¹⁸

U demonstracijama u Prijedoru je učestvovalo oko 600 građana, koji su javno izražavali svoje simpatije prema KPJ i SSSR-u. Po gradu su bile ispisane parole „Bolje grob nego rob“, „Bolje rat nego pakt“, „Tražimo savez sa SSSR-om“ i dr. Sa zбора je na inicijativu komunista poslana depeša vladi u kojoj se bez odlaganja zahteva sklapanje saveza sa SSSR-om. Talas demonstracija protiv izdaje preneo se i na prijedorska sela. Samo u selu Omarskoj na protestnom mitingu uzelo je učestvovalo preko 250 seljaka.¹¹⁹

Radnici i seljaci Drvara zajedno su ustali protiv izdaje Cvetkovića — Maček. U vreme 25. i 27. marta na Titovom sreću osetila se vrenje. Partijska organizacija koristi revolucionarno raspoloženje za širenje i jačanje svoga uticaja u masama. Po povratku komunista koji su bili oterani u logor u Ivanjicu, 30. marta, održano je savetovanje komunista sa terena drvarskog sreća, na kome je izabran Sreski komitet KPJ. Politički rad sa radnicima i obveznicima koji su polazili na front pojačan je. Na mitingu prilikom ispraćaja rezervista, pred oko 10.000 građana i seljaka, koji su došli sa transparentima i naprednim parolama, govorio je sekretar Sreskog komiteta Nikola Kotle.¹²⁰

Događaji od 25. do 27. marta imali su snažan odjek i u bosansko-petrovačkom sreću. Sa masovnih demonstracija u Petrovcu poslano je vladi pismo, potpisano od oko 400 ljudi, u kome je pored ostalog, pisalo: „Ne sramotite naš narod!“ Ispraćaj obveznika i dobrovoljaca u rat pre-

¹¹⁸ Arhiv BK Banja Luka, Sećanja u esniku iz Banje Luke.

¹¹⁸ Arhiv MBK Banja Luka, br. 10—109/5, Sećanja u esniku, str. 5.

¹²⁰ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9814, Sećanja u esniku.

tvorio se u masovne manifestacije u sve anosti celog naroda.¹²¹

U Bos. Novom demonstracije su pokrenule gradske vlasti, ali su u njima u estvovali napredno gra anstvo i omladina i svojim parolama i pesmama davali im revolucionarni izgled.

Do masovnih demonstracija došlo je i u Bosanskoj Dubici, Jajcu i Biha u, te drugim mestima. U skoro svim srezovima gde su postojali mesni ili sreski komiteti KPJ održavani su sastanci partijskih elija, grupa aktivista i lanova komiteta, na kojima je govoreno o pripremama za davanje otpora fašisti kom agresoru.¹²² Na pozive KPJ radni narod se masovno odazivao, pokazuju i svoju odlu nost za borbu, koju e ispoljiti tri meseca kasnije u vreme opštenarodnog ustanka u Krajini.

¹²¹ Krajiške brigade, str. 57—62.

¹²² Arhiv MBK Banja Luka, Se anje grupe u esnika za pojedine srezove Bosanske krajine.

Glava I

OD KAPITULACIJE JUGOSLAVIJE DO USTANKA

U aprilskom ratu nema koj oružanoj sili na terenu Bosanske krajine pružen je otpor samo na dva mesta. Manji delovi jedne jedinice jugoslovenske vojske, predvojeni komunistima sa terena Kozare, pružili su 13. i 14. aprila otpor neprijatelju oko Bosanske i Hrvatske Kostajnice i na komunikaciji Kostajnica—Bos. Novi.¹

Grupa od oko 30 vojnika, došla je 14. aprila prethodnicu nemačke vojske na komunikaciji Ključ—Mrkonji-Grad kod Ponora. Nakon nekoliko asova borbe ova se prethodnica povukla. U međuvremenu ovoj grupi vojnika priključio se jedan bataljon, koji se povlačio ovim pravcem, a u kome je bio veći broj komunista, skokovaca i napredno orijentisanih intelektualaca. Ovim jedinicama pridružili su se i seljaci iz obližnjih sela i rezervisti koji su se tih dana vratili svojim kućama.

Narednog dana posle opsežnih priprema krenula je prema Ponoru jaka nemačka kolona podržana tenkovima i artiljerijom. Bataljon i grupa rezervista i seljaka došli su i ovu kolonu i zadržali je na rečici Ponoru oko 6 asova. Tek masovnijom upotrebom artiljerije i tenkova nemačka vojska je uspela da potisne delove jugoslovenske vojske u planinu i da prodre prema Mrkonju. Za vreme ovih borbi Nemci su imali 6 mrtvih i više ranjenih, a delovi jugoslovenske vojske — ukupno 9 mrtvih, od kojih 7 iz bataljona. Po ulasku u Mrkonji-grad nemački

¹ Arhiv MBK Banja Luka, 10—118, Seosne anegdote Dušana Misira e.

oficiri su izrazili divljenje na hrabrosti i borbenosti ovih jedinica, koje su se sa neuporedivo manjim i slabijim naoružanjem i snagama uspešno suprotstavile nema koj vojsci.²

Sve ostale jedinice jugoslovenske vojske koje su bile na terenu Krajine³ raspale su se bez otpora. Neo ekivano brz poraz vojske, kapitulacija i izdaja izazvali su u narodu opšte neraspoloženje. Narod se ose ao prevaren i potišten. Ali je bilo i izdajnika naro ito iz redova trgovaca i viših inovnika, koji su, u nameri da osiguraju svoje položaje i ekonomske pozicije, izlazili pred nema ke prethodnice i izjavljivali im dobrodošlicu. Tako, na primer u Banjaluci grupa trgovaca i službenika Vrbaskе banovine izlazi 15. aprila pred delove 183. nema ke divizije i nudi svoje usluge.

U drugoj polovini aprila nema ke trupe su pored Banjaluke zapele itav severni deo Bosanske krajine: Bos. Novi, Prijedor, Bos. Dubicu, Bos. Gradišku, Srbac, Prnjavor, Tesli , Kotor-Varoš, Jajce i Travnik.⁴ Kroz neka mesta, južnije od pomenutih srezova, nema ka vojska je samo prošla, a zatim ih je okupirala italijanska vojska. Delovi 3. brze italijanske divizije zaposeli su sreska mesta: Biha , Bos. Krupu, Cazin, Sanski Most, Klju , Mrkonji -Grad, Bos. Petrovac, Drvar, Bos. Grahovo, Glamo , Kupres i Livno.

Podela Bosne i Hercegovine na okupacione zone izme u Nema ke i Italije bila je rezultat postoje ih suprotnosti izme u ove dve fašisti ke sile i neodre enog stava Nema ke o pitanjima budu nosti ove pokrajine.⁵

Dok su se rukovodioci novoosnovane „Nezavisne Države Hrvatske“, svim silama trudili da ve po formiranju ove marionetske tvorevine, od 10. aprila 1941. godine,

² Arhiv MBK Banja Luka, Se anje Rade ur evi a.

³ Dr Ferdo ulinovi u knjizi Slom stare Jugoslavije, Zagreb, str. 259—262 opesuje stanje u banjalu kom garnizonu.

⁴ Deutschland in Kampf, 39—40, 1941, str. 74—80. Podaci o neprijateljskim snagama u Jugoslaviji 1941, VIG, br. 2, od 1952, str. 82.

⁶ Suprotnosti su bile u prvom redu privrednog karaktera. Vidi, Ladislaus Hory i Martin Broszat, Der Kroatische Ustascha — Staat 1941—1945, Stuttgart 1964, str. 69, 70, 73, 74.

dokažu kako je Bosna i Hercegovina centralna oblast „Istorijske i nacionalne Hrvatske“, Hitler je prema privremenim direktivama o podeli Jugoslavije od 12. aprila 1941. godine pitanje političke uređenja Bosne i Hercegovine prepustio svome glavnom savezniku — Italiji.⁶ Dva dana kasnije komanda italijanske 2. armije navodi određeni da je Hitler naredio da se obrazuje nova hrvatska država, ali u granicama bivše Hrvatske banovine.⁷

Ovakav stav Hitlera o pitanju sudbine Bosne i Hercegovine zabrinjavao je ustaške prvake. Priznanje NDH 15. aprila 1941. od strane nemačkog Rajha nije nimalo izmenilo situaciju. U želji da ne prejudiciraju rešenja koja bi se mogla ticati interesa Italije na Balkanu, Nemci su namerno izbegavali da govore bilo što o južnim granicama NDH i njenom političkom odnosu prema susjednim zemljama.⁸

U drugu polovinu aprila protekla je za rukovodstvo ustaške NDH u neizvesnosti konačno rešenja sudbine Bosne i Hercegovine. U svim pregovorima, u kojima su između dva glavna fašistička partnera — Nemačka i Italije, osetila se uporna diplomatska aktivnost i predstavnika NDH. Sastavni deo diplomatske i propagandne aktivnosti bio je i o igledni trik ustaškog rukovodstva o prenošenju sedišta vlade NDH u Bosnu. U najpogodnijem momentu, početkom maja, neposredno pred posetu poglavnika Pavla i Hitleru, u inženjerski anketni potez u ovom manevru — potpredsedništvo vlade NDH, na čelu sa potpredsednikom dr Osmanom Kulenovićem, preselilo se 4. maja u

⁶ Zbornici dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije (ubudu će: Zb NOR), II/2, str. 547.

⁷ „Tiefe“: Grenze der ehemaligen Jugoslawischen Botschaft Croation (Ciehe Karte Jugoslawien völkische Gliederung) — Arhiv IRP Hrvatske Zagreb, Mindom 1941.

⁸ Nešto kasnije ustaški prvak Mladen Lorković piše: „Petnaestog travnja 1941. godine, pet dana poslije proglašenja NDH, priznata je bila naša država po Njemačkom Reichu i Italiji. U tom priznanju nije me utimalo ništa rečeno o granicama NDH, niti je bio određen njen politički odnos prema susjednim vlastima“. Podatak iz studije Simića, Tu inke kombinacije oko NDH, Izdanje Titograd, 1958, str. 51; Vidi: Vojin Popović, Imperijalisti koji planuju državu Trojnog pakta prema Jugoslaviji u aprilskom ratu 1941. godine, VIG, br. 3/1964, str. 57—68.

Banjaluku.⁹ Posle dolaska potpredsedništva trebalo je da uslede, prema obe anjima, preseljenja ostalih ministarstava i na kraju vlade u celini. Me utim, kada su se nešto kasnije Nemci i Italijani saglasili da se Paveli u prepusti itava Bosna i Hercegovina — ne samo da se nisu preselelila ostala ministarstva u Banjaluku, ve su i delovi predsedništva vlade koji su se bili preselili povu eni u Zagreb.¹⁰

Suprotnosti na ovom delu Balkana izme u Nema ke i Italije, kao i izme u NDH i fašisti kih sila, nisu bile likvidirane ni posle rešenja ovoga problema. Ulazak nema kih jedinica od 15. do 23. aprila u mesta južnije od linije Bos. Novi—Sanski Most—Jajce nije išao u prilog Italijanima. Na sastanku Ribentropa i grofa ana, 22. i 23. aprila u Be u, jedno od glavnih pitanja bilo je odre ivanje privremene linije izme u okupacionih snaga Nema ke i Italije. Privremena linija izme u nema kih i talijanskih trupa koju su na ovom sastanku prihvatile obe strane u toku narednih dvadesetak dana pretrpela je znatne izmene i dopune i kona no 10. maja prihva ena od obe fašisti ke sile. Ova demarkaciona linija: Ljubija (srez Dvor na Uni)—Otoke (mesto u italijanskoj zoni)—selo Dubovik (srez Bosansko-krupski)—sela Fajtovci i Trnova (srez Sanski Most)—planina Behremaginica (severno od Sanskog Mosta)—Mrkonji -grad (mesto u italijanskoj zoni)—brdo Maglaj (južno od Jajca)—put Donji Vakuf—Bugojno presecala je Bosansku krajinu na dva dela.¹¹

U svrhu ublažavanja i otklanjanja suprotnosti izme u NDH i Italije, poglavnik NDH po etkom druge polovine maja posetio je Italiju. Izme u Paveli a i Musolinija sklop-

" Na do eku u Banjaluci dr Osman Kulenovi je rekao: „Uskoro e se u Banju Luku preseliti veterinarski, rudarski i šumarski odjel, a onda e nešto kasnije postepeno pre i i sva hrvatska državna vlada". Podatak iz ustaškog lista Hrvatska Krajina br. 7, od 4. V 1941. Odredba o preseljenju u Narodnim novinama, od 30. IV 1941.

¹⁰ Hrvatska krajina, br. 6 i 7, od 1. i 4. V 1941; Novo doba, br. 12; Ladislaus Hory, n.d. str. 64.

¹¹ Arhiv VII, k—77, 1/2a i k—76, 1/3a Nare enje 2. italijanske armije; Detaljnije o stavu Italije i Nema ke prema NDH u Tajnom arhivu grofa Ciana, izdanje Zagreb 1952.

ljen je 18. maja u Rimu ugovor, kojim je trebalo dati barem privremena rešenja nekim osnovnim problemima odnosa Italija—NDH. Me utim, odredba ugovora po kojoj je znatan deo Dalmacije sa Splitom, Šibenikom i Trogirom pripao Italiji (tzv. I-zona) još ja e je raspalila nesuglasice i postala opasan izvor konflikata izme u ustaša i talijanske vojske na ovom delu NDH.¹²

Pre dolaska okupatorskih trupa u nekim mestima grupe doma ih ustaša formiraju ustašku vlast. Njihov idejni vo a bio je dr Viktor Guti , advokat iz Banjaluke, koji je još 1938. god. pred dr Mladenom Lorkovi em u Zagrebu položio ustašku zakletvu. Odmah po stupanju u ustaški pokret Guti je od strane glavnog rukovodstva ustaške organizacije imenovan za stožernika za vrbasku banovinu.¹³ Pod njegovim rukovodstvom po inje osnivanje ustaške organizacije u ve im centrima u Bosanskoj krajini.¹⁴

U vreme kapitulacije Guti se zadesio kao rezervista jugoslovenske vojske u Biha u. Odmah po stizanju vesti da su okupatorske trupe prešle granicu, on se dao na posao. Ve 13. aprila dezertira iz jedinice u Zegaru i otpo inje sa formiranjem ustaške vlasti u Biha u. U Cazin je uputio dr Osmana Kulenovi a sa zadatkom da tamo formira ustašku vlast. Po završenom poslu u Biha u kre e prema Banjaluci i usput organizuje ustašku vlast u Bos. Krupi i Bos>JN[ovom.

U Banjaluku je stigao 17. aprila, gde ga na železni -koj stanici do ekuju predstavnici njema ke vojske i grupa ustaša na elu sa Blažom Guti em i Hilmijom Bešlagi em. 19. aprila, uz saglasnost Njemaca preko Radio-Zagreba

¹² Drago Gizdi , Dalmacija 1941, str. 159—162; Arhiv VII, k—77, 15/3a—1 i k—76, 5/1a—1, — Ugovor izme u Paveli a i Musolinija od 18. maja 1941. i telegram generala Ambrozia od 20. V 1941.

¹³ Arhiv Vrhovnog suda SR BiH, Zapisnik o saslušanju ratnog zlo inca dr Viktora Guti a.

¹⁴ Isto.

potvr eno je njegovo ranije postavljenje za stožernika na teritoriji bivše vrbaske banovine.¹⁵

Ova funkcija u prvo vreme još nije bila ta no fiksirana, niti su kompetencije stožernika bile određene. Svu vlast po osnivanju ustaške NDH uzela je u svoje ruke ustaška organizacija, koja nije imala ta no određena i razrađena pravila delovanja,¹⁶ pa je u sistemu vlasti i itavoj njenoj organizaciji u prvo vreme po formiranju NDH vladalo opšte šarenilo.

11. aprila 1941. poglavnik je izdao naredbu da funkciju vlasti do formiranja nove vlade NDH i nižih organa i dalje vrše odeli banskih uprava.¹⁷ Međutim, stvarnu vlast u svim banskim centrima imali su ustaški poverenici. Da bi se istakla uloga ustaške organizacije u vrbaskoj banovini, prozvanoj službeno „Hrvatska krajina“, ustaški poverenik je proglašen „stožernikom“ i likvidatorom vrbaske banovine. U znatnom delu savske, drinske i primorske banovine funkcija stožernika uspostavljena je na užim područjima — velikim okrugima. Uporedo sa formiranjem ustaških stožera na svim područjima je formirana i gradska vlast velikih župa. Na terenu vrbaske banovine sve do jula nema institucije velikih župa. U ostalim oblastima stožeri su se delili dalje na ustaške logore, a velike župe, analogno tome, — na kotareve (srezove). U Bosanskoj krajini do juna nema ove podele, već se itava teritorija stožera — bivša vrbaska banovina — deli direktno na ustaške logore, na delu sa logornicima, pored kojih su postojale i kotarske gradske vlasti sa kotarskim predstojnicima, ali formalno, jer su svu vlast imali ustaški logornici. U Krajini, kao i drugim oblastima, kotarevi su se delili na opštine sa opštinskim upravama, ali one sve

¹⁵ Ustaška organizacija bila je podeljena na stožere (u okviru oblasti), stožeri su se delili na logore (okvir sresa), a logori na tabore (po opštinama). Detaljno o ustrojstvu ustaške organizacije donesena su tek u avgustu 1942. godine. — Vidi Narodne novine br. 181 i Zbornik zakona i naredaba NDH 1942, str. 1028—1050 i 1191 i 1285.

¹⁶ Celovita pravila Hrvatskog oslobodilačkog pokreta Ustaše donesena su tek u avgustu 1942. godine. — Vidi Narodne novine br. 181 i Zbornik zakona i naredaba NDH 1942, str. 1028—1050 i 1191 i 1285.

¹⁷ Zbornik zakona i naredaba NDH od 1941. Naredba br. 6. u Narodnim novinama br. 181, od 13. VIII 1942.

do kraja jula nemaju skoro nikakvu vlast, ve sve poslove vode ustaški tabori, preko svojih poverenika.

Odmah po dolasku u Banjaluku, Guti po nalogu i uz direktnu pomoć Nemaca otpočinje sa okupljanjem najkonzervativnijih elemenata iz redova hrvatskog i muslimanskog naroda i poverava im odgovorne dužnosti u vlasti, policiji, sudstvu i drugim organima. Ve u drugom delu aprila bili su uz pomoć nemačkih i italijanskih garnizona formirani logori po svim bivšim sreskim mestima.¹⁸

Formiranjem tabora po opštinskim centrima išlo je mnogo sporije, posebno u opštinama gde je živeo srpski živalj. U ovakvim opštinama tabori su formirani tek u maju dovođenjem manjih grupa ustaša — emigranata, ili grupa iz drugih krajeva.

Ve od prvog dana okupacije i ustaške vladavine sve akcije na teritoriji vrbaske banovine pokretane su pod parolom i u interesu „Hrvatske krajine“. U svim aktima i proglasima istican je ovaj naziv za Bosansku krajinu. U vreme kampanje za uklapanje Bosne i Hercegovine u okviru NDH „Hrvatska krajina“ je proglašena „srce Hrvatske“, „istorijskim sedištem stare hrvatske države“, a muslimani su nazvani „cvijetom Hrvatsva“.¹⁹ Sve je ovo injeno na inicijativu okupatora, koji je od po etka svim sredstvima radio na raspirivanju šovinističkih strasti naroda ito izme u srpskog i hrvatskog i muslimanskog življa.^{1Ed} U prilog ovoj delatnosti išlo je vrlo teško stanje u odnosima izme u glavnih konfesija u Bosanskoj krajini. Dvadesetdvo godišnja vladavina nenarodnih režima, zasnovana na nacionalnim i konfesionalnim suprotnostima, sejala je na tlu Krajine razdor izme u Srba, Hrvata i muslimana, stvaraju i tako podesan teren okupatoru za raspaljivanje bratoubilačke mržnje i sukoba posle kapitulacije.

¹⁸ Arhiv Vrhovnog suda SR BiH — Optužnica protiv dr Viktora Gutića od 25. decembra 1946. godine.

¹⁹ Ovo je Pavelić isticao u prigodnim govorima delegacijama muslimana iz Bosne (Više lanaka o tome u listu Hrvatska Krajina za 1941. godinu), a pred Hitlerom prilikom svoje posete Nemačkoj 7. juna 1941. rekao je da su muslimani najistiji deo „reinsten Teil“ hrvatskog naroda — Ladislaus Hory, n.d., str. 93, 94.

„a Nemački konzulat u Zagrebu piše 4. IV 1941. Ministarstvu inostranih poslova u Berlinu da se ublaži propaganda njemačkih radio-stanica o „progonima“ folksdoj era u Jugoslaviji i da se pojača akcija raspirivanja mržnje izme u Hrvata i Srba A VII nj.d. mf. Bon 2/28.

Ali i pored teškog stanja u me unacionalnim i me uverskim odnosima u Bosanskoj krajini, okupator nije naišao u hrvatskim i muslimanskim masama na podršku kakvu je očekivao.

U krajevima gde je nešto brojnije hrvatsko stanovništvo (10 do 35% u odnosu na ukupan broj stanovnika), kao u srezovima: Banjaluka, Biha, Jajce, Prnjavor i Kotor-Varoš,²⁰ znatan deo hrvatskog seljaštva nije žalio propast kraljevine Jugoslavije, ali se ogroman deo naroda nije slagao sa politikom nove ustaške „države“, koja se bazirala na sili progonima i zverstvima nad nedužnim narodom.

Nedostatak organizovanih ustaša, male mogu nosti dovo enja ustaša sa strane a naro ito nedovoljna podrška hrvatskog i muslimanskog živilja u vreme formiranja sreskih i opštinskih organa ustaške vlasti usloveli su znatnu krizu „novog“ poretka, naro ito u srezovima gde je živelo između hrvatsko, muslimansko i srpsko stanovništvo. Ustaše su rešenje ove krize u itavoj Hrvatskoj, a posebno u Bosni i Hercegovini, gde je organizovani ustaški pokret bio slab, mogle na i jedino u saradnji sa nekom od građansko-buržoaskih partija, koja je u ranijim godinama uspevala da ostvari znatan uticaj u redovima hrvatskog seljaštva. Za ovu saradnju bila je u datim okolnosti najpo-desnija HSS.

U skladu sa opštom politikom najve eg dela vodstva HSS, odmah posle Ma ekovog priznanja ustaške NDH i upu enog poziva lanstvu i rukovodstvima HSS da sarauje sa ustašama, jedan deo mesnih organizacija HSS i jedinica Gra anske i Selja ke zaštite u Krajini prihvatili su saradnju sa ustašama.²¹

Podrška i stav muslimana, koji su u Bosanskoj krajini iza Srba bili najbrojniji, bili su od odlučuju eg zna aja za ustašku vlast u Bosanskoj krajini. Pored Cazina, gde su muslimani inili apsolutnu većinu, bilo je krajeva u kojima je muslimanski živalj inio oko tre ine itavog stanovništva, kao u srezovima: Biha, Bos. Krupa, Jajce,

²⁰ Arhiv BK Banja Luka, Statisti ki pregled Vrbaske banovine iz 1936. godine.

²¹ List Hrvatski narod od 17. i 20. avgusta 1941. donosi vest da se mesna organizacija HSS iz Kotor-Varoši, u celini sa oko 500 članova uklju ila u ustaški pokret.

Klju , Prijedor i Sanski Most.²² Imaju i u vidu brojnost i značaj muslimana u Bosanskoj krajini, ustaški prvaci već od momenta uspostavljanja NDH raznim obećanjima i propagandom pokušavaju pridobiti muslimane za ustašku NDH. Punu podršku i saradnju sa ustašama prihvatio je već i deo muslimanske buržoazije i aršije, kao i najviše i broj predstavnika sreskih rukovodstava JMO.²³

Uz aktivnu podršku ovih snaga ustaše su uspele pokrenuti protiv Srba jedan broj muslimana u najzaostalijim delovima Krajine.

U prilog ustaškog pokretanja jednog broja inačice politički neopredeljenih muslimana — išlo je nekoliko faktora, kao već pomenute verske suprotnosti, odsustvo nacionalnih osećanja i prejak istaknuti verski fanatizam, priredna i kulturna zaostalost i neprosvećenost, razorenije u Kraljevini Jugoslaviju, odsustvo ozbiljnijeg uticaja revolucionarnog pokreta, ustaška propaganda o pokoljima muslimanskog življa od strane Srba i obećanje imovine proteranih ili pobijanih Srba. Svi ovi faktori su doprineli da je jedan deo muslimana u srezovima: Cazin, Bos. Krupa, Bihać, Bos Novi, Ključ, Prijedor i Sanski Most, koji inačice nije imao jasna saznanja o fašizmu i ustaškoj ideologiji, nesvesno potpomogao ustašku akciju protiv Srba.

Pored ustaške organizacije važnu ulogu pri organizovanju ustaških organa vlasti po srezovima i opštinama odigrao je odred domobrana koji je Kvaternik krajem aprila uputio preko Bosanske krajine za Sarajevo i delovi bivših žandarmerijskih jedinica. Grupa od 50 žandarma u Banjaluci pod komandom dvojice žandarmerijskih oficira još 13. 4. 1941. stavila se na raspolaganje ustašama Božidar Joviću i Anti Vidoviću²⁴ i poslužili istima za obezbeđenje prvih organa ustaške vlasti u ovom gradu. Slike u ulogu odigrale su žandarmerijske stanice i u drugim me-

²² Arhiv BK Banja Luka, statistika Vrbanske banovine za 1936.

²³ Kad je urednik ustaškog lista Hrvatski narod postavio 14. VIII 1941. Džaferu Kulenoviću u pitanje — da li će se JMO uklopiti u ustaški pokret, kako je to učinila HSS — on je odgovorio: „To nije potrebno. Mi smo svi u pokretu već od prvog časa, te surađujemo u njemu i državnoj politici i upravi NDH u svim pravcima“. Iz Hrvatskog naroda, od 14. avgusta 1941. godine.

²⁴ Arhiv MBK Banja Luka, f—11, Zapovjedništvo 3. oružni ke-pukovnije, br. 495, od 20. aprila 1941.

stima. Pošto su žandarmi srpske nacionalnosti odmah po formiranju NDH proterani iz službe, došla je 21. aprila jedna ve a grupa žandarma iz Hrvatske, kao poja anje žandarmeriji NDH u Bosanskoj krajini. Sa ovom grupom došao je i žandarmerijski pukovnik Novak, koji je do kraja aprila organizovao žandarmerijsku pukovniciju na terenu Bosanske krajine.²⁵ Žandarmerijske stanice koje su brojno oslabile otpuštanjem Srba žandarma iz službe popunjene su deklasiranim elementima iz redova hrvatskog i muslimanskog življa. Ova ustaška žandarmerija, verna svojoj tradiciji borbe protiv svega što je napredno, u krajevima

Ustaški list Hrvatska krajina, br. 2, od 23. IV 1941.

gde ustaše nisu uspele oformiti ustaške jedinice (sve pre-
deli nastanjeni Srbima), bila je glavni, jedini i najja i
oslonac ustaške vlasti.

Zna ajnu ulogu u pripremanju izdaje i formiranju
ustaške vlasti u Bosanskoj krajini odigrao je jedan deo
katoli kog sveštenstva. Ova podrška je bila u skladu sa
opštom politikom ve eg dela rukovodstva katoli ke crkve,
koja se ve u fazi formiranja NDH stavila u službu usta-
šama.²⁶ Odmah po proglašenju NDH, 11. aprila, preko za-
greba kog radija objavljena je obavest da se narod obra a
na župne urede gde e dobiti upute za rad i infomacije o
formiranju ustaške države u Hrvatskoj.²⁷ Ogroman deo
katoli kog sveštenstva u Bosanskoj krajini ovaj zadatak usta-
škog rukovodstva iz Zagreba u potpunosti je izvršio. Fra
Alojzije osi pozivao je u crkvi u Banjaluci narod u
ustaše i one koji se nisu odazivali javno je proklinjao.²⁸
Župnik u Bosanskoj Gradišci Branimir Zupan i bio je
organizator prve ustaške grupe i ustaške vlasti u ovom
mestu.²⁹ Fra Karlo Grbavac, sveštenik iz kotara Duvno,
u vreme sloma stare Jugoslavije organizovao je vojni ke
grupe za razoružavanje jugoslovenskih vojnika.³⁰ Fra
Emanuel Raji iz Gornjeg Vakufa li no u estvuje u akci-
jama razoružavanja jugoslovenske vojske i odmah po ka-
pitulaciji formira ustašku vlast u Gornjem Vakufu.³¹ Fra
Franjo Udovi iz Kori ana, srez Kotor-Varoš u aprilu 1941.
organizuje ustašku vlast na ovom terenu.³² Župnik Božo
Simleša iz sela Lištani, srez Livno, istakao se kao jedan
od najglavnijih pomaga a u organizovanju ustaške vlasti,
postavši na temelju tih zasluga posle formiranja kotara
kotarskim predstojnikom. Pomenuti fra Franjo Udovi ,
župnik u opštini Kori ani, istakao se i u organizovanju
ustaške milicije i za te zasluge postavljen je za njenog ko-

²⁶ Isto; Ladislaus Hory, n.d. 94.

²⁷ Tajna dokumenata o odnosima Vatikana i ustaške „NDH”,
Zagreb, 1952, str. 26.

²⁸ Dr Viktor Novak: Magnum Crimen, str. 654.

²⁹ Dokumenti o protivnarodnom radu i zlo inima jednog dela
katoli kog klera, Zagreb 1946, str. 46 i 164.

³⁰ Isto, str. 45.

³¹ Isto.

³² Dr Viktor Novak, n.d. str. 670.

mandanta.³³ Župnik u selu Hrva ani, srez Prnjavor, Fra Branko Bandi , kao predratni ustaša, u vreme kapitulacije organizuje ustaške grupe i ustašku vlast u ovom kraju. Kasnije, u vreme proгона Srba, li no je u estvovao u pokoljima.³⁴ Na prijedorskom srezu isti u se kao organizatori ustaške vlasti fra Bosiljko Gubi , župnik iz Volara, i Josip Kaurinovi , župnik iz Prijedora, po asni kanonik „Njegove svetlosti pape.“³⁵ Zna ajnu ulogu dela katoli kog klera u pripremanju izdaje i formiranju kvislinške NDH isticali su i sami katoli ki sveštenici. Dobojski župnik dr Dragutin Kamber, jedan od uticajnih kleroustaša, u ustaškom listu 1942. godine podvla i ulogu ogromnog dela katoli kih sveštenika u stvaranju NDH.³⁶

Tako e znatan deo muslimanskog sveštenstva prihva-ta saradnju sa ustaškom NDH, a naro ito njegov bogatiji deo, ekonomski povezan sa muslimanskom buržoazijom. Privrženost dela sveštenstva ustaškoj NDH isticao je na prijemu kod poglavnika 7. avgusta 1941. godine predsednik Udruženja muslimanskog sveštenstva Muhamed Hadži .³⁷

Progoni srpskog i jevrejskog življa u Bosanskoj kra-jini koje ustaše po inju odmah po u vrš enju svoje vlasti i koji se po intenzitetu i masovnosti mogu meriti u NDH još samo sa progonima u Hercegovini, Lici i Kordunu, vršeni su pod neposrednim rukovodstvom ustaškog stožera u Banjaluci i uz inicijativu i podršku okupatora³⁸ i usta-

³³ Citirana dokumenta o protivnarodnom radu, str. 155—156.

³⁴ Isto, str. 162.

³⁵ Dr Viktor Novak, n.d. str. 677 i 720.

³⁶ „Ali bez ikakve usporedbe isti emo da smo mi hrvatski ka-toli ki sve enici, u ogromnoj ve ini pripadali onoj garnituri, koja je pripremala dolazak samostalne Hrvatske“. Iz asopisa Vrhbosna, br. 3—4, str. 73.

³⁷ On je izjavio Paveli u: „Ovi muslimanski sve enici gaje prema vama najve e simpatije i vjernost. Kad bude došlo vrijeme vi ete se o tome uvjeriti. Muslimani e na svaki vaš mig biti spremni.“ Iz lista Hrvatski narod, od 9. VIII 1941.

³⁸ Smernice njema ke Vrhovne komande za propagandu pro-tiv Jugoslavije od 28. III 1941. bile su usmerene protiv Srba — vidi Arhiv VII (nj. a) k—1 f 2 dok 4.

ških centralnih organa zajedno sa poglavnikom Paveli em. Paveli je pre polaska u NDH, ve 4. aprila, najavio opšta iš enja u ustaškoj državi.³⁹

itav aparat NDH, predvo en ustaškim glavnim stožerom i ministrima vlade NDH, ve od osnivanja ustaške vlasti uporno radi na raspirivanju mržnje protiv srpskog naroda i raspaljivanju bratoubila kog rata. Ministar vlade NDH za nastavu i bogoštovlje Mile Budak u nizu svojih govora u toku maja, juna i jula vre a celu srpsku naciju i preti joj uništenjem.⁴⁰

Predsednik ustaškog zakonodavnog povereništva NDH Milovan Zani na ustaškom zboru u Novoj Gradišci izjavljuje da se ne e prezati od bilo kakve metode u akciji iš enja Srba iz Hrvatske.⁴¹

Na temelju direktiva centralnog ustaškog vodstva za otpo injanje masovnih progona Srba, ustaški stožer za Bos. krajinu izdavao je nare enja za pokolje srpskog i jevrejskog življa.⁴² Za ovu akciju pružila je ustaškom stožeru u Banjaluci velike mogu nosti zakonska odredba za odbranu naroda i države, koju je proklamovao poglavnik NDH, 17. aprila 1941. godine.⁴³

³⁹ „Diže se slobodna Nezavisna država Hrvatska, u kojoj e, hrvatski selja ki narode, u tvojim rukama biti sva zemlja i sva vlast... a iz koje e biti iskorijenjen sav korov, što ga je tu inska dušmanska ruka bila posijala". Iz „Ustaške pobjede", autor — ustaški prvak Mijo Bzik, Zagreb, str. 69 i 70.

⁴⁰ On 8. jula u Vukovaru Srbe naziva „dotepencima", 20. jula u Pakracu kaže: „S Vlahom jedi samo pola zdjele, a od pola zdjele, ubij ga zdjelom po glavi", nešto kasnije kaže u Gospi u: „Jedan dio Srba emo pobiti, drugi raseliti, a ostale prevesti na katoli ku vjeru i tako pretopiti u Hrvate". Iz lista Hrvatska krajina, br. 20, od 1. juna 1941. i Tajna dokumenta o odnosima Vatikana i NDH, izdanje Zagreb, 1952, str. 87 i 88.

⁴¹ „Ovo ima biti zemlja Hrvata i nikog drugog i nema te metode koju mi ne emo kao ustaše upotrijebiti da na inimo ovu zemlju zbilja Hrvatskom i da je o istimo od Srba, koji su nas. stotine godina ugrožavali i koji bi nas ugrozili prvom zgodom". Iz novina Ustaški list, od 1. juna 1941. godine, str. 3.

⁴² Li no sam slušao 3. VIII 1941. od jedne žrtve, koja je 2. VIII 1941. preživela pokolj u Bos. Otoci, da im je pred likvidaciju saopštena naredba ustaškog stožera, da se otpo ne «a ubijanjem svih Srba.

⁴³ Narodne novine, br. 4, od 17. aprila 1941.

Istog dana kada je objavljena ova poglavnikova odredba ustaški stožer za Bosansku krajinu je izdao prvi akt protiv Srba u Bosanskoj krajini — nalog da se uz pretnju kazne brišu svi natpisi i firme pisani irilicom.⁴⁴

Zatim je sledila itava serija naredbi protiv Srba i Jevreja u Bosanskoj krajini.

Oglasom broj 406. od 24. aprila 1941. godine ustaški stožer izdao je naredbu Srbima i Jevrejima da u roku od 24 sata predaju ustaškom stožeru radio-aparate, foto-aparate i durbine.⁴⁵ Tom prilikom izdata je i naredba da svi Srbi pod pretnjom smrtno kazne odmah predaju sve vrste oružja i vojni ke opreme, uklju uju i tu i lova ke puške.⁴⁶

Uporedo sa ukidanjem osnovnih sloboda za Srbe i Jevreje organizuje se nasilna plja ka srpske i jevrejske imovine. Koriste i se mogu nostima koje je pružala „zakonska odredba o sa uvanju hrvatske narodne imovine“, potpisana od strane poglavnika 18. aprila⁴⁷, ve 25. aprila izdaje se naredba o postavljanju ustaških poverenika u jevrejskim i srpskim trgovinskim radnjama, preduze ima, kao i po svim selima na terenu Bosanske krajine.⁴⁸ Nisu retki slu ajevi da su se ove funkcije prihvatili bivši seoski knezovi. Glavni zadatak ovih poverenika, kako po gradovima, tako i po selima, bio je priprema i obezbe enje plja ke privrede, koja e iz dana u dan uzimati sve više maha.

Plja ka imovine Srba i Jevreja u gradovima u prvo vreme vršena je pojedina no, da bi nešto kasnije uzela opšte razmere. Pošto je neispunjenje ustaških zahteva u prvo vreme dovodilo do premla ivanja i zatvaranja, a kasnije i do najsvirepijih ubistava, ljudi su se odricali svoga imetka samo da bi spasili život.⁴⁹

⁴⁴ Hrvatska krajina, br. 2, od 23. IV 1941. Naredba ustaškog stožernika br. 119.

⁴⁵ Arhiv Vrhovnog suda SR BiH, Presuda dr Viktoru Gutiu, str. 2.

⁴⁸ List Hrvatska krajina, br. 3, od 24. IV 1941.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁸ Dosta podataka o plja kanju jevrejske i srpske imovine nalazi se u Arhivu BK Banja Luka, fond Ravnateljstva za ponovu iz 1941,

Sve ove mere protiv Srba i Jevreja, koje su bile samo uvod u masovne progone koji će uslediti krajem jula i početkom avgusta, podržavane su i pothranjivane od najviših krugova okupatora i NDH. Ustaškom stožerniku Gutu je prilikom posete u Zagrebu 22. IV 1941. godine lično poglavnik dao puno ovlašćenje da u Krajini radi ono što želi.⁵⁰

Davanje ovih ovlašćenja nije bila slučajna pojava, već dobro planirana i smišljena akcija rukovodstva ustaške organizacije.

Preko 60% stanovništva ove oblasti, i pored toga što je ona proglašavana „središtem hrvatske države“, bio je srpski živalj, poznat po svom učešću u mnogim bunama i borbama. Preduzimanjem najoštrijih mera protiv srpskog naroda okupator i ustaše su nameravale da što pre izvedu plan istrebljenja Srba u ovom kraju.

Odmah po povratku iz Zagreba stožernik Gutu je izdao naredbu, po kojoj svi Srbi i Crnogorci, rođeni u Srbiji i Crnoj Gori, moraju napustiti vrbasku banovinu u roku od 5 dana.⁵¹ Dva dana kasnije — 25. aprila — objavljena je dopuna ove naredbe, po kojoj su mešoviti brakovi Srba i Crnogoraca sa Bosankama morali silom zakona biti raskinuti.⁵²

Radi organizovanja planirane i političkih progona Gutu je već krajem aprila otpočeo sa obilaskom pojedinih područja u Bosanskoj krajini. Tako je već krajem aprila posetio Kotor-Varoš, Jajce i Mrkonji-Grad. Usledio je hitan niz uredbi i propisa o izmeni imena sela, opštinskih i sreskih centara za koje je smatrao da su srpskog porekla. Izme ostalih preimenovan je naziv Mrkonji-Grad u Varcar-Vakuf, Srbac u Bosanski Svinjar itd.⁵³

Da bi zastrašio narod i ostvario plan progona i uništavanja Jevreja i Srba, kao i naprednih muslimana i Hrvata, ustaški stožer u Banjaluci je već 8. maja, odnosno devet

⁵⁰ Hrvatska krajina, br. 3, od 24. IV 1941.

⁵¹ Isto.

⁵² Hrvatska krajina, br. 4, od 26. IV 1941.

⁵³ Naredbe o promeni naziva objavljene su u Hrvatskoj krajini u toku maja, juna i jula.

dana pre donošenja centralne zakonske odredbe o uspostavi prekih sudova za itavu NDH,⁵⁴ izdejstvovao postavljanje prekog suda u Banjaluci.⁵⁵

etvrtog maja zatvorene su prve grupe talaca u raznim mestima Bosanske krajine. Samo u Banjaluci zatvoreno je 15 uglednih Srba. No u 4/5. maja 1941. pale su prve žrtve „novog” poretka. Li ni Guti ev pratilac, teški zlo inac Asim Djeli , po nare enju svoga šefa izveo je iz banjalu kog zatvora vladiku Platona i sveštenika Dušana Suboti a i na obali Vrbasa u blizini Rebrovca na najsvirepiji na in ih umorio. Slede ih dana na sli an na in i mimo prekog suda ubijani su mnogi gra ani iz raznih mesta Bosanske krajine, kao or e Rolji , Nikola Cur ija, Dušan Brankovi , Bogdan Vranješevi , Pero Perduv, Makso Daki i mnogi drugi.⁵⁶

U svrhu pripremanja velike akcije masovnog „iš e nja Hrvatske krajine od grkoisto njaka” stožernik Guti krenuo je 9. maja na svoju drugu turneju u krajeve u slivu Une i obišao Bos. Novi, Bos. Krupu i Biha . U svim ovim mestima on je održao huška ke govore protiv Srba i Jevreja, raspaljuju i šovinisti ke strasti kod zavedenih i proustaški orijentisanih elemenata.⁵⁷

Po povratku sa ove turneje po ugledu na nema kog okupatora⁵⁸ Guti izdaje naredbu o ograni avanju kretanja Srba i Jevreja na vreme od 6 do 21 sat uve e i zabranjuje im pose ivanje bioskopa, pozorišta, domova kulture, lokala i drugih javnih institucija.⁵⁹

Posledice huška kih akcija kleroustaša sve se ja e ose aju po srpskim selima ve od po etka maja. Ustaške patrole zalaze u srpska sela i tamo zavode li ni režim — plja kaju srpsku imovinu, premla uju pojedine ljude, skrnave religiozne relikvije, siluju žene i devojke i si. Pošto još nisu postojali povoljni objektivni uslovi za pružanje oružanog otpora u krajevima gde je postojala partijska

⁶⁴ Narodne novine od 20. maja 1941.

⁵³ Hrvatska krajina, br. 13, od 18. V 1941.

⁵⁶ Citirana optužnica, str. 31.

⁰⁷ Isto.

^{ES} Vidi naredbu 599 feldkomandanture u Beogradu od 25. 4. 1941. Arhiv VII (nj. a) k—60 f4 d2 i K—66 fl dok. 12.

⁵⁸ Hrvatska krajina, br. 11, od 14. V 1951.

organizacija i aktivni simpatizera Partije, uzeta je taktika izmicanja ispred ustaških kaznenih ekspedicija.

Ali u nekim krajevima gde nije bilo komunista, niti simpatizera Partije, srpsko stanovništvo nije se pridržavalo ove taktike ve su grupe seljaka ili pojedinci pokušavali da se suprotstave ustaškim nasiljima. Tako je grupa seljaka iz sela Srpsko Kijevo, jugoisto no od Sanskog Mosta, 6. maja pružila otpor ustašama koji su po eli da vreađu verske obi aje kod Srba i da ometaju krsnu slavu kod nekih seljaka. Našavši se pred ve om grupom seljaka, ustaše su se povukle, a seljaci u o ekivanju ja eg napada otpo eli su da se spontano okupljaju i pripremaju za otpor.

Ustaški stožer u Banjaluci odluo je da ovo okupljanje srpskih seljaka iskoristi kao povod za šire akcije protiv srpskog naroda na ovom terenu i uopšte u Bosanskoj krajini. Lansirane su vesti da se okupljaju ogromne „etni ke snage“, koje ugrožavaju ustašku vlast i prete i samom okupatoru, a sve radi opravydanja akcija koje su bile u planu i pripremi protiv Srba.⁶⁰ Na molbu ustaškog stožera u Banjaluci u toku 7. maja iz Banjaluke je upu en jedan odred nema ke vojske — oko 40 vojnika i dva oficira. Uve e 7. maja ovaj odred, zajedno sa ja im ustaškim snagama iz Sanskog Mosta i okolnih ustaških tabora, krenuo je prema pobunjenim selima jugoisto no od Sanskog Mosta. Okupljeni seljaci — kojih je prema nema kim izveštajima bilo oko 1.000 — naoružani pretežno poljoprivrednim alatkama, do ekali su ovu kolonu i povratili je nazad. U vreme borbe ranjena su tri nema ka vojnika i više ustaša.⁸¹

Na hitnu urgenciju iz Sanskog Mosta još u toku povla enja Nemaca i ustaša, uve e 7. maja, iz Banjaluke je poslan jedan posadni bataljon nema ke vojske, oja an baterijom topova. 8. maja ujutro, posle tro asovne artiljerijske pripreme, otpo ela je akcija ovog oja anog nema kog bataljona i ve e grupe ustaša, domobrana, žandarma i ustaške civilne milicije iz Sanskog Mosta i okolnih mesta.

⁶⁰ O ovome se govori i u izveštaju 132 Inf. nema kog divizionu od 10. V 1941, koji je u estvovao u ugušenju ove pobune. Arhiv VII, London—19, H—310820.

⁸¹ Arhiv VII — London—19, H—310822; — Se anja seljaka iz ovih sela.

Demoralizirani jakom artiljerijskom pripremom, seljaci su se ve im delom povukli u šume, a jedan manji broj se vratio ku ama. Neprijatelj je centar pobune — zaselak Sjenokose u selu Srpskom Kijevu — potpuno spalio, pohvatao u obližnjim selima oko 450 Srba, izme u kojih je odabrao 100 i zadržao, a ostali su privremeno pušteni ku-ama. Iz ove grupe talaca izdvojeno je 9. maja 27 muškaraca, uglavnom iz zaseoka Vidovi i, i streljano. Radi zastrašivanja naroda leševi streljanih su obešeni po drve u u parku, u Sanskom Mostu.⁶² Ovim do tada najmasovnijim zlo inom u Bos. krajini, Nemci su upotrebili jednu od istrebljiva kih metoda koje su ve ranije po eli isprobavati u Srbiji i Sloveniji i dali o igledan primer ustašama kako treba sprovoditi akciju uništenja našeg naroda.⁶³

Polovinom maja otpo ela je opšta akcija rušenja pravoslavnih crkava u Bosanskoj krajini. Izme u ostalih srušena je pravoslavna crkva u Banjaluci, koja je po svom arhitektonskom rešenju i specifi nom stilu predstavljala vredan istorijski spomenik, zatim crkve u Bos. Gradiški, Bos. Krupi i drugim mestima.

U skladu sa stavom poglavnika⁶⁴ ustaški stožer u Banjaluci je 17. maja izdao naredbu po kojoj se administrativnim putem briše srpska nacija, a naziv Srbi zamenjuje sa novom kovanicom „grkoisto njak”.⁶⁵

U nipodaštavanju jevrejskog stanovništva išlo se još dalje, tako da je, na primer, jevrejski hram u Banjaluci pretvoren u javnu ku u za nema ke vojnike i ustaše,⁶⁶ u

⁶² Arhiva VII, London—19, H—310823—310824. „Die in der Gegend von Sjenokose festgenommenen Serben wunden und am 9. 5. 41. 27 von ihnen als Sühne für die Verwundung von 3 deutschen Soldaten in Sanski Most erschossen. Ihre Leichen wurden auf dem Marktplatz aufgehängt”; Arhiv VII, k—84, 39/1—1. Izveštaj zapovednika delova hrvatske vojske u Krajini br. 234, od 11. V 1941.

⁶⁸ O zlo inima i drakonskim mjerama Njemaca u Srbiji i drugim krajevima Jugoslavije piše pored ostalog u slede im dokumentima , Arhiv VII (nj. a) k—5A 2/18 K—44—H 1—2/990, k—41F 1—20/3674—3715 k—41—B 1—4/183—192, k—5A 18/15, k—27/11 1/4.

⁶¹ Paveli i u razgovoru sa nema kim generalom u Zagrebu 1. IX 1941. govori o nužnosti izbjegavanja naziva Srbim u NDH, Arhiv VII, London—17, mf, H—309943.

^{6r} Arhiv Vrhovnog suda SR BiH — citirana optužnica, str. 27.

⁶⁶ Arhiv BK Banja Luka, Akt V2. SL. b.b. neobr.

kojoj su mu ene i ponižavane uglavnom jevrejske i srpske devojke.

U toku maja progoni i nasilja proširuju se i na Cigane, prvenstveno one koji su pravoslavne veroispovesti. Intervencijom Hrvatsko-muslimanskog društva u Zagrebu od 19. maja 1941. godine zašti eni su Cigani muslimani od progona.⁶⁷

U gaženju ljudskog dostojanstva Srba i Jevreja ustaška vlast u Bosanskoj krajini nije poznavala granice. Naredbom od 27. maja Srbima i Jevrejima je dozvoljeno da se voze javnim prevoznim sredstvima tek ako ostane mesta kada svi ostali posedaju.⁶⁸ Istog dana donesena je druga naredba, kojom je zabranjeno Srbima i Jevrejima kupanje u banjama u Gornjem Šeheru, Laktašima i Slatini, iako se zadnje dve nalaze u kraju naseljenom Srbima.⁶⁹

U ovim uvodnim akcijama progona Srba i Jevreja uzele su u eš a grupe deklasiranih elemenata iz redova hrvatskog i muslimanskog življa. Ve i deo muslimana i Hrvata, ne samo da nije podržavao akcije ustaškog stožera, ve mu se na razne na ine suprotstavljao. Najsnažniji otpor ovakvoj politici pružili su banjalu ki, prijedorski i dubi ki muslimani. Ose aju i svoj neuspeh na planu pridobijanja muslimanskog i hrvatskog življa, ustaše otpo inju široku akciju zastrašivanja muslimana i Hrvata svakodnevnim insinacijama tobožnjih pokolja muslimanskog i hrvatskog naroda od strane Srba po raznim krajevima Bosne i Hercegovine. Guti , kao glavni sprovednik ovakve politike okupatora i ustaša po inje da preti ne samo Srbima ve i svojim nedovoljno odlu nim saradnicima. Po nalogu okupatora i ustaša on pod kraj maja ponovo putuje po Krajini i raspaljuje ustaške tabore protiv Srba.⁷⁰ Njegovi dugi govori u Prijedoru, Sanskom Mostu, Kozarcu i drugim mestima prepuni su najgrubljih pretnji upu enih srpskom

⁶⁷ Isto7 br. 7664.

⁶⁸ Citirana optužnica, str. 27.

⁶⁸ Arhiva BK Banja Luka, Povereništvo za biv. Vrbasku banovinu, br. 653, od 27. V 1941. neobra eno.

⁷⁰ Na skupštini ustaškog pokreta, po povratku od poglavnika, 25. maja, sa balkona bivše banske palate u Banjaluci, Guti kaže: „Dobio sam još ve a ovlaš enja i odrešene ruke. Dobio sam poseban blagoslov od poglavnika... Ali od sutra u pritegnuti... Puca e ki ma". Iz lista Hrvatska krajina, br. 18, od 28. V 1941.

življu.⁷¹ U Sanskom Mostu posle freneti ne pretnje da e „drumovi poželeti Srbalja“, a da „Srbalja više biti ne e“, opominje muslimane i Hrvate da je svako zauzimanje za Srbe neprijateljstvo prema NDH.⁷²

Odobranjem plja ke i obe avanjem srpske i jevrejske imovine pokušava uyu i u akciju pokolja muslimansku i hrvatsku sirotinju.⁷³ No, u tome nisu uspevali. Tako, na primer, prilikom posete rudniku Ljubiji Gutu je govorio i protiv muslimana.⁷⁴ Tamo gde su akcije progona bile spore, inscenirane su laži da bi se na taj na in pokrenule nezainteresovane mase.⁷⁵

Radi sigurnije i bezopasnije likvidacije ustaški stožer u Banjaluci je 5. juna izdao naredbu da se svi Srbi sposobni za rad pokupe u radne logore.⁷⁶ U toku juna i jula na temelju ove naredbe odvo eni su Srbi masovno, uglavnom u zloglasni logor u Gospi u, koji je u toku avgusta na najsvirepiji na in likvidiran.⁷⁷

Ustaški stožer u Banjaluci služio je kao uzoran i prednja io je u svim merama protiv Srba i Jevreja. Na njegovim iskustvima vlada NDH i centralno ustaško rukovod-

⁷¹ U Prijedoru je izme u ostalog rekao: „Ove srpske cigane, koje su Turci doveli u Bosnu naša e hrvatska država smjesta da pošalje u Srbiju, jedne željeznicom, a druge Savom bez la a. Hrvatska e se zemlja skorih dana o istiti od ovih srpskih cigana, a za to su ve sredstva pribavljena i oni e biti uništeni.“

Istog dana na prijemu kod rimokatoli kog župnika u Prijedoru — Kaurinovi a rekao je: „Ovu srpsku gamad od 15 godina, pa naviše mi emo da poubijamo i o istimo, a njihovu djecu emo smjestiti u klostere i od njih e biti dobri katolici“. — Iz citirane optužnice, str. 34.

⁷² „Svaki koji se za njih bude zauzimao postaje samim tim neprijatelj hrvatskog naroda.“ Iz lista „Hrvatska krajina“, br. 19, od 30. maja 1941.

⁷³ U Prnjavoru je rekao: „Uništimo sve Srbe, koljimo ih, ubijmo ih, protjerajmo ih. Ako je kome potrebna krava, konj ili vo, ima toga svega u Srba, uzmite, ne bojte se.“ Iz citirane presude, str. 6.

⁷⁴ Citirana optužnica, str. 34.

⁷⁵ Na zboru u Kotor-Varoši tvrdi: „Dobio sam sino i jutros glasove iz svih krajeva da je poživin ena srpska bagra i najmanjoj dje ici rezala ruke, noge, uši i sli no“. Citirana optužnica, str. 34 i 35.

⁷⁶ Arhiv BK Banja Luka, Fond VŽ SL 1778 — Dokumenta ustaškog stožera za Vrbasku banovinu br. 813 i 883. Neobr.

⁷⁷ Samo iz sela Ivanjske, srez Bos. Krupa, prema izjavi meštana odvedeno je oko 40 ljudi.

stvo donosili su propise i mere koje treba primenjivati protiv Srba i Jevreja. Tako je punih 19 dana pre nego je Ravnateljstvo za ponovu u Zagrebu izdalo okružnicu broj 1 o raseljavanju Srba⁷⁸ na teritoriji ovog stožera otpo elo masovno iseljavanje gradskih porodica. U no i izme u 10. i 11. juna po nalogu stožera po elo je hapšenje srpskih porodica u Banjaluci, zatim u Biha u i drugim mestima. Ove porodice su jedno vreme zadržane u zatvorima po sreskim mestima, i u drugoj polovini juna i jula prebacivane u Srbiju bez ikakvog pokretnog imetka.⁷⁹ Deo porodica koje je trebalo da budu preseljene u drugom delu jula i po etkom avgusta, likvidiran je u mestima boravka ili usputnim železni kim stanicama. Imovina proteranih porodica, koja je trebalo da pre e u vlasništvo države, postaje plen okupatorskih oficira i istaknutih ustaša. Inovnici Ureda za ponovu, iji se propisi o radu donose tek 24. juna⁸⁰, vrše otvorenu plja ku i najrazli itije malverzacije sa srpskom i jevrejskom imovinom. Oko po dele stanova, ku a i imovine proteranih ili ubijenih srpskih porodica u toku jula i avgusta dolazi nekoliko puta do oštrijih sukoba izme u nema kih oficira i ustaških funkcionera ili pak izme u pojedinih grupa ustaša.⁸¹

Na osnovu nekoliko uredbi donesenih protiv Jevreja u aprilu ,maju i po etkom juna, na itavoj teritoriji banjalu kog ustaškog stožera otpo inju opšti progoni jevrejskih porodica.⁸² Od 20. juna svi jevrejski žitelji na ovom te-

⁷⁸ „Raseljavanje Srba mora se sprovesti na bezobziran na in. Potrebno je na vrijeme urediti spiskove onih koji e biti protjerani u Srbiju. Hapšenja i internacije se vrše no u i danju — bez predaha. Uhapšenik je dužan da se spremi najduže za 30 minuta... Imovina uhapšenih se oduzima i sa istom raspolažu Ravnateljstva za ponovu. Gđjegod je mogu e hapsiti itave porodice. Ne mogu biti pošte ene starije osobe, žene i djeca. Transportovanje hapšenika sprovoditi no u uz potrebna obezbe enja vojske i žandarmerije." Arhiv VII, kut. 102, 12/1.

⁷⁸ Arhiv VII, kut. 153a, 13/5—134/5 i kut. 143, 14/10—2, Izveštaj italijanskog vicekonzula u Banjoj Luci i 3. oruž. pukovnije.

⁸⁰ Narodne novine, br. 60, od 26. VI 1941.

⁸¹ Arhiv BK Banja Luka Fond Ureda za ponovu. Neobra eno.

⁸² Arhiv VII, k 169, 2/2—1. Dopis ustaškog ravnateljstva u B. Luci od 29. VII 1941; Arhiv BK Banja Luka Okružna komisija za utvr ivanje ratnih zlo ina, k—1/1, br. 195, od 15. XI 1945; Niz protujevrejskih uredbi objavljen po etkom juna u Narodnim novinama, br. 43 i 44.

renu, na temelju naredbe stožernika Guti a, morali su nositi jevrejske oznake. Od kraja juna po inje odašiljanje Jevreja u logore (iz Banjaluke oko 400) i njihovo fizi ko uništavanje.

U prvoj polovini jula progoni, nasilja i ubistva srpskog naroda sve su u estaliji i masovniji. No, sve je ovo bilo još samo uvod u opšte masovne pokolje srpskog stanovništva, koje e okupator i ustaše izvršiti u vreme podizanja ustanka, krajem jula i po etkom avgusta. Krajem jula kao neposrednu pripremu, koja je trebalo da olakša potpunu likvidaciju preko 700.000 Srba Bosanske krajine (uz koriš enje dotad ve isprobane tri metode: fizi ka likvidacija, pokrštavanje i iseljavanje) ustaše otpo inju na temelju tajne okružnice Ravnateljstva ustaškog redarstva NDH u Zagrebu br. 2, od 23. jula 1941. godine⁸³ opštu registraciju svih Srba u Bosanskoj krajini. Uporedo sa ovim vršena je na osnovu druge naredbe Ministarstva unutrašnjih poslova NDH registracija Cigana.⁸⁴

Ova zamašna tehni ka priprema nije dovedena kraju, jer su ve poslednjih dana jula otpo eli masovni progoni i pokolji. Ustaški plan istrebljenja Srba namerno je forsiran u srezovima gde muslimansko stanovništvo ini ve inu ili je brojnije, kao u Cazinu, Biha u, Sanskom Mostu, Bos. Krupi, Bos. Novom, Prijedoru, Klju u itd. Na nekim delovima ovih srezova broj ubijenih u ovim pokoljima teško da e se ikada utvrditi. Ali prema popisima i pri anjima preživelih pretpostavlja se da je tih dana likvidirano u biha kom, bosansko-krupskom i cazinskom srezu oko 20.000 srpskih stanovnika, u Sanskom Mostu oko 6.000, u prijedorskom i bosanskonovskom srezu oko 6.000 itd.⁸⁵ Prema mišljenju nema kog poslanstva u Za-

⁸³ Arhiv VII, k. 156, 1/1—1.

⁸¹ Arhiv BK Banja Luka, Fond V2 SL, br. 13542, od 3. VII 1941, neobr.

⁸⁵ Ovaj prora un je vršen na osnovu više izveštaja okružnih komisija za utvr ivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a sa terena Bosanske krajine iz 1944. i 1945. god. — Fond u Arhivu BK, k—1/1 — pojedina dokumenta neregistrovana; zatim, na osnovu izjava izbeglica koje je u svom Memorandumu nema kom generala Dankeimanu podnela krajem 1941. Srpska patrijaršija — Dokument u Arhivu VII, k—17/1—1; nema kih izveštaja iz 1941. godine o pokoljima Srba u NDH — Original u VII, k—312, 56/1—1 i mf London N 17 H—309998—310026 i saslušanja preživelih u poko-

grebu na teritoriji itave „Nezavisne države Hrvatske“ u vreme masovnih pokolja, u avgustu 1941. likvidirano je oko 300.000 Srba.⁸⁶ Pošto su najmasovniji pokolji u NDH vršeni baš na ovoj teritoriji, prili an procenat od ovog broja otpada na ubijene u Bosanskoj krajini.⁸⁷

Iako su, kako je to ve istaknuto, vršeni najmasovniji pokolji u srezovima gde je muslimansko stanovništvo bilo brojno, neophodno je istaknuti da je manji broj doma ih muslimana uzeo u eš a u ubijanju srpskog življa. Ogroman deo muslimana zgražavao se nad ovim zlo inima.⁸⁸

Tako je i pored mestimi nih uspeha, ustaški plan izazivanja opšteg bratoubila kog pokolja izme u Srba i muslimana doživeo neuspeh.

#

Znatan broj katoli kog i muslimanskog klera uzeo je aktivnog u eš a u sve tri ustaške metode „iš enja Bosanske krajine“ od Srba — raseljavanju, pokrštavanju i fizi - koj likvidaciji. Raseljavanje srpskog stanovništva je vršeno nasilnim isterivanjem srpskih porodica, koje po oceni župskih ureda nisu bile podesne za prijem u rimokatoli ku veru, kao i bogatijeg sloja gra ana za iji su imetak bile zainteresovane ustaške vlasti.

ljima na su enju ratnom zlo incu dr Viktoru Guticu, dokumenta u Vrhovnom sudu SR BiH.

Okružna komisija za utvr ivanje zlo ina okupatora i poma - ga a za Biha ustanovila je odmah po oslobo enju Biha a 1945. godine da su masovne grobnice (kopane — ne prirodne vrta e) u okolini Biha a u koje su zakopavani poubijani Srbi 1941. godine, slede e razmere: U Bari Omeragi a duga 20, široka 4, duboka 2 metra, u Ljevitim Barama jedna duga 150, široka 3 i duboka 2 metra, druga duga 75, široka 3 i duboka 2 metra, u Garevici duga 80, široka 3 i duboka 2 metra — Dokumentat u A BK Fond okružne komisije Biha 1/1.

⁸⁶ Arhiv VII, mf London 1, H—296621.

⁸⁷ Prema nema kom izveštaju pod naslovom „Po etak pobune u Hrvatskoj“ navodi se cifra od 55.000 Srba ubijenih u Bosanskoj krajini u vreme ustanka. Arhiv VII, k—312, 56/1—5; Sa ovim se delimi no slažu i drugi izvori, na primer izveštaj II italijanske armije od 3. IX 1941. Arhiv VII, k—67, 20/3—1 i k—86, 13/4—1.

⁸⁸ Arhiv VII, k—144, 44/2—1, Rezolucija banjalu kih muslimana.

Plan iseljavanja Srba iz NDH za Srbiju bio je ta no razra en i uskla en sa planovima Nemaca odmah po formiranju ustaške vlasti.

Ve 4. juna 1941. ustaški maršal Slavko Kvaternik i poslanik vlade Tre eg Rajha u Zagrebu — Kaše potpisali su plan o preseljenju oko 160.000 Srba iz Hrvatske u Srbiju.⁸⁹

Iseljavanja iz Krajine vršena su uglavnom iz ve ih mesta: Banjaluke, Biha a, Prijedora i izvestan broj porodica iz drugih sreskih centara.⁹⁰

Drugi metod „iš enja Krajine" od srpskog življa •— pokrštavanje — bio je mnogo šire zastupljen, naro ito u sreskim centrima i selima, gde je srpsko stanovništvo izmešano sa hrvatskim. Glavnu ulogu u ovoj akciji i na tlu Bosanske krajine odigrao je deo katoli kog sveštenstva. Pokrštavanje je vršeno na temelju uputstva koje je u skladu sa odredbama ustaške vlade od 3. i 27. maja⁹¹ propisao ustaški stožer u Banjaluci i bilo je formalno „dobrovoljno"⁹², ali u praksi je vršeno uz najbrutalnije mere ustaša i ustaške milicije, te uz sistematsku agitaciju dela katoli kog sveštenstva.

Fra Mijo Cuji iz Drvara odmah posle davanja naloga da se ruše pravoslavne crkve otpo inje sa agitacijom za pokrštavanje.⁹³ Župnik Nikola Bilogrivi iz Banjaluke priznao je na su enju da je samo u Banjaluci preveo na katoli ku veru oko 1.500 gra ana.⁹⁴ Svi ovi gra ani prešli

⁶⁸ Arhiv VII, k—233, 27/7—1; k—27B, 1/1 i k—310, 17/1—1, 4 Zapisnici sa konferencije u nema kom poslanstvu u Zagrebu od 4. VI 1941; Ladislaus Hory, n.d. str. 97.

⁹⁰ Arhiv VII, k—143, 14/10—2. — Izveštaj zapovjedništva III oružni ke pukovnije od 16. VII 1941.

⁹¹ List Narodne novine, br. 19, od 5. maja 1941. i br. 37, od 27. maja 1941.

⁹² U ovom uputstvu izme u ostalog stoji: „Daleko je od ustaškog pokreta i pomisao propagande za širenje ma koje vjere, ali kada se vidi da su pojedini uvidjeli da su do sada zavoeni i zalu ivani, pa ho e da se asimiliraju sa hrvatskim narodom, a kao prvi korak u tome ho e da iza u iz one crkve u kojoj može samo Srbin biti i niko više, kada se dakle odri u i srpstva i njegovih propagatora, onda nema razloga, da se takve ljude ne prizna punopravnim lanovima hrvatskog naroda." Iz lista Hrvatska krajina, od 20 juna 1941.

⁹⁸ Citirana dokumenta o protunarodnom radu, str. 85.

⁹¹ Isto, str. 102.

su na katoli ku veru samo pod silom i pretnjom, a u nadi da e tako o uvati goli život.⁹³

Nisu retki slu ajevi da su pravoslavni vernici u Bosanskoj krajini prelazili i na islam, što je u stvari jedan vid pasivnog otpora nasiljima i pretnjama kleroustaša. Najve i broj pravoslavnih koji su primili islam bio je u Prijedoru. Izbegavanje primanja rimokatoli ke vere i prelasci na islam izazvali su opšti bes kod kleroustaša. Župnik Pero Medvjed organizovao je pokolj srpskog življa u selu Begovo Brdo, kod Cetingrada, za odmazdu što su ovi svi prešli na islam, a ne na katoli ku veru.⁹⁶

Prilikom prevo enja Srba iz okoline Bugojna na rimokatoli ku veru fra Silvije Frankovi iz Bugojna zažalio je što nisu prvo pokršteni muslimani, pa onda Srbi.⁹⁷

O tome koliki je broj pravoslavaca prešao na teritoriji Bosanske krajine na rimokatoli ku veru u toku ustaških progona 1941. god. nema ta nih podataka. Prema sa uvanim „molbama“ i odobrenjima za prelaženje na rimokatoli ku veru najmasovnije pokrštavanje je izvršeno u gradu i srezu Banjaluka, u Bos. Gradišci, Prijedoru, Sanskom Mostu, Prnjavoru, Travniku, Kupresu, Livnu i Bugojnu.⁹⁸

U brzozjavu talijanskog vicekonzula u Banjaluci od 21. oktobra 1941. navodi se podatak da je samo na terenu sreza Banjaluka prešlo na rimokatoli ku veru 21.000 pravoslavnih žitelja. Prema oceni vicekonzula, akcija pokrštavanja je veoma uspešna i zato on predlaže da se sporazum o preseljenju 250.000 Srba iz Bosne i Hercegovine u Srbiju, zbog nemogu nosti ostvarenja, preorijentiše na poja anu akciju pokrštavanja Srba.⁹⁹

⁹⁵ Arhiv VII, mf, London 1, H—296599; „Die griechisch — orthodoxen Kirchen werden zerstört. Ausführungsorgan der Croaten ist die Ustascha-Miliz, die stastlichen Massnahmen mit brutaler Härte durchzusetzen versucht und vor Greuelthaten nicht zurückschreckt“; Ladislaus Hory, n.d., str. 95.

⁹⁶ Citirana dokumenta o protunarodnom radu, str. 164.

⁹⁷ Isto, str. 144 i 145.

⁹⁸ Dokumenta o pokrštavanju nalaze se i Arhivu BK, fond V2 SL. i u MR SR BiH, fond neprijateljske gra e — neobra eno.

⁹⁹ Arhiv VII, fond UDB, 7/115 i 116, Dopis italijanskog vicekonzula iz Banja Luke 21. X 1941.

Uz punu podršku i pomoć centrale katoličke crkve u NDH — Nadbiskupije u Zagrebu — deo katolika koji kleru u Bosanskoj krajini aktivno je u estvovao u akciji fizičkog istrebljenja Srba.¹⁰⁰ Dr Nikola Bilogrivić, župnik iz Banjaluke, u estvovao je u veći Gutu evih turneja po Krajini, kao njegov najbliži saradnik i duhovni pratilac, ući u i aktivno na deo neutralnog katolika koji kleru da se prihvati saradnje sa ustašama. On je na misi u selu Pavlovcu kod Banjaluke javno pozivao Hrvate u akciju istrebljenja Srba.¹⁰¹ Sveštenik Pajić Petar iz Banjaluke opravdava okupatorsko-ustaške masovne zločine.¹⁰² Pojedini sveštenici su nagovarali ustaške koljače na još masovnije pokolje. Kad je prilikom ispovedi pred fra Silvijem Frankovićem iz Bugojna kotarski predstojnik Branko Ustra izjavio da je ubio 14 Srba, ovaj ga je povratio sa ispovedi i rekao da namiri etrdeset pa da onda do e na ispoved.¹⁰³ Fra Srećko Perić iz samostana Gorice kod Livna sa oltara crkve je pozivao vernike da kolju sve odreda; da najpre zakolju njegovu sestru, koja se udala za Srbina, pa onda sve ostale.¹⁰⁴ U pokoljima oko Livna, u kojima je, kako se vidi, uzeo aktivnog učesnika i ovaj sveštenik, ubijeno je u julu i avgustu 1941. nekoliko hiljada Srba. U ovim pokoljima se posebno istakao fra Ivan Hristić, koji je kasnije aktivno u estvovao u masovnim

¹⁰⁰ U listu katoličke nadbiskupije od 15. juna 1941. godine izme u ostalog stoji i sledeće: „Hrvatskom su narodu najveći neprijatelji Srbi, a ne to — kao u ostaloj Evropi — Židovi, slobodni zidari i komunisti. Zato neka se ve jednom prestane s glupim i Kristovih u enika nedostojnim tvrdnjama da se protiv zla i pokvarenjacija valja boriti na fin, otmjen na in“.

¹⁰¹ Optužnica protiv ratnog zločinca dr Nikole Bilogrivića, str. 37, Arhiv Vrhovnog suda SR BiH.

¹⁰² On u Katoliku kom tjedniku br. 35, od 31. VIII 1941. piše: „Do sada je bog govorio po savjetima, po papinskim enciklikama, po nebrojenim propovjedima, po katehizaciji, po kršćanskoj štampi, po misijama, po juna kim primjerima svetaca itd ... Sada je gospodin odlučio upotrijebiti drugu metodu. Prirediti će misije. Evropske. Svjetske. Držat će ih ne sve enici, nego vojskovođe na čelu sa Hitlerom. Propovijedi će se vrlo dobro učiti pomoću topova, mitraljeza, tenkova, bombardera...“

¹⁰³ Citirana dokumenta o protivnarodnom radu kleru, str. 144 i 145.

¹⁰⁴ Isto, str. 163.

klanjima i u drugim mestima Bosanske krajine.¹⁰⁵ Jedan od najsvirepijih pokolja srpskog življa na terenu itave NDH — likvidacija oko 1.100 žena, dece i staraca 7. II 1942. u selima Drakuli , Motike i Sargovac kod Banjaluke — delo je grupe ustaških klerikalaca na elu sa Guti em i fratrom Miroslavom Filipovi em, ranijim kapelanom samostana u susednom selu Petri evcu. Na elu Paveli eve telesne bojne, Filipovi , je prvi zaklao sedmogodišnje dete ure Glamo anina, govore i: „Ustaše, ovo je u ime boga, pokrštavam ove izrode i vi sledite moj put. Ja prvi primam sav grijeh na svoju dušu, a vas u ispovijediti i riješiti svih grijehova.“¹⁰⁶

Jednu grupu preživelih Srba iz ovih sela, pored svih opasnosti, sakrivao je šest dana kod sebe saradnik ilegalnog NOP-a u Banjaluci Hrvat Marko Lipovac. Šesti dan Lipovac je otišao kod tadašnjeg gvardijana Petri eva kog samostana i zamolio ga da se zaštite preživeli ljudi. Gvardijan mu je odgovorio da poglavnik radi sve sa božjom voljom i dozvolom i da je sve ono što je napravljeno od crkve blagoslovljeno.¹⁰⁷

Naporima ovog saradnika NOP-a i hrvatskih i muslimanskih porodica iz predgra a Banjaluke spašeno je nekoliko desetina gra ana i ranjenika iz ovog pokolja.

I u ve ini drugih masovnih ubistava na terenu Bosanske krajine uzimali su u eš a pojedini rimokatoli ki sveštenici. Na duvanjskom srezu organizovali su pokolje Srba fratri: Karlo Grbavac, Velimir Simi , Stjepan Naletili , Mijo Cuji , Šime Ani , Mirko Radoš i drugi.¹⁰⁸ Župnik u Bos. Novom Grga Blaževi bio je ustaški pobo - nik kad je u srpskim selima ovog sreza po etkom avgusta poklano na stotine srpskih porodica.¹⁰⁹

Celovitu ocenu protunarodnog rada i u eš a jednog dela katoli kog klera u zlo inima protiv naroda dao je naš poznati savremeni istori ar dr Viktor Novak: „Dobri poznavaoi i u esnici u narodnooslobodila koj borbi znaju

¹⁰⁶ Dr Viktor Novak, n. d., str. 669.

¹⁰⁰ Citirana dokumenta o protivnarodnom radu klera, str. 144

i 145.

¹⁰⁷ Isto str. 213.

¹⁰⁸ Dr Viktor Novak, n. d., str. 673 i 674.

¹⁰⁸ Isto, str. 719.

da su fašisti ki osvaja i mogli provesti svoj plan istrebljenja naših naroda, samo uz pomoć mnogih faktora na terenu — katoli kog klera".¹¹⁰

*Rad KPJ na pripremama za oružanu borbu
— april-jul 1941. —*

Napad fašističkih sila na Jugoslaviju nije iznenadio KPJ u Bosanskoj krajini. U okviru opštih priprema koje je na planu obaveštavanja stanovništva i celog naroda Centralni komitet KPJ izvršio u 1940. i 1941. godini, KPJ u Bosanskoj krajini je do oktobra spremno burne aprilske dane 1941. god. Cim su okupatorske trupe prešle granicu Jugoslavije, Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu u Banjaluci je obrazovao Komitet za odbranu, u koji su ušli: Osman Karabegović, Pavao Radan, Ivica Mažar, Ranko Sipka, Sefket Maglajli i Ljubo Babi.¹¹¹ Ovaj komitet je preko svojih članova i uglednijih ljudi antifašista pokušao da zainteresuje rukovodioce buržoaskih građanskih stranaka i organe banske vlasti u Banjaluci za odbranu, ali oni ne samo da nisu hteli prihvatiti ponudu za saradnju i pokretanje zajedničkih akcija, već su intervencijom policije omeli delovanje ovoga komiteta.

Posle kapitulacije Jugoslavije i formiranja ustaške vlasti sreski i mesni komiteti KPJ u Bosanskoj krajini, rade i u teškim uslovima fašističke okupacije, preživljavaju jedan period prilagodavanja novonastalim uslovima, koji traje sve do početka juna. Tempo prilagodavanja novonastalim uslovima i uspehi u radu sreskih rukovodstava KPJ bili su uslovljeni pre svega nacionalnim i socijalnim sastavom stanovništva na terenu, gde su ta rukovodstva delovala. Sreski i mesni komiteti u većim centrima kao što su Banjaluka, Bihać, Livno, Jajce i Travnik, u kojima su ustaše uspele brzo uvrstiti organe svoje vlasti i do temelja razbiti sve oblike udruživanja; sindikate, kulturno-umetnička društva, kulturno-prosvetne klubove, sportska udruženja itd., kroz koje je do tada KPJ ostva-

¹¹⁰ Isto, str. 678.

¹¹¹ Sefket Maglajli, n. d., str. 76.

rivala svoj politički uticaj u narodu, nešto sporije su vršili preorijentaciju na nove oblike rada i na nove vrste zadataka. Sreska rukovodstva KPJ u manjim mestima nastanjenim srpskim življem, koje je zbog istrebljivosti okupatorske i ustaške politike bilo spremno na otpor, imala su mnogo povoljnije uslove za rad, brže su se prilagodila novoj situaciji i imali analogno tome više uspeha u radu. Neka od ovih sreskih rukovodstava KPJ kao na primer Sreski i mesni komiteti u Drvaru, Bos. Petrovcu, Prijedoru, Bos. Novom i Dubici uo ili su blagovremeno prednost rada na terenu i povoljne uslove za delovanje u srpskim selima i odmah po kapitulaciji uputili veći deo selanstva u sela.

Na osnovu veoma šturih podataka koje nam daju uglavnom memoarski izvori dolazimo do saznanja da je KPJ u Bosanskoj krajini u ovom razdoblju radila na okupljanju partijskog selanstva i njegovom usmeravanju na nove zadatke, na sakupljanju i sakrivanju oružja i njegovom uvanju za oružanu borbu i na ometanju političkih, privrednih, kulturnih i ostalih mera okupatora i ustaške vlasti.¹¹²

Okupljanje selanstva elija KPJ završeno je povratkom selanova koji su bili mobilisani u vojsku. Svi mobilisani selanovi KPJ izbegli su zarobljavanje od strane okupatorske vojske i vratili se u svoja mesta u toku aprila i maja, što je, svakako, bio jedan od rezultata rada Partije pre kapitulacije Jugoslavije.¹¹³ U aprilu i maju sva sreska i mesna rukovodstva, kao i elije KPJ, održala su sastanke na kojima su komunisti upoznati sa stanjem u svetu i zemlji i sa novim oblicima rada.

Znatno pojačanje partijskoj organizaciji u Krajini značilo je dolazak izvesnog broja iskusnih selanova Partije — radnika iz industrijskih centara, iseljenika u Vojvodinu, studenata i službenika iz naših većih centara koje je okupator po ulasku u našu zemlju proterao u rodni kraj. Samo u drvarsku partijsku organizaciju došlo je desetak

¹¹² Osman Karabegović i Velja Stojnić, Pripreme za ustanak u Bosanskoj krajini, Krajiške brigade, str. 51.

¹¹³ U saopćenim izvorima nisam našao da je i jedan predratni selan KPJ iz Bosanske krajine otišao u nemačko zarobljeništvo.

lanova KPJ, izme u ostalih i Milutin i Pero Mora a, Rajko Bosni , Gojko Rodi , Miloš Tica, koji su se odmah po dolasku uklju ili u rad i kasnije svrstali u red najistaknutijih organizatora i rukovodilaca ustanka u ovome kraju.

Prikupljanju i uvanju oružja koje je ostalo iza rasformiranih jedinica jugoslovenske vojske, kao jednom od najvažnijih zadataka u toku aprila i maja, nisu neka partijska rukovodstva, kao na primer sreski i mesni komiteti u Biha u, Banjaluci, Livnu, Travniku i Jajcu, posvetili dovoljno pažnje. Iako su u toku aprila oko ovih mesta ležale razbacane ve e koli ine oružja, sakupljeno je i savano samo po nekoliko pušaka, tako da je kasnije pred ustanak ve i broj komunista izašao u sela bez oružja.¹¹⁴

Najuspešnije akciju na šakupljanju i uvanju oružja izveli su komunisti Drvara,¹¹⁵ zatim Bos. Petrovca, Prijedora i Bos. Novog. Samo na srezu Bos. Grahovo bilo je sa uvano nekoliko stotina pušaka i nekoliko mitraljeza.¹¹⁶ Svakako da je ovome doprinela i tradicija prikrivanja i uvanja oružja koja se u ovim krajevima prenosi kroz generacije.

Znatne koli ine oružja prikupili su seljaci neovisno od akcije KPJ i posakrivali ga po šumama ili u blizini svojih ku a. Nema ka i italijanska vojska za vreme zadržavanja u pojedinim mestima Krajine u aprilu i maju, a zatim ustaške vlasti izvršile su nekoliko akcija prikupljanja oružja uz zastrašuju e mere. Svi oni kod kojih je na eno oružje oterani su u logore i zatvore i tamo likvidirani. Koriste i ovakve mere, okupatori i ustaše su uspeli prikupiti znatne koli ine sakrivenog oružja. Ali zahvaljuju i aktivnosti komunista, koji su upu ivali narod da ne predaje oružja , kod odvažnijih seljaka ostao je sa uvan

¹¹⁴ Prema se anju Luke Džalta i Vinka Konte objavljenom pod naslovom Livanjski komunisti 1941, u Zborniku se anja etrdeset godina, knj. 6, str. 74, navodi se da su obani u vreme rasula jugoslovenske vojske pod Dinarom izvodili ga anja iz napuštenih topova.

¹¹⁶ Milan J. Bosni u lanku Po etak ustanka u Drvaru, Ustanak, knj. 6, str. 821—836 opisuje uspešnu akciju prikupljanja oružja u okolini Drvara.

¹¹⁶ Petar Miškovi , Ustanak u Drvaru 1941, Zbornik krajiških muzeja, za 1962. godinu, str. 214—243; Milan Zori , Drvar u ustanku 1941, Beograd, 1963, str. 28 i 29.

prili an deo lakog naoružanja — pušaka, pištolja, bombi, municije i po koji puškomitraljez. Bilo je divnih primera herojskog držanja seljaka koje su ustaše mu ile u zatvorima zbog sakrivenog oružja. Grupa seljaka i gra evinskih i šumskih radnika iz Peulja i Grkovaca — srez Bos. Grahovo — me u kojima i Pero Ivankovi , Vlado Galie, Vojin i Ilija Janji , posle svih mu enja ba eni su od strane ustaša živi u jamu a da nisu hteli oružje predati.¹¹⁷ Komunisti su u prvo vreme po kapitulaciji aktivno radili na ometanju formiranja ustaških vlasti po srezovima, opštinama i selima a zatim i na onemogu avanju političkih, privrednih, kulturnih i ostalih mera koje su poduzimale okupatorske komande i ustaška povereništva, tabori i logori po opštinama i srezovima. U nekim srezovima, gde je rad KPJ bio kompaktniji i gde su ve inu stanovništva inili obespravljeni Srbi, ustaše nisu kroz itavo ovo vreme uspele da u vrste svoju vlast. Pokušaj u vrš ivanja organa ustaške vlasti u bosanskograhovskom srezu u toku aprila i pored aktivne pomo i Nemaca je propao. Tek polovinom maja zahvaljuju i pomo i Italijana i dovo enju oko 50 ustaša iz Hercegovine, ustaše su uspele da formiraju svoju vlast u Drvaru i Bos. Grahovu. Pred povla enje italijanske vojske iz Drvara, po etkom juna, došla je jedna polusatnija domobrana iz Zagreba radi osiguranja ovog podru ja i pružanja pomo i ustašama koji su se ovde ose ali nesigurni.¹¹⁸ U Bosanskom Petrovcu ustaše su uz podršku Nemaca i kasnije Italijana u aprilu uspele formirati sreski ustaški logor i ustaška povereništva u Krnjeuši i Kulen-Vakufu, ali su u ostalim predelima, posebno u srpskim selima, bile bez ikakvog uticaja. Pre povla enja Italijana i ovde je kao pomo malobrojnim doma im ustašama dovedeno oko 30 ustaša iz Hercegovine.¹¹⁹

Sli na je situacija bila i u Prijedoru, gde je tek po dolasku grupe ustaša iz Zagreba, krajem aprila, formiran

¹¹⁷ Aleksa uki , Nikola Gaši i Aleksa Nenadovi , Razvoj ustanka u opštini Crni Lug, Ustanak, knj. V, str. 533.

¹¹⁸ Arhiv VII, k. 77, 27/10 i k-78, 29/1a—1, k-86, 26/1a. — Izveštaj 2. italijanske armije; list Hrvatska krajina, br. 20, od 1. VI 1941.

¹¹⁹ List Hrvatska krajina, br. 20, od 1. VI 1941; Arhiv MBK, 10—17 74/12, Se anje u esnika sa terena bosanskopetrova kog sreza.

ustaški logor i nekoliko ustaških tabora po opštinama u kojima ve inu stanovništva ine muslimani i Hrvati.¹²⁰

U ostalim sreskim centrima Krajine — Jajcu, Travniku, Livnu, Biha u, Banjaluci, Bos. Novom, Bugojnu, Klju u itd. ustaše su uz pomo okupatora i saradnju hrvatske i muslimanske buržoazije i dela klera i aršije uspele odmah po kapitulaciji Jugoslavije da formiraju i donekle u vrste svoju vlast, ali i na terenu ovih srezova naro ito gde živi srpsko stanovništvo i gde su delovale partijske elije ustaška vlast je bila tako er bez ja eg uticaja. Pod uticajem komunista i simpatizera KPJ srpski narod u ovim krajevima odbija svaku saradnju sa okupatorom i organima ustaških vlasti, ne odziva se na pozive okupatorskih naredbi i ustaških poverenika i sreskih predstojništava, sabotira privredne i ostale mere ustaških vlasti i izbegava dodir i saradnju sa ustašama.

Komunisti, simpatizeri Partije i drugi rodoljubi u ovo vreme aktivno rade na suzbijanju nacionalne i verske mržnje koju šire Nemci, Italijani i ustaše i koja bi trebalo da posluži kao priprema za opštu bratoubila ku borbu. U opasnosti bratoubila ke borbe u Bosni i Hercegovini govoreno je i na majskom savetovanju KPJ u Zagrebu i u zaklju cima ovoga savetovanja istaknut' je zadaitak komunista na spre avanju ove opasnosti.¹²¹ Komunisti Krajine, žive i i rade i na podru ju gde su se nacionalne i verske strasti bile do najsitnijih oblika razvile, uložili su sve snage da se suzbije delovanje fašista na razvijanju nacionalne i verske mržnje. Ovaj zadatak je bio uvek akutan i prisutan u svakoj akciji pojedinca i grupe. Sve sastanke, dogovore i susrete sa narodom komunisti su koristili za objašnjanje namera okupatora — da zavadi i istrebi naše narode.

Po prijemu materijala sa majskog savetovanja KPJ u Zagrebu, od po etka juna, delovanje KPJ u Bosanskoj

¹²⁰ Arhiv VII, k-171a, 32/15-1, Ustaški izveštaj.

¹²¹ „U Bosni hara e tzv. hrvatske ustaše. U toj pokrajini oni su zaveli pravu strahovladu. Možda nigdje nije tako razularena hajka protiv Srba kao u Bosni. Frankovci huškaju muslimane i Hrvate na Srbe, raspiruje se nacionalna mržnja, koja e imati velikih posljedica za narode u Bosni, ako se tome ne stane na put..." Iz zaklju aka majskog savetovanja.

krajinu poprima novu sadržinu i određuje oblike.¹²² Krajem maja Oblasni komitet je zakazao oblasno savetovanje, na koje je pozvao sav rukovode i kadar KPJ u Bosanskoj krajinu. Po etkom juna održano je ovo savetovanje na Sehitlucima kod Banjaluke, na kome je u duhu zaključaka savetovanja KPJ u Zagrebu donesen plan priprema ustanka u Bosanskoj krajinu.³²³ Neposredno posle održavanja ovoga savetovanja uspostavljena je nešto vršila veza između Oblasnog komiteta KPJ za Krajinu i PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i vojnog rukovodstva koje je pri PK za Bosnu i Hercegovinu formirano posle majskog savetovanja. Od kapitulacije Jugoslavije pa do juna ove veze su bile neredovne i sastojale su se uglavnom u doturanju propagandnih materijala, proglašenja i štampa.¹²⁴

U prvoj polovini juna član vojnog rukovodstva pri Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu — Mahmut Bušatlija došao je u Banjaluku i zajedno sa Oblasnim komitetom odredio Oblasno vojno rukovodstvo, u koje su ušli: Josip Mažar Soša, Kasim Hadži, Osman Karabegovi i Branko Babi. Na sastanku oblasnog vojnog rukovodstva za Bosansku krajinu Mahmut Bušatlija je govorio detaljnije o naobrazbi priprema za oružanu borbu. Donesena je odluka da se u svrhu sprovođenja zadataka sa sehitlucima sastanka formiraju sreska povereništva za rukovođenje priprema za borbu. Odmah posle ovog sastanka pristupilo se formiranju sreskih vojnih povereništava za srezove u kojima je postajala partijska organizacija ili jačanje grupe aktivnih simpatizera KPJ. Poverenici su određeni iz redova najiskusnijih partijskih rukovodilaca: za drvarski srez — Ljubo Babi, za bosanskopetrovačku — Ilija Došen, za bosanskokrupski

¹²² Zb. NOR, II/1, str. 22; U zaključcima savetovanja stoji između ostalog i ovo: „Danas, kada je seljaštvo skoro potpuno izgubilo poverenje u razne buržoasko-partijske, kad ga je ova kriza zbiljila otriježnila i kad samo traži izlazak iz toga zla, potrebno je da partijske organizacije posvete svoju najavu i pažnju selu.“

¹²³ Na savetovanju su bili: Ivica Mažar, Josip Mažar, Karlo Roje, Kasim Hadži, Vukobrat Pucar Stari, Osman Karabegovi, Šefket Maglajli, Veljko Stojni, Ljubo Babi, Boško Siljegovi, Branko Babi, Vaso Butozan, Ilija Došen, Miroljub Surlan i Relja Luki.

¹²⁴ Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije 1/2, str. 3 i 5; Arhiv SK BiH, III/1, str. 7—8.

— Ale Terzi , za bosanskonovski — Mi o Šurlan, za prijedorski — Veljo Stojni , za bosanskodubi ki — Miloš Siljegovi , za jaja ki — Nemanja Vlatkovi , za klju ki — Radenko Stojni , za prnjavorski — Živo Preradovi i za mrkonji ki — Akif Bešli .¹²⁵

Ilanovima Oblasnog vojnog rukovodstva postavljen je zadatak da obi u teren Bosanske krajine, da formiraju sreska povereništva i da upoznaju sreske poverenike sa novim direktivama i da ih upute u dalju organizaciju priprema za borbu. Pod veoma teškim okolnostima lanovi Vojnog rukovodstva ovaj zadatak su uspešno izvršili. U vremenu od 18. do 23. juna Osman Karabegovi je obišao prijedorski, bosanskonovski i bosanskokrupski srez, održao sastanke sa partijskim rukovodstvima u ovim srezovima i upoznao poverenike sa njihovim zadacima u pripremanju borbe. Poverenik za prijedorski srez — Veljo Stojni preneo je direktive na sreske poverenike za: Bos. Dubicu, Bos. Grahovo i Klju . Direktive za pripreme za borbu u bosanskopetrova kom srezu preneo je poverenik za srez Bos. Grahovo Ljubo Babi .¹²⁰ U vreme sprovođenja direktive sa savetovanja u Banjaluci i formiranja sreskih vojnih povereništava, 21. juna, usledio je napad fašisti ke Nema ke na SSSR, što je imalo velikog odjeka na raspoloženje naroda za borbu i na ubrzanje priprema za oružani ustanak.

Za pripremu KPJ za oružani ustanak okupatori i ustaše su znali pa su u nameri da onemogu e komuniste da iskoriste povoljnu situaciju posebno nastalu napadom Nema ke na SSSR krajem juna izvršili akciju hvatanja i zatvaranja svih komunista. Koriste i slabu budnost rukovodstva KPJ u Banjaluci, Biha u, Jajcu, Travniku i Livnu u ovim mestima ve i broj lanova Partije bio je uhva en i zatvoren. No, odmah po njihovom hapšenju u svim ovim mestima usledio je pritisak javnosti na ustaše i oni, nemaju i ta nih podataka o zatvorenicima da su komunisti u ve ini mesta puštaju zatvorene komuniste koji odmah po izlasku iz zatvora dobijaju direktivu od partijskih rukovodstava da krenu u sela ili da pre u u potpunu ilegalnost u gradovima.

¹²⁵ Krajiške brigade, str. 51.

¹²⁸ Isto.

Pripremanje oružane borbe naročito uspešno se odvijala na srezovima gde su komunisti već od ranije osigurali i uticaj u selima. Radi što organizovanijeg rada formiraju se po selima seoska vojna povereništva za koje se rukovodioce postavljaju najistaknutiji komunisti. Najgušća i najorganizovanija mreža opštinskih i seoskih povereništava formirana je u bosanskograhovskom i bosansko-petrovom srezu. Prema se anju Milutina Mora i Ljube Babića, u srezu Bosansko Grahovo za rukovodioce seoskih i opštinskih povereništava bili su određeni: u Crljivici — Miloš Bauk, u Gruborskom Naslonu — Pero Morać, u Podbrini — Rade Zorić, u Podovima — Rajko Bosnić i Joso Damjanović, u Šipovljanima — Jovo Kecman i Gojko Rodić, u Nadgrađu — Obrad Malbašić, u Drvaru — Ilija Miljević, u Vrtoču — Bogdan Pećanac, u Trnjaku — Vaso Trikić, u Prekaji — Miloš Polić, u Boboljuskama i Cvetniču — Nikola Trninić, u Trubaru — Pero Boltić i Božo Babić, u Pećini — Dušan Krneta, u Resanovcima — Simo Bajić, u Zebama — Mirko Radinović, u Ticeviću — Dušan Prpa i Miloš Tica i u Peuljama — Nikola Gašić i Vaso Ivetić.

U bosansko-petrovom srezu povereništvima su rukovodili: u Zagradu — Ratko Kreco, u Driniču — Jovo Kecman, u Krnjeuši — Radivoj Rodić, u Bukovici — Tomo Morać, u Rašinovcima, Smoljani, Kapljučvi i Skakavcu — Zdravko Celar, u Vedrom Polju — Milan Čupić, u Bravskom Vaganju i Janjilima — Lazar Došen i u Medenom Polju i Bjelaju — Mahmut Ibrahimpašić.¹²⁷

Uz punu pomoć partijskih elija seoska vojna povereništva na terenu ova dva sreza razvila su punu aktivnost. Pojava je opreznost u Drvaru, Petrovcu i svim selima do kojih su stizale ustaške patrole. Po savetu komunista neki radnici iz Drvara, kojima je pretila opasnost hapšenja, tako su se povukli u sela. U svim selima bliže Drvaru, Petrovcu i Grahovu uspostavljene su naše straže. U toku prve polovine jula završena je akcija evidentiranja sa uvanog oružja. Samo na bosanskograhovskom srezu

¹²⁷ Isto, str. 67.

prikupljeno je oko 200 pušaka i 7 puškomitraljeza.¹²⁸ Izme u sreskih komiteta KPJ za Bos. Grahovo i Bos. Petrovac, kao i izme u sreskih i seoskih vojnih povereništava ostvarena je zadovoljavaju a koordinacija i saradnja. U svrhu još uspešnije saradnje po etkom jula održan je u Bastaškom Dolu sastanak rukovode eg partijskog aktiva iz srezova Bosansko Grahovo i Bosanski Petrovac, na kome je donesen plan saradnje na pripremanju naroda za borbu. Posredstvom Milutina i Pera Mora e nešto kasnije je uspostavljena veza sa komunistima i organizatorima ustanka u južnoj Lici: Dokom Jovani em, Dušanom Mileusni em i drugim.¹²⁹ Ovo je doprinelo da su završne pripreme i ustanak u itavom ovom kraju vo eni povezano i celovito, uz istaknutu ulogu Drvara, kao industrijskog centra sa najja om partijskom organizacijom.

. Zahvaljuju i budnosti komunista u Prijedoru, Bosanskoj Dubici i Bos. Novom i postojanju ja ih uporišta KPJ u selima tih srezova, pripreme za oružanu borbu na sektoru Kozare izvode se ve od po etka jula organizovano i uspešno. Prilikom pokušaja hapšenja komunista posle napada Nema ke na SSSR u ovim mestima ustaše su uspele da uhvate samo nekoliko lanova KPJ me u kojima i dr Mladena Stojanovi a. Ve 22. juna održan je u Prijedoru sastanak komunista, na kome je data direktiva da se odmah krene u sela. U toku nekoliko narednih dana iz mesta je izašlo oko 20 lanova KPJ, me u kojima i Slobodan i Joco Marjanovi , Ilija Stojanovi , Esad Midži , Duško Bojani , Rajko Radeti , Rade Baši i drugi.¹³⁰ U bosanskodubi kom i bosanskonovskom srezu ve odra nije se ve i broj lanova KPJ iz sreskih i opštinskih centara povukao u sela. Posle napada Nema ke na SSSR izašli su i ostali lanovi koji nisu imali uslova da ilegalno nastave rad u tim mestima. U prvoj polovini jula formirana su vojna povereništva za pojedine opštine ili sela. Za rukovodioce povereništava u bosanskodubi kom srezu su odre eni u Me u vo u — Dragoja Miljatovi Svare, u

¹²⁸ Milan Zori , n. d. str. 52 i 53; Milutin Mora a, Ustani ki dani u Drvaru, Ustanak, knj. 1, str. 249 do 274; Krajiške brigade, str. 67.

¹²⁹ Milutin Mora a, n. d., str. 252—254.

¹³⁰ Arhiv MBK Banja Luka, 10-111/5, Se anje u esnika, str. 9.

Mirkovcu — Dragoja Ru nov, u Mlje anici — Stevo Bo-
kan, u Mrazovcu — Nikola Luketi , u Strigovoj i Slabinji
— Veljko Zec, u Kadinom Jelovcu i Seferlijama — Jovo
Gavrilovi , u Agi ima i Kriškovcu Slavko Luka , u Vla-
škovicima — Mile Rusi , u Bjelajcima — Dušan Kos i u
gradu Bos. Dubici — Fadil Šeri i Mirko Straver,¹³¹ u
bosanskonovskom srezu, za opštinu Dobrljin — Pero
uri , Ljuban Crnobrnja i Mihailo Zec, u Lješljanima i
okolini — Relja Luki , u Devetacima — Gojko Surlan,
u Zuljevici — Simo Ivanovi , u Svodnoj — Zaga Umi e-
vi i Lazo Desnica, u Blagaju — Ljuban Škondri , u
Ahmetovcima — Lazo Lazi i Petkovicima — Ljuban
Kantar.¹³²

Na terenu sreza Prijedor i opštine Kostajnica (srez
Bos. Novi) formirani su odbori za pripremu ustanka u
ve ini sela, u koje je ulazilo po nekoliko komunista, simpa-
tizera KPJ i vi enijih seljaka.¹³³

Sreski i mesni komiteti KPJ u Biha u, Jajcu, Trav-
niku, Livnu i Bos. Krupi nisu iskoristili povoljnu situaciju
za rad u selima i uglavnom su ostali i posle 22. juna u sre-
skim centrima. Prema podacima, uglavnom iz memoarskih
izvora, može se zaklju iti da su rukovodstva KPJ i par-
tijsko lanstvo u ovim mestima bili iznena eni i zbunjeni
masovnim progonima Srba i komunista, koje ustaše po-
inju 22. juna i sprovode sa sve ja om žestinom do ustan-
ka.¹³⁴ Koriste i podatke policijske kartoteke iz Kraljevine
Jugoslavije, pomo okupatora, vojsku, policiju i itav si-
stem vlasti NDH u gradovima, ustaše su uspele otkriti
i spre iti delovanje komunista u ovim mestima i najve i
broj rukovodioca i lanova gradskih elija pozatvarati
a jedan deo i poubijati. Rezultat ovoga bila je slaba orga-
nizacija ilegalnoga rada u samim centrima i nedovoljne
pripreme za oružanu borbu na terenu tih srezova.

U Biha u, jednom od najja ih revolucionarnih centara
u Krajini pre rata, ustaše su najrigoroznijim merama i

¹³¹ Krajiške brigade, str. 69, 74.

¹³² Isto, str. 53.

¹³³ Joco Marjanovi , Kako je po elo na Kozari, Ustanak, knj. 1,
str. 477—483; Krajiške brigade, str. 53; Arhiv VII, k-1997, 3—1/6,
Se anja u esnika.

¹³⁴ Vidi naredbe o hapšenju komunista, Arhiv VII (nj. d)
K-27/II, 1/1 i K 41-B 5/212 i 213.

progonima Srba, Jevreja i komunista uspeli potpuno da parališu rad Mesnog komiteta i elija KPJ u gradu. Masovni progoni i ubijanja Srba po eli su u ovome mestu i njegovoj okolini pre napada Nema ke na SSSR.¹³⁵ Dva-desetoga juna veliki župan Ljubomir Kvaternik izdao je proglašenje, po kome se svim Srbima zabranjuje zadržavanje u gradu i okolnim selima na udaljenosti od 15 km od grada.¹³⁶

Odmah iza ove naredbe sledila je oštra pretnja Hrvatima i muslimanima, koji sara uju i kontaktiraju sa Srbima.¹³⁷ U duhu ovih naredbi otpo elala je 24. juna akcija iš enja srpskog življa oko Biha a iz opština: Petrovo Selo, Vrste, Zavolje, Ripa i Pokoj. Ve u toku prvog dana progona za prevoz Srba — uglavnom žena i dece prema Drvaru, Bos. Petrovcu i Kulen-Vakufu — upotrebljena su 24 kamiona italijanske posade iz Biha a. Prognani su se morali pripremati za jedan sat, a mogli su sobom poneti li nih stvari u vrednosti do 500 dinara, pa su i to ustaše oduzimale.¹³⁸ Za vreme prikupljanja srpskog življa svi sposobni muškarci su izdvojeni i narednih dana poubijani. U toku jula ustaše su potpuno odustale od iseljavanja i otpo ele sa likvidacijom itavih porodica. U ovoj akciji fizi ke likvidacije srpskog življa do po etka avgusta grupa doma ih kolja a, predvo ena ustaškom grupom kaznene ekspedicije, koju su uglavnom sa injavali ustaše emigranti, na elu sa Enverom Kapetanovi em. poubijala je na terenu Biha a oko 12.000 Srba.¹³⁹ U ovim ustaškim akcijama u gradu i okolini pohvatan je i poubijan ve i broj lanova KPJ i Skoj-a Srba, me u kojima i jedan od naj-sposobnijih rukovodilaca revolucionarnog pokreta u Biha u Strahinja Radeti .¹⁴⁰ Pokušaj Vojnog povereništva

¹³⁵ Arhiv VII. London, N-17, mf. H-309998—310026. Izveštaj nema kog poslanstva o zlo inima ustaša nad Srbima u Hrvatskoj; Arhiv MBK, Banja Luka, 10—158/10 — Se anja u esnika u ustanku.

¹³⁸ Arhiv VII, k-195, 14/20—1.

¹³⁷ Arhiv VII, k-201, 12/21—1.

¹³⁸ Zb. NOR, IV/1, str. 523; Arhiva VII, k-84, 3/24, k-84, 3/54. Izveštaj stožera domobranstva.

¹³⁸ Savo Popovi , Sje anje na doga aje iz ustanka u biha kom srezu, Ustanak, knj. 3, str. 236—251; Arhiv VII, k-312, 56/1—1, Nema ki izveštaj bez oznake datuma.

¹⁴⁰ Arhiva MBK Banja Luka, 10—158 i 159/10, Se anja u esnika od 22. V 1951.

pri Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu da krajem juna konsoliduje stanje u Biha u i usmeri aktivnost članova KPJ na pripremanje za borbu nije uspeo. Nekoliko dana posle sastanka dela partijskog aktiva u Biha u koji je održan pod kraj juna u prisustvu rukovodioca Oblasnog povereništva Osmana Karabegovi a ustaše su uspele pohvatati i pozatvarati članove Mesnog komiteta KPJ sa sekretarom Stipom Butorcem, koji je prema planu Oblasnog komiteta KPJ za Krajinu trebalo da bude rukovodilac Sreskog vojnog povereništva. Ovim hapšenjem i ostalim merama ustaša preostali članovi i simpatizeri KPJ bili su još više zbunjeni, o emu svedo i i ocena stanja u Biha u u izveštaju sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu ure Pucara Starog od po etka septembra 1941. U ovom izveštaju, izme u ostalog, govori se o stanju u biha koj organizaciji KPJ: „U Biha u imamo 7 članova, ostali se nalaze u zatvoru (njih 160).“ (Verovatno da se misli na članove KPJ i aktivne simpatizere Partije, prim, autora). U subotu prošle nedjelje je bio odavde ovjek u Biha u. U to vrijeme dok je on boravio tamo, doti ni su bili pušteni na slobodu svi do jednog. Naš kurir se odmah sastao sa nekima od njih i rekao im je da se smjesta sklone, jer nije isklju eno da ih docnije opet pohapse. Oni nisu poslušali ovaj savjet druga, nego su slobodno šetali po gradu, a uve e i po korzu. Tako da je istoga dana uve e, u pola devete asova, uslijedilo hapšenje i svi su opet vra eni natrag, u zatvor“.¹⁴¹

Rezultat ovakvog stanja u Biha u bile su nedovoljne pjiipreme za oružanu borbu u selima biha kog sreza. Seoska vojna povereništva nisu formirana te su pripremana za borbu u srpskim selima rukovodili simpatizeri KPJ i grupe vi enijih seljaka, pod rukovodstvom lana KPJ Voje Stanarevi a i uz pomo komunista iz bosansko-petrova kog i bosanskograhovskog sreza. Od drvarskih komunista dobijen je letak CK KPJ koji je izdan u vezi sa napadom Nema ke na SSSR i sa njegovim sadržajem upoznat je ve i deo aktivista koji su radili na pripremanju borbe.¹⁴²

¹⁴¹ Zb. NOR, IV/1, dok. 85, str. 193, Izveštaj sekretara Oblasnog komiteća ure Pucara Starog od 4. IX 1941.

¹⁴² Arhiv MBK Banja Luka, Se anje u esnika u ustanku za-beležena 9. VI 1951.

Ni komunisti u Bosanskoj Krupi nisu iskoristili povoljnu situaciju za rad u srpskim selima posle napada Nemačke na SSSR. Mesni komitet, zahvaljujući i tome što njegovi članovi nisu bili otkriveni od strane ustaša, izbegao je hapšenje, ali se u veoma teškim uslovima ustaških nasilja nije uspio da poveže sa partijskim elijama na selu. Seoska vojna povereništva formirana su samo u selima gde su postojale elije KPJ, dok su u ostalim selima samoinicijativno poele izvoditi pripreme za borbu grupe simpatizera Partije. Neki od aktivnih simpatizera KPJ, kao Milan Ličina, Milan Milešević, i Maran, Stojan Maki, Branko Copić i drugi, uz saradnju sa sekretarom Mesnog komiteta KPJ u Bos. Novom Hajrom Kapetanovićem, članom KPJ Simom Bjelajcem i sa komunistima u Kozari, uspešno su organizovali pripreme za ustanak u selima rujiške i Čačeviće opštine.¹⁴³

Elija KPJ u radni kom centru Ljubiji, koja je do rata imala vidnih uspeha u radu, nije se uspela prilagoditi novim zadacima i u pružanju pomoći grupama koje su pripremale ustanak u podrme kim selima u potpunosti je podbacila. Njen pokušaj da deluje kroz stare forme preko skupova radnika, ometen oštrim merama ustaških organa u rudniku, takoer nije uspeo.¹⁴⁴

Masovni progoni Srba, Jevreja i komunista u Jajcu posle napada Nemačke na SSSR, slabe veze sa srpskim selima i partijskom elijom u Janju i skoro nikakve veze sa Oblasnim komitetom KPJ uvetovali su niz nedostataka u radu komunista u ovome gradu. Do kraja juna elije KPJ u gradu održale su niz sastanaka, na kojima se uglavnom govorilo o starim oblicima delovanja, dok se zapostavljao najvažniji zadatak — rad komunista na okupljanju naroda i njegovom pripremanju za oružanu borbu.¹⁴⁵ Pokušaj Oblasnog komiteta KPJ i Oblasnog vojnog

¹⁴³ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9824, Sećanja od 9. V 1951, str. 5; Arhiv MBK Banja Luka, 114/6, 117/6, 119/6, Sećanja u esnika; Krajiške brigade, str. 52.

¹⁴⁴ Arhiv MBK Banja Luka, k-10—105/5, 105/11, 110/5 i 111/5. Partijska organizacija u Ljubiji za ovaj propust raspuštena je odlukom Oblasnog komiteta KPJ za Bos. krajinu 7. jula 1942. •— Podaci iz Hronike opštine Ljubija.

¹⁴⁵ Arhiv MBK Banja Luka, 10/15—206, 210, 211 i 212 — Sećanja Maslić, Saćanja, Vlatković, Nemanjić i dr.

rukovodstva da slanjem svojih delegata, prvo Branka Babica Slovenca, zatim Kasima Hadži a i Drage Mažara, uhvati vezu sa komunistima u Jajcu i da njihov rad pravilno kanališe, usled jake kontrole ustaša u samom Jajcu i njegovoj okolini nije uspeo. Krajem juna i u julu ustaše su iskoristile nesnalažljivost rukovodstva KPJ u Jajcu, pohapsile ve i broj lanstva i rukovodilaca me u kojima i sekretara Mesnog komiteta Jusufa Filipovi a.¹⁴⁶

U ovakvim prilikama elija KPJ u Janju morala je preuzeti na sebe ve i deo posla i, na temelju nekoliko neodre enih preporuka koje su simpatizeri Partije preneli od delegata Oblasnog komiteta, raditi samoinicijativno na pripremama za ustanak. Posredstvom aktivnih simpatizera KPJ elija u Janju je upoznata da je njen sekretar — u itelj Nemanja Vlatkovi — odlukom Oblasnog komiteta KPJ za Krajinu odre en za rukovodioca Sreskog vojnog povereništva za Jajce. U drugoj polovini jula pod rukovodstvom ovog vojnog povereništva formirana su seoska i opštinska povereništva na srezu kojima su rukovodili: u Vaganju — Mima Marijanac, u Pribeljcima — Milan Ili , u Babi ima — Petar Pe o, u Grbavici — Milan Radman, u Cukli u i Gorici — Radomir Mitri , u Vijencu — Jakica Altarac i u selima oko Jajca i Jezera — Štippo Bilan, Sa ir Masli , Gane Ganibegovi i Meho Kesten.¹⁴⁷

lanstvo KPJ u Travniku i Livnu ostalo je i dalje posle 22. juna u gradovima i pokušalo da deluje kroz stare oblike rada. Prema veoma oskudnim podacima može se zaklju iti da su rezultati ovoga rada bili dosta slabi.

Banjaluku komunisti odmah po izlasku iz grada održali su krajem juna sastanak na brdu Star evici i na istom zaklju ili da se jedan deo lanstva uputi u okolna sela za rad sa narodom a od drugog dela da se formira oružana grupa za izvo enje diverzija oko Banjaluke. O rezultatima delovanja lanova KPJ koji su upu eni u sela nisu sa uvani podaci. No, s obzirom da u ovim predelima KPJ nije uspela do rata da osigura ja i uticaj i da su to uglavnom politiki zaostali krajevi, ovi uspesi su bili mali. Ovu konstataciju potvr uje injenica da u ovim selima nisu formirana vojna povereništva koja su u pri-

¹⁴⁸ Arhiv MBK Banja Luka, 10—15/211, Se anja u esnika, str. 6.

¹⁴⁷ Krajiške brigade, str. 75.

premama borbe u drugim krajevima odigrala veoma važnu ulogu.¹⁴⁸

U ostalim srezovima Bosanske krajine gde nisu do rata postojale elije KPJ posle 22. juna po ele su grupe simpatizera KPJ i o važnijih seljaka da okupljaju ljude i da ih pripremaju za borbu protiv okupatora i ustaša.

Oko 15. jula stigao je iz Sarajeva u Banjaluku lan Vojnog rukovodstva pri PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu Mahmut Bušatlija sa novim direktivama, koje su bile u duhu zaklju aka sa sastanka Politbiroa CK KPJ održanog u Beogradu 4. jula. Na sastanku dela rukovode eg aktiva KPJ u Bosanskoj krajini i Vojnog oblasnog rukovodstva, koji je održan na brdu Star evici kod Banjaluke izme u 10. i 15. jula, Mahmut Bušatlija je upoznao prisutne sa zaklju cima Politbiroa CK KPJ i zadatkom da se odmah pristupi formiranju gerilskih odreda i štabova, te da se otpo ne sa oružanim akcijama i diverzijama. Odmah posle ovoga sastanka lanovi Oblasnog komiteta i Oblasnog vojnog rukovodstva krenuli su u razne krajeve Krajine da prenesu zaklju ke sa ovoga sastanka i pomognu sreskim vojnim povereništvima u njihovom realizovanju. Ovi zadaci uspešno su ostvareni uglavnom u srezovima gde su komunisti ve odranije izašli u sela i izvršili potrebne predpripreme.

Završne pripreme za oružanu borbu naro ito su bile dobre u drvarskom i bosanskopetrova kom kraju. Sedamnaestog jula uz prisustvo lanova Oblasnog vojnog rukovodstva, Osmana Karabegovi a i Josipa Mažara, održan je sastanak rukovode eg aktiva KPJ srez Bos. Petrovac, na kome je donesen plan završnih priprema i izabran Sreski komitet KPJ, u koji su ušli: Ilija Došen, Jovo i Miloš Kecman i Radivoj Rodi , i štab gerilskih odreda za srez petrova ki: Zdravko Celar za komandanta, Vaso Kele evi za zamenika komandanta i Ilija Došen za politi kog komesara.¹⁴⁹ Dan kasnije održan je sli an sastanak za bosanskograhovski srez; izabran je štab gerilskih odreda za Drvar i okolinu, u koji su ušli: Ljubo Babi za ko-

¹⁴⁸ Arhiv VII, k-2000, 1/31—1, 1/36—1, Se anja u esnika; Arhiv IRP Sarajevo, br. 9687, Se anja u esnika.

¹⁴⁹ Ilija Došen, Pripremanje ustanka na bosanskopetrova kom srezu, etrdeset godina, knj. V, Beograd, 1961, str. 507—513.

mandanta, Milutin Mora a za zamenika komandanta, Vaso Triki za politi kog komesara i Milan Bursa za zamenika politi kog komesara.¹⁵⁰

U svrhu što uspešnije koordinacije borbe održan je u Kamenici 20. jula sastanak Sreskog komiteta za Drvar, uz prisustvo organizatora ustanka u južnoj Lici — oke Jovani a i Dušana Mileusni a.¹⁵¹ Na ovom sastanku razra- eni su zadaci koje je pred drvarsku partijsku organizaciju prenelo Oblasno vojno rukovodstvo i donesena odluka da se ustanak digne istovremeno u zapadnoj Bosni i Lici.

Izme u 20. i 26. jula izvršeno je formiranje odreda. Prvi odred formiran je 22. jula u selu Kamenici (oko 50 pušaka i 1 puškomitraljez), od boraca iz sela: Kamenica, Vrto e, Prnjavor, Trnjak i iz Drvara; komandant odreda — Jole Mari , a politi ki komesar — Nikola Kotle. Sle- de ih dana formirani su ostali odredi. Odred u Javorju (oko 60 pušaka i 1 puškomitraljez) sastavljen je od ljudi iz: Javorja, Lipovljana, Trnini a Brega i Drvar-Sela; ko- mandant odreda — Mile Kecman, zamenik — Slavko Ro- di , a politi ki komesar — Obrad Banjac. Odred u Crvlji- vici (oko 80 pušaka i jedan puškomitraljez) formiran je od gerilskih grupa iz: Crvljivice, Zaglavice, Gruborskog Naslona, Podbrine, Podova, Zaselka, Pasjaka i Bastasa; komandant — Vlado Mora a, a politi ki komesar — Miloš Bauk.¹⁵²

U bosanskograhovskoj opštini formiran je odred (50 pušaka) sa komandrom Šimom Baji em i politi kim ko- mesarom Dušanom Kmetom. Ovaj odred je okupio grupe iz sela: Resanovci, Pe i, Zebe i Isjeka.

Na sektoru trubarske opštine osnovan je odred, (74 puške), pod rukovodstvom komandira Nikole Rodi a i po- liti kog komesara Pere Bolti a.¹⁵³

¹⁵⁰ Ljubo Babi u sedanjima datira ovu posetu Osmana Kara- begovi a i Josipa Mažara Soše Drvaru izme u 7. i 10. jula, me u- tim, u izveštaju koji je 2. IX 1941. uputio sekretaru Oblasnog komi- teta — uri Pucaru Starom, kaže: „Ja sam upravo tada namjera- vao da pošaljem kurira u Banja Luku. Prije nisam mogao, jer 18. jula primio sam upute, 20. jula iznio ih pred drugove i po eli sa radom.“ Zb. NOR, IV/1, str. 168.

¹⁵¹ Milutin Mora a, n. d. str. 253.

¹⁶² Milan Bosni , n. d. str. 829.

¹⁶³ Pero Bolti , Na trome i Bosne, Like i Dalmacije, Ustanak, knj. 4, Beograd, 1964, str. 211.

Uz ove ja e odrede formirano je nekoliko oružanih grupa, kao u Mokronogama, pod rukovodstvom Miloša Polica i Mitra Gajanovi a, u Boboljuskama, pod komandom Nikole Trnini a, koja je okupljala borce iz: Boboljusaka, Velikog i Malog Cvjetnica i O igrija.

Pored odreda stvorene su u Kamenici dve diverzantske grupe sa specijalnim zadatkom — da ruše komunikacije. Pored naoružanih boraca, svrstanih u gerilske odrede i grupe, sve stanovništvo na srezu bilo je raspoloženo da u estvuje u borbi.¹⁵⁴ Seljaci su poslušali savet komunista da se ne odazivaju na ustaške pozive za kuluk.¹⁵⁵

Dok su se u selima oko Drvara u drugom delu jula odvijale ove završne pripreme za borbu, u gradu uslovi za rad i opstanak bili su sve teži. Najteži problem za Partiju bilo je spasavanje oko 2.000 radnika koji su još radili u drvarskim preduze ima i kojima je svaki dan pretila sve ve a opasnost od ustaša. Povla enje svih radnika iz preduze a izazvalo bi sumnju kod ustaških organa, što bi uslovalo eventualna poja anja drvarske posade, ispade u sela i, verovatno, sukob pre vremena. Zbog toga je odleno da se jedan deo radništva zadrži na poslu, ali da se pažljivo motri na sve ustaške pokrete i namere, kako bi se ljudi mogli na vreme maknuti u sela. Ova taktika je polu ila dobre uspehe. Plan ustaša da 23. jula u 23 asa, prilikom smene dnevne i no ne grupe pohvataju i poubijaju radnike, partijska organizacija je otkrila na vreme i povukla ve i deo dnevne smene u 21 sat, a novu smenu obavestila da ne ide na posao.¹⁵⁶ Jedan deo radnika, koji se nije na vreme sklonio, pohvatale su ustaše i poubijale.¹⁵⁷ Od 23. jula prestala su raditi preduze a u Drvaru i saobra aj i veze izme u grada i okolnih sela bili su delimi no prekinuti. Odredi oko Drvara bili su spremni za otpo injanje oružane borbe.

Posle sastanka komunista Petrovca 17. jula otpo elo je formiranje gerilskih odreda i na ovome srezu. Do 26.

¹⁶⁴ Milan Zori , n. d., str. 58—64; Nikola Babi , n. d., str. 14; Pero Bolti , n. d., str. 15—17

¹⁵⁶ Zb. NOR, IV/1, dok. 77, str. 168. Izveštaj Ljube Babi a — uri Puearu Starom.

¹⁵⁶ Nikola Babi , n. d., str. 14.

¹⁸⁷ Milutin Mora a, n. d., str. 253.

jula formirani su odredi u Drini u, Vedrom Polju, Kolu-
ni u, Rašinovcu, Krnjeuši, Bukova i, Smoljanu i Medenom
Polju. Prema kazivanju u esnika, ovi odredi su bili manji
od odreda u drvarskom kraju — brojali su do 20 boraca.
Na okupu su bili samo članovi KPJ, Skojevci i najaktiv-
niji simpatizeri Partije, dok je znatan broj seljaka uva-
o oružje kod kuće i čekao poziv na borbu.¹⁵⁸ Pod snažnim
uticajem drvarskog i petrova kog kraja u bihaćkom srezu
— u srpskim selima, formirane su ustaničke grupe od
kojih su bile brojnije u Teočaku, Lipi, Dubovskom, Do-
ljanima, Hrgaru, Grabežu i Tihotini.¹⁵⁹

Naoružane grupe u podgrmećkom kraju formiraju se
krajem jula sa manje organizovanosti nego u drvarskom
i petrovaćkom kraju i pod jakim uticajem ustaških po-
kolja srpskog življa, koji postaju naročito masovni posle
pogibije komandira žandarmerijske stanice u Bos. Krupi,
koga je prilikom pokušaja prikupljanja oko 500 srpskih
seljaka u opštini Veliki Radi 25. jula, ubila grupa naoru-
žanih seljaka.¹⁶⁰ Sreska rukovodstva KPJ za Bos. Krupu
i delimično za Bos. Novi, koja su se još zadržavala u
sreskim centrima, nisu imala znatnijeg uticaja na formi-
ranje ovih oružanih grupa. Gerilski odredi i naoružane
grupe seljaka na sektoru itavog Podgrmeća (Krupski,
Novski i Sanski srez) formirani su ili na inicijativu članova
seoskih elija KPJ i simpatizera Partije, ili spontano od
samoga naroda.

Znatnu ulogu u okupljanju naroda u Podgrmeću u
drugojoj polovini jula odigrao je komunističar iz Bos. Dubice
Milan Filipović, koji se prilikom prolaska za Kladašku
krajinu, gde je radio na pripremanju naroda za borbu,
zadržao nekoliko dana u ovome kraju i održao nekoliko
sastanaka i dogovora sa komunistima iz suvajske i blatinske
elije KPJ, sa aktivnim simpatizerima Partije i gru-
pama uglednih seljaka iz Rujiške i okolnih sela.¹⁶¹

¹⁵⁸ Arhiv MBK Banja Luka, 10—168/12, Sedanje u esnika,
10—173/12, Sedanje Pere Boltida.

¹⁶⁸ Arhiv RP 9824, Sedanje u esnika od 9. V 1951, str. 5; Kra-
jiške brigade, str. 52.

¹⁰⁰ Izveštaj ustaškog logornika iz Bosanske Krupe — ustaškom
stožeru u Zagrebu, od 7. oktobra 1941. Prepis kod autora.

¹⁶¹ Arhiv RP, br. 9833, Sedanje u esnika; Arhiv MBK Banja
Luka, 10/143/9, Sedanje Svete Culibrka.

Na terenu Kozare — bosanskodubi ki i prijedorski srez i kozarski deo novskog sreza — KPJ je imala u svojim rukama itavu organizaciju završnih priprema za borbu. Poslednjih dana jula na ovom terenu se nalazio ve i deo Oblasnog komiteta, Oblasnog vojnog rukovodstva, me u kojima i uro Pucar Stari, Osman Karabegovi, Velimir Stojni, Josip Mažar Soša, kao i grupa istaknutih komunista — dr Mladen Stojanovi, Ivica Maruši Ratko i drugi. Uz neposredno u eš e ovih rukovodilaca sreska vojna povereništva preko opštinskih i seoskih odbora i komiteta za pripremu borbe formirala su u ve em broju kozarskih sela gerilske odrede i naoružane grupe. Neposredno pred otpo injanje akcija, od 25. do 30. jula, održano je nekoliko sastanaka komunista, na kojima su donešeni konkretni planovi za otpo injanje oružane borbe. 25. jula održan je uz u eš e sekretara Oblasnog komiteta KPJ u selu Orlovcima kod Prijedora sastanak najistaknutijih komunista iz prijedorskog i novskog sreza. Posle analize stanja na ova dva sreza donesen je konkretan plan diverzija po kome je trebalo da otpo nu borbu cdredi. Kao prvi i najglavniji zadaci pred odrede je postavljeno uništavanje instalacija u dva najve a rudnika u Krajini — Ljubiji i Lješljanima, iz kojih su izvoženi željezna ruda i ugalj u Nema ku.¹⁶²

Dva dana kasnije održan je sastanak komunista sa prijedorskog sreza u selu Malom Palan ištu, na kome je dalje razra en plan stupanja u borbu gerilskih odreda i ustani kih grupa sa terena ovog sreza.

Odlu eno je da se borci rasporede u etiri grupe i da stupe u akciju u isto vreme. Prva grupa, pod rukovodstvom Ratka Maruši a, trebalo je da izvrši diverziju na bunker za pretovar rude iz Ljubije i tako izazove prekid odvoza rude iz rudnika; druga, kojom su rukovodili Joco Marjanovi, Žarko Zgonjanin i Rajko Radeti, da izvrši akciju na prugu izme u Prijedora i Bosanskog Novog; tre a, pod rukovodstvom vojnog poverenika za prijedorski srez Velimira Stojni a — da izvede akciju na rudnik u Rakelima, a etvrta, pod rukovodstvom dr Mladena Stojanovi a — da uništi zgradu u kojoj se nalazila ustaška opština u

¹⁶² Arhiv MBK, 1—5/109, Se anje u esnika; Krajiške brigade, str. 54.

Palan ištu. U esnici ovog sastanka, prema rasporedu, održali su po selima sastanke, na kojima je narod upoznat sa ovim planom.¹⁶³

Sastanak istaknutih komunista i članova Sreskog vojnog povereništva za Bos. Novi održan je 28. jula u Šurlanskom Gaju, na kome je donesen plan da se napad gerilskih odreda i naoružanih grupa usmeri prema komunikaciji Kostajnica — Bos. Novi, da se izvrše diverzije na vijadukt Volinju i na instalacije rudnika Lješljani.¹⁶⁴ Sresko vojno povereništvo za Bos. Dubicu donelo je 29. jula odluku da se akcija ustaničkih grupa usmeri prema komunikacijama i Bos. Dubici.¹⁶³

Krajem jula Oblasni komitet KPJ ponovo je poslao u Jajca ki srez kao svog delegata Ivicu Mažara da pomogne organizovanje i otpo injanje oružanih akcija u tome kraju. Nakon nekoliko dana upornog traganja i pokušavanja da stupi u kontakt sa nekim od Jajca kih komunista Ivica Mažar je po etkom avgusta uhva en od ustaša i zatvoren.¹⁶⁶

Ova okolnost i hapšenje ve eg broja komunista iz Jajca doveli su do toga da su završne pripreme na sektoru Jajca kog sreza izvo ene samo delimi no pod rukovodstvom komunista. Pod rukovodstvom sekretara partijske elije iz Janja Nemanje Vlatkovi a formirane su naoružane grupe u nekoliko sela Janja, dok je na sektoru Pljeve i ve em broju ostalih sela ustani ke grupe formirao sam narod uz istaknutu ulogu seljaka Sime Solaje i Dušana Metle.

Posle vesti da se u drvarskom kraju formiraju odredi krajem jula su simpatizeri Partije i istaknutiji seljaci i šumski radnici po eli da okupljaju narod i da organizuju naoružane grupe i u susednim srezovima: Glamo u, Klju u i Mrkonji -Gradu. U srezovima koji su udaljeniji od Drvara i Kozare — Livnu, Travniku, Kotor-Varoši, Prnjavoru i delu Bos. Gradiške — ovaj uticaj je bio mnogo

¹⁶³ Arhiv MBK, 10—111/5, Sedanje u esnika.

¹⁶¹ Dušan Misira a, citirano sedanje, str. 7; Relja Lukid, eta rudara na Kozari, Ustanak, knj. 5, str. 198—225.

¹⁶⁵ Arhiv VII, k-1997, 1—1/7 do 1—8/7, Sedanje Zaima Dizdarevida; Krajiške brigade, str. 73.

¹⁶⁶ Arhiva VII, k-171, 12/15—1, 10/15—1, 11/15—1, 9/15—1, 1/15—1 i 17/15—1 — Dokumenta sa saslušanja u ustaškom zatvoru u Jajcu i Banjoj Luci od 6. do 12. avgusta. Krajiške brigade, str. 76.

slabiji i to je bio jedan od uzroka što u ovim krajevima krajem jula nema brojnijih gerilskih odreda i naoružanih grupa.

Obim izvršenih priprema za oružanu borbu na pojedinim užim područjima u okviru Bosanske krajine bio je određen uslovima za rad na tim pripremama, brojnošću u partijske organizacije tih područja i mogućnošću u brzom prilagođavanju fašističkoj okupaciji. U samom početku opšti uslovi za rad na okupljanju naroda bili su mnogo povoljniji u krajevima nastanjenim srpskim življem, koje je u ustaškoj NDH bilo potpuno obespravljeno. U srezovima gdje su uslovi za rad bili povoljniji i gdje se KPJ uspješnije prilagodila novonastaloj situaciji — npr., u bosanskograhovskom, bosansko-petrovom, prijedorskom, bosanskodubrovničkom i bosanskonovskom srezu, pripreme za ustanak bile su u celini u rukama komunistama.

Rukovodstva KPJ u ovim srezovima imala su najviše uspeha i u drugim zadacima, kao u ometanju formiranja i funkcionisanja ustaških organa vlasti, ometanju političkih, privrednih i drugih mera okupatora i ustaša, na razvijanju saradnje između Srba, Hrvata i muslimana i suprotstavljanju opasnosti bratoubilačkih sukoba; organizacionom uvršćenju i proširenju delovanja KPJ itd.

Rad sa kandidatima i prijem novih članova u KPJ vršen je u ovim srezovima i u najtežim uslovima u toku maja, juna i jula.¹⁸⁷ Zahvaljujući uglavnom uspešnom organizaciono-političkom radu partijskih rukovodstava na ovim srezovima, broj članova Partije u Krajini je u fazi priprema ustanka povećan sa oko 180, koliko ih je bilo u vreme kapitulacije, na oko 250 u vreme otpočinjanja ustanka. Isti je slučaj bio sa brojnim porastom skojevске organizacije. Na terenu ovih srezova skojevská organizacija je po broju aktivaca i članstvu u fazi priprema ustanka udvostručena i u vreme početka ustanka u Krajini deluje oko 400 skojevaca.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Arhiv MBK, 10—174/12, Seosna je u esnika.

los p_{ro}ra un vršen na temelju niza podataka iz seosna je u esnika sa terena Bosanske krajine i kasnije proveren kroz konsultovanja sa pojedinim rukovodiocima NOP-a.

Glava II

USTANAK U BOSANSKOJ KRAJINI I FORMIRANJE PRVIH KRAJIŠKIH NOP ODREDA

*Ustanak ni Drvaru, njegovo širenje na ostala područja
Bosanske krajine i prva reagovanja neprijatelja*

U okolini Drvara, kao i u nekim drugim područjima Krajine, pored gerilskih odreda koji su formirani na inicijativu i pod rukovodstvom komunista i simpatizera KPJ, postojale su manje grupe naoružanih seljaka, koje su se samostalno pripremale za borbu. Takva jedna grupa koju je sa injavala velikosrpski i šovinsti ki nastrojena trojka: Nikica Kecman, Milan Miljevi i Simo Prpa iz Drvara,¹ ne obavestivši štab gerilskih odreda za Bos. Grahovo, napala je 26. jula u 15,30 h, na putu od Drvara — prema Bos. Petrovcu kod mesta Pasjak domobranski automobil i u njemu ubila zapovednika 1. domobranske bojne — bojnika Ferdinanda Konrada, koji se vrao sa obilaska ustaško-domobranske posade u Drvaru.² Odmah posle napada na automobil iz Drvara je stigao manji odred domobrana, ustaša i žandara i otpo eo sa hvatanjem i maltretiranjem seljaka u Pasjaku i Crvljivici.

Cim su gerilci iz odreda Crvljivica bili obavješteni o napadu ustaša, krenuli su prema Pasjaku i Crvljivici s namerom da zaštite narod. Nakon kra e borbe ustaško-

¹ Dr Moni Levi, U Drvaru 1941, Ustanak, knj. 4, str. 171.

² Milan N. Zori , Drvar u ustanku 1941, Vojno delo, Beograd, 1963, str. 68.

-domobranski odred je proteran prema Drvaru.³ Istu ve e gerilski odred Crvljivica obavestio je o ovome doga aju štab gerilskih odreda za Bosansko Grahovo, kao i druge susedne gerilske odrede i izneo zahtev da se u svrhu spreavanja dovla enja ustaških poja anja odmah napadne i oslobodi Drvar.⁴ S obzirom na to da je ranije data direktiva da se otpo ne samo sa diverzantskim akcijama, i da nije postojala stalna veza sa Oblasnim vojnim rukovodstvom, štab gerilskih odreda za Bos. Grahovo i okolinu se našao u dilemi, da li da povede ustanike na Drvar ili da sa eka još neko vreme.

U veoma napetnoj situaciji oko Drvara odluka o otpo injanju ustanka donesena je na zajedni kom sastanku štaba gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu i Sreskog komiteta KPJ, održanom u šumi Oklinak, uo i 27. jula. U toku no i poslani su kuriri za grahovsku opštinu, petrova ki srez, prema Glamo u, Trubaru, Prekaji, Srbu (Lika) i u druga mesta, uz poziv da ustanak po ne 27. jula rušenjem neprijateljskih komunikacija i likvidacijom ustaških, domobranskih i žandarmerijskih posada u svim mestima.

Napad na drvarski garnizon — oko 250 ustaša i 150 domobrana otpo eo je po ranije izra enom planu, oko 4 asa ujutro. U napadu su u estvovali gerilski odredi, iz Kamenice, Javorja i deo odreda Crvljivice.⁵

Plan odvajanja domobranske pcsade u donjem delu grada, koja se posredstvom simpatizera KPJ u redovima domobranstva obe ala predati im bude likvidirana ustaška posada, potpuno je uspeo i najja e snage su ba ene na one odporne ta ke iz kojih su se branile ustaše. Oko 18 asova bila su likvidirana sva ja a ustaško-domobranska uporišta i grad je oslobo en.⁶ Poginulo je oko 30 ustaša i domobrana, dok ih je oko 85 zarobljeno. U ruke ustanika palo je oko 380 pušaka, 7 teških mitraljeza, 8 puško-

³ Milan J. Bosni , n. d., str. 832—833.

⁴ Milan Zori , n. d., str. 70.

^c Milutin Mora a, Ustani ki dani u Drvaru, Ustanak, knj. 1, str. 257—259.

⁰ Arhiv IRP, Sarajevo, br. 9814, str. 19, Se anja u esnika od 18. V 1951.

mitraljeza i mnogo drugog ratnog materijala;⁷ sve je to odmah podjeljeno nenaoružanim ustanicima.

Ustani ke akcije i na ostalim sektorima oko Drvara otpo ele su u zakazano vreme 27. jula i tekle uspešno po planu. Deo odreda Crvljivice, sa grupom gerilaca iz bos. petrova kog sreza likvirao je 27. jula žandarmerijsku stanicu u Oštrelju.⁸ Ustaško-domobranksa komanda na vreme je uo ila zna aj Oštrelja i ve istog dana šalje po jednu satniju ustaša i domobrana iz Srnetice da preotmu i osiguraju ovaj važan saobra ajni vor. Gerilske snage, pod komandom Nikole Pe anca, do ekale su kod Brizga a dve kompozicije uskotra nog voza koje su prevozile ove jedinice i u žestokom okršaju ih potpuno razbile, izbacivši tom prilikom iz stroja preko 60 domobrana i ustaša.⁹ U jednom telegrafskom izveštaju od 28. jula Glavnom stožeru domobranstva kaže se da je ustaška satnija koja je bila upu ena vozom prema Drvaru do ekana, raspršena i ve im delom uništena.¹⁰

Trubarski ustani ki odred likvidirao je 27. jula žandarmerijsku stanicu i opštinu u Trubaru i sa ustanicima iz Boboljusaka, Velikog i Malog Cvjetni a i Martin—Brođa, likvidirao žandarmerijsku stanicu u Martin—Brođu.¹¹

Resanova ki odred, pod komandom Sime Baji a, po zadatku Štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo i okolinu u no i 26./27. jula organizovao je kidanje telefonske veze izme u Drvara i Bos. Grahova. U jutro 27. jula ovaj odred je razoružao oružni ku postaju u Resanovcima i zajedno sa masom ustanika krenuo u napad na ustaše i domobrane u Bos. Grahovu. Nakon žilavog otpora ustaše su se tek no u 27/28. povukle iz Bos. Grahova u pravcu

⁷ Arhiv MBK, 10—177/12 — Se anja u esnika od 3. VII 1951; Arhiv VII, k-61, 2/17—2. Izveštaj pješ. satnika Tomislava Gržete; Milan Bosni , n. d., str. 835—836.

⁸ Drago uki , Pripreme za ustanak i borbe 1941. u bosansko-petrova kom srezu, Arhiv MBK, mf 10—174/12, str. 9.

⁹ Arhiv VII, k-1, 28/1, Izvješ e Vrbas, diviz. podru ja, od 28. VII 1941.

¹⁰ Arhiv MBK — mf k-3/599.

¹¹ Pero Bolti , Organizacija ustanka na terenu Drvara, Trubara, Bosanskih Osredaka, Li kih Osredaka, Li ke Kaldreme, Li kog i Bosanskog Tiškovca, Drenovca, Strmice. Golubi a i Plavna, Arhiv MBK, 10—173/12, str. 4 do 8.

Knina. Još za vreme prilaženja ustanika Bos. Grahovu proterana je grupa ustaša iz Borova e, koja se tu nalazila na osiguranju mosta.¹²

Tako je ve u toku 27. jula bila oslobo ena itava teritorija bosanskograhovskog sreza i gerilski odredi pod rukovodstvom Štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo, zajedno sa ustanicima iz susednih srezova, u estvuju u proganjanju ustaško-domobrantskih snaga i u širenju oslobo ene teritorije u svim pravcima.

Najve i deo snaga iz sastava gerilskih odreda pod rukovodstvom štaba za Bos. Grahovo i okolinu upu en je prema najvažnijem pravcu Oštrelj—Bos. Petrovac—Biha da uništava komunikacije na ovom pravcu, širi ustanak na bosanskopetrova kom i biha kom srezu i likvidira ustaško-domobrantski garnizon u Bos. Petrovcu.

Pošto je Oštrelj predstavljao najpogodnije mesto za pripremanje akcija prema Bos. Petrovcu i ujedno za spreavanje prodora ustaša i domobrana iz Petrovca prema Drvaru, na ovom prevoju izvršena je najja a koncentracija gerilaca i ve 29. i 30. jula ovde su se nalazili, pod neposrednim rukovo enjem lana štaba za Bos. Grahovo i okolinu Milutina Mora e, drvarski gerilski odredi Javorje, Crvljivica, ve i deo odreda Kamenica i nekoliko manjih gerilskih odreda i ustani kih grupa iz pojedinih sela bosanskopetrova kog sreza.¹³

Od ustanika iz ostalih sela bosanskopetrova kog sreza formirani su gerilski odredi ili ustani ke grupe koje su se orijentisale prema komunikacijama koje vode u Bos. Petrovac od Biha a i Klju a.

Od grupa ustanika iz sela jugoisto no i isto no od Bos. Petrovca—Drini a, Sekovca, dela Bravskog Vaganca, Bukovice i Vedrog Polja — formiran je gerilski odred pod rukovodstvom Dušana Rokvi a i Ilije Došena, koji se orijentiše prema Bos. Petrovcu i komunikaciji Petrovac—Bravsko—Srnetica.

U toku 27. jula u Smoljanu je organizovan gerilski odred od ustanika iz sela severno od komunikacije Bravsko—Petrovac, koji je, pod komandom Zdravka elara,

¹² Milan Zori , n. d., str. 92.

¹³ Isto, str. 89.

zaposeo front sa severne strane prema Petrovcu (Pe anev Gaj, Sajnovac i Obijaj).

Ustanici iz sela oko komunikacije Bos. Petrovac—Klju (Kapljuva, Janjila, Bravski Vaganac) orijentisali su se prema komunikaciji Petrovac—Bravsko—Klju .

U Bravskom je od ustanika iz okolnih sela ve 27. jula formiran odred pod rukovodstvom Gliše Race i Janka Radulovi a, koji zatvara pravac prema Klju u. Na Bravski Vaganac 6. avgusta stigao je vod gerilaca iz Drvara pod komandom Milana Zori a, koji je dobio zadatak od štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo da uz saradnju sa ustanicima iz susednih sela ometa saobra aj na putu izme u Bravska i Bos. Petrovca.¹⁴

U toku 28. jula u borbu je stupilo još nekoliko ustanikih grupa i gerilskih odreda: Vrto ki odred od ustanika iz Vrto a i okolnih sela, koji je, pod komandom Steve Atlagi a, likvidirao žandarmerijsku stanicu u Vrto u i, zajedno sa ustanicima biha kog sreza, zaposeo komunikaciju Petrovac—Biha ; odred — Covke, Prkosa, Stenjana i Rašinovaca, na ijem elu se nalazio Nikola Karanovi , formirao je ustani ki front prema Kulen-Vakufu, zatim ustani ka grupa iz Oraša kog Brda pod komandom oke Karalaša i Nikole Vojvodi a, koja zajedno sa ustanicima Biha a štiti pravac od Rip a, itd.

31. jula u Medenom Polju od ustanika iz Medenog Polja, Bjelaja i delova ustani kih snaga iz Suvaje, Vode nice i Koluni a, formiran je odred pod komandom Mane Rokvi a, kome je poveren zadatak da operiše na važnoj komunikaciji Petrovac—Biha .

U toku 2. avgusta drvarski gerilski odredi na Oštre lju uspešno su odbili napad ustaša i domobrana iz Bos. Petrovca. Odmah posle ovoga uspeha „rukovodstvo gerilskih odreda Oštre lju“¹⁵ donelo je odluku da se napadne neprijateljski garnizon u Bos. Petrovcu.

U napadu koji je izveden 3. avgusta u estvovali su gerilski odred iz Oštre lja i deo gerilaca iz bosanskopetrova kog sreza. Delovi nekih gerilskih odreda bili su doprli do grada, ali do ekani jakom i dobro pripremljenom va-

¹⁴ Isto, str. 144.

¹⁵ Tako se po etkom avgusta zvao štab gerilskih odreda na Oštre lju pod komandom Milutina Mora e.

trom, morali su se odatle povući. Ista niz objektivnih i subjektivnih faktora uticali su na ovakav ishod napada na Bos. Petrovac. Posada u Bos. Petrovcu bila je prilično brojna i dobro naoružana. Zajedno sa satnijom koja je stigla 27. jula kao pojačanje iz Bihaća, ustaško-domobranska posada u Bos. Petrovcu već 1. avgusta raspolagala je sa 766 pušaka, 67 puškomitraljeza, 11 teških mitraljeza, 6 protivavionskih mitraljeza i vodom topova. Izmeću 1. i 3. avgusta probila su se prema Petrovcu nova pojačanja. Konfiguracija zemljišta pogodnog za odbranu grada od napada po danu išla je takođe u korist ustaško-domobranskom garnizonu. Opkoljenoj posadi u Petrovcu, koja se do 3. avgusta nalazila u veoma teškom položaju i imala gubitke od 25 vojnika, posle ovog neuspelog napada gerilskih snaga postepeno se vraćala samopouzdanje. Komanda garnizona u Petrovcu u svrhu osiguranja komunikacija već 5. avgusta upućuje jednu satniju domobrana i ustaša prema Bihaću i dve prema Ključu.¹⁶

Osmoga avgusta ustanici izvode nešto organizovaniji napad na Bos. Petrovac. Neki delovi gerilskih snaga potisnuli su ustaše čak do žandarmerijske stanice i bolnice, ali, uglavnom zbog brojne nadmoćnosti neprijatelja, grad nije oslobođen. U vreme pripremanja i izvođenja ovih napada deo gerilskih odreda pojačavao je svoju aktivnost prema komunikacijama koje vode prema Bos. Petrovcu i izvodio niz uspešnih akcija protiv ustaško-domobranskih jedinica koje pokušavaju da obezbede saobraćaj na ovim linijama.

Tako je 3. avgusta na komunikaciji Bihać—Petrovac Vrtoćki odred kod Vrtoćaka dočeka jednu satniju, koja je pokušavala da popravi telefonsku liniju prema Petrovcu i potpuno je razbio. U ruke ustanika pao je znatan plen, između ostalog jedna haubica 100 mm sa 10 sanduka municije,¹⁷ 2 teška mitraljeza i 10 pušaka. Tri dana kasnije gerilci iz Medenog Polja uništili su na istoj relaciji u Rastovu i dva kamiona, u kojima se oko 60 ustaša vraćalo

¹⁶ Arhiv IRP Zagreb, fond Mindom 1941, Izveštaj domobranske posade u Bos. Petrovcu od 5. VIII 1941; Milutin Morava, n. d., str. 261—262.

¹⁷ Nikica Pilipović, Vrtoćake u ustanku, Ustanak, knj. 4. str. 858—875; Zb. NOR, IV/1, dok. 5, str. 19 Izveštaj Informativnog biroa od 7. VIII 1941.

za Bos. Petrovac. Ubijeno je 5 ustaša, 13 je ranjeno i 2 su zarobljena. Zaplenjena su, izme u ostalog, 2 teška i 4 laka mitraljeza.¹⁸ Na putu izme u Klju a i Bravskog razbijena je 8. avgusta 8. domobranska satnija, koja je pokušala da kamionima preveze hranu i municiju za opkoljenu posadu u Bos. Petrovcu. U žestokoj borbi gerilci su delimi no uništili municiju i hranu zajedno sa kamionom. Od razbijene domobranske satnije od 120 ljudi uspelo je pobe i i vratiti se u Klju samo oko 30 domobrana.¹⁹ Zaplenjena su 34 sanduka municije za haubice, 33 sanduka ru nih bombi, 100.000 puš anih metaka i 60 pušaka.²⁰

*

Vest o borbama oko Drvara i Bos. Petrovca stigla je u biha ka sela u toku 28. jula i odmah je po elo okupljanje sposobnih muškaraca oko ranije formiranih naoružanih grupa.

Prvog avgusta ustanici iz biha kog sreza su likvidirali žandarmerijsku stanicu i opštinu u Lipi,²¹ i u zajednici sa grupom drvarskih gerilaca otpo eli sa rušenjem druma u Rip u.²² 1. i 2. avgusta proterana je ustaška i žandarmerijska posada iz Strba kog Buka i otpo elo se sa rušenjem puta i telefonskih stubova na komunikaciji Ripa — Vrto e. U isto vreme ustanici sa terena opštine Vrsta ugrožavali su neprijatelja u Biha u.

Od po etka avgusta najve i broj biha kih gerilaca nalazi se na Ripa kom klanecu — jednoj od najvažnijih takaa na komunikaciji Biha —Petrovac—Drvar, na kojoj su skoro svakodnevno vo ene žestoke borbe. Kolone koje

¹⁸ Milan Zori , n. d., str. 148.

¹⁹ Drago uki , n. d., str. 16; Arhiv VII, k-153a, 21/1—1 i 24/1—1, k-236, 13/4—1 — Izveš a Ministarstva unutrašnjih poslova (u daljem tekstu MUP) NDH, od 8. i 11. avgusta; Petar i Slobodan Bursa i Milan Kecman, Bravski Vaganac u narodnom ustanku 1941, Ustanak, knj. 3, str. 527—534.

²⁰ Milan Zori , n. d., 150.

²¹ Sava Popovi , n. d., str. 241; Arhiv MBK, k-2 F-590, Izveštaj Gl. stožera domobranstva i k-5, f-12, Izveštaj MUP-a.

²² Arhiv Muzeja Pounja — Biha . Grupna izjava u esnika u ustanku iz ovog kraja.

su uspevale pro i ovaj klanac do ekivane su na komunikaciji prema Petrovcu i Kulen-Vakufu od biha kih i petrova kih ustanika.

Tako su 4. avgusta Li ki, Teo a ki i Dubovski vodili uspešnu borbu sa ve im odredom ustaša i domobrana, koji su se sa 25 vojnih kamiona pokušali prebaciti prema Kulen-Vakufu. Uništen je jedan kamion, a samo deo ove kolone uspeo se probiti prema opkoljenoj posadi u Kulen-Vakufu.²³

8. i 9. avgusta vo ena je borba kod Lipe i Gorjevca, u kojoj su ustaše po vlastitom priznanju imale 4 mrtva i više ranjenih.²⁴

Žestoke borbe vo ene su i oko opkoljenog Kulen-Vakufa, oko koga su se pored gerilskih odreda sa terena Petrovca i Drvara nalazile ustani ke jedinice sa podru ja Biha a i Like. Iako koordinacija izme u ovih odreda nije bila najbolja, uspesi gerilaca bili su znatni. Komanda posade u Kulen-Vakufu ve po etkom avgusta je morala priznati da se posada u ovom mestu nalazi u bezizlaznoj situaciji.²⁵ Ustani ci su 29. jula, pod komandom Nikole Karanovi a, vodili uspešnu borbu na severozapadnoj strani od Kulen-Vakufa, sa odredom od 150 ustaša. U ovoj borbi je ranjeno i ubijeno oko 20 ustaša, a zaplenjeno 13 pušaka.²⁶

4. avgusta iznenadnim napadom od Biha a uspela se probiti prema Kulen-Vakufu jedna ustaško-domobranska grupacija, pod komandom bojnika Vebera,²⁷ sa kojom su do polovine avgusta vo ene žestoke borbe oko Kulen-Vakufa, ukova i Orašca.²⁸

Ustani ke snage sa terena krnjeuške -opštine i delovi gerilskih snaga sa terena Drvara pod komandom Mane Rokvi a, u saradnji sa gerilcima biha kog i krupskog sreza, no u 9/10. avgusta izvršili su napad na opkoljenu ustašku

²³ Arhiv MBK, k-2, f-736, Se anje u esnika i k-5, f-26, Izveštaj MUP-a od 8 VIII 1941. godine.

²⁴ Arhiv VII, k-153a, 21/1—1, Izveštaj MUP-a od 8. i 9. VIII 1941.

²⁵ Arhiv MBK, mf — 11-323.

²⁰ Drago uki , n. d., str. 14.

²⁷ Arhiv MBK, mf II — 480 i 736, Ustaški izveštaj.

⁸⁸ Isto.

posadu u Krnjeuši.²⁹ Iako je u napadu u estvovalo svega oko 110 naoružanih gerilaca, zahvaljuju i snažnom naletu, dobro izra enom planu, posada od 250 ustaša i domobrana bila je brzo razbijena i zarobljena. Samo oko 30 ustaša i domobrana uspeo se probiti prema Petrovcu i Biha u. Sav ratni materijal ove posade pao je u ruke gerilaca.³⁰

*

Talas ustanka od Drvara brzo se širio i prema jugu. Ve i deo ustani kih snaga sa terena trubarske i grahovske opštine, po oslobo enju Trubara i Grahova, orijentisao je svoje snage u pravcu Knina, dolinom Butišnice. Ove snage su 27. jula kod Gornjeg Tiškovca do ekale ustaški odred koji je poslat iz Knina prema Drvaru u kompoziciji šumskog voza i vratile ga prema Strmici. U toku borbe pridolazili su borci iz Tiškovca i okolnih sela i uve e je formirana Tiškova ka eta od oko 60 naoružanih boraca. Isto ve e, pod rukovodstvom Pere Bolti a i Milana Tankosi a, održan je dogovor rukovodilaca ustani kih grupa i done-sena odluka da se prema Kninu nastupa u dva pravca: preko Zavlake i Popine li kom prugom prema Kninu i šumskom prugom koja ide dolinom Butišnice, preko Strmice. Grupu ustanika koja je krenula prema Popini predvodio je Milan Tankosi . U dolini Butišnice, prema Strmici, bile su orijentisane ja e snage Trubar ana, Gra-hovljana i ustani ke grupe iz okolnih sela.³¹ Ove snage, pod rukovodstvom Sime Baji a, Pere Bolti a i Brane Bogunovi a, napale su na neprijateljsko uporište Strmicu, koju je branila jaka grupa ustaša i domobrana, i oslobo-dile ovo mesto. Na bojištu je ostalo 27 ustaša, dok su plen uzele ustani ke jedinice.³² Po oslobo enju Strmice od usta-nika iz Strmice i okoline formirana je nova eta (154 puške i jedan mitraljez) pod komandom Paje Kurbalije.³³ Uve e

²⁸ Isto, mf-II 233.

³⁰ Isto, mf-II 546.

³¹ Pero Bolti , Na trome i Bosne, Like i Dalmacije, Ustanak, knj. 4, str. 209—222; Drago Gizdi , n. d., str. 219—233.

⁸² Zb. NOR, V/1, 137, str. 349—352. Izv. izaslanika VZ Knin od 19. VIII 1941.

³³ Pero Bolti , n. d., str. 214.

28. jula napravljen je plan daljih akcija prema Kninu. U toku 28. jula narod se ve bio digao na ustanak u selima: Plavno, Žagorovi i, Golubi, Kninsko Polje i Topolje.⁸⁴ Ustanci ovih sela napali su 28. jula na železni ku stanicu Pribudi i oslobodili je, odbivši intervenciju ustaša koji su došli vozom od Knina; tom prilikom je ubijeno 5 i ranjeno oko 30 žandarma i ustaša.⁸⁵ 28. i 29. jula ustanak je dignut i u svim ostalim srpskim selima Kninske krajine. Likvidirane su žandarmerijske stanice u Žagorovi ima, Pa enima, Mokrom Polju, O estovu, Gornjem Erveniku i Pola i, i suzbijeni pokušaji ustaških snaga da osiguraju širu odbranu prema Golubi u. Oslobo eno je 18 sela sa oko 20.000 stanovnika,⁸⁶ i potpuno stegnuto obru ustani - kih snaga oko Knina.

U gradu je nastala panika. Talijanska vojska, iako uverena da je svojom propagandom uspela pridobiti deo Srba, vrši pripreme za odbranu.

U nameri da osigura što ve i broj pristalica u redovima ustani kih snaga i da izazove paniku me u ustašama — talijanska vojska „otkazuje" svaku podršku predstavnicima NDH i preti da e dozvoliti ustanicima da vrši pokolj hrvatskog stanovništva.³⁷

Nalaze i se u bezizlaznom položaju i bez ikakve pomo i od strane talijanske vojske, snage i organi vlasti NDH u Kninu, pod neposrednim rukovodstvom komandanta grada pukovnika Cordaša a, povla e se 29. jula još jedinim mogu im prolazom prema Drnišu.

Prilikom povla enja poslednjih ustaških jedinica grupa komunista i skojevaca iz grada napala je zaštitnicu ovih snaga, upala u Kninsku tvr avu i oslobodila zatvorene Srbe.³⁸ Neki delovi ustani kih snaga odmah po izvla enju

⁸⁴ Savo Opa i, Ustanak u kninskoj krajini, Ustanak, knj. 2, str. 739—746; Nikola umi Nina, Selo Plavno u ustanku Kninske krajine, Ustanak, knj. 2, str. 693—699.

⁸⁵ Arhiv VII, k-195, 39/5—15.

⁸⁶ etrdeset prva, Vojno delo, Beograd 1961, str. 385.

⁸⁷ Zb. NOR, V/1, dok. 108, str. 299. Oružni ki izveštaj od 31. VII 1941; Arhiv VII, k-234, 2/1—8, Izveštaj iz Knina od 19. VI 1941.

⁸⁸ Prema navodu u knjizi etrdeset prva, str. 386, iz izjave organizatora ustanka u ovom kraju — Ive La e.

snaga NDH ušli su u predgrađe Knina i zadržali se nekoliko asova u njima. Do akcije ve ih razmera na Knin nije došlo, uglavnom zbog nejedinstva ustaničkih snaga u njegovoj okolini i delovanja italijanskih agenata. No u 29/30. jula Italijani su dovukli pojačanja iz sastava divizija „Sassari“, „Bergamo“ i ja u artiljerijsku grupu iz 6. armijskog korpusa.³⁹ Dovolja enje ovako jakih snaga bio je rezultat straha od brojnih ustaničkih snaga⁴⁰ i namera da se osigura veoma važna komunikacija — lička pruga. U toku 31. jula i 1. avgusta Italijani su u Kninu preuzeli vojnu i civilnu vlast.⁴¹ Uporedo s ovim izvršeno je oduzimanje oružja od građanstva.⁴² Zapovednik Knina pukovnik Cordaš i veliki župan Nikolić, po naređenju iz Zagreba, vratili su se sa osobljem komande i velike župe veče 30. i 31. jula u Knin, ali je svaka njihova delatnost bila sprečena od strane italijanske komande.⁴³ Uporedo sa naporima da se iz Knina u potpunosti istisne ustaška vlast, Italijani, preko pojedinih agenata „italijanaša“ pokušavaju da ostvare vršiti kontakte sa pojedinim grupama ustanika na kojima im se nalazili šovinistički elementi koji su veče u samom početku pokazivali znake izdaje oružane borbe. Radi podmićivanja starešinama pojedinih ustaničkih grupa oko grada daju se pokloni, pomoć u hrani i manjim količinama municije, a jednoj ustaničkoj jedinici poklanjaju se čak i bolnička kola.⁴⁴ Direktna propagandna aktivnost italijanskih vlasti i njihovo delovanje preko velikosrpskih agenata, znatno se odrazila na borbenu aktivnost ustanika oko Knina. Ogromna masa ustanika — oko 2.000 boraca naoružanih sa oko 1.700 vojničkih pušaka,

³⁹ Arhiv VII, k-37, 5/2—1.

⁴⁰ Prema citiranom izveštaju poglavnikovog izaslanika od 12. VIII 1941, italijanski general je izjavio u razgovoru o ustaničima: „Vidje ete da nije lako njih (ustanike — prim, autora) uništiti.“

⁴¹ Arhiv VII, k-55, 1/2—83 do 1/2—128. Dnevnik generala Isera; Zb. NOR, V/1, dok. 109, str. 300, Naredbe divizije „Sassari“ od 1. VIII 1941.

⁴² Zb. NOR, V/1, dok. 113, str. 306. Ustaški izveštaj od 2. VIII 1941.

⁴³ Zb. NOR, V/1, dok. 137, str. 349, Ustaški izveštaj od 19. VIII 1941.

⁴⁴ Pomenuti izveštaj Pavelićevog poslanika od 12. VIII 1941.

7 lakih i tri teška mitraljeza koja je u toku 27, 28, 29. i 30. jula likvidirala desetinu ustaških uporišta i u tim borbama 106 ubila, 97 ranila i 68 zarobila⁴⁵ neprijateljskih vojnika, bila je ovakvom italijanskom politikom pasivizirana.

Neki od rukovodilaca gerilskih odreda, na inicijativu komandira Grahovske ete Sime Baji a i komandira Trubarske ete Pere Bolti a, pokušavali su da objedine ustanike snage i da ih pokrenu protiv Italijana — napadnu i oslobode Knin. I pored protivljenja nekih komandira, koji su pali pod uticaj italijanske propagande, inicijativa ovih drugova je od ve ine boraca prihva ena i jedinice su se po ele pripremati za napad koji je bio ugovoren za 2. avgusta. Da bi se spre ili šovinisti ki ispadi prilikom prolaska gerilaca kroz hrvatska sela u okolini Knina, pre napada je upu en letak hrvatskom narodu, koji je pored namere da pridobije hrvatsko seljaštvo trebalo da pripremi ustanike za nastupanje preko ovih sela. Znatno broj ustanika iz ve ine gerilskih odreda i vodova pod uticajem petokolonaša šovinista, ustao je protiv poziva na saradnju sa Hrvatima. Ovim otporom pripreme za napad su u nekim jedinicama bile paralisane. Da ne bi došlo do neželjenih ispada i progona hrvatskog stanovništva oko Knina, na inicijativu komunista odustalo se od ovoga napada. Posle ovoga ustani ke snage su se povukle na polazne položaje i tu ostale na liniji prema Kninu potpuno pasivne.

*

Talas ustanka od Bos. Grahova proširio se i prema Livnu i Glamo u. Na vest da je napadnuto Bos. Grahovo u toku 27. jula 1941. formirane su ustanike grupe u svim selima Donjeg livanjskog polja, a prvu akciju na ustaški odred poslan iz Livna izvršili su ustanici kod Grkovaca 28. jula 1941. Razbijanje ove ustaške kaznene ekspedicije i uništenje dva kamiona, kao i pogibija 12 ustaša ohrabrilu su narod ovog kraja i ustanicima pridolazi veliki

⁴⁵ Dušan Plena, Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942, Vojno delo, Beograd, 1960, str. 96; Pero Bolti, n. d., str. 18.

broj nenaoružanih seljaka.⁴⁶ Ve 28. jula oslobojena su sva srpska sela a Gornjem livanjskom polju — Peulje, Grkovci, Crni Lug i okolna sela i prema južnom delu Livanjskog polja, koje su držale ustaše, uspostavljen je ustanički front.⁴⁷

Na poziv za borbu, poslan no u 26/27. jula od štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo i okolinu, ustala su sva sela u severnom delu glamo kog sreza. Mokronoški odred uzeo je u eš a 27. jula u oslobojenju Drvara, dok ostale ustaničke snage oslobodaju istog dana prekajsku opštinu i kreću prema Glamo u. 28. jula ustanici, predvođeni Prekajskom etom, koja je ve tada raspolagala sa oko 40 vojnika i više pušaka, likvidiraju žandarmerijsku stanicu u selu Potocima na pruzi Mliništa—Srnetica. Uo avajaju značaj Potoka za obezbeđenje komunikacije Srnetica—Mliništa, ustaše dovlače pojačanja i preotimaju ova mesta 29. jula, ali ih ove ustaničke snage ponovo 30. jula razbijaju i progone. U borbama oko Potoka ustaše su imale 10 poginulih i više ranjenih.⁴⁸ 29. jula ustanici u severnom delu Glamo kog sreza oslobodaju železničku stanicu Mliništa — raskrscnicu železnice ke pruge Drvar—Jajce i putu Glamo —Mrkonji -Grad i sa ustanicima iz južnog dela glamo kog sreza u estvuju u napadu na Glamo.⁴⁹ Pred ovom navalom glamočka posada (oko 400 ustaša, domobrana i pripadnika domaće milicije), u potpunom strahu napušta Glamo i povlači se u Livno.⁵⁰ U borbama oko Glamo poginulo je oko 30 neprijateljskih vojnika i zaplenjeno oko 30 vojnika i oko 200 civilnih pušaka, koje je ranije neprijatelj oduzeo od seljaka.⁵¹ U napadu na Glamo učestvovalo je oko 200 boraca pod oružjem i oko 2.500 seljaka sa kopljima i poljoprivrednim alatima. Usta-

⁴⁶ Arhiv MBK, mf k-2, f-570 i 572, Izveštaj gl. stožera hrvatskog domobranstva, od 28. i 29. VIII 1941.

⁴⁷ Jovo Risi, Miloš Konjikušić i or o Jovi, Ustanak u Donjem Livanjskom Polju, Ustanak, knj. 5, str. 365—374; Aleksa uki, Nikola Gašić i Aleksa Nenadović, n. d., str. 531—550.

⁴⁸ Arhiv MBK, mf, k-II, Telegrafski izveštaji domobranskih jedinica Glavnom stožeru domobranstva od 28, 29. i 30. jula 1941.

⁴⁹ Nikola Piljak, Ustanak u Glamo u, Ustanak, knj. 2, str. 399.

⁵⁰ Arhiv VII, k-1, 30/1—9, 31/1—2, 31/1—10 — Depeše Glavnog stožeru domobranstva 30. VII 1941.

⁵¹ Milan Zorić, n. d., str. 112; Nikola Piljak, n. d.

šama se u inila ova masa mnogo opremljenija. U depešama koje su tada upu ivane u Glavni stožer domobranstva navodi se da je na Glamo napadalo i oko 700 konjanika.⁶²

Oslobo enjem Glamo a bio je oslobo en itav glamo ki srez. Ustani ka masa, bez vrstog vodstva, nepovezana i neorganizovana, posle ovog uspeha ne ini ništa dalje da se pobeda osigura i da se nastavi sa gonjenjem i uništavanjem ustaša, ve se razbija i ve i deo boraca se vra a ku ama. Zauzetost ve eg dela boljih gerilskih grupa iz sela prema Drvaru, na frontu prema Mliništima, išla je u prilog ove ustani ke stihije. Ustaše su u rejonu Livna i Duvna odmah po dizanju ustanka formirale ja u ustaško-domobransku grupaciju i 1. avgusta ponovo, skoro bez borbe, ušle u Glamo . Tom prilikom ustaše su u srpskim selima oko Glamo a popalile ve i broj ku a i ubile, po vlastitom priznanju, oko 400 žitelja.⁶³

Prodor ustaša u Glamo i represalije nad srpskim življem izazvale su još ve u pometnju me u neorganizovanim ustanicima. U ovakvoj situaciji po etkom avgusta, na inicijativu rukovodilaca gerilskih grupa severnog dela sreza, izabran je štab gerilskih odreda za Glamo , izvršeno pregrupisavanje i ponovno okupljanje ustanika.

Za komandanta ovog štaba izabran je Dušan Jovi , a za komesara Miloš Poli . I pored opšte stihijnosti, zaostalosti i samovoljnog delovanja jednog dela komandira seoskih ustani kih grupa⁶⁴, štab je uspeo da objedini ustani ke grupe i da organizuje front severno od Glamo a.

Pokušaj ja e ustaško-domobranske grupacije 4. i 5. avgusta da prodre od Glamo a u pravcu Drvara i Mliništa nije uspeo i gerilci Glamo a su uspeli da se održe na položajima koje su držali severno od Glamo a.⁶⁵

⁶² Arhiv VII, k-1, 31/1—10, Izveštaji Glavnom stožeru domobranstva, 30/31. VII 1941.

⁶³ Arhiv VII, k-308, 1/1—11, Telegrafska obavijest iz Glamo a 1. VIII 1941.

⁶⁴ Zb. NOR, IV/1, 222, str. 489.

⁶⁵ Arhiv VII, k-1, 7/2—1 do 7/2—3, Izveštaj glavnog stožera domobranstva od 7. i 8. VIII 1941, k-1, 13/2—8, k-86, 8/5—1, k-153a, 24/1—1, Izveštaj MUP-a, od 8. i 11 VIII 1941.

Iz drvarsko-petrova kog kraja ustanak se u obliku talasa širi u toku 28. i 29. jula na Klju ki srez. Po stizanju vesti o borbama u Drvaru, 29. jula, ustani ke grupe u gornjem toku reke Sane iz sela Busija, Crkvenog, Vrbijana, Slatine i Ribnika — oko 50 naoružanih boraca i velikom masom seljaka sa hladnim oružjem — likvidirale su žandarmerijske stanice i ustaške opštine u Ribniku i Velagima. U ovim borbama ubijeno je nekoliko ustaša i žandara, dok su ustanici imali dvojicu poginulih i dvojicu ranjenih. Iz opštinskog zatvora u Velagi ima oslobojeno je oko 80 talaca, koje su tih dana ustaše htele da streljaju. U nameri da uplaši mase koje su se podigle na ustanak, ustaška vlast je 30. jula izvršila hapšenje srpskog življa u Klju u i okolnim selima do linije kuda su se smele kretati ustaše i 30. jula ubila oko 700 ljudi.⁶⁶ Ovim pokoljom ustaše nisu uspele zaplašiti ustanike, ve , naprotiv, izazvale još ve u odlu nost srpskog življa za borbu. Brojno oja ala ustani ka masa iz Gornjeg Ribnika i okolnih sela, posle prvih uspeha, 30. jula krenula je prema Klju u u nameri da ga oslobodi od ustaša. U redovima ustaške posade u gradu zavladała je panika, izvršena je delimi na evakuacija mesta, a ustaški logor je hitno tražio pomo ."⁶⁷ Prvog avgusta ustanici su vodili borbu sa ustašama izme u sela Velije i Zabla e, kojom prilikom je uništen jedan ustaški kamion. Posle ove akcije, radi paralisanja saobraćaja na komunikaciji Banjaluka—Klju , ustanici su uz pomo naroda porušili put prema Sitnici i postavili osiguranja na ovom pravcu.⁶⁸ Po dolasku ja ih ustaških snaga u Klju , 4. avgusta, ustanici posedaju front prema Klju u.⁶⁹ Pored stalnog angažovanja ve eg dela ustanika na frontu prema Klju u — grupe ustanika bile su vrlo aktivne u ometanju saobra ća na putevima prema Klju u.

⁶⁶ Ustaše priznaju u izveštajima da je ubijeno 500 ljudi, ali su podaci iz nekoliko stenografskih beležaka koje navode broj 700 ta niji. (Telegr. komand. 3. oruž. puk. od 31. VII 1941. — Arhiv VII, k-308, 1/1—10 i 11; Arhiv VII, k-152a, 15/1—1, Izveštaj MUP-a od 2. VIII 1941.

⁶⁷ Arhiv MBK, mf 11-356 i 586, ustaška depeša od 29. VII 1941.

⁶⁸ Zb. NOR, IV/1, dok. 266, str. 594, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 18. VIII 1941.

⁶⁹ Arhiv MBK, mf 11-262, Izveštaj glavnog stožera domobranstva od 5. VIII 1941.

Tako je 3. avgusta grupa ustanika iz Ribnika na putu. Klju —Sitnica uništila ustaški kamion i automobil i ranila 24 vojna obveznika, koji su pošli u ustaške i domobranske jedinice.⁶⁰ Osmog avgusta porušen je put izme u Klju a i Sitnice i sase ena telefonska linija.

*

I na terenu Janja, Pljeve i južnog dela mrkonji kog sreza ustanak je podignut na podstrek vesti iz Drvara u toku 28. jula. Uz manje grupe gerilaca naoružanih vojni kim i civilnim oružjem okupljaju se svi odrasli muškarci naoružani hladnim oružjem, vilama, sekirama, kosama, bodežima i drugim.

29. jula, ustani ka grupa sa Janja likvidirala je žandarmerijsku stanicu Glogovac, a ustanici iz Pljeve, pod komandom Sime Šolaje, žandarmerijsku stanicu u Pljevi. Istoga dana ustanici iz južnog dela sreza Mrkonji -Grad, u zajednici sa ustanicima iz Glamo a i delom ustanika iz Pljeve, zauzeli su žandarmerijske stanice u Gerzovu i oslobodili ardak, Podgorje, Dragni , Gerzovo, Trnovo, Bara e, Pecku, Mednu i još neka sela prema Mrkonji u. U toku 29. i 30. jula izvršene su akcije na itavoj dužini pruga koje vode od Jajca prema Donjem Vakufu i Drvaru.⁶¹

Posle ovih masovnih akcija ustani ke snage posedaju front od Strbine, gde se spaja sa ustanicima iz Gornjeg Ribnika, i ide preko Komarica na Oglavak (kod Gerzova), zatim preko Pjanuša, Sokoca i Suvaje izbija na pljevski sektor i nastavlja teritorijom jaja kog sreza preko Šipova, Jezera i komunikacijom Jajce—Donji Vakuf.⁶² Južni sektor prema kupreškom srezu, gde još nije bio podignut

⁶⁰ Zb. NOR, IV/1, str. 595, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 18. VIII 1941; Arhiv MBK, 10—184, 185/13 — Sedanje Blaže Markovi a i Duke Buva a.

⁶¹ Arhiv MBK, k-10 212/15, Sedanje u esnika; Arhiv IRP Zagreb, fond Mindom 1941, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 1. VIII 1941. Krajiške brigade, str. 76.

⁶² Arhiv MBK, 10—205, 212/15 i 219/16, Sedanje u esnika.

ustanak, koji zatvaraju uglavnom planine, u ovo vreme nije imao uspostavljen front, niti su izvođene ustaničke akcije. Drugog avgusta Dušan Metli sa svojom gerilskom grupom spustio se čak do predgraja Jajca i u selu usina i razoružao domobransku stražu."⁶³ Ustaničnici su napadali na ustaše i na pruži Jajce—Donji Vakuf⁶⁴ i prema Mrkonji u. Prekid komunikacije prema Jajcu i koncentracija velikih ustaničkih grupa izazvali su zabrinutost organa NDH i Nemaca.⁶⁰

Prebacivanje pojačanja iz Banjaluke, Travnika i Bugojna i pokušaji domobrana i ustaša da 2. avgusta odbace ustaničnike na komunikaciji Jajce—Mliništa završili su se neuspjehom. Kod Gorice je razbijena jedna ustaško-domobranska grupa, koja je u borbi sa ustaničnicima imala 3 poginula i 4 zarobljena.⁶⁶ Zarobljenici su posle ispitivanja odmah pušteni, što je ostavilo povoljan utisak kod hrvatskih i muslimanskih izbeglica, u Jajcu i okolnim selima. Posle po etničkim neuspjeha neprijatelj 7. avgusta priznaje da je doživio neuspjeh u borbama sa ustaničnicima Janja i Pljeve i podvlači da se raspoloživim snagama ne može i ustanak na ovom prostoru savladati.⁸⁷ Devetog avgusta iz Mrkonjića je upućena depeša kojom se traži pomoć od poglavnika — divizija vojske.⁸⁸ Sve do početka ustaško-domobranske ofanzive — polovinom avgusta — ustaničnici

⁶³ Isto.

⁶⁴ Arhiv IRP Zagreb, fond Mindom 1941, Izvadak o situaciji za 1. VIII 1941. „31.7. vođene cijelu noć borbe kod Šipova. Izgubljena postaja Glogovac i ugrožena pruga Donji Vakuf — Jajce. Saobraćaj Travnik — Donji Vakuf — Jajce, obustavljen. Narod ustaje pod parolom da je stvorena nova Jugoslavija.“
⁶⁶ Već 27. jula, za vrijeme prvih znakova prikupljanja ustaničke ustaške posade iz Jajca, traži da joj se hitno šalje pomoć u vojsci i zrakoplovstvu. — Podatak iz izveštaja MUP-a NDH od 28. VII 1941. Arhiv VII, k-153a, 10/1—1. U nemačkom izveštaju od početka avgusta podvlači se ozbiljna ugroženost Jajca i komunikacija koje vode njemu. (Arhiva VII, k-44, H 6/1).

⁶⁰ Arhiv MBK, f-II 323, Izveštaj glavnog stožera domobranstva od 4. VIII 1941, 10—210/15 — Sećanja u esniku od 24. V 1951.

⁶⁷ Arhiv VII, k-1, 7/2—3, Izveštaj glavnog stožera domobranstva od 7. VIII 1941.

⁶⁸ Arhiv VII, k-1, 4/2a, Depeša poglavniku iz Mrkonjića od 9. VIII 1941.

snage su uspešno držale frontove i svakodnevno vršile prepade na ustaško-domobranske snage u okolini Jajca, Jezera i prema Mrkonji u.⁶⁹

*

U toku 29. jula ustanak se proširio na itavi Podgrme . Ustani ki odred iz Suvaje i Gudavca (srez Bos. Krupa) zauzeo je 29. jula ujutro opštinske zgrade u Suvaji i oružni ku postaju u Gudavcu i sa masom koja je stalno pridolazila krenuo preko sela u pravcu Bos. Krupe. Na vest da je ustanak otpo eo u Suvaji i Gudavcu krenula je ve ranije formirana ustani ka grupa Gorinje, Jasenice i okolnih sela i napala žandarmerijsku stanicu u Benakovcu, gde je zarobila 8 žandara i zaplenila 17 pušaka.⁷⁰ U toku ovoga dana digla su se sva sela u bosanskokrupskom srezu. Ustani ke snage sa terena Gornjeg i Donjeg Radi a zauzele su žandarmerijsku stanicu Drenovo Tijesno i svoje snage orijentisale delom prema Biha u, a delom prema Bos. Krupi, uz pažljivo osmatranje komunikacije Biha —Bos. Krupa.⁷¹

Tridesetog jula deo ustanika iz krupskih sela držao je front prema Bos. Krupi, dok je drugi deo, sa delovima ustani kih snaga sa novskog sreza, zauzeo neprijateljska uporišta u Potkalinju, Duboviku i Arapuši a zatim su ustanici krenuli prema Bosanskoj Krupi.

" Prema podacima iz sa uvanih izvora: izv. zapov. 3. oruž. pukov. od po et, avgusta 1941. — Arhiv VII, k-308, 1/1—6 i 1/1—14; Izv. Gl. stožera domobranstva od 3. VIII 1941 — Arhiv IRP Zagreb, fond Mindom 1941; Izv. oruž. postaje Sipovo od 13. VIII 1941; Arhiv VII, k-196, 1/8—1; Izv. MUP-a NDH od 2. IV i 5. VIII 1941; Arhiv VII, k-153a, 15/1—1, 17/1—1 i 18/1—1; Izv. MUP-a od 8. i 12. VIII 1941; Arhiv VII, k-153a, 21/1—1 i 25/1—3; Izv. 3. oruž. pukov. od 18. VIII 1941; Zb. NOR, IV/1, str. 592—598. Ustani ke snage su u ovom razdoblju (prva polovina avgusta) vodile oko 12 uspešnih akcija.

⁷⁰ Arhiv IRP Sarajevo 9833, Se anje u esnika; Zb. NOR, IV/1, dok. 266, str. 593. Izveštaj 3. pukovnije od 18. VIII 1941; Stevo Stupar, Se anje, Arhiv MBK, str. 7.

⁷¹ Arhiv VII, k-1, 30/1—4 — Depeša iz Biha a od 30. VII 1941; Arhiv MP Biha , Se anje grupe u esnika u ustanku sa terena sela Radi .

Ja i otpor ustani koj masi pružile su ustaše u muslimanskom Duboviku, gde se iz utvr enih zgrada branila jedna njihova ja a grupa. Nakon više asovne borbe likvidirana je grupa od 17 ustaša, dok je na strani ustanika bilo 5 mrtvih i desetak ranjenih.⁷² Odmah po likvidaciji ovog uporišta deo snaga se odvojio i otišao na položaje prema Budimli —Japri, dok je ve ina ustani kih snaga krenula preko Dubovika, Arapuše, Ostružnice i Badi a prema Bos. Krupi.

Dok su se ustanici prikupljali prema Bos. Krupi, ustanici ke snage iz sela Blatne i Buševi a, uz pomo dela ustanika sa novskog sreza, koncentrisale su se prema Otoci. Ova skupina je istog dana zauzela železni ku stanicu Blatna, na kojoj su uhva ena dvojica žandara i nakon isle enja pušteni ku i.⁷³

Tridesetog jula oko Bos. Krupe ve se bilo okupilo nekoliko hiljada ustanika. Pokušaj prednjih delova, bez organizacije, dobrog naoružanja i plana da se probiju u Krupu završio se bez uspeha. Ustanici su se probili do predgra a, ali usled veoma slabe organizacije morali su se povu i uz gubitak od 18 mrtvih, dok su ustaški gubici bili znatno manji.⁷⁴ Ipak, ovaj prepad na grad izazvao je opštu paniku kod ustaša i predstavnika vlasti NDH u Krupi. Posle nekoliko molbi logornika Muratbegovi a upu ene su kao pomo za odbranu grada dve satnije, po jedna iz Novog i iz Biha a.⁷⁵ 31. jula vo ene su borbe sa ustašama na prilazima Krupe u pravcu sela Badi . Pošto je zauzeto i ovo uporište, ustanici su ponovo 1. avgusta izvršili koncentraciju snaga prema gradu i pokušali da ga oslobode. Ustaško-domobranske snage bile su ovog puta brojnije i pomognute izvesnim brojem naoružanih gra ana i izbeglica iz muslimanskih sela. Ustani ke snage ni ovog puta nisu bile vrš e organizovane za napad, niti su imale zajedni ku komandu. I pored toga u prvom naletu naj-

⁷² Izveštaj ustaškog logora u Bos. Krupi od 7. X 1941; Stevo Stupar n. d.; Arhiv MBK, mf, k-2, f-592, izveštaj domobranstva, od 29. VII 1941.

⁷³ Arhiv IRP Sarajevo, 9782, Se anje u esnika, str. 7; citirani izveštaj 3. oruž. pukovnije od 18. VIII 1941.

⁷⁴ Citirani izveštaj logornika iz Bos. Krupe od 7. X 1941. i 3. oruž. pukov. od 18. VIII 1941.

⁷⁵ Isto.

hrabriji borci potisnuli su ustaše i doprli do grada, ali je za njima nasrnula neorganizovana masa, opila se u napuštenim gostionicama i poela da deluje dezorganizovano. Ovo su iskoristile ustaše, izvršile organizovan protivnapad i odbacile ustanike od grada. Prema se anju savremenika koji su u estvovali u napadu za vreme borbi oko Krupe u toku 30. jula do 2. avgusta poginulo je oko 70 ustanika i mnogo ve i broj ih je ranjen.⁷⁰ Samo iz sela Srednjeg Dubovika poginulo je u napadu oko 15 ljudi.⁷⁷ Posle povlačenja iz Bos. Krupe posednut je i na ovom sektoru ustaniki front.

Ustanici sa terena sreza Sanski Most ve u prvim akcijama delovali su u tri pravca na kojima se formiraju grupe odreda, ili samostalni odredi, kao što je bio sluaj sa ustanicima iz Jelašinovaca. Jelašinova ka grupa pod komandom Petra Skundri a ve u prvim akcijama okupila je ustanike Jelašinovaca i iz susednih sela i zaposela položaje prema Gornjoj Sanici i šumskoj železni koj pruži Bravsko—Drvar. Prvu akciju ova grupa je izvela 28. jula na Gornju Sanicu i delove pruge oko Sanice.⁷⁸

Na komunikaciji Sanski Most—Lušci-Palanka formirana je ustani ka grupa koja uz pomo jedne grupe iz Jasenice, Gorinje i Benakovaca 30. jula uništava ustašku opštinu, i žandarmerijsku stanicu u Lušci-Palanci, gde je zarobljeno 7 žandara sa kompletnom opremom,⁷⁹ i odmah produžava prema Sanskom Mostu. Ve na drugom kilometru od Palanke ustanici su naišli na grupu oružnika koja je bila upu ena iz Sanskog Mosta kao pomo napadnutoj Lušci-Palanci, razbili je i proterali do Kamengrada, prema kome su na brdu Vitorogu poseli front.⁸⁰ Vest o porazu ustaša prema Palanci i o kretanju kolone ustanika

⁷⁰ Stevo Stupar, citirano se anje, str. 9; oko Stupar, citirano sedanje, str. 8.

⁷⁷ Se anje šire grupe u esnika iz sela Srednji Dubovik, Arhiva MP Biha .

⁷⁸ Zb. NOR, IV/1, dok. 250, str. 560, Oružni ki izveštaj od 8. VIII 1941.

⁷⁹ Arhiv MBK, k-10, 153/9. Se anje u esnika; Vuko Hajdukovi , Hronika Luš i — Palanke, Arhiv MBK, str. 17.

⁸⁰ Arhiv VII, k-152a, 28/2—5, Izveštaj oružništva; Vuko Hajdukovi , n. d.

koja je prema podacima ustaša brojila preko 3.000 ljudi⁸¹ izazvala je strah i uzbunu kod ustaške posade u Sanskom Mostu. Usledilo je nekoliko urgencija da se pošalje pomoć ustaškoj posadi ovog mesta.⁸²

31. avgusta ustaničke snage sa Vitoroga izvršile su napad na Kamengrad, zauzele kamengradsku opštinu iz koje je sve muslimansko stanovništvo pobjeglo prema Sanskom Mostu. Deo ustaničkih snaga iz sastava ove kolone i jedna grupa iz Jelašinovaca napali su ve ujutro 31. avgusta na Sanski Most. U gradu se tada nalazilo oko 5.000 izbeglica iz muslimanskih sela, što je još više otežalo situaciju. Napad nije uspeo samo zato što nije bilo jedinstvene komande kod ustanika, niti vršne organizacije i plana prilikom izvođenja napada. Inače su ustaše bile spremne na povlačenje, jer su pre nego je počeo napad evakuisali veći deo stanovnika iz grada. Prvog avgusta stigla su pojačanja posadi u Sanskom Mostu, i to jedna satnija domobrana iz Prijedora i jedna ustaška satnija iz Zagreba. Uz pomoć ovih snaga ustaše potiskuju ustanike do položaja na Vitorogu. Odmah posle popuštanja pritiska ustanika ustaše pokušaju sa masovnim pokoljem Srba iz sela oko Sanskog Mosta.⁸³ Prema izveštaju Sanskog združenja, samo u noći između 2. i 3. avgusta ustaška satnija iz Zagreba uz asistenciju grupe doma ih ustaša ubila je 3.000 Srba iz grada i okoline.⁸⁴

Na teritoriji Palanke prvih dana avgusta formirana je neka vrsta komande mesta, pod rukovodstvom urina Predojevića. Na položajima na Vitorogu takođe je izvršen pokušaj formiranja jedinstvene komande, u koju ulaze četvorica komandira seoskih odreda: Pero Jelačić, Stevurina Kosovac, Pavle Mutić i Slavko Praštalo.⁸⁵ Sva etvo-

⁸¹ Arhiv VII, k-236, 13/4—1. Izveštaj Kotarske oblasti za Sanski Most od početka avgusta 1941.

⁸² Arhiv VII, k-1, 30/1—4, 6 i 9 — Depeše od 30. VII 1941.

⁸³ Rade Brkić, Od kapitalucije do ustanka, Ustanak, knj. 4, str. 798—807; Mihailo Davidović, Stevo Vještica i Petar Vukojević, Neki fragmenti iz ustanka u Podgrmeću, Ustanak, knj. 4, str. 648—692.

⁸⁴ Arhiv VII, k-236, 13/4—1, Izveštaj Kotar, oblasti Sanski Most od početka avgusta 1941, k-1, 17/2—1a, Izveštaj Sanskog združenja od 17. VIII 1941.

⁸⁵ Vuko Hajduković, n. d., str. 18.

rica lanova ovog „štaba" bili su pretendenti za glavnog starešinu, zbog čega u stvari nije ni moglo doći do sporazuma kome da se da prednost. Ova „komanda" usled slabe vojne i političke spremnosti nije mogla odgovoriti postavljenom zadatku. Snage su i dalje ostale na položajima bez ikakve vojne organizacije i bilo kakvih priprema za borbu. Napad jačine grupe ustaško-domobranskih snaga 5. avgusta izazvao je rasulo snaga na Vitorogu i neorganizovano povlačenje prema planini Grme u. Ustaše su u vremenu od 5. do 8. popalile jedan deo Palanke i okolna sela. Osmog avgusta jedna grupa dobro naoružanih ustanika, pod rukovodstvom Milana i Miljevića, brzim prepadom iz zasede, dočekala je ustaše koje su pošle u pljačku prema Lušci—Palanci razbila ih i proterala prema Sanskom Mostu.⁸⁶ Ovaj uspeh povratio je veru kod naroda i ponovno oživljavanje ustanka i formiranje manjih gerilskih odreda sastavljenih uglavnom od naoružanih boraca.

Ustanici grupe iz Majki -Japre, Lipnika, Hadrovaca i okolnih sela, koje su delovale prema Majki -Japri, bile su nešto kompaktnije od ustanika grupe u Palanci. U ovim selima osetio se jači uticaj aktivista KPJ: Stojana Makića, Mile Davidovića, Branka Čopića, i Marana i još nekih.

Ustanici su se okupili 30. jula i, nakon kraćih priprema i raspoređivanja jedinica, idućeg dana je izvršen napad na Budimli -Japru. Preplašene ustaše i žandari, imali su ulični pokret ustanika, napustili su položaje i pobjegli prema Novom.⁸⁷ U oslobojenoj Budimli -Japri ustanici su, zahvaljujući delovanju aktivista KPJ, imali dobro držanje prema muslimanima. Zapaljene su samo neke kuće, vlasništvo ustaša-koljaka, a pušten je čak i jedan zarobljeni ustaša, za koga se ustanovilo da je bio pošten i da je delovao protiv progona srpskog življa. Iz zatvora u Majki -Japri pušteno je oko 40 Srba, među kojima i Petar Vojinović, poručnik bivše jugoslovenske vojske.⁸⁸ Posle zauzeća Budimli -Japre ustanici su na ovom sektoru

⁸⁶ Milan i Miljević, Se anja, Arhiv MP Bihać.

⁸⁷ Mihailo Davidović, n. d.

⁸⁸ Arhiv VII, k-86, 17/3—1 i k-153a, 15/1—1, Izveštaj MUP NDH, od 2. VIII 1941 i 3. oruž. pukov. od 7. VIII 1941; k-1997, 2—1/5 do 2—16/5 Se anja grupe u esnika od 29. V 1951.

pomakli liniju fronta prema Novome do Kršalja i uputili ve i deo svojih snaga prema Kamengradu i Majdanu radi napada sa grupom iz Lušci-Palanke na ova uporišta. Rovarenja kolebljivaca i petokolonaša i u ovim ustani kim skupinama i pokušaja izolovanja aktivista i simpatizera KPJ, me u kojima i Stojana Maki a,⁸⁹ ometali su vrš e organizovanje ustani kih jedinica. Ustaše koriste ovu slabost ustanika i 2. avgusta 1941. sa nešto ja im snagama ponovo ulaze u Budimli -Japru.⁹⁰

Pokušaj ustanika da 3. avgusta 1941. ponovo oslobode Budimli -Japru, usled neorganizovanosti i slabog vo enja jedinica, nije uspeo. Naprotiv, ustaše su iskoristile kolebanje ustani kih redova, prešle u protivnapad i po ele da pale srpska sela u okolini. Posle ovog neuspeha, na inicijativu aktivnih simpatizera KPJ održan je 4. avgusta sastanak rukovodilaca ustani kih grupa i izvršeno grupisanje svih ustani kih snaga na ovom odseku fronta u etiri ete. I pored izvesne stabilizacije na položajima eta nije se ostalo na ovakvoj podeli snaga, ve je 8. avgusta na širem sastanku izvršeno stvaranje jedinstvene komande gerilskih odreda Majki -Japre i okoline, u koju su ušli za komandanta Petar Vojinovi , a za lanove štaba: Stojan Maki , Stojan Marijanovi Dolinar, Stevan Džakula i Nikola Bundalo Ze ina.⁹¹

Ustani ke snage iz podgrme kog dela bosanskonovskog sreza bile su u najtežoj situaciji. Pored glavnog pravca prema Bosanskom Novom, koji su one morale obezbediti, morale su držati pod svojom kontrolom komunikaciju od Bosanskog Novog do Otoke i ve i deo snaga držati u zale u prema Budimli -Japri i komunikaciji Bos. Novi—Suha a—Budimli -Japra. Okupljanje ustanika na ovom terenu izvršeno je organizovanije nego na drugim sektorima 29. jula u Velikoj Rujiškoj, pod rukovodstvom Milana Li ine i Sime Bjelajca.⁹² Pošto je ovaj sektor bio sa svih strana opkoljen ustaškim posadama i komunika-

⁸⁹ Arhiv MBK, Se anja u esnika od 29. V 1951, str. 3.

⁹⁰ Arhiv VII, k-308, 1/1—14. Depeša iz B. Luke od 2. VIII 1941; k-153a, 21/1—1, — Izveštaj MUP NDH od 8. VIII 1941.

⁹¹ Arhiva VII, k-1997, 1—1/8 do 10, Se anje u esnika.

⁹² Arhiva IRP Sarajevo, 9833, Se anje u esnika, str. 7. i 8.

cijama, njegove ustani ke snage morale su se raspodeliti u tri pravca: ve i deo prema Bos. Novom i komunikaciji Novi—Otoka i Novi—Budimli -Japra i nešto manji delovi prema Dubovicima i Budimli -Japri. Prema Dubovicima i Budimli -Japri delovale su ustani ke snage sa terena novskog sreza, u zajednici sa sanskim i krupskim ustanicima. Ustani ka skupina prema Bos. Novom pod rukovodstvom Milana Li ine, Sime Bjelajca i Relje Li ine, prekinula je 29. jula 1941. železni ku prugu Bos. Novi—Otoka kod Rudica. Idu eg dana oslobo ene su Rudice i Blatna; u Rudicama je spaljena zgrada ustaške opštine, miniran voz u Tješnjaku, nedaleko od Novog i na nekoliko mesta porušena železni ka pruga.⁹³ Prilaženje ustanika na etiri kilometra od Bos. Novog sa podgrme ke strane i uspešni napadi gerilaca sa kozarske strane izazvali su paniku kod ustaša u gradu.⁹⁴ Odredi koji su operisali prema putu Novi—Budimli -Japra presekli su ovu komunikaciju, oslobodili sela Agi e i Hozie i stigli do Suha e gde su ih do ekale nadmo nije ustaške snage i zadržale na toj liniji.

Drugog avgusta ustašama u Bos. Novom stižu pojaanja iz Siska i Zagreba, uz iju pomo potiskuju ustanike od Une i pale Prvu i Drugu Ca evicu i Donje Rakane.⁸⁵

Nailazak ja ih i opremljenijih neprijateljskih kolona sa oklopnim vozovima i artiljerijom uvetovao je na ovom sektoru kolebanje nekih ustani kih jedinica.

Po etkom avgusta ustani ci iz Podgrme a su zaposeli prema ustaškim posadama i komunikacijama polukružni front, koji se protezao od podnožja Grme a preko Grabeža (kod Biha a) do reke Une, zatim se spuštao pored Une iznad Krupe, preko Badi a, Ostružnice, prema novskom delu fronta, koji je išao preko Hozie a, Suha e i Stare Ri-

" Arhiva VII, k-202, 1—23/1 — izv. oruž. postaje Bos. Novi, od 31. VII 1941; Zb. NOR, IV/1, 250, str. 562 i 266, str. 592. — Izv. 3. oruž. pukov. od 8. i 18. VIII 1941; Arhiva VII, k-153a, 13/1—1 — Izv. MUP NDH od 31. VII 1941.

⁸⁴ Citirano se anje u esnika, str. 8; Arhiva VII, k-1, 1/2—2 — Izvadak o situaciji Gl. stožera domobranstva od 1. VIII 1941; k-1, 30/1—12 — Depеше iz Bos. Novog j Biha a.

⁸⁶ Arhiv MP Biha — Grupne izjave u esnika sa terena ovih sela.

jeke i vezao se za front prema Sanskom Mostu i protezao se od Budimli -Japre preko Ovanjske, Podvida e, Starog Majdana, Okre a, Gornjeg Kamengrada, Djedova e, Kljevaca, Hrustova, Korijenova, Gornje Sanice, Gornjeg Budelja i Mija ice do Grme a, u ukupnoj dužini od oko 80 km.⁰⁶

Ustanak iz Podgrme a proširio se i u krajeve nastanjene Srbima na levoj strani Une u tzv. Dubokoj krajini. Tridesetog jula digla su se sva srpska sela u otoj i bužimskoj opštini; ustanici su likvidirali žandarmerijsku stanicu u Glodini⁹⁷ i zaposeli položaje prema Otoci i Bužimu.⁹⁸ 30. i 31. jula digla su se srpska sela u ostalim opštinama na cazinskom i biha kom srezu, u Vrnogra u, Velikoj Kladaši, Pe igradu, Trža kim Raštelima, Stijeni, Petrovom Selu i Vrsti. Pošto su u svim ovim opštinama Srbi tada inili manjinu, a ve ina sposobnih muškaraca je ve odranije odvedena i poubijana, narod se povukao iz ovih krajeva ili na teren Korduna i Banije ili u šume na granici izme u Bosne i Hrvatske i tamo formirao svoje odbrambene ustani ke grupe, koje su naj eš e inile zaštitu zbjegovima, a rede su posedale položaje, kao što je bio slučaj, na primer, prema Velikoj Kladaši, gde je ustani ka skupina brojala oko 2.000 ljudi.⁹⁹ U srpskim selima u unutrašnjosti ovog sektora, prostor izme u Cazina, Biha a, Krupe i Otoke, koja su bila ugrožena sa svih strana brojnou ustaškom milicijom, nije u ovo vreme došlo do ja ih ustani kih pokreta, jer je najve i deo muškaraca u ovim selima bio poubijan, a decu i žene su po etkom avgusta podgrme ki ustanici prebacili primitivnim splavovima preko Une u Podgrme . Prema se anju u esnika u ovoj akciji preba eno je oko 3.000 žena i dece, koji su razmešteni po oslobo enim selima Podgrme a.¹⁰⁰

⁸⁰ Stojan Maki , Partizanske jedinice u Podgrme u, Ustanak, knj. 1, str. 568—581.

⁸⁷ Se anje Rajka Jovi i a.

⁹⁸ Zb. NOR, IV/1, str. 594, Izv. 3. oruž. pukov. od 18. VIII 1941.

⁹⁰ Zb. NOR, II/2, str. 47 — Izv. Vladimira Popovi a od avgusta 1941.

¹⁰⁰ Bokan Branko i dr., Perna, Pištaline, Podgomile i ojluk u NOB-i, 1963; Se anje Steve Stupara — MBK Banja Luka, 10—144/9.

Do prvih borbi na terenu Kozare došlo je 30. jula, oko 19 asova, kada je ustani ka masa od oko 500 ljudi napala i oslobodila Dobrljin. Na elu ustanika nalazio se Dušan Misira a i još nekoliko komunista iz dobrljinske partijske organizacije. Posada u Dobrljinu, 120 žandara i ustaša, ve pred prvim masovnim naletom ustanika pobjegla je prema Kostajnici. Zarobljeno je nekoliko vojnika sa puškama i oslobo eno oko 30 zatvorenika. Ustani ci su se zadržali u mestu do ujutru 31. jula, kada je usledila intervencija ja ih ustaško-domobraskih snaga od Kostajnice.¹⁰¹

31. jula ustanak je proširen na itavu teritoriju novskog sreza, a glavne ustani ke kolone kretale su se prema Lešljanima, Bos. Kostajnici i Bos. Novom.

Lješljanskoj gerilskoj grupi, koja je pod rukovodstvom Josipa Mažara Soše, Milorada Mijatovi a i Mi e Surlana imala zadatak da onesposobi rudnik Lješljani, prilikom izvo enja akcije 31. jula priklju ilo se oko 300 rudara i seljaka iz susednih sela. Iz dobro utvr enih ku a žandari i ustaše, njih dvadesetak, branili su se nekoliko asova, ali su na koncu savladani, a rudnik sa svim instalacijama je uništen. Zaplenjeno oružje je podeljeno ne-naoružanim borcima od kojih je idu eg dana formiran Lješljanski gerilski odred (63 naoružana borca) pod komandom Josipa Mažara Soše, koji je zauzeo položaje prema neprijatelju u Novom i komunikaciji od Novog prema Dobrljinu i Svodnoj.¹⁰²

Akcija na Bos. Kostajnicu, izvršena istog dana, pod rukovodstvom Miloša Bajalice, Jove Marjanovi a i Mi e i Veljka Zeca, bila je najmasovnija, ali nešto slabije organizovana od dve prethodne. Ovde je u napadu na grad u estvovalo oko 1.500 ustanika iz srpskih sela kostajni ke opštine, me u kojima je bilo 49 naoružanih vojni kim i* oko 80 civilnim puškama i pištoljima. Ustaško-žandarmerijska postaja — oko 50 ljudi — pobjegla je pred ovom ma-

¹⁰¹ Zb. NOR, IV/1, dok. 246, str. 548; Dušan Misira a, Se anje, Arhiv IRP Sarajevo, br. 9788.

¹⁰² Relja Luki , Ceta rudara na Kozari, Ustanak, knj. 5, str. 198—225; Milorad Mijatovi , Ustanak u Lješljanima na Kozari, etrdeset godina, knj. 5, str. 357—360; Rade Baši , Ustanak i borbe na Kozari 1941—1942, str. 28.

som u Hrvatsku Kostajnicu. Zaplenjeno je oko 25 pušaka, jedan mitraljez, zarobljeno 5, a ubijeno 8 neprijateljskih vojnika.

Posle ulaska u grad rukovodstvo ustanka na ovom odseku nije uspelo da sredi ogromnu masu ustanika; po-elo je opijanje i na nekim mestima pojavila se i pljaka. Ovo su iskoristile ustaško-domobranske snage iz Hrvatske Kostajnice i uz pomoć pristiglih pojačanja 1. avgusta prešle u protivnapad i potisnule ustanike snage iz grada. Povlačenje ustanika iz grada bilo je loše organizovano, tako da su ustaše uspele da zarobe i ubiju 18 ustanika, uglavnom naoružanih hladnim oružjem.¹⁰³

Tokom 30. i 31. jula otpočeli su ustanici napadi i na prugu od Dragotinje do Svodne. Intervencija ustaškog voza je omela rušenje pruge, ali su ustanici 31. jula napali jačim snagama, zauzeli žandarmerijsku stanicu Svodna i porušili prugu.¹⁰⁴

Masovni pokreti naroda i uspehi ustanika sa ovim prvim naletima iznenadili su i uplašili ustaše. Ugrožene ustaško-domobranske snage u Bos. Novom i Kostajnici od nadležnih komandi nekoliko puta traže hitnu pomoć.¹⁰⁵

Radi oslobađanja teritorije i zaštite srpskog življa od ustaških pokolja ustanici sa snage formiraju front koji se proteže prema komunikaciji od Kostajnice prema Bos. Novom i od Bos. Novog dalje prema Prijedoru, nadovezuju i se na položaje ustanika sa prijedorskog sreza. Na ovoj liniji formiraju se dve glavne grupacije ustanika: prema Kostajnici oko 4.000 ljudi, komandovani: Miloš Bajalica, Miloš Stojaković, Jovo Mar-

¹⁰³ Arhiva VII, k-1997, 2-49/6 do 2-64/6, Seoski list u esniku od 19. V 1951; Zb. NOR, IV/1, str. 550 i 611. Izv. oruž. postaje Bos. Kostajnica.

¹⁰⁴ Zb. NOR, IV/1, str. 537—562.

¹⁰⁶ Arhiva VII, k-1, 1/2—2 — U depeši od 31. VII neprijatelj javlja: „Bosanski Novi — Situacija vrlo ozbiljna — okolne stanice gore. Očekuje se napadaj. Pobunjenici su zauzeli željezničku postaju Dobrljin (oko 600) gdje haraju. Promet sa Bos. Novim prekinut. Iz Sunje promet samo do Volinja (preko Kostajnice). Željeznička postaja Svodna u plamenu. Naprave ugljenokopa Lješljani zapaljene”.

janovi , Veljko, Dimitrije i Mi o Zec,¹⁰⁶ te na liniji Dobrljin—Bos. Novi, gde se formiraju dva gerilska odreda — Dobrljanski — komandant Svetozar Vukovi , politi ki komesar Dušan Misira a i Lešljansko-novski — komandir Milorad Mijatovi , a politi ki komesar Mi o Šurlan. Ustani ke snage na itavoj ovoj teritoriji objedinjavao je Josip Mažar Šoša.¹⁰⁷ Taktika ovih triju najja ih odreda na ome sektoru bila je neujedna ena; dok su se snage prema Kostajnici striktno pridržavale frontalne borbe, Dobrijinski i Lješljanski odred kombinovali su partizanski na in ratovanja sa odbranom sela, gde god je to bilo mogu e. Ova dva odreda imala su vidnih uspeha u razbijanju neprijateljskih kolona koje su prolazile od Bos. Novog za Dobrljin i Lješljane ili od Dobrljina prema Lješljanjima i obratno.¹⁰⁸ Tako je na putu izme u Lješljana i Dobrljina 6. avgusta razbijeno jedno odeljenje ustaša i zaplenjeno oko 8 pušaka. 8. i 9. avgusta oko Dobrljina i Lješljana, zatim prema Bos. Novom i oko Blagaja vo ene su uspešne borbe sa ja im grupacijama ustaša i domobrana.¹⁰⁹ Na pruzi Novi—Prijedor svakodnevno je rušena pruga i telefonske veze. U izveštajima Glavnog stožera hrvatskog domobranstva od 4. VIII 1941. stoji da je pruga Novi—Prijedor, koja je dan pre popravljena ovog dana ponovo porušena.¹¹⁰ Akcije kozarskih partizana prema komunikacijama Kostajnica—Bos. Novi i Bos. Novi—Prijedor uticale su na usporavanje prevoza trupa NDH prema Bosanskom Petrovcu.

Pokušaji ustaša da dublje odbace ustanike na frontu prema Kostajnici izme u 2. i 10. avgusta nisu uspeali. I na ovom prostoru vo eni su svakodnevni manji sukobi sa ustašama i domobranima.

¹⁰⁶ Arhiv MBK Banja Luka, 1—112/6. Se anje u esnika sa terena Kostajnice.

¹⁰⁷ Arhiva MBK Banja Luka 10—118/6, Se anje Dušana Misira e, str. 9; Žarko Zgonjanin, Na Kozari od jula do septembra, Ustanak, knj. 2, str. 644—650.

¹⁰⁸ Državni arhiv Zagreb (ubudu e DAZ) Ministarstvo šuma i ruda NDH MSR) 12—323/1941, Izveštaj iz Dobrljina br. 323, od 12. VIII 1941.

¹⁰⁹ Dušan Misira a, n. d. str. 11.

¹¹⁰ Arhiv MBK Banja Luka, mf k-2, f-320, Dnevni izvr. domobranstva, od 4. VIII 1941.

Oko 10. avgusta ustanici su pokušali da miniraju vijadukt na Volinji, ali je ovaj objekat dobro branjen ja im snagama, takrf da ova akcija nije u potpunosti uspjela.¹¹¹

Upornom odbranom i većtim gerilskim prepadima usta- ni ke snage sa ovog dela novskog sreza osujetile su sve ustaško-domobranske pokušaje da ovaj prostor osvoje i da organizuju rad u rudniku uglja u Lješljanima. Posle ne- koliko neuspelih poduhvata da se rudnik osigura, ustaše su 12. VIII 1941. morale priznati da se proizvodnja ne može ponovo pokrenuti, sve dok se mnogo ja im snagama okolina ne savlada.

Ustanak u prijedorskom srezu prevazišao je plan di- verzantskih akcija, donesen 27. jula u Malom Palan istu, i po eo je 31. jula masovnim napadima ustanika na usta- ške opštine i komunikacije.¹¹² 31. jula zauzeta je opština Palan iste i oslobo eno oko 40 zatvorenika, koje su ustaše nameravale poubijati, Ve 31. jula vršene su akcije ita- vom dužinom komunikacije prema Bos. Novom i Kozar- cu.¹¹³ Istoga dana ustanici su napali neka naselja oko Pri- jedora, odakle su se zbog ja e mitraljeske vatre morali po- vu i.¹¹⁴ Nastupanje velike mase prema gradu i ovde je iza- zvalo paniku kod ustaša. Pre nego je došlo do akcije na naselja oko Prijedora, još za vreme prikupljanja ustanika, 30. jula, zapovedništvo Vrbaskog divizijskog podru ja tra- žilo je pomo od Nemaca, uz molbu da njihove snage obe- zbede Prijedor i rudnik Ljubiju.¹¹⁵ U mnogobrojnim de- pešama i urgencijama iz Prijedora 31. jula i 1. i 2. avgusta tražena je pomo za odbranu od ustanika.¹¹⁶

¹¹¹ Dušan Misira a, n. d, str. 12. DAZ, MSR, br. 323/4 — Izv. Uprave rudnika iz Dobrljina od 12. VIII 1941.

¹¹² Joco Marjanovi , Kako je po elo na Kozari, Ustanak, knj. 1, str. 481—482; Arhiv MBK Banja Luka, 10—111/5 — Se anje u esnika

¹¹³ Zb. NOR, IV/1, str. 563 — Izv. 3. oruž. pukov. od 8. VIII 1941; Arhiv VII, k-44-H, 6/1, nem. izv. od po etka avgusta; k-308, 1/1—6 Depeša iz B. Luke od 31. VIII 1941.

¹¹⁴ Arhiv MBK Banja Luka, mf k-2, f-356 i 563 — Depeše upu- ene iz Prijedora i Banja Luke 31. VII i 1. VIII 1941.

¹¹⁵ Arhiv VII, k-1, 30/1—9. Depeša iz Banja Luke — Glav. stožeru domobranstva od 30. VII 1941.

¹¹⁶ Naveš emo delove nekoliko ovih depeša; u depeši od 30. VII 1941, koja je upu ena podmaršalu Mari u (Arhiv VII, k-1, 31—1/5) stoji: „Znaci ustanka na Kozari. Panika kod stanovništva. Seljaci se naoružavaju bilo ime i listom se dižu. Zaklju ak: ustanak se na ovaj na in ne e ugušiti".

Intervencije ustaško-domobrinskih snaga i poja anja koja su ve prvih dana avgusta došla na radi osiguranja saobraćaja i prevoza ruda e iz Ljubije¹¹⁷ završavale su se bez uspeha. 4. avgusta nema ki oficir za pitanja ratne privrede u Zagrebu morao je izdati saopštenje da je prevoz ruda e iz rudnika Ljubije prekinut i da se izvoz za Nema ku ne e mo i nastaviti usled stalnih napada i diverzija.¹¹⁸

I na ovom sektoru formiran je ustani ki front prema Prijedoru i Kozarcu. Uporedo sa borbama na frontu prema Prijedoru i komunikacijama, ustani ki gerilski odredi vršili su i brze gerilske prepade na neprijateljske posade i kolone koje su se pokušavale probijati prugom i cestama prema Prijedoru. Drugog avgusta ustanici su izveli uspješne prepade na neprijateljsku kolonu izme u Prijedora i Brezi ana. Zna ajnu ulogu u popularisanju gerilskog na-ina ratovanja odigrala je udarna desetina, koja je od najboljih boraca po zadatku Osmana Karabegovi a i Mladena Stojanovi a, formirana ve prvih dana avgusta; na elu desetina bio je Ivica Maruši Ratko. Ova desetina je na putu Prijedor—Dubica izvela nekoliko uspješnih gerilskih

U depeši Vrbaskog divizijskog podru ja od 31. VII 1941. stoji: „Oko Prijedora ustanak, sijeku brzoglasne linije i ugrožavaju željezni ku prugu“. U izvatku o situaciji Glavnog stožera domobranstva od 31. VII 1941, koji je pisan na temelju poslanih depeša sa terena, stoji: „Željezni ka pruga Prijedor—Banja Luka (na 4 km. od Prijedora) zaposjednuta od oko 300 pobunjenika, naoružanih i mitraljezima. Promet prekinut. Zaposjednuta i cesta izme u Prijedora i sela Kozarac. Izme u postaje Prijedor i Kozarac zaustavljena kompozicija vlaka br. 1716 od pobunjenika...“ (Arhiv VII. k-1, 1/2—2).

U depeši poslanoj u Zagreb iz Prijedora 31. VII 1941. 'U 11h stoji: „Prijedor je opkoljen jer su se digla sva sela (muško, žensko, djeca i sve što može da nosi oružje). Molim da se hitno pošalje pomo u vojsci i zrakoplovstvu“. Arhiv VII, k-1, 31/1—5.

¹¹⁷ Po etkom avgusta dovedena su i poja anja nema ke vojske u Prijedor i odmah poslana prema Ljubiji. Arhiv VII, mf L-19 H 310731—310733 i L/16 H 309212. Izv. nem. generala u Zagrebu.

¹¹⁸ Izveštaj nema kog oficira za pitanja ratne privrede u Zagrebu od 4. VIII 1941, Arhiv VII, London 16 H-309208. Na koncu ovog izveštaja nema ki general predlaže da osiguranje pruge Prijedor—Ljubija preuzme nema ka vojska: „Eisenerzbahn von Ljubija—Prijedor soll durch deutsche truppe gesichert werden“ (4/116 H-309212).

prepada na ustaše i Nemce, kao 13. avgusta kod sela Palan išta, kojom prilikom su teže ranjena 4 nema ka vojnika od kojih su trojica podlegli ranama i više ustaša i domobrana.¹¹⁰ Dva dana kasnije udarna desetina, potpomognuta grupom gerilaca sa fronta, do ekala je ja u ustaško-nema ku kolonu na prilazima u isto selo i ranila 11 neprijateljskih vojnika, od kojih su trojica Nemaca i dvojica ustaša podlegli ranama.¹²⁰

Uspesi udarne desetine bili su od velike važnosti u procesu razuveravanja ustani ke mase — da se jedino frontalnim oblikom borbe može neprijatelj pobediti. U drugom delu avgusta, u vreme ustaško-domobranske ofanzive na Kozaru, desetina je imala najviše uspeha u akcijama i svojim radom, borbom i vrstinom opravdano je postala jezgro oko kojeg e se po eti formirati vrš e organizovane partizanske jedinice, pod rukovodstvom zajedni ke komande za celu Kozaru.

Na sektoru dubi kog sreza 28. i 29. jula desilo se nekoliko neplaniranih sukoba izme u grupa naoružanih seljaka i ustaša. 28. jula bra a Pe anci u Agincima pucali su na ustašku patrolu koja je došla da hapsi Srbe iz ovog sela. 29. jula, za vreme sastanka grupe rukovodilaca i organizatora ustanka dubi kog sreza, na kome je trebalo odrediti dan i vreme po etka borbi, došlo je do puškaranja izme u seoskih stražara i ustaša na Latinovi a brdu. Ovo puškaranje ubrzalo je okupljanje ustanika. 29. uve e likvidirana je oružni ka postaja u Ivnežici sa opštinom i ustani ka masa, koja je pridolaženjem novih snaga neprestano rasla, krenula je prema Dubici.¹²¹

S obzirom da je posada u Bos. Dubici malobrojna, do dolaska poja anja no u 30/31. jula oslobo enje grada od strane ustanika — uve e 29. i no u izme u 29. i 30. ili 31. jula bilo bi mogu e bez ve ih žrtava i napora, ali je partijska organizacija procenila da bi prilikom slabo organizovanog napada na grad, došlo do izražaja delovanje šovinista i verovatno do pokolja muslimanskog življa iz

¹¹⁰ Arhiv VII, k-153a, 27/1—1 i k—1, 13/2—3. Izveštaj MUP NDH, od 14. VIII 1941.

¹²⁰ Rade Baši , n. d., str. 38.

¹²¹ Arhiva VII, k-1997, 1-5/1 i 1-5/2, Se anja u esnika.

osvete, što bi uslovalo kasnije teže posledice. Zato su komunisti uz ulaganje krajnjih napora uspeali da nagovore masu da odustane od napada na grad. U toku 30. i 31. jula, po osloboenju itavog sreza, deo snaga zaposeo je položaje prema ustašama u Bos. Dubici i organizovao front za odbranu srpskih sela od ustaških kaznenih pohoda.¹²²

Primicanje ustanika gradu i ovde je uslovalo pani an strah kod ustaša. Na nekoliko uzastopnih molbi i poziva da se hitno uputi pomo stigla je 30/31. jula 3. satnija 3. peša ke pukovnije iz Slavonije i ve 31. ujutro, u zajednici sa ustaškom posadom iz grada, stupila u akciju protiv ustanika — komunikacijom Dubica—Prijeđor. Prođor ja ih i opremljenijih ustaških snaga pokolebao je ustanike pa su po eli da se povla e dublje u sela. Ustaše su ovo iskoristile i oplja kale Agince i Vlaškovce i ubile oko 40 ljudi. Na prilazima Me uvo u ustani ke snage su doekale neprijatelja i uz gubitke na obe strane naterale ga prema Bos. Dubici.¹²³

Prilikom ovog povla enja ustaše su poklale nekoliko desetina žena i dece u srpskim selima prema Dubici i po dolasku u grad nastavile sa hajkom na preostale Srbe. Prema izveštaju domobrana u gradu je zavlđalalo pravo bezvlaš e, u kome su do punog izražaja došle grupe dobrovoljne ustaške milicije. 31. jula stigla su nova poja anja, koja sa postoje om posadom i izvesnim brojem ustaške milicije iz nekih hrvatskih i muslimanskih sela ponovo 1. avgusta poduzimaju napad na ustanike komunikacijom prema Prijedoru i Kostajnici. Iako je ovaj odred brojao nekoliko stotina dobro naoružanih ljudi, ustanici su ga na nekoliko kilometara od grada razbili i naterali u pani an beg prema Bos. Dubici. U gradu je pronesena vest da je cela ustaško-domobranska kolona uništena i ustaški raspoložene porodice po ele su masovno da napuštaju mesto. Na hitnu molbu ustaškog logora iz Bos. Dubice poslana su nova poja anja iz Šiska, Nove Gradiške i Zagreba, a

¹²² Arhiv VII, k-1, 31/1—4, Depeša pukovnika engi a od 30. VII 1941; Krajiške brigade, str. 73—74.

¹²³ Arhiv VII, k-1, 15/2—12 i 15/2—13. Izv. zapovednika ustaško-domobranske posade u Bos. Dubici od 2. VIII 1941; citirano se anje u esnika od 14. V 1941.

rukovo enje odbranom grada preuzeo je zapovednik dobrovolja ke satnije — satnik Jurjevi .¹²⁴

U toku 2. i 3. avgusta ustaše su se u Bos. Dubici i pored pristiglih poja anja morale orijentisati isključivo na odbranu grada. No u 2/3. ustanici su izvršili prepad na grad, što je izazivalo još ve u pometnju kod ustaško-domobranske posade. U izveštajima neprijatelja spominje se da je na grad napadalo oko 2.000 ljudi od kojih 1.000 naružanih.¹²⁵

5. avgusta oja ani garnizon u Bos. Dubici pokušava da odbaci ustanike od grada, ali bez uspeha. Odmah posle ovog pokušaja u no i izme u 5. i 6. avgusta ustanici izvode novi napad na grad.¹²⁶

Još masovniji napad na Bos. Dubicu izvršili su ustanici 8. avgusta, ali usled dobro organizovane odbrane grad se nije mogao osloboditi.¹²⁷ Zahvaljuju i delovanju Partije, srpske ustani ke mase nisu vršile nikakve ispade prema muslimanskom i hrvatskom živilju u mešovitim selima koja su bila oslobo ena. U selu Vranovcu iza linije fronta na oslobo enoj teritoriji nalazilo se i nekoliko nema kih porodica, kojima, i pored toga što su sve odreda najaktivnije sara ivale sa fašistima, nije nanesa nikakva šteta ili uvreda. Na zahtev predstavnika nema ke vojske od 8. avgusta 1941.¹²⁸ Ugovoreni su pregovori izme u Nemaca i ustanika u vezi sa preseljenjem ovih porodica iz Vranovaca. Ovim porodicama je dozvoljeno da same odluce: da ostanu na slobodnoj teritoriji ili da idu sa Nemcima.¹²⁹

¹²¹ Citirani izveštaj od 2. VIII 1941; Arhiva IRP Zagreb, fond Mindom 1941. Izv. Glavnog stožera domobranstva od 2. i 3. VIII 1941.

¹²⁵ Arhiv MBK, 11-334 — Izv. Glavnog stožera domobranstva od 3. VIII 1941.

¹²⁰ Zb. NOR, IV/1, str. 595. Izv. 3. pukov. od 18. VIII 1941.; Arhiv VII, k-152a 28/2—4. Izv. oruž. postaje Dubica od 5. VIII 1941; Arhiv VII, k-1, 15/2—10. Izv. satnije iz Dubice od 14. VIII 1941.

¹²⁷ Arhiv VII, k-1, 7/2—1 i 3. Izv. Glavnog stožera domobranstva od 7. i 8. avgusta.

¹²⁸ Arhiv VII, k-1, 15/2—10. Izv. zapovedništva 4. satnije u Dubici od 14. VIII 1941.; Arhiv VII, k-1, 15/2—24. Pismo ustani kog odbora u Mlje anici — SS oružnom vodi, od 10. VIII 1941.

¹²⁹ Arhiv VII, k-1, 15/2—18. Dopis od ustani kog odbora iz Mlje anice od 8. VIII 1941.

Za vreme pregovora nema ki oficiri su ponudili predstavniku ustanika Nikoli Luketi u saradnju, uz obe anje da e proterati ustaše i dati vlast srpskim nacionalistima, koji bi pomagali nema koj vojsci u održavanju reda. Ovu ponudu Nikola Luketi nije hteo ni da sasluša do kraja, odgovorivši Nemicima da se sa okupatorom dok je on u Jugoslaviji nema o emu da pregovara.¹⁸⁰

*

Prvu akciju u okolini Banjaluke izvelo je 2. avgusta Star evi ki odred pod rukovodstvom Danka Mitrova na uporište u Krupi na Vrbasu, kojom prilikom je ubijen žandar.¹³¹

Posle ove borbe grupa boraca iz odreda sa Star evice na elu sa Kasimom Hadži em i Muhamedom Kazazom odlazi na levu obalu Vrbasa u Banjalu koj Manja i i se verne delove mrkonji kog sreza, gde zajedno sa grupom komunista iz Kadine Vode organizuje ustanak. Ostatak Star evi kog odreda pod komandom Draga Mažara i uz aktivnu pomo Danka Mitrova i ostalih komunista iz Banjaluke podiže ustanak na širem prostoru u selima oko Osmate i Tisovca, Cemernice, sve do Skender-Vakufa i Kotor-Varoši. Ve 4. avgusta usledio je sukob izme u ustaša i ustanika kod Celinca¹³², 7. avgusta kod Memi a nedaleko od Ljuba eva, gde je ubijen jedan ustaša¹³³, a 13. avgusta tako e su ustašama kod Ljuba eva.¹³⁴

Polovinom avgusta na ovom terenu masovno se na ustanak dižu neka srpska sela. U napadu na Skender-Vakuf 15. avgusta uz gerilski odred sa Osmate, koji je tada imao oko 20 naoružanih boraca, u estvuje i preko 2.000 seljaka iz okolnih srpskih sela, naoružanih hladnim oružjem. Iako je napad izvršen po danu, ve u prvom naletu oslobo eno je celo mesto izuzev žandarmerijske stanice, u

¹³⁰ Arhiv VII, k-1997, 4—13/1 do 4—24/1. Se anje u esnika; k-1997, 6—10/1 do 6—15/1. Se anje u esnika.

¹³¹ Arhiv MBK mf 11-320 i 323. Izv. Glavnog stožera domobranstva od 4. VIII 1941.

¹³² Isto.

¹³³ Arhiv MBK Banja Luka 191/14, Se anje u esnika; Zb. NOR. IV/1, str. 595, Izv. 3. oruž. pukov. od 18. VIII 1941.

¹³⁴ Zb. NOR, IV/1, str. 597, Izveštaj oružništva od 18. VIII 1941.

kojoj se bila u vrstila grupa ustaša i žandara sa dva puškomitraljeza. Pokušaj da se jurišom likvidira ova otporna ta ka nije uspeo i ustanici se posle spaljivanja spisa u ustaškoj opštini povla e prema Ljubanovu pod Osmom, gde je tada premešteno sedište partizanskog odreda sa Star evice.¹³⁵

Posle u eša u napadu na Skender-Vakuf ustanici, naoružani hladnim oružjem, vratili su se svojim kućama, a u gerilskim logorima ostaju samo naoružani borci. Prema ustaškim uporištima postavljene su straže koje su motrile na kretanje neprijatelja i obaveštavale narod za povla enje ispred ustaških ekspedicija.

Partizanski odred ispod Osmom nastavio je u drugom delu avgusta sa prepadima na manje ustaško-domobranske posade i grupe. Dvadesetog avgusta ovaj odred napao je domobransku satniju kod sela Memići, razbio jedan deo satnije i oslobodio selo. U ovoj borbi domobranci su imali dva mrtva, dok su partizani zarobili 4 vojnika i zaplenili 4 puške i 1 puškomitraljez.¹³⁸ 25. avgusta grupa boraca iz Tisova kog odreda došla je i uništila na putu između u Jajcu i Banjaluke jedan nema ki automobil i ubila u njemu jednog nema kog vojnika, a nekoliko asova doznije, napala jedan ustaški kamion, koji je uspeo uamati.¹³⁷ Na putu između u Banjaluke i Kotor-Varoši uništena su 26. avgusta 2 ustaška automobila.¹³⁸

Prva okupljanja ustanika na terenu Banjaluke Manja e usledila su 29. jula na vest da se narod podigao na ustanak u gornjem toku sliva reke Sane. Tridesetog jula podiže se masovno narod na ustanak u Trijebovu i susednim selima u Manja i. Prvog avgusta izvršen je napad na Sehovce, u kojima je razoružano osam milicionera i zapaljena arhiva u ustaškoj opštini.¹³⁹

¹³⁵ Zb. NOR, IV/1, str. 603; Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-504.

Izveštaj oruž. postaje Škender-Vakuf od 1. IX 1941.

¹³⁰ Arhiv MBK, 10—2/24, Se anje u esnika; Zb. NOR, IV/1, str 616. Izveštaj oruž. postaje Krupa na Vrbasu.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Arhiv MBK mf II-5 ob. Izveštaj Glav. stožera domobranstva od 28. VIII 1941.

¹³⁸ Arhiv MBK Banja Luka, 10—221, 224/16 i 219/16, Se anje u esnika.

Ustani ka grupa na ovom sektoru brzo je rasla; ona ve po etkom avgusta, zajedno sa snagama iz Gornjeg Ribnika, kontroliše komunikaciju od Banjaluke prema Sitnici i Klju u. Petog avgusta ustanici sa terena Manja e, u sadejstvu sa Ribni arima, do ekali su ustaše na putu Klju —Banjaluka i u žestokoj borbi ubili i ranili 25 ustaše.¹⁴⁰

Domobransko-žandarska posada u Sitnici, oja ana u to vreme na oko bataljon vojnika, bila je glavna zaštita na putu od Klju a prema Banjaluci. Radi likvidacije ove posade i potpunog onesposobljavanja komunikacije Klju —Banjaluka, no u 12/13. avgusta ustani ki odred iz Manja e (35 pušaka i 1 puškomitraljez) pod rukovodstvom Muhameda Kazaza i Milana Brankovi a, uz podršku nekoliko stotina seljaka naoružanih hladnim oružjem, napalo je na ovu posadu. Borba je trajala itavu no i pored neuporedivog odnosa snaga, domobranima su naneseni gubici od 9 mrtvih i više ranjenih, me u kojima se nalazio i komandant posade bojnik Ivo ori .¹⁴¹ Iako ustanici nisu uspeli da proteraju nekoliko puta brojniju domobransku posadu, ipak je ova borba bila do tada najuspešnija u okolini Banjaluke.

Posle ove akcije gerilske grupe u Manja i u toku avgusta uglavnom se orijentišu na zaštitu sela od ustaških napada i na brze prepade na ustaško-domobranske transporte na putu Banjaluka—Jajce—Banjaluka—Mrkonji -Grad.

Krajem jula i po etkom avgusta na terenu prnjavorskog i tesli kog sreza formirane su prve dve ustani ke grupe. Grupa u prnjavorskom srezu sa pet pušaka formirana je krajem jula u selu Branešcima pod rukovodstvom Vojina Mitrova i ve po etkom avgusta vodila je borbu protiv ustaša i žandara u okolini Branešaca.¹⁴² Po etkom avgusta i u tesli kom srezu — u planini Borje osnovana je grupa Ratka Bro ete, simpatizera Partije, u kojoj su

¹¹⁰ Arhiv VII, k-153a, 18/1—1. Izveštaj MUP-a NDH, od 5. VIII 1941.

¹⁴¹ Arhiv VII, k-1, 13/2—3. Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 13. VIII 1941; Arhiv MBK Banja Luka, Se anje Rade ur evi a.

¹⁴² Mara Mitrov, Danko sine moj, Ustanak, VI, str. 264—275.

bila i etvorica članova Partije — Edhem Pabri, Adem Hercegovac, Eduard Blažek i Milorad Mirković.¹⁴³ Devetog avgusta ove dve grupe su se sjedinile na Boriji i pod rukovodstvom Ratka Brodeta i Vojina Mitrova otpočele ustanak u ovom kraju.

Po etkom avgusta formirane su još dve gerilske grupe koje su samostalno krstarile šumama i selima oko planine Borije, Javorova i Ravke; jedna pod komandom Novaka Pivaševića a sa 7 pušaka i druga pod komandom Uroša Boštunjića a sa 6 pušaka. U ovoj grupi nije bilo članova KPJ, ali je bilo nekoliko simpatizera, koji su se zalagali za podizanje i organizovanje borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Polovinom avgusta i ove dve grupe su se ujedinile i izvele nekoliko manjih akcija.¹⁴⁴

Pored ovih na terenu centralne Bosne bilo je još nekoliko manjih grupa, na primer: grupa Ilije Slavnića a oko Korićana, grupa Rade Radić a oko Jošavke¹⁴⁵ i još neke.

Sve do polovine avgusta vojnička aktivnost ovih grupa bila je vrlo mala. Izvršeno je svega nekoliko prepada na ustaške straže, ali bez zapaženijih uspeha.

Postavlja se pitanje — zašto nije došlo do masovnog ustanka u krajevima nastanjenim Srbima u centralnoj Bosni, Lijevoj Polju i Posavini u vreme kada je narod u drvarskom kraju i okolini, Podgrmeču, Kozari, Janju i Pljevićima masovno ustao protiv ustaša i okupatora.

Dok su na terenu Drvara i okoline Podgrmeča, Kozare, Janja i Pljevića krajem jula i po etkom avgusta ustale u oružanu borbu desetine hiljada ljudi i, prema uglavnom memoarskim izvorima, raspolagali sa nešto oko 4.500—5.000 pušaka, u centralnoj Bosni u avgustu ustanici ne jedinice okupljaju svega nekoliko desetina boraca. Potrebno je ista činjenicu da ukupan broj partijskih kadrova u ustanku na terenu centralne Bosne, uključujući i grad Travnik, daleko prevazilazi broj kadrova na terenu Podgrmeča, ili Janja i Pljevića. Osnovni uzrok ovakvoj pojavi bio je u veoma slabom uticaju KPJ u ovim kraje-

¹¹³ Arhiv MBK, 10—223/16, Seosne anje u esnika.

¹¹⁴ Isto; Arhiv IRP Sarajevo, 9687, Seosne anje u esnika, str. 6.

¹⁴⁵ Arhiv VII, k-17a, 8/15—2 i 8/15—1, Spisi ustaškog redarstva u B. Luci od 12. i 19. VIII 1941; Arhiv MBK Banja Luka, 10—229/17.

vima do rata i nedovoljnim pripremanjima za oružanu borbu u vremenu od kapitulacije do kraja jula 1941. godine.

I pored toga što sve direktive i inicijativa u pripremanju i kasnije pokretanju ustanka u Bosanskoj krajini poti u od banjalu ke partijske organizacije, i ve i broj banjalu kih komunista u estvuje u tim pripremanjima i prvim ustani kim akcijama na drugim sektorima, ak ni u najbližim predelima oko Banjaluke i centralnoj Bosni ustanak nije bio dovoljno organizovan. Za kotorvaroški i tesli ki srez uopšte nisu odre ivani sreski vojni poverenici za rukovo enje priprema za borbu. Za srez Prnjavor bio je imenovan Živojin Preradovi , ali bez pomo i iz Banjaluke njegovo imenovanje je ostalo formalnost. Pod rukovodstvom sreskih povereništava na terenu Drvara i okoline, Kozare, Podgrme a, Janja i Pljeve organizovana su seoska povereništva za ve i broj sela na ovim podru jima,¹⁴⁶ koja su u pripremanju naroda za ustanak u selima odigrala važnu ulogu. Forma seoskih povereništava na terenu centralne Bosne, uklju ivši tu i srez Banjaluku, nije postojala. U toku juna, a naro ito posle napada Nema ke na SSSR, najve i broj banjalu kih komunista je izašao na teren, ali je glavnina toga kadra ostala u neposrednoj blizini Banjaluke u naoružanom gerilskom odredu, dok je manji broj komunista krenuo u ostale krajeve centralne Bosne radi organizovanja masa na ustanak. Partijska organizacija Travnika, koja je brojala oko 50 lanova KPJ i još više skojevaca, uglavnom je ostalo u gradu, doživela nekoliko ustaških racija i hapšenja i tek u decembru 1941. godine donela odluku da komunisti izlaze na oslobo enu teritoriju i da se aktivno uklju e u borbu.¹⁴⁷

U toku avgusta banjalu ki komunisti iz odreda na Star evici podelili su se na pojedine sektore centralne Bosne, ali njihov dolazak bez ranijih priprema nije mogao dati željene rezultate i gerilski oblik Pokreta na ovom terenu ostaje sve do kraja oktobra.

Vojni i partijski radnici po dolasku u centralnu Bosnu u toku avgusta naišli su na drugi problem — nedostatak doma ih partijskih kadrova, preko kojih se najlakše mo-

¹⁴⁶ Krajiške brigade, str. 52 i 53; Se anje u esnika sa tih terena.

¹⁴⁷ Arhiv MBK, Banja Luka, k-10, 229/17. Se anje u esnika.

gao vršiti uticaj Partije na selo. Ovaj nedostatak je bio posledica nedovoljnog političkog rada uo i rata u radu van tih gradskih centara. U znatnom broju sela centralne Bosne nije bio dovoljan broj ni izgrađenih simpatizera KPJ sposobnih da povedu seljake ke mase i da olakšaju delovanje partijskih kadrova koji su došli iz Banjaluke.

Ekonomski faktor, izražen u nastojanju srednjeg i bogatijeg seljaštva da se u interesu o uvanja imetka održi bilo kakav snošljiv odnos sa okupatorom i ustašama, bio je prisutan u fazi pokretanja ustanka u severnijim ravničarskim krajevima centralne Bosne, u kojima živi znatan broj ove kategorije seljaštva. Jedan broj ovih seljaka pokušavao je, u interesu obezbeđenja svoje ekonomske baze, ak da ostvari i saradnju sa okupatorom i organima ustaške vlasti. U sa uvanim izvorima esto se nailazi na podatke koji govore o pokušajima ostvarenja ove saradnje, kroz odlaske tih seljaka u gradove, javljanje ustaškim organima vlasti, uplative i poreza, iznošenje namirnica i stoke na gradske pijace, dobrovoljno prelaženje u rimokatoličku veru itd.

S obzirom na privredni značaj ovoga kraja, kao žitnice iz koje su još odranije izvožene znatne količine žitnih viškova, povrća i stoke, održavanje mira i izvesna ekonomska saradnja sa srpskim življem išla je u korist okupatoru i ustaškim organima vlasti. Banjaluka, kao politički, kulturni i privredni centar Bosanske krajine, snabdevala se žitom i ostalim životnim namirnicama, uglavnom, iz Lijev e-Polja, Prnjavorske Župe i Posavine. U nastojanjima da se ovaj dovoz namirnica ne smanji ili potpuno prekine, ustaški stožer u Banjaluci bio je u potpunoj toleranciji prema srpskom življu u ovim krajevima nego što je to bio slučaj u drugim predelima Krajine. Masovna ubijanja srpskog življa u potpunoj meri u ovim krajevima nisu vršena, a i išlo se čak i dotle da se pojedina na ubistva ili ubistva grupa ljudi vrše na temelju presuda Prijekog suda u Banjaluci.¹⁴⁸

U Lijev e-Polju, Prnjavorskoj Župi i Posavini u toku jula i avgusta narod nije bio izložen masovnim progonima. U ovim krajevima vlada „relativan mir“ zbog toga kao i

¹¹⁸ Vidi akta prekog suda u Arhivu BK u Banja Luci.

zbog nedovoljne aktivnosti partijske organizacije i pripremanje naroda za oružanu borbu u ovakvim uslovima bilo je teže. Ta injenica je zahtevala maksimalne napore od komunista i drugih aktivista da se mase ubede da je jedini izlaz opstanka naroda u borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Me utim, pasivnost naroda u julu i avgustu u srezovima Livno, Kupres i Travnik bila je uslovljena, kako smo ve rekli, veoma slabim pripremama za ustanak, a i nekim drugim faktorima. Prili no brojne organizacije KPJ u Travniku i Livnu nisu se snašle u radu, naro ito u periodu priprema ustanka.¹⁴⁹ Kako je ve re eno, mesni komiteti i lanstvo KPJ u ova dva mesta ostaju posle napada Nema ke na SSSR u sreskim centrima i pokušavaju da deluju kroz ilegalni pokret u okupiranim centrima. Neznatan broj lanova i simpatizera KPJ je izašao na teren u sela i pokušao tamo da deluje. Verovatno da su ovome doprineli teški uslovi za rad komunista i u selima u ovim srezovima¹⁵⁰. Hrvatsko seljaštvo, koje je inilo ve inu žiteljstva u ovim selima, bilo je pod snažnim uplivom klera, ustaša i u po etku u ogromnom delu sara ivalo je sa ustaškom NDH.¹⁵¹ Srpsko stanovništvo, opkoljeno sa svih strana jakim grupama ustaša i ustaške civilne milicije, bilo je izloženo strašnom teroru. itava srpska sela u ovim krajevima, naro ito u prometnijim selima u koja su ustaše lakše dolazile, ostala su bez ijednog sposobnog muškarca.¹⁵² Samo u kupreškom logoru smrti bilo je po etkom avgusta zatvoreno oko 6.000 Srba,^{ir³} od kojih je najve i

¹⁴⁸ Vidi se anje Luke Džalta i Vinka Konte, Aktivnost livanjskih komunista, Ustanak, knj. 3, str. 469—482 i Se anja u esnika iz Travnika u Arhivu MBK Banja Luka.

¹⁶⁰ Isto.

¹⁵¹ U se anjima ve e grupe u esnika NOB-a iz Travnika (Arhiv MBK Banja Luka 229/17) piše: „Zahvaljuju i vrlo jakoj fašisti koj propagandi, klera i ostalih fašisti kih elemenata koji su proturali parolu „Eto Hitlera nosi butmena (bijelog brašna)” ve ina stanovništva naro ito hrvatskog do ekala je okupatora sa oduševljenjem. U ovo vreme na Livanjskom srezu delovalo je oko 200 fratara.

¹⁶² Arhiv VII, k-220, 39/3—1. Prema citiranom se anju u esnika, str. 15 i 16 — u livanjskom srezu bilo je samo 15% srpskog življa. Ustaše su poubijale u vreme masovnih pokolja 1941. oko 3000 Srba. Podaci o pokoljima Srba u izv. Kotarske oblasti Livno od oktobra 1941.

¹⁵³ Arhiv MR Sarajevo, str. 6 — Se anje Mesuda Hoti a.

broj ubijen u toku avgusta. Iz sela u kojima je ostao jedan broj ljudi mali broj je pobjegao u šume, dok se ve i deo srpskog življa obra a za zaštitu kod regularne vojske NDH — domobranstvu.¹⁵⁴ Šestog avgusta 1941. oko 3.000 Srba, me u kojima najve i broj žena i dece, potražili su zaštitu kod domobranske jedinice u Kupresu. Zapovedništvo Bosanskog divizijskog podru ja obe alo je da e uzeti pod zaštitu ovaj živalj, ali je, prema izveštaju ovog zapovedništva, ovu odluku ustaški logornik u Kupresu „suspendovao”.¹⁵⁵

Svi ovi faktori zajedno doprineli su delimi noj pasivnosti srpskog naroda u ve em delu centralne Bosne, i najjužnijem delu operativnog podru ja Krajine u toku avgusta kada su svi ostali delovi Krajine bili zahva eni opštim narodnim ustankom.

Veliki uspesi ustanka u Bos. krajini a posebno u Drvaru i okolini prvih dana zbunili su okupatora i ustaše. Naro ito je u redovima predstavnika ustaške vlasti u sreškim centrima i ustaško-domobranskim posadama zavladala opšta pometnja. Prvih dana ustanka iz svih sreskih centara u krajeve gde je došlo do masovnog ustanka poslani su desetine depeša, u kojima se od centralnih ustaških organa traži što hitnije pomo , naj eš e u ja ini od nekoliko hiljada vojnika. Tako, na primer, župan velike župe Krbava i Psat—Kvaternik traži da se hitno za zaštitu Biha a pošalju 3 kompletne bojne¹⁵⁸ i 2.000 pušaka da se podele izbeglim muslimanima i Hrvatima.

Vrlo kriti an položaj ustaške vlasti i NDH uopšte posle narodnog ustanka omogu ili su Italiji da poduzme korake za okupaciju znatnog dela NDH. Nemce je iznenadila masovnost ustanka, ali su u po etku potcenili njeovu

¹⁶⁴ Nemci su smatrali da su zlo ini ustaša bili osnovni faktor pokretanja ustanka, me utim, ovde stvarnost potvr uje suprotno — da su zlo ini onemogu ili pokret. Vidi Ladislaus Hory, i Martin Broszat, *Der Kroatische ustascha-Staat 1941—1945*, Izdanje Stuttgart 1964, str. 105.

¹⁶⁵ Arhiv VII, k-1, 14/2—6. Izv. (depeša) Stožera bosanskog diviz. podru ja od 14. VIII 1941.

is» Arhiv MBK Banja Luka ftk, Depeša iz Biha a.

snagu i u prvo vreme bili su ubeđeni da će domobranstvo i ustaše uspeti da ga uguše. Zbog svoje zauzetosti na istom bojištu, i u jesen 1941. u Srbiji, oni su se do početka 1942. god. vrlo malo angažovali u borbama protiv ustanika u Bos. krajini.

U prvoj polovini avgusta manji odredi nemačke vojske bili su angažovani u obezbeđenju saobraćaja u privredno značajnijim predelima — oko Prijedora, Ljubije, Banjaluke i u bombardovanjima Drvara i drugih značajnijih ustanika u Krajini.

Vlada NDH i Glavni stožer domobranstva uspeli su tek nekoliko dana posle početka ustanka u Krajini i Lici da se pribere i da preduzmu mere za plansko nastupanje protiv ustanika.

Na osnovu prikupljenih izveštaja o početku i širenju ustanka Domobranski stožer je došao do saznanja da je oslobođeni Drvar sa svojih nekoliko hiljada naoružanih boraca centar istavog pokreta u Bosanskoj krajini i Lici i da treba glavni udarac oružanih snaga NDH usmeriti prema ovom žarištu. Tridesetog jula Zapovedništvo kopnene vojske izdaje naredbu potčinjenim jedinicama da otpočinu sa prikupljanjem snaga za akcije protiv ustanika u Krajini i Lici, čiji je glavni cilj bio razbijanje ustanika kog jezgra u Drvaru i njegovoj okolini.¹⁵⁷

U ovoj ofanzivi po planu Glavnog stožera domobranstva trebalo je biti angažovane i deo raspoloživih domobranskih i ustaških jedinica NDH.¹⁵⁸ Prema zapovesti Zapovedništva kopnene vojske od 30. jula direktno u ugušivanju ustanka u Krajini trebalo je da budu direktno angažovane trupe Vrbaskog i Jadranskog divizijskog područja (sedište Vrbaskog u Banjaluci a Jadranskog u Mostaru) i Gospi kod Zdruga. Ova zapovest provejavala je optimizamom i odražavala je nepoznavanje suštine i cilja ustanka u Bosanskoj krajini. Glavni zadatak bio je postavljen trupama Vrbaskog divizijskog područja, koje su imale zadatak da razbiju gerilske odrede na liniji Livno—Potoci—Srnetica—Oštrelj i kod Krnjeuše i da ovladaju „rejonom

¹⁶⁷ Arhiv VII, k-84, 6/2.

¹⁵⁸ NDH bila je podeljena u ovo vreme u pet divizijskih područja: savsko, osječko, vrbasko, bosansko i jadransko.

Drvara".¹⁵⁹ Trupe Jadranskog divizijskog područja i Gospi kog zdruga dobile su zadatak da stvore zastor prema italijanskoj okupacionoj zoni u Dalmaciji radi spremanja gerilaca u tom pravcu i da nastupima od Glamoča i Livna prema Bos. Grahovu potpomognu glavnu akciju Vrbaskog divizijskog područja.

Nastupanje trupa od Bos. Petrovca trebalo je da otpočne ve 31. jula.

„31. ov. meseca poduzeta akcija pravcem Bos. Petrovac—Oštrelj—Drvar, zonom desno od linije Bosanski Petrovac—Rakić i Kosa (1384)—Vranje Vrh—Pometnica—okuka puta—s. Vrtoče, a lijevo od linije i s. Grubišići i—Kukerda (1043)—s. Uvala—Sljeme Kozilsko (1021)—želj. postaja Viletina.“¹⁶⁰

Međutim ve 31. avgusta novom naredbom određuje se sasvim nova taktika i novi ciljevi domobranske ofanzive: „1. celokupna akcija protiv pobunjenika ima se izvoditi na sledećoj na elnoj osnovi: Ne upuštati se u akcije manjim izolovanim delovima na dugačkim pravcima i velikim prostorima po planinama i šumama već zaposjesti i osigurati i *vrsto zadržati pojedina važna uporišta* (podvukao D. L.). Dalje se kao važna uporišta nabrajaju Otočac, Gospić, Gračac, Knin, Bihać, Bos. Novi, Prijedor, Ključ, Bos. Petrovac, Banjaluka, Sinj i Livno. Ova nova naredba imala je više karakter aktivne odbrane što je potpuno u suprotnosti sa naredbom od 30. jula. U ovoj naredbi navodi se dalje:

„3. na in rada posade je sledeće: Posjesti najzgodnije položaje za zatvaranje pravaca koji izvode u doti no mjesto, odbijati energično sve eventualne napade pobunjenika, praviti eventualne ispade u svrhu suzbijanja pobunjenika i neprijatelja.“¹⁶¹

Drugog avgusta, posle širenja ustanka na itavo područje Kozare i Podgrmeča, usledila je još jedna naredba, koja je u stvari bila dopuna prethodnim naredbama, a kojom su zabranjeni veliki pokreti trupa „dok nije teren

¹⁵⁹ Milan Zorić, n. d. str. 129.

¹⁶⁰ Isto, str. 130.

¹⁶¹ Zb. NOR, IV/1, dok. 238, str. 530.

u zale u, te u lijevom i desnom boku o iš en od muškaraca koji su za oružje sposobni".¹⁸²

Na temelju ovoga daje se kao primarni zadatak trupama Vrbaskog divizijskog područja da osiguraju komunikacije i važnije korove u prostoru Kozare i Podgrmeča.

Na temelju svega ovoga bitava vojnička aktivnost snaga NDH u prvoj polovini avgusta svela se na proširivanje i osiguravanje važnijih komunikacija, ispade i paljenje srpskih sela oko uporišta i na prikupljanje velikog broja ustaško-domobranskih jedinica u Bos. Petrovcu, kome je zapretila opasnost od dobro opremljenih i brojnijih partizanskih snaga na Oštrelju. Prvih dana avgusta ove akcije su izvođene sa brojno slabijim odredima. Nešto je im snagama izvršen je pokušaj da se osigura Srnetica 30. jula i 2. avgusta da se od naših snaga preotme Oštrelj.

Između 5. i 11. avgusta krenuli su brojni ustaško-domobranski odredi iz Bos. Krupe, Ključa i Bihaća prema Bos. Petrovcu. Petog avgusta krenuo je i odred domobrana i ustaša u sastavu jedinica potpukovnika Neubergera od Bos. Krupe prema Bos. Petrovcu i Bihaću (preko Grabeža). Ustanički sa položaja oko Bos. Krupe došli su trupe koje su se probijale prema Bos. Petrovcu na prilazima Gudavcu i povratili ih nazad.¹⁶³

Domobransko-ustaški odred koji je nastupao prema Bihaću došli su i zaustavili ustanike iz Gornjeg i Donjeg Radića i tom prilikom uništili dva ustaška kamiona i zaplenili prva dva puškomitraljeza u ovom kraju.¹⁶⁴

Domobransko-ustaški odred u Bos. Krupi nakon prikupljanja novih snaga kreće ponovo istom relacijom pod komandom potpukovnika Zorna, uz aktivnu podršku artiljerije i doma ih ustaša. Pojava brojnih snaga sa artiljerijom ubrzala je demoralizaciju i osipanje ustaničkih snaga. Ovo je omogućilo grupaciji Zorn da uz manje borbe ili, kako on to sam izvještava, „uz savlađivanje 26 prepre-

¹⁶² Isto, dok. 240, str. 534.

¹⁶³ Arhiv MBK, Banja Luka, mf k-2, f-323 i 300. Izv. Glavnog stožera domobranstva od 4. i 5. VIII 1941; Stevo Stupar, nav. se anje, str. 10.

¹⁶⁴ Arhiv MBK, Banja Luka, mf k-2, f-326 — Izv. Glavnog stožera domobranstva o stanju na dan 3. VIII 1941.; Arhiv IRP Sarajevo, br. 9833, str. 13 — Izjava u esnika.

ka na cesti", savlada u vremenu od 8. do 15. avgusta rastojanje od Bos. Krupe do Bos. Petrovca, preko Suvaje i Risovca.¹⁶⁵

Jedanaestog avgusta iz Biha a je krenula za Bos. Petrovac grupacija pukovnika Matagi a — dve bojne domobrana, jedna kombinovana bojna, jedna ustaška bojna, baterija i dva voda topova i pet nema kih tenkova. I pored brojne nadmo nosti ova grupa je morala za savla i vanje relativno malog rastojanja Biha —Petrovac angažovati sve svoje snage i u neprekidnim borbama zadržati se na putu puna etiri dana.¹⁰⁶

I pored ostavljanja ja ih osiguranja na ovoj komunikaciji — u Gorjevcu, Tarakovcu i Lipi — ustaše su morale priznati da je put izme u Rip a i Gorjevca, Lipe i Vrto a i Bosanskog Petrovca neprohodan.¹⁰⁷ Samo u toku 19. avgusta na ovom putu je uništen transport municije, spaljena dva ustaška kamiona i ubijeno oko 20 ustaša.¹⁶⁸ Na sastanku generala Rumlera, župana velike župe Krbava i Psat i izaslanika vlade NDH, koji je održan 21. avgusta u Biha u, konstatovano je da je Biha ugrožen sa svih strana i zaklju eno da se za njegovu odbranu i osiguranje puta prema Bos. Petrovcu, traže nova poja anja.¹⁶¹⁷

Desetog avgusta 1941. krenula je od Klju a doknadna domobranska banjalu ka bojna bojnika Krupi a, a iz Sanskog Mosta domobranska bojna pod komandom bojnika Perovi a, sa kojom je išao i budu i komandant operacija prema Drvaru — general Rumler. Nakon trodnevnih upornih borbi ove neprijateljske kolone stige su 13. avgusta u Petrovac.¹⁷⁰

Koncentrisane ustaško-domobranske snage u Petrovcu, pod komandom Rumlera, nakon zamornih marševa i gubitaka u borbi sa ustanicima za vreme probijanja prema

¹⁶⁶ Arhiv VII, k-1, br. 13/2—1, 13/2—3 i 13/2—5 — Isto — za 12, 13, i 15. VIII 1941.

¹⁶⁸ Arhiv VII, k-157, 6/16—3. Izveštaj drž. tajnika vije a NDH od 13. VIII 1941. i depeše o stanju akcije od 12. i 13. VIII.

¹⁸⁷ Arhiv VII, k-195, 28/10—1. Izv. Velike župe Krbava i Psat od 21. VIII 1941.

¹⁶⁸ Arhiv MBK Banja Luka, k-2, 524 i 538. Izv. Glavnog stožera domobranstva od 17. i 18. VIII; Arhiv VII, k-1, 17/2—7.

¹⁰⁹ Arhiv VII, k-195, 31/10—1.

¹⁷⁰ Arhiv VII, 13/2—1 do 13/2—11, 14/2—1 do 14/2—11, Ustaško-domobranski izveštaji.

Petrovcu, nisu bile u stanju da odmah otpo nu sa pripre-
mama za proboj prema Drvaru. Komunikacije posle pro-
laska ovih snaga nisu bile o iš ene niti osigurane, tako da
se snabdevanje moralo nastaviti putem aviona. Uza sve
ovo ve 16. avgusta, i pored velike brojnosti ustaško-
domobranskog garnizona u gradu, partizani su izvršili sna-
žan napad na Petrovac i izazvali pometnju kod Rumlera
i njegovog štaba.¹⁷¹

Na molbu generala Rumlera u razdoblju od 16. do
22. avgusta dovla e se nova poja anja, koja su prisiljena
da se od Biha a i Klju a do Petrovca probijaju pod stal-
nom borbom.

Manje posade, koje je neprijatelj radi osiguranja pu-
teva ostavio u Krnjeuši, Janjilima, Bravskom, Tarakovcu
i ustaška bojna u Vrto u bile su izložene stalnom pritisku
ustani kih snaga.¹⁷² Šesnaestog avgusta vo ene su uspe-
šne borbe sa ustaškom bojnomo u Vrto u,¹⁷³ a 19. avgusta
na 7 km prema Vrto i, na putu od Biha a za Bos. Petrovac
uništena su dva kamiona sa municijom. Po vlastitom priz-
nanju ustaša, ovom prilikom je poginulo oko 20 ustaša i
domobrana.¹⁷⁴ Dvadesetog avgusta na komunikaciji Bos.
Krupa—Bos. Petrovac ustanici su uništili ustaški kamion
sa pratnjom.¹⁷⁵ Istog dana vo ene su borbe sa ustaškom
bojnomo u Vrto u i Vodenici.¹⁷⁶ Ustaše su bile prisiljene da
priznaju da su nemo ne u borbi protiv partizana na komu-
nikacijama prema Bos. Petrovcu.¹⁷⁷

¹⁷¹ Arhiv VII, 14/2—13 i 15/2—1 do 15/2—3. Izvješ a Gl. sto-
žera domobranstva.

¹⁷² Arhiv VII, k-195, 28/10—1, domobranski izveštaji.

¹⁷³ Drago uki , n. d., str. 19.

^{1,4} Arhiv MBK, Banja Luka, mf k-2, f-524 i 438 Izveštaj Glav-
nog stožera domobranstva od 17. i 18. VIII 1941. i Zb. NOR, IV/1.
295, str. 647 i 269, str. 602; Arhiv VII, k-1, 17/2—7, Depeša od
16. VIII.

¹⁷⁶ Arhiv VII, k-239, 19/4—1. Izv. oružništva NDH od
25. VIII 1941.

¹⁷⁶ Drago uki , n. d., str. 19.

¹⁷⁷ Arhiv VII, k-195, 28/10—1. U vezi sa ovim borbama Velika
župa Krbava i Psat izme u ostalog izvještava: „Na podru ju Bo-
sanski Petrovac, vode se ogor eni okršaji sa našom vojskom, naža-
lost do sada sa relativno slabim uspjehom i nesrazmjerno velikim
gubicima za naše". Dalje podvla i da na putevima prema Petrovcu,
Krupi i Krnjeuši leže olupine kamiona.

Koncentrisane ustaško-domobranske snage u rejonu Bos. Petrovca — jedinice pukovnika Matkovića, koje su pre dolaska generala Rumlera inile posadu Bos. Petrovca, jedinice pukovnika Matagića, potpukovnika Zorna, bojnika Krupica i Perovića, koje su stigle u Petrovac iz Bihaća, Krupe, Sanskog Mosta i Ključa, između 11. i 15. avgusta, i ustaške jedinice koje su 18. avgusta preko Bihaća stigle iz Zagreba u Petrovac i ustaška bojna pukovnika Jasneskog, koja je iza 20. stigla iz Prijedora u Bos. Petrovac, inile su jezgro novoformiranog Sanskog združenja, koji je trebalo da u drugom delu avgusta otpočne ofanzivu preko Oštrca prema Drvaru.¹⁷⁸

Ovom koncentracijom znatnog broja ustaško-domobranskih jedinica u Bos. Petrovcu završen je neuspeli pokušaj NDH da uništi ustanak u Bos. Krajini i Lici. I pored angažovanja brojnijih i bolje naoružanih jedinica ustanici su potisnuti samo privremeno od nekih komunikacija i uporišta.

Oslobođena područja izuzev pojaseva oko važnijih komunikacija ostala su dalje u rukama partizana. Samo je ustaško-domobranske grupacije uspevale su privremeno da prođu u delove oslobođene teritorije gde su se najčešće svetile nad nenaoružanim stanovništvom.

Uporedo sa vojnim operacijama ustaše su se služile i drugim sredstvima samo da bi ugušile ustanak. Prvo je oprobano sredstvo zastrašivanja — ubijanjem svega pohvatanog srpskog življa ili, pak, svih odraslih muškaraca. U toku 31. jula i prvih nekoliko dana avgusta izvršeni su najmasovniji zločini u Bos. Krajini. Prema izveštaju komandanta Sanskog združenja generala Rumlera samo u sredovima Bos. Novi, Bos. Krupa, Sanski Most, Prijedor, Banjaluka, Bos. Petrovac, Ključ, Mrkonjić-Grad i Jajce ubijeno je tih dana oko 10.000 ljudi.¹⁷⁹

Pošto ova ustaška zlodela nisu doprinela smirivanju ustanka — već, naprotiv, vršile su zbijanje ustanika i njihovih odreda, vrhovni organ NDH i komande domobranskih jedi-

¹⁷⁸ Milan Zorić, n. d., str. 207 i 208; Zb. NOR, IV/1, dok. 269, str. 602 i dok. 257, str. 572, Ustaški dokumenti.

¹⁷⁹ Arhiv VII, k-1, 17/2—la, Izveštaj od 17. VIII 1941.

nica menjaju taktiku i pokušavaju političkim merama — proglasima, pozivima uvenijim srpskim seljacima itd. — da uti u na ustalo srpsko stanovništvo da se smiri.

Za zlo ine nad Srbima se optužuju tzv. „divlje" ili „neregularne" ustaške jedinice i grupe ustaške milicije iz pojedinih sela, opštinskih i sreskih centara preko kojih je ustaški stožer u Banjaluci uglavnom uspeo da formira ustaške organe vlasti, iako su najmasovnije zlo ine izvršile emigrantske ustaške satnije iz sastava Paveli evog tjelesnog zdruga, koji su neposredno pred ustanak došle iz Zagreba. Posebnom naredbom sve „neregularne" ustaške jedinice bile su ukinute i rasformirane.¹⁸⁰

Kao jedna od prividnih mera koja je trebalo da dokaže da ustaška NDH ne podržava i ne opravdava postupke prema srpskom življu i ostalom stanovništvu koje je bilo stavljeno pod udar ustaškog terora bilo je i povlačenje ustaškog stožernika za vrbasku banovinu Viktora Guti a — glavnog organizatora pokolja Srba u Krajini — iz Banjaluke u Zagreb.¹⁸¹ U injen je i simboličan pokušaj da se pojača uticaj civilnih organa NDH i da se umanjila uloga komandi pojedinih ustaških vojnika.¹⁸²

Propagandno-političke mere NDH prvenstveno „razoružanje" nekih ustaških jedinica i proglasi upućeni srpskom narodu u kojima mu je od strane najviših organa NDH garantovana sigurnost doveli su do izvesnog kolebanja jednog broja ustanika na području gde je ustanak imao više spontan nego organizovan karakter — npr. u nekim područjima Podgrme a, Janja, Pljeve, oko Mrkonjić-Grada itd.

Ovoj neprijateljskoj propagandi u Podgrme u nasedaju uglavnom bogatiji seljaci, kojima je bilo u interesu oduvanje „mira" po svaku cenu, radi imetka i političkih pozicija u selima gde su živeli. Po nagovoru ovakvih ljudi jedan broj ustanika u selima oko Bos. Novog odlazio je u

¹⁸⁰ Arhiv VII, k-169, 1/8—4. Naredba Kvaternika od početka avgusta 1941.

¹⁸¹ Prvog avgusta Guti je po nalogu poglavnika predao vlast velikim županima u B. Luci, Jajcu i Bihaću i otišao u Zagreb.

¹⁸² Tek od odlaska Guti a pojačala se uloga civilnih organa ustaške vlasti — velikih župana, sreskih predstojnika itd.

Bos. Novi i prijavljivao se ustaškim vlastima.¹⁸³ Pod uticajem ustaške propagande pokolebale su se oko 10. avgusta i neke ustani ke jedinice oko Bos. Krupe. Narod iz obližnjih sela oko Krupe poverovao je ustaškim proglasima, i masovno se po eo prijavljivati ustaškim organima vlasti. Prema pri anju meštana, na primer, u selu Petrovi i išlo je pola žitelja u grad da se prijavi ustaškoj vlasti. Me u njima je bilo i vodnika ustani kih grupa iz napada na Bos. Krupu.¹⁸⁴ Po etkom druge polovine avgusta ustaše su izvršile nekoliko ubistava u Krupi i okolnim srpskim selima i nad seljacima koji su bili došli da se prijave, što je ponovo uslovalo potpuni prekid veze između u grada i sela i ponovo ja anje ustanka. Ve 17. avgusta ustani ki odredi iz Petrovi a i Dubovika (sela iz kojih je bio ve i broj povratnika ku ama) napadaju na ustašku posadu na Keki a glavici¹⁸⁵, dok u isto vreme ustanici iz sela bliže Grme u napadaju na ustaške transporte na putu Krupa—Bos. Petrovac.

Sli nih pojava bilo je u još nekim krajevima gde je ustaška propaganda vo ena organizovanije, gde je bio slabiji uticaj komunista i aktivnih simpatizera KPJ¹⁸⁸, ali su ovo ipak ostale izolovane pojave.

Tako je ustaška NDH, i pored angažovanja svoje oružane sile i koriš enja propagandno-politi kih mera, u prvom delu svoje ofanzive protiv ustanka u Bos. Krajini i Lici, u prvoj polovini avgusta, doživela neuspeh. Oslobo ena i poluoslobo ena teritorija, koja se protezala od Livanjskog polja na jugu do predgra a Bos. Dubice na severu, od doline reke Une na zapadu do centralne Bosne na istoku, nalazila se u rukama ustanika. Polovinom avgusta oko 5.500 naoružanih ustanika blokiralo je oko 15.000 domobrana, oružnika, ustaša i pripadnika civilne ustaške milicije.

¹⁸³ Arhiv MP Biha — grupne izjave u esnika po selima; oko Stupar, n. d., str. 9 i 10.

¹⁸⁴ Arhiv MP Biha — Se anje Steve Stupara, str. 20 i Grupna izjava u esnika iz podgrme kih sela.

¹⁸⁵ Citirani izveštaj zapovjednika 3. oruž. pukovnije od 18. VIII 1941.

¹⁸⁰ Arhiv BK VZSL Banja Luka 1341^1627, od 21. VIII 1941.

Prve mere na organizovanju i u vršivanju ustaničkih jedinica

Posle ustanka funkcije sreskih i seoskih vojnih povereništava prenose se u najvećem delu Bosanske krajine na komande ili štabove pojedinih ustaničkih jedinica i partizanskih odreda. Izuzetak čini štab gerilskih* odreda za Bos. Grahovo, koji je uspeo da delimično zadrži ulogu rukovodioca ustanka na terenu sreza Bos. Grahovo i da se, zahvaljujući i značaju i ulozi Drvara u ustanku, postepeno proširi na delove okolnih srezova. Ali u pogledu planiranja i rukovođenja vojnim akcijama gerilske komande i na ovom sektoru imale su prilično samostalnost. Tako je na sektoru Oštrelja, prvih dana avgusta, formirana „Komanda gerilskih odreda Oštrelj“ pod rukovodstvom zamenika komandanta štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo Milutina Morača, u koju je ušlo nekoliko istaknutijih organizatora ustanka u ovom kraju, između ostalih i Nikola Kotle i Slavko Rodić.¹⁸⁷ Pod komandom ovog štaba nalazili su se gerilski odredi iz Drvara — „Crvljivica“, „Kamenica“ i „Javorje“ i nekoliko manjih gerilskih odreda sa terena bosanskopetrovačkog sreza.¹⁸⁸

Zahvaljujući i postojanju priličnog broja članova KPJ i umešnosti ovoga štaba gerilski odredi na sektoru Oštrelja bili su za ondašnje uslove u prvoj polovini avgusta dosta dobro vojnički organizovani. Jedinice su istovremeno vršile utvrđivanje položaja za frontalnu odbranu važnog prevoja na Oštrelju i izvodile brze gerilske prepade na neprijateljske položaje i komunikacije. Služba veza i osmatranja bile su organizovane u svim jedinicama i objedinjene pod komandom gerilskih odreda na Oštrelju. Ishrana jedinica organizovana je na položajima a snabdevanje je vršeno iz sabirnih magacina.¹⁸⁹

* U našim dokumentima sa ovog područja ustaljen je termin „gerilski odred“, i ja ih tako nazivam. Međutim, sa gledišta zadataka i ciljeva koje su imali ovi odredi nisu bili „gerilski“ već partizanski odredi pa zato ih treba tako i tretirati.

¹⁸⁷ Milan Zorić, n. d., str. 142.

¹⁸⁸ Zbog brzog narastanja gerilskih snaga na ovom području nije bilo moguće utvrditi broj gerilaca na Oštrelju.

¹⁸⁹ Milan Zorić, n. d., str. 222.

Na ostalim sektorima oko Drvara vojna organizacija ustani kih jedinica u prvim danima posle ustanka bila je znatno slabija. Na ustani kim položajima prema Biha u, Kulen-Vakufu, Kninu, preko Livanjskog polja i prema Glamo u nalazili su se gerilski odredi — formirani na teritorijalnom principu iz jednog sela ili grupe sela pod rukovodstvom izabраниh komandira. Brojnost ovih odreda bila je neujedna ena — neki su brojali po desetak naoružanih boraca — dok su neki, kao Trubarski i Resanova ki, imali i preko stotinu naoružanih boraca. Saradnja izme u štabova ovih odreda bila je dosta slaba, a esto i nikakva. Loša koordinacija izme u mnogobrojnih ustani kih jedinica esto je bila jedan od glavnih uzroka neuspeha u ponekoj borbi sa ustašama i domobranima — kao za vreme prodora ustaša u oslobo eni Glamo 31. jula. Sli no stanje je bilo i u drugim ustani kim podru jima Bosanske kra-jine. Na sektoru Janja i Pljeve na prvom narodnom zboru u selu Grbavici 30. jula izabran je „Stab odreda narodne vojske Janje i Pljeve", ali je njegov uticaj u ustani kim jedinicama bio veoma mali.¹⁹⁰

etvrtog avgusta pod rukovodstvom Nemanje Vlatko-vi a održano je savetovanje komunista u ku i Radomira Mitri a u Janju, kome su pored lanova janjske partijske elije i komunista iz Jajca — Esada Ademovi a i Stipe Bilana, prisustvovali i neki kandidati i simpatizeri koji su istakli u organizovanju ustanka i ve tada se nalazili na elu pojedinih ustani kih grupa. Odmah iza ovog sa-stanka, oko 5. avgusta, održano je šire savetovanje ruko-vodilaca ustani kih grupa na kome je raspravljano o for-miranju ustani kih eta i vodova i uspostavljanju bolje koordinacije izme u nižih jedinica i štaba odreda narodne vojske Janja i Pljeve.¹⁹¹ Posle ovih sastanaka formirane su u Janju etiri ete, prva -na položajima od desne obale re ice Janja do sela Mo ioci; druga na pravcu Cusine i Jezero; tre a na pravcu Sedinac—Ravna Gora i etvrta na liniji Vakuf—Doganovci i Vinac.¹⁹² Na sektoru Pljeve formirane su tri ete sa zadatkom dejstvovanja prema

¹⁸⁰ Arhiv MBK Banja Luka, k-10, 212/15, Se anje u esnika, str. 29 i 30; Krajiške brigade, str. 76.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² Isto.

Sipovu. Ove ete su bile skoro potpuno samostalne, a komandiri su im bili: Simo Solaja, Mitar Trivun i ¹⁹³ i Savo Vrani ¹⁹⁴. Na sektoru južnog dela sreza Mrkonji -Grad formirano je osam samostalnih ustani kih grupa: Podgorška, Dragani ka, Gerzova ka, Trnova ka, Bara ka, Poto ka, Pecka i Medljanska. ¹⁹⁵ Brojno stanje eta na sektoru ja- ja kog i južnog dela mrkonji kog sreza kretalo se polovicom avgusta od 40 do 120 boraca, dok je naoružanih vojni kim puškama bilo od 10 do 60 ljudi u svakoj eti. Svi ostali borci bili su naoružani civilnim oružjem, bombama ili hladnim oružjem. ¹⁹⁸ U gornjem slivu reke Sane — Gornjem Ribniku i okolini formirane su ustani ke ete za svako ve e selo.

U Podgrme u ustani ke snage prvih dana po dizanju ustanka bile su još usitnjenije. Svako selo je težilo da ima svoju samostalnu ustani ku jedinicu. U drugoj liniji položaja prvih dana borbe delovalo je uglavnom samostalno oko tridesetak ustani kih grupa od kojih su samo Radi ki i Jelašinova ki odred raspolagali sa nešto više oružja. Najve i broj ovih ustani kih jedinica bio je naoružan sa 10—20 pušaka. Usitnjenost ustani kih snaga, nevešto komandovanje, odsustvo vojni ke organizacije jedinica i nepostojanje koordinacije izme u štabova onemogu ili su zna ajnije uspehe prilikom napada na ja a ustaško-domobranska uporišta. Ustaše su brzo uo ile ove slabosti i maksimalno ih iskoristile. Tako, prilikom borbi za oslobo enje Bos. Krupe u momentu kada je izgledalo da je grad oslobo en, reorganizovane ustaše su prešle u protivnapad, razbile dezorganizovane i nepovezane ustani ke jedinice, istisnule ih iz grada i nanele im velike žrtve.

Na sektoru Kozare, zahvaljuju i znatnom broju lanova KPJ, vojni ka struktura ustani kih jedinica bila je nešto vrš a. Iako do polovice avgusta ne postoji zajedni ko rukovodstvo za itav sektor Kozare, grupe izgra enijih aktivista KPJ uspele su da objedine ustanike na pojedinim sektorima ustani kih položaja. Tako ustani ke snage prema Prijedoru objedinjuju dr Mladen Stojanovi , Osman Ka-

¹⁹³ Žandar i zagriženi šovinista — prešao u etnike 1942.

¹⁹⁴ Arhiv MBK Banja Luka, 212/15, Se anje grupe u esnika,

str. 5.

¹⁹⁵ Isto, 219/16, Se anje u esnika.

¹⁹⁸ Isto.

rabegovi i grupa prijedorskih komunista, prema Bos. Dubici Boško i Miloš Siljegovi, Nikola Luketi, prema Bos. Novom i Lješljanima Josip Mažar Šoša i Milorad Mijatovi, prema Dobrljinu Dušan Misira a i prema Kostajnici grupa komunista iz sela kostajni ke opštine.

*

Posledice nepovezanosti ustanika, nedovoljne me u-sobne saradnje gerilskih odreda i nepostojanja viših komandi uo ili su lanovi i aktivni simpatizeri KPJ — organizatori i predvodnici pojedinih ustani kih grupa ve u prvim danima oružane borbe. (Svi naponi koje ine komunisti kroz štab gerilskih odreda za Bos. Grahovo, Komandu gerilskih odreda Oštrelj, štab narodne vojske Janja i Pljeve i kroz rukovodstvo frontöva na Kozari išli su u prilog rešavanju ovih problema. Me utim, sam proces savla ivanja elemenata stihije zahtevao je s jedne strane vreme a s druge pomo viših partijskih organa. Nepostojanje direktne veze izme u ustani kog centra — Drvara i sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bos. krajinu koji je tih dana intenzivno radio u okupiranoj Banjaluci, bila je jedna od važnih ko nica u rešavanju ovoga zadatka.

U ovakvim uslovima saradnja i kontaktiranje štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo sa istaknutim partijskim radnicima iz Hrvatske u toku avgusta bili su vrlo korisni. Posebno je bilo zna ajno dolaženje u Drvar lana CK KPJ Marka Oreškovi a 15. ili 16. avgusta.¹⁹⁷ Zamisao štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo i okolinu da se izvrši reorganizacija ustani kih snaga i formira jedno ustani ko rukovodstvo za šire podru je oko Drvara povoljno je ocenjena od strane Marka Oreškovi a.¹⁹⁸

Izgleda da je na predlog Marka Oreškovi a donesena odluka da se na ovom sektoru pristupi formiranju zajedni ke komande i obrazuje jedan krupan gerilski odred sa nazivom — brigada¹⁹⁹ iako za to nisu postojali kadrovski niti vojno-politi ki uslovi.²⁰⁰

^{1,7} Milan Zori, n. d., str. 215.

¹⁹⁸ Isto str. 217.

Zb.' NOR, IV/1, 77, str. 169. Izv. komandanta Drvarske brigade — sekretaru Oblasnog komiteta KPJ, od 2. IX 1941.; Ustanak, knj. 1, 249-274.

²⁰⁰ Zb.' NOR, li/2, dok. 14, str. 55, Uputstvo CK KPJ od 4. IX 1941.

U svrhu ostvarenja što vrše saradnje i koordinacije ustaničkih snaga u Hrvatskoj i Bosni donesena je odluka da u sastav brigade u u i gerilski odredi sa teritorije Like. Ova zamisao je istaknuta i u svim nazivima ove ustaničke jedinice: „Prva brigada nacionalnooslobodilačkih gerilskih odreda za zapadnu Bosnu i Liku“, „Brigada za oslobođene krajeve Bosne i Like“, „Brigada partizanskih odreda za oslobođene krajeve Bosne i Like“.²⁰¹

Naredbu o reorganizaciji ustaničkih snaga izdao je štab gerilskih odreda za Bos. Grahovo i okolinu 16. avgusta, a ve 19. o. m. pristupilo se njenom sprovođenju u delo.²⁰²

Iako je brigada trebalo da obuhvati sve ustaničke snage na terenu Krajine i Like, donesen je konkretan plan

²⁰¹ Vidi dopise Štaba brigade u Zb. NOR, IV/1 i 2.

²⁰² Original u Arhivi IRP Zagreb, C. K. 268.

Odluka glasi: „I. Da se na cijelom teritoriju Bosne i Like koji je oslobođen od okupatora i njihovih plaćenika, zavede jedinstvena i jednoobrazovna komanda.

II — Da se sva dosadašnja gerilska rukovodstva i gerilski odredi moraju najhitnije reorganizirati na vojnoj bazi prema gore navedenoj tački (br. 1).

III — Da se ta reorganizacija izvrši tako, da svi gerilski odredi budu povezani na pojedinim sektorima, tako da sa injavaju jedinstvenu cjelinu. Na primjer, pristupa se formiranju bataljona gerilskih odreda potpuno na vojnim principima za taj sektor.

IV — Svaki bataljon ima svoj komandni kadar. Bataljonom rukovodi štab bataljona, koji se sastoji od tri lica najmanje (komandanta, operativnog oficira i političkog sekretara), a podliježe pod direktnu komandu Štaba brigade za oslobođene krajeve Bosne i Like.

V — Upiti za formiranje pojedinih bataljona dostavljaju se posebno. Sto se tiče komandnog kadra, poželjno je da dosadašnji vojni i politički rukovodioci ostanu ali cjelokupni komandni kadar jednog bataljona mora biti odobren od strane Štaba brigade.

VI — Pri reorganizaciji odreda i organizovanju bataljona gerilskih odreda za jedan određeni teritorij, cjelokupno ljudstvo toga bataljona mora položiti zakletvu, koja se posebno dostavlja.

VII — Sto se tiče teritorija za pojedini bataljon, to će biti određeno posebnom naredbom.

VIII — Ova reorganizacija ne zna i isključuje gerilstvo kao na ina borbe protiv neprijatelja svake vrste, niti ograničenje za stvaranje sličnih formacija, ukoliko za to imamo uslova.

IX — Izvršenje ove naredbe povjerava se delegatu Odbora za nacionalno oslobođenje i Štaba brigada za oslobođene krajeve Bosne i Like, uz pomoć dosadašnjih komandira."

za reorganizaciju gerilskih odreda sa terena srezova Drvara, Bos. Petrovca, Bihaća, delova Like, delova Kninske krajine, zatim Livna i Glamoća. Oko 4.000—5.000 naoružanih boraca sa ovoga područja trebalo je biti svrstano u osam bataljona.²⁰³ Reorganizacija jedinica sa uspehom se završila samo na sektoru drvarskih i petrovačkih odreda, gde je formiran Prvi bataljon („Sloboda“), koji je operisao prema Petrovcu, dok se formiranje ostalih bataljona otežalo sve do prodora Italijana na ovaj sektor i rasformiranje brigade. Komandant brigade bio je Ljubo Babić, dok dužnost političkog komesara nije postojala sve do septembra. Po etkom septembra dužnost političkog komesara vrši Ratko Vujović, a od 10. septembra tu dužnost preuzima i vrši je do kraja delovanja brigade Velimir Stojnić.²⁰⁴

Dvadesetog avgusta 1941. formiran je štab bataljona „Sloboda“, u koji su ušli Milutin Morać za komandanta, Nikola Kotleć za političkog sekretara* i Slavko Rodić za operativnog oficira.²⁰⁵ Formiranjem ovog štaba prestao je da postoji štab gerilskih odreda za Bos. Petrovac. U toku nekoliko narednih dana izvršeno je preformiranje odreda sa terena petrovačkog sreza i drvarskih odreda: Kamenice, Javorja i Crljivice u pet odreda bataljona „Sloboda“:

1. odred²⁰⁰ bataljona, pod nazivom „Munja“, formiran je od ranijih drvarskih odreda Kamenice i Javorja; za komandira je postavljen Mile Kecman, a za političkog sekretara Ilija Materić;

2. odred je obrazovan od Drvarskog crvljivi ko-zaglavici kog odreda i petrovačkog ko-drvarskog odreda „Osje enica“; komandir odreda Vlado Morać, politički sekretar Rade Zorić;

* Odnosi se na političkog komesara.

²⁰² Citirani izveštaj komandanta Drvarske brigade, od 2. IX 1941.

²⁰⁴ Petar Mišković, Zbornik krajiških muzeja za 1962, str. 226.

²⁰⁵ Isto; Milutin Morać, n. d., str. 268.

²⁰⁶ Po organizaciji i broju boraca ovi odredi su bili u stvari ete.

3. odred formiran je od ranijih odreda iz Sekovca i Bravskog Vaganca; komandir odreda Dušan Rokvi , politi ki sekretar Ilija Došen;

u sastav 4. odreda ušli su raniji odredi iz Medenog Polja, Bjelaja i Vrto e; komandir odreda Mane Rokvi , politi ki sekretar prvo Simo Tadi , a zatim Pero Mora a;

u 5. odred svrstani su raniji odredi Smoljane, Suvaje, Krnjeuše, i Vodjenice; komandir Zdravko Celar, a za sekretara nešto kasnije odre en je Radivoj Rodi .²⁰⁷

Odredi su se delili na po tri voda, a vodovi na odgovaraju i broj desetina. Pristupilo se polaganju partizanske zakletve, iji je tekst napisao Nikica Pavli .²⁰⁸ Pored ovoga poduzet je itav niz drugih mera radi vojni kog i organizacionog u vrš enja odreda. Poja ava se politi ki rad sa borcima i odre enije formuliše uloga politi kog sekretara.²⁰⁹ Pored frontalnog oblika borbe, koji su sticajem okolnosti morali primenjivati 1, 2. i 3. odred, koji su branili Oštreljski prevoj,²¹⁰ 4. odred na komunikaciji Petrovac—Biha —Kulen—Vakuf i 5. odred na komunikaciji Petrovac—Klju uglavnom su koristili partizanski na in ratovanja svakodnevno napadaju i neprijateljske kolone i grupe koje su pokušavale da prolaze ovim komunikacijama.²¹¹ Zahvaljuju i uspešnom radu znatnijeg broja komunista u svom sastavu ovaj bataljon, je bio i vojni ki i politi ki najsre eniji bataljon Drvarske brigade i kao takav u borbama sve do rasformiranja brigade imao najviše uspeha.

²⁰⁷ Zb. NOR, IV/1, 22, str. 59—61. Naredba štaba I bataljona „Sloboda“ od 20. VIII, br. 1.

²⁰⁸ Ilija Rašeta u lanku Zakletva u Kamenskom, Ustanak, knj. 6, str. 837—840 misli da je zakletvu sastavio Marko Oreškovi . Me utim, Pero Mora a se se a da je sli an tekst zakletve napisao i rukovodilac GIB-a Nikica Pavli . Ovo bi moglo biti ta no jer je zakletva objavljena u Gerilcu br. 2, od 7. VIII, a Marko Oreškovi je mogao biti u Drvaru prema se anju u esnika ustanka samo iza 10. VIII 1941.

²⁰⁸ Zb. NOR, IV/1, str. 64 i 65.

²¹⁰ Po mišljenju Milana Zori a, n. d., str 215 posle formiranja Drvarske brigade dolazi do ve eg izražaja frontalni oblik borbe, me utim, ovo nije uslovljeno promenom taktike gerilaca, ve ja om ofanzivom ustaško-domobranskih snaga.

²¹¹ Zb. NOR, IV/1, str. 68, 84, 85, 88 i 91.

Posle formiranja zajedni ke komande za Drvar i okolinu, štab Drvarske brigade posve uje više pažnje ustani - kim odredima na terenu sreza Biha . Krajem avgusta pokušalo se okupljanje samostalnih i nepovezanih odreda na sektoru izme u Rip a, Kulen-Vakufa, Vrto e, Krnjeuše u ja e i organizovanije ustani ke jedinice. Tako se od ustani kih snaga oko Kulen-Vakufa pokušalo formiranje 2. bataljona Drvarske brigade.²¹² Za prvog komandanta bataljona od strane boraca izabran je Marko Pilipovi , komandir ustani ke grupe iz Begluka,²¹³ a za političkog sekretara imenovan je Gojko Polovina. Ovaj štab nije uspeo da okupi snage koje je trebalo da u u u sastav bataljona, niti da se organizaciono u vrsti. Povremeno, za vreme ve ih akcija, spontano su se okupljale ustani ke grupe iz Begluka, Velikog i Malog Cvjetni a, Oraša kog Brda, Teo aka, Bro ana i Martin-Broda i sa li ke strane jedno vreme — Doljanska, Suvajska, Boro anska i Lapa ka eta i Dugopoljski i Nete ki vod, kao i neke manje ustani ke grupe iz okolnih sela,²¹⁴ ali je rukovode a uloga štaba bataljona za vreme ovih zajedni kih akcija bila neznatna.

Na inicijativu štaba Drvarske brigade desetog septembra izvršeno je i zvani no formiranje 2. bataljona, iz koga su izdvojene li ke ete, koje su i do tada formalno ulazile u ovaj bataljon, i stavljene pod komandu Li kog bataljona. Za komandanta bataljona, pod pritiskom dela ustanika, potvr en je bivši žandar Pero ilas, za njegovog zamenika izabran je or e Pilipovi iz Begluka, a za komesara Sveto Medi iz Doljana²¹⁵. Odmah po formiranju, uz prikriveno sau eš e Pere Dilasa, ve i deo jedinica bataljona nije hteo izvršiti zadatak štaba brigade i krenuti prema Oštrelju, na koji je spremana neprijateljska ofanziva. Neispunjenje zadatka je pravdano opasnoš u od Ita-

²¹² Zb. NOR, IV/1, 77, str. 170. Izv. Ljube Babi a komandanta Drvarske brigade sekretaru Oblasnog komiteta KPJ za BiH uri Pucaru Starom.

²¹³ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9824. Se anje u esnika od 9. V 1951.

²¹⁴ oko Jovanovi , Ustani ki dani u južnoj Lici, Ustanak, knj. 1, str. 119.

²¹⁵ Arhiv VII, k-1701, 4—2/1 — Izv. štaba II bat. Drvarskoj brigadi od 10. IX 1941.

lijana sa pravca Like. Me utim pravi uzrok krio se u potajnoj saradnji komandanta bataljona sa italijanskim agentima.²¹⁶

Jedinice bataljona u kojima su preovlađivale naprednije snage samoinicijativno su se prebacile na komunikaciju Vrtoče—Bos. Petrovac i zajedno sa snagama 1. bataljona „Sloboda“, izvodile akcije protiv ustaša na tom sektoru, dok su kapitulantski elementi već od polovine septembra pošli da se osipaju i vraćaju u sela prema Kulen-Vakufu, u kojima nisu imali dodira sa neprijateljima.²¹⁷ Štab Drvarske brigade pokušavao je u toku septembra da ozdravi stanje ovog bataljona i izmeću ostalih političkih i vojnih radnika na ovaj sektor slao članove štaba brigade — Slavka Rodića i Jovana Jovanovića — ali bez naročitih rezultata.²¹⁸

Okupljanje gerilskih odreda bihačkog sreza, koncentrisanih prema Ripu, Bihaću i komunikaciji Ripa—Vrtoče, oko štaba gerilskih odreda za Orašsko ko Brdo i okolinu, pod komandom aktivnog simpatizera KPJ Milana Puhača, bilo je uspješnije.²¹⁹ Devetog septembra određeni iz sela Orašsko ko Brdo, Lipa, Teočak, Vrtoča predložili su štabu Drvarske brigade da se od njihovih snaga formira nova jedinica Drvarske brigade, pod nazivom „Risovački bataljon“.²²⁰ Štab brigade, poučen lošim iskustvom preuranjenog formiranja ostalih bataljona, uslovio je formiranje ovog bataljona potrebnim vojničkim i političkim pripremanjima, za koje gerilski odredi na ovom prostoru nisu imali dovoljno ni vremena ni sposobnih kadrova.

Prema zamisli štaba Drvarske brigade, a u duhu preporuka Marka Oreškovića²²¹, gerilske snage u Lici trebalo je da budu okupljene u dva bataljona Drvarske brigade i to u 3. biušli gerilski odredi iz severnog dela sreza Donji Lapac, koji su glavninom svojih snaga bili anga-

²¹⁶ Isto; Jovo Reljić, n. d.; Zb. NOR, IV/1, 106, str. 237, part. dok.

²¹⁷ Zb. NOR, IV/1, 198, str. 432.

²¹⁸ Arhiv VII, k-1701, 10—2/1 i 31—2/1. Izv. štaba Drvarske brigade; Zb. NOR, IV/1, str. 335.

²¹⁹ Zb. NOR, IV/1, 117, str. 259.

²²⁰ Isto.

²²¹ Zb. NOR, V/1, 10, str. 36 — Naredba o formiranju brigade.

žovani prema Biha u i delimi no prema Kulen-Vakufu,²²³ a u 4. ustanici iz južnog dela sreza Lapac i iz sreza Gra ac, koji su bili raspore eni glavninom svojih snaga prema li koj pruzi, oko Gra aca i prema Kninu.²²³ Me utim, ko-
lebanje ustanika u Lici u toku avgusta i septembra onemo-
gu ilo je formiranje ovih bataljona. Naredbom delegata
Glavnog štaba NOP Jugoslavije Vlade etkovi a imenovan
je 23. avgusta 1941. štab bataljona gerilskih odreda za
Liku: Stojan Mati — komandant, Gojko Polovina — ko-
mesar. Istom naredbom ovaj štab je stavljen pod komandu
štaba Drvarske brigade.²²⁴ Me utim, usled specifi nih
uslova razvitka borbe u Lici i okolnim krajevima, štab
bataljona gerilskih odreda za Liku za itavo vreme svoga
postojanja — do savetovanja vojnih delegata Like
(21. IX 1941) i reorganizacije štaba²²⁵ nije uspeo vrš e
da poveže i organizuje mnogobrojne seoske odrede Like,
niti je Drvarska brigada posredstvom ovog štaba uspela da
ostvari vrš u saradnju sa ustanicima Like.²²⁶

Prema planu štaba Drvarske brigade brojne ustani ke
snage u oslobo enim delovima srezova Knin, Bos. Gra-
hovo, Glamo i severnom delu livanjskog sreza trebalo je
da bude formirano pet bataljona: 5. na sektoru Knina,
izme u Velebita i rijeke Butišnice, 6. izme u Butišnice
i planine Dinare, 7. na grahovskom sektoru izme u Ri-
sovca i Uništa, polubataljon iz koga je kasnije izrastao
bataljon „Starac Vujadin" u predelima donjeg Livanjskog
polja i izme u Uništa i planine Staretine i 8. bataljon na
glamo kom sektoru²²⁷, ali usled specifi nog razvitka
ustanka na itavom ovom podru ju nije došlo do formi-
ranja pomenutih bataljona. itav proces formiranja 5. ba-
taljona, u koji je trebalo svrstati gerilske odrede iz Tru-
bara, Resanovca, Tiškovca, Strmice, Golubi a, Plavna i još
neke manje ustani ke grupe iz okolnih sela, sveo se na

²²² Zb. NOB, IV/1, 77, str. 170. Izv. komandanta Drvarske
brigade od 2. IX 1941.

²²³ Isto.

²²⁴ Zb. NOR, V/1, 12, str. 41.

²²⁵ Isto. Zapisnik sa sastanka voj. delegata Like od 21. IX
1941, br. 39, str. 124—129.

²²⁶ Arhiv VII, k-1701, 1—1/31; oko Jovani , n. d., 115.

²²⁷ Zb. NOR, IV/1, 77, str. 170. Izv. Drvarske brigade
2. IX 1941.

imenovanje za komandanta oficira jugoslovenske vojske Živka Brkovića.²²⁸ Zbog oskudice sposobnih političkih kadrova,²²⁹ kapitulantskog stava prema Italijanima i komandira i samog komandanta bataljona i niza drugih otežavaju ih faktora, ustaničke jedinice na itavom ovom prostoru nisu se uspele stabilizovati niti vojnicima u vrstiti.

Krajem avgusta od gerilskih odreda u Donjem Livanjskom polju formiran je bataljon pod nazivom „Starac Vučjadin” sa komandantom Cvijom Orašićem iz Sajkovića i političkim sekretarom Nikicom Gašićem iz Peulja.²³⁰ Usled oskudice u kadru i ovaj bataljon je tako predstavljao skup skoro samostalnih gerilskih odreda i grupa formiranih po teritorijalnom principu.

Slično je bilo i sa gerilskim odredima na frontu prema Glamoču. I ovde je od strane brigade imenovan štab bataljona na čelu sa komandantom Dušanom Jovićem. Međutim, gerilski odredi i dalje su ostali formirani na strogo teritorijalnom principu i sa priličnom samostalnošću u svojim komandirima.

Reorganizacija ustaničkih snaga u toku avgusta i na ostalim područjima, a posebno u onima gde je bilo malo sposobnih članova i simpatizera KPJ, naišla je na slične ili još teže probleme nego što je to bio slučaj na užem sektoru Drvarske brigade. Komandiri gerilskih odreda i seoskih ustaničkih grupa najčešće su se slagali sa osnivanjem gerilskih komandi i štabova bataljona, ali su i posle toga nastojali da ostanu jedini rukovodioci u svojoj ustaničkoj jedinici.

Ustaničke jedinice iz ključnih krajeva koje su bile formirane strogo po teritorijalnom principu — veći deo avgusta izabrale su zajedničko rukovodstvo, koje je pod uticajem iz Drvara uzeti polovinom avgusta naziv „štab gerilskih odreda Gornji Ribnik”, ali se u okviru tih jedinica, čak ni u septembru nije izvodila reorganizacija niti su poduzimane neke ozbiljnije mere na planu njihovog vojno-političkog uzdizanja.

²²⁸ Pero Boltić u članku, Na trome između Bosne, Like i Dalmacije, Ustanak, knj. IV, str. 217, kaže da je ovde formiran i „štab gerilsko-etničkih odreda u Golubiću”, čiji je komandant bio Momčilo Ujčić.

²²⁸ Pero Boltić, n. d.

²⁸⁰ Milan Zorić, n. d., str. 220.

Sli no je bilo i na terenu Janja i Pljeve. I tamo je ve od ustanka postojalo zajedni ko rukovodstvo „štab narodne vojske Janja i Pljeve“, koji pod uticajem iz Drvara delimi no menja svoj naziv u „štab gerilskih odreda Janja i Pljeve“, ali su pojedine ete uglavnom delovale samostalno.²³¹

*

Odmah posle neuspeha ustanika iz Podgrme a u borbi sa ustašama oko Bos. Krupe, Budimli -Japre i prema Sanskom Mostu jedan broj izgra enijih organizatora ustanka — uglavnom lanova i simpatizera KPJ — nastoji da ustani ke snage unekoliko vojni ki sredi i reorganizuje.

Budu i da je oko 300—400 naoružanih boraca bilo rasuto u nekoliko desetina ustani kih grupa — (svako ve e selo imalo je svoju jedinicu) i da su se utopili u masu nenaoružanih ustanika, nisu se mogli uspešnije suprotstaviti ja im ustaško-domobranskim snagama.

Zato se polovinom avgusta prvo pristupilo povezivanju grupa naoružanih ustanika iz pojedinih sela i formiranju nešto brojnijih gerilskih odreda. Najzapaženiji uspesi postignuti su na podgrme kom delu novskog sreza, gde je delovao lan KPJ Simo Bjelajac sa vrednom grupom aktivnih simpatizera KPJ. itav teren podgrme kog dela bosanskonovskog sreza podeljen je na tri gerilska odreda: jedan za Novsku Rujišku, Kršlje i Agi e — komandant or e Maran; drugi za Prvu, Drugu i Tre u a avicu, Gornje i Donje Rakane i Vedovicu — komandant Milan Li ina i tre i za Matavaze, Krupsku Rujišku, Donji Buševi i Blatnu — komandant Simo Bjelajac.²³²

Na sektoru bosanskokrupskog sreza i sreza Sanski Most izuzev Radi kog, Jolašinova kog i Majki japranskog odreda, gerilski odredi su bili znatno manji. Oko 20. avgusta na terenu Podgrme a još je delovalo oko 20 samostalnih odreda.²³³

²³¹ Arhiv MBK Banja Luka, 212/15, Se anje u esnika, str. 29.

²³² oko Stupar, n. se anje, str. 9.

²³³ Pero Mora a, Organizacioni razvitak NOP odreda u Bos. krajini 1941. i 1942. godine, VIG 1951, br. 1, str. 101—102; Stojan Maki , Partizanske jedinice u Podgrme u, Ustanak, knj. 1, str. 568.

Ovaj njihov neprijateljski stav izazvao je revolt kod naprednih snaga u gerilskim odredima u Podgrme u, posebno u redovima mlađih boraca.²¹¹

Na inicijativu komunista po etkom septembra održano je u Majki -Japri prvo uže, a zatim šire savetovanje rukovodilaca- ustanka u Podgrme u. Savetovanja su održana radi suzbijanja rada kapitulantsko-šovinističke grupe u štabu i davanja pravilne smernice razvitku narodnooslobodilačke borbe na ovom terenu.

Pre ovih savetovanja grupa komunista i aktivista KPJ, pod rukovodstvom Sime Bjelajca i Milana Lišine, održala je užu sastanak u Ravnicama, na kome je izdiskutovan zajednički stav za nastupanje na savetovanjima u Majki -Japri, u svrhu smelijeg usmeravanja ustanka u Podgrme u linijom NOB-a.²⁴² Na oba ova sastanka tretirani su isti problemi, kao i na sastanku od 21. avgusta, kada je izabran štab gerilskih odreda za Krupu i Sanu. Kapitulantsko-šovinistički elementi su ponovo pokrenuli diskusiju u vezi sa nazivom ustanika, ali se veina u esnika ponovo izjasnila za naziv „partizani”.²⁴³ Radi suzbijanja delatnosti- ove grupe iz štaba gerilskih odreda za Krupu i Sanu, na inicijativu komunista, donesena je odluka da se za pomoćnika komesara štaba Branka Topića imenuje nekoliko članova i aktivista KPJ, da preuzmu ulogu političkih radnika u jedinicama na istavom terenu Podgrme a.²⁴⁴

*

Delovanje znatnog broja istaknutijih komunista na sektoru Kozare u ustanku i prisustvo članova Vojnog rukovodstva za Bosansku krajinu Osmana Karabegovića i Josipa Mažara Soše uticali su na ubrzavanje procesa organizacionog u vršenja ustaničkih jedinica i istavog pokreta

^{3,1} Arhiv VII, k-1997, 2—6, 7/3. Grupne izjave organizatora ustanka.

²⁴³ Stojan Maki, n. d., str. 570.

³⁴³ Arhiv MP Bihać, br. 207. — Na savetovanom originalnom dokumentu štaba za Krupu i Sanu od 27. IX 1941. naziv je u duhu ove odluke izmenjen i glasi: „Štab partizanskih odreda Sana i Krupa”.

²⁴⁴ Citirano se anje oke Stupara, str. 12.

na ovome području. Reorganizaciji ustaničkih snaga raspoređeni na dugoj liniji polukružne ustaničke fronte prema ustaško-domobranskim uporištima i komunikacijama pristupilo se polovinom avgusta u vreme kada je trebalo da otpočne zajednička ofanziva ustaša, domobrana i manjih nemačkih jedinica na oslobođeno područje Kozare.

Odluka o reorganizaciji ustaničkih snaga donesena je 15. avgusta na savetovanju rukovodilaca ustanka u Knežici, kojim je rukovodio član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu — Osman Karabegović. Savetovanju su prisustvovali istaknuti komunisti: dr Mladen Stojanović, Josip Mažar Šoša, Miloš i Boško Šiljegović, Slobodan Marjanović, Miro Surlan, Ranko Sipka, Nikola Luketić, Žarko Zgonjanin, Dušan Misirać, Milorad Mijatović, Dragoja Milijatović, Svare, Miloš Bajalica i drugi. Posle detaljnije analize stanja ustanka na Kozari, na kojoj je tada bilo oko 150 naoružanih boraca sa vojničkim puškama i jednim mitraljezom, donesena je odluka da se po ugledu na udarnu desetinu Ivica Marušića Ratka formira pokretni kozarski odred u koji bi iz svih pet odreda ušlo po 10—15 najbolje naoružanih boraca i da se formira jedinstven štab za celitavo područje Kozare.²⁴⁵ Formiranjem jedinstvenog pokretnog partizanskog odreda Kozare, trebalo se, u stvari, osloboditi nepodesnih narodnih frontova i dati primat gerilskom na inu ratovanja. Delovi ranijih odreda, naoružanih slabijim naoružanjem, trebalo je da vrše službu osmatranja i osiguranja svojih sektora i da obezbeđuju sklanjanje naroda ispred kaznenih pohoda neprijatelja.

Za sprovođenje u život najvažnije odluke ovog savetovanja — temeljite reorganizacije ustaničkih snaga sa ciljem stvaranja vojničkih i srećnih partizanskih jedinica — trebalo je duže vremena i napornog rada. Odluka partijskog rukovodstva na kozarskom području da se u vrševanje ustanka na ovom terenu sprovodi sistematski, smišljeno i po planu kroz više od mesec dana bila je neophodna, što su potvrdili i rezultati pokreta na terenu

²¹⁶ Boško Baškot, Joco Marjanović i Dušan Misirać, Razvitak NOB na Kozari, Zb. sećanja, četrdeset godina, knj. 6, str. 9 i Zapis iz NOB na Kozari iz 1941. i 1942. godine, Jovana Zeca iz Strigove — MR Sarajevo, str. 19.

Kozare u kasnijim razdobljima. Nare enje ustani kim jedinicama da napuste frontove 23. avgusta i da se radi što uspješnijeg rada na vojni kom i politi kom izgra ivanju boraca povuku dublje u Kozaru — u partizanske logore, prihva en je od skoro svih boraca bez protivljenja.

Ovo povla enje sa frontova izvršeno je pod pritiskom ustaško-domobranske ofanzive, ali bez ve ih poreme aja. Zahvaljuju i relativno malom broju jedinica i naoružanih boraca, u ijim redovima je bio ve i broj lanova i simpatizera KPJ, nije bilo pojava osipanja niti pokušaja vra anja ku ama. Jedan mali broj ustanika na terenu Balja, koji nije hteo po ukidanju frontova da ide na Kozaru u odrene logore, ostao je u svom kraju i nastavio sa borbom protiv ustaša.²⁴⁶

Svi ostali borci koji su bili naoružani vojni kim naoružanjem povukli su se u planinu Kozaru i po etkom septembra formirali svoje stalne logore — baze: na Karanu — uglavnom ustanici iz bosanskonovskog sreza; na Mednjaku — deo ustanika iz prijedorskog i bosanskonovskog sreza; na Lisini — ustanici prijedorskog sreza i na Vitlovskoj kosi — ustanici iz dubi kog sreza. Odmah po formiranju logora otpo elo se sa organizovanim politi kim radom i obukom boraca.²⁴⁷

U štabu odreda na Lisini, koji je tada po direktivi Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu nosio naziv 2. štab eta na Kozari,²⁴⁸ 10. IX 1941. pod rukovodstvom Osmana Karabegovi a i dr Mladena Stojanovi a održano je vojno-politi ko savetovanje, kome su pored svih partijskih i vojnih rukovodilaca na Kozari prisustvovali i španski borci — Obren Stišovi Obrad i Anton Glavi ek, koji su tih dana ilegalno preba eni iz Hrvatske u Kozaru. Na ovome sastanku formiran je 2. štab eta na Kozari, u koji su ušli: Josip Mažar Soša za komandanta, Boško Siljegovi za politi kog komesara, Dragan Marin za zamenika komandanta i Žarko Zgonjanin za zamenika politie-

²⁴⁰ Arhiv VII, k-1997, 2—49/6 do 2—C4/6 — Se anje u esnika od 19. V. 1951.

²⁴⁷ Žarko Zgonjanin, Na Karanu od jula do septembra, Ustanak, knj. 2, str 644—650 i 688—699.

²⁴⁸ Zb. NOR, IV/1, str. 368 — Izv. sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bos. Krajinu ure Pucara Starog — Svetozaru Vukmanovi u Tempu od polovine septembra 1941.

kog komesara, a Osman Karabegovi i dr Mladen Stojanovi kao članovi štaba,²⁴⁹ dok su svi borci svrstani u tri grupe.²⁶⁰

U 1. grupu sa logorom Mednjakom na Kozari, sa pravcem delovanja prema Prijedoru i komunikaciji Prijedor—Dubica i Prijedor—Kozarac, ušli su borci iz ranijeg Lešljanskog, Dobrljinskog i dela Prijedorskog odreda (82 vojnika puške). Prvi komandir ove grupe bio je Milorad Mijatović, a politički komesar Milo Surlan.

2. grupa, sa stalnim logorom na Vitlovskoj kosi, sa pravcem delovanja prema Bos. Dubici i Bos. Gradiški, formirana je od boraca Dubičkog odreda (75 pušaka). Komandir grupe — Miloš Siljegović, a politički komesar Nikola Luketić.

U 3. grupu, sa logorom na Karanu, sa pravcem delovanja prema Bos. Novom, Dobrljinu i Kostajnici, ušli su delovi Prijedorskog, Dobrljinsko-lješljanskog i Baljskog odreda (65 pušaka i jedan puškomitraljez), komandir Ivica Marušić Ratko.

Nešto kasnije došlo je do izmene sastava štaba Partizanskog odreda Kozare, u koji su ušli: dr Mladen Stojanović kao komandant, Osman Karabegović kao politički komesar, Josip Mažar Soša kao zamenik komandanta i Boško Siljegović kao zamenik političkog komesara.

U ovo vreme udareni su vrstama temelji i materijalnoj bazi NOP-a na Kozari. Formiranjem etničkih kuhinja sa za ondašnje prilike dobrom i higijenski spremljenom hranom i izgradnjom magacina, u koje je smeštena rezerva ishrane, bilo je potpuno zadovoljavajuće rešenje problema ishrane. Većina magacina, koje su radili, uglavnom, komunisti, simpatizeri Partije i članovi narodnih odbora, bili su tako dobro kamuflirani i izgrađeni, da je u njima ostalo neotkriveno pšenično brašno i od „Stalovih grabalja“ u kozarskoj ofanzivi i tek posle dve ratne zime upotrebljena za ishranu vojske.²⁵¹

²⁴⁹ Isto.

²⁵⁰ Interesantno je da je ovaj štab formiran na temelju iste direktive u centralnoj Bosni i nosi naziv Štab I grupe, a ne „I štab grupe u Bosanskoj krajini“, što je ovisilo o shvatanju i načinu sprovođenja pomenute direktive.

²⁵¹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9788, str. 20 i 21. Sećanje Dušana Misira.

Organizacijom logorskog života stvorene su povoljne mogu nosti za otklanjanje raznih slabosti iz oblasti discipline i me usobnih odnosa boraca, kao što su: samovolja, pojedina ni pokušaji plja ke, nepoštovanje nare enja pretpostavljenog itd. Razvijan je smisao za kolektivan život, podnošenje tegoba, za kritiku i samokritiku, savla ivanje osnovnih znanja o Partiji i iz oblasti marksizma itd.

Zahvaljuju i pravilnoj organizaciji rada i naporima rukovodilaca partizanskih odreda i partijske organizacije u celini, krajem septembra sve tri ete su bile partizanske jedinice. Period izgradnje partizanskih eta završen je polaganjem zakletvi na sve anim skupovima vojske i naroda. Dvadesetog septembra na zboru u Mlje anici pod Vitlovskom u prisustvu štaba odreda borci 1. i 2. ete položili su zakletvu. Posle govora nekoliko istaknutih rukovodilaca održano je narodno veselje, kome je prisustvovalo mnoštvo naroda iz okolnih sela.²⁵²

26. septembra na drugom velikom narodnom zboru na Pastirevu položila je sve anu zakletvu i 3. eta Kozarskog odreda. Ovom zboru su prisustvovali i svi borci iz 1. i 2. ete — njih oko 300, što je kod prisutnog naroda izazvalo divljenje i veru u mogu nost borbe proiv nadmo nog neprijatelja u garnizonima oko Kozare.

*

Objedinjavanje i reorganizacija gerilskih odreda u predelima centralne Bosne — oko Banjaluke — izvršeno je krajem avgusta na temelju direktive sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu.²⁵³ 28. avgusta formiran je štab 1. ete za Bosansku krajinu, koji je trebalo da objedini aktivnost svih ustani kih snaga na terenu centralne Bosne i da radi na podizanju ustanka u svim selima ovog podru ja gde on još nije bio podignut. Trideset i prvog avgusta održano je savetovanje štaba 1. ete za Bosansku krajinu, na kome je izvršena podela jedinica po odredima, svakom odredu odre en je teren i data uput-

²⁵² Isto.

²⁵³ Zb. NOR, IV/1, str. 368, Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bos. krajinu.

stva za vojni ko i politi ko delovanje štaba ete, štabova odreda i nižih jedinica.²⁵⁴ Ustani ke snage i teritorija centralne Bosne podeljene su na etiri odreda uz nastojanje da svaki odred dobije podjednak sektor po prostiranju i broj naoružanih ustanika.

Od ustanika na prostoru reke Vrbasa i Vrbanje i donjeg toka re ice Ugar formiran je 1. odred sa težištem delovanja prema komunikaciji Banja Luka—Jajce, Banja Luka—Skender-Vakuf. Prvo rukovodstvo ovog odreda sainjavali su: Dušan Koš ica — komandir i Sefket Maglajli — politi ki komesar.

Ustani na prostoru izme u Vrbanje-Jošavke, pa na istok, sve do gornjeg toka Ukline i na jug do Vlaši a, ušli su u sastav 2. odreda i dobili zadatak da usmere težište svojih akcija prema komunikaciji Banja Luka—Kotor Varoš—Maslovare—Tesli . Formiranje odreda je izvršeno polovinom septembra, a prvi njegov štab su sa injavali: Dragan Bubi , kao komandir i Rade Li ina, politi ki komesar.

Sektor banjalu ke Manja e i delovi mrkonji kog sreza i Zmijanja sa injavali su teritoriju 3. odreda, a glavni pravci delovanja ustani kih snaga ovog odreda bili su komunikacija Banjaluka—Han-Kola—Mrkonji -Grad i Sitnica—Klju . Za prvog komandira ovog odreda bio je postavljen Edhem Karabegovi Ledo, a za komesara Muhamed Kazaz. Nekoliko dana po formiranju štaba odreda došao je za komandira Milan Brankovi , dotadašnji zamenik, a Edhem Karabegovi postavljen je za njegovog zamenika. Ovo je u injeno zbog toga što su ve inu bora kog sastava inili Srbi, me u kojima je bio prili an broj verski i nacionalno zagriženih.

Ustani ke snage sa severoisto nog dela banjalu kog sreza i celog prnjavorskog sreza trebalo je da formiraju 4. odred 1. ete, pod rukovodstvom Ratka Bro ete — komandira i Vojina Mitrova — politi kog komesara,²⁵⁵ s tim da eta težište svojih akcija usmeri prema komunikaciji Banjaluka—Klašnice—Prnjavor.²⁵⁰

²⁵¹ Zb. NOR, IV/1, str. 354—365, Izveštaj Štaba I. ete od 17. IX ²⁵⁶1941.

²⁵⁰ Isto.

²⁵⁰ Isto.

Komandant štaba 1. ete za Bosansku krajinu bio je Drago Dažar, a komesar Kasim Hadži, koji je ujedno rukovodio političkim radom u pozadini. Vrstina i izgrađenost pojedinih jedinica bila je raznolika. Najuspešniju reorganizaciju jedinica uspeo je da izvrši 1. odred, gde je bilo i najviše partijskih kadrova iz Banjaluke, a zatim su došli 3. 2. i 4. odred. Reorganizacija ranijih gerilskih grupa najslabije je izvršena na sektoru 4. odreda, koji je imao najmanji broj komunista, a najveći i prostor i najteže uslove za organizovanje partizanske borbe. Na terenu ovog odreda sve do oktobra postojale su samostalne gerilske grupe, koje su najveći deo svoje aktivnosti obavljale samoinicijativno i bez znanja štaba 4. odreda.

Prvi odred u toku septembra i oktobra uspeo je da ostvari i značajnu vojnu i političku aktivnost. Ostvarena je i vrlo uspešna saradnja sa ilegalnim NOP u Banjaluci.

Neuspeh druge faze ustaško-domobranske ofanzive na oslobođenu teritoriju u Bosanskoj krajini i Lici u drugom delu avgusta i početkom septembra 1941. god.

Posle koncentracije jačih ustaško-domobranskih snaga u Bos. Petrovcu i formiranja operativne grupe pod komandom generala Rumlera Glavni stožer domobranstva izdao je 14. avgusta opštu direktivu za koncentraciju noštanje ustaško-domobranskih jedinica prema žarištu ustanka i centru oslobođene teritorije u Krajini i Lici — Drvaru.

S obzirom da prethodni zadatak — ugušenje ustanka u prostoru Kozare i Podgrme a — koji su ustaško-domobranske snage trebalo da izvedu prema zapovesti Zapovedništva kopnene vojske od 30. jula i zapovesti vojskovođe od 2. avgusta nije bio izvršen, trupama potpukovnika Neubergera naredeno je da uz korišćenje lokalnih ustaških postada osiguraju prugu prema Bihaću i Banjaluci i izvrše „iščupanje“ od ustanika isturenijeg dela ovoga područja — prostora Kozare.

Koncentrisane grupacije ustaško-domobrantskih snaga u uporištima oko oslobođene teritorije Drvarske brigade dobile su konkretne zadatke.

Glavna grupacija pod neposrednom komandom generala Rumlera, koji je objedinio operacije svih grupacija, sa snagom od oko 5.500 ljudi, podržanih velikim brojem artiljerijskih oružja,²⁵⁷ trebalo je izmeću 14. i 18. avgusta da „o isti" od ustanika prostor severno od linije Kulen-Vakuf—Bos. Petrovac—Ključ, pa sve do reke Une i Sane i da uz pomoć lokalnih ustaških posada osigura redovan saobraćaj na komunikacijama koje vode iz ovog prostora prema Bos. Petrovcu.

Rumler je 19. avgusta trebalo svim raspoloživim snagama da krene ka Oštrelju, savlada partizanske snage na Oštrelju, zauzme klanac koji vodi od Oštrelja prema Crvljivici i tako otvori put za nastupanje prema Drvaru. Ustaška bojna pukovnika Jasenskog dobila je spećijalni zadatak — da izvrši masakr naroda u Drvaru.

Trupe generala Lukića, skoncentrisane u Graću, dobile su zadatak da zaposednu glavnu komunikaciju, koja vodi kroz Liku na liniji Velika Popina—Srb—Donji Lapac, da uspostave vezu sa ustaškom posadom u Kulen-Vakufu i spreće povlaćenje partizana iz Bosne preko Une u Liku.²⁵⁸

Trupama potpukovnika Metzgera koje su se nalazile u Livnu i Glamoću narećeno je da preko severnog dela Livanjskog polja prodru u Bos. Grahovo, a jednim delom da se zadrže u severnim delovima Glamoćkog polja radi sprećanja izvlaćenja partizana prema jugoistoku.

Domobrantskom garnizonu u Kninu narećeno je da nastupa do Strfnice i da ovdje, oslanjaju i se na desni bok grupe generala Lukića i levi bok trupa Metzgera, spreće i eventualno povlaćenje partizana u pravcu juga.

Delovi snaga bosanskog divizijskog područja iz Jajca i Mrkonjić-Grada dobili su zadatak da zaposednu prostor izmeću Ključa i Mliništa i spreće povlaćenje naših snaga u istoćnom pravcu.

Planirani pokret glavne grupacije iz Bos. Petrovca za 19. avgust nije se mogao izvesti zbog nedovršениh pri-

²⁵⁷ Milan Zorić, n. d., str. 212.

²⁶⁸ Zb. NOR, IV/1, dok. 257, str. 572.

prema i otežanog prebacivanja trupa i opreme komunikacijama koje vode prema Bos. Petrovcu.

Pokreti ostalih grupacija koje su imale „o istiti“ prostore van podruja Drvarske brigade ili potisnuti periferne gerilske snage ove brigade i zaprečiti provlačenje ustanika iz oblasti Drvara, otpočele su svoje ofanzivne akcije uglavnom prema planu.

Ofanziva Neubergerove grupe na oslobodenu teritoriju Kozare počela je 16. avgusta uz angažovanje 4 domobranska bataljona, ustaških posada iz Bos. Dubice, Kostajnice, Dobrljina, Bos. Novog i Prijedora i nekoliko vodova Nemaca.²⁵⁹

S obzirom na to da su Nemci bili zainteresovani pre svega za obezbeđenje izvoza željezne ruda e iz Ljubije, oni su se uglavnom angažovali na osiguranju željezni kog saobraćaja.

Na pruži Sunja—Banjaluka četiri oklopna voza bila su pod direktnom komandom Nemaca.²⁶⁰ Pokušaji razbijanja partizanskih snaga na nekim delovima fronta u toku 16. avgusta bili su bezuspešni, zbog čega Neuberger 17. avgusta zahteva čačenje angažovanje nemačke vojske.²⁶¹

Pokretima čačenja ih ustaško-domobransko-nemačkih snaga koje su počele nastupati koncentrično iz svih uporišta 18. avgusta, kozarski partizani i pored snažnog otpora na svim pravcima, i znatnih uspeha nekih naših jedinica, nisu mogli doći. Koriste i se taktikom koncentrisanja čačenja ih snaga na pojedinim sektorima, ustaše i domobranci prisiljavaju partizane na povlačenje, posle čačenja pale i pljačku kaju sela. Uvidevši da se frontovi pred mnogostrukom čačenim i brojnijim neprijateljem ne mogu održati, rukovodstvo ustanka naredjuje gerilskim odredima da se povuku u Kozaru.

Grupacija generala Lukića, koriste i neaktivnost većine ustanika čačenja grupa u južnoj Lici, 17. avgusta kreću se od

²⁵⁹ Prema izveštaju italijanskog vicekonzula (Arhiv VII, k-153a, 13/5—102) u Banjoj Luci su 15. VIII sahranili 5 nemačkih vojnika koji su poginuli na Kozari.

²⁶⁰ Arhiv VII, k-1, 15/2—6, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva za 15. VIII 1941.

²⁶¹ Arhiv VII, k-1, 17/2—1, 2, 7. Izveštaj Glavnog stožera domobranstva za 17. VIII 1941.

Lovinca i Gračaca prema Donjem Lapcu i opkoljenom Kulen-Vakufu. Uz neznatan otpor snaga koje su bile orijentisane prema ličkoj pruzi, ova grupacija je prodrla na sever i 19. avgusta ušla u Gornji Lapac. Ohrabren ovim uspehom, general Lukić odmah naredio je pokret trupama prema Kulen-Vakufu i Donjem Lapcu. Gerilski odredi iz severne Like došli su i elni odred grupacije generala Lukića i na Pištalskoj dragi potpuno ga razbili i, uz pomoć ustanika, njihove snage južno od Lapca, proterali ga nazad, sve do Gračaca i Lovinca. U ovim borbama grupa generala Lukića je izgubila 6 oficira, 17 podoficira i 189 vojnika. Ustanici su zaplenili 191 pušku, 11 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza i ogromne količine drugog materijala.²⁶² Posle ovog poraza snage NDH nisu bile u stanju da vrše jače napade na oslobođenu teritoriju severne Like sve do podkraj septembra.

Oko 16. avgusta počele su da nastupaju i trupe pukovnika Metzgera od Glamoča s namerom da prođu do Mliništa i Bos. Grahova i zatvore ovaj pravac, ali su došli od glamočkih gerilaca i prisiljeni da se povuku na položaje oko Glamoča. Do kraja avgusta ustaško-domobranski garnizon u Glamoču je pod stalnim pritiskom ustanika i prisiljen je da se brani. Tridesetog avgusta delovi Glamočkog partizanskog bataljona proterali su domobranksu posadu sa Gradine u blizini Glamoča i pomerili svoje položaje do same periferije grada.²⁶³ U toku 1. i 2. septembra ustanici su napadali na grad, u kome su bile okupljene četiri satnije ustaša i domobrana i vod topova i mitraljeza iz sastava ustaško-domobranske grupacije potpukovnika Metzgera.²⁶⁴ Usled nebudnosti ustanika njihove snage na komunikaciji Livno—Glamoč, 2. septembra uspela se probiti jedna grupa ustaša i domobrana iz Sinja i Livna i udarom sa severa na ustanike spasiti posadu Glamoča od kapitulacije.²⁶⁵ Svi pokušaji trupa potpukovnika Metzgera da razbiju Glamočki bataljon i da prema planu

²⁶² Zb. NOR, V/1, 16, str. 53; oko Jovani, n. d.: Savo Mileusni, Donji Lapac u ustanku, Ustanak, knj. V, str. 167—188.

²⁶³ Zb. NOR, IV/1, 313, str. 714, Izveštaj zapovjedn. Jadranskog divizijskog područja od 9. IX 1941.

²⁶¹ Zb. NOR, IV/1, str. 695.

²⁶⁵ Isto.

domobranskog stožera od 14. avgusta prodru do Bos. Grahova i osiguraju komunikaciju do Mliništa ostali su bez uspeha.

Petnaestog avgusta krenuli su delovi snaga Vrbavskog divizijskog podruja iz Jajca preko usine i Šedinca prema Gorici i oslobodjenom Janju. Na prilazima Gorici prethodnica ove grupacije došla je od ustanika i potpuno razbijena.²⁶⁶ Glavnina ustaško-domobranskih snaga, na vest o kretanju brojne ustanike vojske od Gorice, nije se smela upustiti u borbu, već se hitno povukla u Jajce.²⁶⁷ Prihvatanje nekoliko ranjenih domobrana, njihovo prevoženje u partizanskoj bolnici i puštanje kući i ostavilo je snažan utisak na domobrane u Jajcu.

Ja e ustaško-domobranske grupacije iz Mrkonji -Grada, Sipova, Jezera i Jajca pokušavale su 18. avgusta da prodru u Janj, ali su ih gerilski odredi iz ovih krajeva vratili nazad.²⁶⁸

Osamnaestog avgusta u sadejstvu sa kolonama koje su napadale od Jajca i Mrkonji a krenuo je jedan odred domobrana i ustaša iz Ključa u Janju od dve satnije domobrana, 1 satnija ustaša i oko 70 civila (ustaške muslimanske milicije), prema Ribniku u nameri da uništi gerilske snage u ovom kraju. Druga ja e ustaško-domobranska kolona u sadejstvu sa ovom krenula je od Sitnice prema Treskavcu s ciljem da se spoji s prvom u Gornjem Ribniku. Pojava brojnije neprijateljske vojske iz dva pravca u prvom mah je zbunila ustanike na velikom prostoru gornjeg toka reke Sane. Ustaško-domobranske snage, uz manji otpor, prodrle su sve do Gornjeg Ribnika, pljačkajući i paljeći sela kroz koja su prolazile. Pred Gornjim Ribnikom i na Treskavcu gerilski odredi pod komandom štaba gerilskih odreda Gornji Ribnik prešli su na obe linije fronta u protivnapad i u silovitom jurišu, u kome je velikom ulogu odigrao narod naružan hladnim oružjem, potpuno razbili

²⁶⁶ Arhiv VII., k-153a, 30/1—1, Izveštaj MUP-a NDH, od 17. VIII 1941; Zb. NOR, IV/1, str. 597.

²⁶⁷ Arhiv VII, k-86, 17/2—1, Izveštaj vod. oružn. zapovj. iz Jajca od 16. VIII 1941.

²⁶⁸ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-518, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 22. VIII 1941.; Zb. NOR, IV/1, str. 626, Izveštaj zapovj. oruž. voda iz Jajca od 25. VIII 1941.

obe ustaško-domobranske kolone i naterali ih u pani no bekstvo prema Klju u i Sitnici.

Od itave grupacije ustaško-domobranskih snaga u Klju se istog dana vratilo svega nekoliko desetina ljudi, od kojih je 15 bilo ranjenih, dok se sve ostalo razbežalo po šumama i okolnim selima.²⁶⁹ U ovoj borbi poginulo je oko 70 ustaša i domobrana, dok su ustanici zaplenili jedan puškmitraljez, oko 50 pušaka i mnogo drugog materijala. Na inicijativu šovinisti ki nastrojenih elemenata, ustanici su prilikom nastupanja prema Klju u popalili jedan broj doma instava u muslimanskim selima, što je dovelo do pogoršavanja odnosa izme u srpskog i muslimanskog življa u ovom kraju.

Ujutro 23. avgusta krenula je glavna grupacija domobransko-ustaških snaga iz rejona prikupljanja oko Bos. Petrovca prema gerilskim položajima na Oštrelju uz puno sadejstvo avijacije i artiljerije.

Stab bataljona „Sloboda“, zahvaljuju i dobro organizovanoj službi osmatranja, mogao je da prati sve pokrete domobransko-ustaških jedinica i da blagovremeno preduzme odgovaraju e mere za oja avanje svojih položaja. Hitno su preduzete mere za neke izmene u razmeštaju gerilskih odreda radi oja anja snaga na oštreljskom pravcu. Rukovodstvu Prekajskog odreda, koje se tada nalazilo u rejonu sela Bunarevi, nare eno je da deo svojih snaga uputi u pomo gerilcima koji su zatvarali pravac kod Srnetice, a da i drugi deo hitno prevede prema Oštrelju — da zajedno sa odredom Bravski Vaganac štiti desni bok gerilskih položaja na Oštrelju i da napada ustaše i domobrane s le a kada oni otpo nu pokret prema Oštrelju.

Gerilskim odredima Gornjeg Ribnika nare eno je da napadaju ustaško-domobranske kolone prema Srnetici, a gerilskim odredima na biha kom srezu da „do ekuju“ trupe i transporte na putu Biha —Petrovac.

U odbrani Oštrelja direktno su bili angažovani 1, 2. i 3. odred bataljona „Sloboda“. 1. odred držao je centralni deo odbrane ispod Oštrelja, 2. levo krilo ispod podnožja

²⁶⁹ Arhiv VII, k-153a, 39/1—1, Izveštaj MUP-a NDH, od 26. VIII 1941; k-239, 19/4—2, Neprijateljski izveštaj od 25. VIII 1941; Zb. NOR, IV/1, str. 648, Izveštaj Vrbaskog divizijskog podru ja od 30. VIII 1941.

planine Osje nice, a tre i desno krilo u pravcu pruge prema Srnetici. Istureni levi bok štitio je 4. odred, dok je 5. odred delovao sa severne strane Bos. Petrovca.²⁷⁰

U toku 23. avgusta ustaško-domobranske trupe uspele su potisnuti 4. i delove 2. odreda i sti i skoro do vrha Osje nice. 24. avgusta ujutro trupe generala Rumlera izvršile su jak pritisak prema 1. i 3. odreda s namerom da se do epaju Oštreljskog prevoja, koji je predstavljao „kapiju” prema Drvaru. 3. gerilski odred nije uspeo da se održi, ve se po eo povla iti, dok su se snage 1. odreda uporno držale na svojim položajima ispod Oštrelja sve do 15 asova istoga dana, kada su se morale posle nekoliko borbi prsa u prsa sa daleko brojnijim domobransko-uslaškim snagama povu i na Oštreljski prevoj, na koji su po ele stizati s bokova ustaško-domobranske prethodnice.

Pred ve e 24. avgusta, kada je položaj gerilskih snaga izgledao krajnje kriti an, došlo je do odlu uju e bitke i preokreta u korist gerilskih snaga. U ovom momentu važnu ulogu je odigrala vojni ka sposobnost operativnog oficira štaba bataljona „Sloboda” Slavka Rodi a, koji je uspeo prikupiti snage 1. odreda, manje delove ostalih odreda i masu ljudi iz Crvljivice i Drvara koji su pohitali bez oružja da pomognu gerilcima na Oštrelju i povesti ih najuriš prema ustaškim i domobranskim kolonama koje su izlazile na Oštrelj. Pred snažnim naletom ove grupe ustanika razbijen je centar fronta Rumlerovih trupa, sterran sa Oštrelja i prisiljen na povla enje.²⁷¹ U ovoj borbi gerilci su zaplenili 4 mitraljeza i znatne koli ine pušaka i municije.²⁷²

Ova pobeda gerilaca na centru ustani kog fronta pozitivno se odrazila na borbeni moral ostalih jedinica.

U toku 25. avgusta 2. gerilski odred je prikupio sve svoje snage i udario na ustaško-domobransku kolonu koja se probijala kroz planinu Osje nicu prema Oštrelju, razbio ju je i naterao u bekstvo. I u ovoj borbi ustaše i domobrani imali su velike gubitke u ljudstvu i ratnom ma-

²⁷⁰ Milan Zori , n.d., str. 224.

²⁷¹ Isto, str. 231 i 232.

²⁷² Zb. NOR, IV/1, str. 103.; Vlado Baji , Iz ustani kih dana u bosanskopetrova kom kraju, Ustanak naroda Jugoslavije knj. I. 1941, str. 788—793.

terijalu. Pored ostalog, zaplenjeno je 6 mitraljeza i ve a
koli ina pušaka i municije.²⁷³

Posle ovih poraza brojna ustaško-domobranska gru-
pacija generala Rumlera nije više preduzimala ja e
ofanzivne akcije prema Drvaru, ve je pristupila utvr i-
vanju i odbrani svojih polaznih položaja sa kojih je otpo-
ela napad na gerilce oko Oštrelja.

Tako se potpuno neuspešno završio poduhvat najja e
ustaško-domobranske grupacije u Rumlerovoj ofanzivi,
kojoj je bio poveren najvažniji zadatak u poduhvatu uni-
štenja ustani kog žarišta u Drvaru. 29. avgusta general
Rumler je povukao svoje trupe sa polaznih položaja prema
Bos. Petrovcu, a 30. avgusta je dobio zvani no nare enje
od domobranskog Glavnog stožera da obustavi napad
prema Oštrelju i Drvaru, ime je javno priznao neuspeh
svoje ofanzive.²⁷⁴

Neuspeh Rumlerove ofanzive zabrinuo je Nemce, koji
po inju da gube veru u snagu i sposobnost Nezavisne Dr-
žave Hrvatske, a posebno u njene oružane snage, za koje
otvoreno kažu da nisu sposobne da se suprotstave usta-
mcima.²⁷⁵

*

Pobede drvarskih partizana u drugom delu avgusta
pozitivno su se odrazile na poja anu aktivnost ustanika
i u susednim podru jima. 25. avgusta po ele su pod ruko-
vodstvom štaba gerilskih odreda za Janj i Pljevu pripreme
za napad na sva neprijateljska uporišta prema Jajcu i
Mrkonji u. Kao uvod u ovu akciju trebalo je da bude
likvidirana posada u Sipovu, koja je brojala preko 1.000
ustaša i domobrana naoružanih sa oko 770 pušaka, 37 pu-
škomitraljeza, 10 teških mitraljeza i jednim poljskim to-
pom. 26. avgusta izvršeno je prikupljanje ustanika, nešto

²⁷³ Milan Zori , n. d., str. 235.

²⁷⁴ Isto, 239.

²⁷⁵ Arhiv VII, mf London 19 H-310798 — Telegram ne-
ma kog konzula iz Sarajeva od 28. VIII 1941: „Kroatisches Militär
zu schwach an Zahl und Ausrüstung un Aufständischen virksam
entgegenzutreten“.

oko 250 pušaka, dok je ostatak snaga orijentisan prema Jajcu, Mrkonji u i komunikacijama, sa zadatkom obezbe- enja tih pravaca. Napad na garnizon u Šipovu prvo su otpo eli bombaši Sime Solaje ujutro 27. avgusta, a odmah iza toga usledio je silovit juriš oko 250 naoružanih boraca i oko 2.000 seljaka sa hladnim oružjem. Zbunjene i izne- na ene snage 28. pohodne požeške bojne (480 vojnika) razbijene su i dale se u pani no bežanje ve posle prvih juriša. Nešto brojnije snage ustaša i doma e milicije da- vale su žestok otpor na nekim ta kama, ali su oko 10 asova bile likvidirane i Sipovo je oslobo eno sa okolnim selima.²⁷⁶ Partizani su zarobili 6 oficira i preko 160 voj- nika i zaplenili 1 poljski top, 2 baca a, 7 teških mitraljeza 12 lakih mitraljeza i oko 250 pušaka.²⁷⁷ Iz ustaškog zatvora u Šipovu oslobo eno je oko 80 seljaka, koje je trebalo poubijati.²⁷⁸

Odmah po oslobo enju Šipova ustani ke snage bez odmora nastavljaju pokret prema ustaško-domobranskoj posadi u Jezeru. Pokušaj ja ih grupa ustaša da zadrže ustanike na liniji Ljolji i—Otomalj skršen je no u 27/28. avgusta. Ponovni pokušaj zapovedništva posade u Jezeru da 28. VIII 1941. organizuje odbranu mesta, usled opšte panike, koju je izazvalo nastupanje ustanika, nije uspeo i posada je u pani nom strahu nastavila sa bežanjem prema Jajcu.²⁷⁹

Ustani su i u ovim borbama zaplenili jedan manji top, jedan teški mitraljez i oko 20 pušaka.²⁸⁰ Za vreme borbi oko Šipova i Jezera manje ustani ke snage sa terena Janja izvršile su akciju na prugu Jajce—Donji Vakuf,

²⁷⁶ Arhiv MBK Banja Luka, k-10—212/15 i k-10, 205/15, str. 31 i 32; Krajiške brigade, str. 77; Arhiv VII, k-1, 28/2 — Izveštaj domobranstva iz Jajca od 28. VIII 1941.

²⁷⁷ U izveštaju MUP-a NDH od 28. VII 1941. — Arhiva VII, k-153a, 41/1—1, govori se o porazu posade u Šipovu: „Od 28. po- hodne bojne, od 480 ljudi stiglo je svega 3 astnika i 160 ljudi u Varcar Vakuf“.

²⁷⁸ Arhiv MBK, 10—205/15, str. 5, Sedanje u esnika; Radomir Mitri n. d., str. 165.

²⁷⁹ Arhiv MBK Banja Luka, 10—212/15, str. 32, 10—211/15, Se anje Nemanje Vlatkovi a i Ša ira Masli a; Arhiv VII, k-1, 28/2—21, Izveštaj velikog župana iz Jajca od 28. VIII 1941.

²⁸⁰ Zb. NOR, IV/1, str. 642, citirani izveštaj zap oruž. voda od 29. VIII 1941.

uništile jedan voz i 28. i 29. napale na pilanu „Pensini“, koja se nalazi na 2 km od Donjeg Vakufa.²⁸¹

U toku 27. i 28. avgusta ustani ke snage iz južnog dela mrkonji kog sreza proterale su neprijatelja sa ranije uspostavljene linije fronta i uz u eš e ogromne mase naroda krenule prema Mrkonji u. Posada u Mrkonji u, poplašena pokretima ove mase, im je doznala za poraz ustaško-domobranskih snaga na sektoru prema Jajcu, napustila je grad i bez borbe se povukla prema Banjaluci.²⁸²

Pobede partizanskih snaga kod Šipova, Jezera, Mrkonji a i oslobo enje svih mesta od ustaša doprineli su širenju ustanka na nekim sektorima mrkonji kog i jaja kog sreza i razvitku borbe uopšte u Bosanskoj krajini. U srpskim selima izme u Mrkonji a, Jajca i Jezera, gde ranije, usled blizine ja ih ustaških posada nije došlo do ustanka, narod se masovno podiže i priklju uje ustani - kim snagama.²⁸³

Ove pobede doprinele su širenju masovnog ustanka i u južnijim delovima banjalu ke Manja e i severnim delovima mrkonji kog sreza. Manja ki gerilski odred upotrebio je ove ustanike za rušenje komunikacije prema Klju u, Mrkonji u i Jajcu. 27. avgusta porušen je most na Ponoru i izvedena masovna akcija rušenja puta od Sitnice prema Mrkonji -Gradu i Klju u.

Po oslobo enju Mrkonji -Grada 29. avgusta ustani ke snage sa terena Manja e prenele su težište dejstava prema dolini Vrbasa i Banjaluci. Ve 30. avgusta grupa ustanika iz srpskih sela oko Bo ca uz masovnu podršku seljaka napala je Bo ac, likvidirala žandarmerijsku postaju i porušila drum Banjaluka—Jajce.²⁸⁴

²⁸¹ Isto.

²⁸² Izveštaj povereništva finacijske straže u B. Luci, Državni arhiv SR Hrvatske, — Fond dr. riznice — Odjel za financ, stražu, br. 314. Arhiv MBK, Banja Luka, mf 11-495, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 29. VIII 1941.

²⁸³ Arhiv VII, k-153a, 41/1.—1, Izveštaj MUP-a NDH od 28. VIII 1941; Arhiv MBK Banja Luka, 10—224/6, Se anje uri or a.

²⁸⁴ Zb. NOR, IV/1, str. 361, Izveštaj komandira 1. ete za Bos. krajinu od 17. IX 1941.

Ovi uspjesi partizanskih odreda Janja i Pljeve uticali su na olakšavanje položaja snagama Drvarske brigade, protiv koje su bile angažovane velike italijanske i ustaško-domobranske snage. Odmah po osloboenju Mrkonji a i prodora janjsko-ipljevskih gerilaca prema Jajcu nareno je glavnoj grupaciji ustaško-domobranskih snaga, pod komandom generala Rumlera u Bos. Petrovcu, da obustavi svaku aktivnost dok se ne rašisti situacija oko Jajca i Mrkonji -Grada.²⁸⁵

Potpuni prekid strategijski i privredno važnih komunikacija koje vode kroz ovaj kraj Bosne i opasnost da Jajce, u kome su postojali izvesni privredni nema ki interesi²⁸⁷ bude zauzeto od strane ustanika posebno su zabrinuli Nemce.²⁸⁷

Dolazak u Jajce novih 3.000 izbeglica²⁸⁸ iz obližnjih sela oko Jajca, sa približno isto toliko izbeglica koje su se povukle ranije pred ustanicima iz udaljenijih muslimanskih i hrvatskih sela uvelovalo je u gradu glad, bolesti i opštu paniku.²⁸⁹ Poraz ustaško-domobranske vojske kod Šipova i Jezera mu no je odjeknuo i me u ustašama u Banjaluci, gde se iz Mrkonji -Grada sklonilo oko 2.000 izbeglica, a gradska bolnica bila je krcata ranjenicima iz borbi oko Jajca.²⁹⁰ Ovakvo stanje izazvalo je opštu pometnju kod ustaša i Nemaca, a posebno kod opkoljene posade u Jajcu. Od 27. avgusta pa nadalje iz Jajca stiže

²⁸⁵ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-940, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 31. VIII 1941.

²⁸⁰ U dnevniku nema ke 718. divizije zabeležena je 28. VIII naredba nema kim trupama u B. Luci da krenu u Jajce i da zaštite fabriku od ustanika — Arhiv VII, k-44-H, 6/1.

²⁸⁷ U ovo vreme nema ki konzul iz Sarajeva javlja: „Nach hier vorliegenden Nachrichten Jajce ernstlich von Aufständischen bedroht. Verbindung mit Banjaluka seit Tagen unterbrochen. Jezorou vestlich Jajce eingeschert". — Arhiv VII, mf 1/19 H-310784.

²⁸⁸ Arhiv VII, k-153a, 41/1—1, Sedanje Boke urida, str. 6—9.

²⁸⁰ U izveštaju nema kog generala iz Zagreba od 5. IX 1941, govori se o poteško ama u Jajcu; „In Jajce befinden sich nach angabe des Obergespans zurzeit gegen 6 000 Flüchtlinge aus dem Aufstands-gebiet. In Jajce herrscht eine ausserordentlich grosse Lebenamittelknappheit, wenn man nicht sogar von einer Not sprechen will. In der Statat war kein Mehl aufzutreiben". — Arhiv VII, mf 1/17, H-309949.

²⁹⁰ Zb. NOR, IV/1, str. 190, Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta KPJ ure Pucara Starog, od 4. IX 1941.

niz telegrama i poruka u kojima se traži hitna pomoć ili se predviđa a neizbežna „katastrofa“.²⁹¹

Imaju i u vidu značenje Jajca i komunikacija za srednji deo Bosne, ustaše i Nemci nastoje da po svaku cenu sa uvaju svoje pozicije u Jajcu i okolnim garnizonima. Već od 29. avgusta počinje odvajanje ustaško-domobranskih i nemačkih jedinica sa drugih operativnih područja i njihovo odašiljanje prema Jajcu. Po naredbi Glavnog stožera domobranstva i Glavnog ustaškog stana poslana su prema Jajcu: ustaška bojna iz Bihaća, jedna ustaška bojna iz Bos. Petrovca preko Ključa i jedna kombinovana grupa sa bitnicom topova iz Sarajeva i Travnika.²⁹² U isto vreme prema ugroženom Jajcu kreću u nemačke trupe iz Banjaluke.²⁹³

Ustaški logor u Bugojnu i Kupresu okuplja oko 400 ustaških milicionera iz bugojansko-kupreških hrvatskih sela, koji zajedno sa ustaškim rojevima napadaju od pravca Kupresa i Bugojna preko Prusca, Lješeh i Pribeljaca, u zaleđe oslobođenog Janja i Pljeve.²⁹⁴

Od Banjaluke, preko banjaluke Manjača, dolinom Vrbasa i preko Ključa 31. avgusta kreće najbrojnija grupacija ustaškog pukovnika Lukca, pojačana sa nekoliko stotina milicionera²⁹⁵ i kolonom nemačke vojske koja je raspolagala sa nekoliko tenkova.²⁹⁶

Ustaničke snage na sektoru srezova Jajce i Mrkonjić iako su posle pobeda 27. i 28. avgusta bile brojno udvostručene, nisu bile u stanju uglavnom zbog političkih slabosti, da se odupru ovako snažnoj koncentraciji odabranih ustaških-domobranskih i nemačkih snaga.

²⁹¹ Arhiv VII, k-1, 28/2—1, veliki župan iz Jajca upućuje 28. depešu, u kojoj javlja da je katastrofa neizbežna. „Brza i jaka pomoć iz B. Luke spasila bi možda situaciju.“

²⁹² Arhiv VII, k-1, 29/2—1. Glavni stožer domobranstva od 29. VIII 1941.

²⁸³ Arhiv VII, 4/17, H-309949.

²⁹⁴ Mesud Hoti, Od Murtera do Janja, Ustanak naroda Jugoslavije 1941. godine, — knj. 1, str. 738.

²⁹⁵ Arhiv MBK, Banja Luka, mf 11-490 i 492. Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 31. VIII 1941 i 1. IX 1941.

²⁹⁰ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-482, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 4. VIII 1941; Zb. NOR, IV/1, str. 641, Izveštaj vod. zapovjed. oruž. voda Jajce od 30. VIII 1941.

Osnovna slabost ustani kih jedinica na ovom terenu bila je, izuzimaju i delove snaga sa terena Janja, njihova organizaciona nesredjenost. Gete i odredi, iako su imali svoje komande, nisu imali fizionomiju vojnih jedinica, nego su još uvek bili samo skup ustanika seljaka u kome je dolazila do punog izražaja samovolja pojedinih rukovodilaca i boraca.

Naro ito su bile slabe jedinice oko Mrkonji a i delovi snaga na Pljevi, u kojima su komandne položaje u etama i vodovima prigrabili šovinisti ki i velikosrpski orijentisane seoske gazde i špekulanti. Na elu jedinica iz Medne, Podršanice, Pecke i susednih mrkonji kih sela bio je pripadnik predratne etni ke organizacije u itelj Uroš Drenovi , koji sistematski od ustanka radi na suzbijanju uticaja Komunisti ke partije u ovom kraju. Grupa velikosrba oko Drenovi a formira polovinom avgusta štab odreda „Petar Ko i ”, koji u vreme borbi za Mrkonji name e svoju komandu i susednim ustani kim jedinicama. Formiranje u oslobo enom Mrkonji u pro etni kog odbora, u koji su ušli uglavnom trgovci velikosrbi, i odbijanje bilo kakve saradnje sa muslimanima bio je izraz Drenovi eve protivnarodne politike.

Pokušaj štaba NOP odreda za Bosansku krajinu, koji se na putu od Banjaluke prema Drvaru zadržao nekoliko dana na sektoru Mrkonji -Grada, da uti e na Drenovi evu grupu ostao je bez ikakvog uspeha. Komandant ovoga štaba pokušao je da održavanjem zajedni kog sastanka sa rukovodiocima iz Janja i Pljeve i iz okoline Mrkonji -Grada i planiranjem zajedni kog napada na Jajce za 5. i 6. septembra vrš e veže sektor Drenovi evog odreda za Janj i Pljevu, gde je radila grupa komunista, ali se ni ova zamisao nije ostvarila.

Samovolja u štabu i jedinicama Drenovi evog bataljona, loša organizacija komandovanja, mržnja prema muslimanima i itav niz drugih slabosti omeli su sprovo enje zaklju aka ovog sastanka i stvorili povoljne uslove za brzi uspeh ofanzive ustaško-domobransko-nema kih snaga, 2. septembra delovi ustaške kolone pukovnika Lukca iz Banjaluke, uglavnom zbog kukavi kog držanja nekih grupa iz Drenovi evog bataljona, iznenada su razbili odbranu

fronta prema Mrkonji u i ušli u grad.²⁰⁷ Delovi ustani kih snaga i štab NOP odreda za Bosansku krajinu povukli su se iz grada pod borbom, u kojoj je poginuo član zaštitnice štaba Mirko Kovačević.²⁹⁸ Po ulasku ustaša u Mrkonji najveći deo ustanika povlači se neorganizovano u šumovitije predele mrkonjičkog središta i tako omogućavaju ustašama da bez borbe ovladaju komunikacijom Mrkonji — Jajce i izvrše pripreme za napad na gerilske odrede u Pljevi i Janju.

Trećeg septembra ustaško-domobranske i nemačke snage otpočinju sa svih strana napad prema slobodnoj teritoriji Janja i Pljeve. Najprije ustaško-nemačka kolona sa tenkovima i uz aktivnu podršku avijacije napadala je od Jajca prema Jezeru, druga ustaška kolona od Jajca preko Cusine, Gorice i Sedinca prema Grbava kompolju i treća ustaško-domobranska kolona, ojačana znatnim brojem domaćih milicija, od pravca Vinac—Doganovci, komunikacijom Jajce—Donji Vakuf, prema oslobođenom Janju. Posebna grupacija, sastavljena od ustaša i ustaške milicije iz hrvatskih i muslimanskih sela Kupresa i Bugojna, nadirala je od Kupreškog polja, preko Blagaja prema zaležini gerilskih snaga Janja i Pljeve.²⁹⁹

U prvim odbrambenim sukobima sve četiri strane sa terena Janja i Pljeve davale su ogorčen otpor i uspele u toku prvog dana, uz znatne vlastite gubitke, da zadrže ustaše, domobrane i Nemce, ili da im uspore napredovanje. Međutim, prodor nemačkih motorizovanih snaga na pravcu prema Sipovu posle podne 3. septembra pokolebao je odbranu, prvo na ovom pravcu, a zatim i na drugim sektorima. Posebno snažan otpor su pružile ustaničke snage na pravcu prema Gorici. U vreme ovih borbi Drenovićevići su bili potpuno pasivni i povučen duboko u oslobođenu teritoriju prema planini Čardaku.

²⁹⁷ Zb. NOR, IV/1, str. 487 i 488.

²⁹⁸ Mirko Kovačević je predratni banjalučki komunist. Autor je poznate pesme „Po šumama i gorama“.

²⁹⁹ Arhiv VII, k-235, 32/4—1, Izveštaj policijskog odseka od 11. IX 1941; Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-584, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 4. IX 1941; Arhiv MBK Banja Luka, 212/15, Seoski ustanici, str. 2 i 3.

U toku 4. septembra, pod uticajem kolebljivaca i protetni ki orijentisanih elemenata, dolazi do opšte krize ustani ke odbrane; izuzev Solajine grupe, ostale se raspajaju, dok ustaše prodiru duboko u sela i pale, uništavaju i kolju stanovništvo koje nije uspjelo izbeći u planine.³⁰⁰ Dok su u toku 5. septembra i dalje sporedne kolone nastavile sa pljačkanjem srpskih sela i ubijanjem stanovništva, glavna kolona pod komandom ustaškog pukovnika Lukca nastavila je nadiranje i izbila 5. septembra u rejon Mliništa.³⁰¹

Najmasovnije pokolje srpskog življa u vreme ovog pohoda ustaše su izvršile na terenu Janja. Prema delimičnim popisima vršenim posle rata ustaše su na ovom terenu u toku ovih borbi poklale 2.360 lanova, od čega 237 dece ispod 6 godina i 555 dece od 6 do 15 godina.³⁰²

Posle prodora ustaških i domobranskih snaga na sektor Mliništa Glavni stožer domobranstva je planirao da te snage prodru u Drvar. Zato štab Drvarske brigade na sektoru Mliništa formira operativnu grupu ustaničkih snaga pod komandom Operativnog štaba sa Mliništa, u koju su pored ustanika iz drvarskog i glamočkog sreza trebalo da budu uključene i snage sa terena Janja i Pljeve, ustaničke snage iz Gornjeg Ribnika i odred „Petar Konić”.³⁰³ Do objedinjavanja ovih snaga nije došlo usled samovoljne protetni ki orijentisanih komandanata Uroša Drenovića i Savka Ponjevića, ali ostale snage Operativnog štaba za Mliništa pod rukovodstvom komuniste iz Drvara na ovom sektoru i komunikaciji između Jajca i Glamočevode vode uspešne borbe.³⁰⁴

Prodor dobro opremljenih ustaško-nemačkih i domobranskih jedinica preko oslobođenog Janja i Pljeve demoralisao je i broj ustanika janjsko-pljevskih odreda. Najveći broj četa se rasuo, a borci su sa svojim porodicama

³⁰⁰ Arhiv MBK, Banja Luka, k-10, 212/15, Se anje u esnika, str. 36.

³⁰¹ Arhiv VII, k-2, 8/1—14, Izveštaj puk. Franje Lukca od 5. IX 1941; k-153a, 50/1^—1, Izveštaj MUP-a NDH, od 6. IX 1941.

³⁰² Arhiv MBK Banja Luka, 205/15, Se anje u esnika.

³⁰³ Zb. NOR, IV/1, dok. 103, str. 233, Izveštaj od 8. IX 1941.

³⁰⁴ Isto.; Izveštaji MUP-a NDH za prvu polovinu septembra 1941.

pobegli u Vitorog i druge planine. Jedino je grupa Sime Solaje ostala na okupu i vodila uspješne borbe sa ustašama.³⁰⁵

Petog avgusta ustaše su krenule ja im snagama preko Pljeve sa ciljem da savladaju Solajinu grupu na Vitorogu, gde su bili sklonjeni i zbegovi naroda. 10. septembra grupa Sime Solaje, pomognuta ponovo okupljenim etama Dušana Metle i Cede Kljajića, napale su na ovu grupaciju na Kozilima, u snažnom jurišu je razbili i sterili je sve do Sipova, ubivši tom prilikom oko 60 ustaša. Ustaniци su pored ostalog materijala zaplenili 1 top i 6 teških mitraljeza i zadržali se u osloboenom Sipovu oko 24 asa.³⁰⁰

Posle ovog poraza ustaše se povla e iz sela Janja i Pljeve i ostavljaju ja e posade samo na komunikaciji Mrkonji —Jajce—Mliništa—Glamo .

Posle uspešnog prodora glavnine ustaško-domobransko-nema kih snaga pod komandom ustaškog pukovnika Lukca prema Mlinišćima Glavni stožer domobranstva, i pored upornog otpora gerilskih odreda pod komandom Operativnog štaba za Mlinišća, nastoji da održi Mlinišća i zauzme komunikaciju Mlinišća—Glamo , ime bi se ozbiljno ugrozio jugoisto ni sektor Drvarske brigade.³⁰⁷

Ustaško-domobranske kolone preduzimale su u toku 6. i 7. septembra nekoliko ja ih napada od Mlinišća i od Glamo a s namerom da ovladaju ovom komunikacijom, ali su ih gerilci na oba pravca onemogu ili.³⁰⁸

Posle ovih bezuspešnih pokušaja okupator i ustaše su kona no došli do saznanja da se narodni ustanak u ovom kraju ne može ugušiti vojnom silom i zato 9. septembra nude ustani kim vo ama pregovore koje štab gerilskog bataljona za Glamo po preporuci štaba Drvarske brigade odbija.³⁰⁹

³⁰⁵ Zb. NOR, IV/1, str. 288—291; Radomir Mitrić, n. d., str. 169.

³⁰⁰ Isto; U izveštaju Komande plivskih odreda od 11. IX 1941. izme u ostalog stoji: „Nismo se smjeli duže da zadržimo u Sipovu, jer lijevo krilo Drenovi a nije bilo obezbije eno, a desno od Savka Ponjevića”.

³⁰⁷ Arhiv VII, k-55, 1/2—99, Dnevnik generala Isera.

³⁰⁸ Zb. NOR, IV/1, 110, str. 246, Izveštaj Štaba bataljona geril. odreda za Glamo od 9. IX 1941.

³⁰⁹ Zb. NOR, IV/1, 111, str. 248; Isto, izveštaj od 9. IX 1941.

Ulazak italijanske vojske 9. septembra u Bos. Grahovo i delovanje italijanskih agenata znatno su uticali na slabljenje ustani kih jedinica oko Glamo a. Pod uticajem propagande iz Bos. Grahova u nekim jedinicama pojavljuje se samovolja i izdvajanje iz sastava bataljona.⁸¹⁰ Uloga i autoritet štaba bataljona, koji se nije bio najbolje snašao u komplikovanim mesnim prilikama, pod većtim udarcima italijanaša, po eo je još o itije da slabi. Zato štab Drvarske brigade na ovaj sektor upu uje zamenika štaba za Bosansku krajinu Miljenka Cvitkovi a, komesara Drvarske brigade Velimira Stojni a i vrši reorganizaciju štaba bataljona gerilskih odreda za Glamo.⁸¹¹

I u toku 7. i 8. septembra delovi grupe odreda pod komandom Operativnog štaba gerilskih odreda Mliništa vodili su žestoku borbu na prostoru Mliništa sa ustaškom pukovnijom pukovnika Lukca, kojom prilikom je poginulo oko 50 ustaša.³¹² Posle ove uspešne borbe odlučeno je da se 10. septembra ustaška grupacija u Mliništim objedinjenim gerilskim snagama napadne i uništi.³¹³ Borci i narod bili su raspoloženi za napad na ovu snažnu grupu od oko 2.000 ustaša, ali su i ovoga puta došli do izražaja kukavi luk i samovolja rukovodilaca gerilskih odreda iz okoline Mrkonji a. Neposredno pred napad Drenovi i Vasi povukli su svoje jedinice i tako izazvali kolebanje jednog broja ostalih gerilskih odreda.³¹⁴

No, i pored delimi nog u eš a ustani kih jedinica u napadu, ustaška grupacija pukovnika Lukca zbog zamorenosti trupa i znatnih gubitaka našla se u teškom položaju

³¹⁰ Arhiv VII, k-1701, 1—2/1, Stab bat. 3. IX 1941. predlaže štabu Drvarske brigade da se glamo ki gerilci zbog nediscipline pošalju na drugi teren ili da se šalje ve i broj partijskih radnika na taj sektor.

³¹¹ Zb. NOR, IV/1, 133, str. 233, Naredba štaba Drvarske brigade od 12. IX 1941; Arhiv VII, k-1701, 4—1/16. Naredba štaba part, odreda za Bosansku krajinu.

³¹² Arhiv MBK Banja Luka, Se anje grupe u esnika, str. 4.

³¹³ Zb. NOR, IV/1, 112 i 113, str. 250 i 251. Izveštaj štaba gerilskih odreda za Glamo od 9. IX 1941.

³¹⁴ Arhiv VII, k-1701, 6—2 i 2—1/20, Izveštaj štaba gerilskih odreda za Mliništa od 10. i 11. septembra.

i bila je prisiljena da 13. septembra pod borbom napusti Mliništa i uz podršku grupacije Metzger krene u Glamo, gdje stiže tek 16. IX 1941.³¹⁵

Posle razbijanja Rumlerove grupacije na Oštrelju pojačana je aktivnost snaga bataljona „Sloboda” i gerilskih odreda na sektoru Bihać i Kulen—Vakufa. Samo 29. avgusta uništeno je na putu Bravsko—Petrovac 6 domobranskih kamiona sa hranom i municijom i razbijena jedna polubojna 10. pešačke pukovnije. Ova polubojna je imala oko 40 mrtvih i ranjenih, dok je 12 vojnika zarobljeno.³¹⁶ Snage bataljona „Sloboda” stalno su napadale neprijateljske kolone i posade i na komunikaciji Petrovac—Bihać i Petrovac—Bos. Krupa. 21. satnija 10. zagrebačke pukovnije pobjegla je 31. avgusta iz Krnjeuše u Vrtoče, uz priznanje da više nije mogla izdržati napade gerilaca.³¹⁷

Ova satnija zajedno sa posadom u Vrtoče i napadnuta je noć 31. VIII/1. IX od delova bataljona „Sloboda” i uz pomoć gerilaca sa terena Bihać i iz Like potpuno razbijena. U kratkoj i žestokoj borbi domobranci su imali preko 80 mrtvih i teško ranjenih, 18 zarobljenih, dok su ostali, bacaju i opremu, pobjegli u šume i narednih dana, bez oružja nekako izbasali do Bihać. Prema domobranskom izveštaju iz obe satnije od 294 vojnika vratila su se zdrava (ali bez delova opreme) samo 163 domobranci.³¹⁸ Posada u Tarakovcu izmeću u Bihać i Vrtoče, im je obavještena za poraz posade u Vrtoče, pobjegla je u Bihać.³¹⁹

Nemoć u borbi sa gerilskim odredima bataljona „Sloboda”, ustaše su radi odmazde, pod zaštitom tenkova,

³¹⁵ Arhiv VII. k-55, 1/2—100. Dnevnik generala Isera; Arhiv VII, k-1701, 8—1/20, Izveštaj štaba gerilskih odreda Mliništa od 14. IX 1941.

³¹⁶ Zb. NOR, IV/1, 73, str. 161; Zb. NOR, IV/1, br. 296, str. 651.

³¹⁷ Zb. NOR, IV/1, 301, str. 664.

³¹⁸ Zb. NOR, IV/1, 301, str. 676.

³¹⁹ Zb. NOR, IV/1, 301, str. 671.

2, 3. i 4. septembra palile srpska sela oko Bos. Petrovca—Janjila, Bravski Vaganac, Rašinovac, Vodjenicu i druga.³²⁰

U akcijama odmazde domobrani i ustaše su u strahu od gerilaca, neprekidno pucali u šume i trošili ogromne količine municije. Glavni stožer Ministarstva domobranstva morao je izdati zapovjed trupama na sektoru Bos. Petrovca da se štedi municija.³²¹

Posle paljenja sela oko Bos. Petrovca, pa do 9. septembra, ustaše nisu izvodile veće ispade na oslobođenu teritoriju, dok je bataljon „Sloboda“, u svrhu odvlačenja pažnje od Kulen-Vakufa, oko koga su se tih dana vodile žestoke borbe, stalno vršio prepade na manje ustaško-domobranske snage.³²²

Devetog septembra jača domobransko-ustaška grupacija iz Bos. Petrovca pokušala je da ovlada položajima 1. i 2. odreda bataljona „Sloboda“ na Bukova kom brdu. Prepad ostalih gerilskih snaga „Slobode“ na Petrovac uplašio je ovu grupaciju i ona se morala vratiti da brani grad.³²³

Posle protjerivanja ustaško-domobranskih posada iz Krnjeuše, Vrto a, Lipe i Tarakovca,³²⁴ krajem avgusta i po etkom septembra, omogućena je jača koncentracija gerilskih odreda sa bosansko-petrovačkog i bihačkog sreza prema Ripu i Kulen-Vakufu. U naročito teškom položaju se nalazila ustaško-domobranska posada u Kulen-Vakufu, oko koje se obru ustanika sve više stezao. Veliki župan iz Bihaća u nekoliko izveštaja krajem avgusta uviđajući bezizlazan položaj posade u Kulen-Vakufu i predlaže da joj se hitno pomogne.³²⁵

26. avgusta uspela se probiti prema Bihaću jedna grupa ustaša iz Kulen-Vakufa sa 2.700 žitelja Hrvata i muslimana iz sela Borićevac, preko koje je komandant ustaško-domobranske posade u Kulen-Vakufu hitno tra-

³²⁰ Zb. NOR, IV/1, 91, str. 205, 744; Arhiv BK mf k-4, f-709, Izveštaje Velike župe Sana i Luka od 23. IX 1941.

³²¹ Arhiv MBK mf — Stožer Vrbas, divizijskog područja — naredba od 27. VIII 1941.

³²² Zb. NOR, IV/1, 101, str. 229 i 323, str. 738 i 739.

³²³ Zb. NOR, IV/1, 115, str. 257.

³²⁴ Zb. NOR, IV/1, 73, str. 182; 87, str. 198; 305, str. 676.

³²⁵ Arhiv VII, k-67, br. 22/9—1. Brzopjav generalu Lukiću od 20. VIII 1941.

žio pomo .³²⁶ Namera ustaša da posadi u Kulen-Vakufu pošalju pomo nije mogla biti ostvarena pošto je po etkom septembra otpo ela akcija gerilskih snaga za potpunu likvidaciju ovog uporišta. Snage 2. bataljona pod komandom Ma uke Pilipovi a i deo snaga Lapa kog bataljona pod komandom Stojana Mati a zauzele su 4. septembra ustaška uporišta na prilazima Kulen-Vakufu u selima ukovi i Orašac.³²⁷ Gerilski odredi usled slabog rukovo enja od strane štaba 2. bataljona nisu iskoristili ovu pobeđu za potpunu likvidaciju neprijatelja u Kulen-Vakufu, ve su obustavili gonjenje i po eli da vrše plja ku po muslimanskim selima.

Ovu slabost gerilskih odreda oko Kulen-Vakufa koristi ustaška posada i 5. I izvla i se iz opsade i kre e prema Biha u.

Prilikom proboja ustaše su naišle na štab 2. bataljona, razbile ga i ranile njegovog komandanta Marka Pilipovi a, koji je, U nameri da ne padne ranjen u ruke ustaša, izvršio samoubistvo. Zahvaljuju i snalažljivosti i odlu nosti grupe li kih odreda pod komandom Stojana Mati a i bosanskih (delovi 2. bataljona) pod komandom Nikole Karanovi a, ustaška kolona je presretnuta na Prkosima i na Dulibi i razbijena, a muslimanski živalj, koji su ustaše povele sa sobom vra en u Kulen-Vakuf.³²⁸

Oslobo enjem Kulen-Vakufa i okoline omogu ena je ja a koncentracija partizana na pravce Rip a, Biha a i oko komunikacije Biha —Bos. Petrovac.

Gerilski odredi oko Biha a bili su aktivni i po etkom oktobra, u vreme kada je po ela malaksavati aktivnost drugih jedinica Drvarske brigade. Oni su od 1. do 6. oktobra nekoliko puta napadali na ustaše na sektoru Rip a.³²⁹ 7. oktobra gerilski odredi iz Doljana, Lipe, Grbavice, Hrgara i Krnjeuše pod neposrednim rukovodstvom operativnog oficira štaba Drvarske brigade — Slavka Rodica

⁸²⁶ Isto.

³²¹ oko Jovani , n. ., str. 119 i 120.

³²⁸ Arhiv VII, k-1701 11—2/1 i 1—1/21. Izveštaj štaba Riso-va kog bataljona — Štabu Drvarske brigade; Arhiv IRP Sarajevo, br. 9824. Se anje u esnika od 9. V 1941; Arhiv MBK Banja Luka, mf-IV-706. Izveštaj velikog župana iz Biha a od 25. IX 1941.

³²⁹ Zb. NOR, IV/2, 108, str. 278—292. Izveštaj stožera Vrbaskog divizijskog podru ja od 14. X 1941.

vrše uspešan napad na neprijateljsko uporište u Ripu i oslobađaju ovo mesto. U ovoj akciji pored ostalog, zaplenjena su dva teška mitraljeza. Šovinisti koji nastrojeni pojedinci, potpomognuti komandirima Krnjeuške i Lazom Atlagićem,³³⁰ pokušali su i ovde da vrše pljačku i nasilja nad muslimanskim življem, ali ih je u tome odlučnom intervencijom sprečio Slavko Rodić. Posle rušenja Ripa koga klanca gerilske snage su se povukle iz Ripa i nastavile sa daljim napadima.

Rad partijske organizacije na uvršivanju partizanskih jedinica i organizovanje pozadine

Reorganizacija ustaničkih snaga kao neminovna potreba u vršenju i stabilizacije narodnog ustanka u Bosanskoj krajini uspešno je izvedena u toku druge polovine avgusta i u septembru samo u krajevima gde je delovao znatniji broj članova KPJ i izgrađenih aktivnih simpatizera Partije. U predelima gde se oskudevalo u izgrađenim političkim i vojnim kadrovima reorganizacija ustaničkih jedinica u ovom periodu je samo započeta i glavni deo posla oko vojničkog uvršivanja ustaničkih jedinica izvršeno se u toku oktobra i novembra prilikom formiranja prvih krajiških NOP odreda. No, i pored ovoga, i delimično reorganizacija ustaničkih snaga, pre svega formiranje nekoliko krupnijih štabova, bila je od velikog značaja za dalji razvitak narodnooslobodilačke borbe.³³¹ Ukidanjem krutih frontova, rasterećenje ustaničkih jedinica — izdvajanjem nenaoružanih ustanika i njihovim angažovanjem u pozadini kroz rezervne i radne jedinice, seoske straže itd. omogućena je veća efikasnost i pokretljivost partizanskih odreda i u isto vreme stvorene su povoljnije mogućnosti za organizovanje potrebnih aktivnosti u pozadini.

Jedan od važnih faktora koji je uslovio različit tempo u vršenju ustanka bio je neravnomerna raspoređenost članova KPJ na pojedinim područjima i neujednažen nivo

³³⁰ Izdao kasnije i streljan od partizana 1942. godine.

³³¹ Savo Popović, n. d., str. 242—246.

izgra enosti partijskog lanstva. U vreme podizanja ustan-ka u Krajini delovale su u selima i okupiranim gradovima 42 partijske elije³³² sa ukupno oko 280 lanova KPJ,³³³ ra unaju i u taj broj lanstvo iz Travnika i Livna. Oko etvrtine ovog broja bili su novoprmljeni lanovi, uklju- eni u partijske elije u razdoblju od maja do konca jula 1941. god. odnosno u vreme priprema za ustanak. I pored toga što se u vremenu pripremanja ustanka intenzivno radilo na organizacionom ja anju partijskih elija i idej- nom 'izgra ivanju lanstva, partijska organizacija nije imala dovoljno vremena za svoju idejno-politi ku do- gradnju.

Partijske elije i partijsko lanstvo bili su neravno- merno raspore eni na pojedina uža podru ja. Oko 95% celokupnog lanstva delovalo je u nekoliko privredno- -politi ki razvijenih podru ja — centara: Banjaluci, Liv- nu, Travniku, Kozari, Drvaru, Petrovcu, Biha u i Jajcu, dok je nekoliko desetina komunisti otpadalo na sva ostala podru ja. itava sela pa ak i srezovi nisu imali partijske organizacije.

Uza sve ovo ni postoje a partijska rukovodstva nisu potpuno bila organizaciono niti politi ki izgra ena i u vr- š ena. Ve smo ranije istakli da se jedan broj sreskih ru- kovodstava KPJ, usled otežavaju ih uslova delovanja na terenu srezova, a delom i zbog sporog prilago avanja novo- nastalim uslovima, zadržao u okupiranim gradovima i sa- mim tim smanjio mogu nost ve eg, uticaja na kretanja u srezu.

Pod prvobitnom pretpostavkom da e se oružanom borbom u oblasti uspešnije rukovoditi iz jednog industrij- skog i politi kog sektora i ve i deo Oblasnog komiteta i Vojnog rukovodstva zadržao se u okupiranoj Banjaluci ili u njenoj neposrednoj okolini. S obzirom na to da je ma- sovni ustanak potpuno paralisao svaki saobra aj u itavoj oblasti i otežao održavanje veza izme u pojedinih pod- ru ja, uticaj Oblasnog komiteta sveo se na Banjaluku, nje-

³³² Pregled u MBK — radila komisija na terenu, izložen na stalnoj izložbi.

³³³ Prora un sam izveo na temelju niza podataka iz izjava i se anja u esnika.

nu okolinu i na Kozaru — odnosno na predele gde su se u to vreme zadesili članovi Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu.

Na ovaj na in celovito delovanje Oblasnog komiteta KPJ u najburnijem razdoblju ustanka u avgustu svelo se na jednu četvrtinu krajiškog područja, dok su preostale tri četvrtine Krajine gde su se nalazila žarišta ustanka — Drvar i okolina, Podgrme, Janj i Pljeva — ostalo van potpunog njegovog uticaja.

Sli no je bilo i sa Oblasnim vojnim rukovodstvom za Bosansku krajinu. U vreme podizanja ustanka dvojica njegovih članova — Osman Karabegovi i Josip Mažar Soša — zatekli su se na Kozari a druga dvojica — Kasim Hadži i Branko Babi Slovenac — u gerilskom odredu na Star evici kod Banjaluke. Direktnim uključivanjem članova Vojnog rukovodstva u rukovo enje užim sektorima ili grupama gerilskih jedinica prestala je u stvari njegova funkcija kao glavnog vojnog organa ustanka u Krajini. Ovo potvrđuje činjenica da je polovinom avgusta Oblasno vojno rukovodstvo preimenovano u štab narodnooslobodilačkih odreda za Bosansku krajinu u izmenjenom sastavu: Danko Mitrov, komandant, Branko Babi, politički komesar, i Milenko Cvitkovi, zamenik komandanta.³³⁴ Štab NOP odreda za Bosansku krajinu se zadržao oko Banjaluke do kraja avgusta. Po stizanju vesti krajem avgusta o poredama bataljona „Sloboda” na Oštrelj, gerilskih odreda Janja i Pljeva kod Sipova i Jezera štab narodnooslobodilačkih odreda uz pratnju dvadesetak komunista iz odreda na Star evici kreće 30. avgusta iz okoline Banjaluke preko Han-Kola, Mrkonjić-Grada i Mliništa prema Drvaru. Na ovom putu štab je pružio stru na pomoć jedinicama oko Mrkonjića, Operativnom štabu sa Mliništa u Mliništim i štabu odreda oko Glamoča i stigao oko 10. septembra u Drvar. U Drvaru su se članovi štaba sastali sa članom CK KPJ Markom Oreškovićem, koji je uputio kritiku štabu što se pored tolikih zadataka i velike teritorije nalazi na okupu. Po savetu Marka Oreškovića članovi štaba su se podelili i krenuli u raznim pravcima: komandant

³³⁴ Zb. NOR, IV/1, str. 486—496; Arhiv MBK Banja Luka, k-10, seosnja u esnika; Krajiške brigade, str. 51.

Danko Mitrov sa grupom komunista koji su inili pratnju štaba u Podgrme , komesar štaba Branko Babi — preko Podgrme a u Kozaru, a zamenik komandanta Milenko Cvitkovi — preko Klju a u okolinu Banjaluke.

Oko 12. septembra u Podgrme je stigao komandant štaba narodnooslobodila kih odreda za Bosansku krajinu Danko Mitrov sa grupom komunista koji su pratili štab. U ovo vreme usled veoma slabih veza izme u Pokrajinskog komiteta KPJ i Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu sa rukovodstvom ustanka u Bosanskoj krajini, te redovnog zakašnjavanja i neadekvatnog prenošenja direktiva, vladala je u nekim delovima Krajine zbrka u nazivima, kompetenciji i strukturi pojedinih ustani kih rukovodstava.

U avgustu Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu primio je od Pokrajinskog komiteta KPJ za BIH uputstvo za reorganizaciju ustani kih jedinica, stvaranje vrš ih štabova i osnovnih jedinica — formacije etc.³³⁵ Verovatno je ovo uputstvo ra eno na temelju uputstva Glavnog štaba NOPOJ koje je dato kao direktiva po etkom avgusta pod naslovom „Zadatak narodnooslobodila kih partizanskih odreda“³³⁶, ali nedovoljno razra eno, tako da je posle dvadesetak dana stiglo novo uputstvo štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine. Ovo novo uputstvo za reorganizaciju jedinica, koje je stiglo u Krajinu oko 15. septembra, bilo je tako e nepotpuno i nedovoljno razra eno. Prema njemu na terenu Krajine trebalo je formirati tri bataljona, a ne odrede, kako je to diktiralo uputstvo Glavnog štaba NOPOJ iz avgusta. Ovi bataljoni trebalo je da budu for-

³³⁵ Prema ovom uputstvu, u okolini Banjaluke, gde su nove naredbe najbrže stizale, formirana je ve 28. VIII 1941. eta pod nazivom Prva eta za Bos. krajinu (Zb. NOR, IV/1, str. 354). Polovinom septembra formiran je štab ete i na Kozari. U izveštaju sekretara Oblasnog komiteta KPJ ure Pucara Starog, od polovine septembra, upu enom Svetozaru Vukmanovi u Tempu, stoji: „Prije dva dana sam primio izvještaj iz Kozare koji doslovce glasi ovako: „Primili smo zadnje direktive u pogledu obrazovanja štabova i eta. O ekujemo dolazak Banjalu kog štaba koji je imao za zadatak da obrazuje II štab eta u Kozari, mi u tom pogledu nismo ništa radili cijelih 8 dana, kako taj štab nije došao ni do danas mi smo pristupili organizaciji eta i štaba“. — Zb. NOR, IV/1, str. 368.

³³⁸ Uputstvo objavljeno u Biltenu Glavnog štaba NOPOJ br. 1, od 10. VIII 1941.

mirani: jedan na terenu Podgrme a, Drvara i okoline, drugi na terenu Kozare i tre i na prostoru centralne Bosne i Janja i Pljeve.³³⁷ Uskoro je usledio odlazak grupe rukovodilaca NOP-a iz Krajine na savetovanje u isto noj Bosni i u iš ekivanju nadopuna i eventualnih izmena ovih uputstava proces formiranja bataljona je usporen. S obzirom na to da je u ovo vreme proces širenja ustanka u Bosanskoj krajini doživljavao sve ve i uspeh, Danko Mitrov je verovatno na temelju dogovora sa sekretarom Oblasnog komiteta i odobrenja Pokrajinskog komiteta³³⁸ krajem septembra preformirao Stab NOP odreda Bosanske krajine u — Krajinsku diviziju, iji je komandant bio Danko Mitrov, a komesar Branko Babi .³³⁹ Sedište štaba Krajinske divizije bilo je u selu Majki -Japri u Podgrme u, a prvi akt upu en štabu divizije datira iz kraja septembra.³⁴⁰ Zbog velikog prostranstva oslobo ene teritorije i mnoštva jedinica štab divizije nije uspeo u vreme svoga postojanja do kraja oktobra da ostvari rukovode i uticaj na itavoj oslobo enoj teritoriji Krajine. Njegov delokrug rada uglavnom se prostirao na Podgrme i raniju teritoriju bataljona „Sloboda“.

Maksimalna naprezanja lanstva u organizaciji borbe uvetovali su u razdoblju od ustanka do oktobra zapostavljanje unutarpartijskog rada i organizacionog delovanja

³³⁷ Izveštaj štaba NO odreda za Bos. krajinu od septembra 1941. Zb. NOR, IV/1, str. 486—496. „Na povratku sam sreo vaše pismo bez datuma u kojem se govori o organizovanju triju bataljona i 8 eta“.

³³⁸ Svetozar Vukmanovi Tempo u svojim se anjima kaže da je prilikom ilegalne posete ure Pucara Starog Sarajevu (prema neprijateljskom dokumentu UNS-a u B. Luci, Pucar krenuo iz B. Luke u Sarajevo 2. VIII 1941) — upoznat o masovnom pokretu u Krajini i da se saglasio da se od ustani kih snaga formira divizija. — etrdeset godina, knj. 5, str. 135.

³³⁹ Rudi Kolak, Put štaba za Bos. krajinu iz Osmena na Podgrme , Ustanak, knj. 1, str. 773.

³⁴⁰ Arhiv VII, k-1700, 46/1—6, Dopis štaba bataljona „Sloboda“ upu en Štabu Krajinske divizije pre polaska Koste Nada na savetovanje u istu nu Bosnu.

partijske organizacije.³⁴¹ Fluktuacija lanstva partijskih elija, ogromne potrebe za kadrovima i stalna kretanja komunista iz mesta u mesto, iz jedinice u jedinicu potpuno su onemogu ili rad po elijama i partijskim grupama. Organizovan elijski rad delimi no se zadržao samo u krajevima i ustani kim jedinicama gde su se i po ustanku, zahvaljuju i postojanju nešto brojnijih partijskih kadrova, zadržale na okupu ve e grupe komunista, kao što je to bio slu aj na nekim terenima Kozare i Drvara. Uzeto u celini, komunisti su delovali uglavnom kroz ustani ke štabove i druge forme ustanka. Vaspitni rad me u lanovima i kandidatima KPJ, u ovakvoj situaciji neminovno je morao biti zapostavljen. Ogromne potrebe ustani ke mase i opštenarodne borbe bile su tolike da komunisti nisu imali vremena da se posvete vlastitoj izgradnji. Posledica ovog stanja bilo je smanjenje tempa brojnog porasta partijskih organizacija u razdoblju od jula do oktobra. Prema sa uvanim podacima u ovom razdoblju samo na Kozari, u Drvaru i okolini i ve im okupiranim gradskim centrima vršen je prijem novih lanova.³⁴²

U predelima gde su partijski komiteti izašli iz gradova na teren i ve im delom se uklju ili u ustani ke štabove, funkcija ranijih partijskih rukovodstava — sreskih i mesnih komiteta je slabija, dok je uloga vojnih rukovodstava rasla. Na nekim sektorima došlo je do potpune fuzije partijskog rukovodstva i rukovodstva operativne jedinice na doti nom podru ju. Na sektoru oko Banjaluke, ukljuju i tu i ve i deo podru ja centralne Bosne, formirano je 28. avgusta 1941. partijsko rukovodstvo, koje, prema izveštajima tog rukovodstva, objedinjuje politi ki rad u vojsci i pozadini i ima velikog uticaja na vojne poslove na tom podru ju.³⁴³

lanovi KPJ kao organizatori i najistaknutiji aktivisti u pripremi ustanka bili su pre ustanka ili u vreme njegovog podizanja imenovani od ustani kih rukovodstava ili

³⁴¹ Ovo je konstatovano na savetovanju koje je organizovao PK KPJ za BiH u Srednjem, 7. I 1942. Organizac. izveštaj Osniva - kog kongresa KP BiH — izd. 1948, str. 27.

³⁴² Zb. NOR, IV/1, str. 177 — Izveštaj komand. Drvarske brigade od 2. X 1941; Arhiv MBK Banja Luka, Se anje u esnika.

³⁴³ Arhiv SK BiH, III/1, str. 61. — Izveštaj politi kog kome - sara 1. etc.

partijskih komiteta, a esto i od boraca izabrani za politi ke radnike koji nose naziv politi ki sekretari ili politi ki komesari. Preko ovih ljudi kao i preko ostalih lanova KPJ Partija je u redovima ustanka ostvarivala politi ki uticaj.

Celokupna organizacija politi kog rada u ustani kim jedinicama ovisila je od niza subjektivnih i objektivnih faktora; na primer, od politi ke zrelosti i izgra enosti samog politi kog komesara, nivoa svesti ljudstva u gerilskom odredu, od stava komandira prema komesaru i njegovog odnosa prema politi kom radu, od objektivnih mogućnosti organizovanja politi kih asova u jedinici itd.

Politi ki rad najbolje je bio organizovan u avgustu i septembru u jedinicama bataljona „Sloboda" i u partizanskim bazama na Kozari — posle ukidanja frontova, gde je delovao dovoljan broj komunista. No i ovde su, a naro ito u jedinicama bataljona „Sloboda", bile prisutne nabrojane poteško e. Ve ina komandira odreda i vodova u bataljonu „Sloboda" — bivši oficiri i podoficiri — potcenjivali su ulogu komesara.³⁴⁴ Dešavalo se ak da su neki komandiri, plaše i se ja anja uticaja komesara, uništavali ili upropaštavali propagandni materijal koji je slat komesarima za idejno-politi ki rad u jedinicama.³⁴⁵ I pored nastojanja štaba bataljona „Sloboda" da se ove slabosti otklone, potcenjivanja komesarske funkcije od strane komandira i me usobna netrpeljivost izme u komandira i komesara bila je sve do prestanka delovanja Drvarske brigade.³⁴⁶ Komesarska funkcija najuspešnija je bila na terenu Kozare i na politi kom polju u razdoblju od kraja jula do oktobra 1941. godine Partija je na ovom terenu imala najviše uspeha.

itava organizacija idejno-politi kog delovanja me u ustanicima, a u prvo vreme i u pozadini, vršena je na Kozari preko komesara, a u izvršenju planova politi kog delovanja kompaktno su uzimale u eš a partijske elije i komande partizanskih jedinica u celini. Politi ka aktivnost i na ovom terenu, kao i u ostalim delovima Bosanske kra-

³⁴⁴ Arhiv VII, k-1700, 17-1/4, Izveštaj bataljona „Sloboda"; Zb. NOK, IV/1, str. 24.

³⁴⁵ Zb. NOR, IV/1, str. 202.

³⁴⁶ Arhiv VII, k-1700, 17-1/4, Izveštaj bataljona „Sloboda" od 15. IX 1941.

jine u ovom najranijem razdoblju, provo ena je preko vojnih štabova, odnosno preko komesara i politikih radnika pri tim štabovima, ali sa mnogo više sistematičnosti nego u drugim operativnim područjima. Politika uloga komesara pravilno je shvaćena, potpomagana i podržavana od vojnih rukovodilaca.

Na ostalim sektorima politički rad u ustaničkim jedinicama bio je slabije organizovan.³⁴⁷ U većem broju jedinica u Podgrme u funkcija komesara u prvo vreme nije pravilno shvaćena.³⁴⁸ Na terenu centralne Bosne u većini partizanskih jedinica bili su za komesare postavljeni komunisti koji su izašli iz Banjaluke,³⁴⁹ od kojih se prilikom broja u novim uslovima na selu nije snašao. Na sektoru Janja i Pljeve komesarska dužnost bila je uspostavljena u četama u Pljevi, ali uloga komesara nije bila pravilno shvaćena i u većini jedinica ona je smatrana kao pomoćna, administrativna, a ne politička funkcija.³⁵⁰

*

Komunistička partija u Bosanskoj krajini nastojala je da uključi i sve faktore u ustaničkim jedinicama i uopšte da angažuje sve raspoložive napredne snage u ustanku kroz najrazličitije forme delovanja na glavnom zadatku — na proširivanju baze ustanka i na uključivanju u borbu hrvatskog i muslimanskog seljaštva, kao i na sprečavanju bratoubilačke borbe između srpskog, hrvatskog i muslimanskog naroda. Ovaj zadatak je bio otežan usled delovanja okupatorske i ustaške propagande, kao i postojanja me uver-

³⁴⁷ U izveštaju Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od 5. III 1942, u vezi sa slabostima u političkom radu govori se: „Dešavalo se slučajeva da su naši ljudi određivali za komesare svakoga ko je došao iz grada, a opet, u nezahvatu pojedinih sektora sa naše strane, borci su sami birali komesare, koji su esto prljali ime političkog komesara, čak se dešavalo da su komesari bili popovi, ljotićevci i otvoreni neprijatelji naše Partije“.

³⁴⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 71—79. Zapisnik sa konferencije vojnih i političkih rukovodilaca KNOP odreda, od 22. I 1942.

³⁴⁹ Zb. NOR, IV/1, str. 354—360. Izveštaj političkog komesara 1. čete za Bosansku krajinu od 17. IX 1941.

³⁵⁰ Zb. NOR, IV/1, str. 489, Izveštaj od septembra 1941.

ske mržnje i nacionalne netrpeljivosti. Rezultat delovanja mnogobrojnih faktora naročito u vreme vladavine stare Jugoslavije na razjedinjavanju naroda doveli su do delimične podvojenosti između Srba na jednoj, muslimana na drugoj i Hrvata na trećoj strani.³⁵¹ Ova pojava bila je istorijski uslovljena i nastala je pod uticajem određenih faktora — pre svega delovanja konzervativnih i reakcionarnih snaga u redovima muslimanskog i hrvatskog življa i nepomirljivog stava ogromne većine srpskog seljaštva prema muslimanima i Hrvatima. Na putu suzbijanja fame o krivnji svih muslimana i Hrvata za zločine nad Srbima, i u nastojanjima da ustanike masovno zauzmu pravilan stav prema ovome žiteljstvu, najveće smetnje bili su pojedini uticajni velikosrpski šovinisti i elementi koji su se u početku našli u ustaničkim jedinicama kao i stihija i anarhija u nekim ustaničkim jedinicama kroz koje su se najčešće manifestovali uticaji ovih velikosrpskih i reakcionarnih snaga staroga režima, zatim, delovanje ostataka starih monarhističkih i buržoaskih političkih stranaka i partija i najrazličitiji vidovi velikosrpstva i šovinizma.

Masovni ustanak srpskog življa, pored svojih mnogobrojnih pozitivnosti, neminovno je morao u sebi poneti i neke slabosti, među kojima i veliku mogućnost ispoljavanja dejstva raznih šovinističkih elemenata, špekulanata. Opštenarodni ustanak je svojim snažnim zahvatom povukao u svoje redove pojedince, pa čak i slojeve onih koji iz različitih razloga (od uvreda, klasnih obzira itd.) ne bi inače prihvatili borbu protiv okupatora. Međutim, u fazi opštenarodnog ustanka oni nisu smeli izostati, jer bi na taj način izgubili ugled u masama. Oni su krenuli u borbu i od samog njegovog početka su pokušavali da je usmere u pravcu svojih klasnih i ekonomskih interesa. Usled nedovoljne neupućenosti i zaostalosti masa i malobrojnosti partijskih kadrova oni su u nekim krajevima

³⁵¹ Lažna je i tendenciozna tvrdnja jednog od rukovodilaca nemačke manjine u NDH dr Strodlja da je hrvatski i muslimanski življaš u Krajini 100% bio naklonjen novoj NDH, ali je činjenica da je jedan prilikom ovog življa, sticajem određenih istorijskih uslova, gajio iluzije u NDH. Vidi izveštaj dr Strodlja od 27. I 1942, Arhiv VII, k-40-F, 23/8. (Na nemačkom).

imali prili no uspeha, pa su ak zauzeli i neke vode e polo-
ložaje u ustani kim jedinicama. Koriste i ove vojne po-
ložaje, oni su odmah po dizanju ustanka nastojali da osta-
nu izdvojeni, samostalni, odbijaju svaku saradnju sa osta-
lim jedinicama i štabovima na ijem elu su bili progres-
sivni ljudi i komunisti, ne priznaju nadležnost viših šta-
bova i sli no. Ova pojava je bila najkarakteristi nija za
ona podru ja gde je kulturna i politi ka razvijenost bila
najslabija i gde je uticaj Partije bio nedovoljan, kao, na
primer, u delovima centralne Bosne i oko Mrkonji a. Ali
je, zahvaljuju i naporima partijske organizacije, ipak je-
dan broj ovih grupa privu en u redove NOB-a i kasnije
uklju en u sastav krajiških odreda. Usled nedostatka par-
tijskih kadrova i nedovoljne politi ke delatnosti neke od
ovih separatisti kih grupa su se održale i kasnije postale
glavna uporišta etni ke izdaje.³⁵²

U jednom broju ustani kih jedinica stihijnost se izra-
žavala u drugom obliku. One su priznavale nadležnost ru-
kovodstava i štabova, poštovale rukovode u ulogu Partije,
simpatisale i cenile KPJ i SSSR, ali u isto vreme držale se
potpuno neprijateljski prema muslimanima. Ovo je naro-
ito karakteristi no za krajeve gde su „doma e” ustaše
samostalno ili uz pomo okupatora i ustaša iz drugih kra-
jeva izvršile masovne pokolje nad srpskim življem i tako
do kraja zaoštrili mržnju izme u muslimanskog i srpskog
življa, koja se ranije kroz decenije taložila u narodu.

Ovo je prouzrokovalo mržnju i neprijateljski stav
prema muslimanima ak i kod znatnog dela gerilskih od-
reda Drvarske brigade, a naro ito u njenom 2. bataljonu.

Posle oslobo enja Kulen-Vakufa, 6. septembra, sti-
hija, nepovezanost seoskih odreda, nedisciplina i mržnja
prema muslimanima došle su do punog izražaja u ovom
bataljonu Drvarske brigade. Komandant bataljona Petar
ilas,³⁵³ iz Begluka, koga su posle pogibije Marka Pili-
povi a na taj položaj istakli šovinisti ki nastrojeni ele-

³⁵² Širi podaci u mom radu „ etni ka izdaja u Bos. krajini” —
Zbornik krajiških muzeja za 1962. godinu.

³⁵⁸ Delatnost i lik ovoga žandarma reljefno je opisao Jovo
Relji , n.d. str. 391—408.

menti, prepustio je itavu situaciju stihiji i oko hiljadu muslimana iz Kulen-Vakufa koji su u oko 90 izbegli kih kola pohvatani na putu od Kulen-Vakufa prema Biha u,³³⁴ predao u ruke razjarene ustani ke mase. Dok su zarobljeni domobrani iz 12. satnije (Hrvati) uglavnom svi pušteni, ustanici, neprijateljski raspoloženi prema muslimanima, ve na putu od Covke, gde je kolona naroda i domobrana zarobljena, prema Kulen-Vakufu po eli su ubijati odrasle muslimane iz Kulen-Vakufa, bez ikakvog isle ivanja i utvr ivanja krivice tih ljudi. U Kulen-Vakufu su hteli da ubiju i tri lana KPJ koji su za vreme borbe oko mesta sara ivali sa ustanicima i na džamiju istakli crvenu zastavu, ali ih je odlu nom intervencijom spasio lan CK KPJ Vladimir Popovi , koji se tih dana zajedno sa grupom španskih boraca zadesio u Donjem Lapcu.³⁵⁵

U no i 6/7. septembra, u vreme dok su odredi Nikole Karanovi a, Stojana Matija i grupa odreda iz Oraša kog Brda i okolnih sela, prema Bos. Petrovcu i Drvaru, vodili borbe sa ustašama na položajima prema Biha u³⁵⁶, šovinisti, okupljeni oko komandanta 2. bataljona Pere ilasa, u svrhu podgrevanja mržnje Srba prema muslimanima, otkopali su masovne grobnice srpskih porodica u Kulen-Vakufu, koje su po etkom avgusta poubijale ustaše, optužuju i za ove zlo ine sve muslimane. Ovim postupkom šovinisti ki elementi su uspeli izazvati još ve u mržnju kod dela ustanika i seljaka prema muslimanima i u gradu pokrenuti opštu hajku protiv muslimana.

U ovakvoj situaciji razjarena masa no u izme u 6. i 7. septembra ubija oko 900 muslimana, uglavnom žena i dece, i u isto vreme plja ka i pali grad.³⁵⁷ Nekolicina komunista i naprednijih boraca koji su se tu zadesili odlu no su se suprotstavili ovom pokolju i spasili oko 500 žena i

³³⁴ Arhiv VII, k-86, 55/4-1, Izveštaj 3. oruž. puk. od 12. IX 1941; k-61a, 44/15-1, Izveštaj oružništva od 16. IX 1941.

³⁵³ Košta Nad, Iz ratnih dana, etrdeset godina, knj. 5, str. 318.

³⁵⁰ Arhiv BK Banja Luka, mf, IV/709.

³⁵⁷ u rezoluciji banjalu kih muslimana od 22. XI 1941 (Zb. NOR, IV/2, dok. 164, str. 432) navodi se broj ubijenih — 1.365 — ali je on preteran, verovatno zbog toga što su uvedeni svi poginuli, ra unaju i i ustaše poginule u borbi.

dece, koji su preba eni prvo u muslimansko selo Bjelaj, a zatim u Bos. Petrovac.³⁵⁸

Pojava šovinizma bila je i u drugim jedinicama Drvarске brigade, oko Knina, u glamo kom kraju³⁵⁹, pa ak i u nekim odredima bataljona „Sloboda”. Politi ki sekretar bataljona „Sloboda” u svom izveštaju Drvarskoj brigadi od 15. septembra 1941. govori o ovome problemu na terenu bataljona i kaže: „Ono što se može naro ito ista i, to je dosta slabo shvatanje našega stava prema drugim narodima. Dakle, šovinizam je prili no razvijen u odredima oko Vrto a i Vodjenice, ali ga nije teško razbiti”.³⁶⁰ Dalje, u istom izveštaju on navodi da je baš u asu kad je stigao u Vrto ki odred vo ena diskusija izme u grupe boraca kako da se likvidira jedna zarobljena muslimanka sa dvoje dece. Posle dužeg razgovora o ciljevima naše borbe, objašnjavanja uzroka koji su doveli do pokolja srpskog življa, 0 srodnosti i zajedni kim interesima Srba i muslimana, isti ti borci ugostili su doti nu muslimanku sa decom i otpratili je u muslimansko selo Bjelaj.

Sli nih i još težih pojava mržnje nekih ustanika prema muslimanima i Hrvatima bilo je i u Podgrme u, Janju 1 Pljevi i- Cazinu. Ovome je mnogo doprinela ustaška propaganda i pripisivanje svih zlo ina nad Srbima „doma oj” ustaškoj miliciji u ovim krajevima, iako se zna da su glavnu re u najmasovnijem pokolju kod Sanskog Mosta i Biha a izvršile emigrantske ustaške satnije uz asistenciju okupatora i doma ih ustaša.

Rezultat ove propagande i nabujale mržnje bio je taj da su mnoge ustani ke grupe u ovim krajevima pošle u ustanak pod parolom borbe protiv „Turaka”. Tako imamo pojavu da se zakletva organizatora i rukovodilaca vojni ki najaktivnijeg odreda u Podgrme u, iz Jelašinovaca i okoline, na kome se nalaze potpisi kasnije proslavljenih par-

³⁵⁸ Arhiv IRP Zagreb, br. 251. Izveštaj štaba bataljona „Sloboda” od 15. IX 1941; Zb. NOR, IV/1, 114, str. 253 i 254; Arhiv VII, k-170, 4/1—7.

³⁶⁸ Zb. NOR, IV/1, dok. 222, str. 489, Izveštaj štaba za Bos. krajinu od septembra 1941.

³⁰⁰ Zb. NOR, IX/1, dok. 11, str. 26.

tizanskih komandanata, završava re enicom: „Pograbiše svijetlo oružje, pa na Turke juriš u iniše.”³⁸¹

Produbljivanje jaza izme u muslimanskog življa i Srba ustanika, na emu su uporno radile — na jednoj strani ustaše, a na drugoj šovinisti ki nastrojjeni elementi u redovima ustanika, i ustani koj pozadini u ovom kraju jedan je od glavnih razloga prili no kasnog izlaženja muslimana lanova Partije iz Bos. Krupe i Novoga na oslobo enu teritoriju. Čak i sekretar Mesnog komiteta KPJ iz Bos. Novog, po dolasku u Majki -Japru, 6. septembra, bio je razoružan i tek na intervenciju Milana Li ine i Sime Bjelajca pušten.³⁶²

Posle ovoga slu aja ve ina muslimana komunista koji su izašli u Podgrme u borbu ili bili raspore eni od Oblasnog komiteta za politi ke radnike na ovom terenu morali su uzeti ilegalna srpska imena.

Sli na situacija je bila na sektoru Janja i Pljeve. Ovde ni u septembru, posle izvesnog vojnopoliti kog u vrš iva nja gerilskih odreda, nisu primani muslimani komunisti i rodoljubi koji su izlazili iz gradova u srpska sela s name rom da se bore protiv ustaša i okupatora. Tako politi ki komesar štaba gerilskih odreda Janja i Pljeve 11. septembra piše štabu Drvarske brigade: „Ja vam šaljem dva druga muslimana do vas jer masa ne e da ih primi u svoje redove, jer postoji veliki razdor izme u Srba i muslimana i teško da se to izglati”.³⁶³

No nigde nisu konfesionalne suprotnosti bile tako za oštrene kao što je to bio slu aj u politi ki, kulturno i najzaostalijem predelu Bosne i Hercegovine — Cazinskoj krajini.³⁶⁴

U Cazinskoj ili Dubokoj krajini u predelima gde su izdvojene kompaktnije grupe Srba i muslimana po etkom avgusta došlo je do formiranja dve verske fronte — na jednoj strani isto srpska, obojena velikosrpskim šovinizmom i na drugoj strani muslimanska, politi ki neodre-

⁸⁰¹ Arhiv MBK Banja Luka, k-3, 20-2 — Originalna zakletva rukov. ustanka iz Jelašinovaca i ostalih sela.

⁸⁰² Arhiv VII, k-1997, 2—9, 10 i 11/5, Se anje u esnika od 29. V 1951.

⁸⁶⁸ Zb. NOR, IV/1, dok. 131, str. 291.

⁸⁰⁴ Teritorija predratnih srezova Biha i Bos. Krupa na lijevoj strani Une i cazinski srez.

ena ali do krajnjih granica zagrižena verskim fanatizmom.

U unutrašnjosti ovog područja srpsko žiteljstvo, koje je pre ustanka bilo delom uništeno a delom pokršteno, postalo je predmet sukoba između muslimanskih ustaških prvaka i ustaša Hrvata, a delimično i između muslimana i manjih grupa hrvatskog življa koji se ovde nalazio, ime se još više zapetljavalo nesnosno stanje u ovom kraju. U selu Zlopolje kod Bihaća muslimani i Srbi su se podigli protiv hrvatskih porodica, a u nekim predelima Tržićkih Raštela — Srbi i Hrvati protiv muslimana.³⁶⁵ Vrhovni poglavar islamske veroispovesti Reis-ul-ulema u jednoj predstavi od 30. IX 1941. žalio se Potpredsedništvu vlade NDH na loš postupak ustaša prema Srbima koji su prešli na islam i navodi da su takvi ljudi od strane ustaša poubijani.³⁶⁶ Na drugoj strani žalile su se neke ustanove NDH na konkurenciju koju im ine muslimani u akciji pokrštavanja Srba. U jednom dopisu Ministarstva unutrašnjih poslova NDH od 24. IX 1941. upućuju optužbu na račun kazinskih muslimana: „Ovo što muslimani ine, ini se kao da je nastalo doba Turaka u ovim krajevima. Po njihovom ponašanju i vladanju u Bosni ne smije biti druge vjere do islamske i stoga tjeraju da sve pređu na islam, u protivnom bi ih poklano ili protjerano, a šta oni već zapravo danas ine.“³⁶⁷ Kao reakcija na ovo i slična pisma ustaša usledilo je nekoliko optužujućih pisama muslimanima u kojima su slične stvari pripisivane Hrvatima.³⁶⁸

Nedostatak napredne političke aktivnosti u ovom području i rata na ovom delu Cazinske krajine i potpuno odsustvo partijskih kadrova po dizanju ustanka uslovljavali su veliku opasnost od opšteg bratoubilačkog rata između muslimana i Srba i dali povoljne izgledove ustašama da se na ovom terenu u potpunosti ostvari zamisao o usobnom istrebljivanju srpskog i muslimanskog življa. Pomoću Partije iz susednih hrvatskih krajeva — Banije, Korduna i Like — iako je došla sa izvesnim zakašnjenjem, u septembru i oktobru, delimično je

³⁰⁵ Arhiv IRP Zagreb, br. 251, Izveštaj Štaba bataljona gerilskih odreda za Liku — Štabu Drvarske brigade od avgusta 1941.

³⁶⁰ Arhiv VII, k-213, 45/4-2.

³⁶⁷ Arhiv VII, k-213, 13/3-2.

³⁶⁸ Arhiv VII, k-310a, 15/4-1, k-310a, 24/4-1, Žalbe muslimana.

omela ovaj ustaški plan i pomogla formiranje jezgra naprednih snaga, koje će povesti u zajedničku borbu narod ovog kraja, bez razlike na veroispovest.

U toku avgusta brojna ustaška muslimanska milicija pali srpska sela, naročito ona koja su imala manje ustanika i grupe i koja su bliže ustaških uporišta.³⁶⁹ Na nekoliko mesta oko Kladuše ubijeno je u to vreme oko 4.600, a kod Cetingrada oko 2.000 žena i dece.³⁷⁰ Samo od 8. do 10. avgusta iz srpskih sela, iz zapadnog i južnog dela cazinskog sreza, zatražilo je zaštitu kod žandarmerijske stanice ravno 4.865 žena i dece, koji su pobjegli od pokolja i opasnosti od muslimanske milicije.³⁷¹

Stanje u susednim predelima u Hrvatskoj u ono vreme nije išlo u prilog održavanju ustanika u ovome kraju. Na celom dvorskom srezu³⁷² i delimično na Kordunu u avgustu nije došlo do ustanka i u većini pograničnih sela u ovim krajevima ostale su na svojim mestima žandarmerijske stanice i vršile kontrolu prelazanja na svoja staništa na području. Ovo je bio jedan od glavnih razloga što su se ustanici ke snage u znatnom delu ove teritorije po ele

³⁶⁹ U lanku Moše Pijade koji je objavila Borba br. 31, od 20. XII 1942. pod naslovom „Muslimani Krajine protiv bratoubilačkog rata“ izmeću u ostaloga piše: „Po popisu od 1931. g. bilo je u srezu Bihać 14 000 muslimana, 14 000 pravoslavniha i 4 000 katolika, a u cazinskom 34 000 muslimana, 11 000 pravoslavniha i 1 000 katolika. U ustaškim pokoljima srpski deo stanovništva skoro je uništen, srpska sela popaljena i imovina razgrabljena. Tako muslimani danas čine ogromnu većinu. Sem toga u V. Kladuši ustaše su bile dovele i 8 300 Srba iz Like, većinom žena i djece, koji su bili „prešli“ u katoličku vjeru, pa su ih na grozan način pobili. (Ubijali su ih po muslimanskim avlijama). Krvoloč Balen, ustaški emigrant, kada je dolazio u V. Kladušu u kafanu Emina Redžića, sav krvav i s rukama natopljenim krvlju žena i djece, odgovorio je — kad mu je kafedžija ponudio da opere ruke — Ne ovo je moja hrana“.

³⁷⁰ Hronika Velike Kladuše, str. 12 i 13.

³⁷¹ Dokumentat u Arhivu VII, k-153a, 23/1-1. — MUP NDH, u izveštaju od 10. VIII 1941. godine, izveštava: „U kotaru Cazin, župa Krbava i Psat, kod mesta Ravno, podiglo se oko 1 000 neorganizovanih muslimana samo od sebe protiv Srba. Nešto Srba uspelo je pobjeći, a preostalo su poklali muslimani. Srpske žene, njih oko 4 865 pobjegle su do oružništva postaje Ravno, gdje se i sada nalaze. Od zapovjednika divizije (ono je u B. Luci) poslano je na lice mjesta oko 80 ljudi da primire muslimane, koji su opljačkali sve što je srpsko“.

³⁷² Franjo Knebl, Ustanak u kotaru Dvor, četrdeset godina, knj. 5, str. 354—357.

ve nekoliko dana po ustanku znatno osipati. U šumama su ostale samo grupe najodvažnijih boraca pod oružjem. Veliki broj življa, a naročito porodice kojima su muškarci bili pobijeni, po ele su se u drugom delu avgusta vraćati u svoja sela i tražiti odobrenja za prelaženje na katoličku ili islamsku veroispovest.³⁷⁸ Deo stanovništva koji je izbegao u sela Korduna i Banije u kojima nije bio podignut ustanak tako e je po eo masovno prelaziti na rimokatoličku veru. Masovno prelaženje na rimokatoličku veru izazvalo je još ve u mržnju ustaške muslimanske milicije prema Srbima, koja na nekim mestima prisiljava Srbe da vrše ponovni prelaz sa rimokatoličke na islamsku veroispovest. Beležnik iz Cetingrada — Hrvat žalio se 11. IX 1941. god. da i pojedine hodže iz kladuške opštine dolaze u srpska sela ili zbegove i traže da pravoslavci koji su primili katoličku veru pre u na islam, jer da im prelaz na katoličku veru nije garancija da ne e ponovo biti pljačkani, proganjani i ubijani.³⁷⁴ Prema izveštaju MUP-a NDH od 24. IX 1941. muslimanska ustaška milicija tražila je od oko 3.000 Srba izbeglica u selima Kordunski Ljeskovac, Sadilovac i Nova Kršlja da prime islam (iako se ve prilično broj ovih odlučio da pre e na rimokatoličku veroispovest), preteći da e i posle prelaska na katoličku veroispovest biti poubijani.³⁷⁵

Prema kompaktnijoj grupi srpskog življa u ovoj buziškoj opštini, koja je imala nešto bolje naoružane ustaničke jedinice, ustaška muslimanska milicija nije smela u prvoj polovini avgusta izvoditi dublje pljačke ispade. Ustaška milicija, u ovoj opštini je redovno bilo dosta muslimanskih izbeglica iz drugih krajeva Bosanske Krajine, uspela je u toku 4. avgusta da proдре bliže granici Dvorskog sreza i da popali nekoliko srpskih sela.³⁷⁶ 23. avgusta, kad su se ustaničke snage i na ovom sektoru, pod uticajem objektivnih teškoća (neobezbeđeno zaleće

³⁷⁵ Arhiv IRP Zagreb, IA 27/IX. 1941. Prema izveštaju MUP-a od 27. IX 1941. samo iz sela Rujnica podnelo je molbe za prelaz na rimokatoličku veru 60 žitelja.

³⁷⁴ Arhiv VII, k-213, 2/3-2 i 2/3-5.

³⁷⁶ Arhiv VII, k-213, 45/3-1. Izveštaj MUP-a NDH od 24. IX 1941.

⁸⁷⁸ Miloš Suzić, Na granici jugozapadne Banije, Ustanak, knj. 6, str. 781—786.

prema dvorskom srezu), znatno osule, udarilo je u oslobojena sela u ovom kraju oko 3.000 ustaških milicionera, od kojih najveći i broj naoružan hladnim oružjem i otpoeli su sa ubijanjem svega žiteljstva koje nije uspevalo da pobegne.³⁷⁷ Popaljena su i opustošena srpska sela: Rado, Dobro Selo, Banjani, Glodina, Glavica, Ivanjska i delovi susednih banijskih sela.³⁷⁸ Ustaše i žandari sa terena dvorskog sreza radi izazivanja još jače mržnje izmeu muslimana i Srba u Cazinskoj krajini insceniraju otpor protiv ustaške milicije, u kome je ubijeno pet ustaša milicionera sa terena bužinske opštine i nekoliko ih je zarobljeno i zatvoreno.³⁷⁹ Ovaj sukob muslimana i ustaša Hrvata bio je u stvari rezultat naraslih suprotnosti izmeu ustaških prvaka muslimana i Hrvata u ovim predelima Bosne i Hrvatske.³⁸⁰

Tobožnje angažovanje ustaša Hrvata sa terena dvorskog sreza u borbi protiv muslimana i u „zaštiti“ ugroženog srpskog življa postiglo je propagandni cilj i doprinelo rastrojstvu i rasulu ustaničkih snaga na ovom sektoru. Samo mali broj politički najsvesniji ustanika ostaje na okupu u zabaenim selima i šumama, dok se ostali vraćaju u svoja sela, odlaze u opštine i kotareve, prijavljuju ustaškim vlastima, dok se jedan manji broj prebacuje u Srbiju.

Na zadatku rešavanja teških problema iz oblasti meunacionalnih i meukonfesionalnih odnosa u Bosanskoj krajini kroz itavo ovo razdoblje bilo je usmereno težište celokupne političke aktivnosti KPJ. Korišene su sve mogućnosti za obaveštavanje naroda o uzrocima i mogućim posledicama bratoubilačkih sukoba i netrpeljivosti među narodima. Posebno važnu ulogu u rešavanju ovog problema odigrala je živa i pisana reširena ličnim kontaktima i preko grupnih formi delovanja — sastanaka, sjela, ita-

³⁷⁷ Arhiv VII, k-239, 24/4-1, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 30. VIII 1941. Arhiv VII, k-153a, 37/1-1 — Izveštaj MUP NDH od 24. VIII 1941.

³⁷⁸ Milan Suzi, n.d.

³⁷⁸ Arhiv VII, k-195, 2/10-1 do 2/10-4, Zapisnik od 29. VIII 1941, raen u kancelariji VŽ Krbava i Psat.

³⁸⁰ Arhiv VII, k-213, 13/3-1, Izveštaj VŽ Modruš i Ogulin, od 26. IX 1941 (O ovom izveštaju VŽ Modruš iz Ogulina žalili se na rukovodstvo VŽ Krbava i Psat što ne e da spre i nasilje divljih ustaša).

la kih grupa, konferencija i masovnih narodnih zborova. Naslanjaju i se na predratnu tradiciju moba, ve ernjih sela i narodnih zborova, sve ove forme koriš ene su ve u avgustu na itavom ustani kom podru ju.

Prvi narodni zbor na oslobo enoj teritoriji Drvara i okoline održan je 10. VIII 1941. u Bastasima, nedaleko od Drvara uz prisustvo oko 500 ljudi, žena i omladine. Glavni govornik na ovom zboru komandant štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo i okolinu Ljubo Babi , govore i o razvoju i ciljevima ustanka, podvukao je zna aj borbe protiv anarhije i stihije u ustani kim redovima: „Ona mora suzbijati anarhiju" (misli na narodnu vojsku, — primedba autora) „plja ku i nasilje nad mirnim stanovništvom bez obzira na narodnost i veru, ona se mora pokazati dostojnom i sposobnom da ve od šamoga po etka zasniva poredak narodne pravde i slobode".³⁸¹

U Janju je održan veliki narodni zbor u selu Grbavici ve 30. jula, na kome je govorilo nekoliko komunista rukovodilaca ustanka u ovom kraju.³⁸²

Sli ni narodni zborovi održavani su i na ostalim oslobo enim podru jima. Nešto manji skupovi, za koje se ve u ustanku udoma io naziv „konferencija" ili prosto sastanak, na kojima su pretresana odre ena i konkretna pitanja, održavani su ve u toku avgusta u svim oslobo enim podru jima Krajine. Inicijatori za održavanje ovih konferencija u ustanku, usled malog broja sposobnih kadrova u pozadinskim organima, bili su naj eš e vojni štabovi ili politiki komesari. Tako je u prvoj polovini septembra organizator konferencija u Medenom Polju, Bjelaju, Vrto u, Krnjeuši, Skakavcu i Smoljani bio politiki sekretar bataljona „Sloboda" Ilija Došen.³⁸³

Na ve ini ovih konferencija pretresani su istovetni problemi, na primer, politika situacija u zemlji i svetu, uzroci i ciljevi ustanka, „. . . a naro ito je podvu en naš stav prema drugim narodnostima i verskim grupa-

³⁸¹ Milan Zori , n.d., 199.

³⁸² Arhiv MBK Banja Luka, 212/15, Se anje u esnika.

³⁸³ Milan Zori , n.d. str. 200.

⁸⁸⁴ Isto.

Iako ne postoje sačuvani podaci o radu manjih skupova naroda, italika, grupa, sela, dogovora, može se zaključiti, prema prijedlozima u esniku, da su ove forme obaveštavanja ljudi već u ustanku mnogo doprinele širenju ideje narodnooslobodilačke borbe i laganom podizanju političke svesti najširih slojeva naroda.

Analogno opštem stanju u pojedinim područjima proces odvajanja muslimana i Hrvata od ustaške NDH³⁸⁵ i njihovog zbližavanja sa Srbima i uključivanja u zajedničku borbu tekao je negde sporije, negde brže.

U periodu avgust—oktobar najviše uspeha su postigli ustanici u Kozari. Saradnja Srba, muslimana i Hrvata na terenu Kozare u vreme ustanka doprinelo je brojnije učestvovanje muslimana i komunista u pripremanju ustanka u kozarskim selima i kasnije u predvođenju ustaničkih odreda u borbama sa ustašama i u zaštiti srpskog življa.

Zahvaljujući i ovome samo na terenu Kozare u ustanku slobodno se kreću i ustanici komunisti muslimani pod svojim imenima.

Važnu ulogu u objašnjavanju oslobodilačkog cilja ustanka među muslimanima i Hrvatima odigrali su domobrani koji su zarobljavani od ustanika i puštani kućama. Još u fazi priprema ustanka u toku juna i jula po zadatku mesnih rukovodstava KPJ učesnici su pojedini komunisti i aktivisti Partije u domobranstvu sa zadatkom da tamo politički deluju. Preko ovih ljudi, kasnije po dizanju ustanka, ostvarivane su veze između grupa saradnika i simpatizera u domobranskim jedinicama i ustaničkih komandi ili rukovodstava ilegalnog NOP-a u gradovima. Predavanje bez otpora prvih grupa domobrana u ustanku bio je jednim delom rezultat delovanja simpatizera KPJ u redovima domobranstva.

Dobar postupak ustanika i srpskog življa u pozadini prema prvim zarobljenim domobranima bio je snažan momenat za pridobijanje novih grupa za predaju i u objašnjavanju među muslimanima i Hrvatima ciljeva ustan-

³⁸⁶ Sami Nemci smatraju da su ustaše zbog svojih oštrih mera prema Srbima pošli gubiti deo pristalica. — Vidi Ladislaus Hory, n.d. str. 101.

ka.³⁸⁶ⁱ Ve ina domobrana puštenih iz partizanskog zarobljeničtva prema kojima se pravilno postupalo i kojima su objašnjeni ciljevi borbe postajali su u neprijateljskoj pozadini nosioci agitacije za NOP. U izveštaju Zapovedništva Bosanskog divizijskog područja od 10. oktobra u vezi sa ovim stoji: „Sa pouzdane strane doznao sam da pojedini asnici, do asnici i domobranci koji su bilo u borbi, bilo to svojom nepažnjom, pa čak i samovoljnom predajom dospeli u ruke etnicima (ustanicima — prim autora), pa posle razoružani i vraćeni natrag, pričaju u gradu po gostionicama, brijunima i drugim javnim mestima o humanim i o ovim anskim postupcima, gošćenju naših zarobljenika od strane etnika i komunista.“³⁸⁷

*

Posebnu ulogu u obaveštavanju masa na oslobojenoj teritoriji i širenju naprednog uticaja i istine o NOB-u odigrala je partizanska štampa, koja je u razdoblju od početka ustanka pa do oktobra bila najjača i najuspešnije idejno propagandno sredstvo Partije. Najveći deo štampanih materijala iz predratnog doba bio je uništen, a delimično za uslove oružane borbe i zastareo. Poznaju i ulogu štampe u vaspitanju ljudi, ustaničkih štabovi u Krajini odmah posle prvih akcija na primitivnim sredstvima počinju da prekucavaju, prepisuju ili umnožavaju dnevne izveštaje, da štampaju letke, proglase, pozive, tekstove partizanskih zakletvi, pa i manje izvode iz marksističke literature. Najviše uspeha u ovome imali su komunisti Drvara, koji su već 22. jula 1941, na nekoliko dana pre ustanka, formirali specijalni organ pod nazivom „Gerilski informativni biro“ (GIB) sa zadatkom da se bavi na terenu okoline i Drvara agitacijom i propagandom.³⁸⁸ S obzirom na to da je GIB raspolagao solidnim kadrovima za pisanje, njegov uticaj se proširio prvo na sektor Drvarske brigade,

³⁸⁶ Prema sećanju Koste Nada, objavljenom u Zborniku sećanja trideset godina, knj. 5, str. 319 — u oslobojenom Drvaru i pored silnog rovačenja proetničkih elemenata narodni sud je oslobodio 140 zarobljenih domobrana, a samo jednog, koji je bio fašista — osudio na smrt.

³⁸⁷ Zb. NOR, IV/2, str. 314.

³⁸⁸ Arhiv MBK Banja Luka, 10 168 i 167/12, Sećanje u esnika.

a zatim posredstvom štampanih materijala na itavu Krajinu i deo Hrvatske.

Pored niza letaka i kra ih dnevnih radio-izveštaja koje je GIB štampao ve prvih dana avgusta štampan je nedeljni informativni vesnik pod naslovom „Gerilac“. Prvi njegovi saradnici i ure iva i bili su: Nikica Pavli , Pero Mora a, Bosa Zivkovi , Jela Bi ani i još neki drugi. Nekoliko dana kasnije, 7. avgusta, izašao je drugi broj „Gerilca“, sa pove anim brojem strana.³⁸⁹ Ve ova prva dva broja rasturana su po itavoj jugozapadnoj Bosni i Lici. U toku avgusta i septembra štampano je još 5 brojeva, tako da je „Gerilac“ izašao ukupno u 7 brojeva.³⁹⁰ Od 23. avgusta po eo je izlaziti svaki drugi dan i „Geril ev dnevnik“, koji je' u kra em obimu donosio svežije vesti.^{31,1} U toku septembra „Gerilac“ i „Geril ev dnevnik“ rasturani su po itavoj Bosanskoj krajini, po oslobo enoj teritoriji, a jedan manji broj i u pozadini neprijatelja.

Odlukom štaba Drvarske brigade 7. oktobra Gerilski informativni biro preimenovan je u Partizanski obavешtajni biro — POB, tako da je i sedmi broj „Gerilca“ izdan pod nazivom „Partizan“. Polovicom oktobra po odluci štaba gerilskih odreda Bosanske krajine — POB iz okoline Drvara prešao je u Podgrme i postao organ ovog štaba, dok je list „Partizan“ postao list pokreta Bosanske krajine.³⁹²

U razdoblju od ustanka pa do oktobra štampane su radio-vesti, leci i proglasi na još nekoliko mesta u Bosanskoj krajini, kao, npr. na Kozari, u Podrgme u, na terenu Janja i Pljeve i okupiranoj Banjaluci.

Partizanska štampa, a pre svega izdanja GIB-a u Drvaru, iako štampana primitivnim sredstvima i u ograni enom tiražu, odigrala je veliku ulogu u vaspitanju boraca i pozadine u upoznavanju naroda i vojske sa zbivanjima u svetu i zemlji i uopšte u naporima u vrš enja narodnog ustanka u Bosanskoj krajini.

³⁸⁹ Arhiv VII, k-88, 1/3.

³⁹⁰ Izuzev prvog broja svi ostali brojevi su sa uvani i primerci se nalaze u Arhivu VII, k-88.

³⁹¹ U Arhivu VII nalaze se sa uvana prva tri broja „Geril evog dnevnika“, — k-88.

³⁹² Zb. NOR, IV/2, str. 55 i 34.

Komunisti kao organizatori i rukovodioci narodno-oslobodilačkog pokreta i u Bosanskoj krajini u razdoblju ustanka našli su se na najtežim i najodgovornijim mestima u prvim ustaničkim grupama, vodovima, seoskim odredima, četama i bataljonima. Prirodno je da se u ovakvoj konstelaciji borbe istu organizaciju rada i života pozadine uzeti u svoje ruke komande i štabovi teritorijalnih jedinica.

Za formiranje novih organa vlasti postojale su na ustaničkim teritorijama povoljne okolnosti pošto u ovim krajevima nije trebalo mnogo napora za rušenje ustaške vlasti. U najvećem delu Krajine — gde je nastanjen srpski življ — ustaše zbog krutog neprijateljskog stava prema Srbima nisu uspele da uvrste, a na mnogim mestima ni da formiraju svoje organe vlasti. Prilikom sakupljanja dažbina, otkupljivanja ili oduzimanja namirnica, pozivanja ljudi na kuluke ustaše su povremeno koristile usluge seoskih knezova iz predratne Jugoslavije, ali isti nisu imali nikakva ovlašćenja, već su morali najstriktnije da ispunjavaju volju ustaških patrola. Civilna ustaška vlast u opštinama i srezovima, kako je to ranije rečeno, nije se uspela do ustanka uvrstiti. Svu vlast u ovom razdoblju u opštinama imaju komandanti ustaških tabora — tabornici, ustaški poverenici i komandiri žandarmerijskih stanica. U sreskim centrima vlast su držali u rukama komandanti ustaških logora — logornici, koje je na te položaje postavio ustaški stožernik u Banjaluci dr Viktor Gutić.

Prema tome, pošto u najvećem delu Krajine posle kapitulacije stare Jugoslavije i raspadanja stare vlasti nastaje ustaško bezvlašće, ustanici nisu morali ulagati mnogo napora u rušenje organa vlasti ustaške NDH u ovim krajevima.

Proces formiranja novih organa narodne vlasti u Bosanskoj krajini bio je prilagođen specifičnostima pojedinih ustaničkih područja usled čega dolazi do različitih naziva za prve ustaničke organe narodne vlasti, kao, na primer: „komesarijati“, „odbori“, „poverništva“, „revolucionarnopolitički odbori“ itd.

Organizator prvih organa narodne vlasti na terenu Drvara i okoline u ustanku bio je štab gerilskih odreda za Drvar i okolinu i kasnije — od 20. avgusta pa do dolaska Italijana u Drvar — štab Drvarske brigade.

Prvi pozadinski organ formiran je nekoliko dana po ustanku, na sastanku štaba gerilskih odreda za Drvar i okolinu i Sreskog komiteta KPJ, a nosio je naziv Vojno revolucionarno vijeće. U ovo vijeće ušao je širok krug pozadinskih i vojnih rukovodilaca: svi komesari odreda na teritoriji štaba, predstavnici Sreskog komiteta KPJ za srez drvarski i predstavnici nižih organa vlasti na terenu sreza. Ovaj organ imao je zadatak da se bavi najvažnijim pitanjima rada i borbe na ovom terenu, a za rad je bio odgovoran narodu.³⁹³

Na predlog Vojnog revolucionarnog vijeća, a u skladu sa potrebama široke oslobođene teritorije, formirano je u početku avgusta nekoliko odbora za pojedina pitanja komunalnog, privrednog, ekonomskog i društvenog života u Drvaru i njegovoj okolini. Na čelu ovih odbora stajali su komesari, zbog čega se u dokumentima i odborima često nazivaju komesarijatima.

Komesarijat za komunalna pitanja, na čijem je rukovodioca bio izabran Bogdan Kusić, imao je zadatak da rješava celokupan kompleks komunalnih problema u oslobođenom Drvaru.

Komesarijat za industriju, sa komesarom Nikolom Koltom, imao je zadatak da organizuje proizvodnju industrijskih preduzeća u Drvaru i na oslobođenoj teritoriji i da se brine o materijalnom obezbjeđenju radnika.³⁹⁴

Komesarijat za ishranu, pod rukovodstvom komesara Ilije Miljevića, trebalo je da se brine o prehrani vojske i naroda na celokupnoj oslobođenoj teritoriji. „Od njenog rešenja“ (misli se na prehranu) „možemo slobodno reći, zavisi hoćemo li moći i izdržati u borbi, hoćemo li moći od-

³⁹³ Zb. NOR, IV/1, str. 20; „Borba“ od 16. VI 1961, članak general-pukovnika Milutina Morača, Ustanici dan u Drvaru, nastavak 6.

³⁹⁴ Arhiv Muzeja u Drvaru — f-NU 1941. — Naredba br. 1. Štaba ger. odreda za Drvar i okolinu od 4. VIII 1941.

braniti njene tekovine".³⁹⁵ Najvažniji izvor ishrane ve od ustanka bili su dobrovoljni prilozni naroda.³⁹⁶

Komesarijat za javnu bezbednost, pod rukovodstvom komesara Vase Triki a, uz saradnju i koordinaciju sa vojnim organima ustanka dobio je odgovoran i važan zadatak u borbi za o uvanje tekovina ustanka na terenu Drvara i njegove okoline.³⁹⁷

Komesarijat za pravosu e, sa komesarom Milanom Bursa em, imao je zadatak da vodi sudske poslove, sem onih koji podležu pod nadležnost vojnih sudova.

Komesarijat za trgovinu i zanatstvo, sa komesarom Milanom Bosni em, dobio je zadatak da organizuje zanatstvu proizvodnju, naro ito grane zanatstva ije su usluge bile neophodne za ustanak.³⁹⁸

Tre eg avgusta formiran je u Drvaru i prvi Opštinski odbor, u koji su ušli predstavnici iz svih sela bivše drvarske opštine; iz Crvljivice i Podova — Milan Babi , iz Zaglavice — Joco Grubor, iz Bastasa — Jandrija Tomi , iz Sipovljana — Ljubo Medarevi , iz Drvar-Sela Mihailo Banjac, iz Kamenice Nikola Bodroža i nekoliko odbornika iz samog mesta. Rad u Opštinskom odboru u Drvaru bio je organizovan po odsecima; Finansijski odsek, Prosvetni odsek, Ekonomat za snabdevanje naroda i vojske, Istražni odsek i Narodni sud. Predsednik ovog odbora bio je Bogdan Runi iz Crvljivice.³⁹⁹

U isto vreme bili su birani, ili ukoliko prilike nisu dozvoljavale izbore, postavljeni i lanovi seoskih vije a sa zadatkom da vrše funkciju vlasti na selu.⁴⁰⁰ U nekim selima seoska vije a birana su još pre podizanja ustanka. Na primer, u selu Trubaru, nekoliko dana pre ustanka, na konferenciji naroda izabran je za svako selo po jedan ovek u odbor, koji je dobio zadatak da se brine o redovnom

³⁹⁰ Zb NOR, IV/1, str. 21.

³⁹¹ Arhiv VII, k-1701, 30-2/1, Dopis štaba Drvarske brigade od 15. IX 1941.

³⁹² isto od 19. IX 1941. — Arhiv VII, k-1701, 28-2/1; k-1701, 1-1/14, 33-2/I.

³⁸⁸ Arhiv MBK Banja Luka, 10—176 i 177/12, Se anje u esnika.

³⁹⁹ Milan Zori , n.d., str. 183, 184.

⁴⁰⁰ Arhiv VII, k-1701, 16-2/1. — Izveštaj komesara Drvarske brigade — komandantu.

obraivanju letine.⁴⁰¹ Briga o sabiranju letine ostala je i po ustanku veoma važna zadaća za sve seoske veštace.

„Seoska viještaca imaju važnu zadaću. Stajati s puškom u ruci na braniku sela i vrjeti i žito, to je zadaća koju selo mora ostvariti. Ima ljudi bez pušaka koji pored smjene u borbi, mogu i treba da rade zajednički, da vršu žito kod onih kućanstava gdje su muške glave pod puškom, u borbi. Treba sa udati zalihe, prihvatiti stoku koju izbjeglice iz pojedinih sela gube, pomoći i izbjeglim, dati im skrovišta, rada i hrane“.⁴⁰²

Vojno revolucionarno veštace u Drvaru, komesarijati, opštinski odbori i seoska veštaca odmah po formiranju pristupili su poslu i rešili niz veoma odgovornih zadataka. Neke od težih i komplikovanijih zadataka rešavalo je zajednički kim snagama po nekoliko komesarijata. Komesarijat za komunalna pitanja uz pomoć Komesarijata za ishranu rešio je problem smeštaja i opskrbe oko 400 izbeglica iz Like i oko 300 deportiraca iz Slovenije. Već i broj ovih izbeglica raspodeljen je po porodicama u Drvaru i okolini, dok je manji deo smešten u napuštene zgrade. Komesarijat za industriju pokrenuo je rad industrijskih preduzeća u Drvaru. Za organizaciju rada ovih preduzeća zaduženi su najiskusniji komunisti (rukovodilac pilane Ilija Materić, rukovodilac železnice — Jovo Kecman, celuloze Milan Adamović itd.).

Komesarijat za industriju po sebi je isplativ nadnice radnicima i uz pomoć Komesarijata za ishranu organizovao je kuhinje za radnike po preduzećima. Sekretarijat za zanatstvo organizovao je pod rukovodstvom iskusnog radnika Miloša Bauka radionice za izradu uvenih bombi „drvar anki“ i radionicu za opravku oružja.

Komesarijat za ishranu izvršio je popis zaliha hrane u trgovinama i magacinima preduzeća i osnovao nekoliko narodnih kuhinja.

Komesarijat za trgovinu i zanatstvo otvorio je nekoliko zanatskih radnji za potrebe građanstva i vojske i organizovao razmenu i trgovinu. Ovaj komesarijat je aktivno delovao protiv švajcarske trgovine.⁴⁰³

⁴⁰¹ Arhiv MBK Banja Luka, 10—176 i 177/12, Seoska viještaca u esniku.

⁴⁰² Zb. NOR, IV/1, str. 21.

⁴⁰³ Arhiv MBK Banja Luka, 10—177/12, Seoska viještaca u esniku; Zb. NOR, IV/1, str. 21.

Prilikom posete Drvaru u prvoj polovini avgusta 1941. lan CK KPJ Marko Oreškovi dao je dobru ocenu organizaciji i radu ovih prvih organa borbene narodne vlasti u Bosanskoj krajini.⁴⁰⁴

Na terenu štaba gerilskih odreda za Bos. Petrovac formiranje prvih organa narodne vlasti vršeno je pod snažnim uticajem iz Drvara⁴⁰⁵ i analogno tome istovetnim formama. Ve ina seoskih organa narodne vlasti na terenu Bos. Petrovca u ovo vreme su birani, ali nisu ni retki primeri postavljanja tih organa od strane štaba gerilskih odreda za Bos. Petrovac. Naredbom ovog štaba formirana je 19. avgusta „Mjesna politika vlast u Oštrelju" od tri lara.⁴⁰⁶ Ovaj organ vlasti nije mogao biti biran zbog toga, što je ve i deo naroda iz Oštrelja izbegao. Prema sa uvanim dokumentima može se zaključiti da su na terenu sreza Bos. Petrovac prvi organi narodne vlasti još vrše i više bili povezani za vojne štabove. Komande nekih seoskih odreda na terenu ovog sreza i same su uzimale na sebe važna pitanja iz organizacije života i rada pozadine i rešavale ih esto bez u eš a pozadinskih organa narodne vlasti. Stab bataljona „Sloboda" morao je intervenirati kod nekih seoskih odreda da se rasterete od nepotrebnih poslova koje bi trebalo da rešavaju pozadinski organi. Dopisom bataljona „Sloboda" od 20. septembra opominje se komandir 3. odreda „Bravski Vaganac i Šekovac" da je formiran odbor za ishranu i da se pojedine komande rasterete te brige „pošto postoje organi koji o tome treba da vode brigu".⁴⁰⁷ U istom dopisu kaže se da komanda ovog odreda ne sme vršiti nikakve raspodele žita, a da košenje žita treba organizovati u dogovoru sa pomenutim odborom. Iz ovoga proizlazi da je najvažniji zadatak ovih odbora bila briga o ishrani, jer je ishrana u pasivnijim krajevima koji su uz to bili optere eni prehranom ve eg broja izbeglica bila najteži problem. U dopisima štaba bataljona „Sloboda" u avgustu i septembru najviše se pažnje posve uje ovome zadatku; na primer,

⁴⁰⁴ Isto.

⁴⁰⁵ Arhiv VII, k-1700, 15/1-5 — Dopis štaba bataljona „Sloboda" od avgusta 1941.

⁴⁰⁶ Zb. NOR, IV/1, str. 48.

⁴⁰⁷ Isto, str. 420.

u naredbi br. 3 od 3. septembra 1941. kaže se da je sakupljanje letine važno isto tako kao i borba protiv neprijatelja; „U reonima gdje se ne vode borbe mora se što hitnije organizovati sabiranje poljskih plodova i sre ivanje ljetine . . . Pitanje daljnje ishrane naše vojske kao i ostalog stanovništva je isto tako važno kao i borba protiv neprijatelja. U neprijateljske ruke ne smije pasti ni jedan kilogram žita, krompira i dr., a isto nijedno grlo stoke”.⁴⁰⁸

U jednom broju sela bosanskopetrova kog sreza funkciju prvih borbenih organa narodne vlasti vršili su izabrani ili odre eni poverenici, a neki od ovih nazivaju se „knezovi”. U jednom dopisu bataljona „Sloboda” od 22. septembra upu enom odredu u Bunarevima piše: „Najbolje bi bilo da knez sela Bunarevi do e u Oštrelj kod civilne vlasti, koja e ocijeniti koliko isti mogu dobiti soli”.⁴⁰⁹ Nešto kasnije „knez” u selu Kapljuvu dobio je zadatak da organizuje sabiranje žita zatvorenog špijuna.⁴¹⁰ Prema ovome, izgleda da se ovde za novoizabrane ili imenovane seoske poverenike privremeno bio zadržao naziv „knez” iz stare Jugoslavije. Na bosanskopetrova kom srezu bilo je i drugih naziva za seoske poverenike ili njihove pomo ne organe; na primer, na sektoru 6. odreda nazivali su ih „žandarima”. Na intervenciju štaba bataljona „Sloboda” ovaj naziv kao kompromitovan u doba stare Jugoslavije izmenjen je: „...Sem toga, napominjemo Vam da organizacija politike vlasti u pozadini mora biti isto tako sprovedena vrsto i u saglasnosti sa stanovništvom sela u kome se takva vlast uspostavlja. Uz to vam napominjemo da nazivi žandarmerija nisu zgodni i da ih treba prilagoditi prilikama, shvatanjima i želiama stanovništva, stoga te nazive izmijenite u nazive privremene partizanske stanice”.⁴¹¹

Seoski odbori ili povereništva bili su u avgustu i septembru, po ugledu na Drvar, formirani i u jednom broju sela i opština u susednim srezovima — biha kom, glamo kom i severnom delu Livanjskog polja. Nepostojanje odre enih pravila i propisa uvetovao je nazive pa ak i

⁴⁰⁸ Zb. NOR, IV/1, str. 187.

⁴⁰³ Zb. NOR, IV/1, str. 436.

⁴¹⁰ Isto, str. 455.

⁴¹¹ Zb. NOR, IV/1, dok. 205, str. 141.

forme delovanja,⁴¹² ali su ipak svi ovi prvi organi narodne vlasti na sektoru Drvarske brigade imali istu osnovnu funkciju — briga za materijalno obezbe enje vojske i pozadine, a prvenstveno obezbe enje prehrane.⁴¹³

Posle izvesne stabilizacije ustanka u podru ju Drvara i prili no uspešne reorganizacije gerilskih jedinica u bataljonu „Sloboda“ krajem avgusta pristupilo se objedinjavanju pozadinske vlasti i formiranju jednog organa za sve oslobo ene krajeve Krajine i Like.

Poslednjih dana avgusta upu eni su pozivi štabovima bataljona i štabovima gerilskih odreda, gde se još nisu bile formirale više komande, da upute svoje delegate u Drvar na vojnopoliti ko savetovanje. Ovo savetovanje je održano pod predsedništvom lana CK KPJ Marka Oreškovi a 30. avgusta u Domu kulture u Drvaru, uz u eš e oko 30 delegata iz Drvara, Like, Kninske krajine, bosanskopetrova kog, glamo kog, biha kog i livanjskog sreza.

Na ovom sastanku, pored detaljne analize stanja na terenu brigade i raspravljanja o na inu suprotstavljanja italijanskoj propagandi, pozdravljena ja zamisao štaba Drvarske brigade i lana CK KPJ Marka Oreškovi a da se formira Narodnooslobodila ko ve e za zapadnu Bosnu i Liku. Samo dan kasnije, 31. avgusta 1941, na velikom narodnom zboru u Drvaru narod je izabrao u ovo ve e '80 ve nika, predstavnika sa itave teritorije Drvarske brigade, me u kojima je bilo i nekoliko pristalica ranijih gra anskih partija, iz redova Zemljoradni ke i Demokratske stranke, koji su prihvatili saradnju sa NOP-om ili ostali lojalni prema njemu. Ovo ve e na svom prvom sastanku izabralo je iz svojih redova uži odbor od 32 lana, sa predsednikom Vašom Triki em.⁴¹⁴ Istog dana Ve e je pod nazivom Narodnooslobodila ki odbor zapadne Bosne i Like — izdalo proglas srpskom i hrvatskom narodu.⁴¹⁵

Na teritoriji štaba gerilskih odreda Sana i Krupa još ja e je došla do izražaja rukovode a uloga vojnoteritorijalnih štabova i komandi u pitanjima rada pozadine.

⁴¹² Milan Zori , n.d., str. 189.

⁴¹³ Zb. NOR, IV/1, str. 414, 436 i 437.

⁴¹⁴ List Gerilac br. 6, od 4. IX 1941 — Arhiv VII, k-88, 5/3.

⁴¹⁵ Zb. NOR, IV/1, str. 152.

Poverenici, ili „povjerenici za ishranu“, kako su ih negde nazivali,⁴¹⁶ u ve ini slu ajeva su postavljani od seoskih odreda, a rede birani.⁴¹⁷ Ovi poverenici su uglavnom igrali ulogu izvršnog organa komande seoskog odreda u odre enom zadatku, prvenstveno u pitanju ishrane. Ovakav stav komandi i štabova ustani kih jedinica prema poverenicima u selima ometao je osamostaljivanje i razvitak prvih organa vlasti na terenu Podgrme a i umanjivao ulogu poverenika. Jedan broj sela nije uopšte imao poverenike, dok su u nekim povereništva uspostavljena tek krajem septembra. U selu Kozin poverenik je odre en tek 25. septembra: „Od ljudi nesposobnih za borce, na primer: šepave, orave, mla e od 20 i starije od 50 godina ima se organizovati pomo na radna vojska, koja e patrolirati po selima i obra ivati njive. Komandir ili vodnik neka odredi starešinu sela koji e voditi pozadinske dužnosti i brigu oko obrade imanja.“⁴¹⁸ U selu Mrkaljima, srez Sanski Most, seoski poverenik je odre en tek 17. oktobra „po naredbi partizanske komande pod brojem 13, od 25. IX 1941. postavlja se seoski starješina za selo koji e voditi sve pozadinske poslove prema nare enju i to Milanovi Nikola“.⁴¹⁹

Uloga prvih borbenih organa ustanka u pozadini u predelima Podgrme a bila je tako mala, da je komesar — kasnije osnovanog 1. KNOP odreda — Veljo Stojni na jednom savetovanju, govore i o razvoju NOP-a u ovom kraju, rekao: „Nije postojala ni civilna vlast nekoliko mjeseci“⁴²⁰ (misli se na teritoriju tadašnjeg 1. KNOP odreda). Za slabije rezultate rada prvih ustani kih organa narodne vlasti u Podgrme u — imenovanih ili od naroda biranih povereništava — treba tražiti uzroke u specifi nostima ustanka na ovom terenu. U Podgrme u u vreme pripremanja i podizanja ustanka bio je vrlo mali broj partijskih kadrova i mnogi problemi su rešavani na inicijativu na-

⁴¹⁶ Arhiv MP Biha , Zabeležen razgovor sa preživelim odbor nicima iz NOB-e tog terena.

⁴¹⁷ Arhiv MP Biha , Zabeležen razgovor sa preživelim odbor nicima bosanskokrupskog sreza.

⁴¹⁸ Arhiv MP Biha , br. 211, Dokumentat gerilskih odreda Kozin.

⁴¹⁹ Isto, br. 192, Dokumentat gerilskih odreda Mrkalji.

⁴²⁰ Zb. NOR, IV/3, dok. 25, str. 76.

prednih omladinaca i levi arski orijentisanih seljaka ili po ugledu na Drvar, odakle su vesti prenošene relativno sporo i esto u izmenjenom obliku. Drugo, ustanak je ovde — sli no kao i na Kozari — imao masovan karakter i izabrani rukovodioci u masovnim ustani kim jedinicama, po mišljenju naroda, bili su odgovorni ne samo za odbranu sela ve i za organizaciju života u pozadini. I kasnije, kada su se seoski odredi donekle sredili i masa „roguljaša“⁴¹¹ razišla ku ama, ostao je ovakav odnos izme u pozadine i vojske.

Prvi organi narodne vlasti u oslobo enim selima Kozare birani su na skupovima naroda i ustanika. U poluoslobo enim i neoslobo enim selima imenovani su seoski odbori od strane ustani kog štaba, a u krajevima koji su bili pod kontrolom ustaša imenovani su samo poverenici — na primer u nekim selima bosanskogradiškog sreza. Radu odbora u ovom kraju posve ivana je velika pažnja. Ve u ustanku su odre ivani najbolji lanovi Partije za rad u pozadini i u prvim narodnim odborima. Zahvaljuju i postojanju ve eg broja sposobnih aktivnih simpatizera KPJ, u prve seoske narodne odbore na terenu Kozare birano je po više odbornika. Na primer, po etkom avgusta u selu Jelovac izabran je seoski odbor od 5 lanova, me u kojima je bilo nekoliko aktivnih simpatizera KPJ.⁴²²

Prvi odbori na Kozari imali su više samostalnosti nego što je to bio slu aj u Podgrme u. „U prvo vrijeme ustanka svu vlast u selu vršili su štabovi eta i narodno-oslobodila ki odbori u selu“ kaže se u jednom izveštaju Kozarskog partizanskog odreda.⁴²³

Na ogromnom prostoru centralne Bosne i Manja e razvitak prvih borbenih organa narodnog ustanka bio je raznolik i prilago en specifi nim uslovima svake uže ustani ke teritorije. Na terenima bliže Banjaluci, naro ito oko Kotor-Varoši, pa prema Jajcu i Tesli u, gde je ustankom rukovodio ve i broj iskusnijih partijskih kadrova iz Banjaluke i Jajca, ve po samom ustanku formiraju se NOO sa vrš om organizacionom formom. U avgustu 1941. na kon-

⁴²¹ Tako su se nazivali ustanici naoružani hladnim oružjem.

⁴²² Arhiv MBK Banja Luka, 10—11/5 i 108/5, Se anje u esnika.

⁴²³ Zb. NOR, IV/3, dok. 40, str. 124, Uputstvo NOO-ima od 31. I 1941.

ferencijama svih odraslih seljana birani su seoski odbori na sektoru Tisovac—Osma a, u selima: Lipovac, elinac, Javorani, Zaselje, Popovac i Krmine.⁴²⁴ Svi ovi odbori birani su potpuno slobodno od strane punoletnih stanovnika sela. Tako je polovinom avgusta izabran na narodnom zboru odbor za selo Zaselje. Posle održanog govora rukovodioca ustanka u ovom kraju Drage Mažara seljaci su slobodno predlažu i i diskutuju i o pojedinim kandidatima, izabrali seoski odbor od 5 lanova.⁴²⁵

Nešto docnije izabrani su narodni odbori u: Poniru, Jagarama, Kablovima, Vaganima, Boljani ima, Baltama, Ljuba evu, Aginom Selu, Bo cu, Liplju, Maslovarama i u još nekim selima.⁴²⁶ I ovde su odbori uglavnom bili angažovani na brizi za obezbe enje hrane za gerilske odrede i narod.⁴²⁷ Me utim, poneki odbori nisu bili pravi predstavnici naroda. Ponegde su razni špekulantski elementi uspeli da proguraju svoje ljude u ove odbore pa su oni bili ko nica sprovo enja linije KPJ i zahteva partizanskih odreda i štabova. Izraziti primer takvog odbora bio je u oslobo enom Mrkonji -Gradu gde je avgusta 1941. bio formiran odbor u koji su ušli uglavnom trgovci i mesne gazde, koji su svojim radom išli protiv linije NOB-a i sabotirali i nipodaštavali preporuke i savete lanova KPJ.

„U gradu je bio gospodar neki odbor velikosrpskih gazda i trgovaca, pod ijim je uticajem bio i sam komandant (misli se na Uroša Drenovi a)... Za sve to vrijeme oko deset dana borbe, grad je ostao potpuno pasivan, kao da se njega ništa ne ti e, Trgovci su držali radnje zatvorene i nikome ništa nisu htjeli da prodaju. Novac iz poreske uprave uopšte nije bio dirnut, pa su ak i klju evi od blagajne bili kod blagajnika poreske uprave. Grad je bio pun svega i sva ega, dok su borci (95% seljaci) na položajima trpjeli i glad i studen, jer je baš tih dana vladalo veliko nevrijeme.“⁴²⁸

U toku septembra na terenu centralne Bosne izabrano je još niz seoskih odbora koji se ovde nazivaju još i posebnim imenom „Revolucionarni politiki odbori“.

⁴²⁴ Adem Hercegovac, Centralna Bosna u NOP-u. Arhiv MBK Banja Luka, 10—191/14.

⁴²⁶ Arhiv MBK Banja Luka, k-1024 i 25/2, Se anje u esnika.

⁴²⁶ Zb. NOR, IV/1, str 486.

⁴²⁷ Zb. NOR, IV/1, str. 357.

⁴²⁸ Zb. NOR, IV/1, dok. 222, str. 486.

„Politi ka situacija na selu je za nas odli na i svakim danom ide nama sve više u prilog, tako da smo mi apsolutni gospodari na selu i ve sada držimo vlast u svim srpskim selima kroz koje su naši odredi prošli. Sastanci su održani u svim okolnim selima gde odredi postoje. Odmah se biraju revolucionarni politi ki odbori.“⁴²⁹

Na terenu Janja, Pljeve i Klju a u ovom najranijem periodu naj eš e su postavljani ili birani poverenici ili iz redova ustanika ili izme u sposobnih seljaka iz pozadine i zaduživani za organizaciju života u pozadini. Na terenu klju kog sreza seoski poverenici su birani izme u ustanika ve po etkom avgusta, na primer, za selo Busije — Dmtar Risovi , za Crkveno — Petar Juriši , za Ribnik — Ilija Tepi itd.⁴³⁰

Opšte obeležje prvih organa narodne vlasti na teritoriji Bosanske krajine bilo je da su oni ponikli kao borbeni organi opštenarodnog ustanka i da su organizaciono bili nedovoljno u vrš eni. Do njihovog organizacionog u vrš enja nije moglo do i, jer je za taj proces trebalo više vremena i više sposobnih kadrova.

Prvi borbeni organi narodne vlasti u Bosanskoj krajinu pretežno su birani, bilo u krugu ustani ke grupe, bilo me u seljacima u odre enom selu, dok su manjim delom postavljani od rukovodilaca jedinice na doti nom terenu.

Pored osnovnih funkcija — brige za razvoj ustanka i materijalno obezbe enje partizana i naroda (u emu je svakako centralno mesto zauzimala prehrana), ime su se u periodu avgust—septembar bavili svi organi borbene vlasti u Krajini, u Drvaru i njegovoj bližoj okolini, zahvaljuju i povoljnijim mogu nostima i raspoloživim kadrovima, narodni odbori su uspeli da uz pomo vojnih štabova pokrenu i organizuju i neke druge aktivnosti iz oblasti prosvete, kulture, zdravstva, finansija, privrede, saobra aja itd.

Omah posle oslobo enja Drvara organizovan je rad u svim preduze ima u mestu. Naro ito su korisno za borbu poslužile radionice za obradu metala, koje su preorijentisane za opravku i izradu oružja i punjenje praznih aura.⁴⁸¹

⁴²⁹ Zb. NOR, IV/1, str. 356.

⁴³⁰ Godišnjak istorijskog društva BiH 1951. str. 55; Arhiv MBK Banja Luka, 10—182/13, Se anje u esnika.

⁴⁸¹ Milan Zori , n.d., str. 194.

Najmasovnija je bila proizvodnja bombi od železnih cevi, u koje je mesto detonatora stavljan štapin za paljenje dužine 3—4 cm.

Nekoliko dana posle ustanka po ela je proizvodnja live-nih ofanzivnih bombi, koje se nisu mnogo razlikovale od bombi proizvedenih u Kragujeva kim zavodima.⁴³² Uz ovo u nešto manjim koli inama su proizvo ene i nagazne betonske i železne mine.⁴³³ Sve vrste bombi i mina slane su partizanskim jedinicama na itavoj teritoriji zapadne Bosne, Like i severne Dalmacije.

Pored ovoga u drvarskim radionicama je opravljano oružje svih vrsta i kalibara, pa ak i artiljerijske nišanske sprave.⁴³⁴

U železni koj radionici su opravljana prevozna sredstva — lokomotive, vagoni i kamioni koji su koriš eni za prevoz trupa i raznog materijala. Železni ki i automobilski saobra aj bio je najživlji izme u partizanskih jedinica na Oštrelju i Drvara. Zatim su popravljane vršalice i ostale poljoprivredne mašine.

U Drvaru su udareni prvi temelji kulturno-prosvetnog i zabavnog rada na oslobo enoj teritoriji. Ve u avgustu ovde je uspešno radila kulturno-umetni ka grupa, koja je pripremala i izvodila kulturno-zabavne programe za narod u gradu i okolini. Tako e je bio organizovan rad narodne biblioteke i itaonice.⁴³⁵

U oslobo enom Drvaru dr Moni Levi formirao je prvu partizansku bolnicu u ovom kraju.⁴³⁰ Ranjeni partizani sa itavog podru ja Drvarske brigade upu ivani su na leenje u ovu bolnicu. 20. avgusta formirana je na Oštrelju ambulanta za prihvati leenje ranjenika i bolesnika.⁴³⁷

*

O radu organizacija KPJ koje su posle po etka ustanka ostale da deluju u okupiranim gradovima za period avgust—septembar, izuzimaju i Banjaluku, skoro da i nema ni-

⁴³² Primerci sa uvanih bombi u Muzeju u Drvaru i Biha u.

⁴³³ Kalupi za izradu mina u Muzeju Krajine u B. Luci.

⁴³⁴ Milan Zori , n.d., str. 194.

⁴³⁵ Isto, str. 204.

⁴³⁸ Dr Moni Levi, U Drvaru 1941, Ustanak, knj. 6, str. 162—179.

⁴³⁷ Milan Zori , n.d., str. 206.

kakvih podataka. Prema pri anjima preživelih u esnika može se zaklju iti da u razdoblju avgust—septembar pored Banjaluke, gde je rad bio dobro organizovan, deluju pojedinci ili grupe lanova KPJ, još i u Prijedoru,⁴³⁸ Jajcu, Travniku, Livnu, Bos. Dubici, Bos. Novom, Bos. Krupi i Biha u. Velike udarce i žrtve hapšenja, proganjanja i ubijanja ne samo lanova KPJ ve i naprednih grana doživele su u junu i julu organizacije KPJ u Biha u, Jajcu i Travniku. Neki najizrasliji lanovi Partije u Jajcu koji je trebalo da rade u gradu, zatvoreni su u julu, što je uvetovalo izvesno kolebanje u radu NOP i pojavu frakcionaštva.⁴³⁹ U Travniku je partijska organizacija ve u jesen 1941. god. doživela nekoliko masovnijih hapšenja lanstva i simpatizera KPJ, što je uslovljavalo zbunjenost kod itave organizacije.⁴⁴⁰

U Biha u usled nesnalažljivosti i nebudnosti samog lanstva⁴⁴¹ do avgusta su bili zatvoreni skoro svi komunisti i aktivisti Partije.⁴⁴² Prijema novih lanova bilo je u ovo vreme samo u Banjaluci.

Iako nemamo pouzdanih izvora o radu ilegalnog NOP-a u sreskim mestima sem Banjaluke, indirektno, na temelju nekih kazivanja ustaških dokumenata, može se zaklju iti da je veliki deo žiteljstva u sreskim centrima sa simpatijama pratio razvoj ustanka u toku avgusta i septembra u Bosanskoj krajini. Uporedo sa ja anjem ustanka rastao je broj simpatizera NOP u ovim gradovima.

⁴³⁸ Bora Batoz, Iz mog ilegalnog rada, Ustanak, knj. 6, str. 803—806.

⁴³⁹ Arhiv MBK, Banja Luka, str. 5—22. Sedanje u esnika iz Jajca.

⁴⁴⁰ Arhiv MBK Banja Luka, 10—229/17, str. 6—13. Se anje u esnika.

⁴⁴¹ Savo Popovi , n.d., str. 239.

⁴⁴² U izveštaju sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bos. krajinu od 4. IX 1941, stoji: „U pogledu Biha a možemo re i ovo: U Biha u imamo 7 lanova, ostali se nalaze u zatvoru (njih 16). U subotu prošle nedelje je bio odavde ovjek u Biha u. U to vrijeme dok je on boravio tamo, doti ni su bili pušteni na slobodu svi do jednog. Naš kurir se odmah sastao sa nekima od njih i rekao im je da se smjesta sklone, jer nije isklju eno da ih docnije opet pohapse. Oni naravno nisu poslušali ovaj savjet druga, nego su slobodno šetali po gradu, a nave e po korzou. Tako je istog dana uve e u pola 9 . uslijedilo hapšenje i svi su opet vra eni natrag u zatvor.“

Ilegalna NOP u političkom, kulturnom i privrednom centru Bosanske krajine — Banjaluci, po širini, sadržini i postignutim uspjesima u toku 1941. god. spada u red uspješnijih i organizovanijih ilegalnih pokreta u okupiranim gradovima u Jugoslaviji. Ovaj pokret u Banjaluci bio je posebno uspješan do oktobra 1941, u vreme kada je u njegovoj organizaciji uzео aktivnog učesnika sekretar Oblasnog komiteta KPJ — uro Pucar Stari.

Izlazak znatnog broja članova Partije i aktivista partijske organizacije na oslobođenu teritoriju u toku jula nije se odrazio na smanjenje aktivnosti. Po etkom avgusta pod neposrednim rukovodstvom sekretara Oblasnog komiteta izvršena je reorganizacija u mesnom rukovodstvu; za sekretara Mesnog komiteta KPJ određena je Jovanka Covi Žuta, a za sekretara Mesnog komiteta SKOJ-a Zaga Umi evi Mala.⁴⁴³ Izlaženje komunista i simpatizera Partije nastavljeno je posle dizanja ustanka⁴⁴⁴ i sukcesivno se odvija kroz četvrti NOB. Ali i pored odlazanja kadrova, njihova oskudica se nije tako jako osjetila u gradu Banjaluci, kao u drugim mestima. Krug aktivista i simpatizera Partije koji su mogli biti po potrebi uključeni u rukovodjenje pokretom bio je uvek dovoljno širok. Po etkom septembra, kada je problem održavanja i minimalnog broja partijskih kadrova u ostalim okupiranim mestima Krajine bio vrlo akutan, u Banjaluci je partijska organizacija u četiri jedinice okupljala oko 20 članova.⁴⁴⁵ I pored izlaženja nekoliko članova Partije iz ove grupe do kraja septembra, zahvaljujući permanentnom radu na omasovljenju partijskih jedinica i prijemu novih članova, ovaj broj se održao sve do oktobra. четвртог oktobra u četiri partijske jedinice radi 21 član, od kojih je većina primljena u Partiju posle okupacije.⁴⁴⁶

Po etkom oktobra ustaški agenti posredstvom svojih konfidenata me u simpatizerima NOP-a ušli su u trag

⁴⁴³ Arhiv MBK Banja Luka, str. 1—5, 10-1/1, Se anje Jovanke Covi i Zage Umi evi .

⁴⁴⁴ Zb. NOR, IV/1, str. 28. Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta od 12. VIII 1941.

⁴⁴⁵ Zb. NOR, IV/1, str. 190. Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta KPJ od 4. IX 1941.

⁴⁴⁶ Zb. NOR, IV/2, str. 29. Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta od 4. X 1941.

nekim članovima Mesnog komiteta KPJ i aktivistima u gradu. Trećeg oktobra u jednom od partijskih punktova — u prostorijama koje su ustaše pokušale uhapsiti sekretara Mesnog komiteta KPJ u Banjaluci — Jovanku Cović Žutu, ali je istu iz ruku agenta UNS-a spasila grupa aktivista ilegalnog NOP-a, predvođena članom Partije Adilom Alagićem, tada domobranskim avijatorom. Odmah po završetku ove akcije sekretar komiteta Jovanka Cović, član Partije Adil Alagić i još nekoliko aktivista NOP-a morali su napustiti Banjaluku i izaći na oslobođenu teritoriju.¹¹⁷

Posle izlaska Jovanke Cović na oslobođenu teritoriju za sekretara Mesnog komiteta je određena Zagorka Umićević Mala, koja je uspešno nastavila rukovođenje sa ilegalnim pokretom.

U prvoj polovini oktobra ustaše su izvršile nekoliko hapšenja u nameri da pohvataju komuniste. Samo u noć 11. oktobra pohapšeno je 56 aktivista i saradnika NOP-a iz Banjaluke i sela oko puta Banjaluka—Bos. Gradiška, gde je jedna grupa radila pod rukovodstvom banjaluchkih komunista.⁴⁴⁸

Posle ovog bilo je nekoliko novih hapšenja, koja su usledila zbog lošeg držanja dvojice članova partijske organizacije i podataka koje je prikupio za ustaše ustaški konfident iz Lijeva Branka Mitrović.⁴⁴⁹

Ovim kanalima ustaše su uspele doznati i neke podatke o radu sekretara Oblasnog komiteta KPJ u Pucaru, kao i njegov lični opis, zbog čega je morao napustiti Banjaluku polovinom oktobra.⁴⁵⁰ I pored hapšenja i stalnih opasnosti koje su pretile rukovodiocima ilegalnog NOP-a, njihova aktivnost nije slabila. Svoju nemoć u obranu sa ilegalnim pokretom morala je priznati i ustaška nadzorna služba u nekoliko navrata. U jednom ustaškom izveštaju od 15. novembra žale se agenti UNS-a iz Banjaluke da su u obranu sa ilegalnim NOP-om nemoćni i da

⁴⁴⁷ Jovanka Cović i Zagorka Umićević, n. se anje, str. 10—16.

⁴⁴⁸ Arhiv BK mf — V-110, Izveštaj MUP-a NDH, od 12. X 1941. i saslušanje Radovana Vulina u UNS-u u Banjoj Luci.

⁴⁴⁹ Arhiv VII, k-173, 46/1-1, k-168, 16/2, k-173, 1/2-1, Izveštaji UNS-a.

⁴⁵⁰ Isto.

i posle svih poduzetih mera i hapšenja partijska organizacija u gradu „radi savršeno i nadalje kao sat”.⁴⁵¹

Partijska organizacija u Banjaluci uspjela je u ovo vreme da formira i ojača u gradu brojne grupe aktivista ilegalnog NOP-a, preko kojih je širila uticaj u najšire gradske slojeve. Ove grupe bile su vezane uglavnom za rukovodstva pokreta pri kvartovima, koje su sačinjavali članovi KPJ i najistaknutiji aktivisti. U gradu su formirane vojne ilegalne grupe, koje su dobile zadatak da stupe u oružanu borbu, ukoliko dođe do napada partizana na grad. U ovim grupama bilo je okupljeno oko 80 aktivista.⁴⁵²

Preko grupa aktivista ilegalnog NOP-a bio je ostvaren snažan uticaj Partije u svim delovima grada. Prema sudanju tadašnjih rukovodilaca ilegalnog NOP-a u gradu, u to vreme bilo je i celih ulica u kojima ustaše nisu imale ni jednog pristalicu; u tim ulicama se javno sakupljala pomoć za ustanike.⁴⁵³ Sav prostor oko grada, izuzev najužeg centra, u toku noći bio je nepristupačan za ustaše i ostale pripadnike snaga NDH i okupatorskih sila. U Gornji Seher i delove V kvarta, koji su saradnici NOP-a prozvali „Mala Moskva”, nisu smele po noći dolaziti ni jače grupe ustaša, dok su u isto vreme ovuda krstarile partizanske patrola sa Starice i Ponira, osiguravale izvoženje sakupljenih materijala za oslobođenu teritoriju, kažnjavale pojedine konfidente okupatora i prikrivene ustaše⁴⁵⁴ i obavljale druge poslove. U ovim krajevima grada, gde je od ranije većinom bilo muslimansko stanovništvo, masovno su u estvovali muslimanske porodice u pokretu, a posebno žene muslimanke. Ove žene sabirane u prikolice za NOP vodile su brigu za žene muslimanke. Uglavnom po muslimanskim kućama smeštani su ilegalni radnici i

⁴⁵¹ Arhiv MBK mf — k-20, Izveštaj ustaškog agenta iz B. Luke od 15. XI 1941.

⁴⁵² Diskusija sekretara Mjesnog komiteta KPJ Banja Luka na konferenciji u Skender-Vakufu 23. II 1941. Original u IRP Sarajevo; Zb. NOR, IX/1, dok. 35, str. 114—126.

⁴⁵³ Banjalučke novine, br. 87, od 22. aprila 1955. — članak Zage Umićevi.

⁴⁵⁴ Izme u ostalih, o ovim akcijama partizana govore i izveštaji MUP-a NDH od 21. XI i 30. XII 1941. — Arhiv VII, k-153a, 6/3-1, 45/3-1; Izveštaj Velike župe Sana i Luka od 25. II 1942. Arhiv BK fond VZ SL, br. 2541/42. Dosta podataka o ovom u memoarskoj grafi.

organizatori NOP-a, izme u ostalih i sekretar Oblasnog komiteta uro Pucar Stari, sekretari Mesnog komiteta, članovi vojnog i partijskog rukovodstva i drugi.⁴³⁵

Politi ka delatnost u masama, i pored teških uslova rada i oskudice sposobnih kadrova, ipak se vidno ose afa. Ljudi su se preko proglasa, vesti koje su štampane i umnožavane na pisa em stroju, sastanaka manjih skupova ili individualnih razgovora upoznavani sa zbivanjima u svetu, sa poredama partizana na terenu Krajine i u itavoj zemlji, sa namerama i politikom doma ih izdajnika i drugim doga ajima. Ova aktivnost doprinosila je tome da je svaki dan broj simpatizera NOP-a rastao, a da je broj neutralnih, kojih je u redovima Hrvata i muslimana bilo prili no u vreme formiranja NDH, rapidno opadao.

Velike uspehe postigao je ilegalni NOP u Banjaluci na polju zbližavanja muslimana, Srba i Hrvata i stvaranju bratstva i jedinstva svih nacionalnosti u ovome gradu i okolini. Pokušaj ustaškog stožera za bivšu vrbasku banovinu da raspiri mržnju izme u muslimanskog živilja, koji ini ve inu u gradu, i srpskog stanovništva, koje predstavlja ve inu u okolini — doživeo je potpun neuspeh. Protiv ustaške istrebljiva ke politike i progona srpskog živilja ustao je ak i ve i deo muslimanskih prvaka, koji su bili prihvatili saradnju sa ustaškom NDH. Ovaj otpor muslimanskih prvaka okupatorskoj i Guti evoj kleroustaškoj politici, potenciran drugim suprotnostima i faktorima, pre-rastao je u konflikt koji je kao prividan rezultat bio po-vla enje Guti a iz Banjaluke po etkom avgusta 1941. god.

Suprotnosti izme u muslimana i Hrvata pristalica ustaške NDH i službenika raznih organa zaoštravale su se i posle odlaska Guti a iz Banjaluke. Situacija je bila nar-o ito zaoštrena 1. X 1941, kada su dvojica ustaša Hrvata u dvorištu Državne bolnice u Banjaluci ubili umno obolelog Edhema Hodži a, hodžu iz jednog sela kod Kozarca, koji je u vreme pomu enja razuma naizmeni no vikao da živi kralj Petar i Ante Paveli .⁴⁵⁶ Prilikom pokopa ubijenog hodže uz u eš e ogromne mase muslimana otvoreno su istupali protiv ustaškog nasilja u gradu i ugledni musli-

⁴⁵⁵ Košta Nad, Iz ratnih dana, etrdeset godina, knj. 5, str. 325.

⁴⁵⁰ Materijali o ubistvu, isle enju i elom slu aju u MBK, mf — 9, original u Fondu UNS-a u MR SR BiH r— neobra eno.

mani, ina e do tada neutralci. Nešto docnije, 22. novembra, grupa najuglednijih banjala kih muslimana pripadnika raznih političkih struja, me u kojima i do tada nekompromitovani simpatizeri NOP-a, uputila je opširnu rezoluciju muslimanima ministrima u vladi NDH, u kojoj su iznesene optužbe protiv zločina koje su organizovali i izveli kleroustaše nad srpskim žiteljstvom u Bosanskoj krajini.⁴⁵⁷

Klerikalno-ustaška grupa nije naišla u svojoj akciji protiv Srba na podršku ni kod hrvatskog življa u gradu. Nešto veći i broj pristalica imale su ustaše u delu hrvatskih sela u okolini Banjaluke, gde je odranije bio snažniji uticaj fašističkih i nastrojenog katoličkog sveštenstva.

Sakupljanje materijalne pomoći i za partizane bila je jedna od najšire zastupljenih formi okupljanja svih poštenih građana u mestu. Sakupljanje odeće, lekova, prehrambenih artikala i svega što je moglo da se koristi na oslobojenoj teritoriji ili u pružanju pomoći i pojedinim porodicama u gradu sakupljano je po ulicama preko aktivista NOP-a, zatim sabirano u ilegalne magacine, odakle je noću u ilegalnim vezama prebacivano na oslobođenu teritoriju ili deljeno ugroženim porodicama u gradu. Najveći i broj ilegalnih punktova, veza i puteva na oslobođenu teritoriju do novembra 1941. god. nalazio se u Gornjem Seheru i V kvartu, odakle su materijali prenošeni do vođa za vezu na Poniru i Star evici.

Krajem 1941. god. uspostavljeni su kanali prema Kozari i Lijevo u polju, kuda su, prema izjavama nekih učesnika, dobrovoljni prilozima prevoženi i kamionima Ureda za kolonizaciju, čiji je šef bio Rudi Čajavec. Pod krajem 1941. god. uspostavljeni su punktovi za okupljanje raznih materijala skoro pri svim ustanovama i nadležstvima u gradu. Naročito je bio plodan rad grupe u Državnoj bolnici, odakle su iznesene veći količine lekova i bolničkih instrumenata.⁴⁵⁸ Poslednjih meseci 1941. i prvih 1942. god., ilegalni NOP je mesečno sakupljao od građana prosečno

⁴⁵⁷ Rezolucija objavljena u Zb. NOR, IV/2, str. 430--i33.

⁴⁵⁸ Saslušanja u Crnoj kući i liječnika Zukanovića, Ihsana i Getrude Stern od 19. i 20. jula 1942. godine, — Arhiv VII. k-171a, 19/II-1 i 2, 18/11-2.

od 25.000 do 30.000 kuna⁴³⁹ za nabavku ratnih potrepština za oslobođenu teritoriju i za pomoć ugroženih porodica u gradu. U isto vreme Odbor za „pomoć“ Gradskog poglavarstva, u koji su bili uključeni najugledniji službenici iz ustaških nadležnosti, sakupio je uz prodaju zahvalnica i značka u vremenu od 28. XI 1941. do 7. II 1942. god. svega 11.961 kunu.⁴⁶⁰ I ovaj minimalni iznos, nekoliko puta manji od jednog meseca iznosa koji su sakupljali aktivisti ilegalnog NOP-a, uglavnom je sakupljen od službenika koji su, da ne bi pali u sumnju ustaškim dužnosnicima, morali davati priloge.

Saradnja sa naprednim domobranskim oficirima bila je ostvarena odmah po formiranju domobranskih jedinica u gradu. U prvo vreme radilo se sa pojedincima, a pod kraj 1941. god. i u domobranskim jedinicama formiraju se grupe aktivista NOP-a. Najjača grupa aktivista i simpatizera NOP-a bila je organizovana u logoru Vrbas i među avijatima u Zalužanima.⁴⁶¹

Aktivisti u domobranskim jedinicama najviše su imali uspeha u prikupljanju oružja, municije, vojničke opreme i lekova, što je prebacivano do civilnih grupa i magacina na periferiju grada, a odatle na oslobođenu teritoriju. Odvažniji aktivisti u redovima domobranstva i sami su izlazili na oslobođenu teritoriju i iznosili sakupljene materijale partizanima. Zajedno sa Zdravkom Kordom, članom Mesnog komiteta KPJ, izlazio je do partizanskih logora na Kozari jedan domobran, koji je donosio vešeske količine municije.⁴⁶²

Važnu ulogu odigrao je banjalučki ilegalni NOP u radu sa vojnim obveznicima u gradu i njihovoj mobilizaciji za partizanske jedinice. Mladi ljudi, pozvani u domobranstvo ili u neke druge formacije NDH, po savetu aktivista NOP-a napuštali su grad, i mesto u vojsku NDH odlazili u partizanske jedinice, ili se skrili po gradu i najbližjoj okolini. Na pozive organa ustaške vlasti građanima da

⁴⁰⁰ Diskusija Zage Umičević na Skendervakufskoj konferenciji. Arhiv BK — fond V2 SL 1449, Izveštaj i dopisi Odbora za pomoć Grad. poglavarstva u B. Luci od 13. I, 15. I i 7. II 1942.

⁴⁰¹ Arhiv MBK, Banja Luka, k-10, 23/1, 1/1, 2/1, 3/1 i 4/1. Seznam u esnika Lastri Slavka i Zage Umičević.

⁴⁶² Arhiv IRP Sarajevo, br. 9788, str. 27 i 28. Seznam Misira e.

se ukljuju u dobrovolja ke jedinice za odbranu grada i borbu protiv partizana redovno se javljalo samo po nekoliko grana, koji su bili obuhvaeni radom ustaških organizacija. Prilikom pokušaja formiranja „Dobrovolja kog odjela narodnog ustanka Banja Luka” krajem 1941. god., od oko 400 predvi enih i obaveštenih pozivu se, prema izveštaju ustaša, prijavilo oko 20 osoba i to, kako žandarmerija NDH izveštava, uglavnom „besposliara i gradskog ološa”.⁴⁰³

Pored navedenih poslova ilegalni NOP je u Banjaluci rešavao i niz drugih problema i zadataka, kao, na primer: pribavljanje podataka o ustaškim, nema kim i domobranskim jedinicama i njihovim namerama, održavanje kurirskih veza izme u pojedinih delova oslobo ene teritorije i gradova, obezbe enje kurira Oblasnom komitetu za Sarajevo, Zagreb i druga mesta, rad me u izbeglicama, pomo porodicama boraca i žrtava fašizma i niz drugih poslova.

Ilegalni NOP u Banjaluci izveo je u ovo vreme i nekoliko povremenih uspešnih akcija. Po etkom avgusta bila je pripremljena uz aktivno u eš e sekretara Oblasnog komiteta KPJ ure Pucara Starog akcija za oslobo enje iz ustaškog zatvora jednog od najistaknutijih rukovodilaca revolucionarnog pokreta u Krajini — Ivica Mažara. Ustaški organi, nemo ni u borbi sa pokretom i u strahu od javnosti koja je zahtevala puštanje na slobodu Ivica Mažara, nisu smeli Ivicu zadržati do kraja saslušanja i suenja u Banjaluci, ve su ga potajno prebacili u Glinu i tamo osudili na smrt i streljali.⁴⁶⁴ Tako se plan priprema za njegovo oslobo enje nije mogao ostvariti.

Izvla enjem na oslobo enu teritoriju jednog od šefova Ustaške nadzorne službe u Banjaluci Ratimira Patermostera krajem 1941. god. banjalu ki komunisti izveli su jednu od svojih najve ih akcija u ilegalnom pokretu u toku rata. Posle neuspelog pokušaja da se ovaj ustaški prvak, ranije saradnik naprednog radni kog pokreta, ubije putem atentata, postavljen je zadatak odvažnoj aktivist-

⁴⁶⁸ Arhiv VII, k-71, 10/1-1 i k-52, 40/1-1. Izveštaj Vrhov. oruž. zapovjedništva.

⁴⁶⁴ Arhiv BK mf. VI-569, Izveštaj UNS-a od 11. VIII 1941; Arhiv MBK, 10, 1/1 i 5/1 — Se anje Jusufa Selmana, Zage Umi-
evi i Jovanke Covi .

kinji ilegalnog NOP-a u Banjaluci — Ismeti Demirovi da ga zavo enjem izvede van grada, gde je trebalo da ga ilegalci sa ekaju i ubiju. S obzirom na Paternosterovo nezadovoljstvo položajem koji mu je pripao u ustaškom pokretu, a zahvaljuju i i velikoj umešnosti i odvažnosti Ismete Demirovi , ve posle prvih kontakata došlo se do zaklju aka da e plan u potpunosti biti ostvaren. Na zahtev Ismete Paternoster je 22. decembra omogu io bežanje iz ustaškog zatvora Vahidi Maglajli , jednoj od organizatora ilegalnog NOP-a u Banjaluci i partizanki Danici Mari . Pošto su posle uspele akcije ustaše po ele sumnjati u Paternostera, aktivisti NOP-a posredstvom Ismete Demirovi postavljaju mu otvoreno nove zadatke — da omogu i bežanje svih zatvorenika iz ustaškog zatvora, da iznese jedan deo najvažnije ustaške arhive, a da svu ostalu arhivu skupa sa zgradom ustaškog redarstva zapali. Paternoster je verovao da partizani i pripadnici ilegalnog NOP-a u gradu ne znaju za najvažnije zlo ine koje je inio kao islednik u ustaškim zatvorima „Zuti“, a kasnije i „Plavi“ salon, te je bio ube en da e mu posle ispunjenja svih ovih uslova oprostiti izdaju i omogu iti mu da se razviju njegove ambicije u borbi. Prema napred sa injenom planu, Paternoster je u pono 24/25. decembra odstranio stražare ispred ustaškog zatvora, otvorio sobe i naredio zatvorenicima da beže, zatim je ustašku arhivu i prostorije zgrade Ustaške nadzorne službe nevešto posuo benzinom, zapalio i odmah na motoru sa nešto oružja krenuo prema zakazanom punktu na periferiji u V kvartu, odakle je preveden na oslobo enu teritoriju. Po dolasku kod partizanske ete na Poniru, ilegalni NOP iz Banjaluke je podneo iscrpne podatke o svim njegovim nedelima kao ustaškog agenta, posle ega je od narodnog suda osu en na smrt.⁴⁶⁰

*Politi ka i vojni ka akcija italijanske vojske
protiv ustanka*

Krah Rumlerove ofanzive i opšti neuspeh ofanzivnih poduhvata oružanih snaga NDH protiv ustanka u Bosanskoj krajini, kao i u ostalim ustani kim podru jima Bosne

⁴⁶⁶ Arhiv MR Sarajevo, br. 442/4036, Presuda vojnog suda.

i Hercegovine i Hrvatske doveli su u pitanje ugled ustaške države. Posle poraza najodabranijih ustaških i domobranskih jedinica sa mnogo slabije naoružanim ustani kim jedinicima u toku avgusta niko više nije mogao poverovati u to da bi oružane snage NDH u septembru i kasnije mogle da se obra unaju sa ustankom koji se sve više širio po NDH i ustani kim snagama koje su svakim danom bivale sve naoružanije i vojni ki spremnije. Neuspeh snaga NDH u obra unu sa ustanicima posebno je zabrinuo Nemce, koji su želeli po svaku cenu da se na ovom prostoru održi mir.⁴⁶⁶

Me utim, Italijanima, iji su se interesi na Balkanu u kontekstu suprotnosti Nema ka—Italija sukobljavali sa interesima NDH, ovaj neuspeh ustaša u obra unu sa ustanicima dobro je došao, jer im je omogu io da se pojave kao posrednici a ujedno im je pružio šanse da poja aju svoj uticaj u delovima Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Hrvatske.

Italijani su odranije iš ekivali krizu ustaške vlasti u ovim krajevima — potajno delovali na njenom ubrzavanju i spremali se da je do maksimuma iskoriste. Odmah posie potpisivanja rimskog sporazuma izme u Musolinija i Paveli a i postizanja saglasnosti o podeli Dalmacije⁴⁶⁷ italijanska armija je pristupila izradi plana za eventualnu okupaciju NDH, sa kojim su polovinom jula bile upoznate italijanske trupe u Dalmaciji i Sloveniji.⁴⁶⁸

Od juna 1941. god. nastavlja se izrazitije zaoštavanje odnosa izme u vlade NDH i Italije. Razgrani enjem na temelju Rimskih ugovora u toku juna nije bila zadovoljna nijedna strana. Ustaška NDH želela je povratak anektiranog dela Dalmacije i Primorja, dok su kod Italijana ja ale iredentisti ke pretenzije na itavu Dalmaciju, delove Bosne i Hrvatske. Knin i okolina bili su jedno od žarišta gde se se ove suprotnosti sve snažnije zaoštavale. Polovinom juna dolazi do otvorenih sukoba izme u italijanskih vojnika i ustaša. 19. juna Italijani su pokušali da uhapse

⁴⁶⁶ Arhiv VII, mf London 19, H-310798, nema ki telegram od 28. VIII 1941.

⁴⁶⁷ Drago Gizdi , n.d., str. 160—162.

⁴⁶⁸ Arhiv VII, k-76, 1/4a-1 — Plan XI armijskog korpusa od 8. jula 1941.

fra Lui a Šimi a, rimokatoli kog župnika u selu Vrpolju i ustaškog rukovodioca u tom kraju.⁴⁰⁰

Krajem juna italijanske vlasti u Splitu i Zadru otpo-
inju ekonomsku blokadu granice izme u anektiranog i ne-
anektiranog područja Dalmacije. Pošiljke hrane iz Hrvat-
ske prema Splitu plene i oduzimaju, a u grani nom pod-
ru ju maltretiraju žitelje hrvatskih sela.⁴⁷⁰

U području jima II i III zone, u koje pored neanektiranog
dela Dalmacije ulaze i Lika, deo Korduna i jugozapadna
Bosna do demarkacione linije, Italijani posredstvom svojih
agenata zaoštravaju odnose izme u srpskog i hrvatskog
življa. Glavne pomoćnice u zaoštavanju odnosa izme u
hrvatskog i srpskog življa Italijani nalaze u šovinisti ki i
velikosrpski nastrojenim elementima me u srpskim izbe-
glicama u anektiranom delu Dalmacije.

Grupa starih političara JRZ uz znatnu podršku pred-
stavnika SDS i JNS, na čelu sa bivšim senatorom i mini-
strom u vladi Stojadinovića — dr Nikom Novakovićem
Longom, u nameri da barem delirni no ova svoje eko-
nomske i političke pozicije u Dalmaciji, stavlja se u pot-
punosti u službu fašističke Italije.⁴⁷¹ Ova grupa odmah po
formiranju ustaške vlasti u ovim krajevima i emigriranju
u anektirani deo Dalmacije traži od Italijana da ostatak
Dalmacije, Liku, Kordun i delove Bosne pripoje Italiji.

Već po etkom maja dr Niko Novaković Longo odlazi
u Split i Zadar i „u ime 100.000 žitelja Dalmacije i Like“
traži da se ovi krajevi priključe Italiji.⁴⁷²

Posle dizanja ustanka Italijani pojačavaju svoju aktiv-
nost na zaoštavanju odnosa izme u Srba i Hrvata. U po-
stizavanju dva dijametralno opretna cilja: aktivnom ome-
tanju konsolidacije NDH na jednoj strani, i razbijanju

⁴⁰⁹ Arhiv VII, k-234, 21/5.

⁴⁷⁰ Arhiv VII, k-271, 26/1-11, Izveštaj Povereništva za pre-
hranu NDH od 25. VI 1941; Arhiv VII, k-234, 2/1-2 do 2/1-15, Iz-
veštaj VŽ Bribir i Sidraga MUP-a NDH od 20. VI 1941; Arhiv VII,
k-171, 26/1-9, Izveštaj Povereništva za razgraničenje izme u NDH
i Kraljevine Italije od 24. VI 1941.

⁴⁷¹ Bogdan Stupar, Ustanak u kninskom kraju, Ustanak, knj.
6, str. 341—348.

⁴⁷² uro Stanisavljević, Pojava i razvitak etničkog pokreta
u Hrvatskoj 1941—1942, IDN Beograd, Zb. radova Istorija XX veka,
IV, str. 18—20; Arhiv IRP Zagreb, Mindom 4090.

ustani kog pokreta u predelima nastanjenim Srbima, na drugoj strani, Italijani koriste i kombinuju najrazličitija sredstva i mere — od grubih fizičkih napada na ustaše i pojedine hrvatske građane do perfidne propagande o spašavanju ugroženog Srpstva. I za razbijanje ustanka uglavnom koriste velikosrpski i šovinistički nastrojene uticajnije Srbe — bivše poslanike, trgovce i rukovodioce JRŽ, JNS i pripadnike predratne etničke organizacije.⁴⁷³ Da bi ojačali delovanje ovih snaga me u ustanicima, oni u krajeve oko Knina i u Liku po etkom avgusta prebacuju iz Kistanja i drugih delova anektirane zone Dalmacije grupe velikosrba, me u kojima i poznate jerezovce i etničke Zivka Brkovi a⁴⁷⁴, dr Niku Novakovi a Longa, popa Mom ila uji a, Vladu Novakovi a i Paju Popovi a.⁴⁷⁵

S obzirom na oskudicu kadrova ovi ljudi, koriste i se vezama i ranijim ugledom, uspevaju brzo da dođu u naelo ustaničkih jedinica: tako pop Mom ilo uji vodi glavnu re me u ustanicima u Strmici, Pajo Popovi u Kosovu Polju,⁴⁷⁶ Zivko Brkovi postaje komandant svih gerilskih snaga na sektoru Kninske krajine, a Brana Bogunovi rukovodilac ustaničkih jedinica izme u reke Butišnice i planine Dinare.⁴⁷⁷

Kao razbija i ustanka u Lici Italijani koriste grupu šovinstu i velikosrba me u kojima se isti u Raenovi, Ke a, Omikus i Luki.⁴⁷⁸ Dobro smišljenom propagandom, koju su širili posredstvom ovih ljudi i nizom drugih konkretnih mera, kao što su proglasi i pisma ustanicima u kojima je podvlačena „zaštitnička“ uloga italijanske vojske nad „ugroženim Srpstvom“, izvesne mere uperene protiv

^{4,3} Isto, str. 67—69.

⁴⁷⁴ Pre rata trgovac u Kninu i rezervni oficir. Odmah po ustanaku izdajnik i postao jedan od glavnih etničkih vođa na trame i Like, Dalmacije i Bosne. U borbi za prestiž sukobljavao se sa popom Mom ilom uji em. Ubijen od uji evih ljudi na etničkoj mitingu u Plavnu 1942. Bio komandant etničke puka „Petar Mrkonjić“.

⁴⁷⁵ uro Stanisavljević, n.d. str. 49; etrdeset i prva, str. 387.

⁴⁷⁶ Isto.

⁴⁷⁷ Po dolasku Italijana izdao. Formirao etnički puk „Gavrilo Princip“. uji ga kasnije postavio za svog zamenika s namerom da suzbije njegov uticaj na terenu Grahova. Po oslobođenju Knina uhvaćen i izvršio samoubistvo u splitskom zatvoru.

⁴⁷⁸ uro Stanisavljević, n.d., str. 67—69.

ustaša, le enje ranjenih Srba koji su preživeli ustaška klanja, oduzimanje oplja kane srpske imovine od ustaški orijentisanih hrvatskih porodica i njeno vra anje Srbima, pomaganje pri otkopavanju grobnica ubijenih Srba i njihovoj sahrani i nizom drugih propagandnih poteza, Italijani su uspeli da kod ogromnog dela ustanika stvore utisak o zaštitni koj ulozi italijanske vojske u ovim krajevima.⁴⁷⁹ Ovo je uticalo da se kod jednog dela ustani kih jedinica stvori pasivnost prema Italijanima. Posle razbijanja niza ustaških posada od Bos. Grahova do Knina i u Lici i uspostavljanja dodira sa italijanskim posadama nije zabeležena niti jedna zna ajnija akcija ustanika u ovom itavom kraju protiv italijanske vojske. Naprotiv, pod uticajem italijanskih agenata ve i broj komandira pokušava da ostvari kontakte sa italijanskim oficirima i pišu proglase u kojima se u ime naroda poziva italijanska vojska da zapoladne pojedine krajeve.

Ve 29. jula italijanski oficiri izlaze slobodno iz svojih garnizona i zalaze na ustani ke položaje oko Knina i u južnoj Lici. Tako italijanska komanda iz Knina izveštava 29. jula da je jednog italijanskog oficira zaustavila kod Zrmanje jedna grupa od oko stotinu naoružanih ustanika i da je vo a istih ovom oficiru predao pismo slede e sadržine: „Stanovništvo Like moli italijansku vojsku da smešta zauzme celu zonu provincije jer ne može više da živi od hrvatskog tla enja. Željno vas o ekujemo. Stanovništvo i etnici." Dalje se u dopisu komande navodi da je jedan pukovnik italijanske vojske zalazio me u ustanike Žrmanje-vrela i Knina i da je tamo itao okružnicu Uprave revolucionarnog pokreta, štampanu na ciklostilu u kojoj se nare uje da ne treba uznemiravati Italijane.⁴⁸⁰

Jedan ovakav proglas iz prvih dana avgusta 1941. na kome stoji da ga izdaje „Stab gerilskih odreda za Bosnu", a koji najverovatnije poti e od grupe uji —Brkovi — Bogunovi ,⁴⁸¹ sa uvan je* i u njemu pored ostalog stoji:

⁴⁷⁹ Ilija Materi , Se anje na etvoromese nu krizu ustanka na drvarskom podru ju, Ustanak, knj. 3, str. 100—116.

⁴⁸⁰ Arhiv VII, k-540, 26/2a-1, Izveštaj Bastiniania od 29. VII 1941. Na italijanskom.

⁴⁸¹ Ovo moje mišljenje potvr uje i Pero Mora a jedan od rukovodilaca ustani kih jedinica na sektoru Drvara.

„Srpski narod primit će sve oficire i vojnike italijanske vojske kao prijatelje, garantiraju i im bezbednost. Srpski narod i njegova hrabra vojska, koja se danas bori za mir i sretnu stvar uvereni su da u Italijanskoj vojsci ne e na i protivnike u ovoj pravednoj borbi. Stab gerilskih odreda spreman je povesti pregovore u tom pogledu, ako se za to izjasne italijanski oficiri, koji se nalaze sa vojskom upućenom protiv naših naroda“.

Stab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu upućuje 4. avgusta svim potčinjenim jedinicama prepis ovoga proglasa uz objašnjenje „da je potvrđena vest da je sa Italijanima postignut sporazum o zaposjedanju ovih krajeva njihovim etama. Nama se garantuje potpuna sloboda i mir pored toga što oni zavode svoju vlast. Obavjestite o tome sve naše borce neka pri nailasku Italijana se pridržavaju ta no ve izdatih uputstava u tom pogledu“.⁴⁸²

Koriste i se kolebljivošću, ne samo pojedinaca i grupa, već i italijanskih ustanika u područjima⁴⁸³, italijanska vojska je 4. avgusta okupirala bez ikakvog otpora zrmanjsku opštinu⁴⁸⁴ i počela sa još intenzivnijim pripremama za dalja nastupanja.⁴⁸⁵

Posredstvom prikrivenih italijanskih saradnika popa Momčila i Niko Novakovi Longa organizovani su sastanci italijanskih oficira sa predstavnicima ustanika iz Kninske krajine 4. avgusta u Zagorovu, 7. avgusta u Paninama⁴⁸⁶, na kojima su italijanski predstavnici pozvali

⁴⁸² Arhiv VII, Beograd H-x-1, Proglas štaba gerilskih odreda za Bosnu od 4. 8. 1941.

⁴⁸³ Daju i politici ku ocenu stanja ustanka u krajevima Hrvatske nastanjenim Srbima, dr Vladimir Bakarić na II kongresu KPH, pored ostalog, kaže: „U strahu pred širenjem narodnog ustanka u srpskim krajevima u Hrvatskoj, a vide i da je razmah ustanka ponešto premašio organizacione sposobnosti naše Partije, italijanski okupator pokušava manevrom uništiti ustanak i iskoristiti etničke grupe za borbu protiv naše Partije i njene linije“. Iz knjige Drugi kongres KPH, str. 61. i 62.

⁴⁸⁴ Vladimir Marić u članku Ustanak u zrmanjskoj opštini, Ustanak, knj. 3, str. 506—526, navodi da je povlačenje ustanka zrmanjske opštine ispred Italijana usledilo na temelju neke naredbe.

¹⁸⁵ Isto.

⁴⁸⁶ Zb. NOR, V/1, 14. str. 48. Obaveštenje štaba bataljona za Liku od 27. VIII 1941; uro Stanisavljević, n.d., str. 73—75; etrdeset prva, str. 425.

ustanike na lojalnost prema italijanskoj vojsci uz obe anje da e Srbi biti zašti eni od ustaških zlo jna.

Uticao italijanaša posle ovih sastanaka još je više oja-ao i sve se intenzivnije širio i na susedne ustani ke oblasti u Lici i oko Bos. Grahova. Na sastanak sa Italijanima u Otri u 11. avgusta, pod pritiskom pokolebanih rukovodilaca i ustanika, morao je krenuti uz pro etni ki orijentisanog Boška Rašetu i jedan od najistaknutijih organizatora i rukovodilaca ustanka u Lici — oko Jovani . Prema mišljenju oke Jovani a Italijani su putem ovih pregovora nameravali: da se predstave kao prijatelji i zaštitnici srpskog naroda i protivnici ustaških zlo ina; da po mogu nosti obezbede bez borbe okupaciju slobodne teritorije od strane ustaško-domobranskih snaga, koje su prvih dana avgusta koncentrisale znatne snage za napad na slobodnu teritoriju Bosne i Like; i hteli su da odvoje narod od komunista koji su rukovodili ustankom.⁴⁸⁷

Štab gerilskih odreda za Grahovo i okolinu hitno je intervenisao i oštro osudio u „Gerilcu“ br. 5 od 19. avgusta ove pregovore.⁴⁸⁸ Našavši se i sam u ulozi krivca, štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu pokušava da se opravda teškom situacijom i lošim raspoloženjem pozadine, koja je najve im delom protiv borbe sa Italijanima.⁴⁸⁹ Posle prvog sastanka i znatnih uspeha na sektoru južne Like Italijani nastavljaju i sa poja anim radom na razbijanju ustanka.

26. avgusta dolazi do novog sastanka etni ki orijentisanih predstavnika iz južne Like i Kninske krajine sa Italijanima na Otri u, kome prisustvuju: dr Niko Novakovi⁴⁹⁰, Mom ilo uji⁴⁹¹ i Vlado Novakovi iz Knina.⁴⁹²

⁴⁸⁷ oko Jovani , n.d., str. 121 i 122.

⁴⁸⁸ Zb. NOR, IV/1, 13, str. 38.

⁴⁸⁹ Arhiv VII, k-1701, 1-1/27 do 1-3/27, Dok. štaba gerilskih odreda za Donji Lapac.

⁴⁹⁰ Poslanik JRŽ u bivšoj Jugoslaviji. U toku rata jedan od glavnih politiki h funkcionera etni kog pokreta na trome i Dalmacije, Like i Bosne. Išao na italijanski dvor i tražio da Italijani anektiraju podru ja naseljena Srbima u Lici, Bosni i Dalmaciji. itavo vreme rata sara ivao sa okupatorom. Emigrirao 1945. godine.

⁴⁸¹ Pravoslavni sveštenik iz Strmice. Komandant etni ke Dinarske divizije. Emigrirao sa Nemcima.

⁴⁹² Nisam mogao utvrditi šta je bilo s njim.

Ponovni pregovori na Otri u još su više oja ali pozicije italijanaša. Pomirljivi stav prema italijanskom okupatoru hvata sve dublje korene ne samo u pozadini i najnim ustani kim jedinicama⁴⁹³ ve i kod nekih lanova KPJ. Čak i neki lanovi štaba bataljona gerilskih odreda za Liku ne slažu se sa pristalicama borbe protiv italijanskog okupatora i ne pomažu napore Komunisti ke partije Hrvatske da se ustanak u Lici sredi i stabilizuje.⁴⁹⁴

Član CK KPJ Marko Oreškovi u nekoliko pisama i usmenih intervencija Okružnom komitetu za Liku podvrgao je ove kolebljivce oštroj kritici i ukazao na teško stanje ustanka, naročito u južnim delovima Like.⁴⁹⁵ Krajem avgusta Italijani u borbu protiv ustani kog pokreta unose neke nove forme i metode — iz anektirane Dalmacije došla e se izbegli pravoslavni popovi i otvaraju pravoslavne crkve u Kninskoj krajini. Ovaj „prijateljski“ i „hrišanski“ gest Italijana, nasuprot ustaškim nasiljima skrnavljenja srpskopravoslavne religije, imao je neobično snažan odjek u srpskim selima. Ustani ke jedinice oko Knina isti u italijanske zastave⁴⁹⁶ i sve ve i broj ustani kih komandira zalazi u pratnji italijanske vojske u predgrađa Knina.^{41>7}

Malobrojni partijski kadrovi u ovim ustani kim jedinicama u Kninskoj krajini bili su sve nemo niji u borbi protiv italijanaša. Stab Drvarske brigade zabavljen u ovo vreme borbama prema Petrovcu nije imao dovoljno politiki zrelih kadrova da ih angažuje na ovom sektoru. Jedan od najznačajnijih pokušaja da se suzbije italijanaštvo na jugu i u Lici izvršen je prilikom organizovanja sastanka delegata narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za zapadnu Bosnu i Liku 31. avgusta 1941. Najveći i deo rada

⁴⁹³ Arhiv VII, k-213, 48/2-4.

⁴⁹⁴ Original u Arhivi IRP Sarajevo, br. 46—135. Neki lanovi štaba izjavljuju: „Ako je Komunisti ka partija Hrvatske zaista prava naša partija, onda neka kaže ustfiiak u hrvatskim selima, pa ćemo mi toj vjerovati da je naša“. Pismo Marka Oreškovića — Gojku Polovini iz kraja avgusta 1941.

⁴⁹⁵ Zb. NOR, V/1, 24, str. 77, Analiza rada i zaključci sa sastanka Okružnog komiteta KPH za Liku od 11. septembra 1941: oko Jovani, n.d. str. 124 i 125.

⁴⁹⁶ Zb. NOR, V/1, 162, str. 392—401. Izveštaj zapovjednika II oruž. pukov. u Kninu — zapovjednika IV oruž. pukov. od 9. VIII 1941.

⁴⁹⁷ Arhiv VII, k-153a, 9/2-1.

ovog savetovanja, kome su prisustvovali i pro etni ki orientisani komandanti sa terena Kninske krajine i Like: pop Mom ilo uji , Živko Brkovi , Brana Bogunovi i drugi, posve en je pitanju organizacije borbe protiv Italijana.⁴⁹⁸

Pomenuti pro etni ki komandanti i rukovodioci na elu sa popom Mom ilom uji em obe ali su na ovom sastanku da e ostati verni NOB-u, da e prekinuti svake razgovore sa Italijanima⁴⁹⁹ i da e Italiiane napasti kad krenu prema oslobo enoj teritoriji. Me utim, uji neposredno pred nastupanje Italijana prema Grahovu 4. IX 1941. izdaje proglas pod imenom „Vuk Hadži Kova evi ", kojim nastoji razbiti jedinice i grupe boraca koji su bili za borbu protiv Italijana. U ovom proglasu izme u ostalog piše:

„Naša borba je završena. Mi nemamo zašto više da ratujemo. U naša sela i u naše krajeve ulaze ovekove ene prijateljske trupe Kraljevine Italije, koje e svuda gde stignu zavesti mir i red ... Ustaške vlasti, njihove vojne i policijske jedinice ne e smeti ulaziti u srpske krajeve. Na taj na in njihovom zlo inu došao je kraj. Draga bra o, ne nasedadajte ustaškim provokatorima i neodgovornim avanturisti kim elementima koji vas huškaju u boj protiv italijanske vojne sile... Mi smo sklopili trajan mir“⁵⁰⁰.

Pod „neodgovornim avanturisti kim elementima" pop Mom ilo uji podrazumeva sve borce koji su spremni da se bore protiv italijanske vojske, a pre svega komuniste koji su pozivali ustanike u tu borbu. Zahvaljuju i ovoj izdaji, Italijani su ve u avgustu bez borbi zaposeli deo li ke pruge izme u Knina i Gra aca, kao i deo šumske pruge od Knina prema Tiškovcu. U svim selima duž ovih komunikacija ustani ke grupe izbegavaju sukobe sa Italijanima i smatraju ih svojim prijateljima.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Zb. NOR, IV/1, 66, str. 139—149. Izveštaj sa' savetovanja i rezolucija delegata NO gerilskih odreda za zap. Bosnu i Liku od 31. VIII 1941.

⁴⁹⁹ Arhiv VII, k-88, 21/1, Krajiški partizan, br. 2, od aprila 1942, str. 5; etrdeset i prva, str. 426.

⁶⁰⁰ Arhiv VII, k-195b, 12/2-9.

⁶⁰¹ Dokumentat u Arhivu VII, k-153a, 26/1-1. MUP NDH izveštava 13. VIII 1941. da su Italijani prugu od Knina prema Gra acu popravili. Sve postaje zaposjednute po talijanskim teritorijalnim grupama. Srbi su se vratili u svoje domove“.

Uporedo sa pripremama na terenu punom snagom je delovala italijanska diplomatija na pripremanju sporazuma sa NDH o okupaciji ustani kih podru ja u delovima Bosne i Hrvatske. Još 18. avgusta komanda 2. italijanske armije obavestava pot injene trupe da predstoji okupacija demilitarizovane zone uz uklanjanje svih trupa NDH iz ovoga podru ja: „... 1. okupirati opštine, pošte, telegrafe, telefone, železne stanice, elektri ne centrale; hrvatsko osoblje prikladno potrebama osta e na mestu pažljivo nadzirano... 3. Sve ustaške mesne formacije, to jest, one koji nisu u organskom sastavu oružanih snaga imaju se raspustiti i sve oružje zapleniti”.⁵⁰²

Sa ovakvim zahtevima istupila je na pregovorima sa predstavnicima NDH Kraljevska italijanska vojna misija u NDH sa šefom generalom Oksilijom 24. avgusta u Zagrebu i izazvala opšte negodovanje i utu enost kod svih ustaških prvaka u Zagrebu. Uzdrmana ustankom i porazima domobranstva i ustaša prilikom pokušaja obra una sa ustanicima, ovim zahtevima došao je u pitanje opstanak ustaške NDH. Zahtevi su prema izveštaju generala Oksilija naro ito porazno delovali na poglavnika Paveli a. On kaže da poglavnik „nije propustio da ukaže da je njegov li ni položaj u zemlji ve ionako uzdrman, s obzirom na ponovnu vojnu okupaciju postao apsolutno neizdržljiv”. Poglavnik je molio da se italijanski zahtevi ublaže i spasi ugled NDH „u trenutku kad je pristupanjem mnogih eksponenata Ma ekove stranke oja ao poziciju vlade u zemlji i kada se nastavlja rad za što šire, iskrenije i sigurnije pristupanje istih”.⁵⁰³

Na sastancima vojnih misija od 24. do 26. avgusta do- lazilo je do burnih diskusija, ali je misija NDH posle pret- hodnog pristanka Paveli a morala prihvatiti nešto ubla- ženije italijanske zahteve.⁵⁰⁴ Potpisan je 26. avgusta spo- razum u Zagrebu o okupaciji II zone ija je severna gra- nica prolazila kroz oslobo enu teritoriju Drvarske brigade linijom pl. Ljubša (k. 1797)—Malovan d,—Dragani (is-

⁶⁰² Arhiv VII, k-78, 7/1a-1, Izveštaj italijanskog generala Oksilija Vrhovnoj komandi od 24. VIII 1941.

^{51,3} Isto.

⁶⁰⁴ Arhiv VII, k-78, 3/1a-1. Referat sastanka vojnih misija u Zagrebu od 26. VIII 1941.

klju no)—k. 1049—pl. Golja (k. 1891)—pl. Sator—(k. 1872)—Bratnja—Rudno polje (k. 1616)—pl. Plješivica. Na teritoriji II zone sva vojna i civilna vlast trebalo je da pre e u ruke komande 2. italijanske armije, pri kojoj je NDH imala svoga poverenika.⁵⁰⁵ Vojnu vlast trebalo je da preuzmu Italijani do 1. a civilnu 7. septembra.⁵⁰⁸ Odmah posle potpisivanja sporazuma komandant 2. armije general Ambrozio naredio je da se trupe NDH na podru ju II okupacione zone uzdrže od „bilo kakvih akcija protiv ustavnika”.⁵⁰⁷ Sli nu naredbu je izdao Glavni stožer domobranstva 28. VIII 1941.⁵⁰⁸

Preuzimanje vojne i civilne vlasti od strane italijanske vojske krajem avgusta u delu Kninske krajine, oko Livna i u delovima Like dovelo je do splašnjavanja ustanka i izvesnog smirivanja stanja. Ovo se o ituje kroz masovna vra anja izbeglih srpskih i hrvatskih porodica u mešovita sela i naselja.⁵⁰⁹ Me utim, sa okupacijom II zone Italijani nisu završili svoj plan. U stvari, ovo je bila samo priprema za pokrete italijanskih trupa prema severu i za okupaciju šumama bogate III okupacione zone, za koju su bili oni živo zainteresovani.⁵¹⁰

Posle u vrš enja svoga položaja u ve em delu II okupacione zone komanda 2. italijanske armije nije sve do 9. septembra poduzimala pokrete trupa prema Šatoru, Staretini i drugim severnijim predelima II zone prema Bos. Grahovu i Drvaru, pošto je smatrala da u ovim krajevima još nije završena propagandno-politi ka akcija za razbijanje ustani kih jedinica. Krajem avgusta i po etkom septembra Italijani u ovim predelima poja avaju rad svojih agenata, koji su se naj eš e u predelima oko Bos. Grahova, Glamo a i severne Like pojavljivali kao sitni trgovci i

⁵⁰⁵ Arhiv VII, k-77, 28/3. Proglas 2. italijanske armije od 7. IX 1941.

⁵⁰⁰ Arhiv VII, k-78, 3/1a-1, Referat konferencije misija 26. VIII 1941.

⁶⁰¹ Isto.

⁶⁰⁸ Original u Arhivu IRP Zagreb, OUP ko-II, ATV 1941. Gl. stožer domobranstva — zapovjed. pot injenim jedinicama od 23. VIII 1941.

⁶⁰⁹ Arhiv VII, k-220, 39/3-1, Izveštaj kotarske oblasti iz Livna od 15. IX 1941.

Arhiv VII, k-306, 2/5-14, 2/5-15, k-55, 1/2a-1, itd. Italijanski izveštaji.

„šverceri" najoskudnijim artiklima: solju, duhanom, šibicama i drugim sitnicama potrebnim doma instvima na selu.⁶¹¹ Ovi „šverceri", zalaze i me u partizane, širili su vesti o „prijateljskom" i „zaštitni kom" ophoenju italijanskih jedinica sa srpskim življem u podrujima II zone i tako doprinosili slabljenju ionako slabo u vršenih ustanikih jedinica.

Štab Drvarske brigade pokušao je slanjem svojih najboljih kadrova u ovo podruje da ojačaju ustanike jedinice na ovom prostoru i da ih pripremi za pružanje otpora italijanskom okupatoru. Tako su početkom septembra stigli u ove krajeve Vlado Cetković, španski borac, Slavko Rodić, Jovo Kecman i Milan Tankosi⁵¹². Gerilski odredi, orijentisani prema italijanskim trupama, dobili su konkretne zadatke za pružanje otpora Italijanima. Golubi kačeta pod rukovodstvom Živka Brkovića dobila je zadatak da na padinama Grede dočeka Italijane, dok su jedan odred pod rukovodstvom Brane Bogunovića i Tiškovića kač i Trubarska kačeta trebalo da napadnu italijansku kolonu sa bokova. Gerilska kačeta iz Plavna imala je zadatak da zatvori pravac na Benderu, a dve kačete iz bosanskograhovske opštine da zaposednu položaje oko ceste na prevoju Deralama i da prihvate gerilce sa Grede ukoliko budu prisiljeni na povlačenje. Pop Momilo uji je pristao da ide u Kosovo i da sa tamošnjim ustanikim odredima napadne Italijane sa leđa.⁵¹³

Međutim, kada su ujutro 9. septembra italijanske jedinice krenule komunikacijom od Knina prema Grahovu, ni jedan gerilski odred ih nije dočekaio i pod uticajem italijanaša počinje ubrzano raspadanje ustanikih jedinica. Pred brojno slabijom italijanskom kolonom, koja je nastupala u marševskom poretku, napustile su položaje gerilske jedinice kod Segota, zatim grupa Živka Brkovića kod Bolandže, a borci su se razišli kućama.⁵¹⁴ Pop Momilo uji okuplja narod na zbor u Strmici i sve ano dočekauje Italijane,⁵¹⁵ kao prijatelje srpskog naroda. Najvećaa italij-

⁵¹¹ Milan Zorić, n.d., str. 305.

⁶¹² Isto, str. 308.

⁶¹³ Pero Boltić, n.d., str. 221.

Arhiv VII- k-1701, 2-1/16.

⁶¹⁶ Pero Boltić, n.d., 32—33.

janska kolona (330 vojnika) u pratnji 7 lakih tenkova i 4 topa išla je preko Derala, dok su dve nešto slabije kolone išle bo no od ove, jedna koritom Butižnice preko Zaselka na Stožište, a druga preko Mra aja i Jelina Polja ka Pe encima i Bos. Grahovu.⁵¹⁶ Odsudan napad na Italijane trebalo je da izvedu na prevoju u Deralima ustani ke ete sa terena bosanskograhovske opštine, ali i ovde su italijanski agenti na elu sa komandantom Branom Bogunovi em pripremili izdaju. Mesto da se bori sa Italijanima, Bogunovi se spremao da poubija komuniste i španskog borca Peru Cetkovi a, koji je pošao da pomogne organizaciju odbrane na ovom sektoru. Grupa komunista sa terena grahovske opštine sa Simom Baji em i Vladom Cetkovi em morala se povu i ispred ove zavere, dok su se grahovski odredi rasuli, a Italijani nesmetano prošli kroz Derala i 9. septembra ušli u Bosansko Grahovo.⁵¹⁷

Od svih ustani kih snaga sa terena Knina i opštine Bosansko Grahovo ostalo je na okupu oko 50 boraca, uglavnom lanova i simpatizera KPJ iz Resanovca, Pe i, Maleševaca, Tiškovca i Trubara, koji su se pod rukovodstvom Sime Baji a, Pere Bolti a i Vlade Cetkovi a povukli severno od Grahova na komunikaciju prema Drvaru i kod prevoja Plo e organizovali odbranu.⁵¹⁸ I pored veoma teške situacije na ostalim sektorima, a posebno prema Bosanskom Petrovcu, gde je neprijatelj ponovo vršio koncentraciju svojih snaga, štab brigade uspeva da prebaci sa drugih položaja nekoliko vodova koji zajedno sa grupom Vlade Cetkovi a i Sime Baji a pružaju otpor Italijanima na Plo ama.

Italijani su prema novom sporazumu sa Nemcima i NDH o zaposedanju Bosanske krajine do demarkacione linije⁵¹⁹ krenuli jakim snagama od Grahova prema Drvaru 15. septembra. 16. septembra broj ano nekoliko puta slabije gerilske snage pod komandom Vlade Cetkovi a do-

⁶¹⁰ Milan Zori , n.d., 309.

⁵¹⁷ Zb. NOR, IV/1, 222, str. 491, Izveštaj štaba NOP odreda za Bos. krajinu — Štabu NOP odreda Bosne i Hercegovine od septembra 1941; Milutin Mora a, n.d., str. 249—274.

⁶¹⁸ Pero Bolti , n.d., str. 34; Milutin Mora a, n.d., str. 274.

⁶¹⁸ Dokumenti u Arhivi VII, k-3, 9/1-1.

ekale su na Plo ama ovu kolonu i u žestokoj borbi povratile je nazad, izbacivši iz stroja preko stotinu italijanskih vojnika⁵²⁰. Polovinom septembra, posle utvrđivanja u Bos. Grahovu, Italijani pojačavaju propagandnu aktivnost u susjednim oblastima oko Glamoča i u Donjem Livanjskom polju. I ovde se oni često služe kapitulantskim elementima i „švercerima" koji zalaze duboko na oslobođenu teritoriju i podrivaju ustaničke jedinice.

U ovoj situaciji štab Drvarske brigade pokušava da ojača gerilske odrede u okolini Glamoča i u Livanjskom polju. Naravno, to je bila porasla uloga bataljona „Starac Vujadin", koji su se odredi nalazili neposredno prema Bos. Grahovu koje su zaposele italijanske trupe. Štab brigade polovinom septembra naredjuje ovom bataljonu da spreči prodor Italijana od Bos. Grahova prema Livnu i da formira pokretljivije odrede, koji će zalaziti neprijatelju za leđa i uznemiravati ga na grahovskom sektoru, gde je bio već prodro.⁵²¹ Ali, iako je ovaj bataljon lakše prebrodio krizu izazvanu prodorom Italijana nego susedne ustaničke grupe i ostao uglavnom na okupu, on nije bio u stanju da izvrši postavljene zadatke štaba brigade. Osnovna slabost ovog bataljona bila je oskudica u partijskim kadrovima i slab politički nivo većine boračkog sastava. Osmog septembra štab bataljona izveštava da su svi borci na položaju, ali da su politički stanje i disciplina problematični i moli da obavežno na ovaj teren dođe komesar brigade i da pruži potrebnu pomoć.⁵²²

Italijanska komanda u Bos. Grahovu, ohrabrena izveštajima svojih agenata o lošem stanju u gerilskim jedinicama u ovom kraju, šalje 9. septembra tri oficira na položaje bataljona „Starac Vujadin" i traže prekid borbe i povlačenje ljudstva kućama. Pod pritiskom jednog dela boraca, koji je bio pokoleban italijanaškom politikom, štab

⁵²⁰ Zb. NOR, IV/1, 152, str. 339, Izveštaj Drvarske brigade o borbama na Ploču; Isto, 158, str. 348, 172, str. 386, 160, str. 351, 193, str. 421.

⁵²¹ Zb. NOR, IV/1, 157, str. 347, Narednje štaba Drvarske brigade — Štabu bataljona „Starac Vujadin", od 17. IX 1941.

⁵²² Arhiv VII, k-1701, 4—18, Štab bataljona „Starac Vujadin", — Štabu Drvarske brigade od 8. IX 1941.

bataljona je morao pristati na pregovore sa Italijanima, ali je u isto vreme hitno tražio pomoć iz štaba brigade, kako bi se delatnost italijanaša u za etku uništila.⁶²³ Ujedno štab bataljona upu uje najbolji svoj odred — Peuljski, pod rukovodstvom Miloša Tice u borbu sa Italijanima,⁶²⁴ dok ostale odrede, koji nisu bili raspoloženi za borbu sa Italijanima, orijentiše protiv ustaško-domobranskih snaga oko Glamo a.⁶²⁵ Me utim, sve ove mere nisu mnogo pomogle i kriza koja je sve više zahvatila oslobo enu teritoriju Drvarske brigade zahvatila je krajem septembra i ovaj bataljon.

Polovinom septembra italijanaška propaganda je sve ja e po ela da nagriza gerilske jedinice oko Glamo a. Pokušaji reorganizacije i u vrš enja gerilskih odreda bili su potpuno bezuspešni.⁶²⁶ I pored svih napora komunista da se suzbije i spre i italijanska propaganda, uticaj italijanaša na ovom terenu bio je sve ja i.⁶²⁷ Nekoliko komandira i

⁶²³ Arhiv VII, k-1701, 5-2/1 — Dopis štaba bat. „Starac Vujadin” — Štabu Drvarske brigade od 11. IX 1941.

⁶²⁴ Arhiv VII, k-1701, 1-1/18, Izveštaj štaba bataljona „Starac Vujadin” — Štabu Drvarske brigade od 20. IX 1941.

⁶²⁵ Arhiv VII, k-1701, 2-1/18 do 2-2/18 — Izveštaj štaba bataljona „Starac Vujadin” — štabu Drvarske brigade od 20. IX 1941.

⁶²⁶ Arhiv VII, k-1701, 16-2/1. Komandant štaba bataljona gerilskih odreda kod Glamo a Vojo Todorovi u izveštaju od 15. IX 1941. piše: „Prema instrukcijama koje smo primili od vas mi smo se odmah dali na izvršenje zadatka. Mi smo do sada obišli front od Obijaja do Staretine i u inili sve što smo mogli u cilju organizacije naših odreda koji se nalaze u potpunom rasulu”. Dalje u izveštaju štaba brigade Vojo Todorovi isti e da su odredi u nekoliko mesta izvršili zaklinjanje, ali su opet nedisciplinovani, samovoljno zauzimaju položaje i beže sa položaja. Dat im je zadatak da delom snaga spre e neprijatelja prema Mliništu, ali ti odredi nisu ni izašli na položaje, tako da je neprijatelj nesmetano sa 10 kamiona tuda prošao.

⁶²⁷ Arhiv VII, k-1701, 19-2/1. Isti izveštaj i nare enje štaba Drvarske brigade Štabu bataljona Glamo od 16. IX 1941. Arhiv VII, k-1701, 21-2/1. U izveštaju Štaba bataljona za Glamo od 16. IX 1941. izme u ostalog stoji: „Otkako su, naime uli za Italijane (misli se na ustanike — prim, autora) svi ti ljudi misle da nam oni dolaze kao spas, a ne kao neprijatelj, što u stvari jest”. Dalje se iznosi u izveštaju da štab sumnja da e se mo i postupiti po nare enju Štaba brigade da se postave busije na putu Glamo — Livno. Da nije par komunista, sve bi se rasulo, na kraju kaže izveštava .

vodnika gerilskih jedinica me u kojima Mile Stevandi , Krsto Radoje, Milan Savi i drugi, potajno su radili za Italijane.⁵²⁸

Slabljenje ustani kih snaga na ovom sektoru Drvarske brigade došlo je u pravi ras za iscrpljene ustaško-domobranske snage u Glamo u. Posle napornih borbi i velikih gubitaka u materijalu i žrtvama, one više nisu bile u stanju da uvaju do tada držane pozicije.⁵²⁹ Iscrpljena ustaška grupacija, prikupljena polovinom septembra u Glamo u pod komandom pukovnika Seletkovi a, morala se pre dolaska italijanske vojske povu i iz okupacione zone. Pošto je komanda ove grupacije o ekivala prilikom izvla enja teške borbe, ona je predložila štabu Glamo kog bataljona da joj on omogu i nesmetano povla enje komunikacijom Glamo —Mrkonji -Grad uz obavezu da ustaše ne napadaju na selo i ustani ke jedinice oko komunikacije. Stab Glamo kog bataljona, imaju i u vidu tešku situaciju u svojim jedinicama koje su se pod udarcima italijanske propagande po ele rasipati, ocenio je ovu ponudu kao prihvatljivu i bez dozvole štaba Drvarske brigade dozvolio ustaškoj grupaciji da se povu e. Deo ustaške grupacije izvukao se 19. septembra bez borbe iz zone Glamo a i posle jednog ja eg sukoba sa gerilcima iz Pljeve stigao u Mrkonji -Grad.⁵³⁰ Drugi deo ove grupacije povukao se preko Gornjeg Vakufa u Jajce.⁵³¹ Ovo povla enje ustaša iz Glamo a po nalogu Štaba brigade, trebalo je, po nare enju šta'ba Drvarske brigade da se iskoriste gerilske jedinice oko Glamo a tada napadnu grad i oslobode ga. Po nare enju štaba brigade u pomo glamo kim gerilcima je krenuo Sima Solaja sa odredom iz Pljeve. Me utim, prodor Italijana na Plo ama i njihov ulazak u Glamo izazvali su rasulo u ustani kim odredima oko Glamo a.⁵³²

⁵²⁸ Sva etvorica otišli u etnike.

⁵²⁸ Arhiv VII, k-55, 1/2—99 i 102.; Dnevnik generala Isera.

⁵⁸⁰ Isto, Zb. NOR, IV/1, 188, str. 415.

⁵³¹ Milan Zori , n. d., str. 319.

⁸³² Zb. NOR, IV/1, 188 ili 415 i 301 ili 436; Se anje grupe u esnika, Arhiv MBK Banja Luka, str. 6.

Koriste i se pasivnoš u gerilskih odreda u bataljonu „Starac Vujadin”⁵³³ i Glamo kom bataljonu, potpunim rasulom gerilskih jedinica u Kninskoj krajini i južnoj Lici, kao i pasivnoš u jednog broja jedinica koje su ulazile u 2. bataljon, Italijani su mogli nesmetano izvršiti šire pripreme za nastupanje od Bos. Grahova prema Drvaru. U rejonu Bos. Grahova koncentrisane su u drugom delu septembra ja e italijanske snage iz sastava 6. armijskog korpusa.

Posle nekoliko neuspelih pokušaja od 15. do 22. septembra da se razbiju partizanske snage na Plo ama, Italijani su 23. avgusta krenuli jakim kolonama u nekoliko pravaca prema Drvaru. Na glavnom pravcu Bos. Grahovo—Drvar nastupala je divizija „Sasari”, dok je od Glamo a prema Drvaru napadala divizija „Bergamo”.⁵³⁴ Uz snažnu podršku avijacije i artiljerije delovi divizije „Sasari” uspeli su 22. septembra da potisnu gerilski odred pod komandom Vlade Cetkovi a na Koritima iznad Resanovaca i da zauzmu dominantnu kotu 1185, ali je njihovo dalje nadiranje zaustavljeno.⁵³⁵ Naro ito važnu ulogu u zaustavljanju Italijana imala je partizanska haubica koja je ga ala italijansku kolonu u Resanovcima. Ovo je prisililo Italijane da iz Gra aca dovuku tešku korpusnu artiljeriju i da je upotrebe u slede em napadu.⁵³⁶

U toku 24. septembra krenula je i kolona divizije „Bergamo” od Glamo a i do no i stigla do sela Rore. 25. septembra nastavile su nastupanje obe kolone. S obzirom na to da je kolona iz Glamo a bila prili no daleko, štab brigade 25. septembra glavnu pažnju je posvetio zatvaranju pravca od Resanovaca.

U zoru 25. septembra divizija „Sasari” krenula je u nekoliko kolona prema partizanskim položajima na Plo i severno od Resanovaca, koje je branilo oko 150 boraca. Nastupanje pešadije podržano je sa dve eskadrile aviona

⁶³³ Arhiv VII, k-1701, 18/1—2, Izveštaj bataljona „Starac Vujadin”, od 20. IX 1941.

³³⁴ Milan Zori , n. d., str. 349.

⁶³⁵ Isto, str. 355.

⁶³⁶ Isto, str. 356.

i gustom artiljerijskom i minobaca kom vatrom. Partizanski odred Vlade etkovi a nije se mogao održati na položajima, ve se pod borbom po eo povla iti na sever.⁵³⁷

Posle ovladavanja partizanskim položajima na Plo i jakim italijanskim kolonama bio je otvoren put za Drvar. Prednji delovi divizije „Sasari" ušli su oko podne 25. septembra u Drvar, koji se nalazio sav u ruševinama i plamenu.

Odmah posle pokreta Italijana od Bos. Grahova prema Drvaru, polovinom septembra, štab Drvarske brigade je naredio da se pripremi paljenje i uništenje preduze a i drveta u Drvaru, ime bi se mogli Italijani koristiti. Neposredno pred napad Italijana prema Drvaru pripremljeno je miniranje i paljenje tvornica i zaliha drvene gra e.

Kad su Italijani 25. septembra bili na prilazima Drvaru, aktivirane su mine i grad se našao u požaru i dimu. Pored ostalog izgorelo je oko 35.000 kubnih metara rezane gra e, 20.000 kubnih metara oblovine i oko 700 vagona celuloz-papira.⁵³⁸ Prethodno su bili evakuisani štab brigade, partizanska bolnica i druge ustanove i razmeštene u udaljenija i zaba enija sela.

U isto vreme partizanski odredi bataljona „Sloboda", delovi 2. bataljona, odredi Resanova kog bataljona i ostale jedinice sa terena Biha kog sreza vodili su borbe za ja im ustaško-domobranskim grupacijama oko Biha a i Bos. Petrovca. Kako smo ranije kazali, posle neuspeha Rumlerovog napada na Oštrelj, krajem avgusta i po etkom septembra, porasla je aktivnost gerilskih snaga oko Bos. Petrovca, Biha a i na komunikacijama Biha —Bos. Petrovac, Klju —Bos. Petrovac. Polovinom septembra naro ito je bio ugrožen od ustanika Biha . Zbog toga je po nare enju vojskovo e Kvaternika polovinom septembra izvršeno prikupljanje ja ih snaga u Biha u,⁵³⁹ Klju u i Petrovcu sa ciljem da se obezbede ova uporišta i osiguraju pomenute

⁶³⁷ Isto, str. 360 i 361.

⁶³⁸ Isto, str. 365.

⁵³⁹ Arhiv VII, k-195, 31/10—1. Izaslanik potpre sednika vlade izveštava: „Držim da se Biha danas mora smatrati vrlo ugroženim i pored 3 000 domobrana i dvije satnije ustaša i da se nipošto ne smiju smatrati iznena enja isklju ivim, mada bi se grad mogao i sa svojim današnjim snagama braniti ako bi bilo stru nog i odlu ng rukovodstva odbranom."

komunikacije. Za ovo su postojale nešto povoljnije prilike zbog grupisanja ustaških jedinica koje su povuene iz italijanske okupacione zone. Sve ove ustaške jedinice, u svrhu vršenja povezivanja, stavljene su pod komandu Juce Rukavine, ustaškog pukovnika, dok je celom operacijom rukovodio general Rumler.

Nastupanje Italijana sa Ploa prema Drvaru ubrzalo je ovu ustaško-domobranksku akciju. Uz podršku avijacije i artiljerije pokreti ustaško-domobrankskih grupacija iz Bihaća, Bos. Krupe i Bravskog polja su 25. septembra. Napad na Oštrelj trebalo je početi 28. septembra. Grupacija koja je krenula iz Bihaća prema Vrtoču u toku 25. i 26. septembra morala se kretati pod stalnom borbom uz znatne gubitke koje su joj nanosili gerilci.⁵⁴⁰ Deo ove grupacije, koji se odvojio kod Vrtoča, uspeo je tek 29. da uđe u Kulen-Vakuf, dok su se ostale snage probile prema Bos. Petrovcu.⁵⁴¹

Za vreme prikupljanja ustaško-domobrankskih snaga u Bihaću i Bos. Petrovcu, pre nego su Italijani krenuli preko Ploa prema Drvaru, štab bataljona „Sloboda” po sebi pripremati za odbranu Oštrelja i ujedno je razradio plan evakuacije svojih snaga sa ovoga prostora ukoliko se za to ukaže potreba. S obzirom na to da je veći deo snaga „Slobode” bio još uvek vezan na oštreljskom frontu, pristupilo se formiranju letenih partizanskih odreda koji su dobili zadatke da brzim prepadima napadaju ustaško-domobrankske snage sa severa. Sličan zadatak je postavljen pred 4. odred, dok je na sektoru gde je on ranije delovao formiran 6. odred bataljona „Sloboda”.⁵⁴²

Posle proboja Italijana na Ploa i njihovog ulaska u Drvar dalja odbrana prevoja na Oštrelju, koji je predstavljao „kapiju” prema Drvaru, postala je suvišna i beskorisna, zbog čega štab bataljona naredio je evakuaciju. Odmah po napuštanju položaja i izvlačenju materijala iz magacina Oštrelj je posle podne 25. septembra zapaljen.

⁶⁴⁰ Arhiv VII, k-153a, 11/2—1, Izveštaj MUP NDH od 27. IX 1941; Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-461, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 28. IX 1941.

⁶⁴¹ Milan Zorić, n. d., str. 345.

⁶⁴² Zb. NOR, IV/1, dok. 180, str. 400, dok. 202, str. 438, naredba i izveštaj bataljona „Sloboda”.

Me utim, ni ustaše ni Italijani, pou eni iskustvom iz ranijih sukoba sa drvarskim partizanima, nisu smeli iza i na Oštrelj. Tek 28. posle izvi anja aviona, bombardovanja i ga anja artiljerijom krenule su italijanske kolone od Drvara i ustaško-domobranske od Bos. Petrovca i srele se u napuštenom Oštrelju.⁵⁴⁸

Brz prodor Italijana preko Plo e izgleda da je iznenadio štab Drvarske brigade. Posle povla enja iz grada štab nije imao vezu sa ve im brojem pot injenih jedinica i više nije uspeo da uzme situaciju u svoje ruke. Posle izlaska iz Drvara štab se zadržao jedno vreme u selima južno od planine Osje nice a zatim se prebacio u sela oko Prekaje, pokušavaju i da o uva mesne partizanske jedinice od rasipanja. Svojim zadržavanjem daleko od Oštrelja štab brigade je prekinuo vezu i sa bataljonom „Sloboda" i sa komandom Krajinske divizije u Podgrme u.⁵⁴⁴ Tek oko 10. oktobra ova je veza uspostavljena iz kog vremena poti u i poslednji dopisi štaba Drvarske brigade.

Negde po etkom druge polovine oktobra, najverovatnije odmah po napuštanju okoline Banjaluke, sekretar Oblasnog komiteta KPJ uro Pucar Stari došao je na teren Drvara s namerom da pruži neposrednu pomo štabu Drvarske brigade u prebro avanju krize ustanka u ovom kraju. Posle upoznavanja sa situacijom on je održao sastanak sa štabom Drvarske brigade i grupom komunisti kome su prisustvovali pored ostalih i Sefket Maglajli , Ljubo Babi i dr Moni Levi. Na ovom sastanku odlu eno je da štab Drvarske brigade krene u Podgrme , gde je trebalo da se formira štab 1. KNOP odreda, dok je ostalim rukovodiocima ustani kih jedinica i komunistima iz ovoga kraja dat zadatak da nastave rad na ponovnom ja anju i okupljanju boraca u partizanske odrede.

Ovaj drugi zadatak samo delimi no je izvršen na terenu bosanskograhovskog sreza. Rasulo koje je zahvatilo partizanske odrede po ulasku Italijana u spaljeni Drvar nije se moglo zaustaviti. Jedino što se moglo u initi to je

⁰⁴⁸ Milan Zori , n. d., str. 258 i 374.

⁵⁴⁴ Zbornik NOR, IV/2, dok. 9, str. 30 i dok. 14, str. 46, dopisi bataljona „Sloboda" od 4. i 6. oktobra 1941.

da se oružje boraca koji su odlazili ku ama ostavi u sigurna spremišta, da bi se kasnije moglo izvaditi i upotrebiti.⁵⁴⁶

Posledice ulaska italijanske vojske u delove Bosanske krajine i dalji razvoj ustanka u ovoj oblasti do formiranja krajiških NOP odreda

Stab bataljona „Sloboda“ uspeo je posle napuštanja Oštrelja da održi situaciju u svojim rukama i da, pou en iskustvom iz Drvara, pristupi izvesnim merama koje su doprinosile u vrš ivanju partizanskih jedinica. I ove gerilske odrede po ela je posle prodora Italijana u Drvar i Oštrelj da hvata kolebljivost. Znatn broj vojnih rukovodilaca naro ito onih politi ki neizgra enih — pokazao se kolebljiv i sumnjao je u uspeh borbe protiv Italijana. Neki su otvoreno istupili protiv borbe sa Italijanima kao, na primer, komandir 1. odreda Ilija Desnica, komandir 2. odreda Vlado Mora a, komandir 3. odreda Dušan Rokvi i komandir 4. odreda Mane Rokvi .⁵⁴⁸ Ovi komandiri kao i znatan broj vodnika i desetara po etkom oktobra napustili su svoje jedinice i povukli se ku ama. Neki od ovih po eli su da deluju kao italijanski saradnici. Tako su Mane Rokvi , Ilija Desnica i Vlado Mora a organizovali zbor naroda u selu Zaglavice uz u eš e italijanskih vojnika i govorili da više niko ne sme pucati u Italijane.⁵⁴⁷ Sve je ovo imalo znatnog uticaja na kolebanje i osipanje jednog broja boraca iz odreda bataljona „Sloboda“,⁵⁴⁸ naro ito posle ulaska Italijana u Bos. Petrovac.⁵⁴⁹

No i pored toga partizanski odredi bataljona „Sloboda“ uspeli su da o uvaju ve i broj rukovode eg i bora kog kadra i da pristupe reorganizaciji jedinica i njihovom u vrš enju. U jedinicama ostaju uglavnom svesni i mla i ljudi.

⁶⁴⁶ Ilija Materie, n. d., str. 106 i 107.

⁵⁴⁰ Drago uki , n. d., str. 29.

⁵⁴⁷ Zb. NOR, IV/2, str. 52 i 66. Nare enje štaba Drvarske brigade — štabu bataljona „Sloboda“, od 10. X 1941.

⁵⁴⁸ Zb. NOR, IV/1, dok. 221, str. 484 i IV/2, dok. 9, str. 31 i dok. 14, str. 47 — Partizanska dokumenta.

⁶⁴⁹ Arhiv VII, k-82, 47/2a—4, Izveštaj VI italijanskog korpusa za prvu polovinu oktobra 1941.

Ukida se sedmi no smenjivanje boraca, koje je u vreme masovnog ustanka i želje da svako da svoj doprinos u borbi na frontu, bila neminovna pojava.⁵⁵⁰ Svi borci koji su dolaskom Italijana u ove krajeve pokazali malodušnost i kolebanje razoružani su i pušteni ku ama.⁵⁵¹ Suvišno oružje, a naro ito teško, koje je ometalo pokretljivost, zakopano je na skroviata mesta. Na komandne položaje izabrani su ili postavljeni uglavnom poštteni, hrabri, dobri borci — komunisti i simpatizeri KPJ, koji su kroz ranije borbe pokazali svoju odanost, borbenu vrstinu i vojni ku snalažljivost. U odredima je organizovana prehrana i poja an rad na politici koj i vojni koj obuci boraca.⁵⁵² Ovako reorganizovani i u vrš eni odredi bataljona „Sloboda" postali su vrlo pokretni i aktivni protiv okupatora, ustaša i domobrana. No, pošto su se Italijani u prvo vreme uzdržavali od plja ke oslobo enih sela i izbegavali sukobe sa partizanima, veoma retko su svi odredi dolazili u kontakt sa italijanskom vojskom.⁵⁵³

Protiv ustaša i domobrana u oktobru su bili najaktivniji odredi prema Biha u, Bravsku i u Podgrme u. Još 20. septembra od delova 4. odreda formiran je lete i odred sa komandantom Dragijom Milašinovi em i polit, komesarom Perom Mora om i upu en na rušenje komunikacija na pruzi Bravsko—Sanski Most.⁵⁵⁴ Po nare enju štaba Krajinske divizije⁵⁵⁵ ovaj odred je odmah iza 20. septembra preba en u Podgrme kao pomo tamošnjim gerilcima. Docnije su preba eni u Podgrme odred sa Bravskog Vaganca pod rukovodstvom Milana Zori a, zatim i Krnjeuški

⁶⁶⁰ Vlado Baji , Sje anje na ustani ke dane u jednom dijelu petrova kog kraja, asopis Putevi, Banjaluka, br. 4/1961, str. 407; Ilija Materi , n. d., str. 103.

⁶⁶¹ Arhiv VII, k-1700, 7—1/26, Nare enje štaba gerilskih odreda Oštrelj (bat. „Sloboda") — gerilskom odredu Medeno Polje.

⁶⁶² Arhiv VII, k-1700, 3/1—6 — Stab bataljona „Sloboda" — nare enje Prekajskom gerilskom odredu za reorganizaciju odreda, od 29. IX 1941.

⁶⁶³ Arhiv VII, k-1700, 38/1—16, Dopis štaba Drvarske brigade od 26. IX 1941.

⁶⁶⁴ Milan Zori , n. d., str. 338.

⁶⁶⁵ Prema se anju komesara odreda Pere Mora e.

i deo Vrta ke ete pod rukovodstvom Radivoja Rodica, Save Batinice i Milana i Laze Atlagi a.⁵⁵⁶

Aktivnost gerilskih odreda bataljona „Sloboda“ i po-
ja ani rad partijske organizacije posle prodora Italijana po-
zitivno su uticali na ponovno okupljanje dela boraca u
krajevima oko Drvara, Bos. Grahova i Glamo a. Ve po-
etkom oktobra na sektoru Glamo a formiran je novi štab
Glamo kog bataljona i otpo elo se sa obrazovanjem ma-
njih partizanskih odreda.⁵⁵⁷

Me utim, pošto u ovim predelirna, a posebno oko Bos.
Grahova i Drvara, nije bilo ustaša i domobrana (a s Ita-
lijanima se privremeno nije „ratovalo“) vojni ka aktivnost
ovih jedinica u toku oktobra i dalje do po etka 1942. bila
je vrlo slaba. Nasuprot ovome partijske organizacije,
NOO-i i drugi organi su nastavili sa uspešnim radom.

*

U toku 9. oktobra italijanske trupe su pored Bos. Pe-
trovca okupirale i sva ostala mesta u dolini Une do severne
granice III okupacione zone. Bez pružanja ja eg otpora
od strane partizana italijanske kolone su toga dana prošle
komunikacijama koje delimi no prolaze kroz oslobo enu
teritoriju i postavile svoje posade u Biha u, Bos. Krupi,
Czinu, Li kom Petrovom Selu, Velikoj Kladuši i Bos. Oto-
ci.⁵⁵⁸ 13. oktobra italijanska vojska ušla je u Klju , 16. u
Mrkonji -grad, a 19. u Sanski Most.⁵⁵⁰ U svim ovim kra-
jevima italijanska vojska je nastavila istom taktikom da
uglavnom posredstvom svojih agenata deluje na slabljenju
ustani kog pokreta. Znaju i da su u ovim krajevima izvr-

⁵⁵⁰ Zb. NOR, IV/1, 28, str. 83 — Izveštaj štaba bataljona „Slo-
boda“ od 12. X 1941 — Štabu Krajinske divizije.

U izveštajima Kombinovanog odreda mogu se uo iti razlozi
prebacivanja ovih snaga u Podgrme ; glavni razlog je bio uvanje
ovog kraja, koji je bio žitnica oslobo ene teritorije, od italijanske
propagande.

⁵⁵⁷ Zb. NOR, IV/2, dok. 21, str. 65, Izveštaj iz Glamo a od
9. X 1941.

⁶⁵⁸ Arhiv VII, k-195, 30/19—1, Izveštaj V2 Krbave i Psat od
7. XI 1941.

⁶⁵⁹ Milan Zori , n. d., str. 382.

šeni masovni pokolji nad Srbima, i da su zbog delovanja okupatorske i ustaške propagande međuvrski odnosi veoma zaoštreni, Italijani se naročito okomljuju na muslimansko žiteljstvo, a sve radi sticanja simpatija kod Srba i razbijanja jedinstva kod srpskih ustanika. Odmah su razoružali oružništvo i „civilnu“ muslimansku miliciju. Pristupilo se oduzimanju srpske imovine, koja je putem pljačke, otkupa ili raspodele bila podeljena muslimanskim porodicama i istu vraćaju Srbima. U svrhu izbegavanja sukoba sa ustanicima i sticanja simpatija kod Srba italijanska vojska nije izlazila daleko iz mesta u kojima se stacionirala, niti je zalazila dublje u srpska sela.⁵⁶⁰ Uz ovo, kao i u Drvaru, počelo se širiti šverc solju, duhanom i ostalim namirnicama, posredstvom kojega se delovalo na razbijanje partizanskih jedinica. Ova delatnost Italijana dovela je do istih posledica kao što se desilo u Drvaru i njegovoj široj okolini. Gerilske jedinice su postale u odnosu na Italijane potpuno pasivne i počele se brojno osipati.

Najugroženije je bilo područje gerilskih odreda Gornji Ribnik, koje je ulazilo u celinu u III okupacionu zonu i uz to bilo politički veoma zaostalo. Već i broj boraca Ribnika kog gerilskog odreda naseo je propagandi italijanskih agenata i vratio se svojim kućama, zadržavši oružje kod sebe.⁵⁶¹

U pogledu opasnosti od italijanske propagande gerilski odredi u Janju i Pljevi bili su u nešto povoljnijem položaju, samim tim što je samo jedna polovina njihove teritorije ulazila u sklop III okupacione zone i tako bila izložena italijanskom uticaju iz Mrkonjićgrada i iz Gornjeg Vakufa. Ali ovde su i neki drugi elementi počeli delovati u pravcu slabljenja ustanika kog pokreta. Veliko pustošenje, ubijanje naroda, pljačka i kanje od strane ustaša u vreme ustaško-domobranske ofanzive pojačali su siromaštvo, glad, bosotinja i stvorili povoljne uslove za delovanje italijana, koji su obećavali zaštitu italijanske vojske i mir.

⁵⁶⁰ Arhiv VII, k-195, 30/19—1, Ustaški izveštaj od 7. XI 1941.

⁵⁶¹ Arhiv SK BiH III/2 str. 47—56 Izveštaj Okr. Kom. KPJ Jajce od 20. II 1942. Arhiv IRP Zagreb, fond Mindom 1941, Izveštaj pukovnika Medvjeda od 10. X 1941.

Zbog toga se i ovde ustani ke jedinice osipaju i pojavom Italijana njihova vojni ka aktivnost po inje da slabi.

Posle zapedanja II i III zone Italijani retko poduzimaju ve e vojni ke akcije za pro iš avanje ustani kih sela kakvom su se taktikom služile ustaše i Nemci. Mesto toga oni nastavljaju sa svojom oprobanom taktikom razbijanja ustani kih jedinica iznutra preko svojih agenata, koje regrutuju iz redova najkonzervativnijeg i najreakcionarnijeg dela srpskog življa.

Da bi ove konzervativne snage iz redova srpskog življa mogle uspešnije delovati protiv narodnooslobodila kog pokreta, Italijani im dozvoljavaju da formiraju jedinice pod nazivom „ etnici”.⁵⁸²

U ove isto kvislinške jedinice uklju uju se uglavnom najzagriženiji šovinisti — velikosrbi, pripadnici najkonzervativnijih srpskih gra anskih stranaka JRZ, JNS, ve i broj bivših žandara, oficira i podoficira bivše jugoslovenske vojske koji su se po dolasku Italijana pokolebali i pobjegli iz redova ustanika i razni deklasirani elementi koji su kroz u eš e u ovoj formaciji mogli da zadovolje svoje plja kaške navike.

Rukovodioci ovih malobrojnih etni kih jedinica koji se drže uglavnom uz italijanske garnizone, u najviše slučajeva bili su bivši ustani ki komandanti koji se kao ostaci staroga poretka nisu složili sa vo enjem narodnooslobodila ke borbe i idejom bratstva i jedinstva naših naroda. Tako su na sektoru Knina i Bos. Grahova prvim etni kim grupama komandovali pop Mom ilo uji , Zivko Brkovi , Brana Bogunovi ; na sektoru Drvara i Bos. Petrovca: Mane Rokvi , Ilija Desnica, Mile Kecman; kod Kulen-Vakufa Petar ilas, kod Biha a major Rašeta itd.

Ove prve etni ke ete u okolini Knina, Bos. Grahova, Drvara i Bos. Petrovca, u ja ini od po nekoliko desetina ljudi⁵⁸³ brojno nisu predstavljale ve u snagu. Njihov politiki uticaj naro ito na sektoru Drvara i Bos. Petrovca bio je tako e veoma mali. Njihovu nemo potvr uje nam njihovo najuže vezivanje za italijanske garnizone.

⁵⁸² Bez O etni koj organizaciji u Bos. krajini pre rata izgleda da nisu sa uvani ni najskromniji podaci.

⁵⁸³ Ilija Materie, n. d., str. 109—116; Jovo Relji , n. d., str. 398—408.

Da bi bar donekle popravili svoju sigurnost, oni počinju da vode pregovore i sklapaju ugovore sa svakim onim ko je delovao protiv NOB. Tako su etni ke grupe oko Biha a 10. novembra⁵⁶⁴ sklopile ugovor o saradnji sa ustašama iz Biha a grada u kome su te iste ustaše samo ranije 3 meseca ubile oko 12.000 Srba — ljudi, žena i dece.

29. oktobra 1941. pop Mom ilo uji sa grupom etni kih prvaka iz Kninske krajine me u prvima je potpisao sa Italijanima jedan kvislinško etni ki ugovor u Jugoslaviji, koji itavom svojom sadržinom govori o nemo i i bedi etni kih jedinica i etni ke organizacije uopšte. Evo šta se kaže u ovom ugovoru:

„1. etni ke jedinice formira e se isklju ivo u srpskim selima na principu dobrovoljnosti, s tim, što e postoje e jedinice imati samo lako naoružanje.

2. etni ke starešine e se uzdržati od bilo kakve akcije protiv oružanih snaga Nezavisne države Hrvatske i talijanske vojske.

3. U onim selima, koja e se nalaziti pod etni kom kontrolom, ustaška vlast e i dalje normalno postojati. etnici ne mogu hapsiti ili bilo kako progoniti stanovništvo katoli ke vjere, ve e sve sumnjive i po javni poredak nepoželjne elemente predavati nadležnim organima Nezavisne države Hrvatske. Za manja krivi na djela koja po ine Srbi, etni ki organi mogu poduzimati odgovaraju e mjere, dok e sve političke izgrede predavati talijanskim vojnim vlastima u podru nim garnizonima ...

6. Izme u talijanskih vojnih vlasti, vo a etni kih odreda i starešina srpskih sela (kapetana) uspostavi e se tesna saradnja izmjenom odgovaraju ih predstavnika koji e imati potrebna ovlaštenja da koordiniraju odgovaraju e i vojne i civilne akcije.

7. Vo e srpskog naroda su dužne da vode stalnu kontrolu nad saobra ajnim objektima i da se staraju da budu uvijek u redu, podesni za odgovaraju u vrstu saobra aja.“⁵⁰⁵

*

Privremena malaksalost ustanka u delovima Bosanske krajine i Like u II i III okupacionoj zoni, koja nastaje ponovnom okupacijom ovih krajeva od strane italijanske vojske nije bila rezultat samo propagande italijanskih agenata ve je imala dublje korene u mnogobrojnim su-

⁶⁶⁴ Arhiv VII, k-153a 56/2—1, Izveštaj MUP NDH od 11. XI 1941.

⁵⁶⁶ Arhiv VII, k-479, 3—14/2.

bjektivnim i objektivnim teško ama kojima je bio opterećen ustanak ne samo ovde već i u ostalim predelima, van domena italijanske okupacije.

Masovni ustanak krajem jula 1941. god., u koji je bilo uključeno sve za borbu doraslo stanovništvo, i široka oslobođena teritorija nametnuli su rukovodstvu ustanka u ovom kraju — štabu Drvarske brigade — mnogobrojne probleme.

Dve teškoće koje se ispreplju u i nadopunjuju kroz i-tav ovaj period — pomanjkanje sposobnih kadrova i nepostojanje dobrih veza sa višim partijskim i vojnim rukovodstvima — osetaju se već od prvog dana ustanka. Sa oko stotinu pretežno mladih i dovoljno neizgrađenih članova Partije, koliko ih je delovalo na ovoj teritoriji, nisu se mogle ni približno zadovoljiti potrebe mnogobrojnih heterogenih odreda, a da se i ne govori o širem delovanju u vodovima i grupama tih odreda ili sistematskom radu u pozadini. Posledica ovoga bila je da su celi odredi, pa negde i grupe seoskih odreda, ostali bez jačeg uticaja komunističkih a u mnogim odredima usled oskudice kadrova za komandire, pa negde čak i za komesare, došli su politički neizgrađeni ljudi, ponegde šovinistički nastrojani, duhovno pripadnici starog režima — uglavnom iz redova podoficira i oficira jugoslovenske vojske, žandara, popova, seoskih trgovaca itd.⁵⁶⁸

Ovakvi ljudi bili su skloni samovolji, pojavama anarhizma, ali najviše strahu za lični prestiž i bili su najvećim delom protiv saradnje sa muslimanima i Hrvatima. Delovanje komunističkih i štabova na otklanjanju ovih slabosti ovih ljudi su najviše smatrali kao lični atak. Izvestan broj ovih ljudi koji su se iz svojih klasnih nazora potcenjivali ki odnosili prema masi nije se slagao ni sa formiranjem narodne vlasti iz naroda.

Na temelju svega ovoga već ina ovakvih komandira i vodnika dolaskom ja ih italijanskih trupa pokolebala se, pokazala svoje pravo lice i otpala iz redova ustanka.

Dolazak grupe španskih boraca — Koste Nađića, Vlade Cerkovića, Miljenka Cvitkovića, Voje Todorovića, Ratka

⁵⁶⁶ Zbornik krajiških muzeja za 1962, str. 245 do 289.

Vujovi a i delegata Oblasnog komiteta KPJ Velimira Stojnica⁵⁶⁷ — kao političkih i vojnih rukovodilaca znao je pomoću rukovodstvu ustanka u ovom kraju, iako je ovaj dolazak usledio oko mesec i po dana posle dizanja ustanka, kada je već pola teritorije Drvarske brigade bilo izgubljeno.

Pokušaji sekretara Oblasnog komiteta iz Banjaluke i štaba Drvarske brigade iz Drvara da uspostave vrš u međusobnu vezu, usled veoma teških prilika na komunikacijama i terenu izmeću ova dva mesta, nisu uspevali sve do početka septembra.⁵⁶⁸ Ja a pomoću Oblasnog komiteta KPJ i Vojnog rukovodstva za Bosansku krajinu rukovodstvu ustanka u Drvaru usledila je tek u drugom delu septembra, kada je štab Drvarske brigade usled unutarnjih slabosti u gerilskim odredima i nadiranja već ih neprijateljskih snaga pošlo da gubi situaciju iz svojih ruku.

Zbog nedostatka sposobnih političkih kadrova bila je usporena reorganizacija ustaničkih snaga i bile su skućene mogućnosti organizovanja političkog rada, kako među ustanicima, tako i u pozadini. Ni sama struktura ustaničkih jedinica nije dozvoljavala ja u i sistematskiju političku aktivnost. Većanost za ustaničke frontove koji su se formirali u vreme pokretanja ustanka kao neminovna potreba radi zaštite stanovništva od ustaških zloćudina i sedmićno ili petnaestodnevno smenjivanje većine boraca na položajima, želelo omogućiti svim sposobnim ljudima da podjednako uzmu u ešće u borbi, onemogućivali su kontinuiran i sistematski politički rad.⁵⁶⁹

Političko i vojno stanje u svetu, posebno na istom frontu, išlo je u prilog malaksavanju ustaničkog poleta, koji se ispoljavao u vreme podizanja ustanka. Odmah posle napada Nemaćke na SSSR svi progresivni ljudi u našoj zemlji bili su spremni za borbu, jer su se nadali (a u to su verovali mnogi rukovodioci ustanka i komunisti) da će se rat brzo završiti — da će Crvena armija skršćiti udarnu silu nemaćkih armija i brzo osloboditi svet od fašistićke ti-

⁵⁶⁷ Košća Nać, Sećanje na razvoj NOB-e u Bosni i Hercegovini, etrdeset godina, knj. 5, str. 314—339.

⁵⁰⁸ Zb. NOR, IV/1, 77, str. 168—177. Prvi izveštaj komandanta brigade poslan je 2. septembra 1941.

⁶⁰⁸ Vlado Bajić, n. d.; Zb. NOR, IV/1, 77, str. 168 i 119, str. 261.

ranije.⁵⁷⁰ O ovome svedo i masovni polet u najširim masama u ustanku; isticanje crvenih zastava, oduševljenje prema SSSR-u, davanje sovjetskih imena ustani kim odredima, o ekivanje sovjetskih padobranaca⁵⁷¹, proglašavanje odre enih oslobo enih krajeva delovima SSSR-a itd. Na primer, ustanici u Janju proglasili su u svom kraju državu pod nazivom „SSSR Janj”.⁵⁷²

U prvo vreme ogromna ve ina ustanika poverovala je da je probijanje sovjetskih granica i prvih odbrambenih linija od strane nema kih armija rezultat stare ruske taktike odvla enja neprijatelja u dubinu i njegovo iznurivanje i uništavanje u ruskim prostranstvima.⁵⁷³ Me utim, duboki prodori nema kih kolona prema Moskvi, Lenjingradu i kroz Ukrajinu u toku septembra pokolebali su ve inu ovih ljudi.⁵⁷⁴

Uza sve ovo, primicanjem jeseni ve se po ela ose ati studen, golotinja i jedna od najstrašnjih opasnosti — glad.⁵⁷⁵ Ovaj faktor naro ito je došao do izražaja u privredno pasivnijim krajevima, koji su i u mirno vreme morali uvoziti žito, i u krajevima kuda su prošle ustaše i spalile letinu i ku e, a stoku oplja kali i oterali. U ovakvim uslovima u toku septembra, u vreme kada su se u Biha u,

⁶⁷⁰ Pero Mora a u svom lanku O nekim pitanjima politike i strategije u našem narodnooslobodila kom ratu, u Vojnom delu br. 4—5/1959, piše na str. 219: „Takvi su na primer momenat ulaska u rat SSSR i veoma snažno uvjerenje kod narodnih masa u brz slom fašizma i pobjedu Sovjetskog Saveza, strahovit teror okupatora i kvislinga nad narodom u nekim krajevima, prvi krupni uspesi postignuti iznenadnim masovnim napadima na neprijateljske garnizone i stvaranjem prostranih oslobo enih teritorija, težnja da se te teritorije sa uvaju da bi se spre io teror nad porodicama i sa uvala imovina itd. Otud, im je došlo do prvih velikih uspjeha Njemaca na Isto nom frontu i uporedo s tim do prvih neprijateljskih ofanziva i gubitaka oslobo ene teritorije došlo je u širim ili užim razmerama i do splašnjavanja ustani kog poleta, do pojave demoralisanja i osipanja”.

⁵⁷¹ Ilija Rašeta, n. d., str. 837.

⁶⁷² Arhiv VII, k-213, 47/3—1, Izveštaj VŽ Plive i Rame od 15. X 1941.

⁵⁷³ Dr Moni Levi, n. d., str. 167.

⁶⁷⁴ Zb. NOR, IV/1, 182, str. 404, Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu — ure Pucara Starog — Svetozaru Vukmanovi u Tempu od septembra 1941.

⁵⁷⁶ Arhiv IRP Zagreb, br. 251, str. 4—6, Izveštaj Milana Tankosi a od septembra 1941.

Bos. Petrovcu, Bos. Krupi, Sanskom Mostu, Jajcu i Glamo u prikupljale bojne ustaša i domobrana za nove napade i pustošenja oslobo enih sela, sa juga, iz oblasti II okupacione zone, prema centru oslobo ene teritorije u zapadnoj Bosni i Lici—Drvaru krenuli su Italijani sa dve oja ane divizije vojske, i to sa porukom da ne e narod klati i da e u ovim krajevima uvesti red.

Ako se sve ovo ima u vidu, onda nije nimalo udno kada se od oko 2.000 naoružanih ustanika iz južnog sektora Drvarske brigade samo oko 150 njih, najsvesnijih, suprotstavlja na Plo ama 15. septembra 1941. italijanskoj diviziji „Sarari“, koja je brojala oko 12.000 odli no opremljenih vojnika. Privremenim odga anjem oružanog obra una sa Italijanima, koje je nametnula konkretna situacija, stvorene su mogu nosti za o uvanje najsvesnijih delova gerilskih odreda, koji e postati nosioci novoga poleta ustanka u ovome kraju koncem 1941. god.

*

U predelima Bosanske krajine koji nisu bili okupirani od italijanske vojske narodnooslobodila ki pokret je u povoljnijim uslovima u toku septembra i oktobra nastavio svoj lagani uspon.

Skoro itav septembar partizanske ete na Kozari provele su u intenzivnom politi kom i vojnoorganizacionom radu u svojim logorima, rešavaju i uz ova dva glavna zadatka i niz drugih. Sistematski je ra eno na vojni kom uzdizanju i osposobljavanju bora kog i rukovode eg kadra, a pre svega mla ih ljudi koji nisu služili vojsku i koji su se u ustanku prvi put sreli sa raznim naoružanjem. Borci su uvežbavani u ga anju pešadijskim oružjem, u izvo enju brzih prepada, diverzantskih akcija, uz upoznavanje osnovnih znanja iz takti ke obuke.

Uporedo sa aktivnoš u na planu vojni kog uzdizanja izvo ena je po etama svakodnevno politi ka nastava. U toku septembra u štabu odreda organizovana je partizanska tehnika u kojoj su štampani proglasi, leci, radio-vesti, a kasnije i lanci i brošure. Veliku ulogu u politi kom vaspitanju boraca odigrale su radio-vesti i dnevne politi ke informacije.

Krajem septembra 1941. god., nakon jednomese ne „pauze“, koja je u stvari bila kolektivna vojno-politi ka škola najboljih ustani kih snaga sa Kozare, Kozarski partizanski odred, kao jedan od vojno najsre enijih i politi ki najizgra enijih jedinica u Bosanskoj krajini, otpo inje sa partizanskim akcijama, ne smanjuju i tempo politi kog delovanja i rada, kako u redovima boraca, tako i u pozadini.

Odmah po završetku zбора na kome je 3. eta položila zakletvu sve tri ete Kozarskog odreda kre u prema komunikaciji Dobrljin—Kostajnica i u no i 27/28. septembra vrše akciju na prugu kod Volinje.⁵⁷⁶ No u 29/30. septembra 2. (dubi ka) eta izvela je uspešan napad na žandarmerijsku stanicu u Drakseni u i razoružala 8 žandara, koji su po saslušanju pušteni ku i.⁵⁷⁷ No u 2/3. oktobra izvršena je akcija na osiguranje pruge izme u Kostajnice i Dobrljina i uspešno rušenje pruge. Dva dana kasnije, izme u 4/5. oktobra, uz pomo naroda porušene su komunikacije Prijedor—Bos. Dubica i Kostajnica—Bos. Dubica.⁵⁷⁸

Izme u 7/8. oktobra Dubi ka eta pokušala je ponovo da savlada oja anu posadu u Drakseni u, ali usled jake odbrane iz utvr enih zgrada, mesto nije oslobo eno. U ovoj borbi je poginuo istaknuti partizan sa terena Prijedora Milan Kitoni .⁵⁷⁹ No u 8/9. oktobra 3. eta (Novsko-lješljanska) sa vodom iz 1. ete izvela je akciju na železni ku stanicu Svodna i, pored ja eg otpora posade, osvojila ovo mesto. Zapaljena je železni ka stanica, a partizanima je izme u ostalog pao u ruke i prvi teški mitraljez na Kozari. 3 puškomitraljeza i oko 20 pušaka.⁵⁸⁰ Prema se anju u esnika, u ovoj akciji zarobljeno je i ubijeno oko 40 ustaša i domobrana.

⁵⁷⁶ Citirano se anje Dušana Misira e, str. 24; Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-459 i 462, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 28. IX 1941.

⁵⁷⁷ Arhiv BK mf V-120, Izveštaj MUP NDH od 30. IX 1941: Arhiv VII, k-153, 16/2—1, Izveštaj MUP-a od 2. X 1941.

⁵⁷⁸ Zb. NOR, IV/2, str. 285, Izveštaj stožera Vrbaskog diviz. podru ja od 14. X 1941.

⁵⁷⁹ Rade Baši , n. d., str. 47.

⁵⁸⁰ Boško Baškot, Joca Marjanovi i Dušan Misira a, navedeno se anje, str. 11.

Izme u 10. i 11. posle bolje pripreme partizanske snage su po tre i put napale na posadu u Drakseni u, koja je tada brojala oko 80 domobrana, ustaša i žandara. U snažnom jurišu partizanskih snaga otpor ove posade je brzo skršen. Prema vlastitom priznanju, neprijatelj je u ovoj borbi imao oko 65 poginulih i nestalih. Skoro itava oprema ove posade pala je u ruke partizanima.⁵⁸¹ Po etkom oktobra 2. eta vrši nekoliko prepada na rudnik Lješljani, koji su ustaše uz velike napore bile stavile delomi no u proizvodnju. Ve 10. oktobra javlja komanda posade u Lješljanima da je proizvodnja onemogu ena stalnim napadima partizana.⁵⁸²

Kroz uspešne borbe krajem septembra i po etkom oktobra ete Kozarskog odreda bile su, zahvaljuju i zaplenjivanju ve eg naoružanja od neprijatelja, brojno porasle, ime su stvoreni uslovi za formiranje novih jedinica. Tako je odmah posle uspešne akcije na Svodnu formirana od dela 3. ete — 4. eta — Baljska — sa zadatkom da operiše na prostoru izme u Dobrljina i Kostajnice i dalje da sadejstvuje sa 2. etom prema Dobici. Prvi komandir ete bio je Ranko Sipka, a politi ki komesar Joco Marjanovi .⁵⁸³

U isto vreme od delova 1. i 2. ete odmah posle uspešnog napada na Drakseni formirana je u Brusovcu iznad Turjaka i Grbavaca 5. eta sa zadatkom da deluje u pravcu važne neprijateljske komunikacije Banjaluka—Bosanska Gradiška i Banjaluka—Kozarac i da u isto vreme pomogne dizanje narodnog ustanka u Lijev u, banjalu koj Kozari i selima oko Banjaluke do Kozarca; Lamovita, Bistrica, Omarska, Mari ka i Piskavica. Prvi komandir 5. ete bio je Milorad Mijatovi , dotadanji komandir 1. ete (zamenio ga na toj dužnosti Veljko Stojakovi), a komesar Milan Vrhovac. Polovinom oktobra iz sastava 2. ete formirana je 6. eta sa logorom u Moštanici i zadatkom delovanja na komunikaciji Bos. Dubica—Bos. Gradiška. Prvi komandir

⁵⁸¹ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-452, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 10. X 1941; Zb. NOR, IV/2, str. 275 i 341, Izveštaj oružn. voda iz Prijedora od 9. X 1941.

⁵⁸² Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-452, Izveštaj stožera domobranstva od 9. X 1941.

⁵⁸³ Boško Baškot, Joca Marjanovi i Dušan Misira a, navedeno se anje, str. 11.

ove ete bio je Mirko Peki , a politiki komesar Pero Curguz.⁵⁸⁴

U toku oktobra štab Kozarskog partizanskog odreda poslao je nekoliko grupa političkih radnika i vojnih rukovodilaca na teritoriju prnjavorskog sreza i delove banjalugog sreza između Vrbanje i Vrbasa, koji su partijskim kadrovima u tim krajevima pomogli da se ustanak, koji je ovde podignut u toku septembra i oktobra, organizaciono uvrsti i sredi. U drugom delu oktobra na ovom terenu su formirane dve ete, koje su bile pod rukovodstvom štaba partizanskih odreda Kozare — 7. (Crnovrška) i 8. (Prnjavorska). U novembru, odlukom Oblasnog komiteta, ove ete su ušle u sastav 3. krajiškog NOP odreda i tako izdvojene iz operativnog područja Kozare, kome se nisu mogle ni iz teritorijalno-komunikacionih razloga na duže vreme priključiti.⁵⁸⁵

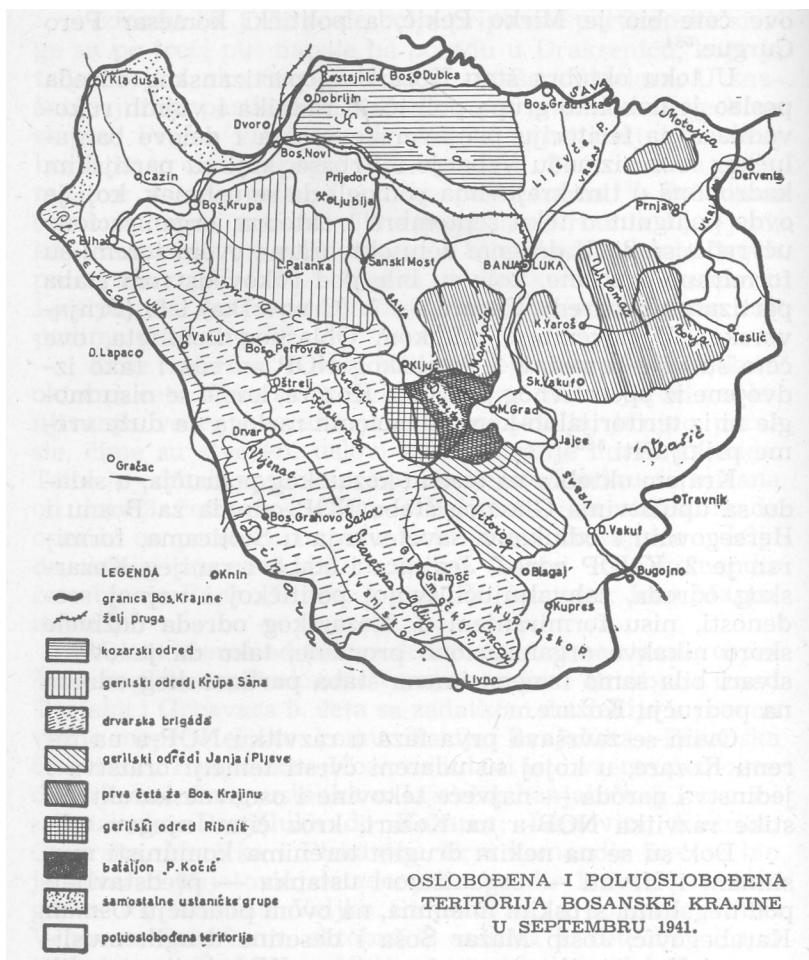
Krajem oktobra na terenu kozarskog područja, u skladu sa uputstvima Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu i odlukama savetovanja u Stolicama, formiran je 2. KNOP odred. Jedinice i štabovi ranijeg Kozarskog odreda, zahvaljujući svojoj politici koju i vojnoj sretnosti, nisu formiranjem 2. Kozarskog odreda doživele skoro nikakve organizacione promene, tako da je ovo u stvari bila samo izmena imena štaba partizanskog odreda na području Kozare.

Ovim se završava prva faza u razvitku NOP-a na terenu Kozare, u kojoj su udareni vrstični temelji bratstva i jedinstva naroda — najveće tekovine i osnovne karakteristike razvitka NOB-a na Kozari, kroz njegov tok.

Dok su se na nekim drugim terenima komunisti muslimani i Hrvati — organizatori ustanka — predstavljali pod ilegalnim, srpskim imenima, na ovom području Osman Karabegovi , Josip Mažar Soša i desetina drugih muslimana i Hrvata, članova i simpatizera KPJ, koji su radili zajedno sa Mladenom i Srbima komunistima na podizanju ustanka, kreću se slobodno pod svojim imenima po

⁵⁸⁴ Mirko Peki , Formiranje i akcije 5. i 6. ete Kozara kog NOP odreda. Ustanak, knj. 3, str. 575—578.

⁵⁸⁵ Zb. NOR, IV/2, str. 139, Izveštaj štaba II KNOP odreda od polovine novembra 1941.; Boško Baškot i dr., n. d., str. 11 i 12; Dušan Misirac, citirano se anje, str. 29—31.

srpskim selima i organizuju i predvode ustani ke mase. Ovakav razvitak doga aja omogu io je da ustanak na Kozari ve od svoga po etka bude zajedni ka narodnooslobođila ka borba muslimana, Srba i Hrvata.⁵⁸⁶

⁵⁸⁶ Vidi se anje u esnika ustanka na Kozari, Ustanak, knj. 2, str. 644—650 i 688—699.

Vidan napredak u toku septembra i oktobra postigao je ustani ki pokret u centralnoj Bosni — naro ito u krajevima oko Banjaluke. Mali partizanski odredi pod rukovodstvom štaba 1. ete za Bos. krajinu formirani krajem avgusta (1. izme u Vrbasa i Vrbanje, 2. izme u Vrbanje i Jošavke, 3. u banjalu koj Manja i i 4. izme u Jošavke, Vrbanje ,Vrbasa i Bosne) iz dana u dan širili su rejon svoga dejstva, postajali sve aktivniji i brojniji.

Vojni ka aktivnost 1. odreda bila je u ovom razdoblju usmerena na komunikaciju Banjaluka—Jajce.⁵⁸⁷ Krajem avgusta i po etkom septembra delovi snaga ovog odreda u zajednici sa delovima 3. odreda vodili su borbe sa jam grupacijom ustaša i Nemaca oko Bo ca, koja se prebacivala prema ugroženom Jajcu. Zahvaljuju i nadmo -nosti, ova kolona je uspela da prodre kroz liniju odbrane partizana, da popali nekoliko srpskih sela i da se prebaci prema Mrkonji u, u koji su 2. septembra ponovo ušle ustaško-nema ke snage.⁵⁸⁸

Komunikacija Banjaluka—Jajce i pored ja ih osiguranja u septembru i oktobru nije bila sigurna za ustaški i nema ki saobra aj. Desetog septembra na putu kod Bo ca, uništena su dva kamiona, u kojima su ubijena 4 domobrana i dvojica zarobljena. Zaplenjen je 1 puškomitraljez i 4 puške. Odmah po završetku ove akcije zapaljeni su mostovi na Vrbasu kod Bo ca i kod Krupe na Vrbasu, prekopana cesta i ise eni telegrafski stubovi u dužini od 6 km.⁵⁸⁹ U unutrašnjosti oslobo ene teritorije 1. odreda u neposrednoj blizini Osm e ustaše su se nalazile u septembru u nekoliko muslimanskih sela. Glavno ustaško uporište bilo je u Memi ima. Radi oslobo enja ovih sela i pridobijanja muslimanskog življa za NOP 16. septembra snage 1. odreda napale su na ovu posadu i proterale je u Banjaluku; zarobile su 10 domobrana sa kompletnom vojnie-

⁵⁸⁷ Stožer divizijskog podru ja iz B. Luke javlja 4. IX 1941: „Prikupljanje pobunjenika primje uje se u Tisovcu pl. i Osm a i pl. kao i u okolini Kotor Varoši”. — Arhiv VII, k-2, 5/1—2a.

⁵⁸⁸ Zb. NOR, IV/1, str. 361; citirano se anje u esnika sa Manja e i iz Mrkonji -Grada.

⁵⁸⁹ Arhiv VII, k-160, 31/3—3, Izveštaj Kotar, oblasti B. Luka od 16. XII 1941; Zb. NOR, IV/1, str. 362 i 495, Partizanski izveštaj.

kom opremom.⁵⁹⁰ Idu eg dana ja a skupina od oko 170 domobrana i ustaša prebacila se amcima kod Krupe na Vrbasu i u svrhu odmazde po ela da pali srpska sela, Krupu, Bo ac i Agino Selo. Deo snaga 1. odreda sukobio se sa ovom kolonom u Aginu Selu i povratio je nazad, dok je ostatak odreda sa ekao njen povratak u Krminama i razbio je. Prema izveštaju Ministarstva unutrašnjih poslova NDH samo iz domobranskog dela ove grupe nije se vratilo u Banjaluku 16. vojnika.⁵⁹¹

25. septembra jedna grupa boraca iz 1. odreda uništila je 2 ustaška kamiona na putu Banjaluka—Jajce kod mesta Brenice i u borbi ubila 12 ustaša, a više njih ranila.⁵⁹²

26. septembra 1. i 3. odred vodili su borbe sa ja om grupom nema ke vojske na putu Banjaluka—Jajce, kojom prilikom je ubijeno 10 nema kih vojnika.⁵⁹³

Oko 27. septembra delovi 1. i 2. odreda 1. ete napali su na Kotor-Varoš i upali u grad, ali ih je ustaško-domobranksko poja anje od Banjaluke prisililo na povla enje. U ovoj borbi poginulo je oko 20 ustaša i domobrana, dok su partizani imali jednog mrtvog i nekoliko ranjenih.⁵⁹⁴

U toku oktobra dolazi do smanjivanja obima vojni kih akcija, dok se snage odreda više angažuju na pripremanju reorganizacije odreda i delovanju u pozadini. U ovo vreme izabrani su i na ovom podru ju, u najve em broju sela, narodnooslobodila ki odbori, kojima je pružena znaajna pomo od komandi eta i vodova.

Akcije u oktobru izvode se uglavnom na komunikaciji Banjaluka—Jajce, Banjaluka—Skender Vakuf i na samu okolinu Banjaluke. Tako su izvedeni napadi: 4. oktobra — na ustaški automobil u Tijesnom⁵⁹⁵, 7. oktobra na tri usta-

⁵⁹⁰ Zb. NOR, IV/1, str. 363, Izveštaj komandira I. ete za Bos. krajinu od 17. IX 1941; str. 495, Arhiv BK mf 709, Izveštaj V2 Sana i Luka od 25. IX 1941.

⁵⁹¹ Arhiv VII, k-153a, 4/1—1, Izveštaj MUP NDH od 20. IX 1941; k-160, 33/3—3, Izveštaj Kotarske oblasti B. Luka; citirani izveštaj komande 1. ete od 17. IX 1941, str. 363.

⁵⁹² Zb. NOR, IV/1, str. 495, Izveštaj štaba odreda; Arhiv VII, k-61, 22/8—5, ustaški izveštaj od septembra.

⁵⁹³ Isto, str. 496.

⁵⁹⁴ Isto.

⁵⁹⁶ Arhiv BK mf. V-128 — Izveštaj MUP-a NDH od 6. X 1941.

ška kamiona u Tijesnom,⁵⁹⁶ 13. oktobra na domobransko-žandarmerijsku posadu u Krupi na Vrbasu,⁵⁹⁷ 14. oktobra na domobrane i ustaše koji su štitili opravku porušenog mosta na Krminama preko Vrbase⁵⁹⁸, 19. oktobra na komunikaciji Banjaluka—Jajce, kojom prilikom je uništen jedan autobus,⁵⁹⁹ itd.

U svrhu uništenja 1. odreda i obezbe enja saobra aja prema Jajcu oko 20. oktobra izvršena je koncentracija ja-ih ustaško-domobranskih snaga, koje uz pomo dva bataljona Nemaca izvode ofanzivu na oslobo ena sela ispod Osm e i Karanovac, Memi i, Ljubi evo, Krmine i Poljica. 600 Partizanske snage nisu se upuštale u frontalnu borbu sa ovom grupacijom, ve su napadale manja odeljenja i uništavale ih. Tako je 22. oktobra izvršena akcija na radište mosta u Krminama,⁶⁰¹ 26. i 27. napad na posade u Krupi na Vrbasu i Skender—Vakufu,⁶⁰² 29. i 30. prekopavanje ceste Banjaluka—Jajce⁶⁰³ i druge.

Drugi odred 1. ete bio je nešto vojni ki slabiji, sa malobrojnijim i neiskusnijim partijskim kadrovima i nešto težim terenom za uspešno razvijanje NOB-a. Na ve-em delu teritorije ovog odreda u ovo vreme nije ustanak bio još podignut, kao, na primer, u severnim krajevima sreza Travnik, u nekim delovima sreza Kotor Varoš i u selima bliže Tesli u. Zato je ovaj odred morao ulagati kraj-nje napore da se u ovim krajevima pokrene narod na ustanak i formiraju ustani ke jedinice. Veliku prepreku u konsolidaciji ovog odreda inilo je nejedinstvo ustani-kih snaga i neujedna enost uzrasta i politi ke orijentacije pojedinih ustani kih grupa koje nisu bile uklju ene u sastav snaga nad kojima je vršio uticaj štab odreda. Iz sa-

⁶⁹⁰ Arhiv VII, k-160, 13/3—3, Izveštaj Kotarske oblasti B. Luka od 16. XII 1941.

⁶⁹⁷ Arhiv BK 11-321, Izveštaj stožera Banjalu kog divizijskog podru ja od prve polovine oktobra.

⁵⁸⁸ Isto.; Izveštaj Kotarske oblasti B. Luka od 16. XII 1941.

⁶⁹⁸ Isto.

⁰⁸⁰ Arhiv BK, V-170, Izveštaj MUP-a NDH od 1. XI 1941; Adem Hercegovac, nav. lanak, Putevi, 1961, str. 385.

⁶⁹¹ Arhiv VII, k-160, 31/3—3, Izveštaj Kotarske oblasti Banja Luka od 16. XII 1941.

⁶⁰² Arhiv MBK Banja Luka, 11-438, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 28. X 1941.

⁶⁰³ Citirani izveštaj Kotarske oblasti B. Luka od 16. XII 1941.

stava 2. odreda jedno vreme u septembru i oktobru odvojila se grupa iz Jošavke i okolnih sela pod rukovodstvom šovinističkih i velikosrpski nastrojenog komandira Rade Radića i svojim destruktivnim stavom ometala konsolidaciju celog odreda.⁶⁰⁴

Radić pružanja pomoći 2. odredu u toku septembra duže vremena na njegovom sektoru zadržao se veći deo vojnog i političkog rukovodstva 1. odeljenja za Bosansku krajinu i kadrovima 2. odreda pružio značajnu pomoć.

Ustaničke snage na terenu 2. odreda bile su i vojnički aktivne u ovom periodu, a posebno grupa Boštruni i Pivaševi, koje su najviše delovale samoinicijativno i bez koordinacije sa štabom 2. odreda. Devetog septembra ova grupa je likvidirala ustašku stražu na Klupama kod Teslića i zaplenila nekoliko pušaka,⁶⁰⁵ a tri dana kasnije izvršila napad na ustašku posadu u Šipragama, koji usled loše organizacije nije uspeo.⁶⁰⁶ 17. septembra, dok je deo 2. odreda izvodio akciju na šumsku prugu Elinac—Dragalovci, grupa Rade Radića uz pomoć veće broja seljana napala je na Jošavku i oslobodila je. Oslobodjenje Jošavke pozitivno je delovalo na omasovljenje ustanka. Odmah posle oslobođenja Jošavke ustaše izveštavaju da je u okolini Jošavke u šumi Snjegotina skoncentrisano oko 2.000 ustanika⁶⁰⁷, od kojih veći broj sa hladnim oružjem. Ovaj masovni pokret seljaka Rade Radića je pokušao da iskoristi za organizovanje samostalne jedinice na ovom terenu, koja bi delovala nezavisno od vojnog i partijskog rukovodstva ustanka za Bosansku krajinu. 22. septembra on je organizovao sastanak uglednijih seljaka sa terena opštine Jošavka i na istom pokušao da ostvari ovu svoju zamisao⁶⁰⁸, u čemu ga je omela grupa simpatizera KPJ sa ovog terena.

⁶⁰⁴ Adem Hercegovac, Pregled razvitka NOB-e na terenu centralne Bosne, Arhiv MBK Banja Luka, str. 21.

⁶⁰⁵ Arhiv MBK Banja Luka, k-10, 189/14, str. 3, Seosnički list učenika od 18. VI 1951.

⁶⁰⁶ Arhiv VII, k-152, 10/11—1, Izveštaj Kotarske oblasti Kotarišće od 19. IX 1941; Arhiv BK IV-708, Izveštaj Velike župe Sana i Luka od 25. IX 1941; Zb. NOR, IV/1, str. 741, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 18. IX 1941.

⁶⁰⁷ Arhiv VII, k-169, 33/6—1, Izveštaj agenta UNS-a, od 18. IX 1941. iz Banjaluke; k-153, 3/2—1, Izveštaj MUP-a od 19. IX 1941;

⁶⁰⁸ Arhiv VII, k-152, 14/6—1, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 25. IX 1941.

U svrhu uspešnijeg delovanja i pokretanja masovnijeg ustanka na jugoistočnom sektoru Kotor-Varoši i severnog dela travničkog srezu, kao i u nameri da se uništi rudnik uglja kod Maslovara, oko 20. septembra pošlo je okupljanje većeg dela snaga sa terena 2. odreda za napad na Maslovaru. U organizaciji i izvođenju napada uzeo je učesnik i vodio štaba 1. čete sa komandiranjem Dragom Mažarom. Napad na posadu jedinice jedne satnije domobranstva i jedinice grupe ustaša otpočeo je uz prisustvo štaba 1. čete u zoru 24. septembra i već nakon nekoliko prvih juriša ustaško-domobranske snage su sterane u nekoliko tvrdih zgrada u Maslovarama. Pokušaji partizana da jurišima bombašima unište ova utvrđenja, usled stalne i jake mitraljevske vatre, nisu uspešni i posle pogibije nekoliko partizana, među kojima i komandira odreda Drage Bubića, partizanske snage su se povukle, uz prethodno uništavanje rudnika. Za komandira 2. odreda posle pogibije Drage Bubića izabran je njegov brat Milan Bubić.⁶⁰⁹

U toku oktobra na ovom terenu dolazi do masovnog priliva boraca i formiranja nekoliko partizanskih četa koje ulaze u sastav 3. krajiškog odreda.⁶¹⁰

Partizani 3. odreda 1. čete bili su u toku septembra i oktobra vrlo aktivni. Pored ometanja saobraćaja na putu Banjaluka—Sitnica 3. odred je uspešno delovao na uvršćivanju ustanka u selima opštine Bronzani Majdan i u krajevima bliže Banjaluci. Na južnom sektoru ovog odreda u Manjani, Surijanu i Zmijanju, gde je u toku avgusta došlo do masovnijeg ustanka, bilo je među ustanicima i u pozadini dosta stihije, samovolje i šovinizma, što je zahtevalo pojačane napore partijskih kadrova i na ovom terenu. Ove okolnosti su uticale da je težište rada na ovom sektoru moralo biti usmereno na suzbijanje ovih slabosti. Kanjon Vrbasa delio je ovo područje od ostalog terena 1. čete, što je uslovljavalo veoma slabe veze i nedovoljnu ispomogu od strane štaba 1. čete. Tako se rukovodstvo odreda moralo orijentisati na nešto malobrojnije partijske kadrove iz ovog

⁶⁰⁰ Arhiv VII, k-152, 2/13—1, Izveštaj Kotarske oblasti Kotorišće od 27. IX 1941.

⁶¹⁰ Prema delimično saopštenim podacima partizani su na ovom terenu u oktobru izveli 6 akcija.

odreda. Jedna od otežavaju ih okolnosti bila je blizina Drenovi evog sektora, sa koga je ve od ustanka podgrejavan i širen šovinizam, naro ito mržnja prema muslimanima. Svi ovi elementi su uticali na nešto manji obim vojnih akcija u toku septembra. Najve i broj akcija u ovo vreme vo en je oko pomenute komunikacije i oko vodovoda Subotice iz koga se delimi no snabdevala Banjaluka.

No u 7/8. septembra snage ovog odreda su napale i uništile banjalu ki vodovod u Subotici, zapalile stražaru i ostale instalacije, posle ega je grad ostao 3 dana bez vode.⁸¹¹ Odmah posle popravke, neprijateljska posada kod vodovoda je izme u 14. i 15. septembra ponovo napadnuta, ali ovog puta ga je branila ja a straža i napad nije uspeo. Dok su vo ene borbe oko vodovoda, manji deo snaga odreda uz pomo seljaka isekao je telefonske stubove na putu Sitnica—Banjaluka u dužini od 4 km i onesposobio ovu cestu za saobra aj.⁸¹²

Petnaestog septembra ovaj odred uništio je u Kadinoj Vodi ustaški kamion sa ustašama i zaplenio 1 puškomitraljez, 8 pušaka i drugi materijal.⁶¹³ Krajem septembra obim vojnih akcija je smanjen. Jedina zna ajnija borba je vo ena oko Brenice na cesti Banjaluka—Jajce 27. septembra sa jednom ustaškom kolonom. U oktobru ovaj odred izveo je više uspešnijih akcija, na primer: 7. je uništen ustaški kamion na manja kom putu, a nekoliko ih je ošte eno,⁶¹⁴ 10. su izvedeni napadi na domobransko-ustašku posadu u Sitnici i Kadinoj Vodi, 13. zajedno sa delovima snaga 1. odreda izvedena je akcija na domobransku posadu u Krupi na Vrbasu, 14. šira akcija na prekopavanju puta i uništavanju telefonske linije preko Manja e, istog dana je oslobo ena Rekavica i uništena zgrada u kojoj se nalazila ustaška opština.⁶¹⁵ Krajem oktobra brojno oja ani 3. odred

⁶¹¹ Arhiv BK, IV-706, Izveštaj Velike župe Sana i Luka od 25. IX 1941.

⁶¹² Zb. NOR, IV/1, str. 742.

⁸¹⁸ Isto, str. 495; Se anje u esnika.

⁸¹⁴ Isto, str. 338 i 339.

⁸¹⁶ Arhiv BK, fond VZ SL 5939, Izveštaj Velike župe Sana i Luka; Zb. NOR, IV/1, str. 342 i 343; IV/2, str. 58.

deli se na tri ete: Surijansku, Zmijanjsku i etu sa terena Krupe i Rekavice⁶¹⁶ koje ulaze u sastav 3. krajiškog odreda.

etvrti odred 1. ete bio je teritorijalno najširi, ali je raspolagao u prvo vreme najmanjim naoružanim snagama. U vreme formiranja ovog odreda po etkom septembra do borbe je došld na sektoru koji se proteže južno od ceste Banjaluka—Prnjavor i prostoru do šumske pruge Banjaluka—Celinac—Dragalovci. Na elom prostoru koji se pruža na sever od ove komunikacije i izme u reke Vrbasa, Save i Ukrine, izuzimaju i pokrete manjih grupica, sve do septembra nije bilo zna ajnijih ustani kih akcija. Ovakva situacija nalagala je partijskim kadrovima na ovom terenu da usmere napore na organizovanje i pokretanje masa u predelima gde nije došlo do borbe. Partijski kadrovi i rukovodstva 4. odreda nisu imali dovoljno snage za uspešno rešavanje ovog problema. Jedna od glavnih smetnji bila je nepovezanost postoje ih ustani kih snaga.

Radi pružanja pomo i organizatorima ustanka na ovom sektoru štab partizanskih odreda sa Kozare, verovatno po preporuci Oblasnog komiteta, poslao je u septembru i oktobru nekoliko grupa iskusnih boraca i partijskih radnika na teren oko Crnog vrha i Prnjavora da pomognu podizanje ustanka i formiranje prvih partizanskih jedinica na ovom sektoru.⁶¹⁷

Pored niza sitnih prepada snage 4. odreda izvele su u toku septembra i više ve ih akcija, kao što su: likvidacija stražare firme „Destilacije drva d. d. Tesli " 6. u Šnjegotini,⁶¹⁸ uništavanje skladišta iste firme 9. u Kulašima, ime je onemogu ena eksploatacija drva iz šume e ava,⁶¹⁹ proterivanje ustaške straže 13. iz sela Dubrava prema Prnjavoru,⁶²⁰ napad na šumski voz sa vojnom pratnjom 17. u Vija anima, likvidiranje ustaške vlasti u Kokorima 29. ime se i partizanske snage primi u bliže prema Hrva a-

⁸¹⁶ Arhiv MBK Banja Luka, 10—221/16, Se anje Rade urdevi a.

⁰¹⁷ Zb. NOR, IV/2, str. 141; Se anje u esnika sa Kozare.

⁶¹⁸ Zb. NOR, IV/1, str. 363 i 738.

⁰¹⁰ Isto, str. 739; Arhiv MBK Banja Luka, 10—189/14, Se anje u esnika od 18. V 1951.

Isto.

nima i komunikaciji Banjaluka—Gradiška, uništenje opštinske zgrade u Vija anima 24. itd.⁶²¹

U toku oktobra aktivnost partizanskih jedinica usmerena je na komunikaciju Banjaluka—Prnjavor.⁶²² U blizini Banjaluke formirana je partizanska jedinica oko Crnog Vrha, iz koje će nešto docnije izrasti Crnovrška eta. 27. oktobra Crnovrška partizanska grupa napala je na Klašnice kod Banjaluke, proterala posadu iz njih prema Banjaluci i presekla važnu komunikaciju Banjaluka—Bos. Gradiška.⁶²³

Uspešna vojnička aktivnost na ovom sektoru u toku septembra i oktobra uvelovala je snažno bujanje ustanka u ovom kraju i formiranje niza novih jedinica. Snaženje partizanskih jedinica i masovno prilaženje naroda NOP-u izaziva strah u Prnjavoru, gde je u julu i avgustu vladao priličan mir. Sedamnaestog oktobra kotarski predsednik iz Prnjavora traži depešom pomoć i žali se da je Prnjavor opkoljen i da su partizanske snage udaljene od grada svega 5 km.⁶²⁴

*

Lagan i siguran uspon NOB na Kozari i jačanje ustaničkog pokreta u predelima centralne Bosne u toku septembra i oktobra pozitivno su se odrazili na izvršavanje ustaničkih snaga na susednim područjima, posebno na sektoru Janja i Pljeve i Podgrmeča.

Na sektoru Janja i Pljeve u drugom delu septembra i u oktobru vrši se ponovno okupljanje boraca i stvaranje partizanskih jedinica. Prvo su reorganizovane i jedinice koje su se za vreme ustaške ofanzive i prodora Italijana u predele Drvarske brigade bile znatno osule, a polovinom oktobra izvršeno je formiranje bataljona. Na

⁶²¹ Zb. NOR, IV/1, str. 496 i 280; Izveštaj stožera divizijskog područja od 14. X 1941.

⁶²² Zb. NOR, IV/1, str. 340, Izveštaj stožera divizijskog područja od 24. X 1941.

⁶²³ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-239, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 8. X 1941; Arhiv BK, fond V2 SL 5003, Izveštaj Kotarske oblasti B. Luka od 27. X 1941.

⁶²⁴ Arhiv BK mf V-147, Izveštaj MUP-a NDH, od 17. X 1941.

sektoru Janja formiran je bataljon „Pelagic“⁶²⁵ sa etiri ete, pod komandom Savka Ponjevi a (koji je nešto kasnije zbog samovolje smenjen, a za komandanta dolazi ulum Ostoja). Na podru ju Pljeve formiran je bataljon „Iskra“, iji je prvi komandant Simo Šoloja.⁶²⁶ Na terenu Mrkonji a obrazovan je bataljon „Petar Ko i “, sa komandantom Urošem Drenovi em. Na sektoru Janja i Pljeve uspostavlja se funkcija komesara, u štabovima bataljona i nekim etama, koja do septembra u ve ini jedinica nije postojala. Komesar bataljona „Pelagi “ bio je Drago Prole, a „Iskre“ — oko Joki .⁶²⁷ U bataljonu „Petar Ko i “ Uroš Drenovi nije dozvolio da se uvede komesarska funkcija. Ponovno okupljanje i izvesno u vrš ivanje partizanskih jedinica na terenu Janja i Pljeve osetilo se po poja anoj aktivnosti partizana u ovome kraju po etkom oktobra.

Narastanje partizanskih eta i izvo enje akcija u neposrednoj blizini Jajca ponovo su zapretili opstanku ustaških snaga u Jajcu i okolnim posadama. Zato Ustaški stožer za veliku župu Pliva i Rama predlaže 15. oktobra kao jedini izlaz i na in da se pobede i savladaju ustanici — potpunu evakuaciju srpskog življa sa ove teritorije.⁶²⁸

Najve i uspeh NOP-a na ovom sektoru u toku oktobra bio je pridobijanje jednog dela ustanika za borbu protiv italijanskog okupatora, koji se nadao da e i u ovom kraju, zahvaljuju i propagandi, pro i bez i najmanjeg otpora ustanika. Prvu kolonu od oko 600 Italijana koja je krenula od Mrkonji a prema Mliništima u drugom delu oktobra do ekao je kod Sokolca Simo Solaja sa svojom udarnom grupom i povratio prema Mrkonji u.⁶²⁹

Ova prva akcija protiv Italijana na ovom sektoru imala je veliki politi ki zna aj na planu suzbijanja itali-janske propagande. Do kraja oktobra i u novembru po-

⁶²⁵ prvih nekoliko dana „Pelagi “ se zvao „Gorski“.

⁶²⁶ Radomir Mitri , n. d., str. 171.

⁸²⁷ Arhiv MR Sarajevo 212/15, 211/15 i 210/15, Se anje u e- snika od 24. V 1951.

⁶²⁸ Arhiv VII, k-213, 47/3—1.

⁶²⁸ Zb. NOR, IV/2, dok. 68, str. 169, Izveštaj III KNOP odreda od 3. XII 1941.

ve a e se broj jedinica koje su spremne da se bore sa italijanskim okupatorom i bi e izvedeno protiv Italijana niz uspešnih akcija.

*

Podgrme je sve do septembra u pogledu partijskih kadrova bio veoma oskudan, a uz to i zapostavljen. U toku avgusta na ovo podru je nije došao ni jedan član KPJ iz Banjaluke, Prijedora ili nekog drugog sreskog mesta.

U septembru u vreme prodora Italijana u podru je Drvarske brigade blagovremeno je uo en zna aj Podgrme a kao izvoznika žitnih viškova⁶³⁰ u pasivnije krajeve s druge strane Grme a i ujedno kao brana gde je trebalo zaustaviti prodiranje uticaja italijanaša. Stoga se u septembru u ovo podru je prebacuju brojniji kadrovi iz svih okolnih podru ja.

Oko 5. septembra došao je u ovaj kraj iz Banije sekretar Mesnog komiteta KPJ za Bosanski Novi Hajro Kapetanovi .⁶³¹ Šestog septembra kroz Podgrme na putu za Drvar prošao je delegat Oblasnog komiteta Velimir Stojni zajedno sa Urošem Bogunovi em Rocom. Za vreme kratkog zadržavanja u štabu gerilskih odreda Sana i Krupa u Majki -Japri, pošto se upoznao sa stanjem u Podgrme u, Velimir Stojni je 7. septembra uve e održao sastanak sa komesarom štaba Brankom opi em, pomo -nikom komesara Stoianom Maki em i sekretarom Mesnog komiteta KPJ za Bos. Novi Hajrom Kapetanovi em, na kome je dao upute za organizaciju plodnijeg političkog rada u jedinicama i pozadini i preporu io da se pristupi formiranju seoskih narodnooslobodila kih odbora.⁶³² Odmah se pristupilo pripremama za izvršenje zaklju aka sa ovog sastanka i preporuka Velimira Stojni a.

Oko 12. septembra u Podgrme je došao, kako je ve ranije re eno komandant štaba za Bosansku krajinu —

⁶⁸⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 275, — „Trebalo je sprije iti Italijane da prodru u žitni kraj Krupe, Sane i Novoga. Partija je sebi stavila u zadatak da na tom terenu dotu e italijansku propagandu ...". — Izveštaj Operativnog štaba NOP odreda za Bos. krajinu od 5. III 1942. godine.

⁹⁸¹ Stojan Maki , n. d., str. 570.
Velimir Stojni , n. d.,

Danko Mitrov sa namerom da se duže zadrži na ovom sektoru sa komesarom štaba Brankom Babićem, koji je prolazio ovuda za Kozaru i grupom komunista koja je bila sa njima. Posle prodora Italijana u Drvar, negde oko 26. septembra, došla je druga grupa komunista sa Rudijem Kolakom.⁶³³ Dolazak je grupe iskusnih partijskih rukovodilaca — u kojoj su, pored Danka i Kolaka, bili: Teufik Kadeni, Branko Lastri, Ivica Odi, Drago Lang, Juraj Mezek i još desetak komunista⁶³⁴ — zna i je ogromnu pomoć za NOP u Podgrme. Oko 20. septembra iz okupirane Bos. Krupa u Podgrme su izašli: Ale, Redžo, i Salko Terzi, Avdo Cuk,⁶³⁵ a 29. oktobra Rada Vranješević i Dušanka Kovačević iz Banjaluke i Slobodan Marijanović iz Prijedora.⁶³⁶ Oko 20. septembra u Podgrme je stigla i grupa komunista iz Drvara sa letim gerilskim odredom Dragije Milašinovića i Pere Moravice.

Dolazak ovih kadrova u Podgrme pada u pravo vreme, jer je neposredno po njihovom dolasku usledio dolazak Italijana u Bihać, Bos. Krupa, Cazin, Veliku Kladušu i Otoku, a nešto kasnije i u Sanski Most, koji su dobro organizovanom propagandom veoma brzo razbijali ustanike jedinice u kojima je bio slabiji uticaj KPJ. Danko Mitrov je već oko 13. septembra održao sastanak sa političkim komesarima i grupom naprednih boraca iz jednog broja podgrmečkih odreda. Glavna tema razgovora na ovom sastanku bila je organizacija političkog rada među ustanicima i suprotstavljanje propagandi italijanaša, koja se aktivnost počinje pre dolaska italijanskih trupa u sreske centre na ovom terenu. Odmah 13. septembra izvršene su neke izmene u štabu Sana i Krupa i Stojan Maki, član štaba gerilskih odreda, zadužen je za organizaciju političkog rada. Narednih dana usledile su promene: borci se zovu partizanima, umesto starog pozdrava „zdravo

⁶³³ Zb. NOR, IV/1, 222, str. 492, Izveštaj Štaba NOP odreda za Bos. krajinu Štabu NOP odreda BiH od septembra 1941.

⁶³⁴ Stojan Maki, n. d., str. 571 i 572.

⁶³⁵ Arhiv MBK Banja Luka, 141/10 i 142/9, Sećanje Ale Terzića.

⁶³⁶ Stojan Maki, n. d., str. 575.

— živio" uvodi se antifašisti ki „smrt fašizmu — sloboda narodu“!⁶³⁷

Dvadesetog septembra u Majki -Japri održano je vojno savetovanje komandira partizanskih odreda na kome su dominirala dva problema: 1) pitanje aktivizacije nekih partizanskih odreda, koji uopšte nisu izvodili akcije posle ustanka, i 2) suzbijanje delatnosti italijanaša. Na sastanku je pohvaljen Jelašinova ko-sani ki odred, koji je kroz itavo ovo vreme bio najaktivniji. Po vojnoj aktivnosti izdvajao se i Radi ki odred, a po politi koj partizanski odredi Rujiške i okoline. Na sastanku su doneseni konkretni zadaci za uvo enje svih odreda u borbu i za vrš e organizovanje i sre ivanje nekih partizanskih odreda.⁶³⁸ Osnovna opasnost i smetnja u radu snaga NOP-a posle ove konferencije a naro ito posle dolaska Italijana u Bos. Krupu i Sanski Most bilo je delovanje italijanskih agenata.

Glavni nosioci italijanaške propagande bili su neki lanovi štabova pojedinih odreda: Stevurina Kosovac — lan štaba partizanskog odreda u Lušci Palanci, Jovo Kli kovi — komandir voda u selu Petrovi ima, Lazo Tešanovi , koji je 15. septembra došao na ovaj sektor sa terena Drvara, Mile Gagi i još neki. Neki izme u ovih po eli su otvoreno delovati protiv NOB-a. Tako je Jovo Kli kovi , oslanjaju i se na podršku ja e grupe svojih pristaša, po eo voditi pregovore o saradnji sa Italijanima. Borba protiv ovog kolebljivca, s obzirom na njegov ugled u rodnom selu Petrovi ima, morala se voditi lagano i pažljivo sve do prole a 1942. god. Najopasniji italijanski agent i anarhista na terenu sanskog sreza bio je Stevurina Kosovac, lan štaba partizanskih odreda u Lušci Palanci, koji je zbog gramzljivosti, ubijanja nevinih muslimana i plja ke bio omražen ak i kod svojih meštana. Odmah po dolasku pomenutih komunista, polovinom septembra u Podgrme , on im preti, izjavljuju i da je za njih „crna ruka" i da e se boriti protiv svih onih koji kritikuju njegove postupke. Osudu na smrt ovog neprijatelja po etkom oktobra odobrio

⁸³⁷ Arhiv MP Biha , Nare enje gerilskog odreda Hašani od septembra 1941.

⁶³⁸ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9833, str. 15, Se anje u esnika.

je narod Lu ci Palanke i okolnih sela.⁶³⁹ Uz ovo veliku opasnost po NOP predstavljao je šovinizam u redovima nekih gerilskih odreda, posebno mržnja prema muslimanima. Jaka grupa šovinista bila je i u Konji koj eti.* Pod uticajem šovinisti ki nastrojenih boraca ova eta je u akcijama samovoljno palila i plja kala muslimanska sela. Tako su 22. X 1941. spalili celo muslimansko selo Modra,⁶⁴⁰ iz koga je bilo samo nekoliko ustaša. Posle više opomena ova eta je od štaba partizanskih odreda po kazni bila rasformirana.

Po dolasku Italijana kolebanje je zahvatilo naro ito odrede koji su bili na položajima prema italijanskim posadama. Tako je ranije vrlo aktivni gerilski odred u Velikom Radi u, koji je bio izložen ja oj italijanskoj propagandi iz italijanskih garnizona u Bosanskoj Krupi i Biha u, po eo da se koleba i da zastupa saradnju i sporazumevanje sa Italijanima. Li nim angažovanjem Danka Mitrova suzbijena je aktivnost italijanaša u ovom kraju, ali su samovoljni i šovinisti ki nastrojeni elementi u odredu ostali još dugo — sve do kona ne njihove likvidacije pred vojnim sudom 1. KNOP odreda.

Delatnost pro etni kih elemenata odražavala se i na ve e i šire akcije partizanskih snaga iz Podgrme a. Akcija na komunikaciju Bos. Novi—Otoka, izvedena uz u eš e brojnih partizanskih snaga, no u izme u 20. i 21. septembra, usled samovolje pojedinaca samo je delimi no uspela.⁶⁴¹ Akcija ve eg dela podgrme kih odreda 1. X 1941. na ustaški garnizon u Budimli -Japri, izvedena uz u eš e lete eg odreda sa terena Bos. Petrovca, nije uspela samo zbog nedovoljne organizacije i nepoštivanja nare enja

³³⁹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9833, str. 15, Se anje u esnika.

* U septembru 1941. god. štab odreda Sana i Krupa formirao je Konji ku etu. Za ovu etu svaki podru ni odred je dao po nekoliko boraca a pozadinski organ je iste obezbedio jaha im knjima. Zadatak ove ete je bio da zahvaljuju i svojoj pokretljivosti, brzo i efikasno interveniše protiv neprijateljskih upada na oslobo enu teritoriju.

⁶¹⁰ Arhiv VII, k-152, 47/1—1, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 27. X 1941.

³⁴¹ Arhiv VII, k-153a, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 22. IX 1941; Stojan Maki , citirano se anje.

pretpostavljenih od strane pojedinih samovoljnih komandira i boraca.⁶⁴² U ovom napadu je teško ranjen komandir Jelašinoва ko-sani kog odreda — Petar Škundri , koji je nešto kasnije podlegao ranama.

I pored izvesnih slabosti koje je uvetovao dolazak Italijana u sreske centre, ustanak u Podgrme u posle dolaska partijskih kadrova iz Banjaluke, Drvara i ostalih mesta uspeo se donekle u vrstiti. Pojava je vojni ka aktivnost gerilskih odreda, posebno prema glavnoj pruzi Bos. Novi—Biha i na šumskoj pruzi Prijedor—Drvar. Samo u toku septembra na ovom podruju partizanski odredi su izveli 19. zapaženijih akcija. Konsolidacija ustanikih snaga na ovom sektoru zabrinula je komandante ustaško-domobranskih posada u okolnim sreskim mestima, zbog toga, pored propagande, vojnih akcija i nasilnih mera, u toku septembra i oktobra, pokušavaju pregovorima sa ustanicima smanjiti pritisak partizanskih jedinica na važnije komunikacije. Po etkom oktobra kontakt sa ustanicima pokušava da ostvari i komandant snaga NDH na komunikaciji Novi—Biha potpukovnik Neuberger. Na njegov predlog dolazi do sastanka 3. oktobra izme u njega i Danka Mitrova na Lipniku više Bos. Krupe. Dok su ovi pregovori vo eni u Bos. Krupi bio je kao talac Božo Skendži . Prema planu trebalo je da se pregovori završe 4. oktobra i pregovara i sa svojim osiguranjima da se vrate svaki na svoju stranu. Me utim, Danko je posle rastanka sa Neubergerom i izvla enja Sendži a iz Krupe postavio zasedu na putu prema Krupi i zarobio Neubergera sa ženom i još jednim oficirrom domobranstva. Cilj ovog zarobljavanja bio je da se preko zarobljenika dozna raspored i ja ina neprijateljskih posada i da se pokuša pridobiti za saradnju potpukovnik Neuberger, koji je ve prilikom prvog susreta otkrio da je protivnik ustaške vlasti. Drugi dan po zarobljavanju upu eni su u Bos. Krupu Neubergerova supruga i zarobljeni oficir sa obaveštenjem Neubergera da se pregovori vode i nare enjem da ustaško-domobranske snage ne pre-

⁶⁴² Pero Vukojevi , Tri napada na Budimli — Japru, Ustanak, knj. 6, str. 6X2—615.; Zb. NOR, IV/2, str. 23, Izveštaj Komande lete eg partizanskog odreda bataljona „Sloboda" od 3. oktobra 1941; Arhiv VII, k-61, 22/8—6, Izveštaj stožera Vrbaskog divizijskog podru ja od 14. X 1941.

duzimaju nikakve akcije. Neuberger je zadržan u štabu Krajinske divizije u Majki -Japri nekoliko dana.⁶⁴³ Zatim do vreme on je slobodno dolazio u dodir sa partijskim radnicima, komandirima i borcima i na licu mesta se uveravao u ciljeve partizanske borbe. Na kraju je pristao da sarađuje sa partizanima. Donesen je zajednički plan, po kome je trebalo inscenirati njegovo bekstvo. On je imao i dalje ostati domobranski oficir, koji bi materijalno i na druge načine pomagao NOP. Izmeću ostalog trebalo je inscenirati zarobljavanje nekoliko kola i naoružanja — desetak mitraljeza i 250 pušaka i ostalog na komunikaciji Bos. Novi—Otoka. Međutim, njegovo bekstvo uz pratnju komunističkih pušaka, koji je također trebalo da bude begunac, od partizana nije najviše izvedeno. Samo dva izveštaja uspeo je potporučnik Neuberger da pošalje iz Bos. Novog posredstvom Avde Uka. Nekoliko dana kasnije ustaški agenti su otkrili saradnju Neubergera sa partizanima, uhapsili ga i otpratili u Zagreb, gde je osuđen i obešen. Prilikom saslušanja i vešanja Neuberger se držao kao dobar patriota i protivnik ustaša.⁶⁴⁴ Odmah po otkrivanju Neubergera Avdo Uka je uz pomoć aktivista ilegalnog NOP-a u Bos. Novom uspeo da se ponovo prebaci u Podgrmeću u svoju jedinicu.⁶⁴⁵

Po etkom oktobra u Podgrmeću je sa terena Kozare stigao član Oblasnog komiteta Osman Karabegović, koji je trebalo da preuzme dužnost komesara Krajinske divizije, a dotadašnji komesar Branko Babić bio je određen za partijskog rukovodioca na terenu Kozare.⁶⁴⁶ Pošto je do ovog vremena na terenu Podgrmeća a vrlo malo pažnje posvećivano radu partijske organizacije, Osman Karabegović baca težište na ovaj zadatak, pokrećući rad postojećih partijskih grupa i vrši pripreme za prijem nekolicine aktivista u članstvo KPJ. Nekoliko dana po dolasku u Podgrmeću on je održao sastanak u Majki -Japri, kome su prisustvovali: Branko Babić, Rudi Kolak, Dušanka Kovačević, Rada

⁶⁴³ Arhiv VII, k-3, 6/1—3, Izveštaj Mindoma od 6. X 1941; k-152, 4/11—1, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 7. X 1941.

⁶⁴⁴ Arhiv IRP Beograd, br. 725, V-2—10 (42); Arhiv VII, k-153, 242—1, Izveštaj MUP-a NDH, od 6. i 10. X 1941.

⁶⁴⁵ Stevo i oko Stupar, citirano se anje.

⁶⁴⁸ Stojan Makić, n. d., str. 576.

Vranješevići, Slobodan Marijanović i Pero Morava, svi odbranici članovi Partije i aktivisti; Branković, Košta Vulin, Rade Narandžić i Stojan Maki, kojima je na ovom sastanku saopšteno da se primaju u članstvo KPJ.⁶⁴⁷ Ovo su bili prvi primljeni članovi KPJ u vreme NOB-a na terenu Podgrme. Negde u ovo vreme usledio je i dolazak Šefketa Maglajlića, koji je po zadatku Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu trebalo da dođe za partijskog rukovodioca u Podgrme. Oko 10. oktobra Osman Karabegović i Šefket Maglajlić održali su u Velikoj Rujiškoj široko savetovanje; prisustvovali su predratni komunisti sa terena Bos. Novog, koji su tada radili u Podgrme, članovi partijske grupe Sime Bjelajca iz Blatne i okoline i jedan broj aktivista KPJ sa ovog dela Podgrme, koji su na savetovanju primljeni u članstvo KPJ — ukupno oko 30 rukovodilaca pokreta u Podgrme u.⁶⁴⁸ Na sastanku su detaljno pretreseni glavni propusti u tadašnjem radu na ovom terenu i donesen plan političke i vojničke aktivnosti u određenim, i pozadini.

Već i broj članova ovog savetovanja dobio je novi raspored i upućen u gerilske jedinice za političke radnike. Na terenu Rujiške formirana je i pozadinska elija, čiji je sekretar bio Simo Bjelajac.⁶⁴⁹ Krajem oktobra usledilo je formiranje partijske elije i na terenu krupskog i saskog sreza. Rad ovih prvih partijskih elija u vojsci i pozadini na terenu Podgrme a u prvo vreme nije bio podeljen i delovalo se povezano ili zajednički. Posle formiranja Okružnog komiteta KPJ za Podgrme krajem oktobra sa sekretarom Šefketom Maglajlićem i reorganizacije vojnih jedinica rad partijske organizacije u vojsci i pozadini pošlo je i ovde da se razdvaja.

⁶⁴⁷ Arhiv VII, k-1997, 2—15 i 16/5, Sećanja u esnika.

⁶⁴⁸ Prema sećanju u esnika Rajka Jovića i Marice Bjelajac Davidov, ovaj sastanak je održan 12. X 1941.

⁶⁴⁹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9833, str. 15, 16 i 17. Sećanja u esnika.

Glava III

ORGANIZACIONO SRE IVANJE PARTIZANSKIH JEDINICA U KRAJINI OD OKTOBRA 1941. DO FEBRUARA 1942. GOD.

U oktobru 1941. u Bosanskoj krajini su sazreli uslovi za reorganizaciju do tada heterogenih ustaničkih i gerilskih jedinica i formiranje krupnijih partizanskih odreda. Značajnu ulogu u procesu formiranja ovih odreda u Krajini imao je uticaj iz susednih oblasti, stanje u ostalim pokrajinama i pomoć koju su pružila centralna rukovodstva NOP-a.

U Srbiji je NOP posle sedmojulskog ustanka uspeo dobiti opštenarodni karakter. Do jeseni je bila oslobođena skoro cela zapadna Srbija, kao i veći delovi ostalih oblasti. Krajem septembra pod komandom Glavnog štaba Srbije uspešno deluju 23 partizanska odreda.

Šesnaestog septembra iz Beograda je izašao Glavni štab NOPOJ na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije, ime su stvorene mnogo povoljnije mogući daljeg jačanja pokreta u celavoj Jugoslaviji.

U Crnoj gori narodni ustanak je već u julu bio uzeo široke razmere.

NOP u istočnoj Bosni, sarajevskoj oblasti i Hercegovini pod rukovodstvom Glavnog štaba Bosne i Hercegovine u razdoblju od ustanka pa do početka oktobra postigao je znatne uspehe. Skoro sva istočna Bosna, delovi sarajevske oblasti oko Romanije i prema Podrinju i istočna Hercegovina bili su oslobođeni. U Bosni i Hercegovini od početka ustanka do oktobra uništeno je 15—20 ustaško-domobran-

skih bataljona i zaplenjeno oko 10.000 pušaka, 200—250 automatskog oružja i nekoliko topova. Ustani ke jedinice brojale su oko 10.000 boraca.¹

U Hrvatskoj se posle ustanka u Lici 27. jula pokret proširio na Kordun, Baniju, Dalmaciju i druge krajeve.

U Sloveniji je u ovo vreme operisao ve i broj partizanskih eta.

I u ostalim pokrajinama Jugoslavije: u Slavoniji, Vojvodini i Kosmetu u toku avgusta i septembra obrazovane su partizanske jedinice i grupe, koje su po ele izvoditi diverzantske akcije na komunikacijama.

Uporedo sa dizanjem ustanka i prvim akcijama otpoela je organizacija života u pozadini, formiranjem organa vlasti, pozadinskih vojnih organa, ilegalnih organa NOP-a u gradovima itd.

Jedna od karakteristika nabujalog oslobodila kog pokreta u svim krajevima Jugoslavije u razdoblju od jula do septembra bila je prili na neujedna enost u pogledu organizacije i ustrojstva vojnih jedinica i organa pozadine. Razli iti politiki, kulturni i privredni nivoi pojedinih oblasti i pokrajina uvetovali su snažno izražene specifi nosti ovih podru ja u pogledu organizacije celokupne borbe.

U svrhu ostvarenja bolje koordinacije izme u pojedinih operativnih podru ja i stvaranja stabilnije veze izme u centralnih organa NOP-a i nižih štabova i jedinica održano je 26. septembra u Stolicama kod Krupnja vojno-politi ko savetovanje, kome su prisustvovali lanovi Politbiroa CK KPJ, Glavnog štaba NOPOJ-a, predstavnici glavnih štabova Srbije, Bosne i Hercegovine i Slovenije, predstavnici operativnog partijskog rukovodstva iz Hrvatske i jedan broj rukovodilaca najbližih partizanskih odreda u Sumadiji.²

Na savetovanju su predstavnici pojedinih štabova podneli izveštaje, posle ega je detaljno diskutovano o uspesima i nedostacima u organizaciji NOP-a u pojedinim pokrajinama i oblastima.

Posle svestrane analize iskustava iz prethodnog razdoblja donesen je niz zna ajnih odluka, kao što su: da se

¹ Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije, knj. 1, str. 133.

² Vlado Strugar, Rat i revolucija naroda Jugoslavije, Beograd 1961, str. 68.

u svim pokrajinama formiraju glavni štabovi, a da Glavni štab NOPOJ preraste u Vrhovni štab NOPOJ; da se ustaničke snage svrstaju u partizanske odrede sa vršom vojnom strukturom, visokom disciplinom i podelom na bataljone sa štabovima, na čete sa komandama, sa pomoćnim službama — sanitet, obaveštajna služba itd.; da se formira jedinstvena narodna vlast kroz formu narodno-oslobodilačkog odbora na celovinom oslobodjenom području Jugoslavije, kao i ilegalni odbori u pozadini neprijatelja.³

Zbog veoma slabih veza pokrajinskih rukovodstava sa rukovodstvom pokreta u Bosanskoj krajini,⁴ zadržavanja članova i sekretara Oblasnog komiteta KPJ i štaba NOP odreda za Bosansku krajinu na užem prostoru oko Banjaluke i u Kozari i usled niza objektivnih poteškoća (malobrojnost sposobnijih kadrova, slabe veze itd.) u pogledu organizacije i ustrojstva vojnih jedinica i organa pozadine u predelima Bosanske krajine došlo je do znatne nejednakostraničnosti.

Ustaničke jedinice u ovoj oblasti nosile su sve nazive od desetine do brigade i jedinice istog naziva u raznim operativnim područjima nisu bile izjednačene ni po broju, po unutaršnjoj strukturi, što je, svakako, imalo odraza na organizaciju rada i na aktivnost ovih jedinica. Na primer: bataljoni na terenu Drvara i okoline dele se na odrede, na terenu Janja i Pljeve — na čete, dok se u centralnoj Bosni čete dele na odrede. U pogledu naziva i kompetencija komandi takođe je vladalo šarenilo. Ni više komande i štabovi nisu bili jedinstveno ustrojeni. U toku septembra imamo u Krajini: štab Drvarske brigade u Drvaru i okolini, štab gerilskih odreda Krupa i Sana u Podgrmeću, štab Kozarskog odreda na Kozari, štab gerilskih odreda Janja i Pljeve, oko Jajca, štab 1. čete u krajevima oko Banjaluke, itd.

Imaju i u vidu masovnost i polet ustanika u ovim krajevima, Pokrajinski komitet KP BiH pozvao je krajem

³ Bilten Vrhovnog štaba NOPOJ, 7. i 8. od 1. X 1941; trideset godina, knj. 5, str. 5—34.

⁴ Arhiv IRP Beograd, 771/VII, 1—24 (42), Izveštaj Lepe Petrović Mare od 5. VIII 1942.

na levoj strani reke Sane i nešto docnije *Bosanskonovska eta* od jedinica iz sela novskog sreza koja se nalaze u trouglu izme u Sane i Une i krupskog sreza, kao i nekih delova jedinica koje su u toku oktobra i novembra došle sa terena Drvara i Petrovca kao poja anje.

Za prve rukovodioce eta postavljeni su istaknuti borci i komunisti: u Krupskoj — komandir Vojo Stupar, komesar Stojan Maki ; u Sanskoj — komandir Dragiša Milašinovi , politi ki komesar Pero Mora a; u Ljubijsko-prijedorskoj — komandir Mile Davidovi , politi ki komesar Slobodan Marijanovi i u Novskoj — komandir Milan Li ina, politi ki komesar or e Maran.¹⁴

U drugoj polovini novembra i prvoj polovini decembra usled brojnog porasta došlo je do deljenja nekih eta i formiranja novih. Tako je Sanska eta podeljena na dve: Jelašinova ku i Dabarsku, i Krupska eta na dve: 1. i 2. krupsku.¹⁵ U isto vreme od ustani kih snaga bivše Drvarske brigade koje su na sektoru Drvara i Petrovca ostale na okupu posle prodora Italijana formirane su još dve ete. Polovinom decembra na terenu 1. odreda deluje ukupno 8 eta — oko 800 boraca.¹⁶

U razdoblju od polovine decembra pa do kraja januara 1942. godine održano je nekoliko zna ajnih vojnih konferencija i uporedo s tim izvršeno je formiranje bataljona na terenu 1. KNOP odreda i izvršene pripreme za formiranje 5. KNOP odreda na sektoru Petrovca, Drvara i okoline.

Krajem oktobra formiran je za sektor 1. KNOP odreda okružni komitet KPJ sa sekretarom Šefketom Maglajli em i lanovima Radom Vranješevi , Dušankom Kova evi i Alom Terzi em.¹⁷ U toku novembra obrazovani su sreski komiteti KPJ za Bos. Novi (sekretar Ahmet Šehovi) i za Bos. Krupu (sekr. Dušanka Kova evi).¹⁸

¹⁴ Stojan Maki , Partizanske jedinice u Podgrme u, Ustanak, str. 568—581.

¹⁶ Zb. NOR, IV/3, str. 75. Zapisnik sa konferencije vojnih i politi kih rukovodilaca I KNOP odreda od 22. I 1942.

¹⁶ Zb. NOR, IV/2, str. 107.

¹⁷ Se anja u esnika — Arhiv IRP Sarajevo, br. 9910.

¹⁸ Arhiv MBK Banja Luka, 10 141/9 i 117/6. Se anja Ale Terzi a i oke Stupara.

Uporedo sa formiranjem okružnih komiteta pristupilo se formiranju prvih partijskih elija na terenu oslobo enog Podgrme a, u koje su uklju eni lanovi ranijih partijskih elija u Blatnoj, Bos. Novom, Bos. Krupi, Suvaji i jedan broj najistaknutijih aktivista Partije koji su se istakli u ustanku.

Krajem oktobra od grupe istaknutih aktivista sa terena Sanskog Mosta i u Majki -Japri je formirana partijska elija.¹⁹ U toku novembra i decembra formirane su elije ili manje grupe u Lušci Palanci, Hašanima, Suvaji i još nekim selima. U prvo vreme elije su okupljale komuniste iz eta i pozadine. Pod kraj 1941. godine radi uspešnije organizacije rada formirane su posebne elije u pozadini i vojsci. U decembru 1941. rade partijske elije u svih osam eta 1. KNOP odreda.

I pored nastojanja da se teritorija 1. KNOP odreda, objedini, ona i u politi kom i vojni kom pogledu ostaje podeljena na dva uža podru ja — na sektor Podgrme a (ranija teritorija gerilskih odreda Sane i Krupe) i sektor oko Drvara i Petrovca (deo terena ranije Drvarske brigade). Svaki od ovih terena prešao je do tada specifi nu fazu razvitka i imao svoje posebne probleme i poteško e.

U Drvaru, Bos. Petrovcu i okolini posle prodora Italijana u ovaj kraj nastupila je stagnacija ustanka, koja se karakteriše skoro potpunom vojni kom pasivnoš u. Prodor ja ih i bolje opremljenih kolona italijanske vojske, strah od zime, gladi i golotinje,²⁰ zatim rovarenje etni kih i velikosrpskih agenata uvetovali su znatno osipanje, a ponegde i potpuno rasipanje gerilskih jedinica. Najve i broj sastava mnogobrojnih gerilskih odreda i vodova pod uticajem ovih faktora osuo se i vratio svojim ku ama, prikrivši za svaki slu aj ponovno svoje naoružanje. Jedan manji broj pro etni ki orijentisanih i zavedenih boraca svrstao se u etni ke jedinice, koje je u Drvaru predvodio Mane Rokvi , u Grahovu i Glamo u Brane Bogunovi , a u krajevima prema Kninu i Livnu pop Mom ilo uji . Sve tri ove etni ke skupine i pored aktivne i stalne propagande za javljanje u etnike ostale su u toku celog ovog razdoblja prili no malobrojne. Uticaj ovih skupina u se-

¹⁹ Arhiv MBK Banja Luka, k-10, 140/5, Se anje u esnika.

²⁰ Arhiv IRP Zagreb, dok. 251, str. 3 i 4.

lima dalje od italijanskih garnizona bio je neznatan i one su se uglavnom održavale u mestima uz italijanske postade.²¹

Najsvesniji borci, uglavnom delovi 1. bataljona „Sloboda“, koji su ostali na okupu, povukli su se u sklonitija sela i, u interesu održavanja dobrih odnosa sa pozadinom, koja je uglavnom zastupala stanovište privremenog prekidara borbe sa Italijanima, izbegavali svaki dodir sa italijanskom vojskom. Komunisti i aktivisti Partije u ovim predelima razvili su u ovom periodu značajnu politiku aktivnosti u pozadini. Ono što je bilo u izvesnom smislu zapostavljeno u vreme intenzivnog vojnog jačanja Drvarske brigade moralo se u otežalim uslovima nadoknaditi. Naravno, pažnja posvećuje se radu sa omladinom,²² a u odrede i grupe koje su ostale na liniji NOP-a uglavnom se primaju omladinci. Ovakva orijentacija u radu dala je brzo povoljne rezultate. etnička propaganda nailazila je na sve jači otpor u selima, a posebno u redovima omladine.

U svrhu pridobijanja srpskog naroda i suzbijanja NOP-a Italijani su u novembru i decembru nastavili sa pojačanom propagandom. Sva vlast u Drvaru, Grahovu i okolnim manjim mestima bila je predata u ruke etnika i bivših srpskih trgovaca iz tih mesta.²³ Italijani su i pored vlastitih poteškoća a dovla ili izvesne količine namirnica i u vreme gladi delili ih svojim pristalicama.²⁴

Radi pridobijanja srpskog življa u okolnim selima Italijani narasle suprotnosti između Italije i NDH²⁵ i ekscese iz tih suprotnosti vešto nastoje predstaviti kao svoje na-

²¹ Arhiv VII, k-163a, 11—1/4 do 11—4/14. Saslušanje Milana Kecmana, komandanta etničkog puka „Kralj Aleksandar“.

²² Još u naredbu enjuna štaba bataljona „Sloboda“ od 6. X 1941 uoči se značajni uloga omladine — Vidi Zb, NOR, IV/2, str. 45.

²³ Arhiv VII, k-213, 20/6—1, Izveštaj VŽ Krbava i Psat od 3. XI 1941.

²⁴ Arhiv VII, k-1700, 36/1—6.

²⁵ Nema li vojni ataše u Zagrebu general Glajze Horstenau u Zagrebu govore i o odnosima sa Italijanima, iznosi da oni sistematski pljačkaju hrvatska bogatstva u okupacionoj zoni: „Die italienische Besetzung hat eine Ausbeutung des Landes zur Folge, indem Holz, Vieh und andere Greifbare Produkte illegal nach Italien ausgeführt werden. Ob die Kroatische Regierung in der italienisch besetzten Zone in Wirklichkeit noch ihre Hoheitsrechte ausübt wäre nicht eindeutig zu beantworten“. — Arhiv VII, f. 4/16 H-309155.

pore za zaštitu interesa Srba.²⁶ Posle neuspelih pokušaja organa NDH po etkom oktobra da u Drvaru i Grahovu obnove vlast prekidaju se svake veze izme u ovog podru ja i okolnih uporišta NDH.²⁷ U Bos. Petrovcu, gde su se posle dolaska Italijana održali organi vlasti NDH, uz pomo Italijana uticaj etnika Ilije Desnice sve je više rastao. Ovde je skoro svakodnevno dolazilo do sukoba izme u predstavnika NDH i etnika. Da bi otežali, ionako tešku situaciju u Bos. Petrovcu i izazvali glad kod muslimanskog življa, Italijani su ometali dovoz hrane i prodaju žita u gradu.²⁸ U toku novembra grupe etnika iz okoline Biha a pod zaštitom Italijana silaze i u Biha .²⁹ U nameri da se problem odnosa izme u Srba i Hrvata što ja e zaoštri i da se istakne italijanska „zaštitni ka" uloga nad srpskim življem, Italijani su vešto delovali i van granica okupacione zone. Italijanske vojne vlasti pozivale su u oktobru, preko Beogradskog radija, sve izbeglice koje su odbegle od ustaša iz II zone da se vrate svojim ku ama. Na ovaj na in Italijani su svoju „zaštitni ku" misiju široko alarimirali i, svakako, dobili izvestan broj pristalica u neupunim redovima srpskog življa.

Povla enjem znatnog broja partijskih kadrova na sektor Podrme a u oktobru i angažovanjem postoje ih kadrova na radu u pozadini, bio je oslabljen politiki rad u nekim jedinicama koje su ostale na okupu posle rasformiranja Drvarske brigade.³⁰

U drugoj polovini novembra uo en je ovaj propust i uporedo sa delovanjem u pozadini posve uje se više pažije radu me u borcima. Do kraja novembra i u toku decembra kroz poja an politiki rad pripremljeno je formiranje vege broja eta koje e jedno vreme sa injavati 3. bataljon

²⁶ Arhiv VII, k-213, 20/6—1, Izvestaj VŽ Krbava i Psat od 3. XI 1941; Arhiv MBK Banja Luka, mf k-26, Izveštaj kril. oruž. zap. u Bos. Petrovcu od 7. X 1941.

²⁷ Isto.

²⁸ Arhiv VII, k-271, 1/1—9, Izveštaj Ureda poglavn. od 21. XI 1941.

²⁹ Arhiv VII, k-222, 10/3—4, Izveštaj Zup. redarstvene oblasti Biha od 26. XI 1941.

³⁰ Vidi uvodni deo izveštaja Operativnog štaba NOP odreda za Bos. krajinu od 5. III 1942. — Zb. NOR, IV/3, str. 274.

1. NOP odreda i krajem januara postati jezgro za formiranje 5. NOP odreda.

Vežanost ovog bataljona za štab 1. KNOP odreda bila je više formalna nego stvarna,³¹ a analogno tome i pomoštava 1. odreda jedinicama na terenu Drvara, Petrovca i okoline nedovoljna. Kadrovi štaba 1. KNOP odreda bili su isuviše zauzeti zadacima u Podgrme u i nisu imali mogućnosti da se angažuju dovoljno u ovim predelima.

Uvidevši ovakvo stanje, Oblasni komitet u decembru vraća a deo partijskih kadrova sa terena Podgrme a na sektor Petrovca, Drvara i okoline i razvija sistematski politički rad na ovom terenu. Uz pomoć partizanskih eta bivšeg 3. bataljona 1. odreda proištava se teren od etničkih grupa već po etkom januara 1942. i vrše se pripreme za odvajanje ovog područja od Podgrme a i za formiranje 5. KNOP odreda.

*

I na terenu Podgrme a najakutniji zadatak u ovom razdoblju bio je borba protiv pokušaja etničke izdaje u jedinicama i pozadini.³² Iako su objektivni uslovi za delovanje italijanskih agenata u Podgrme u bili nešto nepovoljniji nego u Drvaru i okolini,³³ italijanski okupator je uspeo angažovati znatan broj kolebljivih elemenata u nekim selima, koji agituju za prekid neprijateljstva i sklapanje ugovora sa Italijanima. Da bi razbili pokret, Italijani su u ovom kraju pokazali još više veštine nego na sektoru Drvara. Pojedini italijanski komandanti u nastojanju da pridobiju srpski ustanički živalj, išli su dotle da su tražili pregovore i sa komunistima i rukovodiocima NOP-a u ovom kraju.³⁴ Izme u ostalog, oni su ugovorili i održali sastanak sa Dankom Mitrovom na prostoru izme u Bihaća

³¹ Vidi Zb. NOR, IV/3, str. 71—79.

³² Italijani su 9. X 1941 ušli u Bihać, a narednih dana u Bos. Krupu, Cazin, Vel. Kladašu, Otoku i Sanski Most. Izveštaj VŽ Krbava i Psat od 7. XI 1941. — Arhiv VII, k-195, 30/10—1.

³³ Na pr.; za masovne pokolje koje su emigranti-ustaše iz Italije izvršile u Bihaću, Krupi i Sani, bili su indirektni krivci Italijani, zatim nije pretela opasnost od gladi itd.

³⁴ Arhiv VII, k-152, 38/8—1, Izveštaj MUP-a NDH, od 3. XI 1941.

i Krupe, iako su, najverovatnije, ve unapred znali da e svi njihovi predloži bez diskusije biti odba eni.³⁵

U nastojanju da što više istaknu svoju srbofilsku orijentaciju italijanski komandanti, odmah po ulasku u Bos. Krupu,³⁶ Otoku i Sanski Most po inju sa razoružavanjem muslimana, pomo nog oružništva i muslimanske milicije.³⁷

Za vreme akcija delova odreda na neka manja uporišta oko gradova, kao oko Sane, kojom prilikom su šovinisti ki elementi vršili ispade prema muslimanskom življu i palili muslimanska naselja, italijanska vojska je ostajala potpuno pasivna.³⁸ Posle ovih ispada prema muslimanima Italijani su redovno nudili saradnju i pregovore, znaju i da progone muslimana vrše šovinisti ki orijentisani pojedinci i grupe sa kojima bi oni jedino mogli do i do sporazuma. Kombinuju i politi ku akciju protiv italijanaša sa oštrijim merama protiv pojedinaca koji su u partizanskim jedinicama i pozadini radili na ometanju razvitka oslobodila ke borbe, rukovodstvo 1. odreda i Okružni komitet za Podgrme uspeli su u toku novembra i decembra suzbiti italijanaški etni ki pokret u ovome kraju i u narednom razdoblju, po etkom 1942. godine, likvidirati ga. Zna ajnu pomo u suzbijanju etni kog pokreta u ovom kraju pružio je Oblasni komitet KPJ i deo partijskih kadrova i partizanskih jedinica iz Drvara, Bos. Petrovca i okoline, koji su u oktobru i novembru radili na ovom terenu. Partijski kadrovi sa terena Drvara, kao i drvarsko-petrova ke partizanske jedinice koje su tada operisale u Podgrme u, imali su ve iskustva u borbi protiv italijanaša i italijanske propagande i uspešno su ga prenosili na kadrove i jedinice u Podgrme u.

³⁵ Arhiv MBK, k-10, 149/9, Se anje u esnika.

³⁶ Po ulasku u Krupu naredili su kotarskom predstojniku da izda Srbima 500 kg. soli i ostale potrepštine. — Arhiv VII, k-153a, 42/2—1 i 43/2—1.

³⁷ U Bos. Krupi, posle razoružavanja pomo , oružništva naredili su komandiru redovnog oružništva da se svakog dana javlja italijanskom komandantu, uz pretnju da e uz svako kršenje naredbe italijanske komande prekršitelji biti kažnjavani smr u. — Arhiv VII, k-233, 46/1—16 i 17; k-195, 30/10—1.

³⁸ Arhiv VII, 1—3, 24/1—1, k-5, 18/1—1, k-153a, 48/2—1, k-213, 25/5—2, k-236, 34/2—2 i k-271, 1/1—7, Ustaški izveštaji; Arhiv BK, fond V2 SL 5250.

Pored ovoga, glavnog zadatka rukovodstvo NOP-a na ovom području moralo je rešavati i ovaj niz drugih problema, kao što su borba za vojni kadar u vršenju partizanskih akcija, podizanje nivoa političke svesti boraca i kadrova u vojsci i pozadini, pridobijanje muslimanskog življa za NOP i mnogo drugih.

Formiranjem akcija nisu mogle biti otklonjene neke objektivne i subjektivne poteškoće koje je sobom donela stihija narodnog ustanka. Čete 1. odreda su i dalje držale frontove, koji su se protezali u dužinu i do 20 kilometara i radi uspešnije odbrane sela od ustaša bile obično podeljene na nekoliko vodova koji su stacionirali po perifernim selima. Najveći i broj boraca boravio je po seoskim kućama i tako bio izložen uticaju pojedinih konzervativnih i šovinističkih nastrojanih elemenata iz pozadine. U nekim jedinicama bila se zadržala navika smenjivanja boraca sve do kraja novembra 1941. god.³⁹ Razbijenost akcija, bez stalnih logora, pogodovala je širenju samovolje, nediscipline i drugih unutarnjih slabosti, što je imalo za posledice loše i neredovne veze izmeću akcija i pojedinih vodova i desetina. Zbog oskudice u kadrovima štabovi akcija sve do kraja 1941. god. nisu uspeali da se vojni kadar i politički kadar uvrste. Jedan deo boraca sastava sve do početka 1942. god. nije bio položio partizansku zakletvu i nije nosio partizanske oznake, ambleme i petokraku,⁴⁰ iako su u vezi sa ovim bile propisane naredbe još početkom oktobra.⁴¹ Neke manje jedinice — vodovi, desetine i grupe pojedinih sela — opirale su se uključenju u akcije ili su odbijale potčinjavanje štabovima akcija i komandama vodova.⁴² Izmeću akcija i drvarskog sektora pojavilo se rivalstvo, koje je štetilo jedinstvu celog odreda.⁴³

³⁹ Arhiv MBK Banja Luka, 10—151/9, Seoske akcije u esnika.

⁴⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 73.

⁴¹ Po početkom oktobra komandant Krajinske divizije Danko Mitrović izdao je propise o amblemima i partizanskim pozdravima. — Arhiv MP Bihać, 196.

⁴² Arhiv MP Bihać, 192, Dopis komande odreda Hašani, od 1. X 1941.

⁴³ Vidi diskusiju dr Mladena Stojanovića na konferenciji vojnih i političkih rukovodilaca I KNOP odreda od 22. I 1942. — Zb. NOR, IV/3, str. 75.

Komesarski i politički kadrovi u vojsci i u pozadini kroz itavo ovo razdoblje nalazio se u fazi prilagođavanja novim zadacima i iznalaženja metoda rada. Politički rad nije bio svagde ujednačen, što je bila posledica rastresitosti jedinica i nepostojanja logorskog načina života. U nekim jedinicama, u kojima su šovinistički elementi imali veći i broj pristalica, kao u vodu Jove Ključevića,⁴⁴ politička aktivnost bila je potpuno zapostavljena. I pored znatnog brojnog porasta partijske organizacije — prijemom novih članova na terenu Podgrmeča i dolaskom partijskih kadrova sa drugih terena — problem kadrova još uvek nije bio rešen. Niz komesara i političkih aktivista, naročito onih koji nisu bili dozreli za prijem u Partiju i onih mlađih nedovoljno izgrađenih, nije shvatio zadatak političkog radnika. Dešavalo se u nekim jedinicama da je komesar bio više kancelarijsko lice i da je u stvari obavljao pomoćne administrativne poslove u jedinici.⁴⁵

Odnosi između muslimanskog i srpskog življa bili su i dalje zaoštreni, naročito u predelima gde su ustaše u julu i avgustu izvršile pokolje nad Srbima. Znatna deo muslimanskog življa oko Sanskog Mosta, Krupe i Novog i hrvatskog življa oko Ljubije, zaveden od strane ustaša, aktivno je saradivao sa ustašama protiv partizana. Čak ni partijska elita iz Ljubije nije se uspela uključiti u borbu, niti je pružala značajniju materijalnu pomoć NOP-a u ovom kraju.⁴⁶ Borački sastav četa bio je uglavnom iz srpskih sela. U nameri da se održi ovakvo stanje i da se ometu napori komunističke saradnje Srba, Hrvata i muslimana ustaše i ustaška milicija iz susednih krajeva, koja se nalazila van okupacione italijanske zone, redovno su upadale u srpska sela preko demarkacione linije i pljačkale i ubijale srpsko stanovništvo.⁴⁷ Stalni strah od represalija prisilio je jedan deo srpskog življa oko demarkacione linije da

⁴¹ Arhiv MBK Banja Luka, 10—144/9. — Sećanja u esnika.

⁴² Iz citirane diskusije dr Mladena Stojanovića; Izveštaj Operativnog štaba NOP odreda za Bos. krajinu od 5. III 1942; (Zb. NOR, IV/3, str. 273.)

⁴⁰ Posle oslobođenja Prijedora i Ljubije — u maju 1942. ova elita je odlukom Oblasnog komiteta rasformirana.

⁴⁷ Arhiv VII, k-153, 28/3—1; Izveštaj MUP od 13. XII 1941; Sećanja u esnika.

potraži spasa u prelasku na rimokatoli ku veru.⁴⁸ Samo u selima Usorci i Tramošnja pokrštene su krajem oktobra 1941. god. 264 porodice (pretežno žene i deca, jer su ljudi ranije poubijani).⁴⁹

Ispadi ustaša, pasivan stav hrvatskog i muslimanskog seljaštva i niz drugih poteško a išli su u prilog oživljavanju italijanskog uticaja. Svaki konflikt izme u srpskog i muslimanskog ili hrvatskog stanovništva italijanaši su koristili u svoje svrhe, nastoje i da zainteresuju narod za saradnju sa Italijanima.

Ovakva situacija nalagala je da se rad na zbližavanju srpskog, muslimanskog i hrvatskog naroda poja a. Rukovodstvo NOP-a na ovom sektoru uo ilo je zna aj ovoga rada i poja ava veze sa simpatizerima NOP-a u muslimanskim i hrvatskim selima. Preko poznanika i prijatelja, pisama, letaka i štampe upoznaje se seljaštvo sa ciljevima partizanske borbe, sa krajnjim planovima fašisti kog okupatora u našoj zemlji, sa neminovnoš u propasti fašizma kod nas i u svetu i sa drugim pitanjima tog vremena.⁵⁰ Poja ani politi ki rad doveo je do prvih rezultata na polju ostvarivanja kontakata i saradnje izme u Srba i muslimana i Hrvata. Ve u novembru 1941. god. u Sanskom Mostu deluje ilegalni NOP, kojim rukovodi grupa muslimana simpatizera Partije.⁵¹ Saradnja se ostvaruje i sa pojedincima iz muslimanskih i hrvatskih sela. Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH u svom izveštaju od 15. decembra 1941. govori o prilaženju muslimana u ovim krajevima NOP-u

„Uz to prime uje oružni ka postaja Bravsko, da izme u muslimanskih slojeva i pobunjenika postoji sve uža veza, a to se vidi i iz toga, što pojedini muslimani odlaze na mesta gde nemaju nikakva posla i tobože pod izgovorom da ih pobunjenici zarobljavaj:..!, na ovaj na in vrše sastanke i dogovore.“⁵²

⁴⁸ Arhiv VII, k-160, 15/5—1, Izveštaj Kotarskog predstojništva Šanski Most od 10. I 1942.

⁴⁹ Arhiv BK fond VŽ SL 5213 i 5485, Izveštaj Ministarstva pravosu a i bogoštovlja od 30. X 1941.

⁵⁰ Pisma upu ena muslimanima ovog kraja — u MBK Banja Luka — stalna izložba.

⁵¹ Arhiv MBK Banja Luka, 10 152/9, Se anje u esnika: or a Sredi a, Marka Bjelobrka, Boška Poznanovi a, Milana Gluča, Stojana Maki a i Hame ehaji a.

⁵² Arhiv VII, k-153a, 30/3—1.

Uporedo sa poja anom političkom aktivnošću i naporima na organizacionom srećivanju jedinica 1. KNOP odreda izvele su u toku oktobra, novembra i decembra 1941. itav niz manjih partizanskih akcija protiv ustaša i domobrana na železničkoj pruzi Bos. Novi—Bihać, na neprijateljske posade na liniji Novska planina—Budimlić—Japra—Stari Majdan—Sanski Most—Sanica i Bravsko i nešto manji broj akcija na sektoru drvarsko-petrovačkog područja, i to uglavnom na komunikaciji Bihać—Petrovac i Ključ—Petrovac. O pojačanoj vojnoj aktivnosti govore i ustaše i domobranci u nekoliko svojih izveštaja. Polovinom oktobra Stožer Vrbaskog divizijskog područja izveštava nadležne da je grmečica skupina partizana sve aktivnija.⁵³ Prema delimično sačuvanim izvorima jedinice 1. KNOP odreda izvele su u toku oktobra, novembra i decembra oko 56 značajnijih vojnih akcija.⁵⁴

U razvijanju vojne aktivnosti i pokretanju jednog broja vodova u partizanskim mestima koji su od ustanka bili vojnički pasivni važnu ulogu su odigrale partizanske jedinice sa terena Drvara, Bos. Petrovca i okoline. Deo ovih snaga prelazilo je preko reke Une, u estvovao u likvidaciji ustaških uporišta u Baniji — u Gvozdanskom, Bešincima i Rujevcu i doprinosaću vojnoj aktivnosti partizanskih jedinica u ovim krajevima.

Neke od ovih akcija jedinice 1. KNOP odreda bile su širokih razmera, kako po broju partizana koji su u njima učestvovali, tako i po svojim rezultatima. Tako je 31. novembra otpočeo napad snaga 1. odreda na svim linijama prema ustašama i domobranima uz usmeravanje glavnog udara prema železničkoj pruzi Bos. Novi—Bihać i Starom Majdanu. U toku dana osloboćen je Stari Majdan i minirano nekoliko vozova. Borbe oko pruge su nastavljene do 5. decembra, kada su jaće ustaško-domobranske snage od Bos. Novog i od Bos. Krupe i Otoke krenule prema osloboćenoj teritoriji, usmeravajući težišće na Rujišku. Oklopnii voz koji je krenuo od Bos. Novog miniran je i baćen u Unu. Dve bojne 11. pukovnije koje su pokušale uz sa-

⁵³ Zb. NOR, IV/2, str. 279.

⁵⁴ Podaci iz sačuvanih izveštaja u arhivskim ustanovama i iz Zb. NOR-a.

radnju sa ustašama da se probiju prema Rujišci povra ene su pretrpivši znatne gubitke. Voz i ustaško-domobranske jedinice koje su nastupale od Krupe i Otoke tako e su od partizana vra eni nazad.⁵⁵

*

Ali, i pored zna ajnih uspeha koji su postignuti u Podgrme u od oktobra do decembra, ostao je itav niz goru ih problema koji su bili usled nedostatka kadrova i otežavaju ih objektivnih okolnosti samo na eti i koje je trebalo u narednom razdoblju rešavati. Italijanska propaganda bila je suzbijena, broj pristalica pregovaranja i naga anja sa Italijanima bio je sve manji, ali su ipak sve jedinice odreda ostale pasivne prema Italijanima. Kroz itav period od oktobra do decembra jedinice 1. odreda nisu vodile ni jednu zna ajniju akciju protiv italijanske vojske.⁵⁶ Za vreme partizanskih akcija i likvidacija pojedinih domobransko-ustaških grupa i straža pažljivo je izbegavan svaki susret sa italijanskom vojskom.

Reorganizacija ustani kih snaga u razdoblju oktobar—decembar znatnije se odrazila samo u komandama eta i na opštu strukturu jedinica. Ve ina vodova vezanih za svoja sela i dalje su ostali smešteni po selima, bez vrš e vojne organizacije i organizovanijeg politi kog rada. Akcije su izvo ene bez dovoljno pripremljenih planova i naknadnih analiza.⁵⁷ Zahvaljuju i ovakvim uslovima, dugo su se zadržali u nekim vodovima na položajima komandira šovinisti ki i anarhisti ki nastrojeni pojedinci.

Na planu zbližavanja srpskih i muslimanskih masa trebalo je još mnogo raditi. I pored ostvarene saradnje u sreskim mestima i sve slobodnijeg saobra aja i druženja izmešanog seoskog stanovništva u redovima boraca i u pozadini izvestan broj ljudi zadržao je nepomirljiv stav pre-

⁵⁵ Arhiv VII, k-153a, 16/3—1, 21/3—1, 18/3—1, 19/3—1, k-5, 2/1—1, 5/1—3, Ustaškodomobranski izveštaji.

⁵⁶ Zb. NOR, IV/3, str. 274 i 275.

⁵⁷ Zb. NOR, IV/3, str. 72.

ma muslimanskom življu i dalje ga smatraju i krivcem za nedela ustaša.⁵⁸

Šovinisti ki elementi u centralnim delovima podgrme ke oslobo ene teritorije pokušali su u januaru 1942. da se oružjem obra unaju sa komunistima i da likvidiraju partizane Hrvate i muslimane. Jedna grupa boraca, predvo ena ukanom Serdarom, pripremala je napad na vojno-politi ki kurs u Velikoj Rujiškoj, kojim je rukovodio Hajro Kapetanovi i na kome su bili okupljeni najnapredniji omladinci i borci sa ovog terena, ali ih je na vreme otkrila partijska organizacija i vojni kom protuakcijom omela ovaj napad.⁵⁹

Radi prevazilaženja ovih i niza drugih slabosti, na inicijativu Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, od polovine decembra 1941. pa do kraja januara 1942. god. održano je na terenu Podgrme a nekoliko vojnih i politiki konferencija, na kojima je doneseno niz korisnih zaključaka za u vršivanje NOP-a na ovom sektoru.

Petnaestog decembra 1941. održana je konferencija rukovode eg kadra 1. KNOP odreda.⁶⁰

Odmah iza ove konferencije, u toku drugog dela decembra, održana je Prva okružna partijska konferencija za podgrme ki okrug u Hašanima.⁶¹

Po etkom januara 1942. god. u Krneuši, srez Bos. Petrovac, održana je okružna partijska konferencija za južni sektor 1. odreda — teritorija oko Petrovca, Drvara i okoline. Na ovom sastanku, izme u ostalog, donesena je odluka da se formira okružni komitet za Drvar i okolinu i da se otpo ne sa pripremama za formiranje novog odreda na ovom sektoru, koji e u februaru dobiti naziv 5. KNOP odred. Posle ove konferencije veze izme u štaba 1. KNOP odreda i jedinica na ovom sektoru i dalje su slabile, dok politike i delimi no vojne poslove objedinjuje do formi-

⁵⁸ Pojava šovinizma bila je u i vodovima koji su došli sa terena Drvara i Petrovca. Na primer, u Krnjeuškom vodu na pozdrav „smrt fašizmu“ odgovarao je jedan od poznatijih boraca — Marko Sara — „smrt Turcima! — Se anje jednog od prvih lanova KPJ u Novskoj eti — Rajka Jovi i a.

⁵⁹ Arhiv IRP Sarajevo, 9782, str. 20. Se anje u esnika.

⁶⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 374.

⁶¹ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 141/9, Se anje Ale Terzi a.

ranja štaba 5. odreda — Okružni komitet KPJ za Drvar i okolinu.⁶²

Na svim ovim konferencijama izvršena je analiza tadašnjeg rada i uspeha i doneseni su zaključci i smernice za daljnje delovanje NOP-a na ovom terenu. U svrhu pružanja pomoći ovom sektoru odlučeno je da se za izvesno vreme u ovaj kraj uputi proslavljeni komandant 2. KNOP odreda — dr Mladen Stojanović, koga je kao lekara iz predratnog doba poznao dobar deo seljaka iz podgrmečkih sela.⁶³ Sa grupom kozarskih partizana dr Mladen Stojanović je došao oko 28. decembra u Podgrmeč i zadržao se na političkom radu na ovom terenu mesec i po dana.⁶⁴ Do polovine januara 1942. on je obišao skoro sva sela u Podgrmeču, održao u njima zborove vojske i pozadine i na licu mesta razrešavao najraznovrsnije probleme: suzbijanje stihije, raskrinkavanje italijanaša, osuda šovinizma i druge. Svi ovi zborovi, izuzev zboru u selu Petrovićima, pretvorili su se u masovne narodne manifestacije i u potpunosti su uspeli. U selu Gornja Suvaja na zboru je učestvovalo oko 1.200 ljudi, u Velikoj Rujiškoj 1.000, u Lušci Palanci oko 600, u Velikom Radi u oko 1.000, u Velikoj Jasenici oko 600, u Jelašincima oko 500, u Hašanima oko 600, u Hadrovcima oko 600, u Dubovicima oko 700, itd.⁶⁵

Na svim ovim skupovima vojske i naroda pažljivo su slušane reči i dr Mladena Stojanovića, ure Pucara Starog, Osmana Karabegovića, Sefketa Maglajlića i drugih i potpuno je prihvaćena i potvrđena od strane naroda linija narodnooslobodilačke borbe i jedinstva naših naroda. Jedinice koje do tada nisu bile položile partizansku zakletvu učestvovale su to pred dr Mladenom i ostalim rukovodiocima na najsvečaniji način i najčešće same svečanosti odlazile u akcije protiv neprijatelja. Vodovi, koji su do tada bili rastureni po selima u blizini neprijateljskih komunikacija i uporišta, prikupljeni su u četne vojne logore u kojima se organizuje vojna i politička aktivnost. Komesari, kojih

⁶² Diskusija vojnih i partijskih rukovodilaca sa terena Drvara na Skendervakufskoj konferenciji.

⁶³ Arhiv VII, f. 19 H-310733, O ugledu Mladena Stojanovića u Krajini pišu u ovom dokumentu Nemci.

⁶⁴ Iz zapisnika Skendervakufske konferencije i sećanja učesnika iz Podgrmeča — MBK, Banja Luka.

⁶⁵ Zb. NOR, IV/3, str. 90.

je do tada bilo čak i nenaoružanih¹³⁶, u okupljenim etapama i povoljnim uslovima rada u stalnim logorima preuzimaju ulogu političkog rukovodioca i postaju glavni oslonac i pokreta celokupne organizacije idejno-političkog rada u jedinicama.

Zahvaljujući velikoj popularnosti dr Mladena Stojanovića i njegovoj odluci za vreme obilaženja ovih krajeva, šovinistički i anarhistički nastrojeni pojedinci gube uticaj u narodu i povlače se u pozadinu (slučaj Trive Drljača i grupe u Radi kom vodu) ili beže iz Podrme (etnik Lazo Tešanović beži u centralnu Bosnu, a zagriženi šovinista Božo Skendžić se sklanja u krajeve preko Une). Jedino je brojnija šovinistički orijentisana grupa u selu Petrovići i okupljena oko velikosrbina i anarhiste Jove Ključevića a ostala na svom mestu i prihvatila se otvorene borbe sa dr Mladenom Stojanovićem i pripadnicima NOB-a u ovom kraju. Pre zbornice u Petrovićima Jovo Ključević je odbio da izvrši naređenje štaba odreda i dr Mladena Stojanovića da se vodi iz Petrovića i uvrsti u sastav Krupske etape i da borci polože partizansku zakletvu. Po selima prema ustaškim uporištima: Buševici, Donjim Petrovićima i Osredku on je proširio vest da štab odreda povlači i vodove sa fronta s namerom da preda sva sela ustašama i na taj način zaveo je i pridobio priličan broj seljaka u ovom kraju.⁶⁷ Ova okolnost je primorala rukovodstvo pokreta u ovom kraju da akciju protiv Ključevića i njegovo zbacivanje sa dužnosti komandira voda pažljivije pripremi i odgodi za pogodnije vreme.

Posle obilaska podrmečkog područja, 22. januara 1942, ponovo je uz prisustvo dr Mladena Stojanovića i Osmana Karabegovića održana vojno-politička konferencija komandnog i političkog kadra 1. KNOP odreda.⁶⁸ Na ovoj konferenciji podneseno je nekoliko referata, među kojima je centralno mesto zauzeo izveštaj Mladena Stojanovića o značajnom stanju na terenu 1. KNOP odreda. Posle diskusije doneseni su zaključci i određeni zadaci; na primer, da se formiraju dva bataljona — Krupski od 1. i 2. krupske i Novske etape i Sanski od: Jelašinovala.

⁶⁰ Iz diskusije na Skendervakufskoj konferenciji.

⁶⁷ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9782, Sećanja oke Stupara.

⁶⁸ Dnevni red konferencije sastojao se iz 7 tačaka.

Dabarske i Prijedorsko-ljubijske ete. Potvr en je štab 1. KNOP odreda: komandant — Milorad Mijatovi , zamenik komandanta — Petar Vojnovi , politi ki komesar — Veljo Stojni i zamenik politi kog komesara — dr Moni Levi.⁶⁹ Svi vodovi i ete koji to još nisu bili izvršili morali su se povu i iz sela u odre ene etne logore i organizovati život i delovanje po odre enim vojnim propisima. Data su uputstva politi kim komesarima za organizaciju politi kog rada i kulturno-prosvetnog i zabavnog života u jedinicama i pozadini, zatim, za planiranje, pripremanje, izvo enje i analiziranje vojnih akcija.

Zadaci postavljeni na vojno-politi koj konferenciji 1. odreda od 22. januara 1942. izvršeni su ve im delom u vreme boravka dr Mladena Stojanovi a u ovim krajevima, a delimi no odmah posle konferencije — krajem januara i u toku februara.

Politi ki rad u partizanskim jedinicama i u pozadini je poja an, a uloga komesara je znatno porasla. Pove anju broja partijskog kadra posve ena je znatno ve a pažnja i elije u vojsci i pozadini sve uspešnije rešavaju konkretne zadatke na terenu. Brojni porast partijskog lanstva tekao je nešto brže u etama nego u pozadini. Na primer, u Ljubijsko-prijedorskoj eti u novembru 1941. god. bilo je svega 6 lanova KPJ, dok se taj broj u februaru popeo na 17 lanova.⁷⁰ Ve a pažnja se posve uje pripremanju i obučavanju vojni kog i politi kog kadra, održavaju se vojno-politi ki kursevi na kojima rukovode i kadar sti e osnovno vojno-politi ko znanje i priprema se za rad i rukovo enje jedinicama.⁷¹ Politi ki rad u pozadini znatno se poja va, a glavni nosioci ovog rada postaju pozadinske partijske elije. I pored relativno još uvek malog broja partijskog lanstva u pozadini (na terenu 1. odreda krajem februara bilo je svega oko 40 lanova)⁷², ipak je problem kadrova, koji je ranije bio na ovom terenu akutan, znatno

⁶⁸ Arhiv MR Sarajevo, br. 4055, Naredba Mladena Stojanovi a od 23. I 1942.

⁷⁰ Iz diskusije oke Stupara na Skendervakufskoj konferenciji.

⁷¹ Arhiv IRP Sarajevo, 198—4938.

⁷² Izveštaj Oblasnog komiteta za Bos. krajinu od 5. III 1942. — Arhiv IRP Beograd, br. 770/VI-1—24.

prebro en. Prema izveštaju lana Okružnog komiteta KPJ za podgrme ki okrug Dušanke Kova evi na Skendervakufskoj konferenciji, polovinom februara 1942. godine, Partija je od ukupno 83 oslobo ena sela u Podgrme u imala ostvaren snažan uticaj u 43 sela.⁷³

Otpor velikosrpskih i anarhisti ki orijentisanih grupa i grupica, kao i pojedinaca, skršen je još u vreme boravka dr Mladena Stojanovi a u Podgrme u. Ostala je samo nešto brojnija grupa Jove Kli kovi a u selu Donji Petrovi i. U okviru opšte reorganizacije jedinica i sprovo enja zaklju aka vojno-politi ke konferencije od 22. januara zakazan je 2. februara u Srednjem Duboviku zbor na kome se kona no trebalo obra unati sa ovom grupom. Pored voda Jove Kli kovi a iz Donjih Petrovi a dovedeni su vodovi iz Rujiške i Gornjih Petrovi a, koji su sa injavali Krupsku etu. Posle održanih govora komandanta odreda Milorada Mijatovi a i još nekih drugova pozvani su komandiri vodova da postroje svoje vodove i svrstaju ih u etu, što je Kli kovi odbio. Pokušaj komandanta odreda Milorada Mijatovi a da razoruža Kli kovi a omele su Kli kovi eve pristalice iz njegovog voda i grupa prisutnih seljaka. U nameri da se izbegne krvoproli e naroda i vojske, za koje bi snosio krivicu Jovo Kli kovi i grupa samovoljnika oko njega, grupa partijskih rukovodilaca i lanova štaba odreda sporazumela se da ostavi Kli kovi a sa njegovim vodom van ete i da ga posle izvesnog vremena, kada se narod politi ki pripremi, izvede pred vojni sud. Ovo je bio najsretniji izlaz da se izbegne sukob koji bi imao ve e posledice. Namere rukovodstva odreda Jovo Kli kovi je naslutio i nakon izvesnog vremena odmetnuo se u šumu, odakle je kasnije pobjegao okupatoru u Bosanski Novi. Na ovaj na in i poslednje anarhisti ko leglo na terenu Podgrme a — u Donjim Petrovi ima, bilo je u toku februara i marta 1942. god. razbijeno, a za eci etni ke izdaje na ovom terenu potpuno su likvidirani.⁷⁴

⁷³ " Iz diskusije Dušanke Kova evi na Skendervakufskoj konferenciji.

⁷⁴ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9782, Se anje Boke Stupara; Arhiv MP Biha , Se anje grupe prvoboraca iz Srednjeg Dubovika; citirani zapisnik sa Skendervakufske konferencije.

Ve u martu u potpunosti je bila izvršena reorganizacija eta i vodova i formiranje etnih vojnih logora. U logorima je organizovan život po odre enim vojnim propisima uz redovnu politiku i vojnu obuku boraca i komandnog kadra. Borci su spavali u vojni kim barakama ili u napuštenim ku ama, a ishrana je organizovana na vojni kim kazanima. Svaka eta u toku zime i prole a izradila je svoje magacine u koje je prikupljana hrana direktno ili posredstvom narodnooslobodila kih odbora. Koli ine prikupljene hrane i rezerve, zahvaljuju i masovnom u eš u naroda u davanju dobrovoljnih priloga, bile su znatne; na primer, u magacinima 4. ete 1. bataljona krajem marta bilo je 10.000 kg kukuruza, 6.000 kg zobi, 1.500 kg pšenice, 3.000 kg krompira, 250 kg masti itd.,⁷⁵ dok je 2. krupska eta u svojim magacinima imala obezbe enu rezervu hrane za 400 ljudi u trajanju od 6 meseci.⁷⁶

Vojni ke akcije bolje su pripremane i sve uspešnije vo ene. Pored niza manjih partizanskih prepada izvedene su i neke zna ajnije akcije.⁷⁷ U drugoj polovini januara izvedeno je nekoliko velikih i dobro pripremljenih napada na ustaška uporišta i komunikacije. Ove akcije usledile su upravo u vreme kada je dr Mladen bio prikraj io svoju posetu podgrme kim selima i u vreme vojno-politi kog savetovanja kadra 1. odreda i neposredno posle savetovanja. Prvo je' Radi ki vod 2. krupske ete, 17. januara, izveo akciju uz masovno u eš e naroda na prugu od Krupe prema Grmuši. Ovom prilikom je zarobljeno 19 domobrana sa opremom i uništena pruga na više mesta.⁷⁸ I ostali delovi 1. odreda stupili su u širu i bolje pripremljenu akciju. Osamnaestog januara izvršena je akcija na prugu Bos. Novi—Otoka. Na nekoliko mesta je porušena pruga i neprijatelj je s naporom uz korištenje oklopnih vozova uspeo da uspostavi vezu ovom prugom.⁷⁹ 19. januara snage San-

⁷⁵ Arhiv VII, k-1702, 15/1—3.

⁷⁶ Diskusija politkog komesara ete na Skendervakufskoj konferenciji citirani zapisnik.

⁷⁷ Skoro svaki dan su vo ene borbe oko opkoljenog ustaškog uporišta Budimli —Japre.

⁷⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 90.

⁷⁹ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-69; Izveštaj Mindom od 21. IV 1942.

skog bataljona vodile su uspješne borbe sa neprijateljem oko Sanskog Mosta.⁸⁰

Izme u 20. i 21. januara na svim linijama po elu je glavna akcija na pruzi Bos. Novi—Biha . Snage 2. bataljona minirale su oklopni voz izme u Rudica i Blatne, u kome je, prema izveštaju ustaša, poginulo 25, a ranjeno 26 vojnika. Drugi oklopni voz, koji je sa poja anjem pošao od Novoga, na nekoliko kilometara od grada tako e je miniran i odse en. U toku 21, 22. i 23. vo ene su žestoke borbe na itavoj ovoj komunikaciji. Uz stalno dovla enje novih poja anja neprijatelj je uspeo potisnuti partizanske snage od pruge i u toku 29, 30. i 31. izvu i minirane vozove. U vreme ove borbe ustaše i domobranci su imali velike žrtve i materijalne gubitke. Pruga je u toku ove akcije bila toliko ošte ena i ugrožena, da je na duže vreme morao da se na njoj obustavi saobra aj.⁸¹

U vreme izvo enja ove akcije na pruzi Novi—Otoka bile su aktivne i druge jedinice odreda. U toku 29. januara 3. eta 2. bataljona i 3. eta 3. bataljona napale su na ustaška utvr enja u selu Agi ima, koja i pored nekoliko ponovljenih juriša nisu uspele likvidirati. Iako su imale 20 mrtvih, ustaše su se uporno držale u školi i džamiji. U ovoj akciji poginulo je 11 boraca, me u kojima i politiki komesar 3. ete 3. bataljona — Radivoje Rodić.⁸² Delovi Sanskog bataljona vodili su borbe oko Demiševaca i okolnih sela prema Sanskom Mostu.⁸³

Rezultati poja ane vojne i političke aktivnosti osetili su se i na brojnom ja anju 1. odreda. Krajem februara 1942. u osam eta 1. odreda koje su bile svrstane u dva bataljona i jedan polubataljon nalazilo se oko 1.000 boraca naoružanih sa 810 pušaka, 16 puškomitraljeza i 2 teška mitraljeza.⁸⁴ Svih osam eta bile su politički i vojni ki

⁸⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 90.

⁸¹ U izveštaju I domobranskog zbora od po etka februara 1942. izme u ostalog stoji: „Osobito aktivnost odmetnika poja ana je u oblasti oko Bos. Novog, tako da je ve duže vrijeme prekinut saobra aj sa Biha em, Prijedorom, a od 31. I i sa Dobrljinom". — Arhiv VII, k-70, 24/2—29.

⁸² Zb. NOR, IV/3, str. 178.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Zb. NR, IV/3, str. 281.

u vršene i na liniji NOB. One su u toku marta izvele i-tav niz uspešnih akcija, me u kojima i nekoliko krupnih koje su prevazišle i po svojoj veličini i rezultatima sve ranije akcije odreda. Tako su 13. marta snage 1. i 2. bataljona zajedno uspele likvidirati ustaško uporište Budimli — Japru, u kojoj je zarobljeno 174 vojnika i oficira, a zaplenjeno oko 250 vojnih pušaka.⁸⁵

Još značajniji je prvi i oružani sukob sa italijanskim okupatorom na ovom terenu. Radi ka eta 2. bataljona ovog odreda, koja je bila najisturenija i izložena najjačoj propagandi italijanskog okupatora, došla je 12. marta kolonu italijanske vojske koja je pošla od Krupe prema Radi u, razbila je i povratila nazad. Italijani su imali 7 mrtvih, me u kojima i komandanta italijanskih jedinica u Bos. Krupi, i 73 ranjena, dok su partizani zaplenili 16 karabina i jedan teški mitraljez.⁸⁶ U toku marta i ostale jedinice 1. KNOP odreda ulaze u borbu protiv Italijana, ime se uspešno završava borba protiv „italijanaške“ opasnosti.

Zahvaljuju i snažnom poletu i vojni koji i politički aktivnosti, broj boraca je u odredu svakodnevno povećan. Samo u razdoblju od 15 dana, u prvoj polovini marta, snage su povećane za pune dve ete. Pod kraj marta formiran je još jedan bataljon i izvršen novi raspored eta: 1. (Bravska), 2. (Jelašinova ka) i 3. (Sanska) ušle su u 1. bataljon; 4. (Sanska), Ljubijsko-prijedorska i Novska u 2. bataljon, a 1, 2. i 3. krupska, te 4. (Biha ka) — vodovi iz sela koja gravitiraju Podgrme u — u sastav 3. bataljona.⁸⁷ Ovom reorganizacijom bilo je završeno vojno-organizaciono sređivanje 1. KNOP odreda.⁸⁸

⁸⁵ Isto, str. 338, 346, 578 it .; — Arhiv VII, k-53, 3/1—6.

⁸⁶ Isto, str. 349, 545, 377; Arhiv VII k-153a, 20/8—1.

⁸⁷ Zb. NOR, IV/3, str. 358.

⁸⁸ Isto, str. 340. U diskusiji na Skendervakufskoj konferenciji dao je komesar odreda Veljo Stojni opširnu sliku stanja I KNOP odreda; „Postupak prema zarobljenicima tolerantan, smjene su prebrošene, vojska živi logorskim životom, pitanje bratstva izme u Srba, Hrvata i muslimana — uređeno je. Komandni kadar su partizinci“.

U vršivanju ustanka u Podgrme uticalo je na ponovno oživljavanje ustaničkih jedinica u Krajini na levoj strani reke Une. Najbrojnija ustanička grupa delovala je na terenu sela Ivanjske, Glavice, Banjana i Baštre, koja novembra brojno ojačava na dvadesetak boraca. I pored povoljnih mogućnosti za razvoj pokreta na ovom terenu, usled delovanja šovinistički nastrojenih boraca u ovoj jedinici, ustanak se u ovom kraju vrlo sporo stabilizovao. Ova grupa uporno je ometala napore naprednijih snaga na ostvarenju kontakata i saradnje sa muslimanima. U svrhu održavanja postojećeg jaza između srpskog i muslimanskog življa nekolicina šovinistički nastrojenih boraca iz ove jedinice pucala je 8. oktobra iz šume Lon arevac na muslimane koji su mirno obrađivali svoje posede i ranila dvojicu,⁸⁹ što je išlo u prilog širenju još veće mržnje između muslimana i Srba u ovom kraju. Pozitivna strana aktivnosti ove grupe bila je u tome što je branila svaku saradnju sa okupatorom. 28. oktobra ova grupa je osudila na smrt seljaka iz Ivanjske — Tanasiju Oljaču, samo zato što je ostao kod kuće kad su žandari naišli u selo i što im je dao ručak.⁹⁰ Krajem 1941. god. ovoj grupi se priključio velikosrpski i šovinistički orijentisan Božo Skendžić, koga je partizanski sud u Podgrme u zbog šovinizma već ranije osudio na smrt. On je propovedao, kao glavni zadatak ustanka, borbu protiv muslimana, koje je on bez razlike smatrao krivcima za zločin ustaša, pa je to još više oslabilo liniju NOP-a u redovima ustanika u ovom kraju. Skendžić je isto zalazio u muslimanska sela, progonio i ubijao pojedine muslimane, a da nije sprečen od ove ustaničke grupe, koja se pokazala kao potpuno i vojnički i politički neaktivna. Ova grupa je izvela jednu manju akciju 3. decembra na Vučakovac, ali bez većih uspeha.⁹¹ Pokušaj štapa 1. KNOP odreda da odstranjivanjem Skendžića sa

⁸⁹ Zb. NOR, IV/2, str. 340, Izveštaj stožera Vrbaskog divizionskog područja, od 24. X 1941.

Arhiv VII, k-152, 42/2—1, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 30. X 1941.

⁹¹ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-244, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva od 3. XII 1941.

ovog terena ovu grupu vojno reorganizuje i ozdravi nisu uspeli. Pod kraj 1941. god. na inicijativu Skendži a formirana je posebna „Bosanska krajiška komanda Corkova a“; ona je objedinjavala grupe iz Ivanjske i okolnih sela i iz Banjana, koje su bile naoružane jednim puškomitraljezom i sa oko 20 pušaka.⁹² Za komandanta ove samostalne komande izabran je Nikica Daki⁹³ iz Ivanjske, a za njegovog zamenika Božo Skendži .

U januaru 1942. grupa oko Skendži a preko italijanskih agenata hvata vezu sa italijanskom komandom u Otoci i Kladuši. Mržnja italijanskih fašista prema muslimanima i parole da se Italijani bore za Srbe išle su u prilog Skendži evoj šovinisti koj delatnosti. Uticaj Italijana i etni ki orijentisanih pojedinaca sve se više ose ao u jedinicama i u pozadini. Narodni odbori nisu birani, ve su od komande Corkova a postavljeni organi pod nazivom „narodni sudovi“. Rukovodilac ovakvog suda u Banjanima bio je sam Božo Skendži .⁹⁴

Radi spre avanja daljeg širenja italijanaške propagande i samovolje štab 1. KNOP odreda po etkom 1942. god. preneo je ovaj sektor u nadležnost Banijskog NOP odreda i dao mu preporuke da se smelijom vojni kom akcijom izoluje Skendži i u za etku uguši klica etni kog pokreta u ovom kraju. Posle nekoliko bezuspešnih pokušaja da se odstrane italijanaški i etni ki elementi iz ove jedinice rukovodstvo NOP-a u Baniji donelo je u januaru odluku da razoruža itavu grupu Corkova a—Ivanjska i da se na ovome sektoru formira novi partizanski vod u sastavu 2. bataljona NOP odreda Banije. Prilika za razoružanje ove grupe pružila se 2. bataljonu Banijskog NOP odreda za vreme ja ih napada ustaško-domobraskih snaga na oslobo enu teritoriju Banjana, Ivanjske i okolnih sela izme u 24. januara i 7. februara, kada se grupa komande

⁹² Zb. NOR, V/3, str. 232 i 233, Izveštaj Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, od 6. III 1941.

⁹³ Pre rata simpatizer Partije, ina e veoma skroman, hrabar, pošten mladi , ali podložan uticaju drugih. Uglavnom pod uticajem Skendži a postao anarhista zbog ega je osu en.

Arhiv VII, k-10, J14/6. Se anje prvoborca iz Ivanjske Rajka Jovi i a.

„Corkova a" morala povu i u Baniju. Prvih dana februara 2. bataljon Banijskog odreda uz neposredno u eš e komandanta štaba NOP odreda za Baniju — Vasilja Ga eše osudio je na smrt rukovodioce ove grupe — Božu Skendži-a i Nikicu Daki a — i od boraca iz ove grupe formirao partizanski vod koji je dejstvovao u sastavu 2. bataljona Banijskog NOP odreda."⁵ Posle ovog NOP snažno zahvata i itavo oslobo eno podru je oto ke i bužinske opštine.

Pored grupe na Corkova i i snaga sa terena cazinskog i krupsko-biha kog sreza koje su bile uklju ene u jedinice Kordunsko-banijskog odreda (kasnije Kordunskog i Banijskog odreda), u unutrašnjosti Cazinske krajine u prede-lima šume Gomila delovale su manje ustani ke grupice, koje su pod kraj 1941. god. izvršile nekoliko manjih akcija. Ova grupa vodila je uspešnu borbu sa ustašama izme u Krupe i Perne 30. novembra 1941.⁹⁶ 9. decembra grupa sa Gomile imala je žestok okršaj sa ustašama na prostoru sela Ljusina, Pišteline i Podgomila.⁹⁷ Izme u 11. i 12. po-novo je napadnuta od strane gerilske grupe u Gomili usta-ška straža u Pištelinama i razoružana.⁹⁸ Petnaestog de-cembra uz pomo Italijana ustaše su izvršile iš enje kra-jeva oko Podgomile, što je uticalo na smanjenje aktivnosti partizanske grupe u Gomili.⁹⁹

Po etkom 1942. god. ve ina srpskih sela u oto koj opštini (na levoj strani Une), bužimskoj, vrnogra koj, kla-duškoj opštini i grani nim selima cazinskog i biha kog sreza prema Kordunu bila su uklju ena u oslobo enu te-ritoriju Korduna i Banije.¹⁰⁰

⁸⁶ Zb. NOR, V/3, str. 233, citirani izveštaj Glavnog štaba NOP Hrvatske, Se anje Ljubana uri a, Jedinstvo, Sisak, br. 269, od 27. VII 1958.

⁸⁶ Arhiv MBK, Banja Luka, mf 11-416 i 246, Izveštaj Glavnog stožera domobranstva.

⁸⁷ Arhiv MBK, Banja Luka, 11—410, — Isto od 3. XII 1941.

⁹⁸ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-280, 237 — Isto, od 11. XII 1941.

⁹⁸ Zb. NOR, V/2, str. 444, Izveštaj zapovj. I domobranskog zbora od 5. I 1942. godine.

¹⁰⁰ Prema delimi no sa uvanim izvorima partizanske jedinice na ovom sektoru vodile su u toku januara i februara 11 zapaženijih vojni kih akcija.

Formiranje 2. KNOP odreda

Krajem oktobra, u fazi formiranja krajiških NOP odreda, izvršeno je preimenovanje Kozarskog partizanskog odreda u 2. krajiški narodnooslobodilački partizanski odred. S obzirom na to da je raniji, Kozarski odred, kako smo to već ranije istakli po svojoj vojnoj snazi i političkom nivou bio već izgrađena partizanska jedinica, prilikom preimenovanja u 2. KNOP odred nisu se vršile već izmene. Manje izmene izvršene su samo u štabu odreda: za političkog komesara odreda postavljen je Boško Šiljegović¹⁰¹, dok je na dužnosti komandanta ostao dr Mladen Stojanović, a zamenik komandanta Josip Mažar Soša.

Uporedo sa ovim formiran je Okružni komitet KPJ za Kozaru, u koji su ušli: za sekretara Branko Babi Slovenac¹⁰², članovi: Boško Šiljegović, Dragoja Miljatović i Braco Nemet.

Političko i vojno stanje u jedinicama odreda, kao i političko stanje na oslobođenoj teritoriji, u vreme formiranja odreda bilo je dosta dobro i prilike nisu bile loše. Odred je u ovo vreme imao pet dobro naoružanih četa, koje su bile orijentisane prema neprijateljskim komunikacijama i ujedno imale zadatak da štite oslobođenu teritoriju od upada neprijatelja. Čete su bile, uglavnom, podeljene po teritorijalnom principu i dejsstvovale su i štatile deo određene teritorije sreza, dela sreza ili opštine: 1. (Prijedorska) na komunikaciji koja prolazi Prijedor, 2. (Dubička) prema komunikacijama koje vode od Dubice prema Prijedoru i Bos. Gradiški, 3. (Novsko-lješljanska) prema važnom neprijateljskom uporištu — Bos. Novom, 4. (Kostajnička) na komunikaciji Bos. Novi-Kostajnica i 5. (Gradiško-omaraska), koja deluje prema železničkoj pruzi Kozarac—Banjaluka, u selima na istočnim obroncima Kozare i prema Lijevu u polju.

Sve čete u vreme formiranja odreda imale su svoje stalne logore, spremišta hrane, zajedničku ishranu i bile su organizovane po vojnim pravilima.

¹⁰¹ Dotadašnji politički komesar Kozarskog odreda Osman Karabegović otišao je kao član Oblasnog komiteta na sektor Podgrmeč, gde je radio na vršenju NOP-a.

¹⁰² Branko Babi je do tada bio politički komesar štaba odreda za Bos. krajinu — Zb. NOR, IV/3, str. 492.

Politički život u etama bio je dobro organizovan i konstantan. U ovo vreme sve ete su imale svoje partijske elije, koje su radile odvojeno od terenske partijske organizacije.

Život u pozadini — na terenu oslobođene teritorije — bio je dobro organizovan. Na terenu srezova: Bos. Dubica, Bos. Novi i Prijedor delovalo je po nekoliko pozadinskih partijskih elija ili grupa koje su; neposredno rukovodile organizacijom rada u pozadini.

Jedino političko stanje i uopšte stanje NOP-a nije bilo zadovoljavajuće u istočnim krajevima šireg operativnog područja Kozare i tzv. Lijevanskog potkozarja, kao i u Lijevu u polju. Ovde, iz razloga o kojima smo ranije govorili¹⁰³, nije došlo do šireg pokreta mase sve do noembra¹⁰⁴.

Ovakva situacija na terenu Lijevanskog potkozarja i Lijeva nalogala je štabu 2. KNOP odreda i Okružnom komitetu KPJ za Kozaru da težište svog rada i aktivnosti u razdoblju oktobar—decembar usmere na ovo područje. Orijentacija prema Lijevu imala je pored vojnog i političkog značaja i veliko privredno značenje, jer je neprijatelj eksploatisao ovo bogato poljoprivredno područje i iz njega pljačkao izvlastina značajna privredna bogatstva.

Kao uvod u opštu akciju dela snaga 2. KNOP odreda prema Lijevu trebalo je da posluži akcija na Gornje Podgrace i uništenje pilane u ovome mestu, koja je igrala značajnu ulogu u opskrbljivanju neprijatelja kvalitetnom gramom i ogrevnim drvetom.

Pripreme za ovu akciju poele su početkom druge polovine oktobra, u vreme kada je ustaško-domobranska pljačkaška akcija na zapadno kozarsko područje. U nameri da razbije partizanske ete na Kozari i osigura bezbednost saobraćaja na važnim komunikacijama koje vode od Dubice prema Kostajnici i Prijedoru, zatim od Kostajnice prema Bos. Novom i preko Novog prema Prijedoru i Banjaluci, ustaše, domobranci i Nemci su polovinom oktobra izvršili koncentraciju snaga u Bos. Du-

¹⁰³ Vidi u II glavi o stanju u centralnoj Bosni i Posavini u vreme dizanja ustanka u Krajini u toku avgusta.

¹⁰⁴ Arhiv VII, k-2000, 6-4/9, do 6-9/9, 5/1-9 do 5-8/9, 9-1/9 do 9-32/9 itd.

bici, Kostajnici, Bos. Novom, Prijedoru i 18. oktobra poveljili su ja u akciju prema planini gde su se nalazili logori eta.¹⁰⁵ Kolona iz Prijedora krenula je preko sela: Kuharska, Palan ište, Božici, Orlova a, Gornja Garavica i preko Maslin-bajira i Kova eva brda, spustila se u Mlje anicu. Kolona od Bos. Dubice išla je preko sela: Hadžibare, Furde, Gornjoselci i Bjelajci u pravcu Kozare. U sadejstvu sa ovim dvema glavnim kolonama krenule su ustaško-domobranske snage cestom Dubica—Prijedor, zatim od Kostajnice i Bos. Novog. Prvih dana ove ofanzive 1. i 3. eta vodile su uspješne borbe sa ustašama i domobranima oko Mlje anice, Mednjaka, Pogle eva i u selima prema Pastirevu,¹⁰⁶ a zatim su se izvukle iz napadnutog područja i povukle prema Lisini, gde se tada nalazio štab odreda. Odmah po prikupljanju eta štab 2. KNOP odreda je doneo odluku da se radi stvaranja pometnje kod ustaša izvrši odranije pripremani napad na Gornje Podgrace i otpo ne sa oslobodjenjem sela u Lijev anskom potkozarju. 23. oktobra izvršeno je prikupljanje snaga i oko 12,30 a-sova otpo eo je napad na ustaško-domobransko-žandarmerijsku posadu, ja ine oko 300 ljudi.¹⁰⁷ Nalet snaga 2. KNOP odreda bio je snažan i iznenadan i ve u prvim asovima otpor na sektoru pilane potpuno je skršen. Ostalo je samo nekoliko desetina ustaša i žandara u tvrdim zgradama, školi i crkvi, koje partizani j posle nekoliko ponovljenih juriša nisu mogli likvidirati. U borbi je poginulo oko 30 ustaša i žandara, dok je oko 100, uglavnom domobrana, — zarobljeno. U ovoj akciji pored ostalog naoružanja zaplenjeno je 7 puškomitraljeza i 1 teški mitraljez.¹⁰⁸ U no i 23/24. oktobra izvu en je plen, a zatim je pilana sa skladištem drveta i ostalog materijala koji se nije mogao izvu i u vrednosti od oko sto miliona dinara spaljena.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Narod Kozare nazvao ovu akciju „drugom ofanzivom na Kozaru“, pa se to uobi ajilo i u mnogim sedanjima, pa ak i nekim radovima.

¹⁰⁰ Arhiv VII, k-152, 39/1—1, Izveštaj 3. oruž. pukovnije od 27. X 1941.

¹⁰⁷ Arhiv VII, k-3, 23/1—1, 5; Izveštaj Mindoma, od 23. X 1941.

¹⁰⁸ Arhiv VII, k-1997, 6—1/7, do 6—6/6, Se anje grupe u esnika.

¹⁰⁸ Boško Baškot, Joco Marjanovi i Dušan Misira a, n. d. knj. 6, str. 13.

U zoru idu eg dana partizani su se privremeno povukli u svoje etne logore na Kozari.¹¹⁰

Zna aj ove akcije bio je višestruk. Izvedena je u vreme kada su ustaše „iš enjem" znatnog dela potkozarskih sela i Kozare bile sigurne da su partizani demoralisani i onesposobljeni za ve e poduhvate. Akcija je delovala demoralizatorski na domobranske jedinice u okolnim garnizonima i znatan deo domobranskih snaga bio je nesposoban za nastavak ofanzive.¹¹¹

Uništavanjem postrojenja pilane i paljenjem skladišta drveta i rezane gra e, koja je izvožena u Nema ku, bila je ošte ena nema ka ratna industrija.¹¹² Sve do kraja rata nije više okupator bio u stanju da se koristi ovom pilanom, niti da izvla i šumska bogatsva iz ovog kraja.

Uspeh akcije na posadu u Gornjim Podgracima imao je snažan efekat na širenje morala kod naroda u okolnim selima i daljem ja anju pokreta u prikozarskim selima Lijev a polja.

Zaplenjeno naoružanje u akciji na Podgrace i priliv novih boraca omogu ili su formiranje novih eta. Po etkom novembra formirana je 6. (Moštani ka) eta 2. KNOP odreda, koja je dobila zadatak da dejstvuje na komunikaciji Orahova—Gradiška i Gradiška—Gornji Podgraci. Formiranjem 6. ete skra ena je linija dejstva 5. (Gradiško-omarske) ete, koja tada orijentiše svoje snage na prostoru od Podgradaca, preko Turjaka, pa dalje iznad sela Bakinaca do Omarske. Ovim je omogu ena ja a aktivnost partizana i politie kih radnika u selima prijedorskog i banjalua kog sreza, koja se pružaju pored pruge Prijedor—Banjaluka, gde u toku jula i avgusta nije došlo do masov-

¹¹⁰ Detaljni podaci o akciji partizana na Gor. Podgrace u izveštaju 3. oruž. pukovnije od 23. i 25. X 1941, — Arhiv VII, k-152, 28/3—1, 38/1—1.

¹¹¹ Za vreme priprema ustaško-domobranskih i nema kih snaga za iš enje Kozare domobranski generalštab javlja 29. X 1941 štabu II korpusa; „Danas otpravljen diviziji u Banja Luku slijede i brzovaj: 1 bojna 12 pukovnije nije uopšte a bojne 1 i 11 pukovnije trenutno nesposobne i bi e spremne tek za 10 dana. Prema tome za sada se ne može ništa preduzeti na Kozari". — Arhiv VII, k-3 29/1__1

¹¹² Arhiv VII, k-40, f-8/6, Nema ki izveštaj od 31. XII 1941.

nijeg ustanka i u prostoru Mari ke i Jeli ke, gde je NOP posle delimi nih uspeha u toku septembra i oktobra, pod pritsikom ustaških kaznenih ekspedicija, po eo u oktobru da stagnira. U oktobru, kada je pokret zahvatio skoro itavu Krajinu, u ovim selima ja a tendencija masovnog prelaženja na rimokatoli ku veru.¹¹³ Ja anjem snaga 5. ete, njenom vrš om vezanoš u sa ovim krajevima i radom politi kih radnika ova tendencija je suzbijena i u novembru dolazi do ponovnog oživljavanja pokreta i u ovim krajevima.

Akcija na Podgrace i poja ana aktivnost Gradiško-omarske ete u selima Lijev anskog i Banjalu kog potkozarja povoljno se odrazila na ja anje ilegalnog pokreta u ve ini ravni arskih sela oko komunikacije Banjaluka—Bos. Gradiška. U ve em broju ovih sela partizani su imali grupe aktivista i punktove preko kojih je održavana veza sa ustanicima iz centralne Bosne.¹¹⁴ Preko ovih veza u toku oktobra upu eno je nekoliko grupa istaknutijih vojnih i politi kih rukovodilaca i boraca u krajeve preko Vrbasa, koji su pomogli konsolidaciju pokreta u ovom kraju. Kao posledice vrš ih veza ovog sektora sa Kozarom došlo je krajem oktobra i po etkom novembra do priklju enja ovih krajeva kozarskom sektoru i jedinica na ovom terenu u sastav 2. KNOP odreda. Krajem oktobra Crnovrška ela (severoisto ni deo banjalu kog sreza) bila je u sastavu 2. KNOP odreda, kao 7., a Prnjavorska eta kao 8. eta ovog odreda. Po etkom novembra, kada je izvršeno formiranje 3. KNOP odreda, ove ete su ušle u ovaj odred, kome su po geografskom položaju pripadale.¹¹⁵

Zahvaljuju i zaplenjivanju znatnih koli ina oružja i prilivu novih boraca, ete su svakim danom bivale sve brojnije. Polovinom novembra u sastavu 2. KNOP odreda bilo je oko 670 boraca sa 510 pušaka, 5 puškomitraljeza i 1 teškim mitraljezom.¹¹⁰

¹¹³ Ministarstvo prosvjete i bogoštovlja 6. XI 1941 pod br. 5006 B-1941 odobrilo je za 87 pravoslavnih doma instava iz Bussnova, srez Prijedor, prelaz na rimokatoli ku vjeru. Arhiv BK, fond VZ SL, br. 5268.

¹¹⁴ Desanka Topi -Malbaši , Se anje, 10, 139/8.

¹¹⁶ Zb. NOR, IV/2, str. 141.

¹¹⁶ Isto, str. 140.

Posle akcije na Podgrace pa do po etka nove ofanzive nema kih, ustaških i domobranskih snaga na Kozaru — 25. novembra — ete su nastavile sa akcijama i politi kim radom u jedinicama i na sektorima na kojima su delovale. Najve i broj akcija i dalje je vo en na važnim komunikacijama, na primer: 9. novembra na pruzi izme u Prijedora i Bos. Novog, kojom prilikom su razoružana i poginula 24 domobrana,¹¹⁷ 15. i 16. novembra na pruzi izme u Dragotinje i Breži ana, 19. novembra na pruzi izme u Novog i Dobrljina, 2. novemba na pruzi kod Ivanjske, i na cesti Prijedor—Kozarac kod Orlovaca, 24. na pruzi izme u Bos. Novog i Dobrljina,¹¹⁸ itd.

Politi ka aktivnost u etama dopunjavana je novim oblicima. Pored radio-vesti, koje je izdavao štab odreda i preko kojih su borci svakodnevno upoznavani sa događajima na isto nom frontu i sa borbama u drugim krajevima Jugoslavije, partijske elije po etama organizovale su redovne vaspitno-politi ke sastanke za uzdizanje lanova i kandidata KPJ. Kao osnovni materijal koji je prera ivan na ovim sastancima bila je Istorija SKP(b) i nešto umnoženih materijala, koji su dobijani iz štaba odreda.

Naro ita pažnja u toku oktobra i novembra posve ena je pravilnom i blagovremenom obaveštavanju boraca i pozadine sa izdajom „italijanaša- etnika" na sektoru Drvara. Stab odreda i Okružni komitet za Kozaru skrenuli su pažnju partijskim organizacijama i komandama eta da budu budne prema svim pokušajima infiltracije etni kog uticaja na ovom terenu. Ve u novembru putem politi kih konferencija eta borci su upoznati sa izdajni kom ulogom i namerama etni kih skupina u Jugoslavji.¹¹⁹

Rezultat ovog politi kog rada bila je jedinstvena osuda etni ke izdaje od strane svih boraca 2. KNOP odreda. U toku novembra, kada se po inje ose ati previranje u

¹¹⁷ Arhiv VII, k-153a, 26/3—1, Izveštaj MUP-a NDH, od 11. XII 1941.

¹¹⁸ Arhiv VII, k-153a, 2/3—1, Izveštaj MUP-a NDH, od 17. XI 1941; 3/3—1; Zb. NOR, IV/2, str. 160, Izveštaj štaba II KNOP odreda.

¹¹⁹ Arhiv VII, k-1997, 2/1 do 2-13/7, Se anje u esnika.

svim ostalim odredima u Krajini, svih šest partizanskih eta na Kozari bile su isto partizanske.¹²⁰ etni ki agenti koji su dolazili iz raznih krajeva uspevali su da pro u oslobom teritorijom kroz celu Bosnu i esto koristili usluge pojedinih partizanskih jedinica i štabova, ali su odmah po dolasku na teren Kozare bili otkrivani i kažnjavani. Tako je etnika Jovu Salami a, rodom iz Piskavice, koga je poslala etni ka vrhovna komanda iz Srbije, posle nesmetanog prelaska preko slobodne teritorije isto ne i centralne Bosne, odmah po dolasku na Kozaru, u drugoj polovini novembra, otkrila partijska organizacija I. ete i uputila ga u štab odreda, gde je posle ispitivanja i proveravanja osu en i streljan.¹²¹

Organizacija života u pozadini i koordinacija rada štaba odreda i Okružnog komiteta, kao i komandi eta i pozadinskih partijskih elija, odvijala se uspešno. U svrhu pružanja što efikasnije pomo i partizanskim etama u pozadini su formirane pozadinske ete, koje su igrale ulogu rezerve partizanske vojske. Polovinom novembra štab odreda izveštava da ima takvih osam eta sa oko 400 ljudi, pretežno omladine, i da e ih se još oformiti po selima.¹²² U pozadinskim etama, sjedinjenim naporima vojske i pozadinskih radnika, organizovan je vojno-politi ki rad, koji je imao za cilj pripremanje ovih ljudi za izvršavanje povremenih pozadinskih zadataka i pripremu za stupanje u partizanske ete.

Za vreme akcija na komunikacije pozadinske ete su upotrebljavane kao radna snaga za rušenje istih ili za iznošenje plena i ranjenika, zatim su pomagale seoskim NO odborima u raznim privrednim akcijama — prenošenju rezervi hrane u etne magacine i sli no. Pozadinske elije su uspešno organizovale unutar elijski rad na politici kom uzdizanju lanstva i pripremanju kandidata za prijem u

¹²⁰ U izveštaju II KNOP odreda za novembar, izme u ostalog piše; „Svi borci se osje aju partizanima i nose propisne partizanske znakove i u borbi se ponašaju partizanski, poznaju razliku izme u etnika i partizana. Osim par pojedinaca (IV eta). etnika nema i stav prema njima je ispravan, iako su krajevi oko Svodne, Dobrljina i Kostajnice mnogo stradali od ustaša i muslimanskog civilnog stanovništva.“

¹²¹ Arhiv MBK Banja Luka, k-10, 128/7, Se anje grupe u e-

*²² Zb. NOR, IV/2, str. 142.

Partiju. Najmasovnija forma političkog delovanja u selima bili su politički zborovi, na kojima su izvršavani razni politički zadaci: upoznavanje naroda sa stanjem u svetu i zemlji, izbori seoskih NO odbora ili provera rada starih (ranije izabраниh) odbora i slično.¹²³ Za političko delovanje koristili su se i razni drugi skupovi — verski zborovi, skupovi doma i ina, omladinska sela i slično.

Uspesno je radeno na zbližavanju srpskog i muslimanskog življa, izmešanog u nekim predelima Potkozarja. Veliku ulogu u ovome odigrali su članovi Partije kojima su ustaše poubijale porodice. Među ovih ljudi u redovima srpskog življa i njihova objašnjenja da su za zlo i ne krivci ustaše, a ne muslimanski i hrvatski narod, imale su snažnog uticaja na otklanjanje nepoverenja srpskog naroda prema muslimanskom i hrvatskom narodu. Prvoborac sa Kozare Dušan Misira kaže u svom sećanju o borbama na Kozari citira reči i Gojka Šurlana sa jednog skupa: „Drugovi, meni su ustaše pobile celavu porodicu, ženu i sina, ali ja za to ne krivim celav hrvatski narod, jer celav hrvatski narod nije za ustaše”.¹²⁴

Protiv najraznovrsnijih slabosti na terenu, kao što su: samovolja, krađa, pokušaji pljačke, šverca i slično, kojih je bilo manje nego na drugim sektorima Krajine, Partija se uspesno borila. Prilikom jednog pokušaja razvlačenja zaplenjene imovine posle razbijene ustaško-domobranske kolone na putu Dobrljin—Lješljani štab 4. i ete 2. KNOP odreda uputio je strogu opomenu seoskim odborima da se razvučeni materijal odmah sakupi i ponovo podeli seljacima prema potrebi. Štab i ete je zapretio da će oni koji ne udovolje ovoj naredbi biti streljani i da će na njihovim kućama biti napisano „pljačkaši”.¹²⁵

S obzirom na privredni značaj ovog dela Bosne i posebno komunikacija na kojima su svakodnevno ometali saobraćaj kozarski partizani, ustaše i Nemci se nisu mogli pomiriti sa postojanjem im stanjem i dozvoliti dalje širenje i jačanje 2. KNOP odreda. Uništenje pilane u Gornjim Podgracima, opšta nesigurnost na komunikaciji Banjaluka—

¹²³ Arhiv VII, k-1703, 40-2a, Operac. dnevnik Kozarskog odreda od 17. XI 1941. do 22. XII 1942.

¹²⁴ Sećanje u Arhivu MBK Banja Luka, 10, 118/6.

¹²⁵ Arhiv VII, k-1703, 23/1-5.

Zagreb, kuda su izvoženi razni materijali za Nema ku, direktno su zadirali u interese nema ke ratne privrede.

Zato je ovog puta, u duhu opšte direktive Führera od 16. IX 1941. za ugušenje ustanka na jugoistoku,¹²⁶ i u interesu zaštite nema ke ratne privrede, pripremana odmah posle akcije na Podgrace ofanziva uz aktivno u eš e nema kih oficira. Preko 20 dana radila je grupa stru njaka-oficira domobranstva, na elu sa komandantom 2. domobranskog zbora generalom Iserom, u zajednici sa štabom nema ke divizije u Banjaluci, plan napada na Kozaru i na Ozren.¹²⁷ Polovinom novembra dovu ena su nova ustaško-domobranska poja anja u garnizone oko Kozare: Banjaluku, Prijedor, Bos. Novi, Kostajnicu, Bos. Dubicu i Bos. Gradišku. Pred po etak ofanzive u ovim garnizonima bilo je prikupljeno oko 10.000 domobrana, ustaša i nema kih vojnika.¹²⁸ Ofanziva je pod komandom nema kih oficira po ela 24. novembra istovremenim pokretom ustaških, domobranskih i nema kih jedinica iz svih napred pomenutih mesta. Imaju i pred sobom desetostruko ja e snage, štab odreda je doneo odluku da se ete u toku no i prebace kroz linije neprijatelja u pozadinu, na teren koji je on ve bio „o istio". Koriste i se mrakom i dobrim poznavanjem terena, ete su se u šumama uspele provu i kroz ustaško-nema ke linije i izvu i iz obru a u pozadinu.¹²⁹ Do 26. novembra završen je pretres Kozare, i ustaše, domobrani i Nemci, potpuno nezadovoljni rezultatima ove akcije, povratili su se delom u garnizone, dok je jedan deo jedinica upu en preko Doboja u ofanzivu protiv Ozrenskog NOP odreda.¹³⁰

¹²⁰ Arhiv VII, mf, fond Minhen 9/354, dokumenat na nema - kom jeziku.

¹²⁷ Arhiv VII, k-55, 1/2-23, 25, 108 i 109, Dnevnik generala Isera.

¹²⁸ Arhiv MBK Banja Luka, mf II/219 i 420, Izveštaj Min oma od 25. i 26. XI 1941.

¹²⁹ Zb. NOR, IV/2, str. 160 i 161, Izveštaj štaba II KNOP odreda.

¹³⁰ Izveštaj 10. pješ. puka od 28. XI 1941 — Arhiv VII, k-70, 20/2-1; Izveštaj italijanskog vicekonzulata od 27. XI 1941 — Arhiv VII, k-153, 13/5-28, u kome izme u ostalog stoji: „Operacija protiv odmetnika završila se ju e. Sastojale su se u opkoljavanju i uspešnom iš enju planine Kozare, emu je prethodilo zna ajno bombardovanje i vatra automatskog oružja, ali koje je imalo slab

Partizanima 2. KNOP odreda ovom ofanzivom nije nanesena skoro nikakva šteta. Logori eta i magacini u Kozari bili su dobro smešteni i kamuflirani i ni jedan od njih nije otkriven.¹³¹ Snage odreda odmah po izvla enju iz opkoljenog podru ja po ele su izvoditi gerilske akcije na manje kolone u pozadini neprijatelja. Ve u no i izme u 24. i 25. novembra, u vreme kad su se ustaško-domobranske i nema ke jedinice prikupljale sa svih strana prema Kozari, zapaljena je pilana u blizini Kozarca.¹³² U toku 25. novembra vršena je akcija na put koji vodi od Kozarca prema Mrakovici i na istom porušeno pet mostova.

Za vreme povla enja sa Kozare, od 26. do 28. novembra, partizani su napadali na ustaške plja kaške kolone, spasavali narod i otimali oplja kanu imovinu. 28. novembra jedna manja grupa partizana razbila je kolonu od oko 150 domobrana i ustaša koji su pokušali da plja kaju sela Smitrane, Gliga i Subote.¹³³

Ustaše i Nemci su i ovog puta izvršili masovne zlo ine u mnogim selima, na primer, u Moštanici, Koturovima, Bjelajcima, Maglajcima, Mlje anici, Odžincima, Košu oj, Miloševom Brdu, Sovjaku, Jablanici i drugima.¹³⁴

Prilikom povla enja glavnine svojih snaga ustaše su na terenu Potkozarja ostavile nekoliko oja anih žandarmerijskih stanica, preko kojih je trebalo obezbediti uspostavljanje ustaške vlasti u ovim selima, a na jednom od najpodesnijih za odbranu vrhova Kozare—Mrakovici, preko koje se ukrštaju svi važniji šumski putevi na ovoj planini,

uspjeh, jer su odmetnici na vrijeme bili obaviješteni od svojih obavještajaca, te su se povukli... izbjegavaju i borbu nakon što su sve porušili. Ovo mi je potvrdio ovdašnji veliki župan i astnik ovdašnjeg nema kog zapovjedništva, koji, da opravda neuspjeh, re e mi, koliko se radilo samo o vježbi". — U ovom izveštaju dalje italijanski vicekonzul navodi da je u akciji uzelo u eš a oko 8000 nema kih vojnika, domobrana i ustaša.

¹³¹ Podaci o ofanzivi, osim u naprijed navedenim dokumentima, nalaze se u mnogobrojnim se anjima u esnika i izjavama prvoboraca sa Kozare, zatim u izveštajima Mindoma od 25, 26. i 27. novembra — Arhiv VII, k-4, 26/1, 27/1.

¹³² Zb. NOR, IV/3, str. 159.

¹³³ Isto; Izveštaj Mindoma od 29. i 30. XI 1941; Arhiv MBK mf.

¹³⁴ Arhiv MBK Banja Luka, 10—537/8, Se anja preživelih; Arhiv VII, k-51, 6/4-1, Dnevno izv. prema podacima oružništva za 9. XII 1941.

ostavljena je kao stalna posada 2. bojna 11. peša ke pukovnije, u ja ini od oko 500 dobro naoružanih vojnika. Osnovni zadatak ove posade bio je da obezbedi nesmetanu eksploataciju kvalitetnog kozarskog drveta, za koje su bili zainteresovni prvenstveno Nemci.

Povla enje partizanskih eta bez upornijih borbi, prolazak ustaša kroz potkozarska sela i samu planinu i ostavljanje posade u središtu ove planine — Mrakovici, koja je bila slobodna od ustanka — sve to je demoralisao deo pozadine, naro ito u selima gde su ustaše vršile masovnije pokolje. Deo seljaštva koji je ina e bio za NOP po tradiciji je smatrao sramotom povla enje pred neprijateljem, pa ma kolike snage taj neprijatelj bio.

Da bi povratili poljuljani moral kod dela pozadine, štab 2. KNOP odreda i Okružni komitet KPJ za Kozaru odmah po povratku eta u njihove stalne logore donose odluku da se likvidiraju domobranske posade na Kozari. Pripreme za likvidaciju najja e posade na Mrakovici po ele su ve poslednjih dana novembra, a dovršene su u etnim logorima prvih dana decembra. Za ovaj napad upotrebljeno je svih šest eta, koje su u svojim logorima i kao straže u okolnim selima ostavile samo manje osiguranje. Prema planu štaba odreda akcija je po ela 5. decembra u 8,30 asova. Koriste i se zgradama, pripremljenim utvr enjima i rovovima, domobrani su pružili snažan otpor. Me utim, partizanski bombaši uspeli su da osvoje nekoliko otpornih ta aka i da protivnike zbiju u centralne rovove. Oko 9 asova uvedena je rezerva 2. odreda, pod komandom Ranka Sipke i Petra Me ave, te je uz opšti juriš svih partizanskih snaga otpor domobrana skršen i uporište zauzeto. Od cele posade, prema izveštaju 2. domobranskog zbora, u Prijedor se vratilo samo 250 vojnika i oficira, od ega oko 100 sa naoružanjem, a ostali bez oružja i opreme.¹⁸⁶ Na bojištu su partizani izbrojali 78 mrtvih domobrana. Ranjenih je bilo oko 80, a zarobljena su 92 vojnika, me u kojima i dva oficira i jedan lekar. Na bojištu su prona ena, ne ubrajaju i ono što je sakupljeno kasnije po šumama kuda je vojska bežala, 4 baca a mina, 6 teških mitraljeza, 12 pu-

¹⁸⁶ Arhiv VII, k-5, 5/1-21, Izveštaj Mindoma, od 6. XII 1941.

škomitraljeza i oko 155 pušaka, te mnogo drugog ratnog materijala. Partizani su imali 5 poginulih i 6 ranjenih.¹³⁰

Likvidacija ovog uporišta na Mrakovici, pored vojnog, privrednog i političkog značaja, imala je i snažan efekat na veoma poljuljani moral kod jednog dela naroda.¹³⁷ Posle ovog poraza ustaše su se konačno uverile da nisu više u stanju držati Kozaru pod svojom kontrolom, niti koristiti njena bogatstva.

Posle ove akcije dolazi do novog poleta ustanka na sektoru 2. KNOP odreda. Partizanske jedinice se ponovo orijentišu na uništavanje komunikacija oko Kozare¹³⁸ i na širenje oslobođene teritorije na području Lijeveskog potkozarja i prema Banjaluci. Radi prodora u Lijevesko potkozarje Gradiško-omarska i Moštani jedinice napale su 16. decembra na domobransku posadu u Turjaku pod Kozarom, koja je brojala oko 130 domobrana i 8 oružnika i brzo ju je savladale. Zarobljena su 123 domobrana, 1 oficir i 8 žandara, dok je za vreme borbe poginulo 6 vojnika. Partizani su zaplenili veliku opremu: oko 140 pušaka, 6 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza i drugi ratni plen.¹³⁹

Za vreme napada na Turjak deo posade iz susednog sela Gornji Podgraci krenuo je u pomoć ugroženoj satniji, ali kad su videli da je otpor u Turjaku skršen, dali su se u paniku i bekstvo pravo prema Bos. Gradiški. Tako su partizanske snage ušle i u Podgrace, koji postaju središte pokreta i oslobođene teritorije ovog kraja.¹⁴⁰

Posle uspešne akcije na Turjak i definitivnog ulaska partizana u Gornje Podgrace oslobođena su sva sela Lijeveskog potkozarja i partizanska aktivnost se prenosi na

¹³⁶ Zb. NOR, IV/2, str. 187—191, Desetodnevni izveštaj štaba II KNOP odreda od 11. XII 1941.

¹³⁷ U citiranom izveštaju štaba II KNOP odreda govori se i o značaju ove akcije: „Politički značaj ove akcije je u tome što se poljuljani moral stanovništva poslije neprijateljske ofanzive podigao i ponovo otpor eo priliv snaga u narodnooslobodilačku vojsku i vjeru u pobjedu“.

¹³⁸ Od akcije na Mrakovicu, pa do akcije na Turjak — 5. do 16. XII — partizani II KNOP odreda izveli su osam značajnijih akcija.

¹³⁹ Zb. NOR, IV/2, str. 209 i 210; Arhiv MBK Banja Luka, mf II/233, 370, 227 i 360, mf-11.

¹⁴⁰ Isto; Arhiv MBK, Banja Luka, k-10, 131/8 i 134/8, Seznam u esnika.

sela duž puta Banjaluka—Bos. Gradiška.¹⁴¹ Namesto dotadašnjih ilegalnih povereništava na masovnim konferencijama izabrani su seoski NOO-i. Usledio je snažan priliv novih boraca iz lijev anskih sela. Broj dobrovoljaca, uglavnom omladine, bio je toliki da ih sve nije mogao primiti 2. KNOP odred i naoružati. Samo iz sela Romanovaca tre i dan po oslobo enju Turjaka i okoline (19. decembra) javilo se odjednom u grupi oko 70 dobrovoljaca u partizane.¹⁴² Prili an broj ovih ljudi nosio je sa sobom pušku ili neko drugo naoružanje, koje je uvao prikriveno od vremena kapitulacije. Ovaj snažan priliv boraca uslovio je podelu Gradiško-omarske ete, od koje se u drugoj polovini decembra formiraju dve ete.

Posle prodora u Lijev e 2. KNOP odred usmerava znatan deo svojih snaga prema Banjaluci i liniji Banjaluka—Kozarac. Osamnaestog decembra partizani su ušli u nekoliko hrvatskih sela u kojima je znatan broj seljaka bio neprijateljski raspoložen prema partizanima. Lepim ponašanjem i primernim radom borci su uspeli kod ve eg dela ovog stanovništva razbiti zabludu o komunisti kom „neprijateljstvu“ prema hrvatskom življu.¹⁴³ 26. decembra deo Gradiško-omarske ete zarobio je u Jeli koj ustaška patrolu od 8 vojnika.¹⁴⁴ U toku 27. i 28. decembra partizani su vodili uspešne borbe sa ja om domobranskom grupacijom, koja je pokušala da plja ka Cerovljane, Šmitrane, Gligi e i Suboti e.¹⁴⁵ U vreme ovih borbi partizani su oslobodili selo Maši e i zapalili u njima zgradu op inskog poglavarstva, posle ega je u selu formiran NO odbor.¹⁴⁶ Poslednjih dana decembra kozarski partizani su se primakli u neposrednu blizinu Banjaluke. U toku 30. decem-

¹⁴¹ Odmah po izvo enju ove akcije domobranski pukovnik Luli iz B. Luke piše da je komunikacija Banjaluka—Gradiška ugrožena i traži poja anje od najmanje jedne bojne, naglašavaju i da se u slu aju odlaska Nemaca iz B. Luke ova komunikacija ne e mo i održati. — Arhiv VII, k-5, 16/1-1, Isto se navodi i u izveštaju Mindoma od 19. XII — MBK — mf — 11/366.

¹⁴² Arhiv MBK Banja Luka, 10, 138/8. Se anje Radovana Maki a.

¹⁴³ Zb. NOR-a, IV/2, str. 210.

¹⁴⁴ Citirani operac. dnevnik Kozarskog odreda.

¹⁴⁵ Zb. NOR, IV/3, str. 25; Arhiv BK mf II/600.

¹⁴⁶ Arhiv VII, k-70, 8/2-2, 3. Izveštaj 3. oruž. pukov. od 12.

bra partizanske patrole pohvatale su i pokažnjavale ustaške konfidente u selima oko Omarske i Kozarca, a 31. izveden je uspешan napad na prugu izme u Piskavice i Ivanjske, kojom prilikom je razoružano 9 domobrana. U isto vreme delovi 2. KNOP odreda su prešli u sela oko Laktaša, Klačnica i Maglajana.¹⁴⁷

U drugoj polovini decembra poja ana je aktivnost partizanskih eta i na drugim sektorima Kozare. U vreme novembarske ofanzive garnizon iz Bos. Novog je isturio ja e odeljenje vojske u selo Umetljiku, nedaleko od Vodi eva, koje je trebalo da služi kao isturena predstraža i obezbe enje komunikacije Bos. Novi—Kostajnica. No u 17/18. decembra Novsko-lješljanska eta je napala ovo uporište, u kome je tada bilo oko 60 domobrana Bjelovarske doknadne bojne. Domobrani su pružili oštar otpor, ali su ipak pred zoru bili savladani. Zaplenjeno je, izme u ostalog, 7 puškomitraljeza i oko 40 pušaka.¹⁴⁸ Posle ove akcije ustaše su bile prisiljene da se brane u mnogo težim uslovima, sa same komunikacije Bos. Novi—Kostajnica. Izme u 17. i 31. decembra izvedeno je još nekoliko akcija na komunikaciji Kostajnica—Bos. Novi—Prijedor. Osamnaestog decembra vršena je akcija na prugu izme u Svodne i Blagaja.¹⁴⁹ 20. decembra ja a kolona ustaša se probila do rudnika Lješljani, koji je bio ranije porušen i napušten. Pod pritiskom partizana ova grupacija se 21. decembra povukla u Bos. Novi i Dobrljin.¹⁵⁰

I na sektoru Bos. Dubice partizanske snage su bile u ovo vreme vrlo aktivne, naro ito na pravcu reke Save, gde su vršeni pokušaji da se ustaše isteraju iz uporišta na kozarskoj strani i proteraju na slavonsku stranu. Sedamnaestog decembra izvo ene su akcije u neposrednoj blizini Bos. Dubice na prostoru oko poljoprivredne škole. Devetnaestog avgusta partizani su izveli akciju na pravcu prema

¹¹⁷ Arhiv VII, k-153a, 1/7-1, Izveštaj MUP-a NDH od 1. I 1942; k-70, 8/2-3, 4. Izveštaj 3. oruž. pukov. od 12. I 1942.

¹⁴⁸ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11/232 i 369, Izveštaj MUP-a NDH od 18. XII 1941; Arhiv VII, k-153a, 35/3-1, Depeša pukovnika Kala eka od 17. XII 1941; Zb. NOR, IV/a, str. 210, IV/3, str. 24, Izveštaj II KNOP odreda.

¹¹⁰ Arhiv MBK Banja Luka, mf, II/232. Izveštaj Mindoma od 18. XII 1941.

¹⁶⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 25.

Drakseni u, 20. decembra uz saradnju sa ilegalnim NOP-om u Bos. Dubici, partizani preobu eni u ustaške uniforme ušli su u grad, u zgradu Kotarske oblasti, razoružali stražare i ranili kotarskog predstojnika.¹⁶¹ Posle ove akcije u gradu je zavladao pani ni strah kod proustaški orijentisanog dela gra anstva, a ustaše više nisu bile sigurne ni u svojim kasarnama. Pod kraj decembra posade iz Orahove i Draksani a, u strahu da ne budu napadnute od partizana i likvidirane, pobegle su u Bos. Dubicu. Po ulasku partizana u ova dva mesta 28. decembra bila je potpuno kontrolisana komunikacija Bos. Dubica—Bos. Gradiška i oslobo en itav prostor ispod Prosare prema reci Savi. Izvlačenje iz Drakseni a ustaše su smatrale privremenim i ve narednih dana ponovo pokušavaju da se prebace preko Save, kod Jasenovca, i da plja kaju selo Gradinu. Skoro svaki dan partizanske snage su na ovom terenu vodile žestoke borbe sa grupama ustaša kolja a iz Jasenova kog logora.¹®²

Na Širokom brijegu u Kozari održana je 21. decembra vojno-politi ka konferencija KNOP odreda, koir. je predstavljala smotru svih dotadašnjih uspeha kozarskih partizana i dala nove smernice za organizaciju NOP-a na ovom podru ju. Konferenciji, koja je okupila sav vojno-politi ki kadar 2. odreda i politike radnike sa terena, prisustvovali su uro Pucar Stari i Osman Karabegovi . Posle referata komandanta odreda dr Mladena Stojanovi a o vojni kom stanju na terenu odreda, i izveštaja kome-sara Obrada Stišovi a o politiki kom stanju u diskusiji su uzeli u eš a uro Pucar Stari i Osman Karabegovi .¹⁵³

U vreme održavanja konferencije i u vojni kom i u politiki kom pogledu 2. odred je bio najsre enija jedinica u Bosanskoj krajini. Na terenu Kozare borilo se tada u devet dobro naoružanih i obu enih eta oko 1.000 bora-

¹⁶¹ Arhiv VII, k-153a, 35/3-1, Izveštaj MUP-a NDH od 20. XII 1941; citirani operacijski dnevnik Kozarskog ogreda.

¹⁵² Arhiv VII, k-70, 8/2-3, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 12. I 1942; citirani operac. dnevnik Kozarskog odreda.

¹⁵³ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 118/6, Se anja Dušana Misi-
ra e; Rade Baši , Ustanak na Kozari 1941. i 1942, str. 63; Zb. NOR,
IV/3. str. 20—22, Izveštaj o vojno-politi koj konferenciji.

ca.¹⁵⁴ itava teritorija kozarskog područja, ograničena komunikacijom Bos. Dubica—Kostajnica—Bos. Novi—Prijedor—Kozarac, zatim preko banjaluke Kozare i puta Klačnice—Gradiška, te rekom Savom sa severa, bila je oslobođena, izuzev uskih pojaseva uz ustaška uporišta, koja su stalno bila ugrožena akcijama kozarskih partizana. Veze sa susednim sektorima — 1. KNOP odredom preko Sane, 3. KNOP odredom preko Vrbasa i banijskim partizanima preko Une — bile su već ranije uspostavljene, dok su se u toku decembra uspostavile veze i sa slavonskim partizanima.¹⁵⁵ U svrhu što uspešnijeg izvršavanja zadataka koje je konferencija postavila pred 2. KNOP odred odlučeno je da se izvrši formiranje bataljona. Odmah po održavanju konferencije formirana su tri bataljona. U sastav 1. bataljona ušle su jedinice sa terena Bos. Novog i Kostajnice — Karanska i Baljanska eta i novoformirana Kuljanska eta. Prvi štab bataljona sačinjavali su: Ivica Maruši komandant, Dragan Marin zamenik komandanta, Žarko Zgonjanin politički komesar i Miloš Surlan zamenik političkog komesara.

Drugi bataljon formiran je od boraca sa terena prijedorskog i dubičkog sreza — Prijedorske, Dubičke i ete koja je formirana od dela ranije Moštanske ete i novopridošlih boraca. Štab 2. bataljona sačinjavali su: Miloš Šiljegovi komandant, Mirko Peki zamenik komandanta, Dušan Misira politički komesar i Nikola Luketi zamenik političkog komesara.

Treći bataljon bio je sastavljen od boraca pretežno sa terena Bosanske Gradiške, a delimično i sa ostalih susednih srezova. U njegov sastav su ušle dve ete koje su nastale deljenjem Omarsko-gradiške ete i eta koja je krajem decembra formirana od dela Moštanske ete i novopridošlih boraca. U štabu bataljona su bili Milan Vrhovac, Mlado Obradović i Vladeta Radić. Bataljoni su dejstvovali: na pravcu Bosanske Kostajnice i Bos. Novog, 2. u pravcu

¹⁶⁴ Procenu sam izveo na temelju sećanja u esnika i broja boraca u nekim etama za koje postoje podaci.

¹⁶⁵ Arhiv MBK Banja Luka, k-10, 118/6, Sećanje prvoboraca sa Kozare.

Prijedora i Bos. Dubice i 3. u pravcu Bos. Gradiške i Banjaluke.¹⁵⁶

U svim etama su uspešno delovale partijske elije, preko kojih je ostvarivana značajna aktivnost na podizanju političke svesti rukovodećeg kadra i boraca. Znatne uspehe do kraja 1941. god. postigli su kozarski partizani na ostvarivanju saradnje sa muslimanskim i hrvatskim življem i uključivanju ovih, naročito muslimana, u NOP. Odnos partizana boraca i naroda u pozadini prema muslimanskom življu bio je korektan. Prilikom akcija na ustaška uporišta oko kojih su se nalazila muslimanska naselja nije bilo pokušaja oduzimanja muslimanske imovine.¹⁵⁷

Imaju i u vidu značajne uspehe koje su kozarski partizani do kraja 1941. godine postigli, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Uroš Pucar Stari u svom govoru na konferenciji je istakao da je u 2. KNOP odredu zatekao daleko bolje stanje nego u bilo kom drugom krajiškom odredu.¹⁵⁸

Zahvaljujući zrelosti rukovodećih partijskih kadrova i jedinstvu vojske i naroda u ovom kraju, 2. odred bio je

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵⁷ U izveštaju štaba II KNOP odreda od 1. I 1942. — Zb. NOR-a, IV/3, str. 27, opisuje se jedan susret kozarskih partizana sa muslimanskim življem: „28. XII — jedan naš vod nastupao je u koloni prostih redova na Orahovu, koju su dan ranije napustili vojska i žandari. Pred zaključanom poštom postavljena je straža i partizani su produžili dalje da nastupaju. Muslimani su izlazili iz kuća i pozdravljali ispočetka bojažljivo partizane, a ovi su im srdačno otpozdravljali. Došli smo do opštine, gdje je politički komesar zatražio od predsednika opštine svu arhivu, pribor i blagajnu da preda njemu, kao predstavniku narodnooslobodilačke partizanske vojske, što je ovaj i učinio. Sakupljali su se ljudi — muslimani su nudili partizane kola ima i našoj zaštitnici dali bijelu kavu. Muslimanskoj sirotinji podijeljeno je iz žandarmerijske kasarne drvo, žito i namještaj, što je izazvalo naročitu razdraganost, te su se bratimili i ljubili muslimani i partizani. Još je razdijeljeno 20 košnica žandarskog meda i dato muslimanskoj djeci za bajram, zavjese sa prozora i drugog platna. Potom je održan zbor, na kojem su muslimani upoznati sa spoljnom i unutrašnjom situacijom, a zamjenik političkog komesara, koji je i sam musliman, upoznao ih je sa ciljevima narodno-oslobodilačke borbe i politikom bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i muslimana. Muslimani su partizane ispratili klicanjem i pozdravima“.

¹⁵⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 2; Radio-vijesti Kozarskog odreda iz decembra 1941; — Arhiv MBK Banja Luka, k-4, 159/3.

krajem 1941. god. vojni ki i politi ki izgra ena partizanska jedinica i sposobna da vodi i krupnije akcije protiv neprijatelja.

U toku januara i februara ve i deo snaga 1. KNOP odreda angažovan je u široj akciji spre avanja izvoza rude iz ljubijskog rudnog bazena i na uništavanju pruge Bos. Novi—Banjaluka. Još u vreme okupacije naše zemlje Nemci su pokazali interesovanje za rudarski ljubijski bazen i uklju ili ga u svoju okupacionu zonu.¹⁵⁹ Ustanak u srpskim selima u Podgrme u i Potkozarju nije mogao direktno da uti e na uništavanje proizvodnje u ovom rudniku, pošto u ljubijskoj opštini i trouglu Bos. Novi—Sanski Most—'Prije-dor ve inu stanovništva ine Hrvati i muslimani, koji su pod snažnom propagandom ustaša privremeno ostali van NOP-a.¹⁶⁰ Povoljna okolnost za Nemce bila je i u tome što su iz ve ine srpskih sela u ovom kraju krajem jula i po etkom avgusta poubijani skoro svi sposobni muškarci. Zato se na ometanje proizvodnje u ovom rudniku i na smanjenje izvoza moglo uticati samo indirektno, uništavanjem komunikacija Sunja—Bos. Novi—Prije-dor—Ljubija. Napadi kozarskih partizana na ove komunikacije uvetovali su rapidno opadanje proizvodnje i izvoza ruda e iz Ljubije u Nema ku. Ve prvih dana ustanka na kozari Nemci su bili zabrinuti stanjem izvoza rude iz Ljubije. Prema izveštaju MINDOM-a od 4. avgusta, oni su zahtevali od domobranstva da osigura prugu za izvoz ruda e: „Njema ko poslanstvo u Zagrebu obavijestilo je ministarstvo da se želj. saobra aj na pruzi Prijedor—Sunja zbog etni kih (misli se ustani kih — prim, autora) ispada u podru ju Dobrljina onemogu ava i prema tome i izvoz ruda e iz Prijedora i Ljubije... Njema ko poslanstvo s time u vezi isti e prijeku potrebu da se u interesu njema ke ratne privrede — industrije, 'ovaj dio pruge koji vodi do pomenutih rudnika, nadalje vijadukt kod Volinje i novopostavljeni most kod Kostajnice osigura."¹⁶¹

Ali ni novopostavljena osiguranja duž ovih komunikacija, niti ofanziva ustaša i Nemaca na oslobo enu teri-

¹⁵⁰ Arhiv VII, k-77, 1/2.

¹⁶⁰ Arhiv VII, k-9, 23/1-4.

¹⁶¹ Arhiv MBK, Banja Luka, mf II/321.

toriju nisu mogli spreiti opadanje proizvodnje i izvoza.¹⁶² U septembru 1941. je iz ljubijskog bazena izvezeno samo 8.079 tona železne ruda e i pored toga što su uvedena poja anja i angažovana ja a sredstva za proizvodnju.^{1f:3}

Krajem 1941. god. ja anje partizanskih snaga na terenu Kozare i Podgrme a i sve snažniji pritisak ovih jedinica na komunikacije kojima se ruda izvozila, uvetovali su dalje opadanje izvoza, što je prouzrokovalo smanjivanje proizvodnje. Uzalud su bila poja anja i mere za osigurana rudnika i komunikacija u Bosni i Hercegovini da spre e ometanje proizvodnje i izvoz ruda e.¹⁶⁴ Ogroman zna aj železfe ruda e iz Ljubije shvatili su i partizani i jednako uništavali vozove sa ruda om, kao i vozove sa nema kom vojskom ili ratnim materijalom. Posle nekoliko uspešnih akcija na pruzi Sunja—Prijedor krajem decembra 1941. god. izvoz rude je potpuno prestao, a uporedo s tim i proizvodnja. „Tokom itavog januara i prvih deset dana februara nije izvezena ni kila rude iz rudnika Ljubije, a naši hrabri partizani iz I bataljona, zavetuju se da izvoz rude ne e ni u budu e dozvoliti ni po koju cijenu” — stoji u izveštaju štaba 2. KNOP odreda od 9. II 1942.¹⁶⁵ Sli ne poruke i zakletve da se od ljubijske ruda e ne e praviti oružje protiv Crvene armije i NO vojske nalaze se i u drugim izveštajima kozarskih partizana.¹⁶⁶ Ovo obe anje kozarski partizani su ispunili i iz rudnika više u ovom razdoblju nije izvožena ruda a u Nema ku ili u neke druge krajeve.¹⁶⁷

Akcije znatnog dela 2. KNOP odreda na potpunom onesposobljavanju komunikacije Bos. Novi—Banjaluka i blokadi Prijedora otpo ele su ve krajem 1941. god.¹⁶⁸ One se izvode uz masovno u eš e naroda, koji za vreme akcije

¹⁶² DAZ, MSR, br. 450, dopis Mindoma, od 6. X 1941.

¹⁶³ Arhiv VII, mf L/16, H-309175.

¹⁶⁴ Nare enje Ministarstva šuma i ruda NDH, od 24. IX 1941, br. 418/41, Arhiv MBK Banja Luka, neobra eno.

¹⁶⁵ Zb. NOR-a, IV/4, str. 39.

¹⁶⁶ Isto, IV/2, str. 120.

¹⁶⁷ DAZ, MRS f. 55, 670/42, Izveštaj rudnika Ljubije od 23. III 1942, 771/1942, Pismo Ministarstva šuma i ruda od 1. V 1942. i 47—683/1942, Izveštaj iz Ljubije od 3. IX 1942.

¹⁶⁸ Arhiv VII, mf, 4/16, H-309135.

ruši železni ku prugu i vrši pomo ne poslove, ime se omogu avalo bolje koriš enje partizanskih jedinica.¹⁶⁹

Drugog januara kozarski partizani su napali domobranske straže na pruzi Kozarac—Prijedor i razoružali u dve stražare 17 domobrana. Izvršen je napad i na prijedorsku železni ku stanicu, a na grad je ispaljeno nekoliko mina. No u izme u 2. i 3. januara ponovo je izvršen napad na prugu Bos, Novi—Prijedor i Prijedor—Banjaluka, kojom prilikom je miniran oklopni voz. etvrtog januara izvršena je akcija na prugu izme u Omarske i Piskavice. No u 5/6. januara likvidirana je domobranska posada u Blagaju i zarobljena 23. domobrana. Uništena je stanica, tvornica gipsa i uz pomo naroda porušena pruga. Iste no i grupa od 15 partizana na elu sa Ratkom Maruši em, komandantom 1. bataljona, preobu ena u domobranske uniforme, zaplenila je oklopni voz na pruzi Svodna—Prijedor. U vozu je razoružano 20 domobrana i izvueno iz njega sve teško naoružanje.¹⁷⁰ Jedanaestog januara deo snaga 1. bataljona zarobio je na putu kod Piskavice 26 domobrana koji su prevozili hranu prema Bronzanom Majdanu. Istog dana napadnuta je uz pomo naroda i porušena pruga oko Brezi ana, Svodne, Dragotinje i Hadžiahmeti a. Oklopni voz bio je jedno vreme opkoljen, ali ga je drugi nema ki oklopni voz izvukao. Izme u 12. i 13. januara deo 1. bataljona izveo je akciju na Dragotinju Gornju i prugu od Bos. Novog prema Prijedoru. Zarobljeno je 26 domobrana, uništena stanica u Dragotinji i na više mesta porušena pruga. etrnaestog januara miniran je oklopni voz na pruzi izme u Prijedora i Svodne i porušena pruga, 15. januara miniran je oklopni voz kod Brezi ana i porušena pruga. Slede eg dana rasterana je domobranska pratnja koja je obezbe ivala opravku pruge. Sedamnaestog

¹⁶⁸ Stab 4. ete 1. bat. II KNOP odreda piše 22. II 1942. seoskom odboru Velika Zuljevica; „Obavijestite sve drugove seljake na svom teritoriju, od danas, dne 22. februara, najkasnije do 5 sati po podne budu kod Damjana Lujanovi a ku e. Sa sobom imaju ponijeti sav alat što ga imaju, kao: sjekire, žage, lopate, šiceve, trnokope, štange, poluge, eki e, klju eve (misli se na odvrtke — prim, autora), kao i sav drugi materijal koji je potreban za rušenje pruge". — Arhiv VII, k-1703, 2/1-5.

¹⁷⁰ Stevo Rauš, Partizani u blindiranom vozu, Ustanak, knj. 6, str. 629—633.

januara izvedena je akcija na prugu izme u Banjaluke i Prijedora i zarobljeno 10 domobrana. 16/17. napadnuta je posada u Hadžimehti u, miniran oklopni voz, pruga porušena i zarobljeno 29 domobrana. No u 17/18. porušena je pruga oko Donje Dragotinje. 18/19. izvedena je akcija na prugu oko železni ke stanice Kozarac. Stanica je uništena, pruga porušena i zarobljeno 29 domobrana. 21. januara porušena je pruga izme u Kozarca i Prijedora. Istog dana nedaleko od ove komunikacije, u selu Jeli ka, do ekan je odred domobrana i žandara i u borbi 5 domobrana je ubijeno, a 55 zarobljeno zajedno sa elom opremom. Izme u 22. i 23. januara uz pomo naroda porušena je pruga izme u Brezi ana i Dragotinje. Ve i deo šina i pragova prenesen je do reke i ba en u vodu. Za opravku ove pruge ustašama je trebalo punih 15 dana. 25/26. o. m. izvršen je napad na Kozarac. Partizani su ušli u mesto, ali nisu uspjeli likvidirati nekoliko ustaških otpornih ta aka i morali su se povu i. Idu e no i izvršen je napad na Mari ku i uništena žandarmerijska stanica. 26. partizani su vršili akciju na prugu oko Omarske, 28. izvedena je masovna akcija na rušenju pruge izme u Brezi ana i Svodne. Saobra aj ovom prugom nije više uopšte radio. 29. januara ustaše su uz pratnju oklopnog voza pokušale da otpo nu opravku ove pruge, ali je voz miniran. Ubijeno je i ranjeno oko 40 domobrana i ustaša, 13 je zarobljeno i 1 nema ki vojnik. U toku 30. i 31. izvedene akcije na prugu izme u Novog i Blagaja, te Kozarca i Omarske. Prema izveštaju štaba 2. odreda pruga Bos. Novi—Banjaluka u januara delimi no je radila samo 5 dana. U ovom vremenu snage 2. KNOP odreda izvele su na prugu 23 akcije i zarobile oko 240 domobrana.

U prvoj polovini februara nastavljeno je sa akcijama na ostatak posada i osiguranja na ovoj komunikaciji i na rušenju preostalih deonica pruge. Prvog februara rušena je pruga izme u Prijedora i Kozarca, 2. je izvršen napad na Kozarac i spaljena zgrada Kotarskog suda sa spisima. No u 2/3. izvedena je akcija na uskotra nu prugu Prijedor—Ljubija i zapaljeno skladište materijala, kao i na delove pruge prema Sanskom Mostu, oko Resavaca i Peji a. Iste no i rušena je pruga izme u Svodne i Novoga. Tre eg februara zauzeta je železni ka stanica Piskavice i porušena

pruga, 4. je ponovo vršena akcija na prugu Novi—Prijedor, a u toku no i izme u 4. i 5. na ja e domobransko osiguranje u Svodnoj. Nakon kra eg otpora u Svodnoj se predalo 148 domobrana i oficira sa kompletnom opremom. Posle ove akcije nastavljeno je, uz masovno u eš e naroda, rušenje pruge na relaciji Bos. Novi—Prijedor. Narednog dana pokušale su ustaše iz Banjaluke da povrate Piskavicu, ali su odbijene i vra ene nazad. Uz u eš e naroda nastavljeno je sa rušenjem pruge i na delu oko Piskavice i Omarske. U vezi sa ovom našom opštom akcijom rušenja pruge i na relaciji prema Banjaluci piše Ministarstvo domobranstva po etkom februara: „Pruga kod Piskavice i Omarske porušena je u dužini od više kilometara. Zbog ovoga i ve porušene pruge zapadno od Prijedora posada Prijedor, Sanski Most, Gornja Sanica, Klju , ostale su bez mogu nosti snabdevanja. Banjalu ki zdruk javlja da je opravka pruge sa sadašnjim sredstvima i snagama nemogu a, a i komunikacija Banja Luka—Bos. Gradiška jako je ugrožena. U Banjoj Luci i vojska i gra anstvo oskudevaju hranom.“¹⁷¹

Posle uspešne partizanske akcije na Svodnu i na Piskavicu izme u 4. i 7. ustaše su kona no odustale od namere da povrate ovu komunikaciju i da je oprave.¹⁷² Komunikacija na liniji Bos. Novi—Banjaluka bila je za njih potpuno izgubljena i ne e više raditi kroz punih pet meseci.¹⁷³ Na itavoj ovoj komunikaciji ostalo je još nekoliko posada oko kojih se stezao obru partizanskih snaga. Do polovine februara snage 2. odreda nastavljaju akcije prema

¹⁷¹ Arhiv MBK Banja Luka, mf II, Izveštaj Mindoma od poteka februara 1942.

¹⁷² Arhiv VII, k-160, 44/5, 22/9; k-70, 8/2-4, 8/5-2; k-153a, 4/7-1, 7/7-1, 13/7-1, 14/7-1, 24/7-1, 31/7-1, 35/7; k-78, 36/5-1, 57/1; k-144, 6/2-3, 44/2-1; k-7, 7/1-3; Zb. NOR, IV/3, str. 443, 421, 115, 448, 117, 449, 118, 423, 119, 206, 120; IV/4, str. 37—39; Operac. dnevnik Kozarskog odreda.

¹⁷³ Pruga Prijedor—Banjaluka popravljena je od poteka juna do 12. jula, a pruga Prijedor—Bos. Novi otvorena je tek 19. VIII 1942. — Arhiv VII, k-153a, 13/5-200; Ustaški list Novo doba, br. 13, od 1942. godine.

Bos. Novom, Banjaluci i u isto vreme vrše likvidacija nekoliko opkoljenih manjih ustaških posada na prostoru komunikacije.¹⁷⁴

Formiranje 3. KNOP odreda

U drugoj polovini oktobra otpo elo je na prostoru centralne Bosne formiranje 3. KNOP odreda. Operativno podru je 3. odreda naslanjalo se na zapadu na teren 2. KNOP odreda, linijom Vrbasa do Banjaluke i cestom Banjaluka—Sanski Most, grani e i se dalje sa teritorijom 1. odreda, linijom Sanski Most—Bravsko—Potoci—Mliništa do Livanjskog polja, dalje se naslanjaju i na liniju Vukovsko—Gornji Vakuf—Travnik i reku Ukrinu do uša u Savu. Sa severne strane teritorija odreda se grani ila rekom Savom. Po prostranstvu 3. KNOP odred bio je ravan 1. i 2. odredu zajedno i prostirao se na predratne srezove: Banjaluka, Mrkonji -Grad, Sanski Most, Jajce, Kotor-Varoš, Glamo , Livno, Kupres, Bugojno, Travnik, Tesli i Prnjavor. Prvi štab ovog odreda sa injavali su: komandant Rade Marijanac, a zatim Danko Mitrov, politi ki komesar Vaso B'utozan, zamenik komandanta Uroš Drenovi , zamenik politi kog komesara Nemanja Vlatkovi i po dolasku Dan-ka Mitrova na elnik štaba Rade Marijanac.¹⁷⁵

U isto vreme formiran je Okružni komitet KPJ za sektor 3. KNOP odreda, iji je prvi sekretar bio Kasim" Hadži i lanovi Komiteta Stole Kova evi i Teufik Kadeni Cinkara.¹⁷⁶ Dok su prilikom formiranja 1. i 2. KNOP odreda ostajale ete kao osnovna vojna formacija u odredu, na terenu 3. odreda uporedo sa formiranjem, a negde ak i pre formiranja odreda, formirani su bataljoni. Sve jedinice sa gore pomenutog sektora trebalo je da u u u sastav šest bataljona, dok je u decembru formiran i 7. (Glamo ki) bataljon.

U 1. bataljon („Pelagi ") ušle su jedinice sa terena Janja. U vreme formiranja imao je 4 ete koje su operisale

¹⁷⁴ Zb. NOR, IV/3, str. 205—207; Arhiv BK, VI/77.

¹⁷⁵ Arhiv MR Sarajevo, Se anje u esnika podgrupe Jajce od 27. V 1951; Abdulah Sarajli , Pregled stvaranja bosansko-hercegova kih jedniica NOV Jugoslavije, str. 61.

^{1,6} Arhiv MBK Banja Luka, 10, 15/205, 211, 215, Se anje u e- snika sa terena Janja i Pljeve.

prema Jajcu, komunikaciji Jajce—Bugojno i Bugojno—Kupres. Prvi štab bataljona sa injavali su ulum Ostoja komandant, Savko Ponjevi zamenik komandanta, Doko Joki politi ki komesar i Mustafa Ganibegovi zamenik politi kog komesara.

Jedinice sa terena Pljeve sa injavale su 2. bataljon („Iskra“), koji je operisao uglavnom na komunikaciji Jajce—Mliništa i Jajce—Mrkonji -Grad. Krajem oktobra i po etkom novembra imao je šest eta. Komandant ovog bataljona bio je Simo Šolaja, njegov zamenik Dmitar Trivun i , a politi ki komesar Drago Prole.¹⁷⁷

Bataljon „Petar Ko i “, koji se nalazio na delovima srezova Mrkonji -Grad i Klju , sa sedištem u Podrašni -kom Polju, trebalo je da bude 3. bataljon 3. KNOP odreda. Glavnu re u ovom bataljonu vodili su komandant Uroš Drenovi i grupa seoskih gazda i trgovaca iz ovog kraja, na elu sa trgovcem Pericom Vasi em. Komesarska dužnost u bataljonu nije uspostavljena.¹⁷⁸

etvrti bataljon („Soko“) operisao je na klju kom srezu. Komandant bataljona bio je Mitar Kova evi . Polovinom novembra, po odluci štaba 3. odreda, ovaj štab je popunjen — za zamenika komandanta postavljen je Vojin Mitrov, a za politi kog komesara Stole Kova evi .¹⁷⁹

Partizanske snage oko Banjaluke, koje su ranije bile uklju ene u 1, 2. i 3. odred ete za Bosansku krajinu, ušle su u 5. bataljon. Prvi komandant ovog bataljona bio je Drago Mažar, a politi ki komesar Niko Jurin i . U vreme formiranja bataljon je u svome sastavu, pored tri ete, imao nekoliko manjih partizanskih grupa, od kojih e nešto kasnije nastati ete.

U toku novembra od delova 5. bataljona i Crnovrške i Prnjavorske ete, koje su bile u sastavu Kozarskog odreda¹⁸⁰ formiran je 6. (Prnjavorski) bataljon, u ijem sastavu u prvo vreme ima pet eta i nekoliko partizanskih grupa i vodova, koji e nešto kasnije prerasti u ete. 6. ba-

Arhiv MBK Banja Luka, 10, 205/15, 210/15 i 215/15, Grupna izjava u esnika sa terena Janja i Pljeve.

¹⁷⁸ Arhiv MBK Banja Luka, k-10, 15/205, 210, i 215; 10, 221/16, Se anje u esnika.

¹⁷⁹ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 13/182—186, Se anje grupe u esnika sa terena sreza Klju .

¹⁸⁰ Zb. NOR, IV/2, str. 141.

taljon 3. odreda operisao je na širokom prostoru centralne Bosne izme u Vrbasa, Save i Ukline. Prvi štab ovog bataljona sa injavali su: Ratko Bro eta — komandant, Rade Li ina — komesar i Rade Radi — operativni oficir.¹⁸¹

U vreme formiranja odreda sektor Glamo a, koji je trebalo da u e u sastav ovog odreda, bio je zahva en ita-lijanaškom propagandom. Zato tada na ovom terenu nema ve ih partizanskih jedinica. U decembru grupa komunista koja je delovala na ovom terenu uspeła je da na ovom sektoru formira 7. bataljon („Budu nost") 3. KNOP odreda.

I pored specifi nosti svakog užeg podru ja uklopljenog u sastav 3. odreda, koje se održavaju sve do podele ovog odreda na dva dela, postojali su i zajedni ki elementi, karakteristi ni za itavo podru je 3. KNOP odreda. U prvom redu zajedni ka osobenost podru ja bilo je usmeravanje težišta na vojni ku aktivnost i zapostavljanje politi kog rada. Vremenski bi se vojni ko izgra ivanje 3. odreda, koje traje sve do polovine 1942. god., moglo podeliti na nekoliko manjih razdoblja, koja imaju svoje specifi nosti, zadatke i probleme.

Period od oktobra do polovine decembra karakteriše se naglim usponom ustanka u severnijim i stagnacijom u južnim predelima odreda, koje je okupirala italijanska vojska.

Vreme izme u Gerzovske i Agi ke konferencije tj. od 10. decembra 1941. pa do 6. februara 1942. karakteriše še oživljavanjem ustanka u južnim sektorima, posebno u glamo kom kraju, i nastojanjima da se vojno-politi ki srede brojno narasle jedinice u ostalim delovima odreda.

Od Agi ke konferencije do po etka marta, radi ozdravljenja stanja na terenu 3. KNOP odreda na ovom terenu vrši se proces formiranja dva odreda — 3. i 4.

*

Izuzev južnih sektora ovog odreda (delovi Glamo a, Kupresa, Bugojna i Travnika) na svim ostalim terenima ve u oktobru dolazi do poja ane vojni ke aktivnosti i do

¹⁸¹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9687, Se anje grupe u esnika sa terena centralne Bosne.

ustanka u centralnoj Bosni, gde ga ranije nije bilo. Ve u toku novembra formirani bataljoni i ete dostižu punu formacijsku brojnost i postaju sposobni i za ve e vojni ke akcije.

Ogromna prostornost, mnoštvo jedinica i malobrojnost kadrova ponukali su rukovodstvo pokreta u ovim krajevima na: orijentaciju usmeravanja svih raspoloživih kadrova u vojne jedinice, razvijanje vojni ke aktivnosti i zapostavljanje političkog rada, pogotovo u pozadini.¹⁸²

Nedovoljna politička aktivnost uslovlila je poteškoće na itavom području, a posebno na najjužnijim sektorima odreda, koji su bili u sastavu III italijanske okupacione zone. Italijani su u svrhu ostvarenja svojih privrednih i političkih interesa i sticanja prestiža na ovom području razvili živu propagandnu delatnost. Odmah po ulasku u ova mesta italijanska vojska zavodi niz mera uperenih protiv ustaša i paralelno sa tim preko svojih agenata organizuje pregovore sa pojedinim ustaničkim skupinama i radi planski na njihovom razbijanju. Pored političko-propagandnih italijanska vojska se služi i ekonomskim merama — srpskom življu besplatno deli brašno i so.¹⁸³

Ovakvom politikom italijanske vojske srpski seljak, politički zaostao i neprosvećen, zaveden je i pokoleban. Ustaničke jedinice, u kojima su borci bili uglavnom iz srpskog sela, počinju se osipati; borci odnose svoje oružje u sela i ponovo ga zakopavaju i sakrivaju, o čemu je povoljna prilika za njegovu upotrebu. Uporedo sa ovim, po tim terenima rovuju etnički agenti, koji uz pomoć Italijana vrbuju jedan manji broj boraca za etničke formacije. Ovakav razvoj situacije uvetovao je da je na itavom području glamočnog, livanjskog i bugojanskog sreza u oktobru i novembru ostalo na okupu svega nekoliko partizanskih grupa, sastavljenih uglavnom od komunista i simpatizera

¹⁸² Vidi izveštaj Okružnog komiteta KPJ za Jajce od 20. II 1942. — Arhiv SK BiH III/2, str. 47—56.

¹⁸⁸ Opširniji podaci o italijanskoj politici prema ustaničima (Srbima) i suprotnostima izmeđ u Italije, NDH i Nemačke u elaboratu nemačkog kapetana Wiesshaupt Ernesta „Borba protiv ustaničkog pokreta u jugoslovenskom prostoru od juna 1941. do avgusta 1942“. — Original i prevod u VII, k-70/VI, 19/1, zatim izveštaj Kotarske oblasti Livno od 21. X 1941; Arhiv VII, 192, 31/8-1; depeša V2 Pliva i Rama od 27. XI 1941; Arhiv VII, k-271, 21/1-80.

KPJ.¹⁸⁴ Zahvaljuju i veštoj propagandi, italijanaši su uspeli u novembru pridobiti jedan broj boraca i komandira 3. i 4. bataljona i preko njih osigurati pasivnost ovih snaga u odnosu na Italijane. Italijanski uticaj naro ito se oja ao u 3. bataljonu („Petar Ko i "), gde grupa etnika oko Drenovi a nije dozvoljavala bilo kakav sukob sa Italijanima.

Uroš Drenovi je u ulozi zamenika komandanta 3. KNOP odreda i komandanta bataljona „Petar Ko i " po etkom novembra po eo ugovarati ilegalne sastanke i sa predstavnicima vlasti NDH u Mrkonji -Gradu. Desetog novembra on je u Mednoj vodio pregovore sa predstavnikom ustaša iz Mrkonji -Grada dr Rafom Coletom. Protiv tajnih pregovora sa dr Coletom ustala je grupa naprednijih boraca iz 3. bataljona i zatražila da se pregovori vode javno.¹⁸⁵ Verovatno je neko od ovih boraca hitno obavestio komandanta 3. odreda Danka Mitrova i on je ve 10. novembra uve e stigao u Mednu, gde su vo eni pregovori. Danko Mitrov je naredio da se pregovori sa ustaškim emisarom odmah prekinu. Uroš Drenovi se sa ovim javno saglasio, ali odmah po odlasku Danka Mitrova iz Medne ponovo je pozvao dr Coletu i nastavio s njim razgovore sve do 3 sata po pono i. U vreme ovih razgovora Drenovi je uspeo ubediti dr Coletu da je on vatreni protivnik komunigta, da želi saradnju sa vlastima NDH, ali da ustaše zbog pokolja koje su izvršile nisu popularne u ovim krajevima. Na koncu preko dr Coleta poslao je pismo za komandanta italijanske posade u Mrkonji u i ugovorio tajni sastanak sa kotarskim predstojnikom u Mrkonji u Markom Jungi em i ustaškim logornikom Kostom Uremovi em za 12. novembar.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 17/225—232, Se anje u esnika.

¹⁸⁵ Ustaški stožer Velike župe Pliva i Rama 12. XI 1941 (Arhiv VII, k-61, 46/3-4) odredio je protuusluge ustanicima- etnieima (a ne komunistima) za predaju oružja: 1. formiranje vlasti po selima u koju bi ušli i Srbi, 2. pomo u ishrani pravoslavnog življa, 3. pomo u izgradnji porušenih domova, 4. uspostava saobra aja, 5. primanje pravoslavnih na rad i u službu, 6. zaštita pravoslavne vere, 7. služba pravoslavaca u domobranstvu, 8. zbrinjavanje dece bez roditelja.

¹⁸⁶ Tajni izveštaj dr Rafe olete o pregovorima sa Urošem Drenovi em od 10. XI 1941. — Arhiv VII, k-61, 46/3-8.

Drugom tajnom sastanku, koji je održan 14. novembra negde u blizini Sitnice, prisustvovali su: Marko Jungk', Košta Uremovi, Uroš Drenovi i Perica Vasi. Na predlog da se ustanici pot ine Nezavisnoj Hrvatskoj uz garanciju za njihovu bezbednost Drenovi i Vasi. su odgovorili da o tome moraju da se sporazume sa svojom višom komandom, koja se nalazi negde iza Sarajeva.¹⁸⁷ Dakle, ve u prvoj polovini novembra etni ka skupina Drenovi — Vasi de fakto ne priznaje rukovodstvo štaba 3. KNOP odreda 1 Oblasnog komiteta i smatra se pot injenom etni koj komandi, negde u isto noj Bosni ili Srbiji. Uroš Drenovi je ujedno obe ao da e njegove snage obustaviti neprijateljstva prema NDH za 14 dana, za koliko bi morao sti i odgovor od glavne komande. Za vreme boravka ustaških predstavnika u štabu 3. bataljona Drenovi i njegova pratnja trudili su se da dokažu da nemaju nikakve veze sa komunistima i da ne priznaju njihovu komandu.¹⁸⁸

Za sastanak kod Sitnice izme u predstavnika organa vlasti NDH i rukovodilaca bataljona „Petar Ko i ” saznao je preko svojih agenata i italijanski komandant u Mrkonjih-Gradu. Pošto su Italijani bili protiv svih sporazuma, koje ne bi oni organizovali i diktirali, odmah po otkrivanju mesta pregovora komandant italijanske posade poveo je iz grada celi bataljon prema Sitnici i stigao tamo u vreme kada su pregovori izme u Jungi a, Uremovi a, Drenovi a i Vasi a bili završeni. Italijanski komandant je oštro pro-

¹⁸⁷ U izveštajima ustaškog logora u Mrkonji u od 15. XI 1941 — Arhiv VII, k-201, 1/11-4, 1/11-6 i 1/11-7 — detaljno se opisuju ovi pregovori, pa se govori i o komandi negde oko Sarajeva: „U tu svrhu (prihvatanja pregovora — prim, autora), oni su izjavili da e odmah poslati kurira do njihove glavne komande, a koja se nalazi negdje oko Sarajeva, što smo mogli zaključiti iz razgovora, a po kojem e im oni poslati prijedlog za polaganje oružja i zatražiti da to njihovo glavno vodstvo odredi dva lana za vo enje pregovora, s predstavnicima vlasti, da se oni nadaju da e odgovor od glavne komande njihove sti i za 10—14 dana, obzirom na težinu dostavljanja izvještaja. Za to vrijeme da e oni obustaviti svake akcije sa njihove strane na ovom dijelu sektora”.

¹⁸⁸ U izveštaju Jungi a i Uremovi a — Arhiv VII, k-201, 1/11-7, izme u ostalog, piše: „Svi predstavnici sa kojima smo mi govorili po njihovom samom priznanju, a iz njihovih rije i smo ustanovili da su obojeni samo nacionalno srpski, bez ikakvih komunisti kih primjesa... Isto tako u njihovom promi benom materijalu (razni leci) nema komunisti kih parola”.

testovao protiv potajne akcije predstavnika organa ustaške vlasti i ustaškog logora u Mrkonji -Gradu i zatražio sa Drenovi em hitan sastanak. Strahuju i od kazne za pokušaj pregovora sa predstavnicima NDH, Uroš Drenovi se nije smeo odazvati pozivu, iako mu je italijanski komandant dao garanciju da mu se ne e ništa dogoditi.¹⁸⁹

Radi ispunjenja sklopljenog sporazuma sa Jungi em i Uremovi em Drenovi je nešto kasnije odabranu desetinu svojih vojnika uputio preko centralne Bosne da negde u isto noj Bosni ili Srbiji stupi u kontakt sa nekim od lanova etni ke komande i primi od njih direktive o odnosu prema partizanima, ustašama, okupatoru i uopšte daljem radu na ja anju etni ke organizacije na ovom terenu. Ova etni ka kurirska grupa, koriste i se uslugama partizanskih štabova i pozadinskih organa, uspela je da pre e preko oslobo ene teritorije u Bosni i da se poveže sa predstavnicima štaba Draže Mihailovi a i vrati na sektor Mrkonji a sa potrebnim direktivama.¹⁹⁰

Da bi prikrio svoju saradnju sa ustašama, Drenovi je posle pregovora javno pristajao da u estvuje, zajedno sa ostalim jedinicama 3. odreda, u nekim akcijama protiv ustaša, ali je redovito te akcije sabotirao i ometao. Potetkom decembra on je pristao da pošalje deo svojih snaga iz okoline Mrkonji -Grada na Kupres, ali su ove snage namereno zakasnile i pod imenom partizana plja kale hrvatsko selo Rasti evo¹⁹¹. Do polovine decembra, zahvaljuju i povoljnim uslovima za razvoj, Drenovi eva etni ka grupa se vojni ki i politiki oja ala i ugrozila dalji razvitak NOP-a ne samo na terenu Mrkonji -Grada ve i na susednim sektorima.

¹⁸⁹ Arhiv VII, k-201, 1/11-7, citirani izveštaj ustaškog logora u Varcar-Vakufu od 15. XI 1941; k-470, 37/7-1, Izveštaj ustaškog logora iz Jajca od 15. XI 1941; Arhiv MBK Banja Luka, 10, 16/219—224, Se anje u esnika NOB-e sa terena Mrkonji a.

Arhiv MBK Banja Luka, Se anje grupe u esnika sa terena Janja i Pljeve, str. 29 i 30.

¹⁹¹ Arhiv MBK Banja Luka, mf k-11, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 27. XII 1941; Arhiv IRP Zagreb, Brzovjav iz Mrkonji -Grada, upu en MUP-u 9. XII 1941; Arhiv VII, k-221, 49/6-1, Izveštaj Kotarske oblasti Varcar-Vakuf od 27. XI 1941; Arhiv IRP Zagreb, Mindom 7113, Dnevno izvješ e za oružništvo od 11. XII 1941; Arhiv VII, k-153, 24/3-1, Izveštaj MUP-a od 9. XII 1941.

Jansko-pljevski sektor na kome su delovali 1. i 2. bataljon 3. KNOP odreda sa svojim specifičnostima predstavljao je u ovom razdoblju posebno područje 3. odreda. Vojni ka aktivnost ovih bataljona bila je kroz celo ovo razdoblje vrlo uspešna, dok je politički rad u etama i pozadini bio dosta slab. Okružni komitet za sektor 3. KNOP odreda, koji se u ovom periodu najduže zadržavao na ovom terenu, i malobrojno partijsko članstvo našli su se pred mnoštvom vojnih problema i, angažuju i se na njima, prilikom su zapustili političku aktivnost. Radu sa kandidatima i proširivanju partijske organizacije nije sve do kraja 1941. god. poklanjana skoro nikakva pažnja. Komunisti u komandama i štabovima nisu imali vremena za organizaciju unutarpartijskog života, te je rad veliki potpuno zapostavljen. U pozadini nije bilo članova Partije i sav politički rad se odvijao preko političkih i vojnih aktivista iz štabova bataljona i komandi eteta. Rezultat lošeg političkog rada bile su mnogobrojne slabosti, protiv kojih je Partija na ovome terenu voditi tešku borbu sve do polovine 1942. god.

Cete su živele razbijene po selima, bez stalnih logora i organizovanog rada. Jedan deo nižeg komandnog kadra bio je iz redova seoskih trgovaca, žandara i najbogatijih seljaka koji nisu prihvatili narodnooslobodilačku borbu. Ovi su bili nosioci samovolje, anarhije i šovinizma, ime su bile opterećene naročito neke cete 2. bataljona („Iskra“). U neke od eteta 2. bataljona nisu primani muslimani i Hrvati koji su dolazili da se bore u partizanskim jedinicama. Deo boraca bio je raspoložen za pljačku, a bilo je pojava potajnog ubijanja muslimanskog življa u vreme napada na uporišta. I pored nastojanja štaba odreda i štabova bataljona da se prema zarobljenim domobranima pravilno postupi, proetni elementi iz jednog dela jedinica „Iskre“ maltretirali su pojedine domobrane, pa ih i ubijali. Ideja bratstva i jedinstva veoma se teško probijala u prilikom broju sela i eteta ovih bataljona.¹⁹²

I pored niza slabosti, političke, pa čak i vojničke prirode jedinice su, zahvaljujući i neposrednoj pomoći i ko-

¹⁰³ Siroći podaci o stanju na terenu Janja i Pljeve i o I i II bataljonu III odreda nalaze se u sećanjima u esnika NOB na ovom sektoru. — Arhiv MBK Banja Luka.

mandanta odreda Danka Mitrova i odli nom vo enju šta-
bova bataljona, u kojima je bilo nekoliko proslavljenih i
poznatih komandanata i proverenih ratnika (Simo Šolaja,
Rade Marijanac, Dušan Metlo, Nemanja Vlatkovi , Rado-
mir Mitri , Krsto i Drago Prole i drugi), u ovom razdoblju
razvile zna ajnu vojni ku aktivnost. Ve krajem oktobra
i u novembru znatan deo jedinica i boraca zauzeo je prema
Italijanima nepomirljiv stav.

Po etkom novembra snage 1. i 2. bataljona pod ne-
posrednim rukovodstvom štaba odreda orijentisale su se
prema Jajcu s namerom da ga oslobode i da unište fabriku
karbida, koju su eksploitalisali Nemci¹⁹³. Izme u 2. i 3. no-
vembra one su izvršile prvi ja i napad na Jajce. Odmah u
po etku napada likvidirane su isturene otporne ta ke usta-
ša, me u kojima je posebnu ulogu igrala utvr ena kota
Otomalj. Na prilazima grada, koriste i maglu, ustaše su
se sredile i dale žestok otpor. Delovi 2. bataljona pod ko-
mandom Sime Šolaje uspeli su se spustiti do iznad tvor-
nice, ali je vatra iz njenih zidina bila suviše jaka i Šo-
lajina grupa se morala povu i. Borbe oko grada su trajale
punih 17 asova. Iako grad nije oslobo en, ustašama su
naneseni veliki gubici, od oko 40 mrtvih.¹⁹⁴

Krajem novembra i po etkom decembra štab 3. odre-
da orijentiše ve i deo snaga 1. i 2. bataljona u južnom
pravcu prema Kupresu, Bugojnu, Livnu sa zadatkom po-
kretanja masovnijeg ustanka u ovim krajevima. Na ovom
sektoru u novembru je delovalo svega nekoliko manjih
partizanskih jedinica oko Malovana, Cincara, Vukovskog
i Blagaja,¹⁹⁵ koje su se zbog malobrojnosti morale orijen-
tisati na politi ku delatnost, dok su vojni ki bile slabo
aktivne. Orijentacija odreda prema južnom sektoru uticala
je na omasovljenje i vojni ku aktivnost ovih snaga. Ve
18. novembra grupa partizana iz blagajskih sela izvršila je
napad na neprijatelja u Blagaju.¹⁹⁶

¹⁸³ Arhiv VII, mf 4/16, 309148—309153.

¹⁹⁴ Zb. NOR, IV/2, str. 169; Se anje u esnika sa terena sreza
Jajce.

¹⁹⁵ Arhiv BK mf II/282, Izveštaj 3. oruž. pukov. za oktobar;
Arhiv MBK, 10, 17/225—232, Se anje u esnika.

¹⁹⁶ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11/422, Izveštaj Mindoma od
18. XI 1941.

Snage Janja i Pljeve u ofanzivi na južni sektor krajem novembra prvo su se angažovale na uništenju pilane u Donjem Vakufu, koju su Italijani eksploatisali i zaposeli vojskom, iako je bila izvan granice III okupacione italijanske zone.¹⁹⁷ Napad je otpo čeo 21. novembra u 9 asova i borba se vodila itav dan. U toku nekoliko juriša, koje je predvodio Simo Šolaja, partizani su upadali u grad ali su ih Italijani sa tenkovima izgonili. Mada grad usled dolaska nadmo nih poja anja nije bio zauzet, glavni zadatak akcije — paljenje pilane Pansini, iz koje je izvožena drvena gra — a u Italiju — uspešno je izveden. U toku borbi partizani su uništili jedan voz, dva kamiona, jedan luksuzni auto i ubili preko 50 italijanskih i 18 domobranskih vojnika. Zarobljeno je 14 domobrana, koji su pušteni ku ama, 2 ustaše, koji su odlukom našeg suda streljani, i zaplenjene su znatne koli ine ratnog materijala.¹⁹⁸ Ova uspešna akcija na Italijane delovala je na oživljavanje ustanka na podru ju opštine Donji Vakuf. Ve 23. novembra ustaše izveštavaju da se sve „grkoisto nja ko stanovništvo" na terenu ispostave Donji Vakuf odmetnulo u šume.¹⁹⁹ Po etkom decembra glavnina snaga 1. i 2. bataljona ostaje na ovome terenu i priprema akciju na Kupres. Manji delovi deluju prema Jajcu i Mrkonji u i drže blokadu komunikacija prema ovim mestima.

Poslednjih dana novembra na sektoru blagajske opštine okupile su se ja e partizanske snage — ve i deo 2. bataljona pod komandom Šolaje, delovi 1. bataljona, Blagajska eta i delovi snaga sa Cincara, Vukovskog i Malovana. Nemanja Vlatkovi , pomo nik komesara odreda, Simo Solaja, komandant 2. bataljona, Vojin Zirojevi , vojni i partijski rukovodilac sa terena Livna, i grupa komandira izradili su plan za likvidaciju ustaških uporišta: Rasti eva, Zlosela i Kupresa. Prvog decembra Solaja je izvršio uspešan napad na Rasti evo i proterao ustašku miliciju prema Zloselima. Ostale snage oslobodile su Blagaj. Tre eg decembra sjedinjene partizanske snage napale su

¹⁹⁷ Arhiv VII, k-153, 35/2-1, Izveštaj MUP-a NDH od 21.

X 1941

¹⁹⁸ Arhiv VII, k-201, 1/17-11, Izveštaj oruž. postaje Bos. Petrovač, od 23. XI 1941.

¹⁹⁹ Isto.

Zlosela i po ele potiskivati brojne ustaške grupacije. U toku borbe ustašama dolaze u pomoć Italijani iz Kupresa i usmeravaju svoje snage prema osloboenom Rastievu. Partizanska grupa morala je prebaciti ve i deo svojih snaga prema italijanskoj koloni od 1.000 pušaka i jedne baterije topova i nekoliko baca a mina. U jutro 5. decembra na prilazima Rastievu 1. i 2. bataljon napali su dva puta ja u i brojniju italijansku kolonu i u žestokoj borbi, koja je trajala do 17 asova, potpuno je razbili. Na bojištu je izbrojeno preko 40 poginulih italijanskih vojnika, me u kojima i dva oficira. Zarobljeno je 9 italijanskih vojnika, a od plena partizani su izme u ostalog dobili i 2 teška mitraljeza, 4 puškomitraljeza i preko 40 italijanskih pušaka. Preplašena porazom Italijana kod Rastieva, brojna ustaška posada iz Zlosela napušta svoja utvr enja i beži prema Kupresu. 5. decembra uve e partizani ulaze u uvenu ustaško uporište Zlosela i Simo Šolaja odmah šalje poruku Italijanima da ide i na Kupres. Preplašeni Italijani iste ve eri napuštaju Kupres, dok ustaška milicija to ini u toku no i. Prilika za napad i osvajanje ovog uvenog ustaškog uporišta bila je sasvim zrela, ali je eta Perice Vasi a plja kom hrvatskog življa po Rastievu i okolnim hrvatskim selima ometala ovaj napad. Najbolje snage 1. i 2. bataljona morale su biti angažovane u zaštiti hrvatskog naroda.²⁰⁰ Narednog dana ustaše su dovukle u Kupres poja anja i utvrdile ga do te mere, da je ovo postalo jedno od najtvr ih ustaških uporišta u Bosni.²⁰¹

Iako pljevski i janjski partizani nisu oslobodili Kupres, u ovim borbama oni su naneli do tada najve i poraz italijanskom okupatoru u Krajini i pokazali kolebljivcima, koji su strahovali od italijanske mo i, da se i ta vojska udruženim snagama naroda pobe uje. Ove pobe su tako e doprinele pokretanju ustanka na terenu Kupresa, a

²⁰⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 29, 285; Arhiv MBK Banja Luka, mf II/242, Izveštaj Mindoma od 7. XII 1941; Mesud Hoti , Od Murtera do Janja, Ustanak, knj. 1, str. 733—742; Arhiv VI, k-51, 6/4-1, Dnevni izveštaj oružništva od 9. XII i od 5. XII 1941; Arhiv IRP Zagreb, Mindom 7113; Arhiv VII, k-153a, 24/3-1, k-213, 4/8-1, k-5, 11/1-3, Brzozjav i izvješ e.

²⁰¹ Spiro Zubi , Se anje na dve borbe kod Blagaja, Ustanak, knj. 6, str. 768-772.

imale su odraza na ja anje pokreta i na susednim sektorima, u prostoru Livna, Bugojna i Glamo a.²⁰²

Na ovom terenu nastavljaju se i u toku decembra uspešne vojni ke akcije. Osmog decembra deo 2. bataljona pod rukovodstvom Sime Šolaje spustio se pod podnožje planine Malovan i na putu od Kupresa za Livno razbio jednu motorizovanu italijansku kolonu. Ovom prilikom uništena su 2 italijanska kamiona, zaplenjen motocikl, 5 teških mitraljeza, 6 sanduka municije, 10 pušaka i mnogo drugog materijala. Zarobljeno je 13 italijanskih vojnika, me u kojima kapetan i narednik, dok je 8 poginulo.²⁰³

Peti bataljon („Borac“) 3. KNOP odreda po tempu i obimu vojnih aktivnosti i po sastavu komandnog kadra predstavljao je jednu od boljih jedinica ovog odreda. Sav rukovode i kadar u štabu bataljona i¹ skoro svim etama i ve em broju vodova bili su lanovi KPJ, uglavnom iz banjalu ke partijske organizacije. Politi ka aktivnost u jedinicama i pored relativno brojnog partijskog kadra nije bila dovoljno organizovana. Partijske elije po etama nisu uspele organizovati plodan politi ki rad, a u pozadini je politi ka aktivnost bila skoro potpuno zapostavljena. Svu politi ku delatnost u selima — organizacija zborova, izbor NO odbora, vaspitni rad — organizovali su politi ki kadrovi iz jedinica, koji su ionako bili preokupirani vojnim problemima.

Na razvijanje politi ke delatnosti vrlo nepovoljno je delovala orijentacija i usmeravanje kadrova 3. odreda na ja anje vojni ke mo i i aktivnosti i davanje primata brojnom porastu vojnih jedinica nad politi kim radom i kvalitetom tih jedinica, što je bilo, uglavnom, uslovljeno neverovatno brzim porastom ustani kih oružanih snaga u razdoblju oktobar—decembar 1941. u ovome kraju. Politi ki uticaj Okružnog komiteta, koji se nalazio na terenu Janja i Pljeve, usled daljine, velikog terena, brojnih jedinica i sporih veza bio je na ovom sektoru slab. Nedostatak me-snih partijskih i Partiji bliskih kadrova i zapuštenost ovih krajeva u ranijim razdobljima stvorili su veoma teške uslove za rad komunista koji su došli iz Banjaluke i Trav-

²⁰² Arhiv VII, k-1955, 11/8-1-4, Izveštaj Velike župe Pliva i Rama od 8. XII 1941.

²⁰³ Zb. NOR, IV/3, str. 29.

nika. Dok su se rukovodioci pokreta u Pljevi i Janju mogli osloniti na malobrojno lanstvo janjsko-pljevske partijske elije, na terenu Drvara i okoline i na Kozari na nekoliko seoskih elija, na podru ju Podgrme a na nekoliko partijaca i itav niz simpatizera KPJ rukovodstvo pokreta nije na planu politi kog delovanja u selima imalo takvog oslonca. Suprotno ovom, zahvaljuju i politi koj zapuštenosti, preistaknutoj tradiciji srpstva i pravoslavlja, šovinisti komonarhisti ki elementi mogli su širiti svoj uticaj među seljacima bez ikakvih smetnji.

Ovaj bataljon u razdoblju oktobar—decembar spada u red najaktivnijih jedinica u Bosanskoj krajini. Najve i broj akcija izveden je na predstraže Banjaluke, Kotor-Varoši i na komunikacije koje vode od Banjaluke prema Jajcu, Mrkonji u, Sitnici, Skender-Vakufu i Kotor-Varoši.

Na komunikaciji Banjaluka—Jajce, od koje se odvaja jedan krak od Crne Rijeke prema Mrkonji -Gradu i preko Manja e prema Sitnici i Klju u, ustaše su imale nekoliko vojni kih osiguranja, kao na primer, u Sitnici, Crnoj Rijeci, Krupi na Vrbasu, Kadinoj Vodi i Hankolima, ali i pored njih ove komunikacije bile su neupotrebljive. Velika župa Pliva i Rama u decembru 1941. izveštava da je put Banjaluka—Jajce prekinut od 23. oktobra, kada su partizani uz pomo naroda izvršili rušenje ovog puta na više mesta.²⁰⁴ U nameri da se obezbedi ova važna komunikacija krajem oktobra na sektor Banjaluke i Jajca dopremljena su kao poja anje dva bataljona nema ke vojske.²⁰⁵ Nastojanja Nemaca, ustaša i domobrana da snažnijim akcijama iš enja krajem oktobra unište snage 5. bataljona nisu dala skoro nikakve rezultate. Baš tih dana izvedena je uspešna akcija na rušenju ceste Banjaluka—Jajce i nekoliko akcija na kolone koje su htele da pro u ovim putem.²⁰⁶

Omog novembra 1. eta 5. bataljona do ekala je u Tiesnom odred domobrana i razbila ga. U ovoj borbi su

²⁰⁴ Arhiv VII, k-1955, 11/8-1 do 4, Izveštaj VZ Sana i Luka od 8. XII 1941.

²⁰⁵ Arhiv VII, k-153a, 13/5-34, Izveštaj vicekonzula iz Banjaluke, od 21. X 1941.

²⁰⁸ Na ovom prostoru vo ene su 18—22, 25, 27, 29, i 30. X 1941. borbe, — Arhiv VII, k-152, 39/2-1 i 19/1-1; Arhiv BK VZ SL. 5525; Arhiv MBK Banja Luka, mf k-11; Arhiv BK mf II/250, 258, 260.

ubijena 3 domobrana, dok su 24 zarobljena sa kompletnom opremom.²⁰⁷

21. novembra snage 5. bataljona napale su ustašku posadu u Crnoj Rijeci, koja je osiguravala vezu Mrkonji - Grad—Banjaluka i proterale je. Na bojištu je ostalo 15 ubijenih ustaša me u kojima i jedan poru nik. Zaplenjeno je desetak pušaka i jedan teški mitraljez.²⁰⁸ Posle ove akcije na putu Banjaluka—Jajce ostalo je stalno osiguranje u Krupi na Vrbasu, koje je od polovine novembra skoro potpuno blokirano snagama 5. bataljona.²⁰⁹

Od po etka novembra 5. bataljon pokušava da uništi i onesposobi i komunikaciju preko Manja e. Devetog novembra porušena je ova komunikacija i opsednuta domobranska posada u Sitnici. 27. novembra ova posada se pokušala izvu i iz obru a prema Banjaluci, ali su je 5. i 4. bataljon potpuno razbili. Partizani Manja ke ete zarobili su celu komoru ove posade sa znatnom koli inom municije i 15 pušaka.²¹⁰ I ostale dve posade na ovom putu prema Banjaluci u Kadinoj Vodi i Han-Kolima svakodnevno su uznemiravane. No u 10/11. novembra izvršen je ja i napad na posadu u Kadinoj Vodi.²¹¹ Osamnaestog novembra napadnuta je jedna domobranska jedinica na putu izme u Han-Kola i Kadine Vode, kojoj su partizani izbacili iz stroja 43 vojnika.²¹² Posle niza borbi sa partizanima posada iz Kadine Vode pobjegla je 24. novembra brojnijoj ustaškoj posadi u Han-Kolima.²¹³ Posle povla enja domobrana iz Kadine Vode komunikacija preko Manja e bila je za snage NDH u potpunosti izgubljena. U ovo vreme partizani prenose svoje akcije bliže Banjaluci na terenu op-

²⁰⁷ Zb. NOR, IV/2, str. 173; Arhiv VII, k-153a, 51/2-1, Izveštaj MUP-a od 6. XI 1941.

²⁰⁸ Zb. NOR, IV/2, str. 175; Arhiv BK mf IV/636, Izveštaj RUR-a Zagreb od 3. XII 1941; Arhiv MBK, mf U/421, Izveštaj Mindoma od 22. XI 1941; Arhiv MBK, mf k-12, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 26. XI 1941.

²⁰⁹ Zb. NOR, IV/3, str. 30, 31.

²¹⁰ Isto, IV/2, str. 170; Arhiv VII, k-4, 28/1-2. — Depeša II domobr. zb. od 28. XI 1941.

²¹¹ Arhiv BK mf V/203, Izveštaj MUP-a od 22. XI 1941.

²¹² Arhiv BK. mf 11/208, Izveštaj MUP-a NDH od 25. XI 1941; Zb. NOR, IV/2, str. 170.

²¹³ Arhiv MBK, Banja Luka, mf 11/420, Izveštaj Mindoma od 24. XI 1941.

štine Bronzani Majdan i Sara ica. U toku novembra i decembra uz pomoć kozarskih partizana, koji su dejstvovali severno od komunikacije Banjaluka—Piskavica, pokret oživljava i na ovom prostoru. Po etkom novembra vode se borbe izme u ustanika ovog kraja i ustaša u Melinama, a u novembru i decembru nekoliko puta je rušen vodovod Subotica, iz koga se Banjaluka snabaevala vodom. Osmoga decembra uništena je ustaška opština Sara ica i oslobo en ve i broj sela ove i majdanske opštine.²¹⁴

Od posebnog zna aja su bile akcije u okolini Banjaluke, na prostoru Star evice, Ponira, Gornjeg Sehera, Lauša, kao i upadi partizanskih patrola u okupirani grad.²¹⁵ Upad partizanskih konjanika u Gornji Seher 16. decembra izazvao je paniku u itavom gradu.²¹⁶

Ove akcije u blizini Banjaluke, pored vojni kog zna aja i olakšavanja veza sa ilegalnim pokretom u ovom gradu, imale su snažan moralni efekat na gra ane Banjaluke koji se sve masovnije uklju uju u rad ilegalnog NOP-a.

Na jugoisto nom sektoru oko Kotor-Varoši i komunikacija koje vode ovome mestu snage bataljona bile su nešto slabije vojni ki, a dobar deo sela prema travni kom srezu tek je u oktobru zahvatio masovniji ustanak. Oslobodila ki pokret je najja i bio na sektoru izme u Vrbasa i Vrbanje i na jugu do Skender-Vakufa. U novembru i potekom decembra posada u Skender-Vakufu bila je skoro odse ena. Veze sa Kotor-Varoši održavane su retko i uvek sa velikim gubitkom, jer su partizani neprekidno napadali ovu komunikaciju. U prvoj polovini decembra 1. eta 5. bataljona po ela je pripremati napad na Skender-Vakuf, ali su ustaše osetile opasnost i 13. decembra napustile ovo mesto.²¹⁷ Uporedo sa blokadom Skender-Vakufa, delovi 5. bataljona krajem oktobra i po etkom novembra rade na podizanju ustanka na terenu južnije od Skender-Vakufa,

²¹⁴ Arhiv BK 5528, Izveštaj VŽ Sana i Luka od 11. XI 1941; Arhiv BK, mf V/216, Izveštaj MUP-a od 30. XI 1941.

²¹⁵ Opširnije o ovom u mom radu „Ilegalni narodnooslobodila ki pokret u Banjoj Luci do maja 1942. godine” — Arhiv IRP Sarajevo.

²¹⁶ Arhiv BK mf V-274, Izveštaj MUP-a NDH od 18 XII 1941; Arhiv BK, mf, IV-642, Izveštaj RUR-a Zagreb od 27. XII 1941.

²¹⁷ Zb. NOR, IV/3, str. 30. i 286; Arhiv MBK, Banja Luka, 11-375, Izveštaj Mindoma od 13. XII 1941.

u Pugarju i Imljanima. Po etkom novembra narod je masovno ustao u ovim krajevima i ve 7. novembra u Imljanima je formirana nova partizanska eta „Imljanska“ sa oko 60 boraca.²¹⁸

U toku oktobra na komunikaciji Kotor-Varoš—Obodnik—Maslovar izveden je niz manjih akcija, koje su imale za cilj ometanje izvoženja rude iz Rudnika u Maslovarama. Krajem oktobra izvode se ovde ja e akcije radi uništenja rudnika Maslovar i širenja ustanka oko Maslovara i južnije prema Sipragama. 24. oktobra napadnut je na pruzi Maslovar—Kotor-Varoš rudni ki voz u kojem je poginuo i upravnik rudnika iz Maslovara, a sutradan je izvršen napad i na sam rudnik. Zahvaljuju i ja im utvr enjima iz kojih su se ustaše branile, rudnik nije zauzet, ali su skoro svi radnici pri nalogu partizana napustili rad i tako je rudnik prestao da radi za okupatora.²¹⁹ Od po etka novembra cesta i pruga izme u Maslovara i Kotor-Varoši nalazila se pod stalnim udarima partizana. U selima maslovarske opštine narod je masovno pristupao NOP-u i uklju ivao se u Maslovarsku etu 5. bataljona. Krajem novembra Maslovarska i Imljanska eta nastavlja ju prodiranje prema jugu i osloba aju sela prema travni kom srezu; 22. novembra oslobone su Siprage i uništena ustaška opština u njima.²²⁰ etvrtog decembra, delovi 5. i 6. bataljona ponovo su napali na Maslovar, ali ih usled jake odbrane nisu mogli osloboditi. Posle ove akcije Maslovar su potpuno opkoljene od partizanskih snaga. Odse ena i stalno ugrožavana ustaška posada nije dugo izdržala. Dvanaestog decembra ona je iznenadno napala položaje partizana i uz pomo ustaša iz Kotor-Varoši izvukla se uz velike gubitke.²²¹

²¹⁸ Arhiv MBK, Banja Luka, 10, 16/223, Se anje Adema Hercegovca; Arhiv VII, k-152, 40/16-1, Izveštaj 3. oruž. puk. od 17. X 1941; Arhiv BK — V2 SL, 5503, Izveštaj Kotarske oblasti Kotoriš e od 2. XI 1941.

²¹⁹ Arhiv VII, k-153a, 40/2-1, Izveštaj MUP-a od 26. X 1941; Arhiv BK — V2 SL 5500, Izveštaj Kotarske oblasti Kotoriš e od 23. X 1941; Državni arhiv SR Hrvatske — MSR 522/1941, Telegr. rudnika od 7. X 1941.

²²⁰ Arhiv MBK, Banja Luka, mf 11/252 i 421, Izveštaj Mindoma od 21. i 22. XI 1941; Arhiv MBK, Se anje u esnika sa terena Kotor-Varoši.

²²¹ Zb. NOR, IV/3, str. 30; Arhiv MBK, Se anje u esnika.

Polovinom decembra bio je oslobođen itav kotvaroški srez, izuzev samog mesta, Celinca i delimično komunikacije Banjaluka—Celinac—Jošavka i Celinac—Kotor-Varoš. Jedan deo snaga sa terena Maslovara, Imljana i Sipraga orijentirano se prema planini Vlaši u nameri da na travni kom srezu pomogne pokretanju ustanka. Na terenu travni kog sreza usled veoma teških objektivnih uslova, o čemu smo govorili ranije, sve do decembra nije došlo do ustanka. Već i broj partijskog članstva u Travniku nije na vreme u potpunosti značajno izlaska na teren i ograničeno se na ilegalni rad u gradu. Tek u decembru članovi KPJ iz Travnika izlaze u ustanovljene jedinice i uključuju se u aktivnu oružanu borbu.²²²

Delovi 5. i 6. bataljona sa grupama ustanika iz sela oko Koričana posle uspešnog podizanja ustanka na ovom terenu napali su 11. decembra i na ustaško uporište Koričani, koje je branilo oko 200 žandara i ustaša. Nakon četvoročasovne uporne borbe posada je savladana. U borbi je poginulo 14 ustaša, dok ih je 50 zarobljeno sa ratnom opremom. Likvidacija ove posade izazvala je strah u većem broju hrvatskih sela oko Vlašića i zavedeni narod masovno beži prema Travniku. Da bi povratio moral kod vojske i naroda, ustaški logor u Travniku dobio je pomoć iz Sarajeva i 13. decembra kreće sa jakom grupacijom prema Koričanima. Delovi 5. bataljona nisu mogli zadržati ovu grupaciju već se povlače, dok ustaše pale i pljačkaju srpska sela: Donje Koričane, Imljane i Petrovo Polje.²²³

Najvažnija komunikacija na ovom sektoru, cesta i šumska pruga Banjaluka—Celinac—Kotor-Varoš i Celinac—Jošavka i dalje preko terena 6. bataljona, bila je u toku oktobra, novembra i decembra izložena stalnim napadima partizana. Posle mnogobrojnih uznemiravanja ova komu-

²²² U sastavu grupe u esniku NOB sa terena Travnika piše i ovo: „U decembru 1941. godine Mjesni komitet održao je svoj sastanak pod rukovodstvom Abida Lolića, na kome je zaključeno da se svi članovi i kandidati Partije, koji su bili kompromitovani pripreme za oružani ustanak, a da u gradu ostane samo jedna partijska organizacija sa članovima i kandidatima koji nisu kompromitovani radi daljeg sprovođenja partijske linije...” — Arhiv MBK, Banja Luka, 10, 17/229.

²²³ Arhiv MBK Banja Luka, mf k-11, Izveštaj 3. oruž. pukov. 1941. *m xtt mat; Adem Hercegovac, Centralna Bosna u ustanku, Putevi, str. 394.

nikacija krajem decembra bila je neupotrebljiva, a ustaške posade su; se održale još samo u Kotor-Varoši i Celinu.²²⁴

Sesti bataljon formiran je u novembru istovremeno sa podizanjem ustanka u centralnoj Bosni izme u Vrbasa i Ukrine. Dok su na drugim sektorima 3. KNOP odreda ve ranije vojni ki organizovane ete uklapane u bataljone, na ovom prostoru paralelno je vršeno reorganizovanje ranijih manjih partizanskih jedinica u ete i formiranje bataljona. Do oktobra ustanak je u ovom kraju bio zahvatio samo brdske delove na jugu i neke manje sektore oko Prnjavora. U drugoj polovini oktobra i po etkom novembra dolazi do masovnog pokreta na itavom ovom podru ju. Opšte vrenje u narodu zapazile su i ustaše, koje 17. oktobra konstatuju da pobunjeni ka akcija na terenu prnjavorskog i tesli kog sreza poprima sve ozbiljniji karakter.²²⁵ Organizovanjem partizanskih eta po etkom novembra u samom zale u Banjaluke na prostoru Crnog Vrha, partizani su ozbiljno ugrozili komunikaciju Banjaluka—Bos. Gradiška. Posle niza akcija partizana na ovom sektoru ustaše su 9. novembra sa oko 1.000 vojnika izvršile opsežniju akciju „iš enja" oslobodene teritorije, ali bez ve ih rezultata.^{22,3}

Po etkom novembra pokret se naglo širi i na ravni arske krajeve. Ve 3. novembra uništena je opština Stanari (srez Tešanj) i ustanak je dignut u gornjem toku Ukrinc, u selima oko puta Prnjavor—Tešanj²²⁷, 6. novembra uništena je opština Poto ani, a idu eg dana opštinske ustanove u Noži kom.²²⁸ Uništavanje ustaških opština u ova dva mesta doprinelo je masovnom dizanju ustanka u selima na desnoj obali Vrbasa sve do Save. Put Topola—Srbac—Kobaš bio je u ve oj dužini neupotrebljiv za ustaše. Pred-

²²⁴ Na ovoj komunikaciji i oko Kotor-Varoša do kraja 1941. vo ene su svakodnevno borbe. Arhiv VII, k-152, 35/1-1, 12/2-1, 27/3-1, k-153a, 54/2-1, 10/3-1.

²²⁵ Kot. predstojnik iz Prnjavora — Vel. župa Livac i Zapolje brzojavno javlja da se ustani ka akcija sve više razvija na podru ju sreza da je ugrožen i sam Prnjavor sa dve strane jer su ustanici udaljeni svega 5 km. Op ina Kokori, Bizi ani i ve i deo štrba ke op ine da se nalaze u ustani kim rukama. — Arhiv VII, k-153, 31/2-1.

²²⁶ Arhiv VII, k-152, 19/1-1, 10/2-1, 48/2-1.

²²⁷ Arhiv VII, k-153a, 52/2-1; Arhiv BK, mf, V-182.

²²⁸ Arhiv VII, k-55, 2/1, Izveštaj MUP-a NDH od 10. XI 1941.

stavnici NDH zapazili su pokrete ustani kih jedinica na ovom terenu i 13. XI 1941. konstatuju: „Na podru ju Bosanske Gradiške, Bosanskog Svinjara (Srbac, prim aut.) i Prnjavora, a naro ito oko Motajice planine osje a se jako vrijenje".²²⁹

Smetnju u prodiranju partizana u prostor severno od komunikacije Klačnice—Prnjavor inilo je ustaško uporište Hrvani, koje je igralo funkciju glavnog osiguranja puta Banjaluka—Prnjavor. Posle niza manjih akcija na komunikaciji Prnjavor—Banjaluka u toku oktobra i novembra²³⁰ partizani su 20. novembra, izvršili koncentraciju snaga u nameri da se ovo ustaško uporište likvidira. Ustaše su morale saznati za prikupljanje partizanskih snaga na prostoru oko ove komunikacije, jer ve 20. novembra kotarski predstojnik iz Prnjavora izveštava da se na sektoru oko Otpovaljke i selima pod Ljubi em prikupilo oko 1.000 naoružanih ustanika.²³¹ U no i izme u 22. i 23. novembra oko 100 naoružanih boraca iz 6. bataljona pod rukovodstvom Milana Radmana izvršilo je napad na posadu u Hrvanima, koja je brojala oko 100 žandara i ustaša. Ostali delovi bataljona bili su raspore eni kao zaštita prema Prnjavoru i Banjaluci, odakle se o ekivala pomo ugroženoj posadi u Hrvanima. Od 6 sati ujutro do blizu podne ustaše su, o ekuju i pomo iz Banjaluke, Klačnica i Prnjavora, davale snažan otpor iz utvr enih zgrada u Hrvanima, ali su savladani oko 12 asova. Ustaški gubici 60 mrtvih i nekoliko ranjenih. Zaplenjen je 1 puškomitraljez, oko 60 pušaka, zapaljena je ustaška opština sa svim spisima, a zatim je uz pomo naroda porušen put sa mostovima na celoj dužini od Gradine (5 km od Prnjavora) pa do Klačnica.²³² Posle likvidacije opštine u Hrvanima i komunikacija Banjaluka—Prnjavor za ustaše je bila izgubljena, a itav prostor prnjavorskog i tesli kog sreza iz-

²²⁹ Arhiv MBK Banja Luka, mf II/427, Izveštaj Mindoma od 13. XI 1941.

²³⁰ Arhiv VII, k-153, 58/2-1, Prema izveštaju MUP-a od 5. XI 1941.

²³¹ Arhiv VII, k-153a, 5/3-1, Izveštaj MUP-a od 20. XI 1941.

²³² Zb. NOR, IV/2, str. 169 i 435, Izveštaj Kril. oruž. zapovj. u B. Luci od 24. XI 1941; Arhiv MBK Banja Luka, mf k-12, Izveštaj 3. oruž. puk. od 23, 24, 25. i 26. XI 1941; Arhiv VII, k-153a, 12/3-1; Izveštaj MUP-a od 27. XI 1941.

me u Ukri ne i Vrbasa oslobo en. Ustaše su pored Prnjavora i Teslica držale još samo nekoliko manjih mesta na cesti Prnjavor—Tesli ,²³³ Prnjavor—Bos. Kobaš—Srbac. Znatno olakšanje za neprijatelja bilo je mirno stanje na terenu derventskog sreza. Samo u nekim selima bliže reci Ukrini, u kojima je živelo srpsko stanovništvo, došlo je do manjih pokreta i formiranja ustani kih grupa, dok je ve-ina hrvatskog življa bila pod jakim uticajem konzervativnog' i profašisti kog rukovodstva HSS-a i potpuno pasivna prema ustanku. Ova okolnost omogu ila je prebacivanje ustaških jedinica sa derventskog sreza na teren Prnjavora i Tesli a i njihovo angažovanje na suzbijanju pokreta i njegovom ugušivanju.

Ustaške vlasti u Prnjavoru i Tesli u, žive i u pani -nom strahu od narastaju ih snaga narodnog pokreta, stalno su požurivale slanje novih kontingenata pomo i. Kotarska oblast Prnjavor 24. novembra javlja da je na terenu sreza stanje ustaške vlasti o ajno, da su sve opštine izuzev prnjavorske spaljene i traži pomo najmanje od 2.000 do 3.000 vojnika. Na osnovu ovih poziva krajem novembra na sektot' Prnjavora stigle su iz Slavonije i Srema kao poja-anja 3 do 4 domobransko-ustaške bojne.²³⁴ Za ugušivanje pokreta na ovom sektoru bili su posebno zainteresovani Nemci.²³⁵ U dolini Bosne, koja je porastom ustanka u centralnoj Bosni i akcijama Ozrenskog NOP odreda bila ugrožena, nalazilo se nekoliko šumskih i industrijskih predu-ze a, koja su ja anjem ustanka u ovim krajevima bila ugrožena.²³⁰ Pored privrednog zna aja dolina Bosne sa že-lezni kom prugom Brod—Sarajevo bila je jedna od najva-žnijih saobra ajnica prema Jadranu. Me utim, ve kra-

²³³ DAZ DR (o.f.s.) f. 110, br. 11002/41, Naredba stožera iz Tesli a od 30. XI 1941.

²³⁴ Iz dnevnika generala Isera od 27. XI 1941 — Arhiv VII, k-55, 1/2-10; Arhiv VII, k-152, 44/22-2, Izveštaj Kotarske oblasti Prnjavor iz Prnjavora od 24. XI 1941.

²³⁵ Arhiv VII, k-40, 8/6, nema ki izveštaj od 31. XII 1941.

²³⁶ O ovome se govori u izveštaju nema kog oficira za ratnu privredu u Zagrebu od 21. XI 1941. — Arhiv VII, nem. dok. fond London 16 H-309148. U ovom izveštaju pored ostalog piše: „Die Aufstandebewegung in Bosnien hat in den letzten Wochen einen Charakter und einen Umfang angenommen, die täglich erwarten lassen müssen, dass eines oder mehrere für die deutsche Kriegewirtschaft wichtigen Werke in Bosnien ausfallen werden“.

jem oktobra ova pruga je ugrožena od jedinica Ozrenskog NOP odreda i radi samo uz jaka osiguranja. U izveštaju nema kog oficira za ratnu privredu od 4. XI 1941. navodi se da obi no pismo od Zagreba do Sarajeva mora putovati pet, a telegram tri dana,²³⁷ što je potvrđivalo injenicu da je ova pruga delimi no upotrebljiva.

Radi uspešnijeg delovanja i bržeg u vršivanja narašlih jedinica na ovom terenu 27. novembra je u školi u Kara u, Velika Šnjegotina, pod rukovodstvom komandanta odreda Danka Mitrova održano kra e savetovanje komandnog i politi kog kadra 5. i 6. bataljona. Na ovom savetovanju je uo ena opasnost razbijanja delatnosti delegata raznih etni kih agentura, koji su po eli pristizati iz raznih krajeva na ovaj sektor ve krajem oktobra.²³⁸

Me utim, štab 6. bataljona u plimi vojnih uspeha nije uspeo da se podjednako angažuje na politi kim i vojni kim problemima, ve i dalje posve uje svu pažnju širenju ustanka. U toku decembra formirane su nove ete u Blatnici, Pribini u, Buleti u, Pojezni, Vru ici, Rastuši itd.²³⁹ i proširena je oslobo ena teritorija prema Doboju i Derventi, g a se krajem decembra formira eta u Ljeskovim Vodama, zatim prema Bosanskom Kobašu i Srpcu. Šestog decembra partizani su izvršili uspešnu akciju na ustaše u Lepenici pod Motajicom, a polovinom decembra izbili i na reku Savu kod sela Kaoci.²⁴⁰ 12. decembra ustaše iz Gradiške konstatuju da se na sektoru oko Srpca ose a sve ja e gibanje masa.²⁴¹ Posle ovih akcija ustanak se proširio u svim selima pod Motajicom²⁴² i od novodošlih boraca formirana je Motajika eta.

²³⁷ U izveštaju istog oficira od 4. XI govori se o ovom: „So braucht augenblicklich ein gewömlicher Brief nach Sarajevo 5 Tage ein Telegramm 3 tage, wenn sie überhaupt ankommen". — Arhiv VII, nem. dok. London 16, H-309167.

²³⁸ Adem Hercegovac, navedeni lanak, str. 390; Arhiv VII, k-163a, 6-1/14, Saslušanje Milana Rodića, kom. Vareško-fojni kog etni kog odreda od 12. VII 1942.

²³⁹ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 16/223, Se anje u esnika.

²⁴⁰ Adem Hercegovac, navedeni lanak, str. 395; Arhiv MBK Banja Luka, mf k-11, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 9, 10. i 11. XII 1941.

²⁴¹ Arhiv MBK Banja Luka, mf II/379, Izveštaj Mindoma od 12. XII 1941.

²⁴² Italijanski vicekonzul u Banjaluci konstatuje ovo u svom izveštaju od 7. XII 1941: „Prema izveštajima koji su sakupljeni iz

Borave i krajem novembra i po etkom decembra 1941. god. na sektoru 3. KNOP odreda sekretar Oblasnog komiteta KPJ uro Pucar Stari uo io je nesklad izme u burnog širenja i ja anja ustanka u oktobru i novembru na ovom podru ju i politi kih i fizi kih mogu nosti raspoloživih partijskih kadrova da taj ustanak u vrste i usmere linijom NOB-a. Na inicijativu sekretara Oblasnog komiteta 10. decembra 1941. u Gerzovu je održana vojno-politi ka konferencija 3. odreda, na kojoj je izvršena analiza postoje eg stanja i donesen plan daljeg rada.²⁴³

Na ovoj konferenciji je konstatovano da je odred u pogledu pokretanja naroda na ustanak, organizovanja ustani kih jedinica, oslobo enja terena i opšte kvantitativnog narastanja ve polovinom decembra dostigao vrhunac u svom razvitku. itav sektor centralne Bosne, uklju uju i tu i Janj i Pljevu, klju ki sektor i deo travni kog sreza, bio je oslobo en i nalazio se u rukama ustani kih jedinica. Ustaše su bile blokirane u nekoliko sreskih mesta: Banjaluci, Jajcu, Mrkonji -Gradu, Klju u, Kotor-Varošu, Tesli u i Prnjavoru, oko kojih se nalazilo samo još poneko nelikvidirano uporište. Najve i broj komunikacija je bio u rukama jedinica odreda, dok je manji deo pruga i puteva oko sreskih mesta, kao napr. put Banjaluka—Kotor-Varoš, Prnjavor—Tesli , bio pod stalnom vatrom partizana. U kvalitativnom smislu i politi koj zrelosti odred je bio u celini slab, a posebno neke jedinice, u kojima je radio manji broj komunista i kojima su komandovali velikosrpski i etni ki orijentisani oficiri. Zbog potpunog odsustva delovanja partijske organizacije u znatnom broju ovih jedinica na rukovode e položaje došli su šovinisti i anarhisti, a u nekim etama i vodovima, i u štabu 3. bataljona — deklarirani etnici. Preko 50% komandnog kadra bili su ljudi

zvani nih izvora doznaje se da su odmetnici (partizani •— prim, autora) sada zauzeli gotovo itavo podru je koje se proteže izme u rijeka Vrbasa na zapadu, Save na sjeveru, željezni ke pruge Bos. Brod—Tesli na istoku i ceste Banja Luka—Kotor Varoša na jugu". Arhiv VII, k-153a, 13/5-14.

²⁴² Nemanja Vlatkovi , Partijska konferencija za okrug Jajce, etrdeset godina, knj. 6, str. 162—163. Zb. NOR-a IV/3, dok. br. 93, str. 277, Izveštaj operativnog štaba NOP odreda za Bos. krajiniu od 5. III. 1942. g.

koji su se prikriveno ili otvoreno suprotstavljali rukovode o j ulozi Partije u ustanku. Prema izveštaju politi kog komesara 3. odreda, u vreme kada je formiran odred, krajem oktobra i po etkom novembra, u njemu je bilo preko 1.400 naoružanih boraca koji su želeli da se borba vodi za kralja i otadžbinu²⁴⁴ ili nešto više od polovine boraca 3. odreda u to vreme. Ovakvo stanje je bilo rezultat uglavnom širokog zamaha ustanka koji je prevazišao organizacione i politi ke mogu nosti malobrojne partijske organizacije na ovom sektoru i znatno jakog uticaja velikosrpskih šovinisti kih elemenata.

Najve i broj ovih eta nije imao svoje stalne logore niti ustaljenu organizaciju vojni kog i politi kog rada. U mnogim jedinicama je bilo samovolje pojedinaca, esto i rukovodilaca, zatim želje za isticanjem, pojava šovinizma, plja ke muslimanske i hrvatske imovine i si.

Napore Partije na konsolidaciji odreda ometali su etnici iz 3. bataljona („Petar Ko i "), etni ki agenti iz Srbije i isto ne Bosne na sektoru 6. bataljona i italijanski agenti na sektoru 3, 4. i 5. bataljona.

U politi kom pogledu odred je u celini loše stajao. Na terenu 1. i 2. bataljona, gde su se najduže zadržavali štab 3. odreda i Okružni komitet, postojale su partijske elije u ve em broju eta, ali sa nedovoljno organizovanim politi kim delovanjem. U ete 3. bataljona komunisti uopšte nisu uspeli da prodru, dok se u 4. bataljonu nalazio samo jedan lan Partije, koji nije mogao mnogo da u ini. Na terenu 5. i 6. bataljona deluju brojnije partijske grupe u etama i štabovima bataljona, ali bez vrš e organizacije.²⁴⁵ Brojniji kadrovi u 5. i 6. bataljonu nisu bili iskoris eni, delimi no i usled sektaškog odnosa štaba odreda i Okružnog komiteta prema ovom privredno, politi ki i strategijski veoma važnom sektoru. Odluke konferencije u Kara u na Boriji od 26. novembra nisu izvršene, jer je štab odreda odmah posle konferencije otišao na teren 1. i

²⁴⁴ Iz diskusije komesara III bat. na Skendervakufskoj konferenciji.

²⁴⁶ Zb. NOR, IV/3, str. 277 i 278; Arhiv MBK Banja Luka, grupna se anja u esnika sa ovih sektora; Arhiv SK BiH, III/2, str. 48.

2. bataljona i nije se više vraćao sve do formiranja novog odreda na ovom terenu.²⁴⁶

Politički rad u pozadini bio je vrlo slab.²⁴⁷ Prilikom diskusije i donošenja zaključaka na ovoj konferenciji došla je do izražaja nejedinstvenost. Predstavnik pro-etničke struje na konferenciji, zamenik komandanta 3. KNOP odreda Uroš Drenović, koristi i se kolebljivošću u jednog broja delegata, pokušao je da legalizuje svoj pasivni stav prema Italijanima i javno je izneo da su Italijani došli da zaštite srpski živalj od ustaša i da se zato prema njima treba prijateljski odnositi. Protiv Drenovića evo kapitulantske diskusije odlučio no je ustao Simo Šolaja, a zatim i ve i deo ostalih u esniku sa terena odreda. Ipak jedan broj u esnika držao se na konferenciji neodlučno i nastojao da lavira između snaga NOP-a i Drenovića evo grupe. Videvši da delegati konferencije nisu jedinstveni i da je ve ina kolebljiva, Drenović ostaje uporan kod zastupanja svog stanovišta i na kraju nameće konferenciji polovno rešenje ovog problema. On ostaje na tome da izbegava oružane sukobe sa italijanskom vojskom, ali obećava da će obavestiti susedne bataljone o pokretima Italijana preko njegove teritorije.²⁴⁸

²⁴⁶ O zapostavljanju ovog sektora od strane štaba III odreda govori se u citiranom izveštaju Operativnog štaba NOP odreda za Bos. krajinu od 5. III 1942: „Od konferencije koju smo održali 21. XI 1941. u Borju, ni komesar ni komandant odreda nisu obišli ovaj bataljon, iako su znali da je ovaj bataljon na udaru etnika iz Srbije, da je neobično važan obzirom na naredbe Glavnog štaba BiH o napadima na brodsku prugu i, napokon, radi ogromne količine žita koja se nalazi na području ovog bataljona... Tu se pokazalo takođe usko shvatanje rada političkog komesara odreda, koji je u svim svojim izveštajima, koje je davao na konferencijama i pismeno dostavljao, hvalio ovaj bataljon, a nikad ga nije ni obišao. Komesar odreda shvatio je svoju ulogu tako da treba da uzme pušku i da u estvuje od akcije do akcije u okviru I i II bataljona III odreda, a ne da saobraća, savjetuje i kontroliše rad komesara bataljona i eta”.

²⁴⁷ Komesar politički i vojno najviše enijeg odreda u Krajini — 2. KNO kozarskog odreda Obrad Stišović u svojoj diskusiji na Skenderovakufskoj konferenciji rekao je: ... „u III odredu seljačke mase ne poznaju KPJ i ne znaju da je ona ta koja je prva povelala borbu ...”

²⁴⁸ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 15/210 i 216, Izjave Nemanje Vlatkovića, Vaskrsije Stupara, Irfana Filipovića i Krste Prole od 25. V 1951.

Drenovi ne ostaje samo na ovome, ve zahteva da se njegov bataljon osamostali i proglasi vojno- etni kim odredom. Imaju i u vidu nekoliko momenata: neodlu nost izvesnog broja delegata, nametnuti ugled Uroša Drenovi a me u seljacima na sektoru 3. bataljona, uverenje da e se kroz nešto duži proces pokrenuti i preostali delovi odreda u borbu protiv Italijana itd., predstavnici Oblasnog komiteta KPJ i delegati konferencije su se saglasili sa tim da se Drenovi ev bataljon proglasi vojno- etni kim odredom.

Konferencija u Gerzovu ipak je imala pozitivan tok i uspela je da oko Partije okupi ve i deo kadrova, osim 3. bataljona. Pred rukovodioce 3. odreda postavljeni su konkretni zadaci i date direktive da se više pažnje posveti politu kom radu u Vojsci i pozadini.

Odlazak sekretara Oblasnog komiteta sa terena 3. odreda na sektor Podgrme a i Kozare i nedovoljna snalažljivost partijskog rukovodstva 3. KNOP odreda usloveli su samo delimi no ispunjenje ovih zadataka. Širina osloboene teritorije, mnoštvo jedinica i raniji uspesi u borbama ponovo su stavili u prvi plan vojni ku aktivnost, dok je politu ko delovanje i dalje bilo zapostavljeno.

Krajem decembra, u toku januara i februara snage 3. odreda nastavljaju sa stalnim pritiskom na uporišta i na ostatak komunikacija kojima su se ustaše koristile.

Najja i pritisak je vršen oko Banjaluke, gde su se partizanske snage spustile do iznad samog grada. Izvan uže odbrane grada polovinom februara 1942. bilo je još samo nekoliko opkoljenih uporišta: Kotor-Varoš, elinac, Krupa na Vrbasu, Bronzani Majdan i nekoliko manjih folksdoj erskih nema kih i ustaško-domobranskih posada na komunikaciji Banjaluka—Gradiška i Banjaluka—Piskavica. U toku januara i februara 1942. ve i broj ovih posada i uporišta je likvidiran. Desetog januara na putu od Banjaluke prema opkoljenim Han-Kolima razbijena je jedna domobranska satnija, zaplenjena njena oprema i ubijeno oko 40 vojnika.²⁴⁹ No u izme u 25. i 26. januara grupa partizana u domobranskim odorama upala je u Kotor-Varoš i iznela ve u koli inu lekova iz mesne bolnice.

³⁴⁹ Arhiv VII, k-70, 8/2-5, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 12. I 1942. Arhiv MBK, Banja Luka, mf 11-184, Izveštaj MUP-a NDH od 10. I 1942.

31. januara posle petodnevnih borbi na komunikaciji Banjaluka—Celinac ustaška posada napustila je Celinac uz velike materijalne i ljudske žrtve.²⁵⁰ Petog februara partizani su pod rukovodstvom komandanta 5. bataljona izvršili najuspešnijiu akciju u okolini Banjaluke — oko 50 boraca u domobranskim uniformama ušlo je u domobransku kasarnu u Vrbanji (na periferiji grada) i razoružalo jednu domobransku satniju.²⁵¹ Nemo ne ustaše iz poglavnikove Tjelesne bojne, koja se tada nalazila u Banjaluci odmah sutradan — 6. februara 1942. iskalile su svoj bespokoljom naroda u selima Drakuli i, Sargovac i Motike.²⁵² Desetog februara usledila je likvidacija domobransko-žandarmerijske posade u Krupi na Vrbasu. Oko 50 domobrana je poginulo i ranjeno, dok ih se oko 80 predalo partizanima.²⁵³ Sedamnaestog februara je likvidirana domobransko-žandarska posada u Han-Kolima. Prilikom napada pružan je nešto slabiji otpor i poginula su samo 3 žandara, dok je oko 120 domobrana zarobljeno.²⁵⁴ Prvih dana marta oslobo en je i Bronzani Majdan.²⁵⁵ Krajem februara Banjaluka je bila opkoljena sa svih strana partizanskim snagama. Van grada ustaše su držale još samo Kotor-Varoš i nekoliko mesta severno od Banjaluke na relaciji Banjaluka—Bos. Gradiška.

Sli nu vojnu aktivnost razvili su 1. i 2. bataljon na pravcu oko Jajca, Mrkonji a, Donjeg Vakufa i Kupresa. Uo i Nove 1942. god. snage ova dva bataljona izvršile su uspešan napad na isturenu odbranu Mrkonji a i Jajca. Ustaše i domobrani su imali gubitke od oko 110 vojnika, od ega je oko 60 poginulo i ranjeno, a ostali su zarobljeni. Partizani su izme u ostalog zaplenili 2 teška i 4 laka mitraljeza i oko 80 pušaka. Iste no i delovi ovih bataljona i deo snaga iz livanjskog i kupreskog sreza napali su na

²⁵⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 441—455, Izveštaj Banjalu kog zdruga za januar 1942; Arhiv MBK mf 11-168. i 162, Izveštaj Mindoma od 26 i 31. I 1942.

²⁵¹ Zb. NOR, IV/3, str. 422 i 520.

²⁵² Arhiv BK Banja Luka Komisija za ratne zlo ine Okružnog NOO Banja Luka 1944/45, dok. 111/45 — Spiskovi poubijanih.

²⁵³ Zb. NOR, IV/3, str. 520.

²⁵⁴ Isto, str. 515; Arhiv VII, k-153a, 53/7-1 i 54/7-1, Izveštaj MUP-a NDH od 22. VII 1942.

²⁵⁵ Arhiv VII, k-54, 8/1-3, 4, Izveštaj Banjalu kog zdruga za mart.

ustaško uporište Kupres.²⁵⁵ U toku januara ove snage su neprestano uznemirivale ustaše u Jajcu, Mrkonji u i Kupresu. Po etkom februara ustaše su dovukle nova pojačanja u Jajce i posle nekoliko probnih upada u sela oko grada uputile ja u kolonu sa 60 tovara hrane prema opkoljenom Mrkonji -Gradu. Nedaleko od Maglajdola ovu kolonu je napao Simo Šolaja svojim bataljonom i potpuno je uništio. Ustaše i domobrani izgubili su oko 273 vojnika, od ega poginulih 172, a ranjenih i zarobljenih oko 100. Zaplenjeno je sve naoružanje pratnje i 60 tovara hrane, koji su bili namenjeni opkoljenoj posadi u Mrkonji -Gradu.²⁵⁷

Posle ove borbe u toku februara pokušavale su ja e snage ustaškog pukovnika Šimi a da se probiju od Jajca prema Mrkonji u, ali su ih partizani vra ali i nanosili im velike gubitke u ljudstvu i materijalu.²⁵⁸

Tre e bataljon („Petar Ko i), pod' nazivom vojno-etni ki "nije više operisao u sastavu snaga 3. odreda. Njegovo i eš e u opsadi Mrkonji a bilo je rezultat pritiska boraca da u estvuju u borbama zajedno sa snagama Sime Šolaje a i straha da 2. bataljon ne oslobodi Mrkonji i tako istisne Uroša Drenovi a sa svog sektora.

etvrti bataljon („Soko") mnogo je zaostajao po vojnoj aktivnosti iza 1, 2. i 5. bataljona u toku januara i februara. U odnosu na Italijane on je pod uticajem Drenovi a bio potpuno pasivan, dok je na posade domobrana i ustaša izvodio povremene akcije.²⁵⁹

Šesti bataljon usmerio je svoje operacije prema Prnjavoru, Tesli u, brodskoj pruzi i Travniku. U toku januara nekoliko puta su izvo ene šire i uspešne akcije na ovim sektorima.²⁶⁰ U februaru usled sve ve eg rovarenja etnika vojna aktivnost ovog bataljona po inje da slabi.

²⁵⁰ Arhiv VII, k-144, 6/2-2, k-70, 8/2-4, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 12. i 29. I 1942; Zb. NOR, IV/3, str. 31.

²⁵⁷ Zb. NOR, IV/3, str. 265; Arhiv VII, k-70, 4/13-2, Izveštaj 3. oruž. puk. od 31. I 1942; Zb. NOR, IV/3, str. 287.

²⁶⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 265; Arhiv VII, k-7, 20/1-3, Izveštaj Mindoma od 21. II 1942.

²⁵⁸ Arhiv VII, k-153a, 13/7-1, Izveštaj MUP-a NDH od 13. I 1942; Arhiv VII, k-70, 8/2-5, Izveštaj 3. oruž. pukov od 12. I 1942; Arhiv SK BiH III/2 str. 47—56, Izveštaj OK Jajce od I 1942.

²⁸⁰ Arhiv VII, k-153a, 3/8-1 i 5/7-1, Izveštaj MUP-a od 5. I i 4. III 1942; Arhiv VII, k-70, 8/2-4 i 6/2-2, Izveštaj 3. oruž. pukov.

Na terenu Glamoča, gde je po prodoru Italijana u oktobru bili zamrzla svaka vojna i politička aktivnost, u decembru ponovo počinje rad. Uz pomoć partijske organizacije počinje obnavljanje nekih jedinica i u selima se oživljava pozadinski rad. Krajem decembra ovaj sektor je pripao 3. KNOP odred. Domaći i partijski kadrovi, uz pomoć komunističke terena Janja i Pljeve, kao i sa terena 5. KNOP odreda, u januaru organizuju partizanske jedinice i formiraju novi bataljon „Budućnost“, koji ulazi u sastav 3. odreda. Ali rođenost etnika i ostale slabosti u ovom bataljonu bile su tolike da on nije imao snaga za jačanje vojne ke poduhvate. Sve do konca februara svih sedam jedinica ovog bataljona odnose se pasivno prema Italijanima i izvode manje akcije samo protiv ustaša.²⁶¹

Po etkom 1942. god. štab 3. odreda pokušao je da pokrene ustanak na sektoru između u Donjeg Vakufa, Travnika i Jajca — u Podugarju i Zijamet, gde ranije, zbog veoma teških uslova, nije došlo do ustanka. U prvoj polovini januara na sektor Zijameta stigla je jedna grupa boraca 1. bataljona i pozvala narod na ustanak. Poziv je naišao na velik odjek u većem broju srpskih sela i znatan broj sposobnih seljaka pridružio se ovoj grupi. Polovinom januara izvedeno je nekoliko manjih, uspešnih akcija u Pugarju, 20. januara veliki župan Plive i Rame konstatuje u svom redovnom izveštaju da se od početka januara osećala sve jača aktivnost ustanika na desnoj obali Vrbasa između u Janja, Vakufa i Travnika.²⁶¹ Na ovom terenu u januaru i februaru pokušalo se da se formira novi bataljon 3. odreda, ali usled pojave etništva i nesposobnosti rukovodstva, kao i loše saradnje sa komunistima u Travniku i koordinacije sa snagama na levoj obali Vrbasa, ovaj poduhvat nije uspeo.²⁶³

Polovinom februara 1942. god. po obimu vojnih akcija i širini oslobođene teritorije 3. odred je dostigao kulminaciju u svom razvitku. Stanje kod ustaša, koji su

od 29. I i 14. I 1942. Arhiv SK BiH III/2, str. 47—56, Izveštaj OK KPJ Jajce od 20. II 1942. god.

²⁶¹ Arhiv VII, k-153a, 52/7-1, Izveštaj MUP-a NDH od 21. II 1942.

²⁸² Arhiv VII, k-70, 31/2-1, Izveštaj velikog župana Plive i Rame od 20. I 1942.

²⁶³ Mesud Hoti, n.d., knj. 2, str. 598—608

pod svojom kontrolom držali još samo nekoliko sreskih centara, bilo je teško u svakom pogledu.²⁶⁴ Na itavom ovom sektoru uz teške napore funkcionisala je samo jedna komunikacija na liniji Banjaluka—Gradiška. Po etkom marta MUP NDH prenosi izveštaj iz Banjaluke, u kome se iznosi bezizlaznost iz teške situacije u gradu: .... „Svi kotarevi velike župe Sana i Luka odse eni su od Banje Luke, usled etni ko-komunisti kog delovanja. Sa njima ne postoji ni prometna ni brzoglasna veza. Vlakovi idu samo do Ivanjske i to vojni ki. U pravcu prema Jajcu državni put je onesposobljen za promet i zauzet od pobunjenika tako, da se tim putem ne može od Banje Luke nijedan kilometar putovati. Isto tako put prema Kotoriš u su zauzeli pobunjenici i to od sela Vrbanje, koje je udaljeno 6 km od Banje Luke. Jedini put kojim se još promet odvija je put prema Bos. Gradišci no isti je tako er ugrožen od pobunjenika" . . . ,²⁶⁵

Po broju boraca i naoružanju odred je u ovo vreme bio ve i od 1. i 2. KNOP odreda zajedno. U sedam bataljona (oko 30 eta) bilo je okupljeno oko 3.800 dobro naoružanih boraca, koliko su aproksimativno imali zajedno 1. i 2. KNOP odred.²⁶⁶

No, i pored ovakvih uspeha, odred je u celini od kraja decembra, pa do kraja februara, zbog slabog političkog rada u pozadini, zapadao u sve ve u krizu. Nedovoljna organizacija političkog rada ose ala se u svim forumima, od štaba odreda do pojedinih vodova i sela u pozadini. Štab odreda delovao je nekompaktno i esto nejedinstveno.²⁶⁷ Neslaganje u štabu odreda dovodilo je esto do nejedinstvenog stava o važnim pitanjima i uslovljavalo polovi na rešenja. Na primer, u zauzimanju stava prema Savku Ponjevi u, koji je od ustanka ometao sprovo enje linije NOP-a na ovom sektoru, komunisti i aktivisti pokreta podelili su se u dve grupe; jednu su sa injavali uglavnom komunisti u bataljonu, koji su zahtevali da se Ponjevi

²⁶¹ Arhiv VII, k-70, 8/2-6, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 12. I 1942; ²⁶⁵ Arhiv VII, k-152, 9/7-1, Izveštaj MUP-a NDH od 9. I 1942. ²⁶⁵ Arhiv VII, k-153-a, 13/8-1, Izveštaj MUP-a NDH od 14. III 1942.

²⁶⁰ Prora un na osnovu se anja u esnika i Izveštaja Operativnog štaba NOP-a za Bos. krajinu od 5. III 1942.

²⁰⁷ Citirani zapisnik Skendervakufske konferencije, str. 22 i 23.

odstrani iz jedinice; drugu je predstavljao štab odreda a bio je za ponovni pokušaj saradnje sa Ponjevi em. Preovladao je stav druge grupe i Ponjevi ne samo da nije kažnjen nego je postavljen za zamenika komandira jedne ete,²⁶⁸ gde je nastavio sa harangiranjem do potpune izdaje i prelaska u etnike polovinom 1942. god.²⁶⁹

U ovakvim uslovima dolazi do sve ja eg etni kog uticaja u jedinicama i pozadini. U razdoblju decembar—januar—februar došla su na teren 3. odreda iz Srbije i iz isto ne Bosne nekoliko desetina Dražinih i Dangi evih etnika, koji u dosta povoljnim uslovima stvaraju svoje uporište u znatnom delu jedinica 5. i 6. bataljona. Ovi ve inom vrlo sposobni i vojni ki i politi ki etni ki agenti naišli su na veoma pogodan teren za svoj rad. Ideologija dela boraca seljaka, na koje je pre ustanka i po njegovom podizanju vršen vrlo mali ili nikakav napredni politi ki uticaj, bila je bliska ideologiji etnika — braniti sela od ustaša, u povoljnim prilikama i radi osvete ustašama napadati na muslimanska i hrvatska sela, naga ati se sa okupatorom i ostalim kvislinzima i ekati, a kada saveznici pobeđe fašisti ke sile, ustati i obezbediti dalju vlast monarhije itd.

Na sektoru Janja i Pljeve uspelo se nešto više u pokretanju politi kog rada u etama. U 1. bataljonu radilo je u februaru 5 partijskih elija, a u 2. ubrajaju i tu i eliju Livanjske ete, dve elije sa ukupno 49 lanova KPJ. U isto vreme po elo je raditi nekoliko partijskih grupa u pozadini.²⁷⁰ Jedna od otežavaju ih okolnosti bila je neravnomerna raspodela postoje ih kadrova po bataljonima i etama. Na primer, dok su u 1. bataljonu sve ete imale partijske elije, u 2. bataljonu krajem februara 7 eta nemaju svojih elija. Odsustvo partijske organizacije i politi ke aktivnosti u ovim etama iskoristio je Drenovi i u istima organizovao etni ke grupe. Do kraja februara 2. eta 2. bataljona je bila najja e izložena uticaju Drenovi evih agenata i u njoj je preovla ivala etni ka ori-

²⁶⁸ Isto, str. 8.

²⁸⁸ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 15/210—217, Se anje u esnika sa terena Jajca.

²⁷⁸ Arhiv SK BiH III/2, str. 47—56, Izveštaj Okružnog komiteta KPJ od februara 1942.

jentacija, dok se u ostalim etama ovog bataljona 30—50% boraca smatra etnicima.²⁷¹ Znatno broj ovih boraca nosio je na kapama kokarde. Pošto su ove ete bile sastavljene od idejno neformalnog seljaštva, bez uticaja političkih i njihovih etničkih agitatora, u pogledu su međusobni odnosi između etničkih i partizanskih opredeljenih boraca bili snošljivi, a isto i korektni. Svi etnički orijentisani borci iz ova oba bataljona bili su protiv saradnje sa muslimanima i Hrvatima. U većem broju akcija koje su vršene na ustaške posade u muslimanskim selima pojedinci su samovoljno progonili i pljačkali muslimanski živalj, a na nekoliko mesta je bilo i ubijanja, čak i žena.²⁷² Po etkom februara etnici iz 2. bataljona ubili su 45 domobrana koji su bili zarobljeni za vreme borbe oko Jajca 1. i 2. januara 1942. i za koje je već ranije bilo utvrđeno da su potpuno nedužni. Pokušaj komesara odreda da spreči ubijanje ovih ljudi doživeo je potpun neuspeh, jer su etnici imali jak oslonac u članu štaba 2. bataljona — Mitru Trivun i u, ranije žandar i pripadniku etničke organizacije, i Savku Ponjeviću, koji je u ovo vreme bio zamenik komandira jedne ete u 1. bataljonu.²⁷³ Najveći broj boraca 2. bataljona nije odobravao Drenovićevu saradnju sa Italijanima i ustašama, ali je u isto vreme bio protiv razoružavanja Drenovića. Pokušaj štaba odreda da od Drenovića odvoji 4 ete bataljona „Petar Kočić”, u kojima je bio znatan deo boraca — pristalica NOP-a, propao je uglavnom zato što štab odreda nije imao punu podršku od jedinica 2. bataljona. Odlazak delegata 2. bataljona na Skendervakufsku konferenciju izazvao je otvorenu reakciju etnički orijentisanih komandira koji su nasluđivali presudnu ulogu ove konferencije u zauzimanju stava prema etnicima.²⁷⁴

Potpuno odsustvo političkog rada u 3. bataljonu („Soko”) i pojačana aktivnost italijanskih agenata i Drenovićevih etnika uvelo su je u krizu u redovima ove jedinice krajem februara 1942.

²⁷¹ Citirani zapisnik Skendervakufske konferencije, str. 13 i 14.

²⁷² Isto, str. 15.

²⁷³ Makso Daki, n.d., str. 605—607; citirani zapisnik Skendervakufske konferencije, str. 8.

²⁷⁴ Arhiv IRP Sarajevo, br. 139—7652, Izveštaj štaba III KNOP odreda od početka marta 1942.

Najja i etni ki centar na terenu 5. bataljona bio je u Javoranima i okolnim selima u podnožju Tisovca. Organizator etni kog pokreta u ovom kraju bio je lan etni ke organizacije od pre rata Lazo Tešanovi .²⁷⁵ Koriste i se autoritetom koji je u rodnom selu uživao kao "narodni u itelj", od 4. decembra organizuje pod srpskim zastavama povorke seljaka i poziva sav srpski narod od 16 do 50 godina na ustanak u etni ke jedinice. Služe i se parolama 0 srpskoj ratni koj slavi i tradicijama, on uspeva da pokrene narod iz niza sela oko Tisovca: Vagana, Javorana, Zaselja, Radi a, Cukovca, Stola, Zivinica itd. i da odvajanjem jednog broja boraca iz eta 5. bataljona formira vojno etni ki odred na Tisovcu u ja ini od oko 100 vojnika.²⁷⁸

U isto vreme i na drugoj strani Vrbasa u predelu banjalu ke Manja e izme u Vrbasa i Sitnice po inje da se formira etni ka grupa oko italijanskog agenta Vukašina Mar eti a, koga su doveli Italijani sa zadatkom da deluje protiv NOP-a u neposrednoj blizini Banjaluke. U svrhu objedinjenja ustanika u borbi protiv okupatora 1 ustaša štab 5. bataljona pokušao je da o uva jedinstvo i da održi svoje snage na okupu i u tu svrhu poduzimao je niz konkretnih mera. Tako je na inicijativu štaba 5. bataljona bio ugovoren sastanak predstavnika etni kih grupa i štaba bataljona, ali je isti onemogu ila grupa etnika oko Laze Tešanovi a i svojim ispadima protiv komunista još više zaoštrila stanje na terenu bataljona. Za sukobe na terenu bataljona doznale su ustaše i o njima javljaju u svome izveštaju od 29. I 1942. godine: „14. prosinca održali su etnici i komunisti zajedni ku sednicu u selu Javorani, kotar Kotoriš e, u narodnoj školi... Na toj sednici došlo je do sva e, a kasnije i do tu e izme u etnika i komunista. Ovom prilikom etnici su vikali „Dolje komunizam, dolje izdajica Staljin, živio kralj Petar .. „²⁷⁷ Posle ovog ispada etnika štab 5. bataljona nije odustao od nastojanja da o uva bataljon i nastavlja kontakte sa pojedincima iz redova etni kih grupa na terenu bataljona.

²⁷⁵ Arhiv SK BiH, III/2, str. 48.

²⁷⁶ Zb. NOR, IV/3, str. 279; Arhiv MBK Banja Luka, se anje u esnika

²⁷⁷ Arhiv VII, k-144, 6/2-6 i k-70, 24/2-4.

Posle nešto pažljivije pripreme u Javoranima je 21. decembra održan drugi sastanak predstavnika partizana i etnika, na kome je postignut pismeni sporazum. Zajednički rezolucija upućena narodu i borcima sa ovog skupa je de fakto priznavala postojanje vojno etničkog odreda na sektoru Tisovca i unekoliko regulisala međusobne odnose između etnika i partizana:

„U cilju što uspešnije borbe protiv zajedničkog neprijatelja našeg naroda, nemačkog i italijanskog okupatora i njihovih domaćih sluga, Pavelića, Nedića i ostalih, partizanski i vojno-etnički odredi saradivaće na vojnom, političkom, ekonomskom i kulturnom polju, donoseći i zajedničke odluke po svim pitanjima.

2. Jedinice partizanskih i vojno etničkih odreda ostaju vrste na liniji narodnooslobodilačke borbe i obavezuju se pružati jedni drugima pomoć u slučaju potrebe...

4. Sadašnji aktivni borci u partizanskim i vojno-etničkim jedinicama imaju se takođe slobodno opredeliti u kojem odredu žele da se bore, s tim, da posle slobodnog opredeljenja prestaje, takođe, svako prelaženje iz odreda u odred.

5. Partizanske i vojno etničke jedinice ne sme voditi pregovore ni sa jednim od stranih okupatora, a ni njihovih domaćih sluga koje se nalaze u našoj zemlji...

8. Komandanti štabova obično vode sve jedinice, kako partizanske tako i vojno etničke i pomoćno slobodno opredeljenje boraca".²⁷⁸

Rezoluciju su potpisali članovi štaba 5. bataljona Drago Mažar, Niko Jurin i i Milan Branković, a ispred etnika Lazo Tešanović, Milan i Mladen.²⁷⁹

Tekst rezolucije svedoči o privremenom ustupku partizana etnicima, što je bio rezultat vrste odluke štaba bataljona da se snage oko Banjaluke održe na okupu u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Takođe, i 4. i 5. vojno etnički odred dobio je široko ovlašćenje da izvrši razliku između svojih pristalica iz svih jedinica bataljona, koje su se tada u celini smatrale partizanskim. S obzirom na sastav etata u kojima je bilo oko 95% Srba seljaka, na političku izgrađenost boraca i uopšte na odnose u etnima, ove odredbe išle su na štetu partizana i radi toga je štab bataljona odugovlačio njihovo ispunjenje.

etničke vojske, služeći se srpskom tradicijom — gušlama, junačkim pesmama, pri čemu iz istorije Srba, uz

²⁷⁸ Arhiv VII, k-1701, 17-1/3-0.

²⁷⁹ Prezimeni ove dvojice nisam uspeo utvrditi.

vešto taktiziranje prema partizanima,²⁸⁰ uspele su u toku januara i februara pridobiti za sebe znatan deo boraca seljaka iz bataljona i formirati još nekoliko etni kih uporišta, kao npr. na Osma i, na terenu Manja e, u Ratkovu i Sokolovu itd.²⁸¹

Nastojanje komunista da se poja anim politi kim radom u etama suzbije ja anje etni kog uticaja nije u po etku dalo naro ite rezultate. Nedostatak doma ih partijskih kadrova i aktivista Partije iz sela (što je bila posledica nedovoljnog politi kog rada u ranijem razdoblju) uve tovalo je neravnopravan položaj partizana u odnosu na etnike. etni ki rukovodioci bili su uglavnom doma i ljudi — trgovci, oficiri, seoska inteligencija — sa velikim ugledom kod svojih zemljaka, dok je partizansko rukovodstvo bilo uglavnom iz Banjaluke i u ve ini sastavljeno od radnika i intelektualaca i to muslimana i Hrvata komunista, koji uglavnom zbog svoga socijalnog porekla nisu uvek mogli da shvate psihologiju zaostalog srpskog seljaka.²⁸² Uza sve ovo partijska organizacija je bila sve neodlu nija u suprotstavljanju etni kim akcijama i svojim kolebanjem indirektno je pomogla ja anje etni kih elemenata: „Ljudstvo u manja kom bataljonu je nepouzđano, jer se nije imalo kuraži da se otvoreno postavi pitanje sukoba izme u partizana i etnika, odnosno da se pro iste ete, ve se trpjelo svakojako sme e u etama i nije se imalo hrabrosti i snage da se o iste ete.“²⁸³

Zapostavljenost terena 6. bataljona od strane štaba odreda i Okružnog komiteta u vreme vojni kog narastanja eta ovog bataljona, u razdoblju decembar—februar, omogu ila je ja u infiltraciju etnika ove jedinice. Do po etka februara iz isto ne Bosne i Srbije došlo je nekoliko dese-

²⁸⁰ Da bi pridobili narod koji je gajio velike simpatije prema Rusiji, etnici su se po eli predstavljati kao simpatizeri SSSR-a. — Citirani zapisnik Skendervakufske konferencije, str. 10.

²⁸¹ Arhiv MBK Banja Luka, Se anje u esnika.

²⁸² Iako tendenciozno i neta no, interesantno je objašnjenje Glavnog štaba etni kih odreda za Bosnu od 2. VIII 1942. o uzrocima sukoba etnika i partizana, u kome se kaže „da pojedinci koji su komandovali partizanskim odredima nisu dovoljno vodili ra una o raspoloženjima i psihologiji srpskog selja kog naroda. — Arhiv VII, PH-V-9³⁰

²⁸³ Zb. NOR, IV/3, str. 280.

tina etnika, koji su, zahvaljuju i povoljnim uslovima, uspeli onesposobiti za borbu znatan broj eta 6. bataljona. Iz Ce avske i Blatni ke ete, koje su se našle na udaru etni kih agenata, potpuno je potisnut uticaj partizana ve u toku januara i one su se proglasile etni kim.²⁸⁴

Ja anjem etni kog pokreta u centralnoj Bosni i pod uticajem etnika iz Drenovi evog vojno etni kog odreda i etni ke grupe popa Mom ila uji a²⁸⁵ došlo je u januaru i februaru do etni ke akcije i u Glamo kom bataljonu. Ovom je doprinosilo loše stanje u štabu Glamo kog bataljona.

Po formiranju 7. bataljona za njegovog komandanta upu ena su dvojica ljudi iz štaba 3. odreda zbog ega je došlo do nesuglasica.²⁸⁶ Na položaj politi kog komesara došao je ustaški agent Hans Lakšmit, koji potajno radi na razbijanju pokreta u ovom kraju.²⁸⁷ Koriste i se slabostima u štabu bataljona, etnici pod rukovodstvom Krsta Radoje, Vojina Babi a i Mile Stevanovi a, uz aktivnu pomo Drenovi a i Vasi a, organizuju na konferenciji vojske i naroda u Rorama 25. januara pu i bataljon proglašavaju etni kim, pod nazivom bataljon „Goluba Babi a”.²⁸⁸ Ovoj konferenciji prisustvovalo je i nekoliko kolebljivih lanova Partije, me u kojima i komandant Dušan Jovi , koji je pristao da u e u novi etni ki štab. Usledila je blagovremena intervencija zamenika politi kog komesara 3. odreda Nemanje Vlatkovi a i posle niza politi kih sastanaka i dogovora zakazana je za 1. februar nova konferencija, na kojoj je trebalo poništiti odluke etni kog pu a u Rorama. Za ove pripreme su doznali etnici, pored etni kih prvaka sa terena Glamo a, u pomo pozvali i najuglednije etni ke komandante sa susednih terena — Uroša Drenovi a, Lazu Tomi a i druge. Zahvaljuju i dobrim pripremama komunista, sastanak je potpuno uspeo, anulirani su

²⁸⁴ Zb. NOR, IV/3, str. 277.

²⁸⁵ Arhiv VII, BiH-V-9940, Dopis voj. et. odreda Ko i od 24. III 1942.

²⁸⁰ Citirani zapisnik sa Skendervakufske konferencije, str. 7 i 14.

²⁸⁷ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 15/210, 216 i 205, Se anje u esnika.

²⁸⁸ Isto, str. 8 i 9; citirani zapisnik Skendervakufske konferencije str. 16.

zaključci konferencije u Rorama, obnovljen je 7. bataljon 3. odreda „Budu nost“, donesen je niz korisnih zaključaka i izabran novi štab bataljona.²⁸⁹ Još za vreme trajanja konferencije grupa etnika sa Drenovi em pobegla je sa glamo kog terena.

Ovom konferencijom bataljon je uglavnom bio istrgnut ispod etni kog uticaja, ali se i dalje u pojedinim etnima ose alo delovanje etnika, što je ometalo vojni ku i politiku konsolidaciju NOP-a u ovome kraju.

Neokrivano brza infiltracija etnika u ve ini jedinica na ovom sektoru ponukala je Okružni komitet i štab 3. odreda da u februaru pristupe merama za sreivanje stanja na ovom terenu. Šestog februara održana je konferencija rukovodilaca 1, 2. i 4. bataljona, na kojoj se raspravljalo uglavnom o odnosu prema etnicima. Za vreme diskusije o zauzimanju stava prema Urošu Drenovi u uo ilo se izvesno pogoršanje stanja u odnosu na Gerzovsku konferenciju. Posle duge diskusije a naro ito na insistiranje Sime Solaje i brojnije grupe prisutnih donesen je zaključak da se još jednom pokuša sa organizovanjem zajedni kog napada na blokirani Mrkonji i da se pridobije Uroš Drenovi za saradnju i borbu protiv Italijana.

Na ovom sastanku je odlučeno da se od snaga 1, 2, 4. i 7. bataljona formira novi — 3. KNOP odred (srezovi Jajce, Klju , Glamo i delovi livanjskog sreza), a u štab odreda su određeni — za komandanta Rade Marijanac, za zamenika komandanta — Simo Solaja, i za politiku kog komesara — Nemanja Vlatkovi .

Raniji Okružni komitet za 3. odred ostao je na sektoru novog Okružnog komiteta, koji se poklapao sa terenom odreda, sa istim sekretarom (Kasimom Hadži em). Novi 3. odred sa etiri bataljona („Pelagic“, „Iskra“, „Soko“ i „Budu nost“) imao je oko 2.000 boraca svrstanih u 20 eta. Na konferenciji ostalih bataljona nešto docnije formiran je 4. KNOP odred.

Izme u 20. i 25. februara u duhu zaključaka Agi ke konferencije izvršene su pripreme za likvidaciju ustaško-italijanskog garnizona u Mrkonji u, ime se nameravalo onemogu iti vezu neprijatelja sa Drenovi em. Drenovi je

²⁸⁹ Arhiv MBK Banja Luka, 10, 15/205—218, Se anje u esnika.

sasvim realno uoio da su suprotnosti između njega i partizana nepremostive i energično se odupreo saradnji sa partizanima. Dobijanje vesti preko etničkih kurira iz Srbije i isto ne Bosne i detaljnije upoznavanje sa sukobom etnička Draže Mihailovića i ostalih etničkih skupina sa partizanima požurivali su njegovu oružanu akciju protiv partizana. Pošto nije mogao pokrenuti borbe svog bataljona protiv Solajinih partizanskih eta, odlučio se da uz pomoć okupatora zada udarac partizanima prilikom planiranog napada na Mrkonjić-Grad. Zato je lažno pristao da učestvovati u ovom napadu i putem tajnih kanala upoznao Italijane i ustaše sa pripremama i otkrio pravce kretanja partizanskih jedinica prema gradu.²⁹⁰ U vreme napada na Mrkonjić 25. februara, kada su ostale jedinice stigle do jurišnih položaja i otpočele sa žestokim borbama u gradu, on je omogućio italijanskoj vojsci da izađe na položaje sa kojih je trebalo njegove etete napadaju i da udare na bataljon Sime Solajevića. Da ne bi izazvao revolt svojih boraca, odmah posle izvršene izdaje optužio je Šolaju, pa se povukao duboko u pozadinu i otpočeo sa pripremama za oružanu borbu protiv partizana.²⁹¹

S obzirom na političko stanje i opštu situaciju u ovom delu Krajine, snage 3. odreda nisu bile ni politički ni vojnički spremne da se samostalno suprotstave etnici koj opasnosti na ovom sektoru, već su to morale učiniti u narednom periodu partizanske snage sa terena 1, 2. i 5. KNOP odreda.

Razbijanje jedinica 4. KNOP odreda

Po etkom februara 1942. na oslobojenoj teritoriji oko Borija održan je²⁹² sastanak rukovodnog kadra 5. i 6. bataljona 3. odreda, na kome je izvršena reorganizacija bataljona i formiranje 4. KNOP odreda. U štab 4. odreda ušli

²⁸⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 489; Arhiv VII, k-70, 39/4-8 i 39/4-13, Izveštaj V2 Pliva i Rama od 21. III 1942; Nemanja Vlatković — članak u Glasu, br. 3, od 27. VII 1945.

²⁶¹ Zb. NOR, IV/3, str. 240—242, 265 i 267; Krajiški partizan br. 2 od aprila 1942.

²⁸² Datum i mesto održavanja nisam mogao utvrditi.

su: Danko Mitrov — za komandanta, Ratko Bro eta — za zamenika komandanta i Rade Li ina kao politi ki komesar.

Raniji 5. bataljon („Borac“) podeljen je na dva dela, snage na levoj strani Vrbasa — Manja a inile su 1. bataljon, a jedinice izme u Vrbasa i Vrbanje 2. bataljon 4. odreda. Komandant 1. bataljona bio je Milan Brankovi , a komesar Muhamed Kazaz, komandant 2. bataljona Drago Mažar, a komesar Niko Jurin i .²⁹³

Raniji 6. bataljon podeljen je tako e na dva dela: jedinice s terena prnjavorskog i dela banjalu kog sreza inile su 3. bataljon, a snage sa sektora tesli kog sreza i delova kotorvaroškog, tešanjskog i travni kog 4. bataljon. Štab 3. bataljona sa injavali su: Novak Pivaševi — komandant, Stevo Samardžija — zamenik komandanta, Adem Hercegovac — politi ki komesar i Duško Brkovi — zamenik politi kog komesara. Komandant 4. bataljona bio je Duško Koš ica, a politi ki komesar Zivojin Preradovi .²⁹⁴ Reorganizacija ranijih bataljona i formiranje novih vršeni su celog februara.²⁹⁵

Krajem februara odred je imao u 4 bataljona i 12 eta preko 2.000 dobro naoružanih boraca i brojno je bio najja i odred u Krajini.²⁹⁶ U politi kom pogledu odred je bio najslabiji od svih krajiških odreda. Ovu slabost su uo ili rukovodioci 4. odreda²⁹⁷ i Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, ali izgleda ni sa jedne strane nije u celini uo ena stvarna opasnost koja je zapretila NOP-u iz ovakvog stanja. Iako je stanje na terenu novoformiranog odreda zahtevalo hitnu i poja anu politi ku aktivnost, kao i neodložno formiranje politi kog ograna koji e tu aktivnost u pozadini organizovati, Okružni komitet za sektor 4. odreda formiran je oko mesec dana posle formiranja štaba odreda, odnosno 21. marta 1942.²⁹⁸ Okružni komitet KPJ za centralnu Bosnu (Rajko Bosni sekretar i lanovi Milan

²⁹³ Adem Hercegovac, n. lanak, knj. 4, str. 399; Arhiv IEP Sarajevo, 124—330.

²⁹¹ Isto; Arhiv MBK Banja Luka, 10 16/223, Se anje u esnika.

²⁹⁵ Sve do kraja februara u dokumentu spominje se V bataljon „Borac“.

²⁹⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 282.

²⁹⁷ Citirani zapisnik Skendervakufske konferencije, str. 11.

²⁹⁸ Arhiv VII, k-1966, f. 22, br. 4, Izveštaj Okružnog komiteta Prnjavor od 29. V 1942.

Radman i Popovi Mladen) po eo je delovati u otežanim uslovima, u situaciji u kojoj se politički radom nije moglo mnogo uiniti, kada je vojni kabineta ina partizanskih i etničkih jedinica odlučivalo se održati na terenu.²⁹⁹

Već u toku februara na inicijativu prikrivenih etničkih agenata počinju se pojedine jedinice 4. bataljona proglašavati etničkim. Prvo se osamostalila Pribinica koja je pod komandom Sime Miladića, koja je postala stecište etničkih agenata, a zatim Blatinica i ostale.³⁰⁰ Odvajanje ovih jedinica i rovanjenja etničkih grupa u drugim mestima uvetovali su vojni kućni pasivizaciju 4. bataljona.

Treći (Prnjavorski) bataljon, koji je bio nešto politički zdraviji od ostalih bataljona 4. KNOP odreda, orijentisao se pretežno na vojničke aktivnosti prema ustaško-nemačkom garnizonu u Prnjavoru, posadi u Srpcu i drugim manjim mestima prema Savi. Na sektoru 1. i 2. bataljona etničke skupine Laze Tešanovića i Vukašina Marčića uz aktivnu asistenciju Drenovića i Vasića radile su uveliko na pripremama za istiskivanje snaga NOP-a sa ovog terena. Od početka februara etnici uvode novi oblik borbe protiv NOP-a, organizuju prepade na partizanske kurire, partizanske patrole i političke radnike. Polovinom februara kao prva žrtva od etnika pada komesar jedinice 2. bataljona, komunističar iz Banjaluke Jožo Nemeč.³⁰¹ Pod kraj februara etničke skupine na Cemernici, Manja i Tisovcu traže pogodan momenat da napadnu partizane i da ih uz pomoć ustaša potisnu iz ovih krajeva. Prilika za ovo pružila im se u vreme napada većeg dela snaga 4. odreda 19. februara na ustaško uporište Kotor-Varoš. O toku priprema za napad, koje su po naredbi komandanta odreda počinje 13. februara³⁰², etnici su potajno izveštavali ustaše u Kotor-Varošu³⁰³ i skrenuli im pažnju na pravce kojima nameravaju partizani nastupati. Za vreme napada oko 1.000 partizana na grad borbe je do ekala ubita na vatra iz dobro prikrivenih neprijateljskih otpornih tačaka i usloveli po-

²⁸⁹ Isto.

³⁰⁰ Citirani zapisnik Skendervakufske konferencije, str. 7.

³⁰¹ Zb. NOR, IV/3, str. 259.

³⁰² Arhiv VII, k-53, 8/1—9, Naredba komand. IV KNOP odreda od 13. II 1942. Arhiv BK mf III-365.

³⁰³ Krajiški partizan, br. 2 od aprila 1942; Adem Hercegovac, navedeni članak, str. 70. i 71.

metnju u redovima nekih partizanskih jedinica. Pokušaj nekih rukovodilaca da li nim primerom i u eš em na elu svojih jedinica likvidiraju najopasnije neprijateljske otporne ta ke nije uspeo. Najodvažnije grupe partizana prodrle su u grad, ali usled velikih gubitaka morale su biti povučene na linije oko grada. Na bojištu je ostalo nekoliko desetina poginulih partizana³⁰⁴, me u kojima i politiki komesar odreda Rade Li ina, zamenik komandanta Ratko Bro eta, komandant 4. bataljona Duško Koš ica i drugi.³⁰⁵ Još za vreme borbe neke etni ke skupine, koje je trebalo da u estvuju u napadu, po ele su otkazivati poslušnost i povla iti se u šume.

Posle ove neuspele akcije 4. odreda etnici poja avaju napore na razbijanju partizanskih jedinica na svim sektorima odreda. Krajem februara etni ki uticaj je preovladao u svim etama 4. i znatnom broju jedinica 1, 2. i 3. bataljona.³⁰⁶

Formiranje 5. KNOP odreda

Proces formiranja 5. odreda otpo eo je mnogo ranije nego što je izvršeno njegovo zvani no oformljenje, krajem februara 1942. Ve na vojnoj i partijskoj konferenciji 1. odreda, koje su održane u Podgrme u u drugoj polovini decembra 1941, uo ena je i istaknuta zapostavljenost i zpuštenost dela teritorije 1. odreda, koji se proteže na jug od planine Grme a i data inicijativa da se pokrene akcija za oživljavanje pokreta na ovom sektoru. Na osnovu date inicijative organizovana je 3. i 4. januara³⁰⁷ Okružna partijska konferencija za Drvar i okolinu u Krnjeuši, na kojoj je

³⁰⁴ Niz neprijateljskih izveštaja navodi da je poginulo 108 partizana i da ih je 8 zarobljeno. (Arhiv VII, k-144, 44/2—3, Izveštaj 3. oruž. pukov. od 28. II 1942; k-52, 10/1—1, Izveštaj Mindoma od 6. III 1942, itd.), dok se u itavom nizu se anja u esnika u borbama, navodi samo „nekoliko desetina poginulih partizana“.

³⁰⁶ Adem Hercegovac, n. ., str. 70 i 71.

³⁰⁰ Partizani su i dalje, posle etni ke izdaje kod Kotor-Va-roši 19. II 1942, pa do otvorenog napada na proletersku etu oko 8. III usmerili težište na stezanje obru a oko opkoljenih neprijateljskih garnizona. — Arhiv VII, k-78, 52/6—1).

³⁰⁷ Arhiv SK BiH III, str. 43 i 309; Ilija Materie, n. d., str. 100—117; Arhiv MP Biha , Se anje u esnika.

donesen zaključak da se otpočne sa pripremanjem za formiranje 5. odreda.

Na konferenciji, kojoj su pored komunista sa ovog terena i predstavnika štaba 1. odreda i Okružnog komiteta za Podgrme prisustvovali sekretar i član Oblasnog komiteta uro Pucar Stari i Osman Karabegovi, data je pregledna analiza stanja na terenu Drvara i okoline. Na znatnom delu ovog sektora, naročito u grahovskoj opštini, nije bilo partizanskih jedinica. U sastavu 3. (Bihaćko-petrova koga) bataljona, koji je formiran u drugoj polovini decembra, nalazilo se 6. eta, od kojih neke nesigurne i pod utplivom Italijanaša.³⁰⁸ Komunisti su bili raspoređeni po selima i delovali u pozadini protiv Italijanaša, dok je politički rad u jedinicama bio zapostavljen.³⁰⁹ Zahvaljujući jakoj revolucionarnoj tradiciji, postojanju znatnog broja šumskih radnika i političkoj aktivnosti u ustanku, etnički pokret nije uspeo da dublje prodre u mase u ovim krajevima.

Svega nekoliko desetina bivših boraca, okupljenih oko Mane Rokvića u Drvaru i Brane Bogunovića u Bos. Grahovu, moglo se svrstati u redove etništva, dok je sva ostala masa samo silom prilika i pod uticajem objektivnih poteškoća (glad³¹⁰, bosotinja, zima, manifestacija italijanske oružane moći i slično) privremeno prekinula borbu i postala pasivna. Većina boračkih sastava i u jedinicama koje su se smatrale za etnički nije bila za oružanu borbu sa partizanima. Čak i na konferenciji etničkog puka „Gavriilo Princip” na terenu Bosanskog Grahova, koja je održana u januaru pod pritiskom boraca, donesena je rezolucija u kojoj se izražava pomirljiv stav prema partizanima.³¹¹ Ovakva situacija pružala je dobre mogućnosti političkog delovanja Partije radi oživljavanja NOP-a, ali u isto vreme i pogodno tlo za širenje uticaja Drenovića, Vasića, i drugih.³¹²

Najveći broj ustaničkih grupa na sektoru oko Bos. Grahova i Drvara bio je u ovo vreme vojnički neaktivan.

³⁰⁸ Citirani zapisnik Skendervakufske konferencije.

³⁰⁹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 126—7628, Izveštaj Okružnog komiteta KPJ za drvarski okrug od 4. I do 12. II 1942.

³¹⁰ Prema prijedlogu naroda iz ovih krajeva u zimu 1941/42. ljudi su kao hranu koristili korenje.

³¹¹ Citirani zapisnik Skendervakufske konferencije.

³¹² Isto.

U toku decembra na južnom sektoru Drvara i okoline izvedene su samo dve akcije, oko Peulja, Grkovaca, Kazanaca i Crnog Luga, u kojima je zaplenjeno 29 vojnih pušaka i jedan puškomitraljez.³¹³

Pošto Okružni komitet za Podgrme zbog širine terena i mnoštva problema nije bio u stanju da se angažuje dovoljno u okolini Drvara, na pomenutoj konferenciji u Krnjeuši je formiran Okružni komitet za Drvar i okolinu, u koji su ušli za sekretara Rudi Kolak i članove: Ilija Došen i Nikola Kotle. Teritorija ovog Komiteta obuhvatala je srezove Bos. Petrovac, Bos. Grahovo i zapadni deo ključkog sreza.³¹⁴ Jedinice na sektoru celog okruga, objedinjene pod komandom Petrova kog bataljona, ostale su privremeno pod komandom štaba 1. KNOP odreda i dobile konkretne zadatke na planu oživljavanja pokreta na ovom terenu. Odmah po konferenciji izvršen je raspored kadra po pojedinim užim sektorima i određeni konkretni zadaci za sistematsko političko delovanje.³¹⁵ Posle konferencije, pod rukovodstvom Okružnog komiteta i štaba 3. bataljona, poela je široka akcija pokretanja masa u borbu. Članovi Partije i aktivisti po jedinicama i selima organizuju skupove na kojima se raskrinkavaju italijanaši i isti teren od etnika.³¹⁸ Značajnu ulogu u oživljavanju NOP-a na terenu Bihaća i Bos. Petrovca imala je poseta dr Mladena Stojanovića, koji posle vojno-političke konferencije u Podgrme u krajem januara prelazi na ovaj sektor i ostaje ovde na političkom radu do polovine februara.³¹⁷ Na narodnom zboru u Račevu, srez Bihać, prisustvovalo je i oko 500 boraca i omladine iz Like, pred kojima je uz Mladena Stojanovića govorio i proslavljeni junak iz Like Stojan Matić. U Lipi na zboru učestvuju nekoliko stotina ljudi, pretežno iz redova omladine. U Prkosima održana je smotra vodova iz Oraša kog Brda i Kulen-Vakufa, koji su zajednički organizovani.

³¹³ Zb. NOR, IV/3, str. 90.

³¹⁴ Arhiv MBK Banja Luka, Se anje u esnika.

³¹⁵ Ilija Došen, Borba za etno, etrdeset godina, knj. 6, str. 334—344.

³¹⁶ Jovo Pavić, Kružni marš partizana oko Bos. Petrovca, Ustanak, knj. 2, str. 544—549.

³¹⁷ Diskusija na Skendervakufskoj konferenciji; Arhiv MP Bihać, Se anja u esnika.

mili partizansku etu. Posle vojne smotre održan je narodni zbor na kome je grupa dece pod zastavama pevala partizanske pesme.

Na smotri Bjelajsko-vrto ke ete u Bjelaju dr Mladen Stojanovi je smenio pro etni ki nastrojenog komandira i izvršio zakletvu ete. Posle ovoga održan je omladinski zbor na kome prisustvuje oko 600 lica, pretežno ženske omladine. Na zboru u Risovcu oko 500 prisutnih javno je osudilo grupu italijanaša, pristaša etnika Mane Rokvi a.³¹⁸

Talas narodnih zborova širi se i na delove bosansko-grahovskog i glamo kog sreza. U toku januara održani su masovni zborovi u mnogim selima na ovom sektoru (u Sajkovi ima, Crnom Lugu, Malom Ti evu, Mr ama itd.).³¹⁹

Uporedo sa poja anom politički kom aktivnoš u po ele su najbolje ete Petrova kog bataljona vojni ku akciju, prvo protiv ostataka etnika, a zatim i protiv snaga NDH i Italijana. Posebnu ulogu u ovoj akciji odigrao je marš 1. i 5. petrova ke partizanske ete po selima Bos. Petrovca od 5. do 17. januara³²⁰, koji predvode Slavko Rodi , Ilija Došen i Nikola Karanovi .³²¹

Ova vojni ko-politi ka akcija najboljih snaga na sektoru drvarskog okruga dala je brzo dobre rezultate; ve polovinom januara na terenu Petrovca i Biha a deluje 6 prili no sre niš partizanskih eta, koje se nalaze u sastavu 8. bataljona³²² 1. KNOP odreda.

U vreme partizanskog marša preko sela petrova kog sreza poja ava se aktivnost partizanskih eta i vodova oko Biha a. Ve 11. januara deo 6. ete 3. bataljona napao je komoru domobranske vojske u Pritocima kod Biha a, kojom prilikom je zaplenio 6 pušaka, jedan mitraljez i znatne koli ine hrane. Ista eta napala je ponovo domobransku komoru izme u Golubi a i Rip a 15. januara i povratila je u Biha a nanevši joj gubitke od 2 mrtva i nekoliko ra-

³¹⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 180.

³¹⁹ Isto, str. 93.

³²⁰ Jovo Pavi , n. d., str. 544—548.

³²¹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 126—2678, Izveštaj Okružnog komiteta za Drvar od 12. II 1942; Vlado Baji , lanak asopis Putevi, br. 4, 1961; VIG br. 3 za 1951, str. 150; Zb. NOR, IV/3, str. 91.

³²² Boško Kecman, Omladinska grupa, „Crveni pupoljak" u ustanku, etrdeset godina, knj. 6, str. 353.

njenih.³²³ Dvanaestog januara partizanske snage vršile su prepad na predstraže Bihaća, na liniji Bijelog Brda.³²⁴

U toku 14. 16. i 17. januara garnizon iz Bihaća pokušava da raširi istu situaciju oko Ripa, u kome se nalazila blokirana domobranska posada, ali bez uspeha, izgubivši samo 17. januara oko 30 vojnika.³²⁵

U toku 19. januara ustaše su uspele da pod borbom izvuku svoje snage iz Ripa i partizani zauzimaju ovo važno uporište. No u 21/22. januara izvršen je prepad na Bihać pravcem Lohovo—Sokolac i porušena pruga na 5. kilometru prema Bihaću.³²⁶

Sve ove akcije protiv manjih delova ustaško-domobranskih snaga bile su samo uvod i priprema za borbu protiv Italijana. Prvi sukob sa italijanskom vojskom usledio je veče 23. januara, kada su Petrovača i Vakufska četa u Koluni zarobile 21 italijanskog vojnika sa 8 konja i svom ratnom opremom. Sutradan, 24. januara, iz Bos. Petrovca krenula je kolona od 300 Italijana i nekoliko etnika, na čelu sa Manom Rokvićem, s namerom da izvrši odmazdu nad partizanskim porodicama oko Kolunića. Ovu kolonu u Medenom Polju dočekale su partizanske snage pod neposrednim rukovodstvom Slavka Rodića, razbile je i naterale u panično bekstvo prema Bos. Petrovcu. Italijani su imali oko 80 mrtvih i ranjenih, među kojima je bio i komandant italijanske jedinice i 5 oficira. Pored ostalog, partizani su zaplenili oko 80 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 1 top i delove drugog topa.³²⁷

Akcija delova 3. bataljona na Italijane 23. i 24. januara 1942. pored vojnog, imala je i politički značaj ne samo za sektor Okružnog komiteta KPJ za Drvar i okolinu već i za širav teren 1. KNOP odreda. Bila je to prva akcija protiv Italijana na području 1. KNOP odreda posle dolaska

³²³ Zb. NOR, IV/3, str. 90, 435 i 436.

³²⁴ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-184, Izveštaj Mindoma od 12. I 1942; Zb. NOR, IV/3, str. 436.

³²⁵ Arhiv MBK Banja Luka, mf II/178, Izveštaj Mindoma od 18. I 1942.

³²⁶ Arhiv VII, k-70, 24/2—21, Izveštaj I dom. zbora za januar 1942.

³²⁷ Zb. NOR, IV/3, str. 91 i 92; VIG, br. 3, 1950, str. 150, Ustaničar, II, str. 544—549.

Italijana u ove krajeve i inila je prekretnicu u razvitku NOP-a i u itavom kraju. Oslobodila ka borba, koja je na ovom sektoru uglavnom vo ena protiv snaga NDH uz taktiziranje prema okupatoru, od ovog momenta po inje da prerasta u odlu nu bitku protiv svih — i kvislinga i okupatora.³²⁸

Odmah posle akcije na Italijane broj boraca je znatno porastao, što je uvelovala formiranje 7. omladinske ete.³²⁹

Do kraja januara zadaci Krnjeuške okružne konferencije na terenu petrova kog i delu biha kog sreza i severnom delu drvarske opštine bili su uspešno izvršeni. U sedam eta sa oko 500 boraca delovalo je oko 90 lanova Partije i 63 kandidata. Sve rukovode e dužnosti u jedinicama i pozadini nalazile su se u rukama lanova Partije. Rad u pozadini tako e je bio zadovoljavaju e organizovan. Najve i broj sela na terenu Petrovca i drvarske opštine nalazio se pod uticajem Partije. Po etkom februara na terenu Bos. Petrovca u pozadini radi 29 lanova i oko 15 kandidata KPJ, a na terenu drvarske opštine 28 lanova i oko 15 kandidata. Na terenu grahovske opštine i delu klju kog sreza, koji je potpadao pod Okružni komitet KPJ za Drvar, bilo je još uvek vrlo slabo stanje u pozadini. Po etkom februara na terenu Klju a deluju dva, a na terenu Bos. Grahova 14 lanova Partije.³³⁰

U februaru se nastavlja aktivnost na u vrš ivanju vojске i pozadine na sektoru Bos. Petrovca i Drvara i u isto vreme vrše se pripreme za formiranje eta na grahovskom sektoru. etni ke grupe sve izraziti je gube i ono malo pristalica u selima i po inju se ograni avati samo na gradove i najbližu okolinu, gde se održavaju uz pomo italijanske vojske.³³¹ Naslu uju i neminovnost izvla enja italijanske

³²⁸ U izveštaju Operativnog štaba za Bos. krajinu od 5. III 1942. isti e se zna aj ove akcije: „Ovo je prva zna ajna akcija protiv Italijana na terenu I odreda, poslije pada Drvara i ona e biti od velikog zna aja kako s vojni ke, tako i s politi ke strane”.

³²⁹ Iz diskusije politi kog komesara ete na Skendervakufskoj konferenciji.

³³⁰ Arhiv IRP Sarajevo, br. 126—7628, Izveštaj Okružnog komiteta za drvarski okrug od 12. II 1942.

³³¹ DAZ MOVT-UM f. 105, br. 1639/42, Izveštaj velikog župana iz Knina od 7. II 1942.

vojske iz Drvara, Bos. Grahova i Glamo a³³² i u strahu od narastaju ih snaga partizanskih odreda, etnici pokušavaju da se osiguraju saradnjom sa predstavnicima NDH. Tako dolazi do izmene njihovog stava prema NDH i u zajedni - koj opasnosti po inju da ugovaraju susrete, kontakte i pregovore sa ustašama radi objedinjenja ustaških i etni kih snaga protiv NOP-a.³³³

U prvoj polovini februara formirane su nove parti-zanske ete na terenu drvarske opštine, a i neke koje su ranije bile pasivne i izolovane pristale su da se stave pod komandu partizanskog štaba. Ovo je uslovalo u drugom delu februara ponovnu reorganizaciju snaga 3. bataljona, od kojih se formiraju nova dva bataljona — 3. sa šest i 4. sa pet eta. Zahvaljuju i postojanju velikog broja rad-nika, politi ki rad u jedinicama i pozadini bio je sve uspešniji. Partija je uspela da istisne italijanaški uticaj iz svih sela i da stvori dobre pozadinske organe koji su radili na daljem ja anju i organizovanju života u pozadini. Prema izveštaju sekretara Okružnog komiteta za drvarski okrug, polovinom februara na terenu drvarske opštine Partija nije još uspela da ostvari uticaj samo u tri sela: O i-jevu, Cvjetni u i Boboljuskama.³³⁴ U svim ostalim selima petrova ke i drvarske opštine delovale su partijske elije ili grupe aktivista koje su radile pod kontrolom Partije.

Na terenu bosanskograhovske opštine gde je uticaj etnika bio ja i, proces bu enja išao je sporije. U februaru

³³² O teškom položaju Italijana u Drvaru i okolnim mestima u ovo vreme govori se u izveštaju MUP-a NDH od 13. II 1942 — Arhiv VII, k-153a, 44/7—1: „Najviše se ovih komunista grupisalo u okolici Drvara koji je potpuno opkoljen, tako da italijanski vojnici koji se nalaze u Drvaru ne smiju iz njega da se malinu. Poblji-žih podataka o stanju u Drvaru i okolini nema uslijed toga što je svaki promet sa Drvarom prekinut“.

³³³ O nastojanjima etnika da se ostvari saradnja sa NDH piše i u izveštaju MUP-a od 3. II 1942. — Arhiv VII, k-153a, 34/7—2: „Nadalje javlja (Zup. redar oblast Knin — prim, autora) o stanju na podru ju kotara Grahovo, te kaže da su se na tom podru ju etnici uglavnom vratili u svoje domove, ali su i dalje ostali organizovani po vojnim propisima. Vo a svih etnika — Branko Bogunovi dolazi u doticaj s velikim županom. Osim njega dolaze još nekoliko etni kih vo a k velikom županu, te izjavljuju da žele saradnju (podvukao autor) sa našim vlastima.“

³³⁴ Arhiv SK BiH — III/2, str. 43—47, Izveštaj Okružnom Komitetu KPJ za Drvar, od 21. II 1942.

je izvršen pokušaj formiranja dveju eta, ali usled slabih političkih priprema ovaj poduhvat nije u potpunosti uspeo. Samo jedna eta uspela se održati kao partizanska (u Resanovcima), dok je u ostalim selima i dalje preovladavao etnički uticaj.

Pasivizacija i povlačenje italijanske vojske posle poraza kod Bos. Petrovca u garnizone u Bos. Petrovcu, Drvaru i Bos. Grahovu, angažovanje svih snaga na istom terenu od etnika i organizovanju partizanskih jedinica uvećavali su u februaru smanjivanje vojne aktivnosti 3. i 4. bataljona protiv ustaša i domobrana. U toku februara delovi ovih bataljona izveli su samo nekoliko manjih akcija na komunikaciju Biha — Bos. Petrovac i Bos. Petrovac — Ključ.³³⁵

Nedovoljnoj vojnoj aktivnosti na ovom sektoru doprinosila je slaba koordinacija snaga s druge strane Grmeča (1. i 2. bataljona) sa 3. i 4. bataljonom na terenu Drvara i okoline i nedovoljna pomoć štaba 1. KNOP odreda ovim bataljonima. Sekretar Okružnog komiteta KPJ za Drvar u svom izveštaju od kraja februara ističe ovu slabost: „Veza sa štabom odreda dosta slaba, a kontrole eta i bataljona od drugova iz štaba odreda nikakva.”³³⁶

Postojanje jednog štaba na tako širokom sektoru i na terenu dva okružna komiteta bila je jedna od smetnji bržem napretku pokreta u ovom kraju. Zato je, u nameri da se ovaj nedostatak ispravi, u toku februara donesena odluka da se na sektoru 3. i 4. bataljona, kao i jedinica od kojih je trebalo da bude formiran još jedan bataljon, obrazuje novi partizanski odred, koji je po redu osnivanja u Krajini dobio naziv 5. KNOP odred. U izveštaju Operativnog štaba za Bos. krajinu od 5. marta daju se podaci za ovaj odred: „V KNOP odred sastoji se iz tri bataljona sa 12 eta. Obuhvata teren petrovačkog, drvarskog, bihačkog sreza i jedan deo Livanjskog polja oko Peulja, Kozanaca i Resanovaca”. Uz ovo se navodi i naoružanje ovog odreda — 920 pušaka,³³⁷ 34 puškomitraljeza, 11 teških mitraljeza i 3 topa, iako štab 5. odreda nije u stanju ni 14. marta

³³⁵ Zb. NOR, IV/3, str. 178—180.

³³⁶ Isto, kao 356, str. 47; Arhiv SK BiH, III/2, Izveštaj Okružnog komiteta KPJ Drvar od 21. II 1942, str. 47.

³³⁷ Zb. NOR, IV/3, str. 282.

da dade ta an pregled boraca i naoružanja, jer 3. bataljon de fakto nije još ni postojao.³³⁸ Izgleda da se ovde pri oskudici ta nih podataka išlo na približnu procenu naoružanja. Formiranje 5. odreda i imenovanje štaba izvršeno je u prvoj dekadi marta. Najverovatnije je ovo bio razlog da se odred ni u ovom razdoblju nije dovoljno vojni ki angažovao. Prvi sa uvani izveštaj 5. odreda datira od 14. marta 1942, u kome se govori da je na temelju primljene naredbe izvršeno formiranje štaba 5. odreda, daje pregled 1. i 2. bataljona, koji su u sastavu 1. odreda bili kao 3. i 4. bataljon i izveštava o formiranju štaba 3. bataljona.³³⁹ U štab 5. odreda odre eni su: za komandanta Slavko Rodi , za zamenika komandanta Milutin Mora a, za politi kog komesara Ilija Došen i za zamenika politi kog komesara Nikola Kotle. Štabovi bataljona: 1. bataljon: komandant Milan Zori , zamenik komandanta Vlado Baji , politi ki komesar Jovo Medi i zamenik politi kog komesara Vojo Kreco; 2. bataljon — komandant Milutin Mora a, zamenik Milan Bosni , komesar Simo Tadi , i zamenik Ilija Materi ; 3. bataljon — komandant Rade Zori , zamenik Simo Baji , komesar Ljubo Babi i zamenik Mile Viši .³⁴⁰

Poslovi oko organizovanja štaba odreda i štabova bataljona uvetovali su smanjenu aktivnost na vojnom planu poslednjih dana februara i u toku prve dekade marta 1942.³⁴¹ Strahuju i od oja alih partizanskih jedinica Italijani su krajem februara po eli sa izvla enjem svojih manjih i ugroženijih posada.³⁴² Ve 26. i 27. februara Italijani su izvukli svoje snage iz Oštrelja i povukli ih u Drvar, ostavivši u Oštrelju 11 kamiona i znatne koli ine drugog materijala koje nisu mogli izvu i porušenim putevima.³⁴³

⁸⁸⁸ Arhiv VII, k-1705, 2/1—1, Izveštaj V KNOP odreda od 14. III 1942.

³⁸⁶ Arhiv VII, k-1705, 9/1—1, Izveštaj štaba V odreda od 27. III 1942.

³¹⁰ Isto.

⁸⁴¹ Vo ene su manje borbe oko Petrovca, Vaganca i Biha a, citirani izveštaj V odreda; Zb. NOR, IV/3, str. 545.

⁸⁴² U izveštaju MUP-a NDH od 8. III 1942. spominje se naredba koju je izdala viša italijanska komanda, po kojoj e se italijanske posade povu i iz manjih mesta. — Arhiv VII, k-153a, 7/8—1

⁸⁴³ Arhiv MP Biha , mf 33/254.

Posle formiranja štaba odreda i u vrš ivanja nižih štabova, ve po etkom druge dekade marta, snage 5. odreda razvile su zna ajnu vojnu i politi ku aktivnost. Težište delatnosti bilo je usmereno na grahovsku opštinu, gde je još preovladavao etni ki uticaj. Opšta ofanziva za razbijanje etništva na ovom terenu po ela je 11. marta, uz u eš e svih sposobnih kadrova 3. bataljona. Oko 50 najodabranijih i politi ki izgra enijih boraca sa terena Drvara i iz Resanova ke ete povelu je akciju za raskrinkavanje italijanaša i oživljavanje NOP-a. Ova grupa partizana, na elu sa štabom 3. bataljona, pod partizanskim zastavama išla je od sela do sela, istila iz njih italijanaše, održavala konferencije, na njima formirala partizanske ete i rušila telefonske veze italijanske vojske i komunikacije. Tako su održane masovne i uspešne konferencije u martu i to: 12. u selu Zebama, 13. u Radulovi ima i Isjeku, 14. u Maleševcima, 15. u Marinkovcima, 16. u Pe ima, 17. u Resanovcima i 21. marta u Stožištima.³⁴⁴ Brojno i politi ki oja ale snage 3. bataljona 21. marta izvele su napad na Italijane, na komunikaciji Bos. Grahovo—Knin kod Derala, razbile italijansku jedinicu i oslobodile ovaj važan vor. U toku ove borbe Italijani su izgubili oko 20 vojnika, me u kojima i jednog oficira.³⁴⁵ Posle ove akcije partizanska kolona je ušla u Duler i Donji Tiškovac i u oba sela 22. marta organizovani su narodni zborovi, na kojima su osu eni etnici i upisivani dobrovoljci u partizanske ete. U toku 23. marta održan je masovni narodni zbor u selu Vidovi ima. Istog dana delovi snaga bataljona izvršili su iš enje okoline od etnika i uz u eš e naroda rušili telefonsku liniju i cestu Bos. Grahovo—Knin kod Derala. 26. marta partizanske snage su prišle Bos. Grahovu i izvršile prepad na italijanske straže oko grada.³⁴⁶

Akciju 3. bataljona protiv Italijana i etnika u grahovskom kraju potpomogle su ostale jedinice 5. odreda. Polovinom marta delovi snaga 1. i 2. bataljona pod neposrednim rukovodstvom komandanta i komesara odreda krenule su prema Gornjem Tiškovcu, gde se nalazio komandant

³⁴⁴ Arhiv VII, k-1705, 8/1—1, Izveštaj III bataljona V KNOP odreda za mart 1942

³⁴⁵ Isto.

³⁴⁶ Arhiv VII, k-1705, 8/1—1, Izveštaj štaba III bat. V KNOP odreda od 27. III 1942.

etni ke dinarske divizije — pop Mom ilo uji sa oko 100 etnika. Uspešan napad na ovu grupu, koja je predstavljala etni ko jezgro u kninsko-grahovskom kraju i koja je stalno napadala naše snage iza le a, izvršen je u zoru 18. marta. itava grupa je razbijena, a komandant etni ke divizije pop uji jedva je umakao u šumu i u pani nom strahu pobeo Italijanima u Knin. Zarobljeno je 30 etnika, od kojih su samo dvojica osu ena na streljanje, a ostali — kao zavedeni pušteni ku ama. Zapaljena je železni ka stanica i porušena pruga prema Kninu.³⁴⁷ U toku narednih dana iš en je Tiškovac i okolne šume od ostataka razbijenih etnika. Kolona partizana pod rukovodstvom štaba 5. odreda posle iš enja Tiškovca nastavlja dalje sa gonjenjem etnika i 23. marta izbija u selo Crne Potoke, gde ih narod do ekuje sa oduševljenjem. Ovde se javila štabu 5. odreda grupa etni kih komandira iz Kninske krajine, koji su izjavili da se žele uklju iti u partizanske snage. Pošto je ovaj kraj potpadao pod Operativno podru je Dalmacije, štab 5. odreda ih je uputio da se jave i povežu sa štabom partizanskih snaga u Dalmaciji.³⁴⁸

U borbama protiv Italijana u Srpskoj dolini 26, 27. i 28. marta u estvovao je i deo snaga 2. bataljona zajedno sa li kim partizanima i ušao 27. u oslobo eni Srb.³⁴⁹

Opšta akcija protiv etnika na bosanskograhovskom sektoru u toku marta dala je zadovoljavaju e rezultate. Ve i deo sreza bio je potpuno o iš en od etnika. etnici su se krajem marta uspe li zadržati okupljeni u nešto bolje organizovanoj grupi pod komandom Brane Bogunovi a,³⁵⁰ još samo u delu Crnog Luga, Peuljama, Marinkovcima, Lukama, Obijaju, Ugarcima, Pe encima i Mraaju. Me utim, njihove pozicije i u ovim selima bile su vrlo slabe, jer je narod iz ovih sela ve im delom bio za borbu protiv Italijana.

U svim ostalim selima narod je na konferencijama javno osudio italijanaše i sposobni muškarci se masovno javljaju u partizanske jedinice. Sve ete 3. bataljona bile

³⁴⁷ Isto; Zb. NOR, IV/3, str. 263.

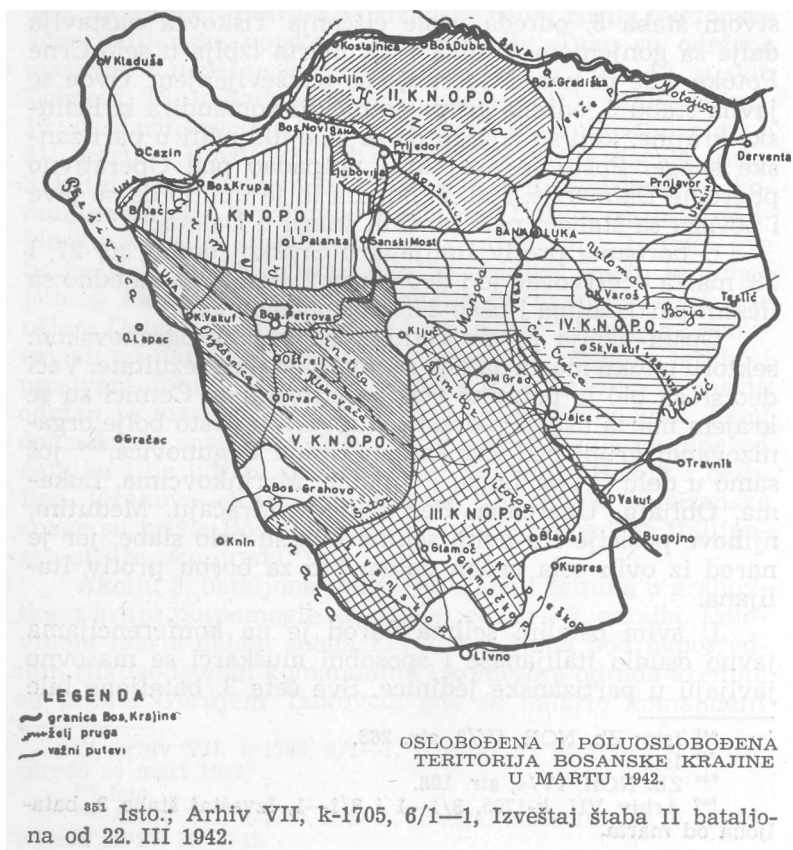
³⁴⁸ Isto.

³⁴⁹ Zb. NOR, IV/4, str. 198.

³⁵⁰ Arhiv VII, k-1705, 3/1—1 i 8/1—1, Izveštaj štaba 3. bataljona od marta.

su okupljene i po ele su organizovati zajedni ki logorski život.³⁵¹

Deo snaga 5. KNOP odreda u toku marta izvršio je niz uspešnih akcija na komunikacije koje vode prema Bos. Petrovcu, Biha u, Klju u i Drvaru. etrnaestog marta vo- ene su akcije oko Bos. Petrovca i na putu Drvar—Prekaja i Drvar—Bos. Grahovo. Izme u 15. i 16. marta izvršena je akcija na komunikaciju—Bos. Petrovac—Klju , 16. marta vo ene su borbe oko Biha a, a 18. o. m., delovi 5. odreda sa delovima 1. i 3. odreda vodili su žestoku borbu sa jakom ustaško-talijanskom kolonom na putu izme u Klju a i Gor-

nje Sanice. Devetnaestog marta zapaljene su žandarmerijska i željeznička stanica u Trubaru i ustašama su naneseni znatni gubici. Istog dana, za vreme akcije na Bukova u kod Bos. Petrovca, uz mali otpor predalo se partizanima 50 domobrana sa 46 pušaka i 6 puškomitraljeza i ostalom opremom. 25. i 26. marta 1. bataljon je na sektoru oko Bos. Petrovca vodio uspešne borbe protiv ustaške milicije i Italijana.³⁵²

Krajem marta 1942. konačno je završeno vojno organizovanje i uvršćivanje štabova i jedinica 5. KNOP odreda. Za vreme odredske vojno-političke konferencije koja je održana 26. marta u Boboljuskama³⁵³ odred je imao vojnici ki dobro sre ena tri bataljona sa oko 1.500 boraca³⁵⁴, koji su bili spremni da se bore protiv okupatora i kvislinga na svakom terenu.

*Aktivnost na oslobojenoj teritoriji
od oktobra 1941. do februara 1942. god.*

Uparedo sa konsolidacijom oružanih snaga ustanka srećivo je i pozadina, prevashodno na planu organizacionog uvršćivanja i izgradnje prvih organa narodne vlasti. Od kraja septembra 1941, na inicijativu štabova i rukovodstva KPJ birani su na narodnim skupovima seoski NOO-i na itavoj oslobojenoj teritoriji Bosanske krajine. Krajem 1941. god. pristupilo se biranju opštinskih narodnooslobodilačkih odbora. Iako i u ovom razdoblju narodnooslobodilačkih odbora objedinjuju štabovi odreda, funkcija i uloga narodne vlasti iz dana u dan raste, a posebno njihova samostalnost u mnogim pitanjima organizacije života i rada pozadine. „Od borbenih funkcija (koje su bile u prethodnom periodu glavne, a esto i jedine — prim, aut.) NOO-i postepeno preuzimaju svoje zadatke, obuhvataju i sve funkcije vlasti, izuzev vojnih.“³⁵⁵

³⁵² Podaci o ovim borbama u izveštaju štaba V KNOP odreda od marta 1942 — Zb. NOR, IV/3, str. 362—366, i IV/4, str. 197—201.

³⁵³ Arhiv VII, k-1706, 3/1—1.

³⁶¹ Procena se zasniva na broju snaga II bataljona koji prema izveštaju od 22. marta 1942. ima oko 500 boraca. (Arhiv VII, k-1705, 6/1—1).

³⁵⁶ Dr Hamdija Emerli, Postanak i razvoj narodne vlasti u BiH za vreme NOB-e, Godiš, istor. društva BiH 1951, str. 54.

Kroz ovaj period NOO-i u Bosanskoj krajini izgra uju svoju fizionomiju, koja e se kroz dalji tok NOB-a posebno kod nekih NOO-a neznatno menjati, dok e uporedo sa tom narodne revolucije funkcija i uloga NOO-a svakim danom ja ati i rasti.

Znatnu ulogu u izgradnji NOO-a u Bosanskoj krajini imao je lanak Edvarda Kardelja, objavljen 19. oktobra u uži koj „Borbi“, koji je u sebi sadržavao zna ajne direktive, pisane na osnovu svestrane analize rada i uspeha prvih NOO-a u Srbiji. U ovom lanku obra en je karakter narodne vlasti, što je bilo od velike pomo i kadrovima Partije koji su radili na organizovanju i u vrš ivanju NOO-a.³⁵⁶

Ve u drugoj polovini septembra 1941. izabrani su narodnooslobodila ki odbori u nekoliko podgrme kih sela. Jedan od najranije izabranih seoskih odbora na ovom terenu je Narodnooslobodila ki odbor u ustani kom selu Velika Rujiška. Na narodnom zboru 16. septembra 1941. uz prisustvo nekoliko rukovodilaca iz Podgrme a izabran je u ovom selu, aklamacijom, prvi narodnooslobodila ki odbor, od 15 lanova. Prvi predsednik odbora bio je predratni lan KPJ i organizator ustanka u Podgrme u — Simo Bjelajac. Odbor je istog dana održao sastanak i doneo plan svog rada.³⁵⁷

Na narodnom zboru u Majki -Japri 28. septembra 1941, uz prisustvo skoro svih žitelja sela, starijih od 18 godina, biran je prvi seoski NOO. Narod je na ovom zboru sa oduševljenjem pozdravio govor Danka Mitrova i drugih rukovodilaca koji su govorili o ciljevima NOB-a i zadacima NOO-a u toj borbi. Narod je slobodno isticao kandidate, detaljno diskutovao o njima i na kraju glasao za one najbolje, aklamacijom. Me u sedam izabranih odbornika našlo se i nekoliko boraca iz seoskog odreda, koji se tada nalazio van sela, na zadatku. Po dolasku drugova iz jedinica održan je prvi sastanak odbora na kome je za predsednika izabran Nikola Bundalo, a za sekretara Miroslav Majki .³⁵⁸

⁸⁵⁶ Istorijski arhiv KPJ I/1, str. 18 i 19.

⁸⁶⁷ Hajro Kapetanovi , Prvi NOO u Podgrme u, Godišnjak istorijskog društva BiH, XII, 1961, str. 99—109.

³⁵⁸ Duško Josipovi , Neki podaci o razvoju i delovanju NOO-a, Godišnjak istorijskog društva BiH 1951, str. 215—216.

Krajem septembra i po etkom oktobra izabrani su seoski narodnooslobodilački odbori u: Maloj Rujiškoj, Hašanima, Jelašinovcima, Suvaji, Dubovi ima³⁵⁹ i još nekim selima. U toku oktobra birani su seoski narodnooslobodilački odbori u Matavazima, Jasenici, Benakovcu, Malom Radi u, Gorinji, Drugoj a avici, Prvoj a avici, Smoljanima, Lušci Palanci, Jelašinovcima, Donjoj Suvaji, Prekaji itd.³⁶⁰

Na konferenciji za izbor seoskog narodnooslobodilačkog odbora u selu Sipovljanima na predlog naroda iz svakog zaseoka su izabrana po dva odbornika. Za predsjednika ovog odbora izabran je prvoborac Danilo Dejanovi .³⁶¹

Na narodnim zborovima i konferencijama izabrani su u toku jeseni 1941. godine seoski narodnooslobodilački odbori za sva ostala oslobođena sela na teritoriji tadašnjeg 1. KNOP odreda. Do kraja 1941. god. na teritoriji sreza Drvar radi 29 seoskih narodnooslobodilačkih odbora sa 98 odbornika.³⁶² Do februara 1942. na teritoriji Podgrme a formirana su 63 seoska NOO.³⁶³ Prema izveštaju Okružnog komiteta KPJ za Drvar od 12. II 1942. odbori u svim oslobođenim selima na terenu 5. odreda su pod uticajem Partije, sem odbora u O ijevu, Cvetni u i Boboljuskama.³⁶⁴

Na terenu bosansko-petrovačkog sreza do početka 1942. god. formirano je 40 seoskih NOO-a.³⁶⁵ Na terenu Bos. Krupe po etkom 1942. god. radi 25 seoskih NOO-a sa oko 140 odbornika.³⁶⁶

U toku 1942. godine formiraju se NOO-i uglavnom u novooslobođenim selima iz kojih su proterani ostaci etnika.³⁶⁷ Na terenu sreza Glamo do polovine februara 1942.

³⁵⁹ Zabeleške iz razgovora sa preživelim odbornicima iz tih sela — MP Biha .

³⁶⁰ Isto.

³⁶¹ Arhiv MBK Banja Luka, mf III/IO, 12/166—177, Se anje u Gsnicki

³⁶² Narodni odbori u FNRJ, Izložba Beograd 1950, str. 19.
³⁶³ Zapisnik Skendervakufske konferencije.

³⁶⁴ Arhiv IRP Sarajevo, br. 126—7628.

³⁶⁵ Ianak Stvaranje NOO, Oslobođenje, br. 1160, od 16. VII 1950.

³⁶⁶ Arhiv MBK Banja Luka, mf III/708.

³⁶⁷ Arhiv IRP Sarajevo, 126—7628; Arhiv VII, k-1707, 11/1—9.

formirani su seoski NOO-i u 36 sela, dok su 24 sela pod etni kom kontrolom bila bez NOO-a.³⁶⁸

Izbori seoskih NOO-a na terenu kozara kog podru ja, gde su borbeni organi narodnog ustanka u avgustu i septembru bili mnogo vrš e organizovani, vršeni su nešto kasnije nego u Podgrme u. U izveštaju štaba 2. KNOP odreda od 1. januara 1942. izme u ostalog piše: „Niz drugih konferencija održano je po svim oslobo enim selima na kojima se uvode u dužnost novi narodnooslobodila ki odbori ili javno kontroliše dosadašnji rad starih odbora, objašnjava politi ka situacija i ukazuje na opasnost talijanske 1 druge izdajni ke politike.“³⁶⁹ Do januara 1942. i na kozarskom podru ju izabrani su seoski NOO-i na itavoj oslobo enoj teritoriji. U prole e 1942. god. na teritoriji 2 KNOP odreda rade seoski odbori u 140 oslobo enih sela.³⁷⁰ Jedan od prvih seoskih odbora na terenu sreza Bos. Novi formiran je na velikom narodnom zboru u selu Žuljevici. Posle politi kih govora i otvorene diskusije o pojedinim kandidatima aklamacijom su izabrana petorica kandidata u seoski NOO. Na sli an na in izabrani su na masovnim narodnim zborovima seoski odbori i u ostalim oslobo enim selima novskog sreza.³⁷¹ U selima prijedorskog sreza samo u jesen 1941. god. izabrani su seoski NOO-i u 18 sela, sa prose no 4 do 7 odbornika.³⁷²

Na terenu sreza Bos. Dubica izabrani su krajem 1941. god. seoski NOO-i za sva oslobod ena sela.³⁷³

Na srezu Bos. Gradiška sve do decembra 1941. birani su seoski NOO-i samo u prikozarskim selima, dok je itav predeo Lijeva i sela još neoslobo enih prema Potkozarju imao ilegalna povereništva, postavljena od strane rukovodstva 2. KNOP odreda. Pod kraj 1941. god., kona no su oslobo ena sela: Jablanica, Podgraci, Miloševo Brdo, Trebovljani, Gornji Maši i, Dragelji, Jazovac, Romanovci, Bistrica i još neka, i u svima se njima održavaju izbori za

³⁶⁸ Citirani zapisnik Skendervakufske konferencije.

³⁶⁹ Zb. NOR, IV/3, str. 27.

³⁷⁰ Arhiv SK BiH III/2, str. 147, Izveštaj OK KPJ za Kozaru od 30. IV 1942.

³⁷¹ Arhiv MP Biha, Arhiv MBK Banja Luka, Zabeležke razgovora sa preživelim odbornicima.

³⁷² Arhiv MBK Banja Luka, mf III/561, Se anje u esnika.

^{3,8} Arhiv VII, k-1703, 40/1, Operac. dnevnik Kozar, odreda.

seoske narodnooslobodilačke odbore. Etrvrtog januara 1942. izabrani su na seoskim konferencijama narodnooslobodilački odbori u Drakseni ima, Demirovcu, Klekovcima (teritorija sreza Bos. Dubica), zatim u Srednjoj Jurkovici, Donjoj Jurkovici, Jazovcu i Gornjoj Jurkovici.³⁷⁴

Dvanaestog januara na konferenciji u Bereku izabran je seoski NOO. U toku januara izabrani su seoski odbori u oslobojenim selima sreza Bos. Gradiška: u Drageljima, Jazovcu, Vilusima, Romanovcima, Cerovljanima, Kuljanima itd.³⁷⁶

Na sektoru 3. odreda najviše seoskih narodnooslobodilačkih odbora birano je u periodu oktobar—decembar, kada je veći dio centralne Bosne zahvatio masovni narodni ustanak. U izveštaju sekretara OK KPJ za sektor 3. KNOP odreda od 20. februara 1942. navodi se da na terenu odreda rade seoski NOO odbori u 243 sela, svrstani u 15 opštinskih NOO-a.³⁷⁶ Pošto se ovaj odred prostirao na teritoriji ranijih 9 srezova (neki od ovih srezova delimično) sada na svaki raniji srez dođe po 26 sela u kojima deluju seoski NOO odbori, što znači da je na istovoj oslobojenoj i poluoslobojenoj teritoriji bila uspostavljena narodna vlast.

U organizacionom pogledu i politici koj izgrađeni ovi odbori su zaostajali za NOO-ima na terenu 2. i 1. KNOP odreda. Ovakvo stanje je uslovljeno politikom koja zaostajala u ovoga terena i nedovoljnom brigom partijske organizacije u radu sa pozadinom. Nije se pridavao veći politički značaj NOO-ima i uporedo s time njihovo izgrađivanje i izvršavanje bilo je zapostavljeno. „Politički rad sa ovim odborima (misli se na gore pomenute seoske i opštinske NOO odbore — prim. autora) bio je neznatan. S njima se vrlo malo politički radilo, tako da mnogi od ovih odbora nisu pravilno shvatili svoje dužnosti i ne znaju sami šta treba da rade. S druge strane, ovi su odbori u većiini služe za biranje iz ekonomske potrebe naše vojske, tako da se više vodilo računa da u odbore uđu imućniji seljaci, nego o politici koj važnosti ovih odbora sa ideološkog stanovišta, tako da danas u odborima ima i takvih elemenata, na koje se

³⁷⁴ Isto.

³⁷⁶ Isto; Arhiv VII, k-1703, 40/3—2, 40/6—2, 40/9—2.

³⁷⁶ Zb. NOR, IV/3, str. 217; Zapisnik Skendervakufske konferencije; etrdeset godina, knj. 7, str. 52—55.

vrlo malo može naša vojska politički osloniti. To se je do danas na nekim mestima odrazilo gde se upravo ti imuni odbornici drže pasivno u borbi, vode i jedino računom svojom imovnom položaju. Da bi zaštitili svoju imovinu, oni izbegavaju ekonomsko pomaganje siromašnih seljaka i sa druge strane tupe oštricu otvorene i bespoštedne borbe protiv neprijatelja. Skloni su da sa neprijateljem vode pomirljive sporazume. i one i sitne usluge siromašnim seljacima oni ih vežu uz sebe i naturaju im svoju politiku. Ovo se naročito odražava u krajevima gde su italijanski okupatori i krajevima gde postoje etnički odredi koji su na liniji okupatora."³⁷⁷

Na terenu kotorvaroškog sreza birani su seoski NO odbori na masovnim konferencijama u oktobru i novembru. Nisu retki slučajevi da je čitavo selo izašlo na skup i uzelo učešće u izboru svog odbora. Na konferenciji u Zivinicama održanoj u oktobru uzelo je učešće preko 400 birača. O ulozi narodne vlasti u NOB-u govorio je prvoborac ovog kraja Dujko Komneni. U odbor u selu Zivinicama izabrano je 5 odbornika sa predsednikom Dujkom Blagojevićem. U selu Bastasima uz prisustvo 350 birača na konferenciji po tradicionalnom običaju glavnu reč su vodile kućne starešine. Za predsednika seoskog odbora od grupe seljaka bio je predložen bivši seoski knez, no pošto se isti bio kompromitovao, narod ga je odbacio. Na sledećim izborima na narodnim zborovima izabrani su seoski odbori još 11 sela ovog sreza.³⁷⁸

Na terenu sreza Jajce u toku oktobra, novembra i decembra 1941. izabrana su 32 seoska NO odbora.³⁷⁹ Na sektorima Livna, Glamoč i Kupresa najveći broj seoskih odbora formiran je u prvoj polovini 1942. god.

Na teritoriji mrkonjičkog sreza, delu banjaluke Mačuge i Ključkog sreza do Sitnice, gde je bila jaka etnička propaganda, razvoj narodne vlasti i u ovom razdoblju tekao je sporo. U većem broju sela i dalje su imali vlast

³⁷⁷ Zb. NOR, IV/3, str. 217.

³⁷⁶ Arhiv MBK Banja Luka, mf III/817; Adem Hercegovac, n. d., str. 76.

³⁷⁸ Arhiv MBK, Banja Luka, mf f-24, Izveštaj OK KPJ za sektor III KNOP odreda za juni 1942.

seoski knezovi ili ljudi koje je odredio štab vojno-etni kog bataljona „Petar Kočić“.

U krajevima oko Banjaluke i Janja i Pljeve, gde je dopirao ja i uticaj Partije, formirani su seoski odbori, kao u Bjelajcima, Maglajdolu, Cirakovu, Gornjem Podgorju, Donjem Podgorju, Han-Kolima, Surjanu, Dabarcu, Trijebovu, Stuparima, Brdu, Berama, Kotlinama i još nekim selima.³⁸⁰

Na ključnom srezu seoski NOO-i birani su krajem 1941. god. u Ribniku, Donjoj Slatini, Gornjoj Slatini, Crkvenom, Busijama, Vrbljanima, Previji, Ljubini, Bravskom, Sanici, Zavolju, Budelju, Dolini, Šredicama, Donjoj Rastoki i drugim oslobođenim selima.³⁸¹

Do kraja 1941. god. na terenu tesli kog sreza izabrani su seoski NOO-i u 19 sela,³⁸² u tešanjskom srezu (leva strana reke Bosne) u 12 sela, Prnjavorskom u 24 sela i na terenu Bugojna i Livna u 15 sela.³⁸³

Pod kraj 1941. god. počinje formiranje i prvih opštinskih NOO-a na terenu Bosanske krajine, uglavnom, prema teritorijalnoj podeli ranijih opština. Osnivanje viših institucija narodne vlasti od seoskih NOO-a iziskivala je samo potreba organizovanije narodnooslobodilačke borbe. Narastanjem i organizaciono-političkim snaženjem vojnih jedinica, potrebe vojske nisu više mogli podmiriti, niti mnogobrojne probleme uspešno rešavati, usitnjeni seoski NOO-i. S obzirom na povećanu funkciju i mnogo šire zadatke koji su postavljeni pred NOO-e, neophodna je bila koordinacija i vršila se u pojedinih selima i teritorija. Stoga se u svrhu delimičnog rasterećenja vojnih komandi i ostvarivanja bolje koordinacije seoskih NOO, prema preporuci Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, pristupilo formiranju opštinskih odbora. Inicijativu za formiranje i stvaranje organizaciju opštinskih odbora uglavnom su davali štabovi odreda, Oblasni, okružni i sreski komiteti KPJ.

³⁸⁰ Arhiv MBK Banja Luka, mf III/455, Seoski NOO u esniku.

³⁸¹ Ispitiv. autora na terenu; Arhiv SK BiH III/2, str. 43; Arhiv IRP Sarajevo, 126—7628.

³⁸² Adem Hercegovac, n. d., str. 10 i 11.

³⁸³ Arhiv MBK Banja Luka, mf 11/370, 930, 874—876, 412; k-10—4, str. 8. Seoski NOO u esniku.

Opštinski NOO-i na teritoriji Krajine birani su na konferencijama delegata seoskih NOO-a, na konferencijama seoskih NOO-a, delegiranjem predsjednika ili sekretara u opštinske NOO-e ili pak na konferencijama jednog dela bira a cele opštine.

Na terenu sreza Bos. Krupa krajem 1941. i po etkom 1942. god. formirani su opštinski NOO-i u Potkalinju, Duboviku, Suvaji, Jasenici i Radi u. Pri izboru ovih opštinskih NOO-a bile su zastupljene sve etiri napred pomenute forme.³⁸⁴ Na terenu sreza Sanski Most formirane su krajem 1941. i po etkom 1942. god. narodnooslobodila ke opštine u Lušci Palanci, Hadrovcima, Lipniku i Gornjem Milanovcu.³⁸⁵ Na terenu bosanskonovskog sreza (Podgrme ki deo) formirani su opštinski NOO-i i u selima: Mala Rujiška, a avica i Raše.³⁸⁶ Na oslobo enoj teritoriji sreza Bos. Petrovac u prvoj polovini 1942. god. rade opštinski NOO-i u Krnjeuši, Bukova i, Vodenici, Smoljanima, Kulen-Vakufu i Bjelaju.³⁸⁷ Na drvarskom srezu izabrani su opštinski NOO-i u Kamenici, Prekaji, Martin-Brodu, Malom Cvjetni u i Podi u.³⁸⁸

Na terenu Kozare formiraju se krajem 1941. i po etkom 1942. god. 14 opštinskih NOO-a.³⁸⁹

Na konferenciji predstavnika sela sa teritorije ranije opštine Palan ište, održanoj 25. januara 1942, izabrano je u opštinski NOO 12 odbornika iz 12 oslobo enih sela. Za predsjednika opštine imenovan je Boško Simatovi .

U isto vreme izabrani su opštinski NOO-i u Omarskoj — predsjednik Branko Obradovi , u Marinima (sanska opština) — predsjednik Pero Baškot i u Rakeli ima — predsjednik Ratko Resanovi .³⁹⁰ NOO-i u Me uvo u (za Knež-

³⁸⁴ Arhiv MP Biha , Zabeleške razgovora sa preživelim odbornicima.

³⁸⁵ Isto; Arhiv MBK Banja Luka, mf III/813—815.

³⁸⁰ Arhiv MP Biha , Zabeleške razgovora sa preživelim odbornicima.

³⁸⁷ Isto; Arhiv MBK Banja Luka, mf III/14—18.

⁸⁸⁸ Arhiv MBK Banja Luka, mf III/766, Se anje u esnika.

³⁸⁸ Arhiv MR Sarajevo, Izveštaj OK KPJ za Kozaru od 30. IV 1942.

³⁹⁰ Arhiv MBK Banja Luka, mf III/579.

polje), u Dvorištu (za Knežicu), zatim Ravanjski, Pounski i Moštani ki opštinski NOO.³⁹¹

U bosanskonovskom srezu (Kozarski deo) krajem 1941. i u prvoj polovini 1942. god. formirani su opštinski NOO-i u Svodnoj, Kuljanima, Kostajnici, Žuljevici i Sanski opštinski NOO.³⁹² U srezu Bos. Gradiška, na novooslobo enoj teritoriji Lijev a i Potkozarja, po etkom 1942. god. formirani su opštinski NOO-i u Gornjim Podgracima, Orahovoj i Bistrici.³⁹³ Po kona nom oslobo enju ovih krajeva, koncem decembra i po etkom januara, ovde su paralelno birani seoski i opštinski NOO-i. O ovome piše i u Operacijskom dnevniku Kozarskog odreda za 11. I 1942. „Istoga dana sastali su se svi NO odbori iz opštine bistri ke koji su izabrali op insko vije e u koje su ušli 7 vije nika od kojih je jedan Hrvat. Za komandanta (odnosi se na predsednika, prim. D. L.) op ine postavljen je Danilovi Mi o”.

Na terenu centralne Bosne ve u novembru 1941. u selu Poto anima formiran je opštinski NO odbor pod nazivom „partizanska opština”.

29. oktobra 1941. donesena su pravila o organizaciji i zadacima ove opštine i njenom odnosu prema štabu 6. bataljona 3. KNOP odreda. Prema ovim pravilima „Odbor partizanske opštine” se sastoji od predsednika, sekretara i onoliko odbornika koliki broj sela ulazi u sastav opštine. (lan 6. pom. pravila). Za svako selo na teritoriji partizanske opštine formira se seoski odbor, koji se sastoji od predsednika, sekretara i odgovaraju eg broja odbornika, što uslovljava veli ina sela. Odbornici se biraju na seoskom zboru, dok pravo glasa imaju svi bira i iz doba bivše Jugoslavije i žene koje su u to vreme imale ulogu ku nog starešine. (l. 17).³⁹⁴

³⁹¹ Arhiv SK BiH III/2, str. 147, Izveštaj OK za Kozaru od 30. IV 1942. U izveštaju 3. ete II bataljona II KNOP odreda od 3. V 1942, neki od ovih odbora se navode pod drugim imenima, Ravanjska, Moštani ka, Kneži ka, Knežepoljska i Orahovska opšt. — Arhiv VII, k-1703, 21/7—7.

³⁹² Citirani izveštaj OK KPJ za Kozaru od 30. IV 1942.

³⁹³ Operac. dnevnik Kozarskog odreda; Arhiv SK BiH, III/2, str. 147, Izveštaj OK za Kozaru od aprila 1942; Arhiv IRP Sarajevo, br. 9749; Arhiv VII, k-1703, 11/1—8.

³⁹⁴ Dr Hamdija Cemerli , Stvaranje i razvoj narodne vlasti u BiH u toku NOB-e, Arhiv MR Sarajevo, str. 10; Arhiv IRP Sarajevo, br. 80—8470 i 99—7833, Uputstvo za rad opštine Poto ani.

Na terenu sreza Jajce krajem 1941. god. osnovana su tri opštinska NO odbora — u Janju, Pljevi i Grbavici, a u prvoj polovini 1942. god. još tri — u Strojicama, Babi ima i Sipovu.³⁹⁶ U ovim opštinskim odborima postojali su uži odbori od 3 do 5 članova, dok je u plenum ulazilo prosečno 20 do 25 odbornika. Predsednici opština i na ovom terenu nazivaju se komandantima opštine. U kotorvaroškom srezu krajem 1941. i po etkom 1942. god. formirane su opštine u Skender-Vakufu i Sipragama. Opštinski NO odbor u Skender-Vakufu biran je aklamacijom uz u eš e od oko 1.500 bira a na opštinskom narodnom zboru polovinom decembra 1941. god.³⁹⁶

U mrkonji gradskom srezu radio je opštinski NOO u Gornjem Podgorju.³⁹⁷ Na terenu Klju a formirani su opštinski NOO-i u Ribniku, Sanici, Zavolju, Sokolovu i Ratkovu.³⁹⁸

Na terenu Bos. Grahova, Glamo a, dela Duvna i Livna, formirani su u prvoj polovini 1942. god. opštinski NOO-i u Sajkovi ima, Bos. Grahovu, Starom Selu, Vaganu, Blagaju i Vukovskom.³⁹⁹

U centralnoj Bosni pored partizanske opštine u Potanima krajem 1941. i u januaru i februaru 1942. god. formirani su opštinski NOO-i u Ceavi, Blatnici, Stanarima i Starom Martincu.⁴⁰⁰

Opštinski NOO odmah po svome formiranju, krajem 1941. god. preuzimaju od komiteta KPJ i vojnih komandi brigu o objedinjavanju rada seoskih NOO. Međutim, koordinaciju rada opštinskih NOO-a, zbog nepostojanja viših organa civilne vlasti, morali su u ovom razdoblju zadržati okružni komiteti KPJ i štabovi odreda. Pokrajinski komitet KPJ za BiH u svome direktnom pismu okružnim

³⁹⁵ Neki od ovih odbora u vreme etni ke izdaje u proleće 1942. prestali su da rade, Arhiv IRP Sarajevo, br. 358—8019.

³⁹⁶ Arhiv IRP Sarajevo, br. 9747, Se anja u esnika.

³⁹⁷ Na sektorima Mrkonji a i Klju a u znatan broj NOO-a uvukli su se etni ki elementi — Arhiv VII, k-1704, 4/1—5, 4/3—5; k-161, 1/2.

³⁹⁸ Arhiv MBK Banja Luka, Se anje u esnika iz Ribnika i Klju a.

³⁹⁹ Arhiv MBK Banja Luka, mf IH/82, 83, 195 i 852, Se anja u ssniks

⁴⁰⁰ isto, mf III/370, Se anja u esnika.

komitetima u Krajini, krajem februara 1942. piše: „Obraćajte najve u pažnju na rad narodnooslobodila kih odbora. Oni su privremeni organi narodne vlasti, ali su oni istovremeno klica iz koje e se razviti organi istinske narodne vlasti. Ne smijemo dozvoliti da neprijatelj preko svojih agenata tu klicu uguši, da organe u o ima naroda unizi. Da se to ne bi dogodilo, potrebno je da budno pazimo ko e u i u te organe kao predstavnik naroda".⁴⁰¹

Naj eš e je sam narod bio inicijator iš enja NOO-a od destruktivnih elemenata. Na primer, NO odbor sela Donji Dubovik u Podgrme u, izabran u jesen 1941. god. u kome su sedeli uglavnom stariji ljudi koji se nisu mogli saživeti sa revolucionarnim merama NOP-a, smenjen je krajem 1941. god, na narodnom zboru i u novi odbor izabrani su mla i, napredniji ljudi.⁴⁰³ U selu Petrinja, na Kozari, 12. januara 1942. na zahtev seljaka smenjen je celi odbor i izabran novi.⁴⁰³

Prema podacima o izboru seoskih NOO u Krajini u ovom razdoblju možemo zaključiti da ne postoje odre eni kriteriji za broj odbornika u jednom odboru. Ipak, seoski NOO imali su naj eš e odbornika koliko i zaselaka ili naselja u selu, što zna i da je za svaki zaselak biran po jedan odbornik. Prvi seoski NO odbori imali su odre ena sedišta, ali pretežno bez administracije, a ukoliko je negde ova i postojala, bila je prili no loše vo ena... Težište rada je usmeravano na teren i odbornici su se retko zadržavali u sedištu seoskog odbora. Seoski odbori iz ovog razdoblja nisu imali nikakve vrš e unutrašnje podele i deluju kao celina. Najve i deo zadataka rešavan je uz pomo itavog naroda, na masovnim konferencijama. Za odre ene — seznanske poslove povremeno su odre ivane komisije u koje je uz odbornike ulazio ve i broj aktivista iz sela.

Opštinski narodnooslobodila ki odbori odmah po osnivanju po inju uvoditi administraciju.

Opštinski narodnooslobodila ki 'odbori u Bosanskoj krajini iz ovog perioda imali su u ve ini slu ajeva svoje uže odbore i plenum. Uži odbor obi no je brojao od 3 do

⁴⁰¹ Arhiv SK BiH — III/2, str. 74.

⁴⁰² Arhiv MP Biha , Zabeleške razgovora sa preživelim odbornicima.

⁴⁰³ Citirani operac. dnevnik Kozarskog odreda.

5 lanova, a sa injavali su ga komandant (predsednik) opštine, sekretar, blagajnik, ponegde i komandir straže i eventualno još neko lice.

Interesantna je pojava da predsednik opštinskog NO odbora u itavoj Bošanskoj krajini u ovo vreme nosi naziv komandant opštine.⁴⁰⁴ Ovaj naziv je donekle uslovljen delimi nom pot injenoš u NOO-a štabovima odreda. Štabovi odreda bili su uz okružne komitete naredbodavci opštinskim NO odborima, pa je ta veza delovala da se ustalio vojni naziv za rukovodioca pozadinsko-civilnog organa. Prema nekim podacima, komandante opština na terenu Kozare postavljale su komande bataljona 2. KNOP odreda.⁴⁰⁵ Nije isklju eno da je ovo došlo kao posledica stava ili nekog uputstva rukovodstva ustanka u BiH. Na primer štab sarajevske oblasti izdao je 15. septembra 1941. uputstvo u kome se prvi put i spominje ovaj naziv.

„U mestima iz kojih je narodnooslobodila ka partizanska vojska proterala okupatore i njihove sluge, mora se obezbediti redovan život i rad. Komandant partizanskog odreda koji je oslobodio jedno mesto, dužan je da odmah preuzme mere za organizovanje normalnog života. U sjedištu opštine ili sreza on odre uje komandanta opštine ili sreza, gledaju i uvijek da to bude ovjek koji je odan NOB-i, pošten i ugledan me u svojim sugra anima ili seljanima.“⁴⁰⁶

Komandant (predsednik) opštinskog NO odbora objedinjavao je rad itavog odbora, primao nare enja od nadležnih štabova, politi kih radnika i bio odgovoran za izvršenje postavljenih zadataka. Sekretar je bio drugo lice po rangu u užem opštinskom NO odboru i, pored rukovo enja administracijom, naj eš e je on zamenjivao u odsustvu komandanta opštine. Dužnost blagajnika bila je najuže vezana sa materijalnim poslovanjem odbora. Jedan od najvažnijih zadataka blagajnika u ovom vremenu bilo je neposredno organizovanje i rukovo enje sakupljenim dobrovoljnim prilozima, odnosno od po etka 1942. god. Narodnooslobodila kim fondom. Fo anskim propisima objašnjava se karakter narodnooslobodila kog fonda.

¹⁰⁴ Citirani izveštaj Lepe Perovi od 5. III 1942; Operac. dnevnik Kozarskog odreda; Arhiv IRP Sarajevo, 346—307.

⁴⁰⁶ Arhiv IRP Sarajevo, mg. br. 9818; Operac. dnevnik Kozarskog odreda.

⁴⁰⁶ Zb. NOR, IV/1, str. 309.

Kod svakog opštinskog NO odbora mora postojati narodno-oslobodilački fond. Narodnooslobodilački fond jeste najvažniji izraz vrste povezanosti pozadine i fronta, naroda u pozadini i njegove oslobodilačke vojske i po tome kakav je NOP, vidi še, kolika je volja naroda da pomogne svoju vojsku do kona ne pobjede i kona nog oslobodjenja".⁴⁰⁷

U Bosanskoj krajini odbori Narodnooslobodilačkog fonda formiraju se od kraja 1941. god.⁴⁰⁸ i izgleda sa nešto proširenijom ulogom. Oni se uz seoske odbore formiraju zasebno i u nekim krajevima prilično odvojeni od narodnooslobodilačkih odbora. U izveštaju Okružnog komiteta KPJ za Drvar od 21. februara 1942. stoji: „Rad u pozadini ogleda se u u vršivanju NOO-a, podizanju njihovog autoriteta kao i uputama za rad. Nadalje, u formiranju odbora narodnooslobodilačkog fonda koji do sada nisu postojali. Njihov zadatak je da pomažu našu partizansku vojsku".⁴⁰⁹ Grupa u esnika i rukovodilaca NOP-a u ovom kraju potvrđuje da je u januaru ili februaru 1942. izabran odbor Narodnooslobodilačkog fonda na terenu opštine Drvar. Ovaj odbor imao je svog predsjednika. Po sećanjima drugova, zadatak ovog odbora bio je da prikuplja hranu, odeću, obuće i ostale potrebe za vojsku i narod i da preuzima i ove poslove od narodnooslobodilačkog odbora omogući istom izrazitiju politiku ulogu.⁴¹⁰

U neke opštinske narodnooslobodilačke odbore ulazili su i komandiri seoskih ili gradskih straža, koje su igrale funkciju pomoćnog organa opštinskog narodnooslobodilačkog odbora. Važnu ulogu odigrale su seoske narodne straže u otkrivanju švercera, dezertera, izdajnika i drugih otпадnika koji su svojom delatnošću u krnjili ugled i sadržinu narodnooslobodilačke borbe. Broj stražara bio je neodređen, najviše ovisan o veličini opštine i njenoj udaljenosti od neprijateljskih uporišta. Pri svakom opštinskom NO odboru na javnom srezu bilo je prosečno po 5 stražara.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Dr Leon Geršković, Dokumenti o razvitku narodne vlasti, str. 34.

⁴⁰⁸ Jovo Reljić, n. d., str. 402 spominje da je Odbor fonda u Martin-Brodu formiran još u jesen 1941. godine.

⁴⁰⁹ Arhiv IRP Sarajevo, 126—7628.

⁴¹⁰ Arhiv MBK Banja Luka, mf — 111-16, Zabeleške iz razgovora sa prvoborcima drvarskog kraja.

⁴¹¹ Arhiv MBK Banja Luka, k-10, 205/15 i 209/15, Sećanja u esnika.

Plenumi opštinskih NO odbora brojali su naj eš e od 10 do 25 lanova. Sastanci plenuma su održavani po potrebi, ali rede. Išlo se ve inom linijom individualnog rešavanja problema. Opštinski NO odbori morali su po potrebi da sazivaju opštinske narodne zborove i da na njima podnose izveštaje o svome radu.

„Opštinski NOO-i dužni su da s vremena na vreme sazivaju zbor seljaka svoje opštine na kome e podnositi izveštaj o svome radu i raspravljati s narodom o svim važnijim pitanjima, kako bi u celini došla što potpunije do izražaja volja naroda. NOO-i zavise od poverenja naroda, koji može pojedine lanove NOO-a, pa i celi NOO smeniti, ako smatra da nije zaslužan poverenja ili da je nesposoban za rad, pa izabrati novi odbor. Da bi se održao narodni zbor za smenjivanje opštinskog NOO-a, potrebno je da to traži bar jedna tre ina seljaka”.⁴¹²

Motivi za smenjivanje pojedinih lanova opštinskih NO odbora u Bosanskoj krajini bili su najraznovrsniji. Narod je smenio predsednika opštinskog NO odbora Grbavica (jaja ki srez) po etkom 1942. god. zato što je primao mito.⁴¹³ Za vreme ofanziva smenjivan je izvestan broj odbornika zbog malodušnosti, slabosti, kukavi luka itd. Veoma teški i esto vrlo opasni poslovi u vreme neprijateljskih ofanziva bili su najbolji ispiti zrelosti i sposobnosti narodnih odbornika.

*

Zadaci seoskih i opštinskih NOO-a, koji su se u periodu od oktobra 1941. do februara 1942. razvijali zajedno sa rastom NOP-a u Krajini, bili su mnogostruki i daleko obimniji od poslova prvih borbenih organa narodnog ustanka iz avgusta i septembra 1941. god.

Pored niza povremenih zadataka NOO-i su se u ovo vreme brinuli i za materijalno obezbe enje vojske i naroda, podizanjem partizanske privrede, organizovanjem kulturno-prosvetnog rada i narodnog zdravlja, rešavanjem odnosa me u ljudima, uvanjem tekovina ustanka i obezbe ivanjem reda u selu i opštini, regrutovanjem dobrovoljaca u partizanske jedinice i pružanjem najaktivnije pomo i društvenim organizacijama u organizovanju politi kog rada.

⁴¹² Zb. NOR, II/2, str. 416.

⁴¹³ Arhiv MBK Banja Luka, k-10—27. Se anje u esnika.

Materijalno obezbeđenje vojske i pozadine, posebno obezbeđenje ishrane, bio je jedan od najtežih zadataka. Sa uvani zapisnici NO odbora iz ovog razdoblja potvrđuju da je najveća pažnja posvećivana ovom problemu. Skoro da nema dokumenta, skupa i sastanka u ovom vremenu na kome nije dominirao problem opskrbe vojske i pozadine. Nisu retki slučajevi da je ovaj sastanak NOO-a bio posvećen pitanju ishrane, naročito u vremenu do formiranja narodnooslobodilačkih fondova, kada su narodnooslobodilački odbori u celini rešavali probleme opskrbe vojske, i naroda. Na sastanku seoskog NO odbora u Donjoj Suvaji (Podgrme) od 24. februara 1942. pet od ukupno šest tačaka dnevnog reda pretresale probleme iz oblasti materijalnog obezbeđenja vojske i pozadine.⁴¹⁴

Pored problema ishrane, koji je rešavan putem stalnih kuhinja, raspodelom izbeglica i određenim jedinicama na privremenu prehranu po domaćinstvima, u selu pred NO odborima bio je ovaj niz drugih zadataka iz oblasti materijalnog zbrinjavanja. Često je trebalo razmestiti veći broj izbeglica na duži boravak u oslobođenim selima.

Značajna je bila pomoć NO odbora političkim organizacijama u organizovanju akcija za prikupljanje odeće i obuće i za jedinice NOV-a. NO odbori zajedno sa društvenim organizacijama organizovali su sakupljanje ili pletenje arapa, majica i drugih delova odeće, kao i obuće.

Vojska i deo izbeglica materijalno su obezbeđivani uglavnom iz dobrovoljnih priloga, manje iz plena imovine narodnih neprijatelja, razmene i rekvizicije. Količine priloga dobrovoljno su obećavali seljaci na masovnim konferencijama. Najčešće je pri obećavanju i davanju određene količine dobrovoljnog priloga nije odlučivalo imovno stanje, već privrženost NOP-u.

Rekvizicija prehrambenih artikala retko je u ovo vreme vršena na terenu Bosanske krajine. Ovakav oblik opskrbe u ustaničkim krajevima Kozare, Podgrme i Drvara, gde je narod dobrovoljno davao više nego što je mogao dati, bio je sasvim suvišan. Na ovim terenima NO odbori u zajednici sa vojnim organima češće su vršili rekviziciju prevoznih sredstava i tegleće marve (kola,

⁴¹⁴ Arhiv MR Sarajevo, br. 17836.

volova, saona i ostalog). Otu ivanje prevoznih sredstava i stoke vršeno je povremeno u doba ve ih akcija za prevoz ranjenika, plena i za druge potrebe.⁴¹⁵ Rekvizicija je naje e vršena od imu njihovih seljaka.

Radi obezbe enja dovoljne koli ine žita i povr a odbori su vodili brigu da se sva obradiva zemlja obradi i da se prispeli plodovi na vreme saberu i sklone u podesna skrovišta.

Zemlja koju nisu mogla obraditi pojedina doma instva davana je na obradu siromašnim seljacima. Posede boraca NOV i ljudi koji su se nalazili u zarobljeništvu, ukoliko u njihovim porodicama nije bilo dovoljno radne snage, obra ivalo je itavo selo. Zemlja nije smela ostati neobra ena.⁴¹⁶ Do koje se mere vodila borba za žito vidi se po tome, što se i mnoge ranije livade i ispaše zasejavaju, a krmna hrana se obezbe uje sa neobra enih me u teritorija prema ustašama. Obra ivanje njiva u jesen i prole e 1941/42. god. vršeno je u najve em delu krajiških sela zajedni kim, ispomažu im radom — mobama. Vo ena je briga o uzgoju i prehrani stoke. Porodicama ija je sto na hrana spaljena davana je pomo iz prikupljenih priloga sto ne hrane.

U ovo vreme po inju za eci partizanske industrije i zanatstva, koji su uglavnom bili pot injeni potrebama partizanskih jedinica i poljoprivrede. Pri odredima formirane su radionice za opravku sitnijeg oružja, obu e, krupnijeg poljoprivrednog alata i drugog.

Pored ovih, uz pomo opštinskih i seoskih odbora, ponovo su proradile sitnije zanatske radnje u oslobo enim opštinskim centrima i selima, kao kova nice, u kojima je uglavnom popravljan ili izra ivan sitniji poljoprivredni alat: motike, srpovi, sekire, plužni lemeši itd., potkiva nice konja, brija nice, radnje za opravku obu e, kroja nice i druge.⁴¹⁷

U jesen 1941. razvija se specifi an oblik partizanskog obu arskog zanata — izrada opanaka od sirove gove e

⁴¹⁵ Arhiv MR Sarajevo, br. 4109.

⁴¹⁸ Zb. NOR, IV/4, str. 301, i 302.

⁴¹⁷ Jovo Relji , n. d., navodi da je u Martin-Brodu bila organizovana kroja nica belih mantila u kojima su partizani napadali po snegu.

kože, koje je u zimu 1941/1942. god. nosio najveći i deo seljaka, a i jedan deo boraca u partizanskim odredima.

Pored ovih NOO-i u ovom vremenu počinju se baviti i drugim problemima iz oblasti privrede — uvanjem voća, zaštitom šuma itd. „Tako je na primer koncem decembra donesena odluka da se zabrani uništavanje mlade šume u Jelovcu koju su seljaci iz okolnih sela nemilosrdno sjekli za ishranu stoke”.⁴¹⁸

Pošto u ovo vreme ne postoje u Krajini okružni NOO-i, brigu o ishrani pasivnih područja morali su na sebe preuzeti Oblasni komitet, okružni komiteti i štabovi odreda. Oblasni komitet uoio je ovaj problem već u jesen 1941. i nameravao da rezerve žita za potrebe vojske i naroda u pasivnijim krajevima obezbedi sa terena 4. krajiškog NOP odreda.⁴¹⁹ Ali nestabilna situacija u proleće 1942. u ovom kraju onemogućila je izvršenje plana izvlačenja žitnih rezervi sa ovog terena. Posle gubitka ove količine rezerve žita, potrebne za prehranu pasivnih predela 3. i 5. odreda, morale su se naći i na sektoru drugih područja, prvenstveno na poljoprivredno aktivnijim terenima Podgrme a i Kozare. Pošto je Kozara daleko od pomenutih pasivnih područja, palo je podgrme komandno područje u zadatak da obezbedi najskromnije količine za ublaženje gladi i ishranu vojske i stanovništva na terenu 5. i delova 3. KNOP odreda. I pored znatnog broja izbeglica na ovom sektoru (oko 20.000 na oko 60.000 domaćeg stanovništva), a zahvaljujući i veoma rodnoj žetvi 1941/42. god., postojanju znatnog dela terena kuda ustaše i okupatori uopšte nisu prolazili i uništavali bogatstva, podgrmečki narod je izvršio ovaj važni zadatak.⁴²⁰ U mesečnom izveštaju štaba 1. odreda za mart 1942. izmeću ostalog govori se i o akciji prikupljanja hrane za 5. odred i kaže se da je sakupljeno dobrovoljnim prilozima ili otkupom od seljaka oko 90.000 kg. kukuruza, zobi, graha i ječma za prehranu vojske i naroda na terenu 5. KNOP odreda.⁴²¹ Pored pružanja

⁴¹⁸ Makso Daki, Borbe 1. bataljona 3. KNOP odreda krajem 1941, Ustanak, knj. 2, str. 600.

⁴¹⁹ Citirani izveštaj Okružnog komiteta KPJ Prnjavor od 29. V 1942.

⁴²⁰ Zb. NOR, IV/5, str. 87.

⁴²¹ Zb. NOR, IV/4, str. 148.

pomo i 5. odred, 1. odred je slao manje koli ine žita i u Liku i Dalmaciju.⁴²²

Važan zadatak u ijem su rešavanju bili angažovani opštinski i seoski odbori, uglavnom kao ispomo štabovima partizanskih jedinica, bilo je pitanje narodnog zdravlja i smeštaja i ranjenika i brige o njima. Sticajem okolnosti, prve provizorne bolnice i ambulante naj eš e su bile bez kadra i bez sredstava.

U septembru je organizovana prva partizanska bolnica u centralnoj Bosni na sektoru emernice.⁴²³ Na Kozari je formirana u jesen 1941. partizanska bolnica u koju je esto navra ao i radio i pored stalne zauzetosti, na svojoj stalnoj dužnosti — dr Mladen Stojanovi , tada komandant Kozarskog partizanskog odreda.⁴²⁴

U Podgrme u je, u selu Luki ima, posle ustanka formirana bolnica, koja je 10. januara 1942. preseljena u planinu Grme , ispod Suhopoljskog vrha, kao centralna bolnica 1. KNOP odreda.⁴²⁵

U decembru 1941. formirana je partizanska bolnica za sektor 6. bataljona 3. odreda u planini Boriji.⁴²⁶ U jesen 1941. god. osnovana je partizanska bolnica na sektoru 1. i 2. bataljona na Kozilima.⁴²⁷

Posle formiranja 4. i 5. KNOP odreda u februaru 1942. podižu se bolnice i ovih odreda: 4. pored bolnice u Boriji i u Jošavci i 5. u blizini seia Skakavac. U izgradnji svih ovih bolnica i opskrbi ranjenika u njima bili su angažovani NOO-i.

Stalni porast broja ranjenika zahtevao je ve u brigu za ovaj problem i po etkom 1942. god. pored centralnih po inje formiranje bataljonskih bolnica i etnih ambulanti, koje su služile i narodu u pozadini.⁴²⁸ Osnovni pro-

⁴²² Stevo Stupar, citirano se anje; Arhiv VII, k-163, 12/7.

⁴²³ Isto, str. 354.

⁴²⁴ Zubna klešta koja je komandant dr Mladen Stojanovi nosio sobom i vadio borcima i narodu obolele zube uvaju se na stalnoj izložbi Odeljenja revolucije MBK, Banja Luka.

⁴²⁵ Dr Kazimir Barila, Partizanske bolnice u Podgrme u 1942.; VIG, 1951, br. 3, str. 137; Zb. NOR, IV/3, str. 76.

⁴²⁶ Adem Hercegovac, navedeni lanak, str. 396.

⁴²⁷ Arhiv MBK Banja Luka, k-10, 15/210, 211 i 216, Se anje Nemanje Vlatkovi a i grupe u esnika.

⁴²⁸ Zb. NOR, IV/5, str. 72.

blem rada ovih bolnica i etnih ambulanti bio je nedostatak stru nih kadrova i lekarskih instrumenata i lekova.⁴²⁹ Do pod kraj 1941. god. na itavom terenu Krajine na zdravstvenim poslovima radi samo nekoliko lekara.⁴³⁰ Osooblje u bolnicama i ambulantama popunjavano je uglavnom omladinom, koja je svoja osnovna znanja o radu u ambulantama sticala za vreme kratkotrajnih kurseva u borbi. Na terenu Podgrme a jedna centralna i nekoliko bataljonskih bolnica, ambulanta za pozadinu i niz etnih ambulanti radile su ak do maja 1942. bez ijednog lekara.⁴³¹ Na terenu oko Banjaluke, u 3. i 2. KNOP odredu ovaj problem je rešen izlaskom jedne grupe lekara iz Banjaluke krajem 1941. i po etkom 1942. god.⁴³²

Specifi an i dosta težak zadatak koji se spontano name e NOO-ima ve od njihovog osnivanja bili su razni gra anski i krivi ni sporovi — kra e, prisvajanje tu ih zemljišta i tu ih pokretnina i si. U danima dizanja ustanka funkciju sudstva u ve em delu Bosanske krajine preuzele su na sebe ustani ke jedinice. Posle izbora seoskih narodnooslobodila kih odbora, od jeseni 1941, ulogu narodnih sudova preuzimaju narodnooslobodila ki odbori u pitanjima manjih krivi nih i gra anskih prestupa.⁴³³ Dela izdaje uperena protiv NOP-a sudili su vojnorevolucionarni sudovi ili štabovi partizanskih jedinica.⁴³⁴ Me utim, bilo je i ovde izuzetaka. Na primer, na terenu Kozare 3. I 1942, na zahtev naroda streljane su bez sudske procedure 3 devojke zbog nemorala i saradnje sa ustašama.⁴³⁵

Seoski i opštinski NO odbori vodili su sporove prema težini prestupa, kolektivno, na sastanku itavog odbora ili na privremeno odre enim komisijama. Izgleda da u ovom

⁴²⁹ Zb. NOR, IV/, str. 190, i 212; IV/3, str. 352; IV/4, str. 40 i 148; Arhiv VII, k-1703, 3/1—6.

⁴³⁰ Zb. NOR, IV/2, str. 142.

⁴³¹ Dr Kazimir Barila, n. d.; Zb. NOR, IV/4, str. 148.

⁴³² Izašli: Dr Danica Perovi , Dr Kleinhapel, Dr Gertruda Stern i Dr Ihsan Zukanovi . Najuspešniji rad je bio na Kozari. Na ovom terenu odredski lekar ve u decembru vrši blokiranje i sanaciju nekih sela u kojima se pojavio trbušni tifus. — Zb. NOR, IV/2, str. 212.

⁴³³ Akt NO Opštine Drvarske br. 11/12, od 16. IV 1942, — Arhiv Muzeja u Drvaru br. 42.

⁴³⁴ Arhiv VII, k-1706, 29—1—1, 23/1—1, 23/2—1 i 23/3—1.

⁴³⁶ Citirani operac. dnevnik Kozarskog odreda.

razdoblju, koje mi obra ujem, preovladava kolektivno vo enje sporova.⁴³⁶ Naj eš e kazne koje su izricane od NO odbora i od vojnih sudova bile su materijalne prirode — u korist narodnooslobodila ke vojske, odnosno Fonda. „Pored ovih navedenih materijalno su kažnjeni slede i: Mi o Radulovi sa dva vola, 200 kg žita, 100 kg krompira, David I. Radulovi ... svi sa kaznom jednog vola", itd.⁴³⁷

U saradnji sa ostalim organima pokreta seoski i opštinski NOO vodili su brigu o obezbe enju tekovina ustanka i osiguranju mira i reda u oslobo enim selima i mestima. Kao izvršni organi NOO-a na ovom zadatku služile su opštinske straže. Ove straže pored brige za održavanje reda imale su zadatak da budno paze da ne bi ustaše ili okupator ubacili svoje agente u oslobo eno selo ili grad. U selima i opštinama na periferiji oslobo ene teritorije NOO su vodili brigu o stražama, koje su vršile osmatranje neprijateljske teritorije i o eventualnim pokretima ustaša, domobrana ili okupatorskih trupa prema oslobo enoj teritoriji obaveštavale NOO, partizanske jedinice i sam narod u svrhu blagovremenog uklanjanja ispred kaznenih ekspedicija.

NO odbori vodili su stalnu brigu o javljanju novih boraca u NOP krajiške odrede. U itavom ovom razdoblju regrutovanje novih boraca vršeno je samo na dobrovoljnoj bazi.

Uz pomo NO odbora krajiški NOP odredi su krajem 1941. i po etkom 1942. god. formirali rezervne, pretežno omladinske ete po selima, koje su obu avane u rukovanju oružjem i ostalim vojnim veštinama. Oružje zaplenjeno od ustaša i okupatora ili ostalo iza palih partizana davano je u ruke ovih obu enih omladinaca. „U svim selima radi se na organizovanju pozadinskih nenaoružanih eta. Do sada ima 8 eta sa oko 400 ljudi"⁴³⁸ izveštava II KNOP odred.

Zapažene uspehe na planu prosvetnog rada imali su NOO-i u prvoj partizanskoj zimskoj kampanji opismenjavanja (zima 1941/1942). Ne postoje podaci da je u Krajini u ovo vreme radila ijedna škola, ali se pouzdano zna da

⁴³⁶ Arhiv MBK Banja Luka, Se anja u esnika.

⁴³⁷ Zb. NOR, I V/5, str. 123.

⁴³⁸ Zb. NOR, IV/2, Str. 142.

su te ajevi za opismenjavanje radili na terenima svih odreda.⁴³⁹ Od oktobra 1941. do kraja februara 1942. samo na terenu okruga Drvar radilo je 30 te ajeva za opismenjavanje sa 396 polaznika.⁴⁴⁰

S obzirom na nepotpuno obrazovanje predava a ovih te ajeva, od kojih je ve ina imala samo osnovnu školu, i na veliku oskudicu papira i olovaka, rezultat ovih kurseva bio je veoma skroman. Me utim, i samo savla ivanje azbuke i osnova ra unanja i itanja u ovim ratnim uslovima bio je veliki uspeh.

Pored ovih, iskršavao je i itav niz drugih poslova, kao na primer: masovne akcije za evakuaciju naroda, stoke, pokretne imovine iz ugroženih sela i krajeva, pomo partizanima u rušenju komunikacija, otkrivanje dezertera, sastavljanje evidencije imovine, naroda i stoke u selima i mnogi drugi zadaci.⁴⁴¹

Po etkom 1942. god. NO odbori po inju se baviti i drugim poslovima: upisom novoro en adi, sklapanjem brakova i ubeležavanjem u knjige umrlih i si.

„Sva novoro ena djeca moraju se javiti kod opštine gdje e se roditeljima izdati privremeni krsni list, koji e se kasnije zamijeniti. Svi do sada sklopljeni brakovi imaju se prijaviti opštini, a opština e izdati privremena uvjerenja i to bra nom paru i roditeljima mlade. Taj brak i uvjerenje važi punovažno sve dok se kasnije ne zamijeni crkvenim ili gra anskim brakom. U budu e svako ko želi stupiti u brak ima se prijaviti u opštini, gdje e se isti upisati u knjigu ženjenih i udatih. Svi ovi poslovi vrše se besplatno i ni jedna opština ili komandant opštine ne smije naplativati ništa za izdavanje uvjerenja o stupanju u brak ili uvjerenja za novoro en ad“, ⁴⁴² piše u jednom dopisu 2. KNOP odreda.

Proces osamostaljivanja NO odbora bio je prili no spor na itavom terenu Bosanske krajine. Nisu retki sluajevi da su seoski odbori, i pored postojanja narodnih odbora opštine, ekali direktive i savete od komandi jedinica NOV-a. I sami seljaci estim zaobilazanjem NO odbora i obra anjem štabovima delovali su na ja u ovisnost NO odbora od vojnih organa. Štabovi nekih odreda i ba-

⁴⁸⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 330; Arhiv MBK Banja Luka, Se anja u esnika.

⁴⁴⁰ Citirani izveštaj Lepe Perovi od 5. III 1942.

⁴⁴¹ Arhiv MR Sarajevo, br. 4301, 4101, 12913, 12912 i dr.

⁴⁴² Isto, str. 330.

taljona pomagali su proces osamostaljivanja NO odbora, kao, na primer, štab 2. KNOP odreda.

„Molimo drugove odbornike da objasne seljacima da za svaku stvar ne dolaze u štab ete ili bataljona. Mi se danas nalazimo u stalnim akcijama i komandiri i politiki komesari zauzeti su u organizovanju akcija u odbrani sela i ne mogu da se bave civilnim stvarima. Sve seoske stvari ima da rešava seoska vlast, a to su NO odbori. I u budu e e štabovi eta pomagati odbore u njihovom radu i davati im oružanu pomo kad im treba, ali NOO moraju biti svesni da oni preuzimaju civilnu vlast u selu u svoje ruke i bez njihovog znanja ne smije se ništa dogoditi u selu“.⁴⁴³

Štabovi odreda prenosili su naredbama funkcije iz pozadine na NO odbore. Svi borci po dolasku u selo na odsustvo ili bolovanje bili su dužni da se javljaju NOO-ima. Za itavo vreme boravka u selu ovi borci su bili pod kompetencijom seoskog NO odbora i po dolasku u jedinicu bili su dužni da donesu potvrdu od odbora o svom boravku u selu za vreme bolovanja ili odsustvovanja. Na terenu nekih opština partizanske patrole po dolasku u selo bile su dužne da se javljaju NO odboru i uz znanje i saglasnost NO odbora izvršavale su postavljene zadatke. Partizanske patrole morale su tako e štabu ili komandi doneti potvrdu o urednom obavljanju posla u odre enom selu.⁴⁴⁴

Neposredna veza i najuža saradnja opštinskih NOO-asa štabovima krajiških odreda, kao najvišim vojnim organima na užem operativnom području, bila je zbog nepostojanja sreskih i okružnih odbora neophodna. Pomo i neposredne intervencije štabova odreda naro ito su bile korisne i neophodne u momentima kada su ustaše i okupatori pripremili i izvodili velike ofanzive na oslobo enu teritoriju.

„Da bi neprijatelju onemogu ili da uspije u svojim namjerama, nare uje se komandantima opština i NO odborima da odmah pre u na evakuaciju sve hrane i stoke na takva mjesta koja su nepristupa na neprijatelju. Sve suho meso, slaninu i mast zakopati u zemlju. Napraviti takve rupe u koje se može po potrebi potrpiti sve žito i ostale vrijedne stvari. Tko ne e da sakrije hranu l ne postupi po ovom nare enju komandanti opština oduze e svu hranu u korist vojske... Zabranjuje se svako kretanje po terenu bez propusnice komandanta opštine ili vojne vlasti.“⁴⁴⁵

⁴¹³ Zb. NOR, IV/3, str. 127.

⁴⁴⁴ Isto, str. 125.

⁴⁴⁵ Zb. NOR, IV/4, str. 300.

Pošto je formiranje Krajiških KNOP odreda i okružnih komiteta KPJ u Bosanskoj krajini teklo istovremeno i bilo usko vezano, to ćemo ovde pokušati da na temelju veoma skromnih izvora sumiramo rad okružnih komiteta i da ukažemo na aktivnost ostalih društveno-političkih organizacija.

Broj elija KPJ od oktobra do kraja februara udvostručen je — i krajem ovog razdoblja radi 101 elija — 50 u vojsci i 51 u pozadini. U isto vreme broj partijskog članstva se skoro udvostručio i dostigao broj od 640 komunista. Ta an broj kandidata teško je utvrditi, ali je najverovatnije da je bio znatan.⁴⁴⁶

Okružni komitet za Podgrme (u nekim dokumentima 0. K. za Bihać), koji je delovao na sektoru 1. KNOP odreda, imao je krajem februara dva sreska komiteta: za Bos. Novi i Bos. Krupu sa 19 partijskih elija — 6 u jedinicama 1. odreda i 13 na terenu, sa ukupno 79 članova. Rad Partije na krupskom, sanskom i novskom srezu bio je dobro organizovan, na terenu bihaćkog sreza nešto slabiji, a na području cazinskog sreza taj rad je bio neznan.

Okružni komitet na sektoru Kozare (prijedorski), koji je delovao na terenu 2. KNOP odreda, imao je u ovo vreme organizovan jedan sreski komitet (za srez prijedorski) i 24 partijske elije, od čega 12 u vojsci i 12 u pozadini, sa ukupno 193 člana Partije. Rad komunista u svim etapama i u pozadini, izuzev na sektoru Bos. Gradiške, gde je pokret ojačao tek u decembru, bio je vrlo dobro organizovan.

Okružni komitet KPJ na terenu 3. (a jedno vreme i 4. KNOP odreda) imao je organizovana 4 sreska komiteta i to sva četiri na terenu docnijeg 3. KNOP odreda — srezovi: Jajce, Kupres, Glamoč i Livno. U jedinicama 3. i 4. KNOP odreda bilo je krajem februara 127 partijaca, u oko 20 elija; od toga 10 elija u jedinicama 4. KNOP odreda sa 61 članom Partije. Ako se uzme u obzir da su ova dva odreda imala tada 32 ete, onda je 12 eta bilo bez partijske organizacije što je umnogome otežavalo po-

⁴⁴⁶ Arhiv IRP Beograd, br. 770/VII 1—24(42), Izveštaj Lepe Perovi od 5. III 1942.

liti ki rad. U pozadini ovog okružnog komiteta — na terenu srezova: Jajce, Glamo , Kupres i Livno radilo je 15 elija sa 81 lanom KPJ. Na terenu ostalih srezova nisu postojale partijske organizacije u pozadini. Politi ki rad u pozadini na ovom terenu bio je prili no slab.

Okružni komitet Drvar, koji je delovao na terenu 5. KNOP odreda, imao je 26 elija — 12 u vojsci i 14 u pozadini sa oko 160 lanova i oko 100 kandidata. Uticaj partijske organizacije u vojsci bio je dobar, a tako e i na terenu petrova kog i drvarskog sreza.⁴⁴⁷ Zajedni ka slabost svih okružnih komiteta, izuzev delimi no Kozarskog, bilo je preterano angažovanje komunista na vojni kim pitanjima, što je bilo uslovljeno objektivnim prilikama i snažnim razvitkom narodnog ustanka.⁴⁴⁸ Ovaj propust nije u injen samo u Krajini, ve i u drugim delovima naše zemlje. O ovome je pisano u organu CK KPJ — „Proleteru“, polovinom 1942. god. „Posve ivalo se više pažnje samo op oj propagandi; uplitalo se i suviše u vojna pitanja, a kadrove se nije dizalo teoretski i politiki.“⁴⁴⁹

Posle formiranja okružnih komiteta KPJ, u toku novembra i decembra, formirani su okružni komiteti Skoja za pojedine odrede i Oblasni komitet Skoja.⁴⁵⁰ Sve do ovoga vremena rad Skoja bio je donekle zapostavljen i nedovoljno organizovan. Rad skojevskih grupa i organizovaniji rad omladine pokretan je u to vreme samo u jedinicama i podru jima gde su delovale ja e i organizovanije grupe lanova KPJ. Tek posle formiranja okružnih komiteta Skoja na terenu Kozare, u Podgrme u i drvarskom okrugu po inje da se šire organizuje i oživljava rad skojevskih grupa. Najbrži i najuspešnji razvitak doživela je skojevska organizacija na terenu Kozare, gde do kraja februara rade 84 skojevska aktiva sa ukupno 418 skojevaca, odnosno više nego u svim ostalim delovima Bosanske krajine.

⁴⁴⁷ Citirani izveštaj Lepe Perovi ; Zapisnik Skendervakufske konferencije; Citirani izveštaj Oblasnog savetovanja; Izveštaj okružnih i sreskih komiteta. — Arhiv SK BiH, III/2, str. 43—47, 47—56; Arhiv IRP Sarajevo, br. 126—7628, 217—7937, 473—390, 346—307.

⁴⁴⁸ Proleter, br. 16, str. 13.

⁴⁴⁸ Isto, br. 14 i 15 od marta 1942, str. 20.

⁴⁶⁰ Nisam uspeo utvrditi imena lanova oblasnih komiteta.

U svim etama i ve im selima na Kozari ve u ovom vreme radili su skojevski aktivni ili grupe.

U isto vreme na sektoru Okružnog komiteta Skoja za Podgrme radi 25 aktiva sa 186 lanova. S obzirom na to da na ovom terenu nije bilo brojnije skojevske organizacije pre rata, i ovde je Skoj postigao veliki uspeh. Na sektoru Okružnog komiteta za Drvar skojevske organizacije se obnavljaju i organizuju krajem 1941. i po etkom 1942. god. Krajem februara na ovom terenu radi 23 aktiva sa 108 lanova Skoja.

Na sektoru 3. KNOP odreda krajem januara 1942. formiran je Okružni komitet Skoja, koji tek u toku februara po inje sa formiranjem skojevskih aktiva. Na terenu centralne Bosne (4. odred) u ovom vremenu nije dovoljno organizovan rad Skoja pa ni omladine.⁴⁵¹ Zapoštantvanje omladine, koja je oduvek bila tvorac naprednih ideja i novih stremljenja, a u NOB-u glavni nosilac naših uspeha,⁴⁵² bio je jedan od osnovnih faktora koji je uslovio opšte političke slabosti na ovom terenu i probleme u njihovom rešavanju koje se morali angažovati najbolje snage NOP-a u Bosanskoj krajini.

Usled preuzetosti pa i nedovoljne pomoći i partijskih organizacija i rukovodstva skojevski aktivni na terenima Krajine u ovom periodu nisu potpuno uspeli pronaći i najpogodnije oblike delovanja, niti svoje osnovne zadatke u radu sa omladinom. Poslovi na kojima su se aktivni angažovali bili su: pomoć u vreme akcija, pomoć u obezbeđenju boraca, smeštaji hrane i naroda, organizacija zabavnog života omladine, pomoć oko opismenjavanja omladine itd., dok je glavni zadatak — organizacija političkog rada u redovima omladine — bio potisnut u drugi plan.

Sire organizovan rad sa omladinom sve do februara 1942. u Bosanskoj krajini nije postojao. Uključivanje omladine u službu fronta i pomoć i u organizaciji raznih akcija i poduhvata koje su izvodile jedinice vršeno je uz poziv i organizaciju uglavnom vojnih jedinica, skojevskih aktiva gde su do tada postojali, partijskih elija i NOO-a.

⁴⁵¹ Citirani izveštaj Lepe Perovi ; Izjava Oblasnog komiteta Skoja, — Arhiv IRP Sarajevo, 335—4948.

⁴⁵² Ovu ulogu omladine isticao je drug Tito u svim svojim govorima u kojima se obraćao omladini u toku i posle rata.

Uputstvo o organizaciji Bosanskohercegova kog narodno-oslobodila kog saveza (BHNOOS), koje je u decembru izdao Pokrajinski komitet Skoj-a izgleda nije stiglo u krajinu sve do februara 1942.,⁴⁵³ pošto se tek tada isto umnožava i rastura.⁴⁵⁴ Pismo PK Skoja od 22. II 1942. sa uputima za formiranje omladinskih eta⁴⁵⁵ tako e je zakasnilo, jer Operativni štab za Bosansku krajinu izdaje naredbu za formiranje omladinskih eta tek 19. maja 1942.⁴⁵⁶ Direktivno pismo PK Skoja od kraja januara stiglo je u Krajinu tek krajem februara i tada se po uputima ovog pisma po inje organizovati Narodnooslobodila ki savez omladine Bosne i Hercegovine u ovoj oblasti.⁴⁵⁷

Najraširenija forma okupljanja omladine u ovom periodu bili su omladinski zborovi — politi kog i zabavnog karaktera — koje su zakazivali i održavali Okružni komiteti Skoja uz pomo štabova partizanskih jedinica i rukovodstava KPJ. Do kraja februara na terenu kozarskog, drvarskog i podgrme kog okruga održano je 209 omladinskih zborova.⁴⁵⁸ Na sektoru Kozare nešto više se koristila forma omladinskih vojno-politi kih kurseva. Do konca februara na ovom sektoru kroz šest ovakvih kurseva prošla su 403 omladinca i omladinke.⁴⁵⁹ U Podgrme u, u Drvaru, kao najraširenije forme rada sa omladinom bile su vaspitne grupe, na kojima su prera ivane radio-vesti i drugi materijali. Uz ovo su bile zastupljene i druge forme rada, zabave, kulturno-umetni ke sekcije i analfabetски te ajevi.⁴⁶⁰

Na sektoru centralne Bosne, gde nije postojao okružni komitet Skoja, partijske organizacije iz jedinica su povremeno organizovale skupove i na njima se spontano radilo sa omladinom. Tako su održana dva uspešnja omladinska

⁴⁶³ Bilten KPJ BiH br. 1, od 18. XII 1941; Zb. NOR, IV/2, str. 199—201.

⁴⁵⁴ Zb. NOR, IV/3, str. 221.

⁴⁵⁵ Isto, str. 201—203.

⁴⁵³ Isto, IV/5, str. 73—75.

⁴⁶⁷ Isto, IV/3, str. 132—136.

⁴⁵⁸ Citirani izveštaj Lepe Perovi od 5. III 1942; Zb. NOR. IV/3, str. 208; Operac. dnevnik II KNOP odreda — Arhiv VII, k-1703, 40/8—2.

⁴⁵⁹ Citirani izveštaj Lepe Perovi .

⁴⁶⁰ Isto.

skupa na terenu 2. i 6. bataljona.⁴⁸¹ Na terenu Glamo a, gde se ose ao ja i uticaj iz drvarskog kraja, rad omladine bio je nešto življi.

Skojevske organizacije, rade i bez dovoljno iskustava i pomo i, pri organizovanju omladine inile su znatne greške. O ovim slabostima pisao je Ivo Lola Ribar 1942. god. u lanku

„Uloga omladine i zada e Skoj-a". (Dosadašnja praksa do brog dela skojevskih organizacija pokazala je da se nepravilno postavljao i shvatao odnos izme u Skoj-a i širokih jedinstvenih omladinskih organizacija. Doga alo se, da se Skoj postavljao kao nešto potpuno izolovano od SMG-a, NOSOBH-a, Osvobodilne fronte mladih i sli nih organizacija, ili se opet potpuno indentifikovao s njima, ak i u toj meri da su skojevski aktivni kao celine bili pod rukovodstvima SMG-a (Grme)".⁴⁸²

vrš e organizovan rad sa ženama u Krajini u ovom razdoblju tako e nije postojao. Nisu organizovana opštinska, sreska, niti okružna rukovodstva žena. Ali i pored nepostojanja jedinstvene organizacije, žene Bosanske krajine kroz najrazli itije oblike, od prikupljanja hrane za borce, rada u mobama, prikupljanja ode e pa do u eš a u jedinicama i borbama, ve su se od ustanka masovno uklju ile u pokret.⁴⁸³ One su svojim hrabrim u eš em u NOB-u zadrživale celu našu zemlju.

Krajem 1941. i po etkom 1942. god. najuspešnije je organizovan rad žena na terenu Podgrme a i oko Drvara, gde radi niz aktiva žena na sakupljanju pomo i vojsci. U Podgrme u je zapaženo masovnije u eš e žena u radu NO odbora i masovniji prijem žena u Partiju nego na drugim sektorima.⁴⁸⁴ Iako pre rata na ovom terenu partijskim radom nije bila obuhva ena nijedna žena, krajem februara 1942. u partijskoj organizaciji od 79 lanova bilo je 13 žena.⁴⁸⁵ Zene na ovom sektoru uzimaju masovnog u eš a u svim akcijama, pa ak i u rušenju neprijateljskih komu-

⁴⁸¹ Zb. NOR, IV/3, str. 220.

⁴⁸² Proleter, br. 16, str. 29.

⁴⁸³ Zb. NOR, IV/3, str. 94, 95, 100, 101 i 177.

⁴⁸⁴ Arhiv MP Biha , Izjave grupe u esnika iz podgrme kih sela: Hašana, Rujiške, Vranjske, Radi a, Palanke itd.

⁴⁸⁵ Dušanka Kova evi , Diskusija iz zapisnika sa Skendervakufske konferencije, str. 19.

nikacija.⁴⁶⁶ O uspešnom radu žena na terenu Drvarskog i Podgrme kog okružnog komiteta u izveštaju od 5. III 1942. Lepa Perovi Mara piše:

„Rad sa ženama u Bosanskoj krajini dosta je slab, ali ga ima naročito na drvarskom sektoru, gde postoje odbori žena, održavaju se ženske konferencije, sastanci ženske omladine, a postoji čak i jedan ženski vod, koji se vježba u rukovanju oružjem. Na bihaćkom sektoru (Okružni komitet Podgrme — prim. autora) žene masovno u estvuju na zborovima i konferencijama i članovi su NOO-a. Rad sa ženama na ta dva sektora vidi se po većem broju žena u Partiji.“⁴⁶⁷

Na terenu Kozare rad žena je sve do vojno-političke konferencije odreda u decembru znatno zaostajao. Na konferenciji je ovaj nedostatak uopćenito i pokretanje rada žena bio je jedan od zaključaka ove konferencije.⁴⁶⁸ Već u toku januara i prvoj polovini februara 1942. organizovan je niz sastanaka žena i nešto se smelije pristupa njihovom primanju u partijsku organizaciju.⁴⁶⁹

Na terenu 3. i 4. KNOP odreda do ovog vremena nisu vršeni značajniji pokušaji pokretanja rada žena.⁴⁷⁰

*

S obzirom na to da na terenu Krajine ne postoje odbori Narodnog fronta sve do 1944. god., funkciju opštenarodne društvene organizacije, pokretanje naroda u masovne akcije i uključivanje sposobnih građana u najrazličitije oblike rada u službi frontu vršili su zajedničkim radom narodnooslobodilački odbori, partijska rukovodstva i štabovi partizanskih jedinica.

Osnova političkog i društvenog delovanja u masama u pozadini bili su narodni zborovi i konferencije, najčešće u isto vreme radnog i političkog karaktera. Samo na sektoru okruga Podgrme u ovo vreme održano je 85 zborova i konferencija, na kojima je učestvovalo preko 10.000

⁴⁶⁶ Zb. NOR, IV/3, str. 93.

⁴⁶⁷ Citirani izveštaj Lepe Perovi.

⁴⁶⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 22.

⁴⁶⁹ Isto, str. 208; citirani Operac. dnevnik Kozarskog odreda.

⁴⁷⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 220; Arhiv MBK Banja Luka, Seosne jedinice sa terena centralne Bosne.

ljudi.⁴⁷¹ Na ovim zborovima i konferencijama rešavani su svi društveno-politički i drugi problemi pozadine i uopšte borbe, kao: držanje političkih govora o stanju u svetu i zemlji, upoznavanje naroda sa ciljevima borbe, upoznavanje sa namerama okupatora i ciljevima izdaje kvislinga, biranje narodnih odbora ili proveravanje njihovog rada, upoznavanje ljudi sa akcijama partizana i pripremama neprijateljskih ofanziva, upisivanje dobrovoljnih priloga, ras-krinkavanje kolebljivaca i otvorenih izdajnika i mnogi drugi krupniji i sitniji zadaci.

Najmasovniji i najorganizovaniji narodni zborovi i konferencije održavani su na terenu kozarskog područja.¹⁷² Na ovom sektoru bilo je narodnih zborova na kojima se krajem 1941. i početkom 1942. god. i pored opasnosti od neprijatelja, zime i bosotinja, okupljalo i po nekoliko hiljada seljaka iz šireg kruga oslobođenih sela.⁴⁷³ U predelima Krajine gde je bila jaka tradicija crkvenih — verskih zborova i jak uticaj bogatijih seljaka, kao u Ljevakom Potkozarju i delovima Lijeva polja, politički radnici su koristili crkvene skupove i na njima posle verske službe u crkvi rešavali društvene i političke probleme, a esto birali i odbore.⁴⁷⁴

Narodni politički zborovi na terenu 1. i 5. KNOP odreda naročito su bili estivi za vreme posete komandanta 2. KNOP odreda dr Mladena Stojanovića ovim krajevima u januaru i februaru 1942.⁴⁷⁵ Pored zborova i konferencija sve su uspešnije korištene i ostale forme masovnog političko-vaspitnog rada u masama, kao što su italale ko-vaspitne grupe, u koje se najčešće uključivala omladina, zatim sela, omladinske kulturno-umetničke grupe, dramske i recitativne sekcije, kulturno-zabavne priredbe itd. Samo u okrugu Drvar i Podgrme do februara 1942. formirano je oko 90 vaspitnih italalnih grupa sa 799 članova. U isto vreme

⁴⁷¹ Citirani izveštaj Lepe Perovića.

⁴⁷² Zb. NOR, IV/1, str. 190, IV/2, str. 211, IV/3, str. 27, 131, 208, 327 itd.; Rade Bašić, n. d., str. 165—171; citirani operativni dnevnik Kozarskog odreda.

⁴⁷³ Zb. NOR, IV/1, str. 251.

⁴⁷⁴ Citirani operativni dnevnik Kozarskog odreda.

⁴⁷⁵ Zb. NOR, IV/1, str. 86 i 174, IV/3, str. 71—80, 92, 180 i 365; Arhiv MP Bihać, Izjave u esnikama podgrmečkih sela i okoline Drvara.

u Podgrme u radi 9 omladinskih borova, koji su u zajednici sa vojskom organizovali i održali 21 kulturno-zabavnu priredbu.

U ovo vreme porasla je i uloga partizanske štampe. Posle rasformiranja Drvarske brigade i formiranja krajiških odreda raniji GIB (Gerilski informacioni biro Drvarske brigade) pretvoren je u Partizanski obaveštajni biro i preseljen na teren 1. KNOP odreda. Listu koji je do tada nosio naziv „Gerilac“ daje se naziv „Krajiški partizan“. I pored naraslih potreba zbog oskudice kadrova, materijala i drugih poteškoća a postignut je mali napredak na ovom planu. Do konca februara na terenu Krajine pored ranijih 7 brojeva „Gerilca“ i 3 broja „Drvarskog partizana“ štampan je samo jedan broj „Krajiškog partizana“, dva broja „Kozarskog partizana“ i dva broja „Partizana“, koji je izdavao 5. bataljon 3. KNOP odreda. Raspoloživim sredstvima nije mogao biti štampan veći broj listova pošto je usmereno težište na izdavanje radio-vesti, raznih proglašenja i naročito na umnožavanje materijala iz marksističke literature, za kojima se osećala velika potreba. Mali broj ovih materijala se sa uvao iz predratnog doba, a tako e neznatne količine su dobijene sa drugih područja.

Pod kraj 1941. i početkom 1942. god. počinju se štampati ili umnožavati običnim pisanjem mašinama radio-vesti u štabovima krajiških odreda, a na Kozari i kod Banjaluke na geštetneru su štampani i posebni listovi.

U tehničkim odredima ili u štabovima odreda pored svakodnevnih „Radio-vijesti“ i niza proglašenja do konca februara štampani su: lanci iz Biltena Vrhovnog štaba, uži ke „Borbe“, delovi iz istorije SKPb, zatim krajiški referati: „Komunisti kao partija u današnjoj borbi“, „SSSR u slici i riječi“, „Taktika partizanske borbe“, „Poljoprivreda SSSR-a“, a pod kraj februara i lanak Moše Pijade: „Zašto se bore partizani u Bosni“.⁴⁷⁸

Ovi lanci služili su kao osnovni materijali za politički rad u odredima, u partijskim skupovima i aktivima omladine.

⁴⁷⁶ Zb. NOR, IV/2, str. 161, 190; IV/3, str. 120 i 228; Fond radiovesti i partizanske štampe u MBK Banja Luka.

Glava IV

RAD OBLASNOG KOMITETA KPJ I OPERATIVNOG ŠTABA OD MARTA DO JUNA 1942. OBRA UN SA CETNICIMA NA SEKTORU 3, 4. I 5. KNOP ODREDA

Oslobo ena teritorija u Bosanskoj krajini obuhvatala je krajem februara delove ranija 23 sreza i protezala se od Like, Korduna i Banije na zapadu, do reke Ukrine i planine Vlaši a na istoku, reke Save na severu i do blizu Livna i Kupresa na jugu. Od sela ustaše su držale samo još znatnije predele oko Cazina. Okupatorske i ustaške trupe bile su sterane u sreska mesta i stešnjene na uski pojas oko njih. Najve i broj komunikacija bio je prekinut, dok su samo nekoliko važnijih puteva i pruga, kao unska pruga, putevi Banjaluka—Bos. Gradiška, Livno—Glamo , Prnjavor—Derventa, Biha —Bos. Petrovac, Drvar—Bos. Grahovo, okupatori i ustaše uz najve a naprezanja samo povremeno koristili.

Krajem februara u pet krajiških narodnooslobodila - kih partizanskih odreda, u koje je bilo uklju eno 17 bataljona sa 64 ete, nalazilo se oko 9.000 boraca, naoružanih sa 6.560 pušaka, 193 puškomitraljeza, 40 teških mitraljeza i 15 baca a i topova i drugim sitnijim naoružanjem.

Zahvaljuju i bogatoj vojni koj aktivnosti i borbenosti ovih snaga, sistem okupatorske i ustaške vlasti u Krajini, stešnjen u uska podru ja gradova, bio je u ovo vreme ve skoro uništen. Brojni administrativni aparat triju velikih župa — Sane i Luke u Banjaluci, Plive i Rame u Jajcu i Krbave i Psata u Biha u — koje su osnovane posle likvidacije Ustaškog stožera za bivšu vrbasku banovinu, otrgnute od sela, izgubile su svoju funkciju. Kotarske oblasti u

23 sreska mesta i nekoliko kotarskih ispostava životarile su pod tutorstvom komandanata posada ili ustaških oficira u mestu.

Posade ovih župskih i kotarskih centara uglavnom su držali domobrani uz pomoć ustaša i žandara, dok su u južnim delovima Krajine u sreskim mestima stacionirale italijanske snage.

Usled velikih potreba na isto nom bojištu u NDH se 1941. god. nalazio neznatan broj nemačkih oružanih snaga. 718. nemačka divizija, čiji se štab nalazio u Banjaluci, i još neki manji delovi nemačkih posadnih jedinica držali su delove NDH. Pogoršana situacija za Nemce na isto nom bojištu u zimu 1941/42. god. uslovlila je dalje smanjivanje kontingenta nemačke vojske na tlu Jugoslavije.

Prema planu nemačke Vrhovne komande od početka decembra 1941. od šest divizija koje su tada stacionirale u Jugoslaviji, od kojih veći broj u Srbiji trebalo je da otiču budu povučene na isto nom front.

Prema ovom planu preostale dve divizije držale bi Srbiju, dok bi osiguranje u NDH preuzele italijanske trupe.¹

Posle intervencije nemačkog generala u Zagrebu i poslanika Kaschea došlo je do izvesne restrikcije prvobitnog plana.² Iz Banjaluke je premešten štab 718. divizije³, koja je zajedno sa 342. nemačkom divizijom, prebačena iz Srbije u januaru i februaru 1942. god., u estvovala u ofanzivi protiv partizana u istojnoj Bosni^{3a}. Posle odlaska jedinica 718. divizije na komunikaciji Sunja—Novi—Prijeđor—Banjaluka, stacionirali su od nemačkih jedinica samo 923. i delovi 924. posadnog Landeschützen bataljona. U vreme snažnog uspona pokreta u Kozari u februaru 1942. iz istojne Bosne prebačeni su u Krajinu jedan divizion artiljerije iz 704. nemačke divizije i 750. puk 718. divizije.⁴

¹ Arhiv VII, mf Bon H-153462—153463.

² Arhiv VII, Bon H-153462—153463.

³ Isto, mf L/19, H-310758.

^{3a} Opširnije A. Lončarić i M. Leković, Njemačka ofanziva na istojnu Bosnu januar-februar 1942, Vojno delo 1962.

⁴ Rade Bašić, n. d., str. 66 i 88; VIG br. 3/195, str. 61—64; Wiesshaupt Ernest, n. d., str. 90.

Sve ove nema ke snage krajem februara 1942. zajedno sa folksdoj erima brojale su oko 3.000 vojnika.

Na sektoru jugozapadnog dela Bosanske krajine posade u opkoljenim sreskim mestima i ispostavama držali su uglavnom Italijani — jedinice iz divizije „Re“, „Bergamo“ i „Sassari“. Ta an broj italijanskih vojnika, zbog stalnog pomeranja i smena jedinica, teško je ustanoviti. Krajem februara u Mrkonji -Gradu, Klju u, Bosanskom Petrovcu, Drvaru, Bosanskom Grahovu, Glamo u, Livnu i Kupresu, Bos. Krupi i Biha u bilo je stacionirano oko 25 italijanskih pešadijskih i kombinovanih bataljona i divizona.⁵ Ako bi se uzelo da bataljon prose no broji izme u 500 i 800 vojnika, onda bi italijanske snage u Krajini krajem februara iznosile preko 15.000 vojnika.

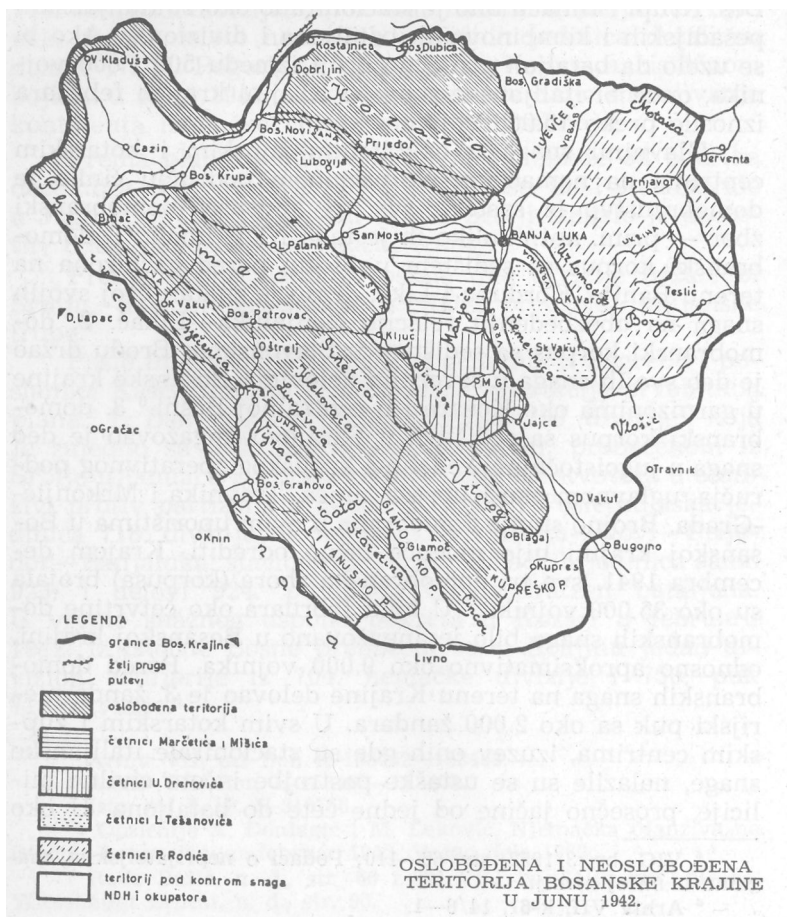
Glavninu snaga u opkoljenim župskim i kotarskim centrima na nema kom okupacionom podru ju inilo je domobranstvo iz sastava sva tri korpusa (domobranski zbor — prim, aut.) koliko ih je tada NDH imala. 1. domobranski korpus sa sedištem u Sisku, pored garnizona na terenu Banije, Korduna i Like, držao je znatan broj svojih snaga na obezbe enju relacije Banjaluka—Biha . 2. domobranski korpus sa sedištem u Slavonskom Brodu držao je deo svojih snaga u severnim delovima Bosanske krajine u garnizonima oko Kozare i u centralnoj Bosni.⁶ 3. domobranski korpus sa sedištem u Sarajevu angažovao je deo snaga u jugoisto nim predelima krajiškog operativnog područja, uglavnom oko Kupresa, Jajca, Travnika i Mrkonji -Grada. Brojno stanje domobrana u ovim uporištima u Bosanskoj krajini nije mogu e ta no odrediti. Krajem decembra 1941. sva tri domobranska zbora (korpusa) brojala su oko 35.000 vojnika.⁷ U toku februara oko etvrtine domobranskih snaga bilo je angažovano u Bosanskoj krajini, odnosno aproksimativno oko 9.000 vojnika. Pored domobranskih snaga na terenu Krajine delovao je 3. žandarmerijski puk sa oko 2.000 žandara. U svim kotarskim i župskim centrima, izuzev onih gde su stacionirale italijanske snage, nalazile su se ustaške postrojbe i ete civilne milicije, prose no ja ine od jedne ete do bataljona. U oko

⁵ VIG, br. 3/1952, str. 65—110; Podaci o neprijateljskim snagama u našoj zemlji.

⁶ Arhiv VII, k-61, 14/6—1.

⁷ Isto, k-162, 11/6—3.

dvadeset neprijateljskih uporišta u Krajini, uzimaju i prose no po 250 ustaša, po jednom mestu, bilo je oko 5.000 ustaša. Isto toliko moglo bi se uzeti za civilnu miliciju. Prema tome, u vreme najvećeg vojnog uspona ustanka u Bosanskoj krajini, krajem februara, oko 9.000 naoružanih boraca krajiških odreda angažovalo je u opkoljenim župskim i kotarskim centrima i manjim uporištima oko komunikacija, oko 38.000—40.000 okupatorskih i kvislinških vojnika.

Uspesi partizana u borbama protiv etiri puta broj-
nijih okupatorskih i kvislinških trupa bili su omogu eni
aktivnim u estvovanjem u pokretu celokupnog stanovni-
štva na oslobo enoj teritoriji, koje masovno u estvuje na
pomo nim radovima u pripremanju akcija, prevozu bora-
ca, prekopavanju ili uništavanju komunikacija, brizi za
partizane i si. Znatnu prednost je inio partizanski na in
borbe — prepadi na neprijateljske kolone, uništavanje ne-
prijatelja po delovima, prebacivanje snaga sa sektora na
sektor i si. Veliku pomo partizanskim jedinicama inio je
ilegalni pokret u gradovima i u pozadini neprijatelja. I po-
red brojnih posada u svim ustaškim uporištima u zimu
1941/42. vladala je opšta nesigurnost i strah, o kome go-
vore u svojim izveštajima i Nemci.⁸

Stalna napetost i strah od uništenja uticali su na
slabljenje morala kod svih okupatorskih i kvislinških voj-
nih jedinica a posebno kod Italijana i domobrana. Dok su
partizanske jedinice postajale sve ofanzivnije, kvislinške
i okupatorske trupe bile su sve defanzivnije. Uz ovo sve se
uo ljivije ose alo delovanje simpatizera NOP-a u redovima
domobranstva, me u kojima je bilo i oficira. Uticaj akti-
vista ilegalnog pokreta, razgovori i kontakti sa domobra-
nima, korektno postupanje partizana sa zarobljenim domo-
branima, ubacivanje proglasa i propagandnog materijala
u domobranske jedinice i si. uticali su na dalje slabljenje
raspoloženja za borbu domobranskih jedinica, naro ito na
sektoru Kozare.⁹ Krajem decembra nema ki general u Za-
grebu Glajze Horstenau u jednom svom izveštaju govori
o slabostima domobranske vojske:

„Spada u tragediju ove mlade i u sadašnjem jalovom stanju,
za život jedva sposobne države, da joj do sada nije pošlo za rukom
da iz jednog odli nog vojni kog materijala, iji su preci na svim
bojnim poljima Evrope slavu zadobijali, stvori nešto više od mi-
licije najskromnijih razmjera... Napadni poduhvati zastaju sada,
skoro po pravilu, posle prvog naleta. Odbrambene borbe izro a-
vaju se vrlo esto u paniku”.¹⁰

Uzrok rapidnom opadanju morala kod domobrana ge-
neral Horstenau, po strogo ograni enoj militaristi koj lo-

⁹ Arhiv VII, nem. dok. k-40, f-40/8, 47/8.

⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 23 i 289.

¹⁰ E. Wisshaupt, n. d., str. 91—94.

gici, jedino vidi u teškim životnim uslovima, neuvežbanosti domobrana i vojni koj spremnosti protivnika.¹¹ Svi ovi faktori su imali uticaja na opadanje morala kod domobrana, ali su mnogo važniji momenti bili pravedni ciljevi narodne borbe, koje su domobrani, regrutovani iz redova hrvatskog i muslimanskog seljaštva i radništva, po eli da uvi aju.¹² Uzalud su bile sve pretnje, uvo enje prekih sudova u domobranske jedinice,¹³ ube ivanja i planiranja. Domobranski Generalštab morao je otvoreno priznati nesposobnost domobranstva u obra unu sa partizanima:

„Upravo je neverovatno i za svaku osudu pojava da naši domobrani ne pokazuju dosta ljubavi ni prema svome oružju. Od kada vojske postoje topnik nije napuštao svoga topa, strojni ar svoju strojnicu, ve je radije poginuo na svome oružju. Sa ogromnim bolom i razo arenjem itam dnevna izvješa u kojim esto nalazim — izgubili smo 4 topa, — neprijatelju palo u ruke 2 baca a, 4 strojnice, 7 strojpušaka itd. Veoma rijetko: — zarobili smo 1 strojnicu“.

Nešto kasnije domobranski Generalštab po inje da uo ava primarni uzrok koji je doveo do demoralizacije domobranstva

„Slabo moralno stanje i borbeni duh kod naših domobrana, a sve brojniji slu ajevi kukavi luka i panike celih jedinica. U poslednje vrieme ak i slu ajevi pobune i bjegunstva pojedinaca i cijelih jedinica (pobune u 15. p. p. i 1. p p.). Razloga za ovo ima mnogo, pa ih ne treba sve nabrajati. Dovoljno je nazna iti: neprijateljsku neobi no snažnu promibu“...

a odmah zatim pokušava da da objašnjenje uspeha partizanskog pokreta.

„Akcija pobunjenika uzela je rug'i izgled i ima drugi karakter nego u svojim po ecima. Dok smo u po etku vodili akciju protiv manjih lokalnih grupa, imamo danas pred sobom organiziran pokret, dobro vo en, sa kona nim ciljem, koji se danas ve pouzdano nazire“.

¹¹ Ovo isti u i domobranski komandanti. U izvešt. I domobranskog zbora od januara 1942. o borbama u Krajini stoji: „Uop e uzevši pobunjenici su jako vješti i izvanredno iskoriš uju teren“. Zb. NOR, IV/3, str. 439.

¹² Zb. NOR, IV/2, str. 290.

¹³ Arhiv VII, k-61, 2/3—1, Mindom je 17. X propisao stroge propise o kažnjavanju domobrana koji se predaju partizanima; Zb. NOR, IV/3, str. 417.

U daljem tekstu apela domobranski Glavni stožer indirektno priznaje da je nemo an u borbi sa partizanima bez ja eg angažovanja svojih saveznika:

„Samim tim ova akcija izlazi iz okvira lokalne pobune i nije više samo unutrašnje pitanje. Pobunjeni ka akcija postala je sada gerilski rat protiv naših saveznika Nijemaca i Talijana, i ma koliko da je po svome izgledu neznatna u odnosu na upravo gigant-ske operacije, koje vode saveznici, mogla bi nanijeti ipak izvjesne udare koji bi dosta naškodili saveznicima, a naro ito ako se dozvoli pobunjeni kom pokretu da se širi, organizira i postiže uspjehe (moralno i materijalno) onim tempom u kome ih postizava u posljednje vrijeme“.¹⁴

Sve ve u krizu oružanih snaga NDH zapažaju i Nemci i u decembru 1941. *Komanda Jugoistoka izveštava da oružane trupe NDH nisu dorasle partizanima.*¹⁵ Daljim ja anjem NOP-a po etkom 1942. god. kriza u ustaškoj NDH i u domobranskim jedinicama nastavlja se ubrzanim tempom. Domobranska vojska je sve nesigurnija u borbama sa partizanima i u isto vreme se javljaju pobune i otkazivanje poslušnosti u nekim jedinicama.¹⁵³

Suprotnosti u taboru okupatora i kvislinga išle su u prilog ja anju pozicija NOP-a. Latentne suprotnosti izme u Italije i Nema ke na Balkanu, nasle ene iz doba pre rata, odmah po okupaciji po inju da ja aju u svim grani nim podru jima izme u okupacionih armija sa zasebnim intenzitetom na terenu Krajine. Ve u julu i avgustu 1941. odnosi izme u komandanta 718. nema ke divizije i italijanskog vicekonzula u Banjaluci bili su toliko ohla eni, da je pretio njihov potpuni prekid.¹⁶ Na svim sastancima predstavnika okupacione nema ke i italijanske vojske koji su organizovani na terenu NDH posle okupacije, ose ala se latentna borba za prestiž na ovom podru ju. Na sastancima predstavnika nema kih i italijanskih okupacionih snaga na terenu NDH i delegata NDH na kojima su se planirale operacije za ugušenje pokreta u Bosni — posebno na terenu Kozare, ose a se stalna borba nema kih i itaii-

¹⁴ Arhiv VII, k-61, 14/6—1.

¹⁶ Isto k-54, 8/1—5.

^{15a} Isto, k-54, 8/1—5.

¹⁶ Detaljno o mom radu, Ilegalni NOP u Banjoj Luci do konca maja 1942. — Arhiv IRP Sarajevo.

janskih predstavnika. Nemci, iako i sami vode u to vreme pregovore sa etnicima u Srbiji i isto noj Bosni, na ovim sastancima kategori ki istupaju protiv pregovora Italijana sa etnicima na prostoru II i III okupacione zone. Uzalud se italijanski predstavnik komandant 2. italijanske armije general Mario Roata trudio da ubedi nema ke predstavnike u ispravnost taktike uništavanja neprijatelja po delovima — „može se u jednoj drugoj fazi bliže pri i pitanju etnika. Da docnije i ovi (misli se etnici — prim, autora) moraju biti uklonjeni razumljivo je samo po sebi”.¹⁷

Dosta dobri rezultati bili su postignuti i u radu sa muslimanskim i hrvatskim gra anstvom i seljaštvom. Krajem 1941. i po etkom 1942. god. sve ve i broj radnika i seljaka iz redova muslimanskog i hrvatskog živilja, koje je do tada bilo pasivno prema ustanku, menja svoj stav i po inje da simpatije NOP. Jedan deo ovog živilja po inje aktivno da se uklju uje u redove partizanskih jedinica, naro ito na terenima onih odreda gde nije pretila borcima — muslimanima opasnost od srpskih šovinista. U ovom je prednja io 2. kozarski odred¹⁸, u ijim se jedinicama ve krajem 1941. i po etkom 1942. god. bori oko 10% muslimana.¹⁹ Promenu raspoloženja muslimana i Hrvata prema ustanku u Krajini uo avaju predstavnici NDH i u jednom svom izveštaju od januara 1942., daju jedan podatak o ovome, koji bi približno mogao biti ta an za to razdoblje.

„Osim toga kod mirnog stanovništva bez razlike na vjeru osje a se negodovanje. Jer da e pobunjenici do i u premo i savladati vojne i gra anske vlasti u Bosni, a takva pojava ide sve više u korist pobunjenika. Pobunjenicima se pridružuju komunistu naklonjena lica po vjeroispovjesti i to grkoisto njaci sa 100%, muslimani sa 20—25%, a rimokatolici 2—3%.”²⁰

¹⁷ E. Wisshaupt, n. d., str. 175 .

¹⁸ Ustaše nastoje da raznim sredstvima raspire mržnju izme u muslimana i Srba na Kozari. U izveštaju 1. bataljona II KNOP odreda od 9. II 1942. govori se i o ovim nastojanjima: „Svi domobrani nova kih satnija koji su došli iz Bjelovara u Bos. Novi, dobili su fesove i re eno im je da se živi ne predaju, jer da mi ubijamo sve Turke”, a seljacima su još prije pisana pisma da sva zlodjela vrše muslimani”. — Arhiv VII, 1703, 1/1—5.

¹⁹ Rade Baši , n. d., str. 159.

²⁰ Zb. NOR-a IV/3, dok. 140, str. 419.

Narodnooslobodila ki pokret u Krajini i pored svoga brojnog uspona do kraja februara, ne otkrivajući brzog širenja oslobođene teritorije i formiranja brojne partizanske vojske, bio je opterećen mnogim objektivnim i subjektivnim poteškoćama. Njegovo brzo jednostrano — kvantitativno širenje bez kvalitativnog dozrevanja, naročito u politici zaostalijim predelima, krilo je u sebi opasnost rasplinjavanja i kočenja daljeg razvitka i opstanka NOP-a na ovom terenu.

Jedna od osnovnih opasnosti za dalji napredak NOP-a u politici zaostalim i zapuštenim predelima bilo je etništvo, koje krajem februara na većem delu teritorije 3. i 4. KNOP odreda prelazi u otvorenu borbu protiv NOP-a. Posle neuspešnog napada dela snaga 3. odreda na Mrkonjić-Grad 25. II 1942. i dela snaga 4. KNOP odreda na Kotor-Varoš 19. II 1942, zbog otvorene izdaje etništva, aktivnost najvećeg dela ovih jedinica bila je privremeno paralisana i dalji razvitak pokreta na terenima ovih jedinica usporen.

Jedna od krupnijih subjektivnih poteškoća bilo je nepostojanje oblasnog vojnog rukovodstva koje bi centralizovano rukovodilo svim jedinicama u Bosanskoj krajini. Posle rasformiranja štaba Krajinske divizije nije formirano nikakvo drugo vojno rukovodstvo za Bosansku krajinu, već je funkciju rukovodstva i koordinatora delatnosti štabova prvih triju krajiških odreda preuzeo na sebe Oblasni komitet.

Vrše i funkciju političkog i vojnog rukovodstva u Krajini, Oblasni komitet nije se mogao u potpunosti posvetiti vojnim pitanjima, što je neminovno imalo odraza na rukovođenje jedinicama. Uz to i slabe veze sa Pokrajinskim komitetom (velika udaljenost, čak i nedovoljna pomoć Pokrajinskog komiteta KPJ i Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu — Krajini) otežavale su i onako težak položaj Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu. U ovakvim uslovima Oblasni komitet je morao angažovati većinu svojih kadrova na vojnim zadacima, što je uslovilo izvesno zapostavljanje političkog rada. Ovo je došlo do izražaja naročito na politici najzaostalijim predelima centralne Bosne.

Nepostojanje posebnog vojnog rukovodstva za Bosansku krajinu uvelo je mešanje vojnih i političkih kompetencija i dovelo do sputavanja u razvoju i jedne i druge aktivnosti.

„Ovde (u Krajini — prim, aut.) vlada izvesna organizaciona zbrka. Drugovi po vojnoj liniji održavaju široke zborove sa narodom, politički najodgovorniji drug svršava isto vojničke stvari itd.”²¹

Ove poteškoće u rukovodstvu NOP-om u Bosanskoj krajini uoči je i komandant Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu — Svetozar Vukmanović Tempo i u svom pismu drugu Titu od 2. II 1942. daje konkretne predloge njihovog rešavanja:

„Kako pak situacija u Bosanskoj krajini nije najbolja, s obzirom da oni pišu da su se i kod njih pojavile etničke ete i da ima i kod njih otpadanja iz naših eta, s obzirom da ni oni nijesu dorasli situaciji, im su to dozvolili, a tako je, s obzirom na važnost za nas Bos. Krajine, smatram da i tu treba preduzeti hitne mjere, a to su:

1. Da se hitno tamo uputi Košta Nad da zajedno sa Osmanom (Osman Karabegović, prim, aut.) formira Štab za Bosansku krajinu i povežu se vrsto sa sva tri odreda likvidiraju i sve etničke vojevo koje su izdajnički raspoložene.

2. Da se hitno tamo uputi, odavle, Kulturni (Avdo Humo, prim, aut.) da zajedno sa urom (Starim)²³ formira sekretarijat PK za Bos. krajinu, koji je povezivati sve OK i vrsto ih držati pod svojom kontrolom.”²⁴

Potrebu za formiranjem vojnog štaba u Bosanskoj krajini osjetio je u ovo vreme i Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu. Uporedo sa ovim osjetila se potreba održavanja jednog šireg savetovanja komunista Krajine na kome bi se izvršila analiza dotadanih uspeha, izmenjala iskustva, izdiskutovali naredni zadaci i zauzeo zajednički stav prema etnicima.

²¹ Citirani izveštaj Lepe Perovi, od 5. III 1942.

²² Mislim da za ove propuste snosi odgovornost i Pokrajinski komitet KPJ za BiH i da su navodi Lepe Perovi u izveštaju od 5. III 1942 ta ni: „Pored uspeha drugovi ovdje imaju dosta neuspjeha, grešaka i propusta. Dosta toga oni pravdaju slabom pomoć od strane PK. Pismene direktive koje su im davane od PK, tvrde oni, da su sasvim kratke, upravo lakonske. Primjer druga Kultur-noga o rezultatima zadnjeg savetovanja PK”.

²⁸ uro Pucar Stari, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bos. Krajinu.

²⁴ Zb. NOR, IV/3, str. 144.

Prema se anju nekih u esnika pripreme za ovo save-
tovanje vršene su u toku celog februara. Za mesto održa-
vanja savetovanja odre en je Skender-Vakuf, koji se na-
lazi negde u centru krajiškog operativnog podru ja. Po-
lovinom februara upu eni su pozivi svim istaknutijim par-
tijskim radnicima — komesarima eta, komesarima i po-
mo nicima komesara bataljona i odreda, lanovima okru-
žnih komiteta KPJ i Skoj-a, sekretarima sreskih komiteta
i istaknutijim vojnim rukovodiocima.

Putovanje delegata trajalo je po nekoliko dana a na-
ro ito onih iz udaljenijih krajeva 5. i dela 3. KNOP odreda.

Konferencija je uz u eš e oko 150 delegata po ela u
Skender-Vakufu 21. februara 1942. i završila se sutradan
23. februara. Dnevni red konferencije bio je sastavljen iz
pet ta aka: 1. politi ka situacija; 2. vojna situacija; 3. stan-
nje Partije; 4. stanje Skoja i 5. razno.²⁵

Referat o politi koj situaciji u svetu i kod nas pod-
neo je lan Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu —
Osman Karabegovi . Posle referata uzelo je u eš a u di-
skusiji o politi koj situaciji na pojedinim sektorima neko-
liko desetina u esnika. Naro ito je bila dobra diskusija ko-
mesara i pomo nika komesara odreda o stanju u pojedinim
odredima. O politi koj situaciji diskutovao je znatan broj
lanova okružnih i sreskih komiteta KPJ i Skoja i poli-
ti kih komesara eta. Najve i broj diskutanata potpuno
iskreno je iznosio nedostatke na terenu svojih jedinica i
davao konkretne predloge za uspesnije delovanje ubudu e.
S obzirom na politi ke nedostatke 3. i 4. odreda, najve i
broj diskutanata i diskusija govorio je o politi kim proble-
mima ovog sektora.

O vojnoj situaciji pismene izveštaje podneli su ko-
mandanti i lanovi štabova pojedinih odreda. O stanju na
terenu 1. i delimi no 5. odreda dao je iscrpan izveštaj
dr Mladen Stojanovi , koji je tamo boravio od kraja de-
cembra pa do pred po etak konferencije i, rade i na u vr-
š enju tih odreda, detaljno se upoznao sa stanjem u tim
krajevima.

Ve ina delegata u svojim diskusijama se saglasila sa
ocenom dr Mladena Stojanovi a da se stanje u 1. i novo-

²⁵ Arhiv VII, CK KP BiH mf NOB 1/234—242, Zapisnik sa
1. oblasne konferencije KPJ za Bos. krajinu održane u Skender-
-Vakufu 21—23. februara 1942.

formiranom 5. KNOP odreda stabilizovalo i da su jedinice oba odreda poja ale svoju vojnu aktivnost.

Prilikom podnošenja izveštaja o stanju na Kozari i za vreme diskusije delegata sa ovoga sektora konstatovani su vrlo dobri rezultati NOP-a na ovom području i kao primer istaknuta je vojno-politička srećnost i aktivnost svih jedinica ovoga odreda.

Konferencija je najduže raspravljala o vojnom stanju 3. i 4. odreda. Konstatovano je da je ovaj sektor po sebi da zapada i u vojnu krizu i da je u velikom broju eta i bataljona ovih odreda ojačao etnički uticaj. U znatnom broju eta u ovim odredima etnici su otvorenim ispadima protiv pristalica NOP-a paralisali vojnu i političku aktivnost.

Na kraju diskusije o vojnoj situaciji na predlog Oblasnog komiteta KPJ izabran je Operativni štab za Bosansku krajinu, u koji su ušli za komandanta dr Mladen Stojanović, za političkog komesara Obrad Stišović, za zamenika komandanta Slavko Rodić i za zamenika političkog komesara Osman Karabegović.²⁶

Izveštaje o stanju partijske organizacije podneli su sekretari svih četiri okružna komiteta KPJ ili njihovi zamenici. Većina diskutovanih istakla je nedovoljnu organizaciju rada Partije u pozadini, izuzev 2. odreda. Naročito slabo političko stanje bilo je na terenu 4. odreda, gde još nije po sebi delovao okružni komitet. Prema saopćenom zapisniku u diskusijama je konstatovana zapostavljenost rada sa ženama i omladinom i dati su zadaci da se ovaj rad pojača.

O stanju u skojevskoj organizaciji, izveštaj je podneo član Oblasnog komiteta Skojski Rajko Bosnić, a zatim su redom podnosili, uglavnom pismene izveštaje, sekretari ili članovi pojedinih okružnih komiteta. Rad Skojski u celini nije bio dovoljno organizovan, a na sektoru 3. i 4. odreda ga do tada skoro nije ni bilo.

Pod tim kom "razno" podnela je izveštaj komisija za ispitivanje grešaka nekih članova Partije, zatim je govoreno o radu partizanske štampe i na kraju je donesena rezolucija konferencije, koja je u stvari bila pregled zadataka

²⁶ Isto.

partijske organizacije Krajine u narednom periodu.²⁷ Ti zadaci bili su: suzbijanje etni ke opasnosti, poja avanje politi kog rada u vojsci i pozadini, pokretanje organizovanijeg rada u redovima omladine i žena, pružanje pomo i NOO-ima, objedinjavanje i vrš a koordinacija vojni ke aktivnosti KNOP odreda i dr.

Najteži od svih ovih zadataka bio je likvidacija etni ke opasnosti, gde je trebalo angažovati najbolje vojni ke i politi ke kadrove. Sve jedinice 3. i 4. KNOP odreda u kojima je oja ao etni ki uticaj trebalo je politi ki i vojni ki ozdraviti, a etni ke kvislinške grupe u blizini italijanskog garnizona u južnim predelima 5. KNOP odreda i ostale grupe koje pokušavaju ostvariti saradnju sa okupatorom i ustašama radi zajedni kog delovanja protiv NOP-a trebalo je vojni ki razbiti i uništiti.

Neposredno po završetku konferencije u Skender-Vakuf stigli su delegati PK i Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu: Lepa Perovi Mara i Košta Nad, koji su zaka snili usled nepredvi enih teško a prilikom prebacivanja preko Oku ana i Banjaluke.²⁸ Oni su ipak stigli da se upozna ju sa radom i zaklju cima savetovanja i da delu delegata i lanovima Oblasnog komiteta prenesu direktivu PK KP BiH i Glavnog štaba. Na temelju ove direktive Oblasni komitet KPJ je preimenovan u Povereništvo PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu²⁹, u koje je ušla i Lepa Perovi Mara. Došlo je do izmene i u sastavu Operativnog štaba. Za komandanta je postavljen Košta Nad, za politi kog komesara Osman Karabegovi i za na elnika štaba dr Mladen Stojanovi .

Formiranjem Operativnog štaba povu ena je odgovaraju a granica izme u politi kog i vojni kog sektora i raste re en je Oblasni komitet, koji se od tada mogao više angažovati na politi kim problemima. Operativni štab ostvaruje vrš u koordinaciju delovanja odreda, dok u isto vreme Oblasni komitet uspešnije objedinjuje rad okružnih

²⁷ Isto.

²⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 209; Košta Na , Iz ratnih dana, e trdeset godina, knj. 5, str. 314—338.

²⁹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 1/334—335; Pismo Ise Jovanovi a sekretaru PK BiH od 22. IV 1942.

komiteta Partije i vodi opštu politiku NOP-a. Postepeno se gube specifičnosti pojedinih užih terena i njihova delatnost se uklapa u opšta kretanja u itavoj Bosanskoj krajini.

*Vojno-politička akcija snaga NOP-a za likvidaciju
etničkog pokreta na sektoru 3, 4. i dela 5. KNOP
odreda*

Odmah posle završetka Skendervakufske konferencije pristupilo se pripremama za izvršenje trenutno njenog najvažnijeg zadatka — likvidacije etničkog pokreta na terenu centralne Bosne.

S obzirom na postojanje u slabost snaga NOP na ovom terenu, udarnu snagu u razbijanju etničkih grupa koje su odbile saradnju sa Operativnim štabom trebalo je da formira 1. proleterski bataljon Bosanske krajine. Ovaj bataljon trebalo je po nalogu Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu da se krajem februara formira i po etkom marta uputi u istočnu Bosnu u sastav proleterske brigade.¹¹⁰ Verovatno zbog zakašnjenja naređenja formiranja i objedinjavanja proleterskih eta 1, 2. i 5. KNOP odreda izvršeno je sa izvesnim zakašnjenjem. Po etkom januara na Kozari je formirana Kozarska proleterska eta sa 115 boraca, koja je u istočnom ekivanju prikupljanja ostalih eta do 25. marta izvršila niz akcija na sektoru Omarske, Gomjenice, oko Banjaluke i na Manjaši, odnosno na terenima gde se u ovo vreme bio pojavio etnički pokret i zapretio da razbije neke partizanske jedinice. Ova eta je u istočnom napadu na domobransko-ustašku posadu u Krupi na Vrbasu kod Banjaluke 16. februara, gde je zajedno sa delom partizanskih snaga sa Manjaše likvidirano uporište sa oko 250 domobrana i zarobljeno oko 160 domobrana i ustaša.³¹

Proleterska eta Kozare uzela je u istočnom i u neuspelom napadu na Kotor-Varoš 19. II 1942. 22. februara eta je oslobodila opštinsko mesto Celinac kod Banjaluke. Posle

Zb. NOR, IV/3, str. 222—291, 309; IV/4, str. 247—248; Arhiv IRP Šarajevo, br. 246—7932.

³¹ Arhiv MBK Banja Luka fk-1—3, Izveštaj Proleterskog bataljona Bos. krajine od 22. XI 1942; Rade Bašić, n. d., str. 101—105; Zb. NOR, IV/3, str. 520.

nekoliko dana odmora — eta je krenula kao pratnja komandantu i na elniku Operativnog štaba za Krajinu — Kosti Nadu i Mladenu Stojanovi u, na putu prema etni kom uporištu Javorima, gde su rukovodioci štaba, u svrhu objedinjavanja snaga protiv okupatora i ustaša, planirali sastanak sa vo om etnika Lazom Tešanovi em. Petog marta etu su kod lipova ke škole do ekali etnici Laze Tešanovi a iz zasede i tom prilikom poginulo je 13, a ranjeno 8 proletera; me u ranjenima je i dr Mladen Stojanovi , a me u poginulim komandir ete Simo Ivanovi .³²

Usled zakašnjenja naredbe proleTERSke ete 1. i 5. odreda formirane su tek u prvoj polovini marta.³³ Prikupljanje ovih eta izvršeno je polovinom marta u Srpskoj Jansenici pod Grme om.³⁴ Oko 20. marta Grme ka proleTERSka eta i Drvarski proleTERSki vod stigli su u Celinac, gde se ve nalazila Kozarska proleTERSka eta. Sve ano formiranje ProleTERSkog bataljona Bosanske krajine izvršeno je 25. marta u Celincu u prisustvu najviših rukovodilaca pokreta u Krajini: ure Pucara Starog, Lepe Perovi , Osmana Karabegovi a, Danka Mitrova, Koste Na a i drugih. Formirane su tri ete sa ukupno 273 borca sa štabom, u koji su ušli: Zdravko Celar za komandanta, Esad Midži za politi kog komesara, Jovo Runi za zamenika komandanta i Fadil Seri za zamenika politi kog komesara. Bataljon je bio sastavljen od lanova KPJ, skojevaca i iskusnih boraca — u esnika u borbi po raznim krajevima Bosanske krajine od po etka ustanka.³⁵

etnici su bili obavešteni o odlukama Skendervakufske konferencije i o politi kim pripremama u etama i bataljonima za obra un sa svim grupama koje ne pristanu na

³² Arhiv BK — mf VI/118; Arhiv MBK Banja Luka mf II/132; Krajiški partizan, br. 2, od aprila 1942.

³³ Rade Baši , n. d., str. 105; Zb. NOR, IV/4, 140—142, 186—188.

³⁴ Tre i bataljon 1. odnosno, 1. bataljona 5. KNOP odreda dobio je nare enje da pošalje ljude u ProleTERSki bataljon tek 21. II 1942. — Zb. NOR, IV/3, str. 222—224.

³⁵ Citirani izveštaj Proleter, bataljona, str. 3; Rade Baši , Prvi krajiški proleTERSki bataljon, VIG 1953, br. 2, str. 1,—16.

saradnju sa NOP-om. Ne žele i da prihvate saradnju sa pokretom i Operativnim štabom za Krajinu, oni u svim krajevima gde su imali ja i uticaj prelaze u kontraakciju protiv snaga NOP-a.

Pod uticajem Drenovi evog vojno- etni kog bataljona „Petar Ko i " krajem februara i po etkom marta po inje rovarenje etnika u susednim bataljonima — naro ito u 2. i 3. bataljonu 3. KNOP odreda. Posle D'renovi eve izdaje kod Mrkonji -Grada pro etni ki elementi u 2. bataljonu („Iskri") ustali su otvoreno protiv komunista i NOP-a a u zaštitu Drenovi a. Dok je Drenovi ev letak protiv komunista i partizana prihva en u ve em delu eta, proglas 3. odreda protiv Drenovi eve izdaje bio je frontalno odbijen.⁸⁶ Pod uticajem etni kih elemenata koje je predvodio lan štaba bataljona, bivši žandar i etnik Mitar Trivun i , po etkom marta znatan broj boraca u ovom bataljonu organizovano je ustao protiv politi kih komesara i vojnih rukovodilaca, koji su se vratili sa Skendervakufske konferencije. etni ki uticaj je ja ao kroz itavi mart i krajem marta bataljon se proglašavao dobrovolja kim bataljonom pod imenom „Kara or e". 24. marta na konferenciji ve eg dela boraca bataljon donosi rezoluciju uperenu protiv štaba 3. KNOP odreda, u kojoj se optužuju Danko Mitrov, dr Mladen Stojanovi i drugi istaknutiji komunisti zato što su razoružali neke etnike komandire, što su pokušali da razoružaju Lazu Tešanovi a, što je na Cemernici razoružano 19 etnika koje je poslao Draža Mihailovi iz Srbije da pomognu etni ki pokret u Bosni itd. Da bi pridobili deo boraca koji je bio za NOP, etnici na kraju rezolucije traže saradnju i izmirenje sa komunistima. „Mi želimo bratsku saradnju sa svim odredima koji su sastavljeni od poštenih komunista i etnika a protiv smo svakoga onoga ko ometa srpski ustanak i nastoji razoružati i hapsiti pošteni srpski narod kojeg progone i kolju ustaške bande, jer je ovaj ustanak i podignut radi zaštite srpskog naroda."³⁷

U vreme ove krize znatan broj boraca dao je oduška dotad prikrivenim ostacima šovinizma i ustao protiv partizanskog letka, u kome su osu ivani etnici za ubistvo ko-

³⁶ Arhiv IRP Sarajevo, 139—7652.

⁸⁷ Arhiv VII, BH-V-9944, Rezolucija od 24. III 1942.

muniste Joze Nemeca.³⁸ U isto vreme Drenovi u je upu-
eno obaveštenje da komunisti nameravaju da ga razoru-
žaju, a zatim pisma susednim bataljonima u kojima je
zatražena podrška za Drenovi a.³⁹

Intervencijom štaba odreda i li nim kontaktima po-
etkom aprila došlo je do izvesnog stišavanja zaoštrenosti
izme u pristalica NOP-a i etništva u ovom bataljonu. Me-
utim, ovo prividno smirivanje, bez ja e politi ke akcije,
uz razoružanje svega trojice organizatora pobune išlo je
u prilog ja anju etni kih snaga u etama ovog bataljona.
U toku aprila bataljon ponovo zahvata kriza i etni ki
orijentisani elementi pokušavaju da ga razbiju. Koriste i
i angažovanost štaba 3. odreda i dela partizanskih snaga
sa ovog terena na suzbijanju etni ke opasnosti u kupre-
škom kraju, etnici su 17. maja pod rukovodstvom Nikole
Vještice⁴⁰ ponovo izvršili pu u bataljonu „Iskra“, zaple-
nili arhivu i ostale stvari štaba 3. odreda, pustili iz zatvora
16 etni kih agenata koji su došli od Draže Mihailovi a na
ovaj teren uglavnom od po etka 1942. god. i formirali et-
ni ki „Gvozdeni bataljon“. ⁴¹ Ponovo je na skupu ve eg
broja boraca bataljona donesena rezolucija pod nazivom
„Javna, otvorena, široka vojna i civilna rezolucija“ vojno-
etni kog Gvozdenog bataljona, u kojoj piše da Gvozdeni
bataljon ne priznaje partizanski štab, niti želi bilo kakve
saradnje sa komunistima i boljševicima, uklju uju i tu i
bivšeg komandanta Simu Solaju, koji je prišao komuni-
stima. U rezoluciji se dalje navodi da e se Gvozdeni
vojno- etni ki bataljon boriti protiv „Hrvata, Talijana,
Nemaca, Ma ara, Bugara, Japanaca itd.“ zajedno sa sa-
veznicima Sovjetskom Rusijom, Engleskom i Amerikom.⁴²
Politi ki radnici, komunisti, komesari eta i oko 100 boraca
— partizana iz „Iskre“, zajedno sa štabom 3. KNOP od-
reda, prebacuju se na sektor 1. bataljona, odakle dalje na-
stavljaju borbu protiv etni kih bandi.⁴³ etni ki Gvo-

³⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 258—261.

³⁹ Arhiv VII, k-162a, 1—1—8; Arhiv IRP Sarajevo, 139—7652.

⁴⁰ Nikola Vještica, komand, etni kog „Gvozdenog bataljona“
uhva en od partizana i streljan novembra 1942.

⁴¹ Zb. NOR, IV/5, str. 69.

⁴² Arhiv VII, BH-V-9950, etni ka rezolucija od 18. V 1942.

⁴³ Zb. NOR, IV/5, 183 i 220, Arhiv VII, k-1704, 6/1—1; Arhiv
IRP Sarajevo, 358—8019 i 346—307.

zdeni bataljon ne sklapa sporazum sa okupatorom ili predstavnicima NDH, ve ostaje samostalan i tu e se protiv ustaša i partizana.

Tre i bataljon („Soko“), naslanjaju i se južnim delom svoje teritorije na Drenovi ev sektor, bio je tako e izložen znatnom uticaju Drenovi evih etnika. Preko italijanskog agenta Laze Tomi a Drenovi je uspeo pridobiti znatan broj sela za sebe još pre Skendervakufske konferencije.⁴⁴ Pokušaj naprednih snaga u bataljonu da napadom na Italijane kod Klju a 28. februara pokrenu akcije protiv ovog okupatora i suzbiju delovanje italijanaša naišao je na masovan otpor u redovima boraca i znatnog dela naroda u pozadini.⁴⁵ Pod rukovodstvom nekih odbornika, me u kojima se isticao Dušan Cekli , 9. marta organizovana je skupština predstavnika svih sela ribni ke opštine, uz u e š e oko 150 ljudi, na kojoj je donesena rezolucija protiv boraca i rukovodilaca koji su bili za borbu protiv Italijana i kojom je de facto tražena likvidacija ustanka u ovim krajevima. Izme u ostalog traženo je da se štab bataljona izmeni i da se odstrane „stranci“, komunisti i politi ki radnici koji su došli sa drugih srezova, da se novi štab bataljona izvini kod italijanske komande u Klju u za napad na italijansku vojsku itd.⁴⁶

Na obavest o kriti nom stanju u bataljonu „Soko“, koju je 13. marta poslao politi ki komesar bataljona Stole Kova evi , štab 1. KNOP odreda hitno je na ovaj sektor poslao ve i deo snaga svog 1. bataljona i pozvao štab 1. bataljona 5. KNOP odreda da hitno pošalje snage prema Ribniku radi suzbijanja etni ke akcije.⁴⁷ Ove snage su proterale etni ke agente iz Ribni ke doline i pomogle bataljonu da se sredi. Ve 19. marta reorganizovane snage bataljona „Soko“, deo snaga 1. bataljona 5. odreda i ve i deo snaga 1. bataljona 1. KNOP odreda izvršile su uspešan napad na ustaše, Italijane i domobrane u uporištima oko Klju a.⁴⁸

⁴⁴ Zb. NOR, IV/3, str. 574.

⁴⁵ Arhiv VII, k-1704, 4/1—5 i 15/1/2, k-70, 48/3—3. Izveštaj bataljona; Krajiški partizan, br. 2, april 1942.

⁴⁶ Arhiv VII, k-1704, 4/3—5, Zapisnik i rezolucija.

⁴⁷ ZB. NOR, IV/3, str. 339—340.

⁴⁸ Zb. NOR, IV/5, str. 70.

Ali ni posle ove uspešne akcije snaga 1. KNOP odreda i iš enja etnika Drenovi nije odustao od namere da razbije Ribni ki bataljon, gde je on još uvek imao jake pozicije a naro ito u pozadini.⁴⁹ Krajem marta u vreme ja anja etni kog pokreta na sektoru 4. KNOP odreda on ponovo poja ava pritisak prema Ribni kom bataljonu. Dolazi do znatnog osipanja, naro ito u jedinicama koje su bile sa sektora Zmijanja. Prelazak Grme kog udarnog bataljona preko ovog terena po etkom aprila i njegovi uspesi u razbijanju Drenovi evog bataljona ponovo su oja ali snage NOP-a sa sektora Ribnika i Klju a.⁵⁰ Po etkom maja iz 1. KNOP odreda upu ena su izvesna kadrovska poja anja u bataljon „Soko.“ Za komesara bataljona postavljen je Pero Mora a, dotadašnji politi ki komesar 1. bataljona 1. KNOP odreda. Izvršena je temeljitija reorganizacija eta i zamena nesigurnog vojni kog i politi kog kadra. Potpuno su likvidirani ostaci sedmi nog smenjivanja boraca, što se bilo zadržalo još u nekim vodovima. Poja an je politi ki rad u vojsci i pozadini, a težište ovog rada ba eno je na objašnjavanje etni ke izdaje i raskrinkavanje etništva uopšte. Pokrenut je rad omladine i Skoja. Ovakvim radom uspeo se ne samo o uvati i u vrstiti NOP u postoje im etama i selima ve i potisnuti uticaj etnika iz ranijih etni kih terena oko Sokolova i Ratkova.⁵¹

I u etama 4. bataljona („Budu nost“) etnici su prešli u akciju protiv NOP-a. etni ki uticaj naro ito je bio jak u severozapadnim selima glamo kog sreza, u kojima se ukrštao uticaj etnika Uroša Drenovi a od Mrkonji a i Duji evih iz Kninske krajine. U predelima prema Drvaru ponovo je po eo da ja a uticaj KPJ. Nalaze i se u manjini, ove grupe nisu smele da se otvoreno suprotstave NOP-u i potajno rovale u etama Glamo kog bataljona. Po etkom marta partizanske snage „Budu nost,“ pod uticajem uspeha partizana u 5. KNOP odredu, po ele su akcije protiv Italijana. Jedanaestog marta partizani su napali na ustaše i Italijane u neposrednoj blizini Glamo a, kojom prilikom su zaplenili 1 teški mitraljez, 6 puškomitraljeza i oko 30

⁴⁹ O lošem držanju pozadine izveštava 1. KNOP odred i u julu. — Arhiv IRP Sarajevo, 395—605.

⁵⁰ Zb. NOR, IV/4, str. 194—195 150 i 161; IV/5, str. 35, 216, 223.

⁵¹ Zb. NOR, IV/5, str. 228—230.

pušaka. Poginula su 4 italijanska vojnika, dok ih je 15 ranjeno.⁵² Međutim, uspjesi etnika u centralnoj Bosni i oko Banjaluke u borbama protiv partizana u toku maja ponovo su uticali na jačanje aktivnosti etničkih grupa na ovom sektoru. Istog dana kada je Nikola Vještica razbio bataljon „Iskru“ (17. maja), etnička grupa Vojina Babić izvršila je puškom u nekoliko eta Glamočkog bataljona i pobijala nekoliko komunista.⁵³

Krajem aprila izdvojio se iz sastava 3. KNOP odred i 5. bataljon na sektoru između Kupresa i Donjeg Vakufa i Janja.⁵⁴ Po etkom maja po naredjenju Operativnog štaba deo snaga bataljona „Pelagić“ trebalo je da razoruža komandanta 5. bataljona Stanka Kutanjca i partizanski nastrojene borbe iz njegovog bataljona da priključe „Pelagiću“.⁵⁵ S obzirom da je Kutanjac kao hrabarovek uživao veliki ugled u Janju, snage „Pelagić“ nisu mogle izvršiti ovaj zadatak.⁵⁶ Polovinom maja, u svrhu srećenja stanja u ovom bataljonu, u Blagaju su se nalazili zamenik komandanta štaba 3. odreda Simo Solaja i politički komesar 3. odreda Nemanja Vlatković. Oko 15. maja Kutanjac je u Blagaju razoružao Nemanju Vlatkovića i pokušao da razoruža Simu Solaju, ali je ovaj pružio odlučan otpor i oslobodio i Nemanju Vlatkovića.⁵⁷ Posle ovog jedne eta sa članovima Partije i političkim komesarima povukla se iz 5. bataljona u „Pelagić“, a Kutanjac je od grupe svojih pristalica formirao poseban etnički bataljon, koji nije prihvatao nijednu komandu, a u estvovao je u borbi protiv ustaša.⁵⁸

Na sektoru 4. KNOP odreda etnici su prešli u još smeliju kontraakciju protiv snaga INSOP-a. U vreme napada etnika Laze Tešanovića na Kozarsku proletersku etu u akciju protiv partizana ustali su etnici u ostalim predelima ovoga odreda. Snage 4. bataljona bile su oko Pribinice, Čečave i Blatnice potpuno razbijene i od njihovih

⁵² Zb. NOR, IV/3, str. 326; Arhiv VII, k-8, 19/1—3.

⁵³ Zb. NOR, IV/5, str. 70, 86 i 179—184; Arhiv MBK Banja Luka, mf II/81.

⁵⁴ Zb. NOR, IV/5, str. 69.

⁵⁵ Arhiv IRP Sarajevo, br. 216—7924 i 210—7878.

⁵⁶ Arhiv MBK Banja Luka, mf-k-23.

⁵⁷ Zb. NOR, IV/5, str. 67; Sećanje u esnika.

⁵⁸ Arhiv VII, k-170, 6/1—1; Oslobodilački rat, str. 369—372.

ostataka formiran je samostalni etni ki bataljon „Karaor e“, koji je u saradnji sa ustašama po injao napadati partizane sa ove strane.⁵⁹ U do tada vojni ki najja em — 1. bataljonu (Manja a) italijanski agent Vukašin Mar eti uz pomo komandira Jovana Miši a i Mi e Azari a po eo je razbijati etc.⁶⁰ Stab odreda se mogao osloniti još samo na 3. (Prnjavorski) bataljon, Skendervakufsku etu 2. bataljona i manje delove drugih jedinica, ali ove snage su do maksimuma bile angažovane u borbi sa ustašama i Nemcima.

Ustaše i Nemci, pošto su od svojih doušnika bili obavešteni o stanju na ovom sektoru, koriste pogoršanje položaja partizanskih jedinica i pokre u svoje snage iz opko-ljenih gradova: Banjaluke, Kotor-Varoši, Tesli a, Prnjavora i ostalih uporišta prema oslobo enoj teritoriji. Ustaško-nema ke snage iz Banjaluke otpo inju akciju „iš enja“ ve 10. marta i sa manjim prekidima izvode je sve do sporazuma sa etnicima, krajem aprila, i potpunog potiskivanja partizana sa ovog podru ja. Trinaestog marta ustaško-nema ki garnizon iz Prnjavora napada prema oslobo enoj teritoriji, vrši deblokiranje grada i osigurava važnije komunikacije na ovom sektoru. U drugom delu marta aktiviraju se posade u Kotor-Varoši i Tesli u. Od 23. marta po inje pokret ja ih nema ko-ustaških snaga iz doline Bosne prema oslobo enoj teritoriji. 26. marta jake ustaško-domobranske snage napadaju na širem prostoru oko Kotor-Varoši.⁶¹

Ostaci 4. KNOP odreda u ovakvim uslovima morali su se prihvatiti borbe na dve strane — protiv etni kih jedinica i ustaša i nema ke vojske, od kojih su morali štititi ugrožena srpska sela. I pored borbe na dve strane, partizani su u borbama sa ustaško-domobransko-nema kim snagama u drugoj polovini marta postigli znatne uspehe. Uspešne borbe su vo ene 14. i 15. marta oko Tesli a, 17. marta oko Banjaluke,, dok su snage 3. bataljona posle razbijanja ustaša i Nemaca oko Prnjavora preuzele inicijativu u svoje ruke i 20. marta posle uspešnih borbi oko

⁵⁹ Zb. NOR, IV/4, str. 140—142.

⁶⁰ Arhiv VII, k-201, 55/20—1.

⁶¹ Arhiv VII, k-52, 19/1—1, 16/1—1; k-153, 30/8—1; Ustaško-domobranski izveštaj; Zb. NOR, IV/3, str. 581, 579, 326.

Razboja i Sitneša oslobodile Nožice, a 30. i 31. marta izvršile napade na Kobaš i oslobodile ga sa celom okolinom.⁶²

Osetivši pripreme partizanskih snaga sa terena 1, 2. i 5. KNOP odreda za intervenciju na sektoru centralne Bosne⁶³ grupe Laze Tešanovića, Vukašina Marčetića, Rade Radića, Ilije Malića, Jovana Mišića i drugih uz podršku Uroša Drenovića otpočinju krajem marta opštu ofanzivu protiv partizanskih snaga na terenu 4. odreda.⁶⁴ Poslednjih dana marta uz pomoć Drenovićevih etnika potpuno je razbijen 1. bataljon na Manjačici i mesto njega pod rukovodstvom Vukašina Marčetića i Jovana Mišića formiran je etnički puk „Manjača”.⁶⁵ Na terenu 2. bataljona Lazo Tešanović razbija ili onesposobljava za borbu sve etete izuzev Skendervakufske, koja ostaje partizanska, ali koja se nije mogla suprotstaviti mnogo jačim snagama etnika. Na sektoru 4. bataljona i štaba 4. odreda Rade Radić i štaba bataljona Ilija Malić uz saradnju sa ustaškim agentom Franjom Rapom formiraju dva nova etnička bataljona pod nazivom „Karaorovići” i „Petar Mrkonjić” i naređuju da „svi komandiri eteta imaju da prekinu svaku vezu sa partizanskim komandama . . .”⁶⁶

13. („Prnjavorski”) bataljon, do tada najzdraviji, zahvata kolebanje i osipanje. Odbegli etnici iz jedinica ovog bataljona formiraju etničku grupu na Vučijaku kod Prnjavora.

Posle razbijanja partizanskih jedinica krajem marta etnici otpočinju akcije za fizičku likvidaciju štaba 4. odreda, štabova bataljona, komunista, bolnica i drugih partizanskih ustanova.⁶⁷ Noću između 31. marta i 1. aprila

⁶² Arhiv BK mf V-634, Ustaško-domobranski izveštaji; Arhiv MBK Banja Luka, mf 11-91, 92, 94, 110, 113 i 115.

⁶³ 25. marta u Celincu kod Banjaluke od proleterskih eteta Kozare, Podgrmeća i Drvara formiran je Prvi proleterski bataljon Bos. krajine.

⁶⁴ Arhiv VII, B-H-V-11601, Naredba štabova etničkih bataljona Karaorovići i Mrkonjić od 20. IV 1942.

⁶⁵ Zb. NOR, IV/4, str. 203.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Arhiv VII, B-H-V-9516, Pismo Drenoviću i Tešanoviću od 27. IV 1942.

etni ka grupa Rade Radi a napala je na deo štaba 4. odreda i bolnicu u Jošavci, ubila 25 ranjenih komunista, me u kojima i sekretara nedavno formiranog Okružnog komiteta na teritoriji 4. odreda Rajka Bosni a. Ranjeni na elnik Operativnog štaba dr Mladen Stojanovi odveden je u štab novoformiranog vojno- etni kog odreda „Borje“, gde je posle odbijanja saradnje sa Radom Radi em i nje- govim štabom ubijen. Iste no i druga etni ka skupina napala je Okružni komitet Skoja u Branešcima i ubila nekoliko komunista, me u kojima i sekretara OK Skoja Željka Bari a.⁶⁸

Po nare enju Operativnog štaba⁶⁹ i sekretara Oblasnog komiteta a uz pretpostavku da e se znatan deo snaga 4. KNOP odreda mo i pokrenuti u akciju protiv etnika. Proleterski bataljon odmah posle formiranja krenuo je krajem marta iz Celinaca po etama u tri pravca, s namerom da razbije etni ki pokret na tim sektorima i oja a partizanske snage. Prva eta bataljona upu ena je u pravcu Kotor-Varoši sa zadatkom da onemogu i ja anje etni kog pokreta u ovom kraju. Druga eta krenula je preko Jošavke na teren prnjavorskog sreza, gde je kod Noži kog vodila uspešnu borbu sa jednom grupom nema ke vojske. Tre a eta zadržala se nekoliko dana u borbama oko Banjaluke. Sve tri ete su pored u eš a u vojnim akcijama aktivno radile politi ki i pomagale lanovima Oblasnog komiteta i Operativnog štaba u organizaciji zborova, koji usled jakog etni kog upliva nisu najbolje uspevali. Poslednjih dana marta ili prvih dana aprila sve tri ete po napred utvr enom planu stigle su u Maslovar e i posle održanog zbora krenule prema Pribini u, gde je bila najja a etni ka grupacija — bataljon

⁶⁸ Citirani izveštaj I proleterskog bataljona, str. 2—9; Adem Hercegovac, n. d.; Rade, Baši , n. d.; Zb. NOR, IV/4, str. 140, 150, 161, 181, 194, 186, 195, 203, 212, 219, 221, 234, 237, 243, 245, 264; Zb. NOR, IV/5, str. 20, 35, 155 i 211; Krajiški partizan, br. 2, april 1942.

⁶⁹ Sa proleterskim bataljonom bili su tada sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bos. krajinu uro Pucar Stari i komandant i komesar Operat. štaba.

„Kara or e" pod komandom Ilije Mali a i ustaškog agenta Franje Rape.⁷⁰ Razbijanje pribini ke etni ke grupe bio je u tim prilikama najvažniji zadatak, jer su preko nje iz isto ne Bosne prebacivani etni ki agenti i oficiri u ostale jedinice 4. odreda. Plan likvidacije ovog etni kog bataljona nije uspeo, jer je pozadina, koja je ve im delom bila zavedena etni kom propagandom obavestila štab etni kog bataljona „Kara or e" o pokretu proletera. Uhva- eno je i razoružano samo 10 etnika, dok su vo e i oficiri uspeli pobe i u šume. Održan je narodni zbor, na kome su govorili komandant 4. odreda Danko Mitrov i politi ki komesar Operativnog štaba Osman Karabegovi , ali ovaj zbor zbog kolebljivog držanja dela seljaštva prema NOP-u nije uspeo. Posle neuspele akcije u Pribini u bataljon se uputio preko Borija prema Blatnici, gde je bila tako e formirana etni ka eta. No, i ovde su etnici bili obave- šteni, tako da ih je znatan broj pobegao u šume. Narodni zbor u ovom selu imao je zadovoljavaju i uspeh. Posle zbora etnici koji su izbegli u šume prijavili su se i izja- vili da žele da se bore protiv ustaša i okupatora. Formi- rana je Blatni ka partizanska eta, u koju je uklju eno i 18 proletera. Iz Blatnice se bataljon uputio u Buleti i tamo je održan narodni zbor i reorganizovana Buleti ka eta.

Radi aktiviranja partizanskih snaga u ovom delu cen- tralne Bosne Proleterski bataljon 2. aprila 1942. organi- zuje napad na ustaško uporište Rankovi i kod Tesli a, u kome u estvuje ve ina boraca iz Blatni ke, Buleti ke, Ce- avske i Vlajni ke ete. Napad je uspeo i u oslobo enom mestu je održan narodni zbor, na kome su govorili kome- sar Operativnog štaba i komandant i komesar Proleter- skog bataljona.⁷¹ Posle ove akcije bataljon se uputio na sever, prema selu Ce ava, gde se bila pojavila jedna brojn- ija etni ka grupa. U vreme iš enja etnika u rejonu Ce ave, oko 5. aprila, stigla je vest do Proleterskog bata- ljona o pu u etnika u Jošavci, oko Cemernice, na Manja i

Citirani izveštaj Proleterskog bataljona; Zb. NOR, IV/4, str. 140—143.

⁷¹ Citirani izveštaj proleterskog bataljona, 3—5; Rade Baši , n. d., (VIG); Arhiv VII, k-52, 23/1—4; Zb. NOR, IV/4, str. 219; IV/5, str. 211—213; Krajiške brigade, 235.

i ostalim sektorima 1, 2. i delova 4. bataljona 4. KNOP odreda.⁷² Ose aju i opasnost od blizine Proleterskog bataljona, etni ke skupine iz Jošavke pod komandom Rade Radi a povezuju se sa etnicima Ilije Mali a iz Pribini a, Ce ave i Blatnice i na sektoru planine Uzlomac i Borije formiraju skupinu od oko 400 dobro naoružanih vojnika.⁷³ Na poziv etni kih agenata ponovo dolazi do rasula u Blatnici koj eti i etnici pove avaju svoj broj na oko 500 do 550 naoružanih ljudi.⁷⁴ lanovi Operativnog štaba i štab bataljona, našavši se pred nizom zadataka i na prostoru gde su sve ete 4. odreda bile razbijene, donese odluku da se bataljon podeli u tri dela i da tim snagama pokuša suzbiti širenje etni kog pokreta. Jedan deo bataljona odlazi prema Blatnici, drugi prema Branešcima i Jošavki i tre i prema Pojeznoj. I pored neravnopravnog brojnog odnosa snaga, proleter i u sva tri pravca postižu znatne uspehe. Grupa koja je upu ena prema Blatnici uspela je ponovo na ovom terenu suzbiti etnike i organizovati nekoliko partizanskih grupa, koje su sa delom proleterskog bataljona dobile zadatak da spre e prebacivanje etnika iz isto ne Bosne preko reke Bosne u Bosansku krajinu. I ostale dve grupe o istile su sela od etnika na pravcima kuda su nastupale. Me utim, razbijanje bataljona na delove i izlaganje sukobima na više mesta zahtevali su prevelika naprezanja i žrtve. Samo za vreme borbi sa etnicima i ustašama kod Ce ave proleter i i partizanske grupe iz 4. bataljona imali su 30 mrtvih.⁷⁵ Preveliki gubici uvetovali su ponovno prikupljanje Proleterskog bataljona i njegovo angažovanje u najpotrebnijem pravcu.

Oko 10. aprila bataljon je ponovo bio na okupu izuzev manjih grupa, koje su ostale u jedinicama prema Bosni sa zadatkom da organizuju sve snage i o uvaju ih od razbijanja. U drugoj polovini aprila Proleterski bataljon se

⁷² Citirani izveštaj Proleterskog bataljona 5 i 6; Arhiv VII, k-161, 7/2, k-163a, 5/2—14; Arhiv IRP Sarajevo, 168—789, 165—901, 167—899, 241—776; Zb. NOR, IV/4, str. 140—142, 150—151, 161, 186—188, 194—196, 203—205, 212—216, 219—224 i 268.

⁷³ Zb. NOR, IV/5, str. 214, 219—221.

⁷⁴ Isto, str. 215.

⁷⁵ Citirani izveštaj Proleterskog bataljona, str. 6; Zb. NOR, IV/4, str. 235.

orijentisao prema prnjavorskom srezu iz nekoliko razloga. Ovaj sektor bio je u to vreme još uvek najzdravija oaza 4. KNOP odreda. U prvoj polovini aprila došlo je do izdvajanja grupa boraca iz ovog bataljona, koje su na sektoru Ilove formirale etni ki bataljon „Knez Arsen”.⁷⁶ Zbog znatnijeg previranja u Motaji koj etni polovinom aprila Proleterski bataljon je morao da razoruža polovinu boraca.⁷⁷ Ali, i pored ovog osipanja 3. bataljon je ostao prili no jak, a borci spremni delimi no i na borbu protiv etnika. Drugi, važan razlog orijentacije bataljona prema prnjavorskom srezu bilo je njegovo privredno bogatstvo i velike zalihe žita, kojima se mogla ublažiti glad u drugim pasivnim sektorima Krajine.⁷⁸

U drucoj polovini aprila Proleterski bataljon i ostaci 3. bataljona morali su se ograni iti na suzbijanje etni kog pokreta na užem sektoru prnjavorskog sreza, jer su ustaše i Nemci, koriste i povoljnu situaciju, ve krajem marta otpo eli ofanzivnu akciju iz svih uporišta.⁷⁹ Usled stalne angažovanosti u borbama sa Nemcima, ustašama i manjim etni kim grupama Proleterski bataljon nije imao snaga ni vremena da se obra una sa brojnijom etni kom grupacijom Ilije Mali a i Rade Radi a na sektoru emernica—Borija.⁸⁰ Za likvidaciju ovih etnika trebale su brojnije snage i zato politiki komesar Operativnog štaba, koji se nalazio u Proleterskom bataljonu, traži od komandanta Operativnog štaba da pošalje poja anja sa Kozare.⁸¹

U iš ekivanju poja anja Proleterski bataljon, pored akitvnog politiki rada u drugoj polovini aprila, vodi skoro svakodneвно borbe sa nekoliko puta ja im ustaškomobransko-nema kim snagama, koje napadaju iz Kotor-Varoši, Celinca, Banjaluke, Klačnica i Prnjavora, i etni kim skupinama koje napadaju od pravca Cemernice i Borije. Protiv oko 500 partizana Proleterskog bataljona i triju eta 3. bataljona 4. KNOP odreda polovinom aprila samo prema Crnom vrhu, uz podršku artiljerije i avijacije,

⁷⁶ Zb. NOR, IV/5, str. 214.

⁷⁷ Zb. NOR, IV/4, str. 219.

⁷⁸ Zb. NOR, IV/5, str. 214, 215; Arhiv IRP Sarajevo, 197—784.

⁷⁹ Zb. NOR, IV/4, str. 186—187, IV/3, str. 326.

⁸⁰ Zb. NOR, IV/4, str. 219—221.

⁸¹ Isto.

napada, oko 3.000 domobrana, ustaša i Nemaca, uz sadejstvo oko 500 etnika, koji napadaju sa leđa.⁸² Ustaško-nemački garnizon iz Banjaluke u višednevnim akcijama, od 13. do 22. aprila, pokušavao je da prodre do partizanskih magacina žita na Crnom vrhu, ali, zahvaljujući i snažnom otporu partizana, on nije uspeo u ovoj nameri. Uz pomoć etnika ustaše su uspele samo da popale jedan broj partizanskih sela, pored komunikacije Banjaluka—Prnjavor⁸³ i opljačkaju izvesne količine žita iz tih sela. Ovim žitom ublažena je glad u Banjaluci. U vezi s tim Kotarska oblast po završetku akcije na terenu 3. bataljona 4. KNOP odreda, 25. aprila, piše: „Na ovom području nalaze se velike količine kukuruza, kao i stoke, te se izbeglicama, kao i siromašnom narodu koji nema dovoljno hrane za prehranu, daje od onoga što se sakupi iz napuštenih domova.”

Da bi se povratio poljuljani moral kod pozadine u selima oko Crnog Vrh, odmah po završetku ofanzive i povlačenju ustaško-nemačkih snaga Proleterski bataljon, zajedno sa Crnovrškom četom izvršio je 22/23. aprila napad na ustašku posadu u Klačnicama.⁸⁴ S obzirom na veoma nepogodan teren i napade etnika sa svih strana, ovaj napad nije uspeo i Proleterski bataljon se povlači od Klačnica prema Vijačnici, gde se u toku 26. ili 27. aprila sastaje sa Udarnim protučetom iz Kozarskim bataljonom, sa kojim je na ovaj sektor stigao i sekretar Oblasnog komiteta KPJ Pucar Stari.⁸⁵

Uporedo sa formiranjem Proleterskog bataljona i njegovim upućivanjem protiv etnika na terenu 4. KNOP odreda na sektoru 1, 2, 5. i delimično 3. KNOP odreda formiraju se protučetni udarni bataljoni, koji su imali zadatak da pruže pomoć Proleterskom bataljonu u razbi-

⁸² Zb. NOR, IV/4, str. 234—235; Arhiv IRP Sarajevo, 183—788.

⁸⁸ Arhiv VII, k-162, 41/2—1.

⁸⁴ Zb. NOR, IV/5, str. 214—215; Arhiv MBK Banja Luka, mf

11-66.

⁸⁶ Zb. NOR, IV/4, str. 260—264; citirani izveštaj Proleterskog bataljona.

janju etni kih jedinica na terenu Manja e i 4. KNOP odreda.

Krajem marta na Kozari je formiran protu etni ki bataljon od oko 330 dobro naoružanih i odabranih boraca. Bataljon je 1. aprila krenuo preko Mori ke i na terenu Bronzanog Majdana i banjalu ke Manja e do 15. aprila razoružao etni ke jedinice i ponovo formirao partizanske ete. Najve i broj boraca koji su za vreme etni kog pu a na Manja i, krajem marta i po etkom aprila, prešli u jedinice etni kog puka „Manja a”, izjavili su da su bili zavedeni i pristali da se ponovo uklju e u partizanske ete. I znatan deo nižeg komandnog kadra etni kih jedinica, me u kojima i Jovan Miši , ostao je na svom mestu i ponovo se uklju io u partizanske ete, dok je manja grupa rukovodilaca sa komandantom etni kog puka Vukašinom Mar eti em pobegla Urošu Drenovi u.⁸⁶

Osamnaestog aprila uve e stigao je Kozarski bataljon u Skender-Vakuf, gde se nalazila Skendervakufska partizanska eta, i ostao na odmoru u ovom mestu dva dana. Posle uspešnog narodnog zbora u Skender-Vakufu bataljon je 20. aprila krenuo preko Vrbanje i Sivruga u pravcu Maslovara, gde je bez borbi stigao 22. aprila. etni ke grupe, uplašene od udarnog bataljona, razbežale su se po šumama, povukavši za sobom znatan broj zavedenog seljaštva.⁸⁷ 23. aprila bataljon je nastavio marš preko planine Uzlomec prema Snjegotini i do no i stigao do sela Kara pod Uzlomcem, nedaleko od Snjegotine, i tu zano io. Iskoristivši izvesnu neopreznost i nebudnost Kozarskog bataljona, oko 700 etnika Rade Radi a opkolili su i 24. aprila napali partizane. Posle veoma teških borbi i kriti ne situacije Kozar ani su uspeli uve e istog dana razbiti etni ki obru i nastaviti sa nastupanjem prema Vija anima, gde su se 26. ili 27. aprila sastali sa Proleterskim bataljonom.⁸⁸

⁸⁶ Zb. NOR, IV/4, str. 150—152, 161; Arhiv VII, k-163a, 5/2-14; Rade Baši , Ustanak i borbe na Kozari, str. 112—121; Krajiški partizan, br. 2, od aprila 1942.

⁸⁷ Rade Baši , n. d., str. 116; Zb. NOR, IV/4, str. 245.

⁸⁸ Rade Baši , n. d., str. 116—117; Zb. NOR, IV/4, str. 237--238, 260—264; IV/5, str. 218; Arhiv VII, k-161, 6/2; Arhiv IRP Sarajevo, br. 181—786, 182—7859.

Krajem aprila formiran je Grme ki protu etni ki bataljon, u koji su ušle etiri ete 1. KNOP odreda, tri ete 5. KNOP odreda i jedna eta iz bataljona „Pelagi ” 3. KNOP odreda. U punom sastavu bataljon je imao oko 800 dobro opremljenih i naoružanih boraca,⁸⁹ koji su pored ostalog raspolagali sa oko 60 puškomitraljeza.⁹⁰

Bataljon je prema naredbi Operativnog štaba krenuo 1. aprila iz Gornjeg Ribnika, prema terenu Drenovi evog bataljona „Petar Ko i ”, zahvativši prostor od Zmijanja pa do Mliništa i Jasenovih Potoka, gde je uz pomo Drenovi a delovala jedna manja etni ka grupa. Ve u po etku akcije manji delovi bataljona razbili su u Mliništima i Jasenovim Potocima etni ku grupu i od nje zaplenili 26 pušaka i jedan puškomitraljez.⁹¹

Glavnina snaga bataljona usmerila je svoje kretanje prema Podrašni kom polju, sedištu Drenovi evog štaba. Pred naletom Udarnog bataljona etni ki odred „Petar Ko i ” se raspao, Drenovi je imao samo toliko vremena da u pani nom bekstvu potraži spasa kod ustaša u Mrkonji -Gradu, ostavivši ak i najpoverljiviju štapsku arhivu partizanima. Oko 25. aprila u Mrkonji -Gradu su se pod okriljem Italijana i ustaša našli svi etni ki komandanti bez vojske: Uroš Drenovi , Perica Vasi , Vukašin Mar eti i drugi.⁹² Na oslobo enom terenu mrkonji kog sreza, uz podršku Udarnog bataljona, formirane su partizanske ete. S obzirom na to da je Kozarski udarni bataljon u toku aprila uspeo razbiti sve etni ke grupe na prostoru banjalu ke Manja e, oko Bronzanog Majdana i oko Cernernice i Osma e, ovim uspesima Grme kog udarnog bataljona zapretilo je potpuno uništenje etnika na elom ovom podru ju, posle ega bi usledio još ja i pritisak na ustaško-nema ke posade na ovom sektoru. Ova zajedni ka opasnost uvetovala je još ja e vezivanje etnika i Italijana, a i prve vrš e sporazume izme u etnika i ustaša o za-

⁸⁰ Zb. NOR, IV/5, str. 216; IV/4, str. 194.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Zb. NOR, IV/4, str. 194.

⁹² Isto, str. 271.

jedni koj borbi protiv partizana. Prvi sporazum o saradnji sa ustašama etni ka skupina Uroša Drenovi a pripremila je u vreme najvećeg pritiska partizana, polovinom aprila, i sklopila ga 27. aprila u Mrkonji -Gradu.⁹³ Pošto je ovo prvi sporazum o saradnji etnika sa ustašama, navešemo i njegove neke delove.

„V — Hrvatske (odnosi se na snage NDH prim, aut.) oružane snage zajedno sa etnicima u gradu kao i na terenu suzbijati i poništavati komunističke bande ...

VIII — Svim stanovnicima pravoslavne veroispovesti garantuje se apsolutno slobodno ispovedanje svoje vjere, slavljenje svojih vjerskih praznika i slave, kao i jednakost pred zakonima. U tu svrhu sve enici pravoslavne vjere mogu slobodno vršiti svoju dužnost. Državne i vojne vlasti materijalno će pomagati oko popravljavanja porušenih crkava.

IX — Sve akcije oko uništenja komunističkih bandi vršiti će se po sporazumu zapovjednika hrvatskih (ustaških prim, aut.) oružanih snaga i zapovjednika etničkih organizacija“.⁹⁴

Istog dana tekst sporazuma je, posredstvom nadležnih ustaških komandi iz Jajca i Banjaluke, poslan u Zagreb poglavniku na odobrenje. Pošto je sadržaj sporazuma išao u korist ustaša i imao veliku uslugu Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, već drugog dana je preko Sarajeva i Travnika brzojavljeno da se tekst ugovora u celosti prima i dozvoljava inicijativa na proširivanju ovakvih ugovaranja sa etnicima, uz napomenu da se isti značaj sporazuma koji je postignut između ustaša i pravoslavne crkve u NDH.⁹⁵ Posle ovog prihvatanja ugovora ustaškim prvacima se učinilo da su prebrzo reagovali uz strahovanje da se ugovorom nije zakonski priznala etnička organizacija, te se 30. aprila šalje dopuna, koja glasi:

„Napominje se, da se grupa Drenovi ne može tretirati kao posebna etnička organizacija, iz prostog razloga što u NDH samo predviđena društva imaju pravo i dozvolu djelovanja. Međutim, a kao što je spomenuto odobrava se Drenovi u i njegovim ljudima zadržavanje i nošenje oružja u svrhu ništenja neprijatelja (odnosi se na pripadnike NOP. prim, aut.) zajedničke države.“⁹⁶

⁹³ Isto, str. 270—272, 186—188.

⁹⁴ Zapisnik u Arhivu VII, k-156, 9/2—3; Zb. NOR, IV/5, str. 155—162.

⁹⁵ Arhiv MBK Banja Luka, mf — Ustaški izveštaj k-11.

⁹⁶ Arhiv VII, k-156, 9/2—4.

Drenovi je posle potpisivanja ugovora dobio naoružanje, opremu i municiju i ostali materijal od Italijana i ustaša, kojim je opremio nekoliko stotina etnika i, prema pismenom i usmenom obe anju,⁹⁷ krajem aprila zajedno sa Italijanima i ustašama razbio blokadu Mrkonji a i po-
eo da napada novoformirane partizanske jedinice i snage Grme kog udarnog bataljona.⁹⁸ Pošto je u to vreme Kozarski protu etni ki bataljon bio na sektoru 3. bataljona, dolazi ponovo do opšteg rasula u reorganizovanim partizanskim etama 1. i 2. bataljona 4. KNOP odreda.⁹⁹ Grme ki udarni bataljon je iz dana u dan vodio ogor ene borbe sa nekoliko puta nadmo nijim snagama — ustaša, domobrana i etnika, orijentišu i se prema etni koj skupini Drenovi a i Mar eti a. U razdoblju od 10. do 13. maja naro ito uspešne borbe vodio je bataljon protiv etni kog puka „Manja a”. Ovaj puk je u toku 12. i 13. bio skoro potpuno razbijen, tako da je Mar eti sa još etvoricom etni kih prvaka pobjegao 13. maja prema Banjaluci i zatražio hitne pregovore i saradnju sa ustašama u borbi protiv partizana.¹⁰⁰ Na izvesno oklevanje predstavnika NDH Mar eti pritisnut snagama Udarnog bataljona, šalje dopis u kome traži hitan sastanak „jer su stvari o kojima se radi veoma žurne naravi i ne dozvoljavaju odlaganje.”¹⁰¹ Usledila je intervencija Drenovi a, koji je ve imao sporazum sa ustašama, ije su trupe bile tako e pritisnute partizanskim snagama, i 13. maja uve e, po odobrenju ustaša, sišli su u Banjaluku: Vukašin Mar eti , Jovan Miši i Petar Savanovi kao predstavnici etni kog puka „Manja a” i Uroš Drenovi , kao predstavnik i komandant etni kog bataljona „Petar Ko i ”.¹⁰² Sastanak ovih etni kih predstavnika sa velikim županom Petrom Gvozdiem, komandantom domobranske pukovnije Ivanom Bro-

⁹⁷ Arhiv VII, B-H-X-661 Izjava Drenovi a, od 27. IV 1942.

⁹⁸ Zb. NOR, IV/5, str. 20—23; IV/4, str. 270—272.

⁹⁹ Isto; Zb. NOR, IV/4, str. 303—304, 264—270; IV/5, str. 35—37, 216—217; Arhiv IRP Sarajevo, 248—775, 253—773, 186—24, 174—787, 169—897, 188—784, 193—621, 222—895, 242—777, 242—893, 245—892, 248—775; Arhiv VII, k-162, 25/5, 1/3, 9/5, k-163, 10/1 i 5/2—14.

¹⁰⁰ Zb. NOR, IV/5, str. 20—23; Arhiv VII, k-153a, 13/5—260, 261 i 13/5—171.

¹⁰¹ Arhiv VII, k-156, 9/2—1.

¹⁰² Isto.

zovi em i ustaškim stožernikom Beljanom Mirkom, trajao je od 18 sati 13. maja do 3 sata posle pola no i 14. maja.¹⁰³

Petnaestog maja u jutro bio je potpisan zapisnik o sporazumu izme u etnika i ustaša, koji je delimi no bio istovetan sa zapisnikom o sporazumu etni ke grupe Drenovi sa ustašama od 27. aprila, ali je bilo i novih stavki koje su znatno išle u prilog NDH.¹⁰⁴ U ovom ugovoru na prvom mestu se isti e privrženost etnika ustaškoj državi.

„Pripadnici etni kih postrojbi Klju —Varcar Vakuf (Mrkonji Grad — prim, autora) — r. Vrbas do Banje Luke (isklj.) r. Sana, priznaju vrhovništvo Nezavisne Države Hrvatske, kao pripadnici Nezavisne Države Hrvatske izjavljuju privrženost i odanost Državi Hrvatskoj... to . 3. U tu svrhu, na gore opisanom podru ju hrvatskog (odnosi se na NDH, prim, aut.) državnog vrhovništva, hrvatske (ustaške, prim, aut.) državne vlasti uspostavljaju svoju fakti nu redovitu vlast i upravu“.¹⁰⁵

U tekstu ovog ugovora nigde se ne spominje ime Srbin, kao što je to bio slu aj u ugovoru od 27. aprila, a što je bilo u skladu sa novim intencijama NDH prema Srbima, koje je i sam poglavlник izrazio prilikom zasedanja prvog Sabora NDH.¹⁰⁶ Ni u vojni kom pogledu etnici nisu imali prema tekstu ovog ugovora skoro nikakvu samostalnost i bili su fakti ki uklju eni u oružane snage NDH:

„To . 5... etni ke postrojbe sudjelovat e dobrovoljno u suzbijanju i uništavanju komunisti ko boljševi kih bandi zajedno sa ostalom oružanom snagom (ispada da su etnici dio tih snaga — prim, autora) Nezavisne Države Hrvatske pod op om zapovjedi zapovjednika ove oružane snage, pri emu e zapovjednici etni kih postrojbi zapovjedati svojim postrojbama.“¹⁰⁷

Pristupanjem Drenovi a ovom sporazumu anuliran je njegov sporazum od 27. maja. Ovim sporazumom kao i uopšte elom etni kom politikom zavedeni srpski seljaci, koji su inili bora ki sastav etni kih jedinica, predani su u službi velikosrpske reakcije i ustaških zlikovaca. Na zdravici posle potpisivanja ugovora sedio je i fotografisao se sa Urošem Drenovi em telohranitelj dr Viktora

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Arhiv VII, 168, 1/8—1, 2, k-156, 9/2—2—6, k-81, 4/4—1 i 2, k-53, 43/2—2.

¹⁰⁵ Arhiv VII, k-156, 9/2—6.

¹⁰⁶ Stenografski zapisnici sa prvog Sabora NDH.

¹⁰⁷ Arhiv VII, k-156, 9/2—6 i 7.

Guti a — Asim Djeli , koji je, prema ustaškim podacima, na podru ju Banjaluke i u logoru Stara Gradiška ubio oko 700 Srba.¹⁰⁸ I ono malo što su etnici ovim ugovorom dobili morali su skupo platiti, krvlju zavedenih srpskih seljaka. Ve 15. maja zapovednik Banjalu kog zdruga nare uje da se ustaško-domobranske jedinice koje su bile postavljene prema etni kim povuku, kako bi se etnici mogli koristiti u borbi protiv komunista.¹⁰⁹

Sklopljeni ugovor trebalo je da potvrdi Glavni ustaški stožer. Zato je ve isti dan zapisnik poslan po posebnoj delegaciji iz Banjaluke u Zagreb na overu. U isto vreme etni ka delegacija je zadržana u Banjaluci, dok ne stigne odgovor iz Zagreba. Glavni stožer je ovaj sporazum odobrio i ugovor je stupio na snagu odmah po povratku delegacije iz Zagreba, uve e 15. maja 1942.

Posle prvih kontakata izme u etnika Vukašina Marteti a i ustaša došlo je do poja ane akcije ustaških i domobranskih snaga protiv Protu etni kog grmeckog bataljona. Održavanje bataljona na ovom terenu protiv nekoliko puta ja ih ustaških, etni kih i nema kih snaga bilo je vrlo teško. Neprekidne borbe, glad, zamor, ranjenici i veliki gubici u borbama uvetovali su znatno opadanje borbenosti bataljona,¹¹⁰ pa je štab Udarnog bataljona došao do zaklju ka da je nemogu e dalje ostati na tom terenu sa postoje im snagama i oko 14. maja naredio da se bataljon povu e prema Kozari. Odlaskom bataljona ovaj teren je ostao bez partizana i etni ke jedinice se po inju formirati u ovim krajevima.

Posle susreta Proleterskog i Udarnog bataljona 27. aprila održana je konferencija rukovodstva oba bataljona u prisustvu sekretara Oblasnog komiteta i politi kog ko-

¹⁰⁸ Zapisnik o saslušanju žene Asima Djeli a; Zb. NOR, IV/5, str. 158—159.

¹⁰⁶ Dokumenta o izdajstvu Draže Mihailovi a, str. 208.

¹¹⁰ Arhiv VII, k-156, 9/2—1, k-153a, 13/5—171, k-54, 14/1—24. U izveštaju štaba bataljona od 10. maja naslu uje se malaksalost ove jedinice: „Naši borci su heroji i to se vidjelo posledjeg puta, ali prilike slabe, moral, jer borci uvi aju da se sa ovim snagama ne mogu uništiti banditi”. — Zb. NOR, IV/5, str. 23.

mesara Operativnog štaba, na kojoj je donesen plan daljih mera protiv etnika. Odlučeno je da se objedinjenim snagama oba bataljona napadne i uništi ili razbije glavna etnička skupina na sektoru Uzlomac—Borija, posle čega bi se Proleterski bataljon uputio preko reke Bosne u brigadu, a oko 200 boraca iz Grme kog udarnog bataljona bi organizovalo odbranu oko Blatnice i sprečilo eventualni prodor etnika iz istočne Bosne. Za suzbijanje etničkog pokreta na terenu 3. i 4. bataljona trebalo je poslati izvestan broj boraca i omladinaca bez oružja sa terena 1. 2. i 5. odreda, koji bi bili naoružani oružjem oduzetim od etnika.¹¹¹

Ovaj preterano optimistički plan bio je rezultat nedovoljnog poznavanja i potcenjivanja etnika usled nemogućnosti održavanja kurirskih veza i redovnog obaveštavanja o stanju na pojedinim sektorima ugroženim od etnika.

Istog dana kada je Proleterski bataljon napadao na Klačnice, 23. aprila, etnici na terenima oko reke Bosne koriste odsustvo partizanskih snaga, napadnu novi štab 4. bataljona, razbiju ga, ubiju oko 20 komunisti, razbiju Blatnicu i do kraja aprila ovladavaju istovremeno područjem prema reci Bosni.¹¹² U isto vreme dolazi do znatnog osipanja u Crnovrškoj i Prnjavorskoj etnici. Na sektoru oko **Kotor-Varoši** stanje je bilo još teže.

Glavni sukob snaga Proleterskog i Udarnog bataljona i etničke skupine Rade Radića i Ilije Malinog, koji se posle manjih borbi odigrao 7. i 8. maja u selu Pojezna,¹¹³ nije dao očekivane rezultate. etnici su se pred naletom Proleterskog i Udarnog bataljona povukli, ali ne samo da nisu bili uništeni već ni znatnije oslabljeni. Posle ove borbe bilo je jasno da se ovi tereni ne mogu osloboditi od etnika raspoloživim snagama, već se moglo u najboljem slučaju i na to da se otkriju neke oaze — sela u kojima je preovladavao partizanski uticaj.

¹¹¹ Zb. NOR, IV/4, str. 260—264 i 303—304.

¹¹² Zb. NOR, IV/5, str. 215 i IV/4, str. 264—270; Arhiv VII, k-52, 29/1—1.

¹¹³ Citirani izveštaj proleterskog bataljona, str. 8; Rade Bašić, n. d., str. 118

Stanje na terenu 1. i 2. bataljona, koje se od kraja aprila pogoršavalo, oko 10. maja dospelo je u krizu zbog ega je Kozarski bataljon morao u to vreme krenuti na ovaj teren.¹¹⁴

Na podru ju ova dva bataljona centar etnika bio je oko Cemernice, gde je bila najja a etni ka grupa Laze Tešanovi a. Cim je Grme ki bataljon otišao prema Kozari, Tešanovi , Mar eti i drugi krenuli su u ofanzivu protiv ostataka partizanskih snaga na ovom terenu. Posle razbijanja ostataka Imljanske i Maslovarske ete Tešanovi svoje snage orijentiše prema Skendervakufskoj partizanskoj eti i Skender-Vakufu, gde su se nalazili partizanska bolnica i partizanski obaveštajni biro.¹¹⁵

Jedanaestog maja etnici Laze Tešanovi a opkolili su i napali partizansku bolnicu u emernici, koju je tada branilo osiguranje od oko 20 partizana pod komandom Karla Rojca. Oko 15. maja etnici su ponovili napad mnogo ja im snagama, savladali odbrana bolnice i poklali ranjenike. Izbegavaju i opkoljavanje ostaci Skendervakufske ete 15. maja su napustili Skender-Vakuf i sa nekoliko desetina partizana iz drugih eta povukli se prema Bo-cu.¹¹⁶ Istog dana u rejon Skender-Vakufa usiljenim maršem iz centralne Bosne stigao je Protu etni ki kozarski bataljon, sa sekretarom Oblasnog komiteta i politi kim komesarom Operativnog štaba i zadržao se ovde nekoliko dana. etni ka skupina Laze Tešanovi a, im je doznala za dolazak Kozarskog bataljona, povukla se u šume i po-ela graditi utvr enja za odbranu.¹¹⁷ Strah od Udarnog bataljona i iš ekivanje novih partizanskih snaga posle oslobo enja Prijedora bili su glavni faktori koji su prisilili Tešanovi a da se požuri u sklapanju sporazuma sa ustašama. U vreme boravka Udarnog bataljona u Skender-Vakufu Tešanovi je preko svojih ljudi pripremio pregovore¹¹⁸ i 23. maja potpisao ugovor sli an onome od 15.

¹¹⁴ Isto; Zb. NOR, IV/4, str. 264—270; Arhiv MBK Banja Luka, mf 4/39, 35, 34; Arhiv BK, mf-II/723, 721.

¹¹⁶ Arhiv VII, k-162, 14/5, k-163, 3/1; Arhiv IRP Sarajevo, 186—24; Zb. NOR, IV/4, str. 234—244 i 248—249.

¹¹⁶ Arhiv IRP Sarajevo, 253—773 i 248—775; Arhiv VII, k-161, 9/2.

¹¹⁷ Rade Baši , n. d., str. 118—119.

¹¹⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 156.

maja, koji su u Banjaluci sklopile ostale etničke vojske na sektoru leve obale Vrbasa.¹¹⁹

Kozarski protu etnički udarni bataljon usled iscrpljenosti i nestanka municije nije se smeo duže zadržati na ovom terenu, već je okupio ostatke Skendervakufske ete i 19. maja, sa jednim brojem partizanskih porodica sa ovog terena, uputio se prema Kozari. Na ovom putu bataljon se morao na sektoru Borkovića probijati kroz etničku odbrambenu liniju prema Kozari, kojom prilikom je ubijeno i zarobljeno oko 20 etnika. Bataljon je 22. maja stigao u oslobođeni Prijedor.¹²⁰

Povlačenjem Kozarskog udarnog protu etničkog bataljona sav prostor 1, 2. i 4. bataljona 4. KNOP odreda je ostao bez partizana i potpuno prekinuta veza sa Proleterskim bataljonom, koji se tada nalazi na terenu 3. (Prnjavorskog) bataljona 4. KNOP odreda.

Krajem maja pod pritiskom etničkih grupa koje su potpisale sporazum sa ustašama i samih ustaša poela je pregovore o saradnji s ustašama i poslednja je etnička skupina na terenu 4. KNOP odreda, etnički puk Rade Radića.¹²¹ Pošto Radić više nije bio ugrožen (najjače partizanske snage oko Prijedora bile su daleko i nalazile se pred velikom neprijateljskom ofanzivom), nije mu se žurilo u sklapanju sporazuma. Njemu su ustaše predložile slati tekst ugovora kakav je sklopljen u Banjaluci 15. maja sa grupom Marčetić, Drenović, Mišić, ali je on odbio, naročito prvi plan, u kome se govori o potčinjenosti etnika Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.¹²² Međutim, ustaše su ovog puta bile oslobođene pritiska partizana i njemu su postavile ultimatum da se do 5. juna odluči hoće li prihvatiti ugovor u celini ili neće.¹²³ S obzirom na to da ni jednoj strani nije išlo u prilog zaoštavanje odnosa, došlo je do izvesnog popuštanja sa obe strane i 9. juna potpisan je

¹¹⁸ Arhiv VII, k-10, 23/1—10, k-156, 17/2—1, k-52, 40/1—2; Arhiv IRP Zagreb, akt VŽ Sana i Luka od 23. V 1942 — neregištrovano.

¹²⁰ Rade Bašić, n. d., str. 119.

¹²¹ Arhiv VII, k-55, 21/2—2.

¹²² Isto, k-156, 9/2—6 i k-55, 21/2—2.

¹²³ Arhiv VII, k-55, 21/2—2.

tekst sporazuma neznatno izmenjen, ali sa stavkom da se etnici smatraju podanicima NDH.¹²⁴

„1. Pripadnici etni kih postrojbi vojno- etni kog odreda „Borija” sa prostorije... priznaju vrhovništvo Nezavisne Države Hrvatske i kao pripadnici Nezavisne Države Hrvatske izjavljuju privrženost i odanost državi Hrvatskoj...

To ka 4. da u vezi sa hrvatskom (odnosi se na NDH. — prim, aut.) oružanom snagom sudjeluje dobrovoljno na suzbijanju i uništavanju komunisti ko-boljševi kih bandi, te da u tu svrhu zadrže oružje”, itd.¹²⁵

Ni jedna od etni kih grupacija u Bos. krajini kao ni NDH, nije se striktno pridržavala ugovora, zbog ega je kasnije dolazilo do konflikata, ali i zajedni ka želja da se bore protiv partizana održavala je jedinstvo i privrženost sporazumu i jedne i druge strane.¹²⁰

Kozarski udarni protu etni ki bataljon otišao je iz Maslovara pod kraj prve polovine aprila 1942., a Proleterski bataljon krenuo je na sever prema prnjavorskom srezu. Posle nekoliko manjih sukoba sa etnicima bataljon je stigao na planinu Ljubi i ulogorio se na jednom obronku planine na mestu Previja. Stanje poslednjih dana maja bilo je na ovom terenu sve teže. Oko 20. maja Motaji ka eta prešla je kompletno u etnike, izuzev lanova KPJ, koji su se povukli prema Proleterskom bataljonu. Pod kraj maja i poslednja eta — Prnjavorska, delimi no se rasula, a delimi no prešla u redove etnika. Od snaga 4. KNOP odreda ostalo je nekoliko desetaka boraca — lanova Partije, koji su se zajedno sa štabom odreda, Okružnim komitetom i politi kim radnicima priklju ili Proleterskom bataljonu.¹²⁷ Ustaški garnizoni, obavešteni o stanju na terenu, poduzimaju iz svih uporišta niz plja kaških pohoda prema neza-

¹²⁴ Isto, k-78, 12/9—2, 3, 4, k-156, 45/2—1, 17/2—1; Knj. dokumenta o izdajstvu Draže Mihailovi a, str. 200—224.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Arhiv VII, k-78, 46—10—1, 2,3; Arhiv BK mf III-196—198; Dokumenta o izdajstvu D. Mihailovi a knj. I, str. 265—321.

¹²⁷ Zb. NOR, IV/5, str. 316—317.

šti enim srpskim selima.¹²⁸ U ovakvim uslovima Proleterski bataljon, koji je zajedno sa ostacima 4. KNOP odreda imao svega oko 300 boraca, iscrpljenih stalnim pokretima i borbama i sa malim zalihama municije, nije se više mogao upuštati u napade na ja e etni ke i ustaško-domobranske grupacije. Nakon nekoliko dana odmora poslani su kuriri prema reci Bosni da uhvate veze sa partizanima iz isto ne Bosne i ugovore prebacivanje bataljona u sastav brigade. Odmah po povratku ovih kurira i saopštenja da je itav predeo oko reke Bosne kontrolisan od etnika, poslani su kuriri prema Skender-Vakufu da požure u pomo koja je prema saopštenju rukovodilaca NOP-a u Krajini trebalo da bude poslana u najskorije vreme na ovaj teren. Me utim, kuriri su se vratili sa veš u da je Skender-Vakuf i itava okolina Banjaluke pod kontrolom etnika i ustaša. Ove vesti i okupljanje etni kih jedinica oko Previjske, s nameram da napadnu bataljon, izazvali su zabrinutost u bataljonu. Znatan broj boraca, pa ak i komunisti, tražio je da se bataljon probija prema Kozari, pravdaju i to time da nema smisla da se bataljon dalje zadržava na sektoru jednog odreda od koga je ostao još samo štab. Radi spre avanja ove namere 29. maja održano je partijsko savetovanje komunisti iz Proleterskog batljona i ostataka 4. KNOP odreda, kojim je rukovodio sekretar Okružnog komiteta KPJ za 4. KNOP odred Milan Radman. Na ovom savetovanju preovladalo je mišljenje da se bataljon ne može više zadržavati na ovom terenu i donesena je odluka da se pokuša prebacivanje ovih snaga preko Lijeve a na teren Kozare. Na osnovu ovog zaključka bataljon je krenuo prema Vrbasu i 1. juna pokušao da ga forsira ispod sela Kriškovci.¹²⁹ Po prelasku jednog dela bataljona na levu obalu ustanovljeno je da se ne e mo i izvršiti proboj preko teritorije koju su kotrolisali etnici na levoj obali Vrbasa i u isto vreme probiti obru ustaško-domobransko-nema -

¹²⁸ Ustaše iz Travnika koriste etni ku izdaju u severnim delovima travni kog sreza i napadaju i razbijaju novoformiranu Travniku etu, ubivši tom prilikom 14 lanova KPJ iz Travnika me u kojima i sekretara novoformiranog Okružnog komiteta KPJ za Travnik Abida Loli a.

¹²⁹ Arhiv IRP Sarajevo, br. 322, Zapisnik iz vanrednog partijskog savetovanja, 29. V 1942 u Vija anima.

kih snaga na prilazima Potkozarju, te se bataljon vraća prema selu Otpo ivaljki.¹³⁰ Odmah po stizanju u Otpo ivaljku izviđači i Proleterskog bataljona su otkrili da se oko Potočana koncentriše oko 600 ustaškinja, koji nameravaju da napadnu i unište bataljon. Zato štab bataljona u zajednici sa štabom 4. odreda donosi odluku da se partizanske snage prebace prema Motajici na područje Ilove i da tu sačekaju vesti ili pomoć od Operativnog štaba za Bosansku krajinu. U svrhu povraćanja poljuljanog morala kod boraca i naroda, koji se sve hladnije odnosio prema partizanima, kao i u nameri da se bataljon snabde municijom, odlučeno je da se napadne ustaško uporište Donja Lepenica i zapleni ratni materijal ove posade. Napad je otpočeo u polnoć i izmeću 7. i 8. juna i u prvo vreme bio u izgledu potpuni uspeh. Međutim, u zoru 8. juna na bataljon je u dolini Lepenice iznenada napalo 2.300 ustaša, domobrana, kulturbundovaca i ustaškinja i potpuno ga razbili. Iz obrambenih se uspele probiti oko 110 boraca, dok su ostali poginuli i zarobljeni, ili, razbijeni u manje grupe, otišli u drugim pravcima.¹³¹ Među zarobljenima bio je i komandant bataljona Zdravko Celar, koji je posle herojskog držanja ubijen od ustaškinja. Posle izvlačenja iz Lepenice ostatak bataljona sa štabom 4. KNOP odreda i delom Okružnog komiteta KPJ zadržao se na Gradini u Motajici još 7 dana. Pošto je ozbiljno zapretila glad i ponovno koncentrisanje ustaškinja, novoformirani privremeni štab bataljona doneo je odluku da se snage bataljona što hitnije prebace preko Save u Slavoniju. Ovo prebacivanje uspešno je izvršeno noć između 13. i 14. juna 1942.¹³² Po prelasku Proleterskog bataljona u Slavoniju na terenu 4. KNOP odreda ostalo je nekoliko partizanskih grupa pod rukovodstvom članova štaba 4. KNOP odreda i Okružnog komiteta, koje su pokušale da ilegalno deluju, ali ni ove grupe nisu se mogle dugo održati i do kraja juna skoro sve su likvidirane od strane ustaškinja.¹³³ Grupa Danka Mitrova likvidirana je na

¹³⁰ Citirani izveštaj Proleterskog bataljona str. 8 i 9; Zb. NOR, IV/5, str. 318; Citirani izveštaj Okružnog komiteta Prnjavor od 29. V 1942.

¹³¹ Isto.

¹³² Krajiški partizan, br. 3 i 4 za maj i juni 1942.

¹³³ Arhiv VII, Bh-V-9537 i 9558 — etnički izveštaji od 31. VIII i 4. VIII 1942.

terenu Motajice, a iz zasede je prevarom ubijen i sam Danko.¹³⁴ Grupa sekretara Okružnog komiteta Milana Radmana opkoljena je od etnika na sektoru Crnog vrha kod Gumjere i u celini uništena.¹³⁵

Grupa od 24 borca iz Proleterskog bataljona i delova 3. bataljona 4. KNOP odreda, pod rukovodstvom komesara Proleterskog bataljona Esada Midži a posle izvla enja iz neprijateljskog obru a u Donjoj Lepenici probila se preko sela koja su bila pod etni kom kontrolom — Otpoivaljke, Vija ana i Snjegotine i uputila se prema Vrbasu u nameri da se prebaci u Kozaru. Prilikom prebacivanja preko Vrbasa ova grupa je otkrivena, opkoljena od etnika Laze Tešanovi a i pohvatana. Politi kog komesara Proleterskog bataljona Esada Midži a Tešanovi je predao u Banjaluku ustašama, gde je posle su enja, na kome se izvanredno držao, ubijen.¹³⁸

Polovinom 1942. god. itav sektor 4. KNOP odreda bio je privremeno izgubljen za NOP,¹⁸⁷ ime je slobodna teritorija Bosanske krajine u odnosu na vreme iz Skender-vakufske konferencije umanjena za nešto oko jedne etvrtine.

Najviše uspeha u obra unu sa etnicima imale su jedinice 5. KNOP odreda. Uspesi koje su postigli partizani u Lici, Kordunu i Dalmaciji, kao i uspesi 1. i 5. KNOP odreda u toku prva tri meseca 1942. u jugozapadnoj Bosni, izazvali su veliku zabrinutost kod etni ke grupacije u Kninskoj krajini i italijanskih okupacionih vlasti na ovom pod-

¹³⁴ Arhiv VII, fond Komisije za utvr ivanje ratnih zlo ina br. 13409, BH-P-754; Adem Hercegovac, n. se anje u Arhivu MBK Banja Luka.

¹³⁶ Arhiv VII, k-54, 16/1—10; Krajiške brigade, str. 233—240; Arhiv MB K Banja Luka, Se anje Adema Hercegovca.

¹³⁰ Arhiv MB K Banja Luka, mf k-11, Saslušanje Esada Mi dži a.

¹³⁷ Uticaj KPJ i NOP-a u narodu ovoga kraja etni kim pu em nije bio uništen. Ve u drugoj polovini 1942. veliki deo ovoga naroda simpatise NOP. Zato su etni ki komandanti planirali da u ovaj kraj dovedu 1.000—2.000 etnika iz Srbije i Hercegovine „da zavedu red a da komuniste istjeraju i pobiju” — Vidi: citirani izveštaj od 27. XI 1942, Arhiv VII, BH-V-6867.

ru ju. Ja anje pokreta na prostoru Bos. Petrovac—Drv ar i Bos. Grahovo—Livno umanjivalo je mogu nosti da se dve najorganizovanije etni ke skupine u Krajini i Hrvatskoj — grupacije Uroša Drenovi a i popa Mom ila Duji a — teritorijalno povežu i zajedni kim snagama deluju na likvidaciji oslobodila kog pokreta u Bosni.¹³⁸ Definitivnim gubljenjem ovog prostora dovedeno je u pitanje ispunjenje programa Dinarske etni ke divizije, koji je pisan na temelju ideja Dražinih agenata koji su stigli u ovaj kraj krajem 1941. i po etkom 1942. god.¹³⁹ U programu Dinarske etni ke divizije obuhva eni su ne samo ovi krajevi Dalmacije i zapadne Bosne ve i itava Bosna i Hercegovina:

„Radi ostvarenja Srbinove osnovne zamisli i stvaranja srpske nacionalne države, formira e se kao jedan inilac te zamisli u rejonu Kosova polja, Dinarska etni ka divizija, od izrazito nacionalnog elementa. Ta divizija ponikla na istoimenom polju, gde je nekada bilo groblje srpske slave i srpskog junaštva, ima da da izraza vaskrsnute Srbinove vojni ke mo i i da, kao jedan veliki gvozdeni malj vaspostavi isto nacionalni poredak u svim zemljama, gde žive Srbi, pa i onima na koje Srbi aspiriraju. Prema tome uloga ove divizije ima isto politi ki karakter, jer ona za sada dok rat još uvijek traje ima da bude uto ište svih nacionalnih elemenata srpskog karaktera, da širi i ostvaruje srpsku ideju u delovima Like, severne Dalmacije, Hercegovine, Crne Gore i Bosne...

2. Zadatak divizije... širenje nacionalnih misli, pribiranje nacionalnih elemenata i iš enje terena po Lici, Severnoj Dalmaciji, Bosni i Hercegovini...“¹⁴⁰

Pobedom partizana na prostoru jugozapadne Bosne i skoro potpunim istiskivanjem etništva iz ovog podru ja, Dinarska divizija je bila odvojena od Krajine, a uporedo s tim i onemogu en njen uticaj u unutrašnjosti Bosne.

Pored toga, vojni ki vrlo slabi i nemo ni etnici iz Kninske krajine i južnog sektora Grahova morali su se još ja e orijentisati na Italijane i potražiti savez sa ustašama radi zajedni kog spasavanja od snaga NOP-a. Ja anje sna-

¹³⁸ Arhiv VII, k-1705, 10/1—2.; Zb. NOR, IV/5, str. 77 i 200.

¹³⁸ Milan Kecman, komandant etni kog puka, na saslušanju u štabu 5 odreda 24. VIII 1942, izme u ostalog izjavljuje da je zamenika Brane Bogunovi a — Milana Cvjeti anina, jugoslovenskog oficira, „zimus poslao Draža“ — Arhiv VII, k-163, 11—1/14 do 11—4/14; Arhiv KPJ 1/2, 72—74.

¹⁴⁰ uro Stanisavljevi , n. d., str. 96—100.

ga NOP-a na ovom sektoru zapretilo je i interesima i pozicijama italijanskog okupatora, koji je polovinom marta, i pored ogromne brojne nadmoćnosti, bio skoro blokiran u Drvaru, Bos. Petrovcu i nekim drugim mestima u Lici, Kordunu i Dalmaciji. Ne uzdaju i se samo u vojnu moć, okupator ponovo pravi kombinacije sa kvislinzima i nastoji da dođe i na ovom prostoru do sporazuma između etnika i ustaša i zajedničke akcije protiv snaga NOP-a.

Po predlogu Italijana Mane Rokvi je ponudio ustašama saradnju negde u doba vojno-političke ofanzive 5. KNOP odreda prema Bos. Grahovu, krajem marta 1942; „Karakteristično na je u tom pogledu ponuda etničkog vođe Mane Rokvi a iz Bos. Petrovca — velikom županu u Kninu za saradnju sa domobranstvom. Cilj ove kolaboracije bio bi uništenje partizana u krajevima oko Drvara, Bos. Petrovca i Bos. Grahova, koji su krajevi izvrgnuti potpunoj propasti i uništenju ako se u najkraće vreme komunisti ne unište.“¹⁴¹ Nešto docnije Rokvi, uju i Zumevi potpisali su zvanicu ugovor sa ustašama o saradnji protiv partizana.¹⁴² Uz saradnju ustaša i etnika Italijani su početkom aprila povelili ofanzivu protiv 5. KNOP odreda.

Početkom aprila oko 4.000 italijanskih vojnika¹⁴³ sa motorizacijom i artiljerijom (15 tenkova i 6 baterija artiljerije raznog kalibra)¹⁴⁴ zajedno sa etnicima otpočinu ofanzivu na Deralima, na komunikaciji Knin—Bos. Grahovo. U isto vreme italijanski garnizoni iz Drvara i Bos. Petrovca napali su oslobođenu teritoriju uz pomoć etnika Brane Bogunovića i Mane Rokvića, a od Knina krenuli su etnici Momilajuć i prema Tiškovcu.¹⁴⁵ U sadejstvu sa glavnim kolonama krenuli su Italijani i domobranci iz Glamoča, Ključa i Bihaća prema Drvaru i Bos. Petrovcu.¹⁴⁶

Nalaze i se pred nekoliko puta jačim protivnikom, jedinice 5. KNOP odreda orijentisale su se na iznenadne prepadne i zaštitu sela od pljačke i paljenja. U periodu do 11. aprila, koliko je Italijanima trebalo da savladaju rela-

¹⁴¹ Saslušanje Mile Kecmana; Arhiv VII, k-71, 10/1—11; Arhiv BK mf III/3.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Zb. NOR, IV/4, str. 167.

¹⁴⁴ Isto, IV/5, str. 67.

¹⁴⁵ Uro Stanisavljević, n. d., str. 108; Zb. NOR, IV/4, str. 197.

¹⁴⁶ Zb. NOR, IV/4, str. 167.

ciju Derala—Bos. Grahovo—Drvar, partizani su vodili nekoliko uspešnih akcija oko Derala, Resanovaca, Kamenice, Ljeske, na putu Drvar—Bastasi oko Vaganja itd.¹⁴⁷

Za vreme prodora italijanske vojske do Drvara popaljena su mnoga partizanska sela oko komunikacija, uništena sva stoka, što pojačava problem ishrane vojske i stanovništva u ovim privredno pasivnim krajevima.¹⁴⁸ Posle ofanzive oko 40% porodica u okolini Drvara nije imalo više nikakvih rezervi hrane i nalazilo se u vrlo teškoj prehrambenoj situaciji.¹⁴⁹

Glad i represalije nad narodom, uz pojačano delovanje etnika, uvetovali su ponovo krizu nekih jedinica 5. KNOP odreda, a naročito u 3. bataljonu, u kome nije bio potpuno razbijen uticaj etnika pre italijanske ofanzive.¹⁵⁰ Uticaj etnika ponovo jača i na prostoru izmeću Grahova, Glamoča i Livna, gde je delovao bataljon „Starac Vujadin”.¹⁵¹ Izvesne slabosti se javljaju i u nekim jedinicama 2. i 1. bataljona.¹⁵²

Štab 1. bataljona morao je razoružati deo Krnjeuške etne zbog proetničkog stava većine njenih boraca.¹⁵³ Znatnu poteškoću u 5. KNOP odred u savlađivanju ove italijanske ofanzive činilo je odsustvovanje znatnog dela snaga odreda, koje su u estvovala u borbama na terenu 1. KNOP odreda, ili u sastavu Udarnog protuetničkog bataljona, za koji je 5. odred dao tri najbolje etne.¹⁵⁴

U svrhu savlađivanja poteškoća a i posledica ofanzive, jedinice 5. odreda paralelno su izvodile akcije na komunikacijama koje vode prema Drvaru i pojačavaju politički rad, naročito u krajevima koji su bili izloženi uticaju Italijana.¹⁵⁵ Radi bolje organizacije političkog rada i vojne aktivnosti jedinica, štab odreda je 10. maja propisao naredbu, kojom se tražilo maksimalno zalaganje u radu svih

¹⁴⁷ Isto, str. 157—158, 166, 170, 184, 199—201, 246, 295—297.

¹⁴⁸ Zb. NOR, IV/4, str. 167.

¹⁴⁹ Isto, str. 168.

¹⁵⁰ Arhiv VII, k-1705, 26/1—1; Zb. NOR, IV/5, 7—8.

¹⁵¹ Isto, 25/1—2.

¹⁵² Isto, k-1706, 2/1—2.

¹⁵³ Isto, k-1705, 22/1—1.

¹⁵⁴ Arhiv VII, k-1705, 17/2—1.

¹⁵⁵ Isto, 4/1—2, 17/2—1; Zb. NOR, IV/4, str. 201, IV/5, str. 24—26, 55—56, 84—85, 120, 138, 247, 276—279; Arhiv SK BiH III/2, 204.

komunista u vojsci i pozadini. U obranu sa etnicima i njihovim saradnicima zavedene su energije. Na terenu 3. bataljona pošlo je progonoj porodica koje su imale nekoga od svojih u etnim formacijama. Blagovremenom intervencijom komandanta Glavnog štaba za Hrvatsku Ive Rukavine, koji je polovinom maja posetio sektor ovog bataljona, ovaj oblik kažnjavanja etničkih porodica je osuđen.¹⁵⁷

U drugom delu aprila i prvih deset dana marta najuspešnije borbe sa Italijanima vodile su jedinice 5. KNOP odreda na komunikacijama prema Bos. Petrovcu i Drvaru. Samo na putu Klju — Bos. Petrovac Italijani su imali gubitke od oko 400 ranjenih, ubijenih i zarobljenih vojnika.¹⁵⁸ U toku 5. maja delovi 5. KNOP odreda vodili su nekoliko uspešnih borbi sa italijanskom kolonom koja je krenula iz Drvara prema Bos. Petrovcu. Ova kolona, koristeći se etnim kim vodi, uspeła se probiti do Bos. Petrovca, ali je imala veliki broj poginulih i ranjenih.¹⁵⁹

Posle ovih poraza Italijani odustaju od plana da koncentrišu snage u Bos. Petrovcu i Drvaru i polako da vrše pripreme za napuštanje celog ovog sektora.¹⁶⁰ To je stvorilo mogućnost za potpuno uništenje etnika u ovom kraju. Ofanzivu protiv etnika povele su zajedničke snage 5. KNOP odreda i partizanski odredi iz Like i Dalmacije.

Na sektoru Like i Dalmacije formiran je kombinovani odred za borbu protiv etnika, u koji su ušli Proleterski bataljon Hrvatske, Udarni bataljon grupe NOP odreda za Liku, lički bataljon „Marko Oreškovići” i dalmatinski odred „Bude Borjan”. Na sastanku predstavnika Kombinovanog odreda i 5. KNOP odreda desetog maja u Srbu razrađeno je plan zajedničkih akcija. Delovi 5. KNOP odreda dobili su zadatak da za vreme napada Kombinovanog odreda prema Kninskoj krajini i prevoju Bender napadnu italijansko-etničku posadu u Strmici i zaposednu klanac Derala na komunikaciji Knin—Bos. Grahovo. Presecanjem ove ko-

¹⁵⁶ Arhiv VII, k-1706, 26/1—2; Zb. NOR, IV/5, str. 24—26.

¹⁵⁷ Arhiv VII, k-1706, 35/1—2; Zb. NOR, V/5, 78 i 120.

¹⁵⁸ Arhiv MBK Banja Luka, mf II/44; Zb. NOR, IV/5, str. 54, 56, 79—85, 80—81, 123—125.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Zb. NOR, IV/5, str. 130 i 153

munikacije i osvajanjem prevoja Derala spreio bi se odlazak Italijana i etnika iz Drvara i Grahova prema Dalmaciji.¹⁶¹ Zbog zauzetosti na sektoru Bos. Petrovca i Drvara 5. KNOP odred nije mogao odvojiti ja e snage za sadejstvo sa kombinovanim odredom, ve je prema Deralama uputio samo dve ete. Ove snage stigele su 13. maja do Dulera i Tiškovca i samo delimi no izvršile zadatak. Usled nedovoljnog angažovanja dalmatinskih partizana i snaga 5. KNOP odreda, kao i pristizanja poja anja Italijanima, ni snage Kombinovanog odreda nisu uspele da izvrše zadatak i da poruše Bender, tako da je operacija samo delimi no uspela.¹⁶² Ipak je ova akcija imala snažan moralni efekat. Cim je po ela akcija hrvatskih partizana i snaga 5. KNOP odreda na kninski sektor, Italijani u Bos. Petrovcu, Drvaru i Bos. Grahovu su osetili opasnost i odmah otpo inju sa izvla enjem svojih snaga iz ovih krajeva. Prilikom izvla enja iz drvarskog kraja Italijani su bili izloženi stalnim napadima snaga 5. KNOP odreda.¹⁶³ Izvedeno je i nekoliko veoma uspešnih akcija, u kojima su Italijani imali ogromne materijalne gubitke a i dosta žrtava. Sedamnaestog maja na komunikaciji od Bos. Petrovca prema Oštrelju, pod neposrednim rukovodstvom komandanta odreda Slavka Rodi a, partizani su do ekali jednu ja u italijansku kolonu i skoro je potpuno uništili. Pored ostalog zaplenjena su dva topa, dva teška i dva laka mitraljeza, a Italijani su imali samo poginulih oko 60 vojnika.¹⁶⁴ U borbama narednog dana na komunikaciji Drvar—Oštrelj poginulo je 50 Italijana.¹⁶⁵ Uporedo sa napadima na italijanske i etni ke kolone koje su pokušavale da pro u drumovima preko podru ja 5. KNOP odreda deo snaga odreda nastavio je sa iš enjem sela od etnika u južnim sektorima odreda. Odmah po primanju nare enja Operativnog štaba da se pristupi formiranju udarnih i omladinskih jedinica,¹⁶⁶ u drugom delu maja, formiran je Udarni bataljon 5. od-

¹⁶¹ Zb. NOR, V/4, str. 242—246.

¹⁶² Zb. NOR, V/4, str. 133, 143, 303, 215, 242, 254, 260, 304, 307, 310, 370.

¹⁶³ Isto, IV/5, str. 72, 93—95, 123—128, 133—139, 244—247, 266—279.

¹⁶⁴ Isto, str. 65, 72, 267, 96.

¹⁶⁵ 7.h NOR TV/* str. 268.

¹⁶⁶ Isto, str. 73—75.

reda,¹⁶⁷ koji je pod neposrednim rukovodstvom komandanta odreda Slavka Rodica krajem maja u estvovao u likvidaciji etni kih skupina u selima južnog dela grahovske opštine i uspešno sadejstvovao sa snagama Kombinovanog odreda, koje su uništavale etnike u delovima južne Like i Kninske krajine. Udarni bataljon 5. odreda, uz pomoć snaga 3. bataljona, uspeo je poslednjih dana maja da likvidira najja a uporišta etnika Brane Bogunovi a u selima Peulje, Grkovci i Crni Lug, gde je zarobljeno oko 100 etnika. Dvadeset zarobljenih etnika, za koje se znalo da su vršili nedela, na masovnom zboru su osu eni na smrt uz odobrenje naroda i streljani.¹⁶⁸ Udarni bataljon 5. odreda posle iš enja ovog sektora po zadatku Operativnog štaba prelazi na teren 3. odreda i tamo u estvuje u likvidaciji etnika,¹⁶⁹ dok se ostatak snaga orijentiše prema komunikacijama i etni kim jedinicama Mom ila uji a u Kninskoj krajini.¹⁷⁰ Krajem maja i po etkom juna partizanske jedinice 3. odreda na sektoru Glamo a, Kupresa i Livna uspele su uz pomoć snaga 5. KNOP odreda da razbiju etni ke jedinice na ovom prostoru i da ostatak etnika steraju u šreska mesta pod zaštitu ustaških i italijanskih garnizona.¹⁷¹

Slabljenjem etni kog uticaja, a zatim njegovim potpunim istiskivanjem iz drvarskog kraja i okoline, Italijani su izgubili oslonac i svaki uticaj u ovim krajevima. Uspešne akcije snaga 5. KNOP odreda u drugoj polovini maja, ponovno prekidanje komunikacija i sve vrš a blokada Petrovca, Drvara i Grahova doveli su u pitanje dalji opstanak italijanskih posada na ovom terenu. Zadržavanje Italijana u ovakvim uslovima, uz ogromne materijalne i ljudske žrtve, išlo je samo na štetu fašisti ke Italije i zato krajem maja italijanska komanda donosi odluku o definitivnom napuštanju Drvara i okolnih mesta. 25. maja posle znatnih priprema za evakuaciju italijanska vojska se pod

¹⁶⁷ Arhiv VII, k-1705, 23/1—2, 24/1—2; Zb. NOR, IV/5, str. 97—98.

¹⁶⁸ Isto, 40/1—2; Zb. NOR, IV/5, str. 119—122, 129—130.

¹⁶⁹ Zb. NOR, IV/5, str. 187, 200, 234, 332; IV/6, str. 106, i 116.

¹⁷⁰ Zb. NOR, IV/5, str. 123, 244, 266, 288, 325.

¹⁷¹ Isto, str. 234, 241, 325, 332; IV/6, str. 80, 83, 90, 103, 109 i 116; IV/5, str. 179—183; Arhiv IRP Sarajevo 346—307, 217—7939, 358—8019.

borbom povukla iz Bos. Petrovca prema Drvaru. Idu eg dana delovi 5. KNOP odreda ušli su u Petrovac i u gradu našli 103 puške i znatne koli ine drugog ratnog materijala koji Italijani i snage NDH usled straha i brzine nisu uspeli izvu i.¹⁷² U toku 26. maja partizanske snage uspele su proterati i italijansko obezbe enje sa Oštrelja i osloboditi ovaj važan prevoj.¹⁷³ Krajem maja Italijani su pripremali evakuaciju Drvara, ali usled za njih teške situacije na prostoru Knina i u Dalmaciji, i loših uslova za izvla enje vojске iz Drvara, oni to nisu mogli izvesti sve do kraja juna. Kona no, prvog jula Italijani su iz Drvara povukli svoje poslednje delove prema jugu, posle ega je ponovo oslobo en i Drvar,¹⁷⁴ koji postaje jedan od središta, ne samo 5. odreda ve i naše oružane revolucije u Bosanskoj Krajini.

*Aktivnost 1. i 2. KNOP odreda od marta do maja 1942.
na uništenju glavnih komunikacija u Krajini, u dolini
Une i Sane*

Za vreme dejstava Proleterskog i udarnih bataljona 1. 2. i 5. KNOP odreda u borbama protiv etnika u centralnoj Bosni, zatim, jedinica 5. i dela 3. KNOP odreda na uništenju etnika na sektorima tih odreda i isterivanju Italijana iz garnizona u ovim krajevima, u toku marta, aprila i maja, snage 1. i 2. KNOP odreda poja ale su vojni ku aktivnost i zajedni ki izvele nekoliko širih akcija protiv ustaša i Nemaca. Jedna od širih zajedni kih operacija ve eg dela snaga 1. i 2. odreda bila je akcija za uništenje važne železni ke pruge Zagreb—Biha , koja je znatnim delom prolazila pored krajiškog operativnog podru ja — od Kostajnice do Bos. Novog, pored oslobo ene teritorije 2. KNOP odreda i od Bos. Novog do Biha a pored teritorije 1. KNOP odreda. Pošto na levoj obali Une od Kostajnice do Dvora i od Otoke do Biha a, gde pretežno živi hrvatski i muslimanski živalj, nije još potpuno bio oja ao NOP, nije se moglo i i na potpunu likvidaciju ove pruge, ve se moralo orijentisati na stalno paralisanje saobra aja ovim prav-

¹⁷² Zb. NOR, IV/5, str. 128, 271, 131.

¹⁷³ Isto, str. 127 i 138.

¹⁷⁴ Isto, str. 131, 153; IV/6, str. 42 i 81.

cem. Na liniji Kostajnica—Bos. Novi djelovao je ve i deo snaga 1. i delovi 2. bataljona 2. KNOP odreda, a na liniji Bos. Novi—Biha deo 2. i 3. bataljona 1. KNOP odreda. I pored znatnih posada i napora jedinica 1. domobranskog [zbor] korpusa, ustaša i žandarmerije, snagama NDH nije pošlo za rukom da u ovom razdoblju osiguraju bezbednost saobra aja na ovoj komunikaciji.

Prema nepotpunim izvorima, snage 1. i 2. bataljona 2. KNOP odreda na relaciji Kostajnica—Bos. Novi izvršile su od 1. marta do 26. maja — ukupno 45 akcija. U isto vreme 2. i 3. bataljon 1. KNOP odreda izveli su na pruži od Bos. Novog do Biha a 26 akcija. Delovi 1. i 2. KNOP odreda na ovoj relaciji u razdoblju od 85 dana zajedno izvode 71 akciju.¹⁷⁵ Velik broj ovih akcija trajao je po nekoliko dana, pruga je uvek rušena na više mesta, a mnogo puta je, uz aktivnu pomo naroda, porušeno i po više kilometara. Rušenje komunikacije je naro ito poja ano posle naredbe Operativnog štaba od 20. marta, da se poja a uništavanje pruga i puteva kojim neprijatelj nastoji da održava saobra aj.¹⁷⁶ Uz u eš e na hiljade ljudi iz pozadine rušeni su itavi sklopovi skretnica, tra nica, pa ak i nasisipi. Prilikom akcije na prugu izme u Kostajnice i Bos. Novog 22. i 23. marta bilo je potpuno uništeno blizu 3.000 metara pruge.¹⁷⁷ Posle masovnog u eš a naroda iz podgrme kih sela na rušenju pruge izme u Rudica i Blatine 17. aprila opravka pruge trajala je desetak dana. MUP u svom izveštaju od 28. aprila izveštava da još uvek saobra aj na ovoj relaciji nije uspostavljen.¹⁷⁸ Uz masovne akcije na rušenju železni ke pruge redovno su vršena miniranje vojni kih i oklopnih vozova i uništavanje ili zarobljavanje neprijateljskih posada i odreda. Prema podacima koje nam daju ustaški izveštaji, samo u akcijama 22/23. marta,

¹⁷⁵ Arhiv VII, k-53, 3/1—2, 4/1—4, 3/1—5, 6, 3/1—9, 3/1—11, 5/1—3, 5/1—5, 5/1—2, 5/1—9, 10, 11, 3/1—8; k-8, 6/1—4, 21/1—9; k—52, 19/1—1, 24/1—2; k-183a, 23/8—1, 25/8—2, 57/8—1, 48/8—2, 57/8—1, k-9, 29/1—3, 19/1—8; k-10, 2/1—7, 9/1—2, 8/1—17, 9/1—9, i 12/1—7; Zb. NOR, IV/3, str. 320, 323, 377, 378, 379, 380; IV/4, str. 208, 299; IV/5, Str. 148, 359, 362, 382—385 itd.; citirani operac. dnevnik Kozarskog odreda.

¹⁷⁶ Zb. NOR, IV/3, str. 238.

¹⁷⁷ Arhiv VII, k-183a, 23/8—1, 25/8—2, k-52, 19/1—1.

¹⁷⁸ Arhiv VII, k-153, 57/8—1, k-52, 24/1—2.

17, 26. i 28. aprila, 5/6. i 11/12. maja partizani su zarobili oko 304. domobrana¹⁷⁰ sa kompletnom opremom.

Uz ovakvu aktivnost ova komunikacija bila je kroz itavo ovo vreme potpuno paralisana i saobraćaj je njom korišten samo povremeno,¹⁸⁰ uz velika vojni ka osiguranja i materijalne gubitke. Paralisanjem saobraćaja na ovoj pruzi bile su omogu ene nesmetane veze sa Banijskim partizanskim odredom preko partizanskih sela na levoj obali Une na pravcu Ivanjska—Dobretin.

Za vreme izvo enja operacija na Unskoj pruzi jedan deo jedinica 1. i 2. KNOP odreda bio je angažovan na potpunom uništenju ostataka pruge Bos. Novi—Prijedor—Banjaluka i u držanju blokade Prijedora i Ljubijskog rudnog bazena. U opkoljenom Prijedoru po etkom februara 1942. pored ja eg ustaško-domobranskog garnizona nalazilo se oko 500 nema kih vojnika iz 923. „Landeschützen“ bataljona i jedan broj folksdoj era sa porodicama.¹⁸¹ Sudbina ovih nema kih vojnika i gra ana i privredni interesi Nemaca na ovom podru ju, te opasnost od ja ih akcija partizana u prole e¹⁸², prisilili su komandu nema ke 718. divizije, koja je tada imala sedište u Tuzli, da izvrši koncentraciju ja ih snaga na prilazima kozarskom podru ju i da pokuša jednom ja om akcijom razbiti blokadu Prijedora, ime bi se osigurala nema ka vojska i porodice u ovom gradu i u isti mah stvorila mogu nost da ponovno otpo ne eksploatacija željezne ruda e iz rudnika Ljubija.¹⁸³ Ova akcija trebalo je da ide komunikacijom Bos. Dubica—Prijedor, a za njeno izvo enje koncentrisani su jedan kombinovani puk, sastavljen od delova 718. i 704. nema ke divizije, oja an divizionom artiljerije i sa etiri ustaško-domobranske satnije. Snage u okolnim ustaško-domobranskim garnizonima dobile su nare enje da napadaju na

¹⁷⁰ Isto, k-10, 12/1—7, 6/1—2, k-52, 19/1—1, 24/1—2; K-9, 29/1—3; Zb. NOR, IV/5, str. 148.

¹⁸⁰ Arhiv VII, k-40, 23/8, Izveštaj Amtsleiters Dr Franz Stradl od 3. II 1942.

¹⁸¹ Arhiv VII, k-40, f. 23/8, Izveštaj o položaju folksdoj era — Organizaconsleiter des Stützpunktes Prijedor dr Strodl.

¹⁸² U ovoj opasnosti govori se i u izveštaju komande Jugoistoka od 18. III 1942. — Arhiv VII, mf Bon 3/311—314, i 307—309.

¹⁸⁸ Arhiv VII, mf 301598.

oslobo enu teritoriju i tako omogu e brže probijanje glavne grupe.

Posle jake artiljerijske pripreme nema ko-ustaške snage su krenule iz Bos. Dubice 17. februara.¹⁸⁴ U prvi mah partizani su na ovom pravcu imali samo jedan vod, ali je on uspeo da zadrži protivnika do sutradan, kada je stigla jedna eta 2. bataljona.¹⁸⁵ Drugi dan stigla je jedna eta iz 1. bataljona i ove dve ete, koriste i se veštim manevrima i prepadima, uspele su zadržati neprijatelja, usporiti njegovo kretanje i izbaciti mu iz stroja više vojnika i oficira.¹⁸⁸

Tre i dan borbi po nare enju štabova bataljona ete su napustile liniju Kruškovac—Grabovac i otpo ele sa bo - nim napadima na Nemce i ustaše uz stalno držanje pod vatrom njihovih isturenih delova. Napuštanje krute linije odbrane bilo je povoljnije za partizane, jer nisu više bili izloženi gustoj artiljerijskoj vatri i mogli su ja e da ispolje svoje dejstvo. Ve 20. februara Nemci su, prema izveštajima ustaša, imali 7 poginulih i 15 ranjenih,¹⁸⁷ a u toku 23. prema domobranskom izveštaju, još ve e gubitke — 9 mrtvih, 11 nestalih i 20 ranjenih.¹⁸⁸ I pored neuporedive nadmo i Nemci su, izloženi stalnim napadima partizana i znatnim gubicima, vrlo sporo prodirali prema Prijedoru¹⁸⁹. Tek posle 10 dana borbi oni su savladali ovu relaciju od pedesetak kilometara i uz velike gubitke 26. februara ušli u Prijedor.¹⁹⁰ Partizani su imali oko 20 mrtvih i ranjenih. Neprijatelj je oplja kao, popalio i artiljerijom uništio znatan broj ku a oko ove komunikacije.

¹⁸⁴ Arhiv VII, k-7, 18/1—13.

¹⁸⁵ Rade Baši , n. d., str. 88.

¹⁸⁰ U partiz. dok. — Zb. NOR, IV/3, str. 270 — navodi se cifra od 150 neprijateljskih vojnika, a u neprijateljskom izveštaju — Arhiv VII, k-153, 51/7—1, samo 18 poginulih i 31 ranjeni neprijateljski vojnik; U izveštaju Mindoma od 21. II kaže se da su Nemci imali u toku 19. II — 15 ranjenih i poginulih. — Arhiv VII, k-7, 20/1—3.

¹⁸⁷ Arhiv BK mf II/648 i 946, Izveštaj II domobranskog zbor.

¹⁸⁸ Arhiv MBK Banja Luka, mf II/136, Izveštaj Mindoma od 20. II i 27. II 1941; Arhiv VII, k-7, 24/1—3.

¹⁸⁹ Prema izveštaju II KNOP odreda i sami Nemci su priznali prilikom dolaska u Prijedor da su imali ogromne gubitke — Zb. NOR, IV/3, str. 301.

¹⁸⁰ Zb. NOR, IV/3, str. 270; Rade Baši , n. d., str. 90.

Nemci su, prema izveštajima partizanskih obaveštajaca, planirali da ostanu u rejonu Prijedora oko 3 meseca,¹⁹¹ te su u tu svrhu na nekoliko mesta duž komunikacije ostavljali ja a obezbe enja. I posle prodora Nemaca za Prijedor^ partizani nastavljaju akcije na rušenju pruge Bos. Novi—Prijedor—Banjaluka, ometaju saobra aj na pruzi Kostajnica—Bos. Novi i vrše prepade na nema ko-ustaške snage oko Prijedora i Bos. Dubice.¹⁹² Tako je deo snaga 2. bataljona izme u 7. i 8. marta izvršio uspešnu akciju na prilazima samoj Bos. Dubici. U ovoj borbi poginulo je 15 ustaša i zarobljeno 13 domobrana i 5 ustaša sa kompletnom ratnom spremom.¹⁹³ Po etkom marta nastavljene su uspešne akcije na nema ka osiguranja na putu Bos. Dubica—Prijedor.¹⁹⁴ Samo u jednom prepadu na nema ko odeljenje u selu Uremovci na bojištu je ostalo 16 nema kih vojnika sa ratnom opremom.¹⁹⁵ U prvoj polovini marta samo snage 1. bataljona vodile su oko 20 akcija u kojima su ustaše i Nemci imali 72 mrtva i oko 80 ranjenih.¹⁹⁶

Izloženi stalnim napadima kozarskih partizana, Nemci su po etkom marta došli do zaklju ka da se komunikacija Dubica—Prijedor ne može o uvati, niti se raspoloživim snagama osigurati bezbednost nema ke vojske i nema kih porodica u Prijedoru. Radi toga menjaju raniji plan po kome je trebalo da ostanu ovde nekoliko meseci¹⁹⁷ i donose odluku da iz ugroženog ljubijsko-prijedorskog bazena povuku sve svoje snage i pripadnike nema ke nacionalne manjine. Vest o povla enju nema ke vojske iz ovog kraja izazvala je u prvo vreme veliku pometnju kod ustaško-domobranskih posada u Prijedoru, Ljubiji, Sanskom Mostu i ostalim mestima. I u Ministarstvu domobranstva ova odluka izaziva konfuziju i neslaganja u pitanju odbrane

¹⁹¹ Isto, str. 301.

¹⁹² Podaci o borbama od 18. II do 7. III u izveštajima Zb. NOR, IV/3, str. 272, 289, 319—324, 300—301, 576; Operac. dnevnik Kozarskog odreda.

¹⁹⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 300—301; Arhiv VII, k-52, 16/1—1.

¹⁹⁴ Arhiv VII, k-70, 8/3—5.

¹⁹⁸ Rade Baši , ri. d., str. 92.

¹⁹⁶ Isto, str. 91.

¹⁹⁷ Zb. NOR, IV/3, str. 301.

doline reke Sane. Šestog marta komandant 2. domobranskog zdruga general Iser zapisuje u svoj dnevnik da je brzoglasno iz Zagreba dobio 6. marta u 13,30 asova naiog da se po odlasku nema kih trupa evakušu iz Prijedora i snage NDH. On se nije sa ovim saglasio i dao je predlog da se posada u Prijedoru oja a povla enjem domobrana iz Klju a, Sanice i Sanskog Mosta, gde su bile i italijanske posade, kao i potpunim napuštanjem Budimli -Japre, ija bi se posada angažovala u odbrani Prijedora. Istog dana generalu Iseru stiglo je objašnjenje iz Zagreba da se njegov predlog usvaja i on je izdao nare enja posadama u navednim mestima da što hitnije napuste položaje oko tih mesta i krenu prema Prijedoru.¹⁹⁸

Povla enje ustaško-domobranskih snaga iz Sanskog Mosta, Klju a i Sanice i napuštanje Budimli -Japre i još nekih manjih uporišta bilo je jednako kapitulaciji, jer eventualni ulazak partizana u ova mesta još više bi ugrozio Prijedor. Zato se ve u toku istog dana menja odluka i nare uje da posade ostanu svaka na svom mestu i da se Prijedor brani svojim snagama: „Sve hrvatske [NDH. — prim, aut.] ete podru ja Prijedor imaju ostati u mjestu. Prijedor i Ljubija imaju se bezuslovno držati.“¹⁹⁹

Opasnost povla enja posada iz okolnih garnizona ka Prijedoru zapaža kasnije i sam Iser, ali i dalje smatra da je najvažniji zadatak o uvati Prijedor.

„Ako se napusti Prijedor, etnici (misli se partizani, prim, autora) e odmah vršiti ja i pritisak na Bos. Novi i ka Banjoj Luci, a slijeduju i Nemce ka Dubici, izabrati pravac Bos. Gradiška i prese i jedinu vezu Banje Luke, usled ega nalazim držanje Prijedora neophodnim.“²⁰⁰

Ali, i povla enje posada iz susednih mesta nije bilo mogu e izvršiti ni iz vojni kih razloga, jer su sve ove posade bile vrsto opkoljene partizanskim snagama i svako njihovo izlaženje iz grada zna ilo bi prethodno razbijanje blokade grada, što one nisu bile u stanju izvesti.²⁰¹

los Arhiv VII, k-55, 1/2—111, Iz dnevnika generala Isera; Arhiv VII k-8, 7/1—14, Brzovjav Mindoma.

¹⁹⁹ Arhiv VII, k-8, 7/1—10.

²⁰⁰ Iser, n. d., str. 118.

²⁰¹ Isto.

Ne obaziru i se na veoma tešku situaciju svojih kvil-slinga, Nemci su oko 5. marta po eli da vrše ubrzane pri-preme za evakuaciju svojih delova iz Ljubije i Prijedora.²⁰² Usput, pri povla enju vršili su bezobzirno uništavanje pri-vrednih objekata i plja ku svega što se moglo poneti.²⁰³ Rudnik Ljubiju su uništili do te mere, da su se i same ustaše udile: „Nema ke vojne snage, prilikom napuštanja Ljubije, rudnik tako zatrpale da se u njemu ne može ra-diti”.²⁰⁴

Evakuacija vojske, nema kih porodica i oplja kane imovine vršena je do 10. marta, a ve u toku 11. marta po-vu ene su i poslednje grupe nema ke vojske sa komunika-cije Prijedor—Dubica. U borbama prilikom izvla enja ne-ma kih porodica iz Prijedora Nemci su imali ve i broj mrtvih i ranjenih.²⁰⁵ Zbog žurbe ak ni sve porodice folksdoj era nisu bile izvu ene iz Prijedora, o emu piše u pomenutom izveštaju i dr Franc Strodl.²⁰⁶ Neuspeh Ne-maca na Kozari u februaru i po etkom marta bio je jedan od glavnih razloga za otpo injanje priprema u martu za ve u ofanzivu na ovo podru je, koja je izvedena od 10. ju-na do polovine jula 1942.²⁰⁷

Po izvla enju nema ke vojske partizanske snage na-stavile su sa stezanjem obru a oko Prijedora i Ljubije i sa likvidacijom drugih manjih posada i neprijateljskih upori-šta u ovom kraju. Pokušaj ja ih ustaško-domobranskih snaga 11. marta da razbiju partizanske snage na prostoru izme u Novog, Dobrljina i Prijedora doživeo je potpun neuspeh.²⁰⁸ U svrhu osiguranja pravca od Bos. Novog do kraja marta u Novi su dovla ena ve a poja anja. Ove sna-ge, zajedno sa znatnim brojem ustaške milicije, pokušale su izme u 24. i 27. marta da deblokiraju Prijedor od pravca

²⁰² Arhiv VII, k-70, 8/3—5.

²⁰³ Rade Baši , n. d., str. 98.

²⁰⁴ Arhiv VII, k-52, 16/1—1, Izveštaj oružništva.

²⁰⁵ Arhiv VII, k-52, 16/1—1 i k-70, 8/3—5; Zb. NOR, IV/3, str. 322, 266, 211, 323.

²⁰⁶ Dr Franc Strodl, citirani izveštaj; Arhiv VII, k-400, 44/8.

²⁰⁷ E. Wisshaupt, n. d., str. 143—150, 175—177; Arhiv VII, k-70), VI-19/1.

²⁰⁸ Zb. NOR, IV/3, str. 232; Arhiv MBK Banja Luka, mf 11/116 i 118.

Novog, ali su pretrpele neuspeh.²⁰⁰ Ve i deo 2. KNOP odreda uz sadejstvo 1. odreda nastavio je sa pritiskom prema Novom i Banjaluci. 15/16. marta izvršen je napad na Kozarac i posle žestoke borbe likvidirana je posada u njemu. Neprijatelj je u poginulim, ranjenim i zarobljenim u Kozarcu imao gubitke od oko stotinu domobrana i ustaša.²¹⁰ Izme u 27. i 28. marta likvidirana su uporišta Blagaj—Japra, gde je zarobljeno 95 domobrana.²¹¹

Ve polovinom marta osnovni zadatak 2. KNOP odreda — likvidacija važne komunikacije Bos. Novi—Banjaluka — bio je u potpunosti izvršen.

Prednosti koje su snage NOP u Krajini stekle uništavanjem ove komunikacije, usled novih okolnosti i pojava u pokretu — nisu mogle biti u potpunosti iskorišene. Zadatak da se Banjaluka izoluje sa prijedorske strane bio je u potpunosti izvršen ve u prvoj polovini marta. Ali, putem etnika u 4. odreda oslabljene su partizanske pozicije u Lijev u polju i ustaše su, koriste i komunikaciju prema Bos. Gradiški, našle izlaz iz krize.

Likvidacijom komunikacije, znatan broj muslimanskih i hrvatskih sela bio je oslobođen, ali ostao je veliki broj neoslobođenih sela, naslonjenih na posadu u Ljubiji, Prijedoru i Sanskom Mostu. Ustaška seoska milicija iz ovih sela pojačala je ispade u srpska sela, palila ih i vršila pokolje. Ovakva situacija prisilila je štab 2. KNOP odreda da po etkom aprila donese odluku da spali selo Donja Ravska, naseljeno muslimanima i Hrvatima.

Srpska sela u predelu Gomjenice nešto masovnije su se priključila pokretu. Ali posle etničkog pučanja u 4. odred u na ovom sektoru počinje naglo da se širi etnički uticaj. Od početka aprila partizanske snage iz ovog kraja nisu bile u stanju da samostalno politički i vojnički likvidiraju etnički pokret, već je morala uslediti pomoć sa terena Kozare.

²⁰⁰ Arhiv VII, k-53, 3/1—8 i 9, i k-55, 1/2, 119; Zb. NOR, IV/3, str. 356.

²¹⁰ Isto, str. 356 i 377; Arhiv VII, k-54, 8/1—13.

²¹¹ Zb. NOR, IV/3, str. 379; Arhiv VII, k-52, 23/1—5.

Posle neuspelog pokušaja nema kih snaga krajem februara da izvrše deblokiranje Prijedora sazrela je situacija za napad i za uništenje ovog jakog ustaško-domobranskog garnizona. Zna aj likvidacije ustaško-nema kih uporišta u slivu Sane uo io je i Vrhovni štab i dao konkretna naređenja u vezi sa vojni kom aktivnosti partizanskih snaga na ovom sektoru. U pismu Vrhovnog komandanta — druga Tita — Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 30. aprila data je direktiva da se oslobodi Prijedor, ime bi se postigle najve e koristi:

„Najviše koristi imali bi oslobio enjem Prijedora, povezali biste teritoriju I i II NOP odreda, dobili dobro uporište za daljnji rad, a Njemcima bi se onemogu ilo izvoženje rude.“²¹²

Pripreme za oslobio enje Prijedora otpo ele su odmah posle dobijanja pisma od druga Tita. Po etkom maja formiran je privremeni Operativni štab 1. i 2. KNOP odreda za pripremanje i rukovo enje operacijom za oslobio enje Prijedora.²¹³ Vojni ke i politi ke pripreme u jedinicama, na terenu i u redovima pripadnika ilegalnog pokreta u gradu vršene su intenzivno kroz itavu prvu polovinu maja. Preko naših saradnika u redovima domobranstva i partijske organizacije u Prijedoru dobiveni su ta ni podaci o broju i rasporedu snaga prijedorskog garnizona, o rasporedu automatskog i teškog naoružanja, posle ega je po ela koncentracija snaga i izrada konkretnog plana za akciju.²¹⁴

„Ove su podatke pobunjenici dobili od svojih povjerenika kojih su imali u samom gradu, a me u kojima su se nalazili i nekoji asnici, kako se je kasnije doznalo ispitivanjem prisutnih zarobljenih domobrana,“²¹⁵ pisalo je u jednom neprijateljskom izveštaju.

Pošto je posada u gradu bila dosta jaka (nešto oko 2.000 domobrana, ustaša, ustaške milicije i žandara) i na-

²¹² Rade Baši , n. d., str. 127.

²¹⁸ Zb. NOR, IV/5, str. 13—16.

²¹⁴ I Banjalu ki zdrug u svom izveštaju (Arhiv VII, k-54, 14/1—25) piše o velikom uspjehu ovih priprema za napad na Prijedor; „Sam napad je ve ranije bio pripremljen i pobunjenici su imali ta ne podatke o ja ini i rasporedu posada, tako da su ta no znali svako mjesto strojnice, baca a, pojedinih straža itd.“

^{21B} Arhiv VII, k-162, 1/4—2 i 3.

oružana, pored brojnije koli ine lakog naoružanja, i sa 10 topova i minobaca a i raspolagala sa 2 oklopna voza — za napad su morale biti koncentrisane ja e partizanske snage.²¹⁶ Završne pripreme — koncentracija 16 eta iz sastava 2. KNOP odreda i 4. ete iz 1. KNOP odreda, sa oko 2.000 ljudi, izdavanje naredbi, i ostalo pripreme uspešno su završene do 15. maja.²¹⁷

Napad partizanskih snaga otpo eo je prema ta no utvr enom planu odmah iza pola no i izme u 15. i 16. maja. Prema izveštajima ustaša, spoljnje linije odbrane bile su potpuno savladane do 4,30 i borba je u zoru prenesena na sam grad.²¹⁸ Izme u 9 i 11 asova manji ostaci ustaša su se branili iz nekoliko ja ih zgrada, me u kojima je dominirala gimnazija. Oko 22 asa uve e savladan je i poslednji otpor i grad je bio potpuno oslobo en.²¹⁹ Prilikom borbi u gradu i okolini nije došlo sa strane naroda i partizana ni do najmanjeg ispada prema muslimanskom i hrvatskom življu. O visokoj svesti kozarskih i grme kih partizana opisno se govori u izveštaju 1. bataljona 2. KNOP odreda:

„O politi koj svijesti — partizanskoj svijesti, moralu i borbenom raspoloženju ovoga bataljona u toku svih 15 dana, akcija na Prijedor najbolje govori. Pokret snaga koje su u estvovala na Prijedor izvršen je pod rukovodstvom politi kih komesara. Put je bio naporan, mi smo morali sti i u odre eno vrijeme, a za put smo imali vrlo malo vremena, itavo vrijeme puta, koji je bio jedan prili no forsiran marš, nije bilo nikakvih disciplinskih ispada, nikog nepartizanskog ponašanja, niti otkazivanja poslušnosti... U samom nastupu, pa i u samoj borbi, gazila se je voda do iznad samog pojasa. Ni jednog slu aja dezerterstva, panikerstva niti otkazivanja poslušnosti nije bilo ... Dakle u samom gradu, u dodiru, kako sa stanovništvom srpskim tako sa muslimanskim i hrvatskim, partizani su se ponašali u pravom smislu rije i partizanski... U toku no i po zauze u Prijedora, po nare enju, naš bataljon je maršovao na svoj teren. I u tom maršu nijednog slu aja nediscipline ili ma kog drugog izgreda nije bilo. Pozadina isto tako.²²⁰

Uspeh ove operacije u svakom pogledu bio je veoma zna ajan. Zarobljeno je oko 1200 domobrana i oko 200 žan-

²¹⁶ Isto, k-54, 14/1—25; Zb. NOR, IV/5, str. 38; Rade Baši , n. d., str. 128.

²¹⁷ Zb. NOR, IV/5, str. 11 i 38—47.

²¹⁸ Arhiv VII, k-54, 14/1—25; Rade Baši , n. d., str. 142—148.

²¹⁸ Isto.

²²⁰ Zb. NOR, IX/1, str. 312.

dara i ustaša. Izme u ostalog zaplenjeno je oko 1200 pušaka, 23 laka i teška mitraljeza, 7 topova i baca a, oko 100.000 metaka, štamparija, radio-stanica i drugi materijal. Zahvaljuju i veštini boraca i dobrom rukovo enju komandira, prilikom napada na grad poginulo je samo oko 30 partizana, dok ih je oko 60 bilo ranjenih.²²¹

Brza likvidacija ovako snažnog ustaško-domobranskog garnizona izazvala je strah i strepnju u svim susednim garnizonima i posadama. U toku 17. maja povukla se domobransko-ustaška posada iz Ljubije prema Novom izgubivši u borbama pri povla enju 14 domobrana.²²²

Posada u Sanskom Mostu porušila je sve mostove na prilazima prema gradu i donela odluku da se hitno traži pomo i, ukoliko ista ne stigne, da se izvrši evakuacija vojske i stanovništva prema Banjaluci.²²³ Isti je slu aj bio i u ostalim garnizonima. Posada iz Bos. Dubice piše odmah po kapitulaciji garnizona u Prijedoru:

„Bosanska Dubica je ugrožena. Sa sadašnjim snagama ne može se održati. Molimo uputite blagovremeno poja anje, da se ne ponovi slu aj Priedora. Ako nema snage molim na elno odobrenje za blagovremenu evakuaciju“.²²⁴

Strah kod ustaša prelazio je u pani no stanje, iako su ve u ovo vreme bile u punom jeku pripreme za kozarsku ofanzivu i u svim okolnim garnizonima stacionirale jake ustaško-nema ke snage.²²⁵

Zaplenjenim oružjem iz Prijedora naoružane su rezervne omladinske ete i tako je broj partizana 1. i 2. KNOP odreda samo koriš enjem zapljenjenog oružja iz ove akcije pove an za novih oko 1500 boraca.

U sva tri odreda pove an je broj bataljona i eta, a jedinice su brojno porasle. U 1. KNOP odredu, krajem maja, u šest bataljona ima oko 2.500 dobro naoružanih parti-

²²¹ Isto, IV/5, str. 110, i 149; Arhiv VII, k-54, 14/1—25; Krajiški partizan, br. 3 i 4 za maj i juni 1942, str. 48—49; Krajiške partizanske novine, br. 4, od 19. V 1942.

²²² Arhiv VII, k-54, 14/1—26.

²²³ Isto; Rade Baši , n. d., str. 147.

²²⁴ Arhiv VII, k-10, 20/1—10; k-71, 10/1—1.

²²⁶ Isto, k-153a, 13/5—179 i 178; k-52, 39/1—3; Krajiški partizan, br. 3 i 4, str. 2—5.

zana.²²⁸ U 2. KNOP odredu pove anje je bilo još ve e i on u šest bataljona krajem maja ima oko 3.800 odli no naoružanih i spremnih boraca.²²⁷ Na terenu 5. KNOP odreda krajem maja delovalo je pet bataljona sa ukupno od 2.500 boraca.²²⁸ Usled znatnog osipanja i prelaženja dela boraca u vojno- etni ke odrede brojno stanje 3. KNOP odreda u odnosu na broj iz doba Skendervakufske konferencije bilo se smanjilo. Krajem maja u partizanskim etama 3. KNOP odreda nalazilo se oko 1.500 boraca.²²⁹

Tako je i pored razbijanja 4. i delimi nog slabljenja 3. odreda krajem maja u Krajini bilo oko 11.000 partizana ili oko 4.000 više nego u vreme Skendervakufske konferencije.

Ve ina boraca i rukovodilaca krajiških odreda krajem maja bila je po svojoj borbenosti, moralnom i vojnom vladanju i politi koj privrženosti Partiji prava partizanska vojska, zrela za izvršenje svih zadataka koji se pred nju postavljaju.

Poja anim politi kim radom otklonjene su slabosti nasledene iz ustani kog perioda, kao što su: želja da se ratuje u zavi ajnom kraju, pojave anarhije, nepoštovanje partizanskih normi ponašanja, izbegavanje politi kog rada i sli no, i lik krajiškog borca podignut je na zadovoljavaju u visinu. Borci ovih odreda, ve inom sa sela i mladi ljudi bez ve e politi ke naobrazbe, zahvaljuju i velikoj volji, shvatili su osnovna kretanja tog vremena, spoznali ulogu i ciljeve oslobodila ke borbe i upornim radom i hrabroš u postali istinski narodni borci.

Koriste i se ste enim iskustvima i politi kim pripremanja, vojni ke akcije 1, 2. i 5. odreda postaju uspešnije i neprijatelju se zadaju ja i udarci uz manje žrtve vlastitih snaga.

Vojni ka aktivnost KNOP odreda u ovom periodu kona no prerasta lokalne okvire pojedinih užih operacionih podru ja i uklapa se u okvire itave oblasti. Pod

²²⁶ Rade Baši , n. d., str. 188.

²²⁷ Isto.

²²⁸ Zb. NOR, IV/5, str. 113, 134, 119, 123, 107 itd.; Se anje u esnika sa terena V KNOP odreda.

²²⁹ Zb. NOR, IV/5, str. 68—71; Arhiv IRP Sarajevo, 358—8019, 451—8074; Arhiv VII, k-1704, 6—1—1.

rukovodstvom Operativnog štaba planiraju se i izvode šire zajedničke akcije me uodredskog karaktera, sa širim i dubljim zahvatima i veim uspesima. U planiranju veih akcija i pravaca udara uzima se u obzir dugoročnija orijentacija, značaj dotičnog pravca za okupatora uopšte, a posebno u privrednom i strategijskom smislu. Jedna od široko pripremljenih operacija bila je uspešna bitka za Prijedor.

Osloboeni Prijedor — do tada najveće osloboeno mesto u Krajini — postao je centar široke osloboene teritorije, koja se protezala od reke Une i Save do blizu Livna na jug. U osloboenom gradu formirane su narodna vlast i masovne organizacije i organizovan intenzivan politički, privredni i kulturni život. U toku 21. maja nedaleko od Prijedora — u selu Lamovitoj — Operativni štab za Bosansku krajinu formirao je od delova 1, 2, 5. i 3. KNOP odreda prvu partizansku brigadu Krajine, ime se završava faza organizacione izgradnje i rasta krajiških NOP odreda i počinje razdoblje njihovog prerastanja u 20 regularnih partizanskih brigada.²³⁰

Razvijanje i unapređivanje političke aktivnosti u odredima i na osloboenoj teritoriji od februara do maja 1942.

Posle dolaska Lepe Perovi, Mare i Koste Načičevića u Krajinu veze između Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, PK KPJ i Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu trebalo je da budu efektivnije. Međutim, veoma teški uslovi za održavanje veza preko neosloboene teritorije u dolini Bosne doveli su do smanjivanja i ranije skromnog obima veza i saradnje.²³¹ U izveštaju Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH od 15. VIII 1942.

²³⁰ Krajiške partizanske novine, od 22. V 1942.

²³¹ Veze između PK Skoja i Bos. krajine bile su još slabije. U izveštaju PK Skoja od 18. III 1942. piše: ... „danas smo se dogovorili sa drugom sekretarom PK KPJ da Rato ide u Krajinu. Naše je mišljenje da je to neophodno potrebno jer od početka ustanka ovaj PK nema nikakve veze sa Krajinom koja je u to vrijeme najbolje stajala, — Arhiv IRP Beograd, br. 1578.

Oblasni komitet KPJ za Krajinu izveštava, da za poslednjih pet meseci nisu od PK primili „ni jedne rije i ni poruke“ ..²³² „udi nas da nam niste pisali, bar kad ste imali za to mogu nosti, jer uli smo od drugova iz proleterskih brigada da ste bili kod Prozora sa njima i otuda se vratili, a za druga Vasu (Crnog)“³³ uli smo da je bio u Livnu ili Duvnu“.²³⁴

No, zahvaljuju i opštem razvitku i napretka NOP-a u itavoj Jugoslaviji, pomo i Vrhovnog štaba, kao i pomo i Glavnog štaba NOP odreda za BiH politi ka aktivnost u Bosanskoj krajini intezivno je unapre ivana i u odredima i na oslobo enoj teritoriji. Važnu ulogu u unapre ivanju organizacije politi kog rada u partizanskim jedinicama odigralo je formiranje partijskih bataljonskih biroa, koji su organizovani prema uputstvima Centralnog komiteta KPJ od 29. januara 1942.²³⁵ Ovo uputstvo stiglo je u Krajinu krajem februara i po etkom marta, a formiranje bataljonskih biroa i reorganizacija rada partijskih elija u partizanskim etama u Krajini izvršena je u toku marta i aprila. Zna ajnu ulogu u u vrš enju partijske organizacije u jedinicama imalo je formiranje partijskih elija po etama koje više nisu bile povezane za sreške i okružne komitete, ve su direktno povezane sa partijskim biroima bataljona, preko kojih su bile indirektno vezane sa teritorijalnim komitetima. Ta no je određena funkcija politi kih komesara eta koji su ušli u partijske elije kao obi ni lanovi, a politi ki komesar bataljona u bataljonski biro. Rukovodioci partijskih elija u etama i partijskih biroa u bataljonima bili su zamenici politi kih komesara. Ukoliko je partijska elija brojala ve i broj partijaca i delovala na širem terenu, onda se ona delila na odeljenja po vodovima, a u eti je formiran etni biro.²³⁶

Poboljšanju politi kog rada doprinelo je obavezno izveštavanje o radu partijskih elija i biroa, o politi kom

²³² Arhiv IRP Sarajevo, 451—8074.

²³³ Vaso Miskin — Crni.

²³⁴ Arhiv IRP Sarajevo, 451—8074.

²³⁵ Zb. NOR, IV/3, str. 99—101.

²³⁶ Isto; Arhiv SK BiH III/2, str. 115—118.

stanju u etni, bataljonu i na terenu.²⁸⁷ Ovim je uvedena stalna kontrola rada članova Partije, partijskih biroa i pregled političkog rada i stanja partijskih organizacija, kao i opšteg političkog stanja u jedinici i na sektoru gde je ta jedinica delovala. Opširno izveštavanje omogućeno je partijskim biroima, okružnim i Oblasnom komitetu da na vreme uoče nedostatke u političkom radu u vojsci i u pozadini, nedostatke u kadrovskoj politici, organizaciji političkog rada, loše pojave na terenu i slično i da u granicama raspoloživih mogućnosti na vreme intervenišu. Osim toga, redovno i pregledno izveštavanje bilo je izvestan stimulan, koji je terao komuniste pa i borački sastav da se ide napred u radu, da se ne izostane iza drugih jedinica i sektora i tako je stvarano jedno zdravo takmičenje i u političkom radu.

Radi postizanja jedinstva u vaspitno-političkom radu u partijskim organizacijama, u kome je bilo heterogenosti, pa ponegde i lutanja, CK KPJ je krajem januara 1942. doneo odluku kojom je ujednaio programe idejno-političkog obrazovanja članova KPJ, a koja se sastojala iz četiri grupe tema. Prva grupa obuhvatala je najaktuelnije teme iz NOB-a: Partija i narodnooslobodilačka borba (vođa i uloga Partije), Partija i nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Odnos KPJ prema buržoaskim partijama, Zašto se bore partizani u Bosni i Hercegovini. Ostale grupe tema bile su iz oblasti istorije. Prva je obrađivala stvaranje

²⁸⁷ Ovi izveštaji su morali na terenu OK Kozara obuhvatiti:

1. Broj članova Partije i partijskih aktivista (novi naziv za kandidate Partije, prim. autora);
2. Politička i ideološka izgradnja partijaca;
3. Partijski i nepartijski materijal s kojim partijska jedinica raspolaže i koji je na partijskim sastancima obrađen;
4. Politički uticaj Partije u etnama kao i u pozadini;
5. Politički rad Partije u etnama među partizanima (šta se sa partizanima radilo, koji materijal se s njima pročitao, kako su oni to shvatili — naročito u pitanju etnika);
6. Partijski rad partizanskih jedinica u pozadini (zborova, konferencija, rad NOO-a, šta se na zborovima govorilo i kakav se materijal podijelio narodu). Raspoloženje prema etnicima;
7. Odnos izmeću drugova u partijskim grupama (da li ima neslaganja i kakve prirode);
8. Plan rada (da li je izvršena podjela rada izmeću drugova u partijskoj grupi i kako je ta podjela izvršena);
9. Kako i šta se radi sa partijskim aktivistima i sa prosvjetnim i italaskim grupama;
10. Eventualne primjedbe. — Arhiv SK BiH XXI/2, 117-118.

stare Jugoslavije (7 tema), druga obradu II svetskog rata (tri teme) i tre a — SSSR — (osam tema).

Iako je ovaj program stigao u Krajinu delimično već u toku februara, a u celini u toku marta, sa jednim brojem pismeno obrađenih tema,²³⁸ sticajem objektivnih okolnosti u partijskim organizacijama, a uporedo s tim i u jedinicama, uglavnom su prerađivane teme iz prve grupe,²³⁹ sa bacanjem težišta na temu „Zašto se bore partizani u Bosni i Hercegovini”.²⁴⁰ Pored sporednih subjektivnih faktora, kao što su: nedovoljna kontrola i pomoć partijskim organizacijama od strane komisija za agitaciju i propagandu pri Okružnim komitetima, nepostojanje Agitpropa pri Oblasnom komitetu²⁴¹ i oskudica sposobnih kadrova po partijskim elijama, ova orijentacija bila je uslovljena objektivnim okolnostima i akutnim problemima i potrebama borbe iz tog vremena. S obzirom na to da je u razdoblju februar-maj 1942. osnovni vojni zadatak bio likvidacija etništva, najviše pažnje posvećeno je obradi teme „Zašto se bore partizani u BiH”, koja je obrađivana po više puta i u okviru etničkih elija i u pozadini. U pismu Okružnog komiteta KPJ na terenu 2. krajiškog NOP odreda od 6. aprila sa naročito ozbiljnošću se podvlači i potreba izuavanja ovog lanka i pridaje se posebna važnost usmeravanju svih snaga radi suzbijanja ostataka etničkog uticaja u nekim slojevima u pozadini:

„Pitanje etnika mora biti danas za nas najvažnije pitanje. Nije dovoljno njih vojnički uništiti, nego treba ih i politički u narodu likvidirati. Skrećemo pažnju svim drugovima da temeljno

²³⁸ Temu „Partija i narodno-oslobodilačka borba” obradio je drug Tito u lanku „KPJ u narodno-oslobodilačkoj borbi”, objav. u užici broj 8—9/1941, a lanku „Zašto se bore partizani u Bosni i Hercegovini” napisao je krajem 1941. Moša Pijade.

²³⁹ Zb. NOR, IV/3, str. 7—22, 92—93, 10—121, 207—208, 220—221, 324, 329—330, 347, 365, 370—372, IV/4, str. 40, 146, 201, 222; V/3, str. 55, 84, 95, 127 itd.

²⁴⁰ U pregledanim dokumentima u kojima se govori o politici komunističkoj i idejno-političkoj komunističkoj radu u Krajini za razdoblje do početka juna 1942. naišao sam na jedno mesto gde se spominje da je obrađena i jedna tema iz grupe o SSSR-u; „Život i rad seljaka u SSSR-u” (Zb. NOR, IV/3, str. 330, Izveštaj Okružnog komiteta KPJ za Jajce).

²⁴¹ Zaključci sjednice Oblasnog komiteta KPJ za Bos. krajinu od 27. i 28. IX 1942 — Arhiv SK BiH III/2, 265.

i detaljno prerade brošuru „Zašto se bore partizani Bosne i Hercegovine“, u kojoj je prikazana najnovija politička situacija i nova partijska linija. Svaki partijac mora biti detaljno upoznat sa ovom brošuricom, jer jedino tako će moći i politički da deluje među partizanima ili u pozadini.²⁴²

I pored toga što su nove organizacione mere u Partiji uvetovale pooštavanje kriterija za prijem novih članova, zahvaljujući i opštem napretku, pojačanoj političkoj radu i poletu naročito mladih kadrova, partijska organizacija u jedinicama KNOP odreda u periodu mart—maj znatno se povećala. U svim etapama 1, 2. i 5. KNOP odreda radile su brojnije jedinice, dok su u bataljonima 3. odreda, koji su ostali partizanski, radile u svim etapama ili jedinice, ili manje grupe, koje su nešto donije prerasle u jedinice. Ta brojnost članova Partije u partizanskim jedinicama u Krajini krajem ovog perioda ne može se na temelju saopštenih izvora utvrditi, ali je on u odnosu na znatan porast članova u jedinicama 3. odreda, za koji postoje podaci, morao u ovom razdoblju da se udvostruči.²⁴³

Politička aktivnost jedinica KPJ u pozadini — na oslobojenoj teritoriji takođe je vidno napredovala. Formiranjem partijskih biroa po bataljonima stvoreni su povoljniji uslovi podela zadataka i poslova između partijskih jedinica u pozadini. Napredak u organizacionom smislu ivanju partijske organizacije i ostvarenju uspešnijeg rukovođenja predstavljalo je formiranje gušće mreže sreskih komiteta. U ovom razdoblju formirani su sreski komiteti za teritoriju oslobođenih srezova na bitavom terenu okružnih komiteta za Kozaru, Podgrme, Drvar i Jajce. U znatnom delu bile su održane sreske partijske konferencije na kojima su izvršene analize dotadašnjeg rada, uoči čega su propusti i donesene povoljnije smernice za dalju aktivnost. Od marta počinje formiranje mreže opštinskih komiteta KPJ, prvo na Kozari, a zatim i na drugim teretima, čime su rasterećeni sreski komiteti i omogućena efikasnija i preglednija organizacija rada.²⁴⁴ Na oslobojenoj teritoriji Kozare, Podgrme i Drvara formiran je

²⁴² Arhiv SK BiH III/2, 118.

²⁴³ Arhiv IR P Sarajevo, 407—22846, 473--390, 217—7937, 346—307, Partijski izveštaji i seznaci u esnika.

²⁴⁴ Cvijetin Mijatović, Organizacioni izveštaji. ha Osniva komisija za istraživanje i dokumentaciju o organizaciji i radu KP BiH, str. 29.

veliki broj novih partijskih elija i znatno pove an broj partijskog lanstva. Partijske organizacije na ovim sektorima uspele su postati organizatori i rukovodioci celokupnog politickog rada u pozadini.

Na terenu Okružnog komiteta za sektor 3. odreda usled ja eg uticaja etnika, politicko nestabilnosti i previranja u znatnom broju eta i oslobo enih sela uspeh partijske organizacije i u pozadini bio je slabiji.

Pogibijom znatnog broja istaknutih komunista krajem marta i po etkom aprila na terenu 4. odreda partijska organizacija bila je rastrojena. Pokušaj da se formiranjem Okružnog komiteta Partije polovinom marta poja a partijski rad i uopšte politicko delovanje u ovom kraju nije uspeo.

„Okružni komiteti, koji su pod direktivama PK organizovani u svim krajevima Jugoslavije, razvijali su se nejednako. Dok su kozarski, grme ki i drvarski OK uspeli stvoriti partijske organizacije koje su postale rukovode e organizacije u vojsci i narodu, dotle je jaja ki OK u tome samo delimi no uspeo, a banjalu ki OK (misli se na OK na terenu IV KNOP odreda — prim, aut.), koji tek što je po eo da izgra uje partijsku organizaciju, bio je razbijen od etnika", kaže se u jednoj kasnijoj analizi Oblasnog komiteta KPJ za Bos. Krajinu.^{244a}

Porast lanstva partijske organizacije u Krajini u razdoblju februar—juni 1942. nije mogu e na temelju sauvanih izvora ta no utvrditi, ali, uzimaju i kao osnovu podatke sa terena okružnih komiteta za Kozaru,²⁴⁵ Drvar²⁴⁶ i Jajce,²⁴⁷ uz nadopune koje daju izjave u esnika NOP-a iz Krajine,²⁴⁸ on je u ovom razdoblju iznosio oko 70% u odnosu na stanje u februaru, kada je bilo oko 700 lanova Partije u ovoj oblasti. Prema ovoj proceni u Kra-

²⁴⁴ Arhiv SK BiH II/2, 259.

²⁴⁵ Arhiv MR Sarajevo, 37920/58, Izveštaj OK KPJ za teren II KNOP odreda od 30. IV 1942.

²⁴⁶ Prema izveštaju OK KP Drvar od jula, u to vreme partijska organizacija na ovom terenu broji 275 lanova — Arhiv IRP Sarajevo, 407—22846.

²⁴⁷ Prema izveštaju OK Jajce od po etka juna na terenu ovog okruga radi oko 190 lanova KPJ — Arhiv IRP Sarajevo, 346—307.

²⁴⁸ Arhiv MBK, Banja Luka, MP Biha i MK Prijedor, citirana se anja.

jini bi po etkom juna 1942, izuzimaju i komuniste u fašisti kim zatvorima i poginule, bilo oko 1.100 lanova i oko 1.200 kandidata za prijem u KPJ.²⁴⁰ U odnosu na predratni broj lanstva partijska organizacija u Krajini za nepunu godinu dana pove ala se pet do šest puta. Po socijalnom poreklu oko 80% lanstva su bili seljaci, 15% radnici i 5% intelektualci.²⁵⁰ Ovim znatnim omasovljenjem partijske organizacije ve polovinom 1942. god. problem oskudice kadrova u Krajini bio je prili no rešen. Glavna smetnja potpunom rešenju pitanja kadrova nije više u ovoj oblasti bilo pomanjkanje lanova KPJ, ve u idejno-politi koj nedogra enosti partijskog lanstva. Mladi lanovi KPJ, naj eš e regrutovani iz redova šumskih radnika i seoske omladine, i pored spremnosti da se prihvate svakog posla, požrtvovanosti i odlu nosti nisu bili potpuno izrasli za rešavanje zadataka politike prirode na terenu, usled nedovoljne teoretske neizgra enosti. U pomenutoj analizi Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu piše i o ovome problemu:

„Naša partijska organizacija u Krajini mla a je, ne samo po ogromnoj ve ini svog lanstva, ve u prvom redu zbog toga, što je neprijatelju, naro ito zlikova kim bandama, uspelo da unište jedan ve i broj naših starih, proverenih i Partiji odanih lanova, kao i po tome, što su mnoge partijske organizacije nastale tek u toku narodnooslobodila kog ustanka. Ta mladost partijskih organizacija odražava se u itavom sistemu njihovog rada. Naše lanstvo je odano i verno partiji, u svojoj ogromnoj ve ini poletno l požrtvovano u radu, ali još uvek nedovoljno izu eno u rukovo enju narodnim masama i u pravilnom ostvarenju velikih zadataka koje danas rešava naša Partija. Glavna slabost svih naših partijskih organizacija sastoji se u vrlo slaboj ideološkoj i politike koj izgra enosti kadra. Iz te slabosti proizlaze mnogi drugi nedostaci.“²⁶¹

Mnoštvo konkretnih zadataka koje su morali rešavati komunisti u pozadini na planu materijalnog obezbe enja vojske i naroda, na emu je najve i broj komuniste bio angažovan, nisu omogu avali ozbiljniji rad na idejno-politike koj kom uzdizanju. Osnovni oblik politike koj obrazovanja,

²⁴⁰ U partijskim izveštajima iz ovog vremena kandidati KPJ se nazivaju aktivistima.

²⁶⁰ Citirani izveštaj OK Kozara od 30. IV 1942.

²⁵¹ Arhiv IRP Sarajevo, III/2, 259.

ako se izuzmu politički kursevi,²⁵² koji su mogli obuhvatiti neznatan broj lanstva, bili su teoretski sastanci elija i grupa na kojima se prerađivao propagandni materijal, partizanska štampa, proglasi, lanci ili italavje napisana predavanja bez dubljeg ulaženja u diskusiju. Iste ni sami sekretari elija nisu bili dovoljno obrazovani da bi na ovim sastancima organizovali uspješniji rad i pomogli ostalima. Sve je ovo uslovljavalo spor tempo osposobljavanja političkih kadrova, naročito u pozadini. Ovaj nedostatak morao je biti najčešće nadoknađivan neiscrpnom voljom i energijom mladih partijskih kadrova u oslobođenim selima Bosanske krajine.

Prema zadacima postavljenim na Skendervakufskoj konferenciji već od marta mnogo više pažnje se posvećuje omasovljenju skojevske organizacije.²⁵³ Na terenu Kozare, Podgrme i Drvara u toku marta održane su okružne konferencije Skoja, na kojima su doneseni konkretni planovi rada sa omladinom. Pod kraj marta pristupilo se održavanju sreskih konferencija, na kojima su izabrani sreski komiteti, a u aprilu i maju se formiraju opštinski komiteti Skoja. Novoformirana sreska i opštinska skojevska rukovodstva usmerila su težište svoga rada na vaspitanje omladine i formiranje novih skojevskih aktiva u oslobođenim selima.²⁵⁴ U izveštaju Oblasnog komiteta Skoja za Bosansku krajinu od polovine 1942. god. isti je se da skoro više nema sela na terenu Kozare, Podgrme i Drvara, u kome ne radi aktiv Skoja ili pak aktiv NOSOBiH-a.²⁵⁵ Samo na drvarskom okrugu polovinom 1942. god. radi preko 300 lanova Skoja.²⁵⁰ Na terenu jaja kog okruga skojevska organizacija u ovom razdoblju uspješnije je radila samo na terenu glamo kog sreza, gde

²⁵² Naročito se oskudevalo u predavačima za kurseve. — Vidi citirani izveštaj OK KP Kozara od 30. IV 1942.

²⁶³ Znatnu pomoć u organizovanju rada pružilo je direktivno pismo PK Skoja od januara. — Zbornik dokumenata „Istorija omladinskog pokreta Jugoslavije“ str. 497—502.

²⁶⁴ Mi o Raki, Rad Skoja u bosansko-petrovačkom kraju, Ustanak, III, str. 368—380; Boško Kecman, Prva okružna konferencija Skoja za Podgrme, četrdeset godina, knj. VII, str. 75—76; Dule Vidovi, Se anja.

²⁵⁵ Arhiv TRP Sarajevo, 335—4948.

²⁶⁶ Isto, 407—22846.

je polovinom 1942. god. u skojevske aktive bilo okupljeno oko 130 i u aktive NOSOBiH-a oko 460 omladinaca i omladinki.²⁵⁷

Na terenu 4. odreda ve iz navedenih razloga skojevska organizacija u pozadini nije radila. Pokušaji da se formiranjem okružnog komiteta Skoja za ovaj sektor u martu 1942. pokrene rad omladine u oslobo enim selima nije dao željene rezultate. Po etkom aprila etnici su ubili sekretara Skoja za 4. odred Željka Bari a, ime u stvari prestaje funkcija ovog komiteta.²⁵⁸

Brojno narasla skojevska organizacija na sektoru Kozare, Podgrme a i Drvara regrutovala je uglavnom nove lanove iz redova seoske omladine, iji je idejno-politi ki nivo bio prili no nizak. Oblasni komitet KPJ u citiranom izveštaju kaže da se „lanstvo skojevskih aktiva nalazi na tako niskom ideološkom nivou, da je teško uspostaviti razriku izme u skojevaca i ostale rodoljubive omladine.”²⁵⁹

U ovom razdoblju pod rukovdostvom i na inicijati/u skojevskih aktiva po inje organizovanje omladinske organizacije NOSOBiH-a.²⁶⁰ Okupljanje organizovane i najaktivnije omladine, koja je inila sastav seoskih aktiva, išlo je dosta sporo. Ali ipak pokreta i i glavna snaga u masovnim omladinskim akcijama bili su lanovi NOSOBiH-a.²⁶¹

U periodu mart—maj nešto više pažnje se posve uje i organizaciji žena. Ve u toku marta i aprila prilazi se sistematskom osnivanju aktiva žena DO selima Kozare, Podgrme a i Drvara.²⁶² Na terenu 3. i 4. odreda nije pokretan u ovom razdoblju rad žena, izuzev nešto na glamo kom sektoru.²⁶³

²⁰⁷ Isto, 335—4948.

²⁵⁸ Adem Hercegovac, Citirano sedanje.

²⁵⁹ Arhiv SK BiH III/2, str. 264.

²⁰⁰ Dokumenta istorije omladinskog pokreta Jugoslavije — 1/2, str. 517—521.

²⁰¹ „Mnogobrojni uspjesi na vojni kom, kulturnom i privrednom polju omladine organizovane u NOSOBiH-u nisu popularizirani kao djelo NOSOBiH-a, ve omladine uopšte. Na javnim manifestacijama nije NOSOBiH istupao kao organizacija”. — Arlii” SK BiH IH/2, str. 264.

²⁰² Zb. NOR, IV/3, str. 330 i 372.

²⁸⁸ Arhiv SK BiH, III/2, str. 238.

U radu sa masama u pozadini ostale su stare forme političkih zborova, konferencija, sabora, italijačkih grupa i slične manifestacije, a koja je uspešnost bila analogna zrelosti faktora koji su organizovali ove akcije i opštem političkom stanju dotičnog terena. Posebno uspešno su bili organizovani i uz najmasovnije ušestvo naroda proslavljeni prvomajski praznici 1942. god.²⁶⁴

Paralelno uz narastanje NOP-a u Krajini u prvoj polovini 1942. god. rasli su i zadaci pozadine i potrebe NOB-a koje je obezbeđivala pozadina. Oslobođena teritorija, uz sistematski politički rad jedinica i pozadinskih organa i uz permanentno jačanje jedinica NOV-a, postaje sve stabilnija. Život i organizacija rada u pozadini bogate se iskustvom i prilagođavaju raznim situacijama koje sa sobom donosi partizanski način ratovanja. U ovakvoj situaciji, uz veoma gustu i prilično ustaljenu mrežu seoskih i opštinskih NO odbora, imperativno se nameće potreba stvaranja višeg organa vlasti, koji bi u raznim zadacima i situacijama vršio neophodnu koordinaciju rada i akcija opštinskih NO odbora. Radi toga se od marta 1942. pristupa formiranju prvih sreskih NO odbora na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine.

Veliku pomoć, kako u organizacionom uvršćenju ranije formiranih seoskih i opštinskih NO odbora, tako i u organizaciji izbora sreskih NO odbora, pružili su Foćanski propisi, koji su u proleće 1942. posredstvom partizanske štampe dospeli i na teren Bosanske krajine.

„Cim se bar u većini opština ili grupa sela izaberu opštinski NO odbori, održava se sreska skupština, na koju dolaze delegati, izaslanici svih opština i na kojoj se bira sreski NO odbor, koji je najstarija građanska vlast u srezu i koji ima svoje stalno sedište u sreskom mestu, ako je ono oslobođeno, ili u kom drugom pogodnom mestu ako sedište sreza nije još oslobođeno. Izvesni oslobođeni delovi drugih, u celini još neoslobođenih srezova, mogu se privremeno priključiti susjednom oslobođenom srezu.“²⁰⁵

Na osnovu uputstva iz Foćanskih propisa birani su sreski NOO-i u Bosanskoj krajini. Jedan od najranije formiranih sreskih NO odbora u Bosanskoj krajini bio je

²⁰⁴ Arhiv VII, k-1703, 18/1—7, Proglasi u vezi prosi. 1. maja 1942. Arhiv MBK Banja Luka.

²⁰⁶ Zb. NOR, II/2, str. 411.

Sreski odbor za Bos. Petrovac, izabran na sreskoj konferenciji u selu Vodjenici 10. marta 1942. Odbor je imao plenum i uži odbor, u koji su ušli: Bogdan Pe anac kao predsednik, Dragan Rodi kao sekretar, i lanovi: Božo Babi , Niko Bodroža i Danica Materi .²⁶⁶ Uporedo su vršene pripreme za biranje sreskih NO odbora u ostalim srezovima, koji e biti formirani uglavnom posle maja, odnosno van perioda koji ova tema obra uje.

SR BOSNA I HERCEGOVINA
sa podelom iz 1964. god. i ucrtanom granicom operativnog
podru ja Bosanske krajine u NOB

²⁶⁶ Arhiv MBK Banja Luka, mf 111/18.

I pored otežanih uslova, ilegalni narodnooslobodila ki pokret u Banjaluci kroz ranije formirane ilegalne punktove nastavio je zna ajnu aktivnost u redovima muslimana i Hrvata i u ovom periodu. U ovo vreme ilegalni NOP u Banjaluci pripremio je i izveo jednu od ve ih akcija, koja po zna aju prelazi okvire ne samo Banjaluke ve i Bosne i Hercegovine. Posle niza priprema i dužeg rada grupe aktivista u domobranskom 13. avijati arskom jat u Uredu za kolonizaciju, gde je zajedno sa Rudijem ajavecom radila i jedna ja a grupa aktivista NOPA-a, izvršene su bile pripreme za prebacivanje dva domobranska aviona na oslobo enu teritoriju. Pripreme za prebacivanje aviona kojim je pilotirao domobranski avijati ar Franjo Kluz bile su završene ve po etkom aprila i sekretar Mesnog komiteta KPJ u Banjaluci Zagorka Umi evi traži 15. aprila od štaba 2. KNOP odreda da osigura mesto gde bi se on spustio.²⁶⁷ Uoporedo sa ovim traženo je od Skendervakufskete, koja je ostala u toku aprila u celini partizanska, da obezbedi mesto za spuštanje aviona Franje Kluz u rejonu Skender-Vakufa. Posle nekoliko navrata i bacanja municije za partizane Franjo Kluz je trebalo da se spusti u rejonu Skender-Vakufa 3. maja, ali kada je stigao sa avionom, nisu bili postavljeni ugovoreni znaci, tako da se morao vratiti u Banjaluku.²⁶⁸ U maju usled pogoršanja situacije oko Banjaluke odustalo se od spuštanja aviona na prostoru oko Škender-Vakufa i odlučeno je da se ponovo u vezi sa ovim razgovara sa štabom 2. KNOP odreda. Oslobo enje Prijedora 16. maja 1942. omogućilo je povoljne uslove za spuštanje aviona na polja u blizini ovog grada. 23. maja piloti Franjo Kluz i Rudi ajavec dobili su zadatak od štaba 13. avijati. jata da prenesu oružje, municiju i drugi materijal u ugroženi Sanski Most i Gornju Sanicu. Oba ova aviona uzletela su sa aerodroma u Zalužanima u 9,30 asova i mesto u Sanski Most spustili su se u blizini oslobo enog Prijedora prema dogovoru sa štabom 2. KNOP odreda. Ve narednih dana ovi avioni sa partizanskim oznakama i partizanskim bombama izra-

²⁶⁷ Zb. NOR, IV/4, str. 209, Pismo sekretara Gradskog komiteta KPJ u B. Luci, od 15. IV 1942.

²⁶⁸ Arhiv VII, k-162, 24/3, Pismo Dujke Komnenovi — Kostina u od 5. V 1942.

enim u oslobo enoj Ljubiji izvršili su nekoliko borbenih letova, bombardovanja i mitraljiranja neprijatelja u Banjaluci, Bos. Novom, Bos. Dubici i drugim mestima. Na jednom od borbenih zadataka izgubio je život partizanski pilot Rudi Cajavec, u blizini Banjaluke. Pojava prvih partizanskih aviona nad Banjalukom i ostalim mestima u Krajini izazvala je oduševljenje kod svih simpatizera NOP-a i posebno u inila snažan moralni efekat kod partizanskih boraca.²⁶⁹

Uspesi koje je u okvirima opštejugoslovenskog oslobodila kog pokreta postigao ustanak 1941. god. u Bosanskoj krajini mogu se objasniti prvenstveno rukovode om ulogom KPJ u njegovom pripremanju i podizanju. Odluju i faktor u pripremanju i pokretanju masa i postizavanju uspeha bio je obim izvršenih priprema pod rukovodstvom Partije ili njenih aktivista i simpatizera. Na širem prostoru zapadnog i jugozapadnog dela Krajine, gde je partijska organizacija izvršila šire pripreme, došlo je do masovnog pokreta krajem jula i po etkom avgusta; na užim terenima i me uprostrima, gde su pripreme delimi no izvršene, ustanak je u julu i avgustu bio skromnih razmera, dok je na nekim sektorima centralne Bosne, gde šire pripreme nisu vršene, ustanak u julu i po etkom avgusta bio u svom za etku.

Malobrojnost partijske organizacije u Krajini u fazi priprema i organizovanja ustanka nadokna ena je poletom te organizacije i njenim ugledom, i uticajem u masama. Kroz intenzivni društveno-politi ki rad u ve ini sreskih mesta i znatnom broju sela neposredno pred rat KPJ je uspela da izgradi na stotine aktivista i da pridobije hiljade simpatizera, na koje se u pripremanju i pokretanju ustanka mogla sa sigurnoš u osloniti.²⁷⁰

²⁶⁹ Podaci u Arhivu VII, k-173, 37/1—2, k-160, 14/2—2, k-163, 5/2—1, k-10, 25/1—3, k-42, 38/1—1, k-153a, 13/5—18, k-52, 39/1—3, k-11, 4/1—4, k-54 16/1—20, k-153a, 13/5—239 i 240; Arhiv MBK Banja Luka, Izjave u esnika.

²⁷⁰ „Oko Partije nalazio se veliki broj ljudi koji su bili spremni da izvrše zadatke koje im je Partija povjeravala“. — Cvijetin Mijatovi , n. d., str. 25.

Temeljni inilac koji je uslovio masovnost ustanka u srpskim krajevima bile su tako e pripreme ustanka pod rukovodstvom partijske organizacije. Ustanak je bio najmasovniji u krajevima gde je u predustani kom razdoblju težište rada partijske organizacije usmereno na selo. Važnu ulogu u pokretanju naroda u ovim krajevima odigrala su seoska vojna povereništva, organizovana u toku juna i jula. Sva sela u kojima je uspela uspostaviti seoska povereništva, ra unaju i tu i ona u kojima su, u nedostatku partijskog kadra, za poverenike odre ivani simpatizeri Partije, ustala su u celini. Nasuprot ovome, u najve em delu sela gde nije bilo širih priprema, uspešnijeg rada sreskih poverenika ili gde nisu bila uspostavljena seoska povereništva, krajem jula i po etkom avgusta ustanak nije bio masovan. Izuzetak u ovome ine delovi bosanskokrpskog sreza, srez Sanski Most i Klju , gde je ustanak i pored nepostojanja mreže povereništva bio masovan. Na ovim sektorima važnu ulogu su odigrali simpatizeri KPJ.

Progoni srpskog življa od strane okupatora i ustaša znatno su doprineli omasovljenju ustanka u srpskim selima, ali se ovaj faktor ne sme preceniti i smatrati glavnim uzrokom masovnog pokreta srpskog življa u Krajini. Do tada ne uveni obim progona, nasilja i pokolja nad srpskim življem, o kojima govori u svom lanku od februara 1942. i Vrhovni komandant Josip Broz Tito,²⁷¹ vrš e su zbili

²⁷¹ Josip Broz Tito: Djela I — str. 52—53. fPo nalogu nema kih fašisti kih zlikovaca potekli su u Hrvatskoj potoci nedužne krvi Srba i najnaprednijih sinova hrvatskog naroda. Krvožedne ustaške bande Paveli eve bacile su parolu; uništiti Srbe u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini. Treba uništiti Cigane (tako ti novopo eni Goti još i danas nazivaju Srbe) i stvorili veliku hrvatsku državu — autoritativnu koloniju nema kih i italijanskih fašisti kih imperijalista, na elu sa psihopatološkim zlikovcem Paveli em. Okupatori su u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini uspjeli da zavade Srbe, Hrvate i muslimane. Uspjeli su da nahuškaju jedan dio muslimana i Hrvata protiv Srba. Uspjeli su da raspire nacionalnu mržnju koja je prouzrokovala pravu pustoš na Kordunu i Lici, u Bosni i Hercegovini. Rezultati iz bratoubila ke mržnje i borbe, jesu hiljade popaljenih sela i varoši, stotine hiljada poubijanih nedužnih stanovnika tih oblasti. A nema ki i italijanski fašisti ki okupator trlja od radosti svoje krvave šape što je kona no uspio da se ta „niža ropska slavenska rasa" me usobno istrebljuje. Nikada srpski narod nije bio strahovitije progongen u ovim krajevima nego danas".

srpske redove, povezali sav srpski živalj i stvorili povoljnije mogu nosti za delovanje komunista, aktivista i simpatizera Partije. Mobilno stanje srpskog živilja, okupljenog u zbegovima, bio je vrlo važan faktor u pokretanju srpskih masa i omasovljenju ustanka. Ali pokolji nad srpskim živiljem ne mogu biti glavni inilac ustanka, jer su pripreme za ustanak u srpskim krajevima, zahvaljuju i objektivnim istorijskim uslovima, otpo ele pre ustaških pokolja, a najmasovniji ustaški zlo ini — pokolji srpskog živilja u Sanskom Mostu, Biha u, Bosanskoj Krupi, Cazinu, Bos. Novom, Klju u i Prijedoru — izvršeni su uglavnom po etkom avgusta, posle podizanja ustanka.²⁷²

Odbrambeni rat Sovjetskog Saveza protiv fašisti ke Nema ke, bio je jedan od važnih faktora koji su doprinosili masovnom podizanju srpskog živilja.²⁷³ Na tradicionalnu ljubav srpskog seljaka prema velikoj pravoslavnoj Rusiji taložile su se kroz dve decenije simpatije Krajišnika prema prvoj radni ko-selja koj državi u svetu.

Vest o napadu Nema ke na SSSR prenesena je na tradicionalan na in, dovikivanjem sa brda na brdo, uz veliko oduševljenje. Sela su bila kao preporo ena, a na licima najzabrinutijih ljudi blistala je nesakrivena radost. Boreno raspoloženje koje je u srpskim selima izazvala vest 0 ratu Nema ke sa SSSR-om omogu ilo je Partiji da od kraja juna pristupi širim pripremama ustanka i ukljuivanju u te pripreme najširih slojeva srpskog živilja.

Svi ovi faktori usloveli su masovni ustanak srpskog naroda, koji svojom brojnoš u iznena uje i organizatore l rukovodioce ustanka u ovom kraju — Oblasno i Pokrajinsko partijsko rukovodstvo. Prema zamisli Pokrajinskog komiteta za BiH, trebalo je da bude gerilska borba, a da se narod postepeno i planski uklju uje u pokret kroz pozadinski rad i akcije. Na sastancima Oblasnog partijskog rukovodstva za Krajinu na Šehitlucima i u Orlovcima kod Prijedora planirano je da ustanak otpo nu pokretni gerilski odredi i da se narod postepeno uvla i u organizovane

²⁷² Arhiv VII, k-1, 17/2—1; Arhiv BK mf V/26; Rade Brki , n. d.,²⁷⁸ str. 798.

²⁷⁸ Detaljno u Pregledu istorije SKJ, str. 305—307; Pero Mora a, Društveno-politi ko kretanje i politika KPJ u ustanku 1941, JIC, 1962, br. 1. str. 13.

oblike pozadinskog rada, odakle bi se regrutovao potreban broj boraca za partizanske jedinice.²⁷⁴ Me utim, kada je ustanak otpo eo na ve em delu Bosanske krajine, ustalo je sve što je bilo sposobno za borbu, što je malobrojnoj partijskoj organizaciji pored svih svojih pozitivnosti nametnulo nove napore i probleme. Ve od prvih pokreta ustanika najteži problem je bio borba protiv stihijnosti koju je masa neminovno morala poneti sobom. ak i u krajevima gde je ustanak bio najbolje pripremljen — Kozara, Drvar, Petrovac — komunisti su morali upregnuti sve snage u borbi protiv stihije. No, i pored toga što je ustanak u srpskim selima bio celovit, u najve em delu Bosanske krajine, masovnost ustanka u opštim okvirima bila je nepotpuna, jer u njima nije masovno u estvovalo muslimansko i hrvatsko seljaštvo, koje ine blizu polovine celokupnog stanovništva ove pokrajine.

Jedan od uzroka ovakvog stanja bio je odsustvo delovanja naprednijih demokratskih snaga u redovima muslimanskog i hrvatskog seljaštva u Krajini neposredno pred rat. Kroz itav period stare Jugoslavije Jugoslovenska muslimanska organizacija, koja je okupljala skoro sve muslimane u Bosanskoj krajini, Uz stalna naga anja i cenkanja sa predstavnicima velikosprskog režima, nastojala je da u muslimanskom političkom pokretu o uva versko obeležje i da ga izoluje od uticaja naprednog i demokratskog pokreta. Dok su naprednije demokratske snage u srpskim selima preko Selja kog kola, Samostalne demokratske stranke, Zemljoradni ke stranke,²⁷⁵ itaonica, klubova i kulturnih sekcija znatno doprinosile širenju demokratskih ideja u redovima srpskog seljaštva, dotle je JMO nastojala da održi izolacionizam muslimanskog sela i uporno radila na verskom zatucanju muslimanskog življa.

Saradnja JMO sa frankovcima uo i kapitulacije i prilaznje dela njenog rukovodstva ustašama posle formiranja NDH usloveli su podršku dela muslimanskog seljaštva ustaškoj državi. Ustaše i najreakcionarniji sloj mu-

²⁷⁴ Svetozar Vukmanovi Tempo, n. d., knj. 5, str. 136—153; Krajiške brigade.

^{2,6} Arhiv VII, k-213, 47/3—1, Izveštaj ustaša iz Jajca od 15. X 1941, u kom kažu da u ustanak masovno prilaze pristalice bivše Zemljoradni ke stranke.

muslimanskog sveštenstva rade na produbljivanju jaza izme u muslimana i Srba i svu mržnju koja se ranije taložila u redovima muslimanskog seljaštva prema velikosrpskom režimu usmeravaju protiv srpskog naroda. Povoljne uslove za raspirivanje mržnje prema srpskom življu koriste ustaše i nastoje da uvuku muslimane u akciju istrebljenja Srba u Krajini. Radi raspirivanja mržnje ustaše su, bez obzira na versku pripadnost, nosile fesove i na taj na in proširivale jaz izme u muslimanskog i srpskog življa.

Svi ovi faktori usloveli su pasivan stav ve eg dela muslimanskog seljaštva prema ustanku i angažavanje dela muslimana na strani ustaša protiv ustanka. „Kod muslimanskih masa u ve ini se ose ala pasivnost i otu enost od narodnooslobodila kog pokreta, a jednim delom muslimani su se i aktivno borili protiv njega.”²⁷⁶

Isti ti inioci uvetovali su znatno odsustvo hrvatskog seljaštva u ustanku. U doba izme u dva rata polit ki monopol u svim hrvatskim selima u Krajini imala je HSS. Rukovodstva mesnih organizacija HSS u selima bila su povezana i najuže su sara ivala sa najreakcionarnijim delom katoli kog klera i hrvatske buržoazije. Neposredno pred rat ova rukovdstva se povezuju sa frankova kim grupama i aktivno doprinose formiranju prvih ustaških organizacija u Krajini. Celokupna aktivnost ovih konzervativnih rukovodstava svodila se na borbu za hrvatsku Bosnu i na širenje šovinisti ke mržnje prema srpskom življu. Uz pomo katoli ke crkve u za ecima je ugušivana i spre avana svaka saradnja sa naprednim demokratskim pokretom. Prilaženje konzervativnog dela rukovodstva HSS na elu sa Maekom ustaškoj NDH uticalo je na još vrš e vezanje dela hrvatskog seljaštva u Krajini za ustašku državu.

Jedan od faktora koji je doprineo slabom u eš u muslimanskog i hrvatskog seljaštva u ustanku bio je i stav ustani ke srpske mase u pitanju saradnje sa muslimanima i Hrvatima. U politi ki najzaostalijim i najnerazvijenijim krajevima, gde je izostao ja i uticaj Partije i gde je ustanak poveden pod parolom „za kralja i obnovu monarhije,” u eš e u ustanku ak i najnaprednijeg dela muslimanskog i hrvatskog življa bilo je isklju eno. U nekim od ovih kraje-

²⁷⁶ Arhiv KP BiH, 1/1, str. 120.

va šovinisti ki nastrojeni elementi nametnuli su svoje stavove ustani kim skupinama i povelili ustanak, ne protiv okupatora, ve protiv „Turaka“ (muslimana), ime je saradnja unapred bila osuje ena. Ustaški pokolji u nekim predelima — naro ito u Podrme u i ustaška propaganda uvetovali su nepravilan odnos ustanika prema muslimanima i u selima u kojima su delovali simpatizeri Partije. U nekima od ovih sela nerado su primani ak i komunisti muslimani i Hrvati, a nekoliko od ovih u ustanku od srpske ustani ke mase je i ubijeno.²⁷⁷ Muslimani komunisti, koji su ovde radili kao politiki radnici, naj eš e su morali živeti pod ilegalnim srpskim imenima.²⁷⁸

Borba protiv stihije, podizanje vojne sposobnosti i politike svesti ustanika, formiranje pravilnih odnosa prema pozadini — bez obzira na versku i nacionalnu pripadnost življa u pozadini, formiranje organa narodne vlasti i itav niz drugih mera uticali su na promenu stavova dela srpskog življa prema muslimanima i Hrvatima i na drugoj strani kod muslimanskog i hrvatskog seljaštva otkrivali istinu o oslobodila kim ciljevima narodnog ustanka.

Najdemokratskiji izbor odbornika u mešovitim selima, potpuno ravnopravno u eš e muslimana, Hrvata i Srba u radu odbora, pravilan postupak prema seljaštvu i niz drugih mera bili su garancija muslimanskom i hrvatskom življu da se kroz ustanak rada novo pravedno društvo svih naših naroda. U svome se anju rukovodilac pokreta u BiH Svetozar Vukmanovi Tempo piše:

„Sto se ti e muslimanskog i hrvatskog stanovništva, ono je u ve ini ostajalo i dalje nepoverljivo prema oružanoj borbi protiv okupatora, plaše i se da e se iz ove borbe ponovo roditi predratna neravnopravna Jugoslavija. Stvaranje nove vlasti na oslobojenoj teritoriji otklanjalo je njihovo nepoverenje prema oružanoj borbi i po injao je proces njihovog postepenog ukljuivanja na liniji pomaganja narodnooslobodila ke borbe.

Koliko je morao biti pažljiv naš odnos prema muslimanskom i hrvatskom stanovništvu u poetku ustanka, može se videti po tome koliko su narodni odbori bili aktivni samo u srpskim selima

²⁷⁷ Slu aj ubijanja Hrvata skojevaca u Suvaji, aktivista Partije, muslimana u Radi u, sekretara partijske elije u Velikoj Kladuši, itd.

²⁷⁸ Sekretar OK KPJ za Podrme — Sefket Maglajli nosio je ime Mirko Novakovi .

i od srpskog stanovništva prikupljali hranu i ostale potrebe za partizane. Prikupljanje pomoći za partizane u muslimanskim i hrvatskim selima bilo je postavljeno na potpuno dobrovoljnoj bazi. Razume se, da je takav odnos naš prema ovom delu stanovništva u Bosni i Hercegovini sistematski i postepeno otklanjao njihovo nepoverenje prema narodnooslobodilačkom pokretu i doprinosio stvarnom ujedinjavanju svih naroda koji naseljavaju Bosnu i Hercegovinu".²⁷⁹

Objedinjavanje najreakcionarnijih snaga iz redova srpskog, muslimanskog i hrvatskog stanovništva, koje je uzvanjeno ustaško-etničkim ugovorima u aprilu i maju 1942, ubrzalo je proces zbijanja srpskih masa oko NOP-a, meću sobno približavanje Srba, Hrvata i muslimana,²⁸⁰ kao i sve zapaženije uključivanje muslimanskog i hrvatskog življa u redove NOP-a.

„Otvorena etnička izdaja i saradnja sa okupatorom, a zatim njihovo povezivanje preko okupatora i sa ustašama, što se ubrzo završilo postizanjem sporazuma između etnika i komandi i administracije NDH, znatno je doprinelo otrežnjavanju onog dela srpskih masa, koje su imale iluzije u politiku velikosrpskih elemenata. Već krajem 1941. godine u nekim krajevima Bosne i Hercegovine i naročito u zapadnoj Bosni, otpočeo je proces diferencijacije u tom delu naroda i njegova trajna orijentacija ka narodnooslobodilačkom pokretu.

Neuspeh okupatora da razbije ustanak, njegova saradnja sa velikosrpskom reakcijom i stvaranje etničkih odreda, koji su činili zverstva nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom s jedne strane, i odlučna borba protiv okupatora i svih njegovih saradnika i uspesi partizanskih snaga u toj borbi, s druge strane, uticali su na podizanje svesti hrvatskih i muslimanskih masa i pospešili njihovo ograđivanje od ustaške države i okupatora. Takva kretanja manifestovala su se u ovom periodu u okretanju dela tih masa ka oslobodilačkom pokretu i u brojnijem stupanju Hrvata i muslimana u partizanske jedinice".²⁸¹

Sporazumi «» etnika sa ustašama usloveli su masovno odvajanje zavedenih srpskih seljaka od etničkog rukovodstva i sve uo ljivije simpatije muslimanskog življa prema NOP-u i u onim krajevima, u kojima do etničkog pučanja nije mogla ova saradnja dobiti stalniji oblik i jači

²⁷⁹ etrdeset godina, knj. 5, str. 140.

²⁸⁰ Arhiv MR Sarajevo, br. 10280/52, Zaključci sa sjednice Oblasnog komiteta od 27. i 28. IX 1942.

²⁸¹ Pero Morać, n. d., u JIC-u, str. 19.

intenzitet.²⁸² Oblasni komitet za Bosansku krajinu, analiziraju i posledice etni ke izdaje u aprilu i maju 1942, piše Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH 15. VIII 1942.: „Tako vidimo da je ustaško- etni ki sporazum imao za posledicu, s jedne strane, otpadanje Srba od etnika, a s druge strane, otpadanje muslimanskih masa od usta“.²⁸³

Ustanak u Bosanskoj krajini ve u svom po etku imao je oblik revolucionarne borbe radnog naroda ove oblasti. Njega su organizovali i predvodili lanovi KPJ, a osnovni bora ki sastav ustanika inili su siromašni krajiški seljaci i šumski radnici. I pored toga, što je u ustanku u estvovalo nesrazmerno ve i broj seljaštva, radništvo srazmerno svojoj brojnosti nije izostajalo iza seljaštva. Skoro sve srpsko radništvo izbeglo je pre ustanka iz sreskih mesta, gde je bila skoncentrisana industrija, i stavilo se na elo ustanika kim jedinicama. Muslimansko i hrvatsko radništvo u gradovima ve u pripremanju ustanka po elo se masovno uključivati u ilegalni NOP i bilo je glavni nosilac svih uspeha ilegalne oslobodila ke borbe u gradovima. Posebno zna ajan uspeh postigla je mlada i do rata malobrojna partijska organizacija Krajine u omasovljenju svojih redova, ja anju organizacione vrstine elija i idejno-politi kom uzdizanju svoga lanstva. Uporedo uz rešavanje mnogobrojnih i komplikovanih problema iz organizacije borbe, partijska organizacija je uspela da se brojno pove a u razdoblju od nepune godine dana za oko 6 puta.

Stalnim razvojem, pokret je u ovoj oblasti uspeo da osigura širu oslobo enu teritoriju, koja je uzajamno odigrala zna ajnu ulogu, i u oblastima Hrvatske: Kordunu, Baniji, Lici, Dalmaciji i Slavoniji. Uspehi koje je postigao ustanak u Krajini i susednim oblastima Hrvatske ve u toku prve godine NOB-a bili su uveliko omogu eni i podstaknuti koordinacijom i saradnjom ustani kih snaga iz ove dve susedne oblasti.

²⁸² Arhiv VII, k-1784, 9/1—1; Krajiški partizan, br. 3—4, od juna 1942; Krajiške partizanske novine, od 30. V 1942; Arhiv MBK Banja Luka, k-5, 165/5.

²⁸⁸ Arhiv SK BiH, III/2, str. 216.

Krajem 1941. i početkom 1942. god. snage revolucije uzdrmale su ustašku NDH i samo zahvaljujući pomoći italijanske armije i nemačke 718. divizije, kao i izdaji najkonzervativnijih snaga iz redova srpskog življa, krajem 1941. i početkom 1942. god. spasena je ova vešta i tvorevina od potpune propasti. Bosanska krajina je i dalje ostala žarište NOB-e naroda Jugoslavije.

IZVORI I LITERATURA

A) IZVORI

a) *Arhivska gra a*

1. Arhiva Vojnoistorijskog instituta JNA (VII)
  - Fond NOP-a (pregledani svi dokumenti koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu, Liku, Kordun i severnu Dalmaciju za 1941. i prvu polovinu 1942. godine)
  - Fond etnika (isto)
  - Fond — nema ka arhiva (isto)
  - Fond — Arhiva Komisije za ratne zlo ine (korišteni samo pojedini dokumenti)
  - Fond talijanskog vicekonzulata u Banjoj Luci
  - Mikroteka (pregledani filmovi iz serija London, Minhen i Bon).
2. Istorijski arhiv CK SKJ
  - pregledani svi dokumenti iz 1941. i prve polovine 1942. godine koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu
3. Arhiva Instituta za izu avanje istorije radni kog pokreta u Sarajevu (IRP Sarajevo)
  - Fond NOP-a (pregledani svi dokumenti iz 1941. i prve polovine 1942. godine)
  - Fond revolucionarnog radni kog pokreta (pregledani svi dokumenti koji se odnose na Krajinu za razdoblje od 1937. do 1941)
4. Državni arhiv Bosne i Hercegovine
  - Fond Komisije za popis ratne odštete (pregledani delimi no popisni materijali iz Krajine)
5. Arhiva Muzeja revolucije (MR) u Sarajevu
  - Fond NOB-e (pregledani svi dokumenti iz 1941. i prve polovine 1942. godine)
  - Fond neprijatelja (pregledani dok. iz 1941. i prve polovine 1942. godine)
  - Fond Ustaške nadzorne službe — nesre en (pregledani svi ustaški i etni ki dokumenti iz 1941. i 1942)

(

6. Arhiva Instituta za izu avanje istorije radni kog pokreta u Zagrebu (IRP Zagreb)
  - Fond NOP-a (pregledani svi dok. koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu i delimi no Liku, Kordun, Baniju i delove Dalmacije iz 1941. i prve polovine 1942. g.)
  - Fond neprijateljski (pregledani dok. iz 1941. i prve polovine 1942. koji se odnose na Bos. krajinu)
7. Državni arhiv Zagreb (DAZ) — dokumenti iz NOR-a koji se odnose na Bosnu.
8. Arhiv Bosanske krajine u Banjaluci (MBK)
  - Fond NOP-a (pregledani dok. iz 1941. i 1942)
  - Fond Velike župe Sana i Luka (isto)
  - Mikroteka — dokumenti NOV i neprijatelja
9. Arhiv Muzeja Bosanske krajine u Banjaluci (MBK)
  - Fond NOP-a (pregledani dok. iz 1941. i 1942)
  - Fond neprijatelja (isto)
10. Arhiv Muzeja Pounja—Biha (MP) (pregledani svi dokumenti iz 1941. i 1942)
11. Arhiv Muzeja u Drvaru — pregledani dok. iz 1941. i 1942.

b) Štampana gra a:

- Zbornik NOR-a IV/1, IV/2, IV/3, IV/4, IV/5, IV/6, V/1, V/2, V/3, V/4, 11/1, II/2, H/3,
- Istorijski arhiv KPJ, tom I knj. 1. i 2,
- Arhiv KP BiH, tom I, knj. 1 i 2. i tom III knj. 1. i 2,
- Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knj. 2, Beograd 1954. god.
- Zbornik zakona i naredaba NDH za 1941. i 1942.

c) Memoarska grada:

- Fondovi NOP-a (koji se odnose na Bosansku krajinu) u:
- Arhivu VII
  - Institutu za izu avanje istorije radni kog pokreta •— Sarajevo
  - Muzeju revolucije
  - Mezeju Bos. krajine u Banjaluci
  - Arhivu Bos. krajine u Banjaluci
  - Muzeju Pounja — Biha
  - Muzeju Kozare — Prijedor
  - Zborniku se anja „etrdeset godina“, knj. 1—7 (koriš ena se anja koja se odnose na Bos. krajinu)
  - Zborniku se anja „Ustanak. 1941“ knj. 1 i 2. 3, 4, 5. 1.6.

B) LITERATURA

a) *Knjige:*

- BASIC RADE — „Ustanak i borbe na Kozari 1941—1942" izdanje iz 1957.
- BASIC RADE — „Pri e krajiških proletera", izd. „Prosvete", Beograd.
- BAŠIC RADE — „Kozara ljeta etrdesetdruge" — izd. Svjetlost 1956.
- Bosna i Hercegovina kao privredno podru je — izd. Sarajevo 1938.
- BIJEDIC SUKRIJA — Ratne slike iz Cazinske krajine — Sarajevo 1957.
- BURGANOVIĆ OR E — Krajiški odredi 1941. — Prosveta 1952.
- CRLJEN DANIJELOVIĆ — Na elo ustaškog pokreta — Zagreb 1942.
- etvrti kongres Skoja — izd. Beograd 1949.
- etrdeset prva — ustanak naroda Jugoslavije, Beograd 1961.
- CULINOVIĆ dr FERDO — Slom stare Jugoslavije — Zagreb 1958.
- CULINOVIĆ dr FERDO — Razvitak Jugoslovenskog federalizma, Zagreb 1952.
- CULINOVIĆ dr FERDO — Stvaranje nove jugoslovenske države — Zagreb 1952.
- DEDIJER VLADIMIR — Partizanske štamparije — Kultura 1945.
- Dokumenta o protunarodnom radu i zlo inima jednog dela katoli kog klera — Zagreb 1946.
- Deutschelland im Kampf 39—40.
- ONLAGIĆ — LEKOVIĆ, Nema ka ofanziva na isto nu Bosnu januar—februar 1942. — izd. Vojno delo, 1962.
- GIZDI DRAGO — Dalmacija 1941. — Zagreb 1959.
- Izdajnik i ratni zlo inac Draža Mihailovi pred sudom, Beograd 1951.
- Iz istorije Jugoslavije 1918—1945. — zbornik predavanja Beograd, 1958.
- Krajiške brigade — izd. Ljubljana 1952.
- KARDELJ EDVARD — Put nove Jugoslavije — 1941—1945, Kultura, Zagreb, 1946.
- MARJANOVIĆ dr JOVAN — Ustanak i narodnooslobodila ki pokret u Srbiji 1941 — Kultura Beograd 1963.
- MARJANOVIĆ dr JOVAN i PERO MORACA — Narodnooslobodila ki rat i narodna revolucija 1941—1945 — istorijski pregled — Prosveta 1958.

- MARJANOVIC dr JOVAN — Narodnooslobodila ki rat — narodna revolucija u Jugoslaviji 1941—1945. — Kultura 1959.
- Materijali o omladinskom pokretu u toku rata
- MIJATOVI CVIJETIN — Organizacioni izveštaj na osniva kom kongresu KP BiH — izd. 1948.
- MORACA MILUTIN — Ratni dnevnik — izd. 1963.
- MORACA PERO — Prelomna godina narodnooslobodila - kog rata — 1957.
- MORA A PERO — Pregled ustanka naroda Jugoslavije i razvitak JNA — izd. „Rad“ 1957.
- MORA A PERO — Oslobodila ki rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945 — kratak pregled — Mladost 1961.
- NOVAK VIKTOR — Magnum Crimen 2 Zagreb 1958.
- Odmetni ka zvjerstva i pustošenja u NDH — Zagreb 1942. (ustaš. izd.)
- Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije 1941—1945. — knj. I i II Beograd 1957.
- OGNJANOVI DRAGOSLAV — Pioniri u narodnooslobodila koj borbi — Beograd, 1957.
- PEKI VOJO — SKOJ izme u dva rata — Beograd, 1959.
- PUCAR URO STARI — Politi ki izveštaj na Osniva kom kongresu KP BiH 1948.
- Peti kongres Komunisti ke partije Jugoslavije — Kultura 1948.
- Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije — Beograd 1963.
- PLENCA DUŠAN — Me unarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata — 1962.
- PLEN A DUŠAN — Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942 — Vojno delo, 1960.
- PIJADE MOŠA — Za kralja i otadžbinu, za slo in i izdajstvo otadžbine — Beograd 1945
- Poglavnik — saboru i narodu — Zagreb 1942.
- SARAJLI ABDULAH — Pregled stvaranja bosansko-hercegova kih jedinica NOV Jugoslavije — 1958.
- SEFEROVIC MENSUR — Šoša — Svjetlost, 1959.
- SIMI SIMO — Tu inske kombinacije oko NDH — Tito-grad, 1958.
- Statisti ki godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1937. i 1938/39. knj. VIII i IX
- Statisti ki pregled Vrbaske banovine za 1936. — izd. Vrbaske banovine
- Saopštenje o zlo inima okupatora i njihovih pomaga a — — Državna štamparija 1945.

- STRUGAR VLADO — Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945. Beograd 1962.
- Skendervakufska konferencija — B. Luka 1960.
- SOSKIC BUDISLAV — Omladinski pokret u narodnoj revoluciji (1941—45)
  - Tragom prošlosti i borbi — hronika Perne, Pištalina, Pogomile i Cojluka — 1963.
- Tajna dokumenta o odnosima Vatikana i ustaške NDH.
- TITO JOSIP BROZ — Govori i lanci I-XII
- TU MAN FRANJO — Stvaranje socijalisti ke Jugoslavije historijska studija i pregled razvoja socijalisti ke revolucije i oslobodila kog rata jugosl. naroda, 1960.
- Ustaška misao — Zagreb, 1942.
- Zbornik narodnih heroja, Omladina, 1957.
- Zapisi o borbama iz narodnooslobodila kog rata
- ZORIC N. MILAN — Drvar u ustanku 1941, Vojno delo, 1963.

b) lanci i manje rasprave:

- BASIC RADE I CEJVAN IDRIZ — Ustanak na Kozari i borbe Drugog krajiškog odreda do juna 1942. god. — VIG 1951. br. 1.
- BASI RADE — Neprijateljska ofanziva na Kozaru juna 1942. g. — VIG — 1952. br. 5.
- BASIC RADE — Prvi krajiški proleterski bataljon — VIG 1953. br. 2.
- Dr BARILA KAZIMIR — Partizanske bolnice u Podgrme u 1942. g. VIG 1951, br. 3.
- BAJI VLADO — Se anje na ustani ke dane, u jednom delu petrova kog kraja — Putevi 1961, br. 4.
- BABIC NIKOLA — Drvarski kraj u 1941. godini — Pregled 1961, br. 7 i 8.
- EMERLIC dr HAMDIIJA — Kulturno-prosvetna delatnost narodnooslobodila kih odbora — GID BiH 1955. — VII
- CEMERLIC dr HAMDIIJA — Rad NOO na ishrani NOV i odre enih kategorija stanovništva oslobo ene teritorije Bosne i Hercegovine — Godiš. Prav. fakulteta Sarajevo 1958. IV
- CEMERLI dr HAMDIIJA. Organizacija i razvoj zdravstvene i socijalne službe NOO u Bosni i Hercegovini za vreme NOB — Godiš. Prav. fak. Sarajevo 1958. — IV
- CEMERLIC dr HAMDIIJA. Organizacija i razvoj zdravstvene i socijalne službe NOO u Bosni i Hercegovini za vreme NOB — Godiš. Prav. fak. Sarajevo 1958. — VI
- CEMERLIC dr HAMDIIJA — ORGANIZACIONA IZGRADNJA NOO — Godiš. Prav. fak. Sarajevo 1957. V.

- CEJVAN IDRIZ — Prva partizanska vazduhoplovna eskadrila — Vjesnik Vojnog muzeja 1957, br. 4.
- FINCI MONI — Dva bosanska proleterska bataljona, GDI BiH 1961. XII —
- ONLAGIC AHMET — Borba KPJ za bratstvo i jedinstvo naroda Bosne i Hercegovine u po etku ustanka — IG Beograd 1959, 3—4.
- DUKIC DRAGO — Borba petrova kog bataljona po etkom 1942. godine kod Medenog Polja — VIG — 1951, br. 3.
- DUKIC DRAGO — Pripreme i prvi dani ustanka u bosanskopetrova kom srezu, VIG 1957. VIII —
- GON IN MILORAD — Obra un u žandarmerijskoj stanici — VIG 1956 — X —
- HERCEGOVAC ADEM — Ustanak u centralnoj Bosni — Putevi 1961. IV —
- JOSIPOVIC DUŠAN — Neki podaci o razvoju i delovanju narodnooslobodila kih odbora — GID BiH — 1951.
- JOVANOVIĆ ISO — Neki podaci o radu partijske organizacije BiH 1939—1941. godine — VIG 1961, XII —
- KOVACEVIC DUŠANKA — Krajiške žene — Komunist br. 241 — 1961.
- KOSANOVIĆ OR E — Privredna delatnost narodnooslobodila kih odbora 1941. g. — VIG 1958, br. 5.
- KOSTIĆ UROŠ — Stvaranje i razvoj Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva — VIG 1958, br. 5.
- LUKAĆ DUŠAN — etni ka izdaja u Bosanskoj krajini 1941. i u prvoj polovini 1942. godine — Zbor. krajiš. muzeja 1962.
- LUKAĆ DUŠAN — Formiranje prvih NOO-a u Bos. krajini — Godiš. ist. dr. BiH za 1963. god.
- MIJATOVIĆ MILORAD — Napad na rudnik Lješljane kod Bosanskog i\ovog — 7. jula 1941. godine — VIG 1950 — 1.
- MILEUSNI VOJISLAV — Prvi dani ustanka u Srbu — VIG 1951, — 4.
- MARJANOVIĆ dr JOVAN — Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodila kog pokreta i etnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941. godine — Istorija XX veka — Zbornik radova 1. (1959).
- MARJANOVIĆ dr JOVAN — Prilog izuavanju jugoslovenstva u ustanku 1941. g. — JIC 1962, br. 1.
- MORA A PETAR — Organizacioni razvitak narodnooslobodila kih partizanskih odreda u Bos. Krajini u 1941. i i 1942. VIG — 1950, 1.
- MORA A PETAR — Na godišnjicu Fo anskog propisa i statuta brigada, Komunist br. 201.
- MISIRA A DUŠAN — Tre a neprijateljska ofanziva na Kozari i akcije na Mrakovici — Crvena zvezda 1950 — 1.

- MIŠKOVIC PETAR — Razvoj ustanka u južnom delu Bosanske krajine i uloga Drvara u prvim danima NOB-e — Zb. krajiš. muzeja 1962.
- MIKUZ dr METOD — Specifi ni elementi u NOB-i — referat sa Kongresa istori ara u Ljubljani
- PEJNOVIC KATA — U Bosanskom Petrovcu prije 19 godina. — Prva zemaljska konferencija AFŽ-a — Komunist, br. 241 od 7. decembra 1961.
- PLEN A DUŠAN — Štampa u Bosni i Hercegovini za vreme narodnooslobodila kog rata — Vjesnik voj. muzeja JNA 5 — II.
- SARAJLIC ABDULAH, STRUNJAŠ DRAGUTIN — Prvi dani ustanka u Drvaru i okolini — GID 1950 — II
- SOJI MILORAD — Neke specifi nosti ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. godine i nrvih meseci 1942. godine — GID BiH 1951 — III,
- STANISAVLJEVIC URO — Pojava i razvoj etni kog pokreta u Hrvatskoj u 1941—1942. godini, Istorija XX veka — Zbornik radova IV
- ŠARAC NEDIM I BABIC NIKOLA — Kratak pregled razvoja i delovanja KPJ u Bosni i Hercegovini od 1919. do 1945. — GID BiH 1959, X
- UZELAC DUŠAN — U iš ekivanju ustanka — Gardist 1950 — VII —
- ZORIC MILAN — Oslobo enje Klju a i Sani ke doline, jula 1942. g. — VIG 1957, br. 6.
- ZORIC MILAN — Zasjeda u Janjilima avgusta 1941. godine — Vojni glasnik 1957 — XI —

c) Štampa

- Vrbaske novine — list Vrbaske banovine
- Proleter — organ CK KPJ
- Glas — list narodnooslobodila kog pokreta za Bos. krajinu
- Gerilac — list Drvarske brigade
- Geril ev dnevnik — list Drvarske brigade
- Krajiški partizan — izdavao Operativni štab za Bos. krajinu
- Oslobo enje — (pregledano za 1943, 1944. i 1945. godinu)
- Rije omladine — list bosansko-hercegova ke omladine (delimi no pregledani listovi do 1945.)
- Borba — (pregledana Uži ka, Drini ka i Beogradska serija do 1945)
- Hrvatska krajina — list ustaškog pokreta za Krajinu

- Narodne novine (objavljeni zakoni, uredbe i propisi NDH, pregledano za 1941. i 1942.)
- Hrvatski narod — list ustaškog pokreta NDH (pregledani brojevi iz 1941. i prve polovine 1942.)
- Zbornik zakona (službeni listovi NDH, pregledano za 1941. i prvu polovinu 1942.)
- Brošure, vesnici, leci, proglassi, radio-vesti i druga sa uvana izdanja krajiških odreda i ostalih institucija NOP-a — pregledano za 1941. i 1942. godinu.

REGISTAR

A. *Imeni ni*

- Abdi evi Huso — 33, 36
Adamovi Milan — 206
Ademovi Esad — 41, 143
Alagi Adil — 217
Alihodži Asim — 21
Altarac Jakica — 85
Ambrozio (ital. gen.) — 233
Anti Sime — 71
Atlagi Lazo — 182, 245
Atlagi Milan — 245
Atlagi Stevo — 97
Azari Mi o — 423
- B**
- Broz Josip Tito — 20, 397, 412,
457, 464, 474
Babi Branko Slovenac — 28,
31, 77, 85, 184, 185, 186, 267,
271, 300
Babi Božo — 79, 471
Babbi Dane — 39, 154
Babi Milan — 205
Babi Ljubo — 72, 77, 78, 79,
86, 87, 147, 199, 242, 277, 369
Babi Nikola — 32, 88
Babi Vojin — 356, 422
Bajalica Dimitrije — 26, 29
Bajalica Miloš — 119, 157
Baji Vlado — 168, 244, 250,
364, 369
Baji Simo — 79, 87, 95, 101,
104, 235, 369
Bakari dr Vladimir — 228
Bandi fra Branko — 56
Banjac Obrad — 87
Banjac Mihailo — 205
Barila Kazimir — 390, 391
Bari Zeljko — 425, 469
Basta Savka — 25
Baši Rade — 27, 80, 118, 253,
314, 401, 404, 410, 417, 426,
430, 436, 437, 438, 452, 455,
457, 458, 459
Baškot Boško — 27, 28, 157,
253, 254, 302
Baškot Pero — 380
Batoz Bora — 215
Bauk Miloš — 79, 87
Batunica Savo — 245
Beljan Mirko — 434
Bešlagi Hilmiija — 49
Bešli Atif — 78
Bilan Stipo — 40, 85, 143
Bi ani Jelena — 202
Bilogrivi Nikola — 68, 70
Bjelajac Marica-Davidov — 272
Bjelobrč Marko — 286
Bjelajac Simo — 39, 41, 84, 115,
116, 153, 156, 194, 272, 374
Blagojevi Dujko — 378
Blažek Eduard — 129
Blaževi Grga — 71
Bodroža Nikola — 205, 471
Bogunovi Brane — 101, 226,
331, 234, 235, 247, 279, 362,
371, 444, 448
Bogunovi Uroš — 266
Bojani Duško — 80
Bokan Stevo — 81

Bolti Pero — 79, 87, 89, 95,
101, 104, 152, 234, 235
Bosni J. Milan — 74, 87, 93,
95, 205, 369
Bosni Rajko — 74, 79, 359,
414, 425
Boštruni Uroš — 129, 260
Boži Ljubo — 25
Brankovi Dušan — 60
Brankovi Milan — 128, 161,
354, 359
Brkl Hasan — 31
Brfci Rade — 113, 475
Brkovi Duško — 28, 359
Brkovi Zivko — 152, 226, 231,
234, 247
Bro eta Ratko — 128, 129, 161,
324, 359, 361
Broszat Martin — 46, 48, 51,
133
Brozovi — 434
Bubi Dragan — 161, 261
Bubi Milan — 261
Budak Mile — 261
Bundalo Mi o — 27
Bursa Petar — 99
Bursa Slobodan — 99
Bursa Milan — 87, 205
Butorac Stipe — 83
Butozan Vaso — 77, 322
Bušatlija Mahmut — 40, 77,
86
Buva Duka — 108
Bzi'k Mijo — 57

C

Ori Esad — 27
Cvetkovi — Ma ek — 15, 17,
18, 37, 42
Cvetkovi Miljenko — 178, 184,
185, 249, 276
Crnobrnja Ljuban — 81

C

ajavec Rudi — 220, 472, 473
ehai Harno — 286
elar Zdravko — 79, 86, 96,
148, 417, 441

ekli Dušan — 420
emerli dr Hamdija — 373,
381
olakovi Rodoljub — 276
Coieta Rafo — 326
ordaši (domobr. puk.) — 102,
103
Covi Jovanka Žuta — 216,
217, 222
Cubrilovi dr Branko — 15, 37
ubrilovi dr Vaso — 6
Cuji fra Mijo — 68, 71
ulinovi dr Ferdo — 46

C

Cano — 48
elo Ahmet — 32
etkovi Vlado — 151, 234, 235,
239, 240, 249
opi i-ranko — 84, 114, 154,
156, 266, 272
ori Ivo — 128
osi fra Alojzije — 55
ulibrk Svetozar — 89
ulum Ostoja — 265, 323
uk Avdo — 267, 271
up Milan — 79
ur ija Nikola — 60
urguz Pero — 255

D

Daki Makso — 60, 352, 389
Daki Nikica — 298, 299
Dangi Jezdimir — 351
Danilovi Mi o — 381
Damjanovi Joso — 79
Danilovi Uelješa — 20
Davidovi Mihailo — 113, 114
Davidovi Mile — 114, 278
Dedd Fakret — 25
Dejanovi Danilo — 375
Drenovi Uroš — 174, 176, 178,
212, 265, 322, 323, 326, 327,
328, 345, 346, 348, 352, 356,
357, 360, 362, 418, 419, 420,
421, 424, 430, 431, 432, 433,
434, 438, 443
Desnica Ilija — 243, 247, 281

Desnica Lazo — 81
Dizdarevi Zajko — 30, 31
Došen Ilija — 36, 37, 77, 86,
96, 148, 199, 363, 364, 369
Došen Lazar — 79
Demirovi Ismeta — 223
Dragi evi Todor — 32
Drlja a Trivo — 154, 155, 291
Dugonji Rato — 310, 461
Duki Aloksa — 75

D

akovi Stjepan — 20
eli Asim — 60, 435
Dilas I ero — 149, 191, 192, 247
onlagi A. — 404
ur evi Rade — 46, 128, 263
uji Mom ilo — 226, 227, 228,
229, 231, 234, 247, 248, 279,
356, 362, 371, 421, 443, 444,
448
Duki Aleksa — 105
Duki Drago — 36, 37, 95, 100,
138, 243
umi Nikola Nina — 102
uri or e — 171, 172
uri Ljuban — 299
uri Pero — 81

DZ

Džalta Luka — 74, 132
Džakula Stevan — 115

F

Filipovi Irfan — 345
Filipovi Jusuf — 40, 41, 85
Filipovi Milan — 31, 32, 89
Filipovi fra Miroslav — 71
Frankovi fra Silvije — 69, 70

G

Ga eša Vasili — 299
Gag'i Mile — 154, 155, 268
Gajanovi Mitar — 88
Gali Vlado — 75

Ganibegovi Gane — 85
Ganibefovi Mustafa — 323
Gaši Nikola — 75, 79, 105, 152
Gavran-Kapetanovi Ismetbeg
— 18, 19

Gavrilovi Jovo — 81
Gerškovi dr Leon — 385
Gizdi Drago — 49, 101, 224
Glamo anin uro — 71
u-iavi ek Anton — 158
Lrlušac Milan — 286
Glumac Slobodan — 27
Grbavac fra Karlo — 55, 71
Grub'or Joco — 205
Gražeta Tomislav — 95
Gubi fra Bosiljko — 56
Guti Blaž — 49
Guti Viktor — 19, 49, 51, 59,
60, 63, 64, 66, 70, 71, 140, 203,
219, 235
Gvozdi Petar — 433

H

Habsburzi — 5
Hadži Kasim — 25, 31, 77,
85, 126, 162, 184, 276, 322,
357
Hadži Edhem — 219
Hadži Muhamed — 56
Hajdukovi Vuko — 112
Hercegovac Adem — 129, 212,
260, 337, 338, 342, 359, 360,
361, 390, 442, 469
Hitler Adolf — 47, 308
Horstenau Glaize — 407
Hoti Mesud — 132, 173, 332,
349
Hristi fra Ivan — 70
Humo Avdo — 13, 412

I

Ibrah'mpaši Mahmut — 79
Ili Milan — 85
Iser (domobr. gen.) — 103, 308
Ivankovi Pero — 75
Ivanovi Simo — 81, 417, 454
Iveti Vaso — 79

J

Janji Ilija — 75
 Janji Vojin — 75
 Jefti Bogoljub — 14
 Jela a Pero — 113
 Jerkovi Bogdan — 25
 Joka Ignjatije — 29
 Joki oko — 265, 323
 Jovani oko — 80, 87, 149
     151, 165, 181, 229, 230
 Jovanovi Iso — 20, 33, 415
 Jovanovi Jovan — 150
 Jovanovi Slobodan — 39
 Jovi i Rajko — 117, 272, 279,
     298
 Jovi Božidar — 53
 Jovi Dušan — 106, 152, 356
 jovi or e — 105
 Josipovi Duško — 374
 Jungi Marko — 326, 327, 3⁸
 Jurin i Niko — 21, 25, 28, 323,
     354, 359
 Juriši Petar — 213
 Jurjevi (dom. satnik) — 125

K

Kadeni Teufik — 267, 322
 Kamber dr Dragutin — 56
 Kantar Ljuban — 81
 Kapetanovi Enver — 82
 Kapetanovi Hajro — 23, 29,
     30, 84, 266, 289, 374
     161
 Karabegovi Edhem-Ledo —
 Karabegovi Osman — 25, 26,
     27, 28, 31, 33, 39, 72, 73, 77,
     78, 83, 86, 87, 90, 122, 145,
     156, 157, 158, 159, 184, 255,
     271, 272, 276, 290, 291, 300,
     314, 362, 412, 413, 414, 415,
     417, 426
 Kara or evi Petar — 359
 Karalaš oko — 97
 Karanovi Nikola — 97, 100,
     181, 192, 364
 Kardelj Edvard — 374
 Kaše .(njem. poslanik u Zagre-
     bu) — 404
 Kaurinovi Josip — 56

Kazaz Muhamed — 28, 42, 126,
     128, 161, 359
 Kecman Boško — 38, 364
 Kecman Jovo — 79, 86, 206,
     234
 Kecman Milan — 99
 Kecman Mile — 87, 147, 247
 Kecman Miloš Vojsko — 36,
     86
 Kecman Nikica — 93
 Kele evi Vaso — 86
 Kesten Meho — 85
 Kitoni Milan — 233
 Kleinhapl Dr — 391
 Kli kovi Jovo — 268, 285, 291,
     293
 Kluz Franjo — 472
 Kljaji edo — 177
 Knebl Franjo — 196
 Komneni Duiko — 378, 472
 Kokanovi Slobodan — 35
 Kolak Rudi — 30, 186, 267, 271,
     276, 363
 Konrad Ferdinand — 93
 Konta Vinko — 74, 132
 Konjikuši Miloš — 105
 Korda Zdravko — 221
 Kos Dušan — 81
 Kosovac Stevurina — 113, 268
 Koš ica Dušan — 161, 359, 361
 Kotle Nikola — 33, 35, 42, 87,
     142, 147, 204, 363, 369
 Kova evi Boriša — 20, 25
 Kova evi Dušanka — 23, 267,
     271, 278, 293, 294, 399
 Kova evi Mirko — 185
 Kova evi Mitar — 323
 Kova evi Stole — 322, 323,
     420
 Kreco Ratko — 79
 Kreco Vojin — 369
 Kmeta Dušan — 79, 87
 Krupi (dornobr. bojnik) — 137
 Kulenovi Džafer — 18, 19, 53
 Kulenovi Osman — 47, 48, 49
 Kulin Ban — 5
 Kurbalija Pajo — 101
 Kusi Bogdan — 204
 Kutanjac. Stanko — 422
 Kvaternik Ljubomir — 82., 133
 Kvaternik Slavko — 53, 58, 240

L

La e Ivo — 102
 Ladislaus Hory — 46, 48, 51, 55, 133
 Lakšmiit Hans — 356
 Lang Drago — 267
 Lastri Branko — 267
 Laslri Slavko — 221
 Lazi Lazo — 81
 Lekovi M. — 404
 Levi Moni — 93, 214, 242, 251, 277, 292
 Li ina Milan — 84, 115, 116, 153, 156, 197, 276, 278
 Li ina Relja — 116
 Li ina Rade — 161, 324, 359, 361
 Lipovac Marko — 71
 Lon arevac — 297
 Lorkovi Mladen — 47, 49
 Lukac (ust. puk.) — 173, 174, 176, 177, 178
 Luka Slavko — 81
 Luketi Nikola — 31, 32, 81, 126, 145, 157, 159, 315
 Luki (dom. gen.) — 163, 164, 165
 Luki Drago — 27, 28
 Luki Relja — 77, 81, 118

M

Macura Filip — 27
 Macura Slobodan — 27
 Maglajli Sefket — 21, 22, 24, 25, 27, 28, 72, 77, 161, 242, 272, 276, 278, 290, 478
 Mati Stojan — 151, 181, 192, 363
 Matkovi (dom. puk.) — 139
 Mažar Drago — 85, 126, 162, 312, 361, 323, 354, 359
 Mažar Ivica — 22, 30, 72, 77, 91, 222
 Mažar Josip Šoša — 77, 86, 87, 90, 118, 120, 145, 156, 157, 158, 159, 184, 255, 300
 Maglajli Vahida — 223
 Majki Miroslav — 374

Maki Radovan — 312
 Maki Stojan — 84, 114, 115, 117, 153, 156, 266, 267, 269, 271, 272, 278, 286
 Malbaši Obrad — 79
 Mali Ilija — 424, 426, 427, 428, 436
 Mandži Pašaga — 20
 Maran or e — 114, 153, 278
 Mar eti Vukašin — 353, 360, 423, 424, 430, 431, 433, 435, 437, 438
 Mari i Vladimir — 228
 Mari Danica — 223
 Mari Jole — 87
 Marjanovi Jovo — 118, 119
 Marjanac Rade — 322, 330, 357
 Marjanovi Joco — 27, 80, 81, 90, 121, 157, 253, 254, 302
 Marjanac Mima — 85
 Mar'anovi Slobodan — 27, 28, 80, 157, 267, 272, 278
 Marjanovi Stojan Dolinar — 115
 Markovi Blaže — 108
 Marin or e — 84
 Marin Dragan — 158, 315
 Maruši Ivica Ratko — 90, 122, 157, 159, 315, 320
 Masli Ša ir — 40, 41, 84, 170
 Matagi (dom. puk.) — 137
 Materi Danica — 471
 Materi Ilija — 147, 206, 227, 243, 247, 361, 369
 Me ava Petar — 310
 Medarevi Ljubo — 205
 Meca Jovo — 369
 Medvjed Pero — 69
 Metli Dušan — 91, 109, 177, 330
 Metzger — 163, 165, 178
 Mezek Jurij — 267
 Mihailovi Draža — 328, 351, 358, 418, 419
 Midži Esad — 26, 28, 80, 417, 442
 Mijatovi Cvijetin — 21, 22, 26, 465, 474
 Mii a tovi Milorad — 118, 120, 145, 157, 159, 254, 277, 292, 293

Miladi Simo — 360
Milašinovi Dragija — 244, 267,
277, 278
Mileševi Milan — 84
Mileusni Dušan — 80, 87
Mileusni Savo — 165
Milovanovi Nikola — 210
Mijatovi Dragoje Švarc — 80,
157, 300
Miljevi Ilija — 79, 204
Miljevi Milan — 93
Mirkovi Milorad — 129
Miljevi Milan i — 114
Misira a Dušan — 27, 31, 45,
91, 118, 120, 121, 145, 157, 159
221, 253, 254, 255, 302, 307,
314, 315
Miškin Vaso Crni — 20, 462,
Miši Jovan — 423, 424, 430,
433, 438
Miškovi Petar — 74, 147
Mitri Radimir — 40, 85, 143,
170, 177, 265, 330
Mitrov Danko — 126, 184, 185,
186, 267, 269, 270, 282, 284,
322, 326, 330, 342, 359, 374,
417, 418, 429, 441, 442
Mitrov Mara — 128
Mitrov Vojin — 128, 129, 161,
323
Mitrovi Branko — 217
Mora a Milutin — 74, 79, 80,
87, 88, 94, 96, 97, 98, 142, 147,
204, 235, 236
Mora a Pero — 74, 79, 80, 148,
153, 202, 227, 244, 251, 267,
272, 277, 278, 421, 475, 478
Mora a Tomo — 36, 79
Mora a Vlado — 87, 147, 243
Muratbegovi (ustaški logor.)
— 111
Musolini Benito — 48, 224
Muti Pavle — 113

N

Nad Košta — 186, 192, 201, 219,
249, 250, 276, 412, 415, 417,
461, 472
Naletili Stjepan — 71
Narandži Rade — 272

Nedeljkovi Sre ko — 40
Nedi Milan — 354
Nedi Svetko — 149
Nemec Jozo — 360, 419
Nemec Braco — 300
Nenadovi Aleksa — 75, 105
Neuberger (dom. potp.) — 136,
162, 164, 270, 271
Nikoril Mirko — 27
Nikoli (vel. župan) — 103
Norbert Veber — 21
Novakovi Niko Longo' — 225,
226, 228, 229
Novakovi Vlado — 226, 229
Novak dr Viktor — 55, 56, 71
Novak (žan-' puk.) — 54

O

Obradovi Branko — 380
Obradovi Mlado — 315
Obu ina Branko — 29, 30
Odi Ivica — 267
Oksilio (ital. ofic.) — 232
Olja a Drago — 27
Olja a Ruža — 25
Olja a Tanasije — 297
Om ikus — 226
Opa i Savo — 102
Oraš i Cvijo — 152
Oreškovi Marko — 145, 150,
184, 207, 209, 230

P

Paji Petar — 70
Paši Mujo — 20
Paternoster Ratimir — 222, 223
Paveli Ante — 47, 48, 51, 57,
219, 224, 232, 354
Pavli Nikica — 148, 202
Pavi Jovo — 364
Pe anac Bogdan — 79, 471
Pe anac Nikola — 95
Pe anci (bra a) — 123
Pe o Petar — 85
Peki Mirko — 255, 315
Perdov Pero — 60
Peri fra Sre ko — 70
Perovi dr Danica — 391

- Perovi (dom. ofic.) — 139
 Perovi Lepa — 275, 276, 384,
 393, 395, 396, 397, 398, 400,
 401, 412, 415, 417, 461
 Perovi Tomaš — 21, 25
 Pijade Moša — 196, 402
 Pilipovi or e — 149
 Pilipovi Marko — 149, 181,
 191
 Pilipovi Nikica — 98
 Piljak Nikola — 105
 Pivaševi Novak — 129, 260,
 359
 Platon (vlad. banjalu ki) — 60
 Plen a Dušan — 104
 Pofori Edhem — 129
 PoliJ Miloš — 79, 88, 106
 Polovina Gojko — 149, 151, 230
 Ponjevi Savko — 265, 323, 350,
 351, 3Ü2
 Popovi Mladen — 360
 Popovi Pajo — 226
 Popovi Savo — 82, 99, 182,
 215
 Popovi Vladimir — 192
 Popovi Vonn — 47
 Poznanovi Boško — 286
 Praštalo Slavko — 113
 Predojevi urin — 113
 Preradovi Zivo — 78, 130, 359
 Prole Drago — 265, 323, 330
 Prole Krsto — 330, 345
 Prpa Gušan — 79
 Prp- Simo — 93
 Pucar uro Stari — 19, 20, 21,
 22, 28, 31, 33, 41, 77, Ü3, 90,
 158, 172, 185, 186, 216, 217,
 219, 222, 242, 251, 276, 277,
 290, 314, 316, 343, 362, 412,
 417, 425, 426, 481
 Puha a Milan — 150
- R
- Raca Glišo — 97
 Radeti Rajko — 27, 80, 90
 Radi Vladeta — 315
 Radinovi Mirko — 79
 - adi Rade — 129, 260, 324,
 424, 425, 427, 428, 430, 436, 438
 Radeti Strahinja — 82
 Radman Milan — 85, 340, 359,
 440, 442
 Radman Pavo — 23, 72
 Radoje Krsto — 338, 356
 Radoš Mirko — 71
 Ridulovi Janko — 97
 Radulovi Mi o — 392
 Radulovi David — 392
 Radulovi David — 392
 Ra enovi — 226
 Raji fra Emanuel — 55
 Rankovi Aleksandar — 27
 Rapo Franjo — 424, 426
 Rašeta Boško — 229, 247
 Rašeta Ilija — 148, 251
 Rauš Stevo — 320
 Relji Jovo — 150, 191, 375,
 378
 Resanovi Ratko — 380
 Ribar Ivo Lola — 399
 Ribentrop — 48
 Risi Jovo — 105
 Risovi Dmitar — 213
 Roata Mario — 410
 Rodi Dragan — 471
 Rodi Gojko — 74, 79
 Rodi Nikola — 87
 Rodi Radivoj — 36, 79, 86,
 148, 245, 295
 Rodi Slavko — 87, 142, 147,
 150, 168, 181, 182, 234, 364,
 365, 369, 414, 447, 448
 Roje Karlo — 77, 437
 Rokvi Dušan — 95, 148, 243
 Rokvi Mane — 100, 148, 243,
 247, 279, 332, 364, 365, 444
 Rolji or e — 60
 Ru nov Dragoja' — 81
 Rukavina Ivo — 446
 Rukavina Juco — 241
 Rumler (dom. gen.) — 137, 138,
 loJ. 162, 163, 168, 169, 172,
 223, 240, 241
 Runi Bogdan — 205
 Runi Jovo — 417
 Rusi Mile — 81

S

Salami Jovo — 306
Samardžija Stevo — 359
Savanovi Petar — 433
Savi Mile — 238
Sarajli Abdulah — 322
Seletkovi (ust. puk.) — 238
Selman Jusuf — 25, 222
Serdar ukan — 289
Simatovi Boško — 380
Simi Sima — 47
Skaki Radomir — 25
Skendži Božo — 270, 291, 297,
298, 299
Slavni Ilija — 129
Sobo Smail — 23
Spaho Mehmed — 15
Serdar or e — 286
Staljin Josip Visarionovi —
353
Stanarevi Vojo — 83
Stanisavljevi dr uro — 225,
226, 228, 443, 444
Stefanovi Joco — 27
Stefanovi Radmilo — 27
Stevandi Mile — 356
Stišovi Obrad — 159, 314,
411
Stojakovi Miloš — 119
Stojakovi Veliko — 254
Stojandi Mile — 238
Stojanovi Ilija — 27, 28, 80
Stojanovi Mladen — 27, 80,
90, 122, 145, 157, 158, 159,
255, 284, 285, 290, 291, 292,
293, 294, 300, 314, 363, 364,
390, 401, 413, 414, 415, 417,
418, 425
Stoini Radenko — 78
Stoini Velio — 33, 35, 73, 77,
78, 90, 147, 178, 210, 250,
266, 277, 292, 296
Straver Mirko — 81
Strodl Franc — 455
Strusar Vlado — 274
fitunar Boffdan — 225
Stimar oko — 29, 112, 153,
154, 155, 156, 271, 278, 291,
292, 293
Stu-nar Stevo — 110, 111, 112,
117, 271, 3"3

Stupar Vojo — 278
Stupar Vaskrsije — 345
Suoti pop Dušan — 60
Suzi Miloš — 197, 198

Š

Sehi Be o — 39
Seri Fadil — 81, 417
Sehovi Ahmet — 278
Siljegovi Boško — 31, 32, 77,
145, 157, 158, 159, 300
Siljegovi Miloš — 31, 78, 145,
157, 159, 315
Simi fra Lui i — 225
Simi Velimir — 71
Šimi (ust. puk.) — 348
Šimleša Božo — 55
Sipka Ranko — 72, 157, 254,
310
Skundri Ljuban — 81
Skundri Petar — 112, 270
Solaja Simo — 91, 108, 143,
170, 177, 238, 265, 323, 331,
332, 333, 345, 348, 357, 358,
419, 422
Stern Gertruda — 220, 391
Štrbac Peri — 154
Štrbac Pero — 39
Šurlan Goiko — 81, 307
Šurlan Mi o — 77, 78, 118, 120,
157, 159, 315

T

Tadi Simo — 148, 369
Tankosi Milan — 101, 234, 251
Terzi Ale — 39, 78, 154, 278,
289
Terzi Redžo — 267
Terzi Salko — 267
Teoi Ilija — 213
Tešanovi Lazo — 268, 291, 353,
354, 360, 417, 418, 422, 424,
437, 442
Tica Miloš — 74, 79, 237
Todi Branko — 30
Todorovi Vojo — 237, 249
Tomi Jan rija — 205

Tomi Laza — 356
Topi -Malbaši Desa — 304
Triki Vaso — 79, 87 205, 209
Trivun i Mitar — 144, 323,
35? 418
Trnini Nikola — 79
Tvrtko (kralj bosanski) — 5

U

Udovi fra Franjo — 55
Umi evi Zagorka — 20, 81,
216, 217, 221, 222, 472
Uremovi Košta — 326, 327,
328
Ustra Branko — 70

V

Vasi Perica — 178, 323, 327,
332, 356, 360, 362, 431
Veber (dom. bojnik) — 100
Vidovi Anto - 53
Viši Mile — 369
Vještica Nikola — 419, 422
Vještica Stevo — 113
Vlatkovi Nemanja — 40, 78,
84, 85 91, 143, 170, 322, 330,
331, 345
Vojnovi Petar — 114, 115, 154,
277, 292
Vojvodi Nikola — 97
Vrani Savo — 144
Vranješevi Bogdan — 60
Vranješevi Rada — 267, 272,
278
Vrhovac Milan — 254, 315
Vujasinovi Todor — 20, 276
Vujovi Ratko — 147, 250
Vukmanovi Svetozar Tempo
— 158, 185, 186, 251, 276, 412,
476, 478
Vukojevi Petar — 113, 270
Vukovi Svetozar — 120
Vulin Košta — 272
Vulin Petar — 154
Vulin Radovan — 217
Vulin Savo — 39

Z

Zec Dimitrije — 120
Zec Jovan — 157
Zec Mi o — 118, 120
Zec Mihailo — 81
Zec Veljko — 81, 118, 120
Zgonjanin Žarko — 22, 30, 90,
120, 157, 158, 315
Zirojevi Vojin — 331
Zori Milan — 80, 88, 93, 94,
96, 97, 99, 105, 135, 139, 142,
145, 14?, 152, 163, 169, 199,
205, 209, 213, 219, 234, 235,
238, 239, 240, 241, 242, 244,
245, 369
Zori Rade — 79, 148, 369
Zorn (dom. ppuk.) — 136
Zubi Spiro — 332
Zukanovi Ihsan — 220, 391
Zum evi — 444

Z

Zani Milovan — 57
Zivkovi Bosa — 202

B) *Geografski*

A

Aginci — 123, 124
Agi i — 81, 116, 153, 255
Agino selo — 258
Ahmetovci — 81
Amerika — 419
Arapuša — 110, 111
Austro-Ugarska 5

B

Babici — 85
Badi — 111 116
Bakinci — 303
Balkan — 5, 47, 48, 409
Balj — 158
Banja Luka — 5, 6, 8, 9, 10,
13, 14, 18, 19, 20 21, 22, 23,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32,

33, 34, 41, 42, 46, 48, 49, 51,
 52, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61,
 62, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71,
 72, 74, 75, 77, 78, 86, 107,
 109, 122, 126, 127, 128, 130,
 131, 134, 135, 139, 140, 145,
 160, 161, 162, 164, 171, 172,
 173, 174, 183, 184, 185, 187,
 189, 202, 203, 211, 214, 215,
 216, 217, 218, 219, 220, 222,
 223, 244, 254, 257, 258, 259,
 261, 262, 263, 264, 266, 270,
 275, 277, 300, 301, 303, 304,
 307, 308, 311, 312, 316, 317,
 318, 319, 320, 321, 322, 323,
 333, 334, 335, 336, 338, 339,
 340, 343, 346, 347, 353, 354,
 355, 360, 379, 391, 402, 403,
 404, 405, 409, 415, 416, 422,
 423, 425, 428, 429, 432, 433,
 434, 435, 438, 439, 440, 451,
 453, 454, 456, 459, 472, 473
 Banija — 5, 29, 117, 195, 197,
 266, 274, 287, 298, 299, 403,
 405, 480
 Banjani — 198, 297, 298
 Banjalu ko potkozarje — 304
 Baraci — 108
 Bastasi — 34, 87, 199, 205, 378,
 445
 Bastaški Do — 80
 Baštra — 297
 Be — 47
 Begluk — 149, 191
 Begovo Brdo (s) — 69
 Benakovac — 110, 112
 Eehremaginica — 48
 Beograd — 13, 14, 19, 25, 36,
 86, 273
 B^onder — 234, 446, 447
 B^olunac — 287
 Biha — 5, 6, 8, 11, 13, 14,
 15, 17, 19, 21, 22, 24, 33, 38,
 43, 46, 49, 52, 53, 60, 65,
 66, 68, 74, 76, 77, 81, 82, 83,
 96, 97, 98, 99, 100, 101, 110,
 111, 116, 117, 136, 137, 138,
 139, 143, 147, 148, 149, 150,
 151, 162, 167, 173, 179, 180,
 181, 183, 192, 193, 195, 215,
 240, 241, 244, 245, 247, 248,
 251, 267, 269, 270, 281, 282,
 287, 295, 363, 364, 365, 368,
 372, 403, 405, 444, 449, 450,
 475
 Bijeio Brdo — 365
 Bistrica — 254, 376
 Bjelaj — 37, 79, 97, 193, 199,
 364
 Bjelajci — 81, 302, 309
 Blatina — 39, 111, 116, 153,
 272, 279, 295, 450
 Blagaj (kod Kupresa) — 175,
 330, 331, 422
 Blagaj Japra — 456
 Blagaj (kod Bos. Novog) — 30,
 81, 313, 320
 Blatnica — 422, 426, 427, 436
 Boboljuske — 79, 88, 95, 367,
 373, 375
 Bo ac — 171, 257, 258, 437
 Bolandža — 234
 Borje — (p) 8, 128, 129, 344,
 358, 390, 426, 427, 428, 436
 Bori evac — 180
 Borova a — 96
 Borkovi i — 433
 Bosanska Dubica — 8, 14, 16,
 31, 32, 42, 46, 73, 78, 80, 81,
 89, 91, 122, 123, 124, 125, 141,
 145, 159, 164, 215, 253, 254,
 300, 301, 302, 308, 313, 314,
 315, 316, 376, 377, 453, 454,
 455, 459, 473
 Bosanska Gradiška — 6, 8, 41,
 46, 55, 62, 69, 91, 159, 217, 254,
 264, 300, 303, 304, 308, 311,
 312, 314, 315, 316, 321, 339,
 340, 342, 346, 347, 350, 376,
 377, 381, 395, 403, 454, 456
 Bosanski B^od — 341
 Bosansko Grahovo — 8, 17, 35,
 46, 74, 75, 78, 79, 80, 93, 95,
 96, 101, 104, 135, 142, 151,
 163, 165, 166, 178, 227, 229,
 231, 233, 234, 235, 236, 239,
 240, 247, 279, 280, 281, 362,
 363, 366, 367, 368, 370, 372,
 382, 403, 405, 443, 444, 445,
 446, 447, 448
 Bosanska Krajina — 5, 6, 8,
 9, 10, 11, 15, 16, 17, 19, 20,

- 22, 23, 24, 25, 26, 32, 34, 40,
41, 42, 45, 46, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 63, 66, 67, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 81,
86, 90, 92, 93, 130, 131, 133,
134, 139, 140, 141, 142, 143,
146, 162, 171, 182, 183, 184,
185, 186, 188, 189, 197, 198,
199, 201, 202, 203, 207, 209,
213, 215, 216, 219, 220, 223,
235, 243, 248, 252, 253, 256,
260, 273, 275, 276, 277, 297,
304, 307, 314, 321, 332, 334,
350, 358, 359, 372, 373, 374,
379, 380, 383, 384, 385, 386,
387, 389, 391, 392, 393, 395,
396, 397, 398, 399, 400, 401,
403, 404, 405, 406, 409, 410,
412, 416, 427, 428, 439, 440,
442, 443, 449, 456, 460, 461,
462, 465, 466, 467, 468, 470,
473, 474, 476, 477, 480, 481
- Bosanska Kostajnica — 29, 45,
81, 91, 315
- Bosanska Krupa — 6, 8, 15,
24, 38, 39, 46, 49, 52, 53, 60,
62, 66, 81, 84, 89, 110, 111,
112, 116, 117, 136, 137, 138,
139, 141, 144, 153, 179, 194,
215, 241, 245, 252, 267, 268,
269, 270, 279, 283, 285, 288,
294, 296, 299, 375, 380, 405,
475
- Bosanski Novi — 6, 8, 11, 14,
16, 17, 23, 28, 29, 31, 43,
45, 46, 48, 49, 53, 60, 66, 73,
74, 76, 80, 81, 90, 91, 111,
114, 115, 116, 118, 119, 120,
121, 135, 139, 140, 141, 145,
159, 164, 194, 215, 269, 270,
271, 279, 285, 287, 293, 294,
295, 300, 301, 302, 305, 308,
313, 315, 317, 318, 320, 321,
322, 376, 404, 449, 450, 451,
452, 453, 454, 455, 456, 459,
473, 475
- Bosanski Petrovac — 8, 36, 37,
39, 42, 46, 73, 74, 75, 80, 82,
86, 88, 93, 96, 97, 98, 99,
100, 101, 120, 135, 136, 137,
138, 139, 141, 147, 148, 150,
162, 163, 164, 167, 168, 169,
172, 173, 179, 180, 181, 183,
192, 193, 207, 230, 235, 240,
241, 242, 243, 245, 252, 269,
277, 278, 279, 281, 282, 283,
287, 289, 363, 364, 365, 366,
368, 372, 373, 380, 403, 405,
443, 444, 446, 447, 448, 449,
476
- Bosanski Pašaluk — 5
- Bosanski Svinjar — 59, 340
- Bosna (r) — 8, 257, 324, 341,
379, 423, 427, 436, 440, 461
- Bosna i Hercegovina — 5, 8,
10, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 25,
32, 46, 47, 48, 52, 63, 69, 76,
117, 129, 130, 131, 133, 141,
146, 160, 161, 172, 173, 186,
187, 189, 194, 195, 198, 202,
214, 223, 224, 225, 229, 232,
252, 264, 273, 306, 307, 318,
332, 384, 398, 402, 409, 410,
418, 443, 464, 465, 472, 477,
479
- Božici — 302
- Branešci — 128, 425, 427
- Bratnja — 233
- Bravski Vaganac — 79, 96, 97,
99, 167, 180, 244
- Bravsko — 96, 97, 99, 112, 138,
179, 241, 244, 286, 287, 322
- Br ko — 19
- Brenica — 258, 262
- Brezi ani — 28, 122, 305, 319,
320
- Brizga — 95
- Bronzani Maidan — 261, 320,
336, 346, 347, 430, 431
- Bro ani — 149
- B-usovac — 254
- Bueoino — 8, 17, 18, 23, 48,
69, 70, 76, 109, 173, 175, 322,
323, 324, 330, 333, 379
- Budimli Jaora — 111, 114, 115,
116, 117, 153, 269, 287, 296,
454
- Buleti — 426
- Bukova a — 36, 37, 79, 96, 373
- Bnkova ko Brdo — 180
- Bunarevi — 167, 208

Busije — 107, 213
Butišnica — 101, 151, 226, 235
Buševi Donji — 153, 291
Buševi — 111
Bužim — 117

C

Cazin — 6, 8, 12, 14, 15, 41,
46, 49, 52, 53, 66, 117, 193,
245, 267, 403, 475
Cazinska Krajina — 6, 194,
195, 198, 299
Centralna Bosna — 190, 191,
211, 212, 257, 275, 291, 304,
322, 325, 328, 339, 341, 343,
356, 377, 381, 382, 390, 397,
405, 411, 416, 422, 424, 426,
437, 449, 473
Cerovljani — 312
Cetina (r) — 5
Cetingrad — 69, 196, 197
Cincar (pl) — 330, 331
Crkveno (s) — 107, 213
Crna Gora — 59, 273, 443
Crna Rijeka — 334, 335
Crni Lug — 105, 363, 364, 371,
448
Crni Potoci — 371
Crni Vrh — 263, 264, 339, 428,
429, 442
Crvljivica — 33, 79, 87, 93, 163,
168, 205
Cvjetn' — 79, 88, 95, 367, 375

C

a avica (kod Bos. Novog) —
116, 153, 156
a avica (kod Sitnice) — 6
ardak — 108, 175
e ava — 263, 422, 426, 427
ehoslova ka — 26
elinac — 126, 212, 260, 263,
338, 339, 346, 347, 416, 417,
425, 428, 431
emernica (pl) — 6, 126, 360,
390, 418, 426, 428, 437
ovka — 192
ukovi — 100, 181, 353

orkova a — 299
usina — 109, 143, 166, 175

D

Daleki Istok — 22
Dalmacija — 6, 49, 135, 214, 224,
225, 230, 274, 371, 390, 442,
443, 444, 446, 447, 449, 480
Demiševac — 295
Derala — 234, 235, 370, 444,
445, 446, 447
Derventa — 18, 19, 342, 403
Devetaci — 81
Dinara (pl) — 6, 151, 226
Doboj — 5, 8, 308, 342
Dobrljin — 29, 31, 81, 118, 120,
145, 159, 164, 253, 254, 305,
307, 313, 317, 455
Dobro Selo — 198
Doganovci — 143, 175
Donja DragoFna — 319
Donja Ivanjska (Krunska) — 6
Donja Lepenica — 441, 442
Donja Ravska — 456
Donja Suvaja — 387
Donje Duvanjsko polje — 8,
152, 236
Donje Livanjsko polje — 104
Donji Kraji — 5
Donji Lanac — 150, 163, 165,
192, 229
Donji Petrovi i — 291, 293
Donji Radi — 110, 136
Donji Rakani — 116
Donji Tiškovac — 370
Donji Vakuf — 48, 108, 109,
170, 171, 175, 331, 347, 349,
422
Dragalovci — 260, 263
Dragelji — 376
Dragotinja — 119, 305, 319, 320
Drakseni — 253, 254, 314
Drakul' i — 71, 347
Dragni — 108, 232
Drenovo Tijesno — 110
Drini i — 36, 37, 79, 96
Drniš — 102

Drvar — 6, 8, 21, 23, 24, 25,
32, 33, 34, 35, 36, 39, 42, 46,
73, 74, 75, 79, 80, 82, 86, 87,
88, 91, 93, 94, 95, 96, 99, 100,
101, 105, 106, 107, 108, 112,
130, 133, 134, 135, 137, 138,
139, 142, 143, 145, 147, 149,
152, 154, 155, 162, 163, 164,
168, 169, 172, 174, 176, 183,
184, 186, 187, 192, 199, 201,
202, 204, 206, 207, 208, 209,
211, 213, 214, 233, 235, 239,
240, 241, 242, 243, 245, 246,
247, 250, 252, 266, 267, 268,
270, 275, 277, 278, 279, 280,
281, 282, 283, 287, 289, 305,
334, 362, 363, 367, 368, 369,
370, 372, 375, 385, 387, 393,
398, 399, 401, 403, 405, 421,
443, 444, 445, 446, 447, 448,
449, 465, 468, 469, 476

Drvar Selo — 48, 87, 205

Duboka Krajina — 6, 117, 194

Dubovik — 48, 110, 111, 116,
141, 290

Dubrava — 263

Duler — 370, 447

Duvanjsko Polje — 6

Duvno — 8, 55, 106, 382, 462

Dvor na Uni — 8, 14, 449

E

Engleska — 419

Evropa — 22, 407

F

Fajtovci — 48

Furde — 302

G

Gerzovo — 108

Glamo — 8, 41, 46, 91, 94,
104, 105, 106, 108, 135, 143,
147, 151, 152, 163, 165, 176,

177, 178, 179, 184, 233, 236,
237, 238, 245, 252, 279, 322,
324, 333, 349, 356, 357, 361,
367, 375, 378, 382, 396, 399,
403, 405, 421, 444, 445, 448

Glamo ko Polje — 6, 163

Glasinac — 276

Glavica (kod Otoke) — 198

Glavica — 297

Gligi i — 309, 312

Gl'ra — 222

Glogovac — 108

Glodina — 117, 198

Golubi — 102, 364

Gomjenica — 416, 456

Gorica — 70, 85, 109, 166, 175

Gorinja — 39, 110, 112

Gorjevac — 100, 137

Gornja Garevica — 302

Gornje Livanjsko polje — 101

Gornji Budelj — 117

Gornji Ervenik — 102

Gornji Kamengrad — 117

Gornji Lapac — 165

Gornji Maši i — 376

Gornji Petrovi i — 293

Gornji Podgradci — 301, 302,
303, 307, 311

Gornji Radi i — 110, 136

Gornji Ribnik — 108, 128, 144,
166, 167, 176, 246, 431

Gornja Sanica — 112, 117, 321,
373, 472

Gornja Suvaja — 290, 296

Gornji Seher — 63, 218, 220,
336

Gornji Tiškovac — 101, 370

Gornji Vakuf — 8, 55, 238, 246,
322

Gornjoselci — 302

Gospi — 64, 117, 135

Grabež — 116

Gra ac — 135, 151, 163, 165,
231, 239

Gra anica — 8

Grada ac — 8, 15, 19

Gradina — 165, 314, 340, 441

Grbavci — 254

Grabovac — 452

Grbavica — 40, 85, 143, 199

Grbavi ko polje — 175
Greda ('-!) — 234
Grkovci — 75, 104, 105, 363, 448
Grme (pl) — 6, 114, 116, 141, 266, 368, 390, 399, 417
Grmuša — 294
Grubiši i — 135
Gruborski Naslon — 79, 87
Gudavac — 39, 110, 136

H

Hadroyci — 114, 290
Hadžibajir — 302
Hadžimehti — 319, 320
Han Kola — 161, 184, 334, 335, 346, 347
Hašani — 279, 289, 290
Hercegovina — 56, 75, 273
Hozi i — 116
Hrvani — 56, 263, 340
Hrvatska — 5, 47, 51, 52, 54, 57, 68, 117, 145, 146, 158, 196, 198, 202, 224, 225, 232, 274, 443, 480
Hrvatska Banovina — 17, 18, 47
Hrvatska Krajina — 8, 45, 51, 60, 118
Hrustovo — 117

I

Ilova — 428, 441
Imljani — 337, 338
Iseka — 34, 35, 87, 370
Isto na Bosna — 276, 327, 328, 344, 351, 355, 358, 404, 410, 416, 426, 427, 436, 440
Italija — 46, 47, 48, 49, 224, 225, 231, 280, 409, 433
Ivanjica — 35, 37, 41, 42
Ivanjska (krupska) — 39, 198, 297, 298, 451
Ivanjska (kod Banja Luke) — 305, 313

J

Jablanica — 309, 376
Jadransko more — 341
Jajce — 6, 8, 21, 23, 24, 40, 41, 43, 46, 48, 52, 59, 72, 74, 76, 78, 81, 85, 91, 105, 108, 109, 110, 127, 128, 139, 161, 163, 166, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 211, 215, 238, 252, 257, 258, 259, 262, 265, 322, 323, 330, 331, 334, 335, 343, 347, 348, 349, 350, 357, 378, 382, 396, 405, 432, 465
Janj (r) — 143
Janj — 6, 14, 91, 108, 109, 129, 130, 140, 143, 152, 166, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 117, 184, 185, 189, 193, 194, 199, 202, 213, 246, 251, 264, 265, 275, 333, 343, 349, 351, 379, 422
Janjila — 79, 92, 108, 110, 138, 180
Jasenica — 110, 112
Jasenovac — 6, 314
Jasenova ki logor — 314
Jasenovi potoci — 431
Javorani — 353, 354, 418
Javorje — 87
Javorova planina — 129
Javorova kosa — 32, 35, 36
Jazovac — 376
Jelašnovac — 112, 113, 193, 290
Jeli ka — 304, 312, 319
Jelino polje — 235
Jelovac — 211
Jezero — 40, 85, 143, 166, 170, 171, 175, 184
Jošavka — 129, 161, 257, 260, 338, 390, 425, 426, 427
Jugoslavija — 8, 9, 10, 11, 12, 14, 20, 23, 38, 52, 53, 55, 72, 73, 76, 77, 81, 203, 208, 216, 24R, 273, 305, 381, 404, 462, 464, 476, 478, 481

- K
- Kadin Jelovac — 81
- Kadina voda — 126, 262, 334, 335
- Kamengrad — 112, 113, 114
- Kaoci — 342
- Kapljuva — 79, 97, 208
- Kara — 342, 344, 430
- Karan — 158, 159
- Karanovac — 259
- Kladuša — 41, 196, 298
- Klašnica — 161, 264, 313, 315, 340, 428, 429, 436
- Klekova a (pl) — 6, 36
- Klupe (kod Tesli a) — 260
- Kljevcu — 117
- Klju — 8, 12, 41, 45, 53, 66, 76, 78, 91, 96, 97, 98, 99, 107, 108, 128, 135, 137, 138, 139, 148, 161, 163, 166, 167, 171, 173, 185, 213, 240, 245, 287, 321, 323, 334, 343, 357, 366, 368, 372, 382, 405, 420, 421, 434, 444, 446, 454, 474, 475
- Knežica — 123
- Knežpolje — 6
- Kamenica — 33, 34, 35, 87, 88, 205, 445
- Kninska Krajina — 147, 209, 226, 228, 229, 230, 231, 233, 239, 248, 371, 421, 442, 443, 446, 448
- Kninsko polje — 102
- Kobas — 339, 424
- Kokori — 263
- Koluni — 37, 92, 365
- Komarica — 108
- Kordun — 5, 56, 117, 195, 196, 197, 225, 274, 299, 403, 405, 442, 480
- Kordunski Ljeskovac ^197
- Korita — 239
- Kori ani — 55, 338
- Korjenovo — 117
- Kosmet — 274
- Kosovo polje (kod Knina) — 226, 234, 443
- Kostajnica — 118, 120, 124, 145, 159, 164, 253, 254, 300, 301, 302, 308, 313, 315, 317, 449, 450, 453
- Košuca — 309
- Kotor Varoš — 8, 16, 41, 46, 52, 55, 59, 91, 126, 127, 161, 211, 258, 259, 261, 322, 334, 336, 337, 338, 339, 343, 346, 347, 360, 411, 416, 423, 425, 428, 436
- Kotoriš e — 353
- Koturovi — 309
- Kova evo brdo — 302
- Kozara — 6, 27, 45, 80, 84, 90, 91, 118, 123, 129, 130, 135, 136, 144, 145, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 164, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 200, 202, 211, 220, 221, 252, 253, 255, 256, 263, 264, 267, 271, 275, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 306, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 318, 334, 345, 380, 384, 387, 389, 390, 391, 396, 397, 398, 400, 402, 404, 405, 407, 409, 414, 416, 428, 430, 435, 437, 438, 440, 442, 455, 456, 465, 468, 469, 476
- Kozarac — 63, 121, 122, 159, 254, 300, 305, 309, 312, 313, 315, 320, 319, 456
- Kozila — 117, 390
- Kozilsko Sljeme — 135
- Kozin — 210
- Krbava i Psat (Velika Župa) — 133, 137
- Kruškovac — 452
- Kriškovci — 81, 440
- Krmine — 258, 259
- Krnjeuša — 36, 37, 75, 79, 101, 134, 138, 149, 179, 180, 199, 289, 363
- Kršije — 115, 153
- Krupanj — 274
- Krupa na Vrbasu — 257, 258, 259, 262, 334, 335, 346, 347, 416
- Krupska Rujiška — 153
- Kuharska — 302
- Kukerda — 135
- Kulaši — 263

Kulen Vakuf — 75, 82, 97, 100,
143, 148, 149, 150, 151, 163,
165, 179, 180, 181, 191, 192,
241, 247, 363
Kupres — 8, 46, 69, 132, 133,
173, 174, 322, 323, 324, 328,
330, 331, 332, 333, 347, 348,
378, 396, 403, 405, 422, 488
Kupreško polje — 175

L

Laktaši — 63, 313
Lamovita — 254, 461
Lapac — 151
Latinovi a brdo — 123
Lašva (r) — 6
Lauš — 336
Lenjingrad — 251
Lepenica — 342
Li ko Petrovo Selo — 245
Lji je v ansko Potkozarje — 301,
302, 304, 311, 401
Lijev e Polje — 6, 129, 131,
217, 220, 254, 300, 301, 303,
376, 381, 401, 440, 456
Lika — 5, 6, 56, 87, 100, 134,
139, 146, 147, 150, 151, 162,
163, 164, 165, 179, 195, 202,
206, 209, 214, 225, 226, 227,
229, 230, 231, 233, 239, 252,
274, 363, 390, 403, 405, 442,
443, 444, 446, 448, 480
Lipa — 99, 100, 137, 150, 180,
363
Lipnik — 114, 270
Lipovac — 212
Lipovljani — 87
Lisina — 158, 302
L'štani — 55
Liv anjsko Polje — 6, 105, 129,
141, 143, 151, 163, 208, 312,
322, 368
Livno — 8, 18, 41, 46, 55, 69,
70, 72, 74, 76, 78, 81, 85, 91,
104, 105, 106, 132, 134, 135,
147, 163, 165, 183, 215, 233,
236, 279, 322, 330, 331, 333,
378, 379, 382, 396, 403, 443,
445, 448, 461, 462

Lohovo — 365
Lovinac — 165
Luke — 371
Luki i — 390
Lušci Palanka — 112, 113, 114,
115, 268, 269, 279, 290

Lj

Ljeska — 445
Ljeskove vode — 342
Lješljani — 29, 30, 81, 90, 118,
120, 121, 254, 307, 313
Lješa — 173
Ljolji i — 170
Ljuba evo — 127
Ljubi (pl) — 340, 439
Ljubija — 24, 26, 27, 28, 48,
64, 84, 90, 121, 122, 134, 145,
164, 285, 317, 318, 319, 451,
453, 455, 456, 459, 473
Ljubša (pl) — 232
Ljusina — 299

M

Maglaj — 8, 14, 18
Maglajani — 313
Maglajci — 309
Maglajdol — 348
Majdan — 115
Majki Japra — 114, 115, 154,
156, 186, 194, 266, 268, 271,
279
Maleševci — 235, 370
Mali Cvjetni — 149
Malo Palan ište — 90, 121
Malo Ti evo — 364
Manja a — 6, 126, 127, 128,
161, 171, 173, 211, 261, 262,
334, 335, 353, 355, 359, 360,
378, 416, 424, 426, 430, 433
Malovan — 232, 330, 331, 333
Marieka — 254, 304, 319, 430
Martin Brod — 95, 149
Marinkovci — 370, 371
M%slin Bajir — 302
Maslovare — 161, 254, 309, 337,
338, 425, 430, 439

Maši i — 312
Matavaze — 153
Matijevi i — 31
Medeno Polje — 37, 79, 97,
199 365
Medna — 108, 174, 326
Mednjak — 158, 159, 302
Me uvo e — 32, 80, 124
Mel'na — 336
Memi — 126, 127, 257, 259
Miia ica — 117
Miloševo Brdo — 309, 376
Mirkovac — 81
Mliništa — 105, 106, 109, 163,
165, 166, 167, 176, 177, 178,
179, 184, 264, 322, 323, 431
Mlje anica — 81, 160, 302, 309
Mo ioci — 143
Modra — 269
Mokri Lug — 102
Mokronoge — 88
Moskva — 251
Mostar — 5, 19, 20, 134
Moštanica — 254, 309
Motajica (pl) — 8, 340, 342,
439, 441, 442
Motike — 71, 347
Mra aj — 235, 371
Mrakovica — 309, 310, 311
Mrazovac — 31, 32, 80
Mr e — 364
Mrkalji — 210
Mrkonji Grad — 8, 41, 45, 46,
48, 59, 91, 105, 108, 109, 110,
128, 139, 140, 144, 161, 163,
166, 169, 170, 171, 172, 173,
174, 177, 178, 184, 191, 212,
238, 240, 245, 246, 257, 265,
322, 323, 326, 327, 328, 331,
334, 335, 343, 347, 348, 357,
358, 405, 411, 418, 421, 431,
432, 433

N

Nadgra e — 79
Nema ka — 26, 46, 47, 48, 78,
80, 81, 83, 84, 90, 224, 250,
303, 308, 317, 318, 409, 475

Nezavisna Država Hrvatska —
8, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 55,
56, 57, 59, 60, 64, 66, 67, 68,
71, 81, 92, 102, 103, 109, 111,
120, 132, 133, 134, 136, 139,
140, 141, 165, 169, 195, 197,
200, 203, 218, 219, 220, 221,
222, 223, 224, 225, 232, 233,
248, 270, 280, 281, 326, 327,
328, 335, 340, 364, 366, 367,
404, 405, 409, 420, 432, 433,
434, 438, 439, 449, 450, 454,
476, 477, 479, 481
Nova Gradiška — 57
Nova Kršija — 197
Novska Plan-'na — 287
Novska Rujiška — 153
Noži ko — 339, 424, 425

O

Obijaj — 97, 371
Obodnik — 337
O estovo — 102
O igrije — 88
O ijevo — 367, 375
Odžinci — 309
Oglavak — 108
Oklinak — 94
Oku ani — 415
Omarska — 14, 42, 254, 303,
313, 319, 320, 321, 416
Orahova — 303, 314, 316
Orašac — 100, 181
Oraša ko Brdo — 97, 192, 194,
396
Orlovac — 305, 475
Orlova a — 302
Orlovci — 90
Osje enica — 168, 242
Osma a — 126, 127, 212, 257,
259, 355, 431
Osredak — 291
Ostružnica — 111, 116
Oštrelej — 32, 34, 35, 36, 95,
96, 97, 134, 135, 136, 139, 142,
148, 149, 163, 167, 169, 179,
184, 207, 208, 214, 240, 241,
242, 243, 269, 447, 449
Oštreljski prevoj — 168

Oto ac — 135
Otoka (Bosanska) — 48, 111,
115, 116, 117, 245, 267, 269,
271, 283, 288, 294, 295, 298
Otomalj — 170, 330
Otpo ivaljka — 340, 441, 442
Otri — 229, 230
Ovanjska — 117

P

Pa eni — 102, 228
Palan ište — 91, 123, 302, 380
Pasjak — 87, 93
Past'revo — 160, 302
Pavlovac — 70
Pecka — 108, 174
Pe enci — 235, 236, 371
Pe i — 34, 35, 79, 87, 235, 370
Pe an ev Gaj — 97
Pe igrad — 117
Peji i — 319
Perna — 299
Petkovi — 81
Petri evac — 71
Petrinja — 29
Petrovi i — 141, 268, 290, 291
Petrovo Polje — 338
Petrovo selo — 82, 117
Peulje — 75, 79, 105, 152, 363,
368, 371, 448
Piskavica — 274, 306, 313, 319,
320, 321, 336, 346
Pištaline — 299
Pištalska Draga — 165
Pianuša — 108
Plavno — 102
Pliva — 6
Plo e — 235, 238, 239, 240, 241
242, 252
Plieševica — 233
Pljeva — 6, 40, 91, 108, 109,
129, 130, 140, 143, 152, 169,
172, 173, 174, "175, 176, 177,
184, 185, 189, 194, 213, 238,
264, 265, 323, 334
Podbrina — 79, 87
Podgradci — 303, 304, 305, 308,
376
Podgomila — 299

Podgorje — 108
Podgrme — 6, 39, 89, 110, 116,
117, 129, 130, 135, 136, 140,
144, 150, 154, 162, 184, 185,
186, 189, 193, 194, 202, 210,
211, 242, 244, 264, 266, 267,
269, 270, 271, 272, 277, 279,
281, 283, 285, 288, 289, 290,
291, 293, 294, 297, 317, 318,
334, 346, 361, 363, 374, 375,
376, 383, 387, 389, 390, 391,
396, 398, 399, 401, 402, 465,
468, 469, 478
Podovi — 79, 87, 205
Podvida a — 117
Podrašnica — 174
Podrašni ko Polje — 323, 431
Podrinje — 273
Pogle evo — 302
Pojezna — 427, 436
Pokoj — 82
Pola a — 102
Poljica — 259
Pometnica — 135
Ponir — 220, 223, 336
Pomor — 45, 218
Popina — 101
Posavina — 8, 70, 129, 131
Potkalinje — 110
Potkozarje — 6, 307, 309, 317,
376, 381, 441
Potoci — 32, 35, 125, 134, 322
Poto ani — 339, 441
Pougarje — 337, 349
Pravi Šerhat — 6
Prekaja — 79, 94, 242
Previja — 439, 440
Pribeljci — 40, 85, 173
Pribin' — 422, 425, 426, 427
Priedor — 6, 8, 13, 14, 16, 17,
21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 41,
42, 46, 52, 53, 56, 63, 66, 68,
69, 73, 74, 75, 80, 81, 90, 91,
113, 119, 120, 121, 122, 124,
134, 135, 139, 145, 159, 164,
215, 253, 266, 267, 270, 300,
301, 302, 303, 305, 308, 310,
313, 315, 316, 317, 318, 319,
320, 321, 339, 404, 437, 438,
451, 452, 454, 455, 456, 457,
458, 459, 461, 472, 475

Pritoke — 364
Pribudi — 102
Prkosi — 108, 363
Prnjavor — 87, 130, 161, 263,
264 322, 339, 340, 341, 343,
348, 360, 403, 423, 428, 429
Prnjavorska Župa — 8, 131
Prošara — 314
Prasci — 173
Psat i Krbava (Velika Župa)
— 132

R

Ra i i — 363
Radi — 39, 296
Ra o — 198
Radulovi i — 370
Raduša (pl) — 6, 8
Ra i i — 353
Rakani — 153
Rakeli i — 90
Raki a kosa — 135
Rankovi i kod Tesli a — 426
Rasti evo — 328, 331, 332
Rastova a — 98
Rašinovac — 37, 79, 180
Ratkovo — 355, 421
Ravna Gora — 143
Razboj — 424
Resanovci — 34, 36, 79, 87, 235,
239, 368, 370, 445
Rebrovac — 60
Rekavica — 262
Resavci — 319
Ribnik — 107, 108, 166, 213,
420, 421
Ripa — 82, 97, 99, 137, 149,
150, 180, 181, 182, 364, 365
Ripa ki klanac — 99
Risovac — 137, 151, 364
Romanija (pl) — 273, 276
Romanovci — 312, 376
Rore — 239, 356, 357
Rudice — 116, 295, 450
Rudno Polje — 233
Rujevac — 287
Rujiška — 39, 89, 287, 288, 293

S

Sadilovac — 197
Sajkovi i — 152, 364
Sana (r) — 5, 6, 107, 127, 144,
163, 166, 278, 434, 449, 457
Samica — 112, 454
Sanski Most — 8, 15, 17, 41,
46, 48, 53, 61, 62, 63, 64, 66,
69, 112, 113, 114, 117, 137,
139, 153, 193, 210, 244, 245,
252, 267, 268, 279, 283, 285,
286, 287, 295, 317, 319, 321,
322, 380, 453, 454, 456, 459,
472, 474, 475
Sara ica — 336
Sarajevo — 5, 10, 16, 17, 18,
19, 21, 24, 25, 29, 53, 86, 173,
222, 327, 338, 341, 342, 405,
432
Sava (r) — 6, 63, 313, 314, 315,
322, 324, 339, 342, 360, 403,
441, 461
Seferlije — 81
Sinj — 135, 165
Sisak — 116, 124, 405
Sitneši — 424
Sitnica (s) — 107, 108, 128, 161,
166, 167, 226, 261, 262, 327,
334, 335, 353, 378
Sjenokosi — 62, 154
Skakavac — 79, 199, 390
Slabinja — 81
Skender Vakuf — 126, 127, 161,
258, 259, 334, 336, 413, 415,
430, 437, 440, 472
Slatina — 63, 107
Slavonija — 10, 124, 274, 341,
441, 480
Slavonski Brod — 405
Slovenija — 20, 62, 206, 224,
274
Smoliana — 79, 96, 199
Sokolac — 108, 265, 365
Sokolovo — 355, 421
Sovjak — 309
Split — 49, 225
Srb — 94, 163, 371
Srbac — 46, 339, 340, 341, 342,
360

Srbija — 59, 62, 65, 68, 69, 134,
198, 273, 306, 327, 328, 344,
351, 355, 358, 404, 410, 418
Srednji Dubovik — 112, 293
Srem — 341
Srnetica (pl) — 6, 168
Srnetica (s) — 95, 96, 105, 134,
136, 167
Srpska dolina — 371
Srpsko Kijevo — 61, 62
SSSR — 28, 42, 78, 80, 81, 83,
84, 191, 250, 251, 402, 419, 464,
475
Stara Gradiška — 435
Stara Rijeka — 116
Star evica — 85, 86, 127, 184,
218, 220, 336
Staretina (pl) — 6, 151, 233
Stari Majdan — 18, 117, 287
Stanari — 239
Stijena — 117
Stol — 353
Stolice — 255, 274, 276
Stožišta — 235, 370
Strigova — 81
Strmica — 101, 163, 446
Subotica (kod Banja Luke) —
262, 336
Subotf i — 309, 312
Suha a — 115, 116
Suhopoljski vrh — 390
Surjan — 261
Sunja — 164, 317, 318, 404
Suvaja — 97, 110, 137, 279
Suvaja (kod Jajca) — 108
Suvaja Gornja — 39
Suvaja Donja — 39
Svodna — 81, 118, 119, 253,
254, 313, 319, 320, 321

S

Šajnovac — 97
Šargovac — 71, 347
Šator (pl) — 6, 233
Šedinac — 143, 166, 175
Šegotina — 234
Šehitluci — 77, 475
Šehovci — 127

Šibenik — 49
Šipovljani — 33, 79, 205
Šipovo — 108, 144, 166, 169,
170, 171, 172, 175, 177, 184
Šiprage — 260, 337, 338, 430
Šmarna Gora — 20
Šmitrani — 309, 312
Šnjegotina — 260, 263, 430, 442
Španija 29
Štekerovci — 96
Štrba ki buk — 99
Štrbina — 108
Šumad'ja — 274
Šurlanski gaj — 91

T

Tarakovac — 137, 138, 179, 180
Teo ak — 149, 150
Tesli — 8, 24, 41, 46, 78, 161,
211, 259, 322, 338, 341, 343,
423
Tešanj — 8, 339
Ti evo — 79
Tijesno — 258, 259, 334
Tisovac — 126, 212, 353, 354,
360
Tiškovac — 231, 235, 371, 444,
447
Tješnjak — 116
Topola — 339
Topolje — 102
Tramošnja — 286
Trapiska šuma — 26
Travnik — 8, 17, 41, 46, 69,
72, 74, 76, 81, 85, 91, 109, 129,
130, 132, 173, 183, 215, 259,
322, 324, 333, 338, 349, 405,
432
Trebovljani — 376
Treskavac — 166
Trijebovo — 127
Trnini a brijeg — 87
Trnova — 48
Trnjak — 79, 87
Trogir — 49
Trubar — 34, 79, 94, 95, 101,
205, 235, 373
Trža ka Raštela — 117, 195

Turjak — 254, 303, 311, 312
Turska — 5
Tuzla — 19, 451

U

Ugar (r) — 161
Ugarci — 371
Ukrajina — 251
Ukrina (r) — 8, 161, 263, 322,
324, 339, 341, 403
Umetljika — 313
Una (r) — 5, 6, 8, 60, 116, 117,
163, 245, 277, 278, 287, 291,
297, 299, 315, 449, 451, 461
Unac — 5
Uništa — 151
Uсорci — 286
Uremovci — 453
Uvala — 135
Uzlomae (pi) — 6, 427, 430, 436

V

Vaganj — 85, 445
Vaganj (kod Kotor Varoša) —
353
Vakuf — 143
Varcar Vakuf — 59, 434
Vedovica — 153
Vedro Polje — 36, 79, 96
Velagi i — 107
Velebit — 151
Velije — 107
Velika Jasenica — 290
Velika Kladuša — 117, 245, 267
Velika Rujiška — 115, 272, 289,
290, 374
Velika Popina — 163
Velika Snjegotina — 342
Veliki Cvjetni — 149
Veliki Radi — 89, 290
Vidovi i — 62, 370
Vije an i — 263, 264, 429, 430,
442
Vijenac — 6, 85
Viletina — 135
Vinac — 143, 175

Vitlovska kosa — 158, 159, 160
Vitorog (pl) — 6, 177
Vitorog (kod S. Mosta) — 6,
112, 113, 114
Vlaši (pl) — 6, 161, 403
Vlaškovci — 81, 124
Vodi evo — 313
Vodenica — 97, 138, 180, 193,
471
Vojna Krajina — 5
Vojvodina — 10, 274
Volari — 56
Volinja — U, 91, 121, 253, 317
Vran ev Vrh — 135
Vran (pl) — 6, 8
Vranica (pl) — 8
Vranovac — 125
Vrbas (r) — 5, 6, 60, 161, 171,
173, 255, 257, 259, 261, 263,
304, 315, 322, 324, 336, 339,
341, 349, 353, 359, 434, 438,
440, 442
Vrbanja (r) — 6, 8, 161, 255, 257,
336, 353, 359, 430
Vrbanja — 347
Vrbaska banovina — 7, 8, 9,
10, 11, 12, 17, 46, 50
Vrbljani — 107
Vrpolje — 225
Vrnogra — 117
Vrsta — 82, 117
Vrto e — 55, 79, 87, 97, 98, 99,
135, 137, 138, 149, 150, 179,
180, 193, 199, 241
Vu jak — 424
Vu kovac — 297
Vukovska — 322, 330, 331

Z

Zabla e — 107
Zadar — 225
Zaglavica — 34, 87, 205, 243
Zagreb — 25, 28, 29, 48, 49, 55,
59, 63, 66, 68, 70, 75, 76, 77,
103, 113, 116, 122, 124, 139,
140, 222, 232, 271, 308, 317,
342, 404, 407, 432, 435, 449,
454
Zalužani — 221, 472

Zaselak — 87, 235
Zaselje — 353
Zavlaka — 101
Završje — 5
Za volje — 82
Zebe — 35, 79, 87, 370
Zijamet — 349
Zlopolje — 195
Zlosela — 331, 332
Zmijanje — 6, 161, 261, 421,
431

Zrmanja — 227
Zrmanja — Vrelo — 227

Ž

Zagrovi — 102, 228.
Žegar — 38, 49
Zivinica — 353, 378
Zuljevica — 81, 376

*C — Jedinice, ustanove, orga-
nizacije i ostali pojmovi i na-
zivi*

A

Agi ka konferencija Tre eg
KNOP odreda — 324, 357

B

„Babi Golub" — etni ki ba-
taljon — 356
Baliska partizanska eta —
254, 315
Baliski. ustani ki odred — 159
Bani.iski NOP odred — 298
Banjalu ki domobranski zdruk
— 435
Bergamo, italijanska divizija —
239, 705
Biha ka eta Prvog KNOP od-
reda — 296
Bielaisko-netrovn ka eta Pe-
tog KNOP odreda — 364
Bjelovarska doknadna bojna —
313

Blagajska eta Tre eg KNOP
odreda — 331
Blatn-' ka ustani ka eta — 342,
356, 360, 426, 436
„Borba" list — 374
„Borje", etni ki odred — 425
„Bosanska krajiška komanda
orkova a" — 298
Bosansko divizijsko podru je
— 133
Bosansko-novska eta Prvog
KNOP odreda — 278
Bravska eta Prvog KNOP od-
reda — 296
Bro anska ustani ka eta —
149
„Budu nost", bataljon Tre eg
KNOP odreda — 324, 349,
357
Buleti ka ustani ka eta —
342, 426
„Bude Borjan", partizanski ba-
taljon iz Dalmacije — 446

C

Centralni komitet KPJ — 20,
72, 83, 184, 462, 463
Crnovrška eta — 255, 264, 304,
323, 429, 436
Crvena armija — 218, 250

C

e avska eta — 356, 426
etni ka dinarska divizija —
371
etvrti bataljon etvrtog
KNOP odreda — 359, 360
etvrt' batalion Petog KNOP
odreda — 368
etvrti bataljon Tre eg KNOP
odreda 326
etvrti KNOP odred — 357,
358, 389, 395, 400, 403, 411,
413, 414, 415, 416, 422, 423,
427, 429, 430, 433, 438, 439,
440, 441, 442, 460, 466, 469

etvrti odred Prve ete za Bosansku Krajinu — 257, 263
etvrti odred „Slobode” — 168
itaonica „Petar Ko i ” u Bosanskoj Krupi — 38

D

Dabarska eta Prvog KNOP odreda — 278
Demokratska stranka — 14, 16, 17, 209
Deseta zagreba ka domobranska pukovnija — 179
Devet stotina dvadeset etvrti njema ki posadni bataljon — 404
Devet stotina dvadeset tre i nema ki posadni bataljon — 404, 451
Dinarska etni ka diviz'ja — 443
Dobrljinski gerilski odred — 159
Dobrljinsko-lješljanski odred — 159
Doljanska ustani ka eta — 149
Druga eta kozarskog odreda — 159, 160
Druga oblasna konferencija KPJ za Bos. Krajinu — 22
Druga satnija 11. pešadijske domobranske pukovnije — 310
Drugi bataljon drvarske brigade — 149, 181
Drugi bataljon banijskog odreda — 298, 299
Drugi bataljon etvrtog KNOP odreda — 359, 360
Drugi bataljon Petog KNOP odreda — 369
Drugi bataljon Prvog KNOP odreda — 296
Drugi KNOP (Kozarski odred) — 211, 253, 255, 277, 300, 302, 304, 305, 307, 309, 312, 315, 316, 322, 350, 358, 376, 377,

384, 391, 395, 401, 429, 449, 450, 451, 456, 458, 459, 460, 461, 465

Drugi odred bataljona „Slobode” — 167, 168

Drugi odred prve ete za Bos. Krajinu — 257, 259, 260

Drugi štab eta na Kozari — 158

Drugi bataljon Tre eg KNOP odreda — 329, 330, 331, 333, 347, 351, 352

Drvarska gerilska brigada — 148, 149, 151, 152, 163, 164, 172, 176, 177, 178, 181, 188, 191, 193, 194, 201, 209, 214, 232, 237, 238, 240, 250, 252, 264, 266, 277, 278 280, 281, 402

„Drvarski partizan” — novine — 402

Drvarski proletersk' vod — 417
Dubika eta Drugog KNOP odreda — 300, 315

Dubi ki gerilski odred — 159
Dugopoljski ustani kii vod — 149

F

Fo anski propisi — 470
Frankovci — 16, 19

G

„Gerilac”, novine štaba gerilskih odreda za Grahovo i okolinu i Drvarske brigade — 154, 202, 402

„Geril ev dnevrík” — 202
Gerilski informacioni biro — 201, 202

Gerilski odred Bjelaj — 148
Gerilski odred Bravski Vaganac — 148, 207

Gerilski odred Bukova a — 89
Gerilski odred Crvljivica — 87, 94, 95, 96, 142, 147

- Gerilski odred ovke, Prkosa i Stijenjana — 97
- Gerilski odred Doljani — 181
- Gerilski odred Drini i — 89
- Gerilski odred Golubi — 151, 234
- Gerilski odred Grabavica — 181
- Gerilski odred Javorje — 87, 94, 96, 142, 147
- Gerilski odred Jelašinovci — 144
- Gerilski odred Kamenica — 87, 94, 96, 142, 147
- Gerilski odred Krnjeuša — 89, 148, 181, 244
- Gerilski odred Koluni — 89
- Gerilski odred „Lipa” — 181
- Gerilski odred Majki Japra — 154
- Gerilski odred Medeno polje — 89, 148
- Gerilski odred Osje enica — 147
- Gerilski odred Plavno — 151, 234
- Gerilski odred Radi — 144
- Gerilski odred Rašinovac — 89
- Gerilski odred Resanova a — 95, 143
- Gerilski odred Resanovci — 151
- Gerilski odred Rujiška — 154
- Gerilski odred Strmica — 151
- Gerilski odred Suvaja, Vodeni-ca, Koluni — 97, 148
- Gerilski odred Smoljana — 89, 148
- Gerilski odred Sekovac — 148
- Gerilski odred Tiškovac — 151, 234
- Gerilski odred Trubar — 95, 143, 151, 234
- Gerzova ka konferencija Tre-eg KNOP odreda — 324, 343, 346, 357
- Gerilski odred Vedro Polje — 89
- Gerilski odred Vrto e — 97, 98, 148, 193, 245
- Glamo ki bataljon Tre eg KNOP odreda — 322, 356, 421, 422
- Glamo ki bataljon Drvarske brigade — 165, 239
- Glavni stožer domobranstva — 95, 106, 120, 122, 162, 169, 176, 180, 233, 408, 409, 435
- Glavni štab NOP odreda za BIH — 185, 255, 274, 276, 411, 416, 461, 462
- Glavni štab NOPOJ — 151, 185, 273, 274, 275
- Glavni štab NOP odreda Slo-venije — 274
- Glavni štab NOP odreda Srbije — 273, 274
- Gradiško-omarska eta Drugog KNOP odreda — 300, 304, 311, 312
- Grahovska gerilska eta — 104
- Gradsko poglavarstvo Banja Luka — 221
- Grme ka proleterska eta — 417
- Grme ki udarni protu etni ki bataljon — 421, 431, 433, 435, 436, 437
- Gospi ki domobranski zdruzg — 134, 135
- „Gvozdeni”, etni ki bataljon — 419
- ## H
- Hrvatska selja ka stranka — 14, 15, 16, 17, 52, 341, 477
- HRS — 24
- ## I
- Imljanska partizanska eta — 337, 437
- „Iskra”, partizanski bataljon — 265, 323, 357, 418, 419
- Istorija SKP(b) — 305

J

- Jadransko divizijsko područje — 134, 135
- Jelašinoва eta Prvog KNOP odreda — 278, 296
- Jelašinoва ki gerilski odred — 153, 268, 270
- Jugoras — 24
- Jugoslovenska muslimanska organizacija — 14, 15, 16, 17, 18, 53, 476
- Jugoslovenska nacionalna stranka — 14, 16, 17, 225, 226, 247
- Jugoslovenska radikalna zajednica — 15, 16, 154, 225, 226, 247

K

- „Kara or e", etni ki bataljon — 418, 423, 424, 426
- Karanska eta Drugog KNOP odreda — 315
- Klub akademikara — Banja Luka — 24, 25, 26
- „Knez Arsen", etni ki bataljon — 428
- „Ko i Petar", bataljon — 265, 323, 327, 344, 348, 352, 379, 418, 431, 433
- Komanda Druge talijanske armije — 232, 233
- Komanda gerilskih odreda Oštrelj — 145
- Kombinovani partizanski odred — 446, 447
- Komesarijat za industriju u osloboenom Drvaru — 204, 206
- Komesarijat za ishranu u osloboenom Drvaru — 204, 206
- Komesarijat za javnu bezbednost u osloboenom Drvaru — 205
- Komesarijat za komunalna pitanja u osloboenom Drvaru — 204, 206

- Komesarijat za pravosuđe u osloboenom Drvaru — 205
- Komesarijat za trgovinu i zanatstvo u osloboenom Drvaru — 205, 206
- Komitet za odbranu Banja Luke — 72
- Konji ka partizanska eta u Podgrme u — 269
- Kordunaško-banijski NOP odred — 299
- Kostajni ka eta Drugog KNOP odreda — 300
- Kozarska proleterska eta — 416, 422, 431
- Kozarski NOP odred — 300, 390
- Kozarski protu etni ki bataljon — 430, 437, 438, 439
- „Kozarski partizan", novine — 402
- Krajinska divizija — 186, 242, 244, 271, 411
- „Krajiški partizan", novine — 402
- Krnjeuška eta — 182, 445
- Krupska eta Prvog KNOP odreda — 277, 278, 293
- Krupska druga eta Prvog KNOP odreda — 278, 296
- Krupska prva eta Prvog KNOP odreda — 278, 291, 296
- Krunska tre a eta Prvog KNOP odreda — 296
- Krupski bataljon Prvog KNOP odreda — 291
- Kulturno - umetni ko društvo „Zmijanje" u Prjedoru — 27
- Kuljanska eta Drugog KNOP odreda — 315

L

- Lapa ka ustani ka eta — 149
- Lapa ki bataljon — 181
- Li ki bataljon — 149
- Li ki bataljon „Marko Oreškovi " — 446

Li ki ustani ki vod — 100
Literarna družina „Petar Ko-
i " u Prijedoru — 27

Lj

Lješljanski gerilski odred —
118, 159
Lješljansko-novski gerilski od-
red — 120
Ljoti ev zbor — 16, 19
Ljubi ko-prijedorska eta Pr-
vog KNOP odreda — 277,
278, 296

M

„Manja a", etni ki puk —
424, 433
Maslovarska partizanska eta
337, 437
Ministarstvo domobranstva —
317
Ministarstvo unutrašnjih poslo-
va NDH — 258, 286, 350
Mjesna politi ka vlast u O-
štrelju — 207
Mjesni komitet KPJ za Banja
Luku — 216, 217
Mjesni komitet KPJ za Bosan-
ski Novi — 30, 84, 194
Mjesni kom- 'tet KPJ za Prije-
dor — 28
Mjesni komitet SKOJ za Banja
Luku — 216
Mjesni komitet SKOJ za Bo-
sansku Krupu — 39
Mjesni komitet SKOJ za Bo-
sanski Novi — 30
Mokronoški gerilski odred —
105
Moštani ka eta Drugog KNOP
odreda — 303, 311, 315
Motaji ka eta — 342, 438
„Mrkonji Petar", etni ki puk
— 424
„Munja", odred bataljona Slo-
bode — 147

N

Narodna radikalna stranka —
14, 16, 17, 18
Narodnooslobodila ki odbor
Majki Japra — 374
Narodnooslobodila ki odbor
Velika Rujiška — 374
Narodnooslobodila ki savez o-
mladine BiH — 399, 466, 468,
469
Narodnooslobodila ko vije e za
zapadnu Bosnu i Liku — 209
Nete ki ustani ki vod — 149
Novska eta Prvog KNOP od-
reda — 278, 296
Novsko-lješljanska eta Dru-
gog KNOP odreda — 300,
313

O

Oblasni komitet KPJ za Bos.
Krajinu — 8, 21, 22, 26, 39,
41, 72, 77, 83, 84, 85, 91, 145,
157, 158, 160, 183, 184, 185,
222, 250, 263, 272, 275, 289,
364, 359, 403, 411, 412, 414,
415, 425, 461, 462, 466, 467,
468, 469, 475, 480
Oblasni komitet SKOJ za Bos.
Krajinu — 414
Oblasno vojno rukovodstvo za
Bos. Krajinu — 184
Odred „Petar Ko i " — 176
Okružna konferencija KPJ za
Drvar u Krnjeuši — 289,
361, 363, 365, 366, 466
Okružni komitet KPJ za Cen-
tralnu Bosnu — 359
Okružni komitet KPJ za Dr-
var — 290, 366, 368, 375, 385,
396, 466
Okružni komitet KPJ za Ko-
zaru — 300, 301, 305, 310,
395, 464, 466
Okružni komitet KPJ za Pod-
grme — 272, 278, 283, 362,
363, 395, 400

- Okružni komitet KPJ za Tre i odred — 322, 329, 377, 395, 466
- Okružni komitet SKOJ za Drvar — 397
- Okružni komitet SKOJ za Podgrme — 397
- Okružni komitet SKOJ za Tre i KNOP odred — 397
- Omarsko-^radiška eta Drugog KNOP odreda — 315
- Operativni štab Prvog i Drugog KNOP odreda za osloboenje Prijedora — 457
- Operativni štab za Bos. Krajinu — 368, 398, 403, 414, 415, 418, 422, 425, 428, 432, 441, 457, 461
- Operativni štab za Mliništa — 176, 177, 178, 184
- Ooštinski- NOO Babi i — 382
- Opštinski NOO Bistrica — 381
- Opštinski NOO Bjelaj — 380
- Ooštinski NOO Blagaj — 382
- Opštinski NOO Blatnica — 382
- Opštinski NOO Bos. Grahovo — 382
- Opštinski NOO Bukova a — 382
- Opštinski NOO a avica — 380
- Ooštinski NOO e ava — 382
- Opštinski NOO Drvar — 205
- Opštinski NOO Dubovik — 380
- Opštinski NOO Dvorište — 381
- Opštinski NOO Gornje Podgorje — 382
- Opštinski NOO Gornji Milanovac — 380
- Opštinski NOO Gornji Podgradac — 381
- Opštinski NOO Grbavica — 382, 386
- Opštinski NOO Hadrovci — 380
- Opštinski NOO Janj — 382
- Opštinski NOO Jasenica — 380
- Opštinski NOO Kamenica — 380
- Opštinski NOO Kostajnica — 381
- Opštinski NOO Krnjeuša — 380
- Opštinski NOO Kulen—Vakuf — 380
- Opštinski NOO Kuljani — 381
- Opštinski NOO Lipnik — 380
- Opštinski NOO Luči Palanka — 380
- Opštinski NOO Mala Rujiška — 380
- Opštinski NOO Mali Cvjetni — 380
- Opštinski NOO Marini — 380
- Opštinski NOO Martin Brod — 380
- Opštinski NOO Me uvo e — 380
- Opštinski NOO Omarska — 380
- Opštinski NOO Orahova — 381
- Opštinski NOO Pljevlja — 382
- Opštinski NOO Podi — 380
- Opštinski NOO Potkalinje — 380
- Opštinski NOO Poto ani — 382
- Opštinski NOO Prekaja — 380
- Ooštinski NOO Radi — 380
- Opštinski NOO Rakeli i — 380
- Ooštinski NOO Raš e — 380
- Opštinski NOO Ratkovo — 382
- Opštinski NOO Ribnik — 382
- Opštinski NOO Sanica Zavalje — 382
- Opštinski NOO Skender-Vakuf — 382
- Opštinski NOO Smoljana — 280
- Opštinski NOO Sokolovo — 382
- Opštinski NOO Stanari — 382
- Opštinski NOO Stari Majdan — 382
- Opštinski NOO Staro Selo — 382
- Opštinski NOO Svodna — 381
- Opštinski NOO Strojnice — 382
- Opštinski NOO Šipovo — 382
- Opštinski NOO Siplage — 382
- Opštinski NOO Vagan — 382
- Opštinski NOO Vukovsko — 382

Opštinski NOO za opštinu moštani ku — 381
Opštinski NOO za opštinu po-unjsku — 381
Opštinski NOO za opštinu rav-njansku — 381
Opštinski NOO za opštinu san-sku — 381
Opštinski NOO Zuljevica — 381
Osmi bataljon Tre eg KNOP odreda — 364
Osniva ki kongres KP BiH — 21
Ozrenski NOP odred — 308, 341, 342

P

„Partizan“, list — 202
Partizanski bataljon „Starac Vujadin“ — 236
Partizanski obavestajni biro — 202, 402
Partizanski odred na Tisovcu — 127
Partizanski odred Rujiška — 268
Partizanski odred Star evica — 126
„Pelagi “ partizanski bataljon — 265, 357, 422
Peta eta kozarskog odreda — 254
Peta zemaljska konferencija — 20, 21, 22
Peti bataljon Tre eg KNOP odreda — 323, 333, 335, 338, 352 354 359
Peti KNOP odred — 49, 60, 61, 65, 278, 282, 289, 349, 358, 361, 362, 368, 369, 372, 390, 401, 403, 413, 414, 415, 416, 420, 421, 429, 442, 444, 445, 446, 447, 448
Peti odred bataljona „Sloboda“ — 148, 167
Petrova ka eta — 365
Petrova ki bataljon Prvog KNOP odreda — 363

Pliva i Rama (Velika Zupa) — 334, 349, 365, 403
Pojeznanjska ustani ka eta — 342
Pokrajinski komitet KPJ za BiH — 20, 21, 77, 86, 182, 185, 275, 379, 411, 415, 461, 475, 480
Pokrajinski komitet KPJ za Hrvatsku — 29
Pokrajinski konvtet SKOJ za BiH — 23, 398, 461
Politbiro Centralnog komiteta KPJ — 274
Potpredsedništvo vlade NDH — 195
Prekajska ustani ka eta — 105
Prekajski ustani ki odred — 167
Pribini ka ustani ka eta — 342, 360
Prijedorska eta Drugog KNOP odreda — 300, 315
Prijedorski gerilski odred — 159
Prva eta kozarskog partizan-skog odreda — 159, 160
Prva okružna konferencija KPJ za Podgrme — 289
Prnjavorska eta — 255, 304, 323, 436, 439
Prva oblasna konferencija KPJ za Bos. Krajinu — 21
Prnjavorski bataljon Tre eg KNOP odreda — 323, 423, 424
„Princip Gavrilo“, etni ki puk — 362
„Proleter“, organ CK KPJ — 396
Prva oblasna konferencija SKOJ za Bos. Krajinu — 22
Prva pokrajinska konferencija KPJ za BiH — 20
Proleterski bataljon Hrvatske — 446
Proleterski bataljon Bos. Kra-jine — 416, 417, 425, 426, 427,

428, 429, 430, 435, 439, 440,
442, 449
Protiv etni ki udami bataljon
— 429, 445, 449
Prva eta za Bos. Krajinu —
257, 260
Prvi bataljon Drugog KNOP
odreda — 315
Prvi bataljon etvrtog KNOP
odreda — 359
Prvi domobranski korpus —
405
Prvi bataljon Petog KNOP od-
reda — 369
Prvi bataljon Prvog KNOP
odreda — 296
Prvi bataljon Tre eg KNOP
odreda — 329, 330, 331, 347,
351, 352
Prvi KNOP odred — 210, 242,
277, 278, 279, 282, 287, 289,
291, 315, 317, 322, 350, 358,
362, 365, 369, 375, 377, 390,
395, 401, 402, 413, 414, 416,
429, 445, 449, 450, 451, 456,
458, 460, 461, 465
Prvi odred bataljona „Sloboda“ — 168
Prvi odred Prve ete za Bos.
Krajinu — 257, 258, 259

R

Radi ka eta Drugog bataljona
Prvog KNOP odreda — 296
Radi ki ger'lski odred — 153,
268, 294
Radni ko kulturno-umetni ko
društvo „Pelagi“, Banja Lu-
ka — 24, 25, 34, 37
Rastruška ustani ka eta —
342
Ravnateljstvo za ponovu u Za-
grebu — 65
„RE“, italijanska divizija —
405
Risova ki bataljon — 150
Rukovodstvo gerilskih odreda
Oštrelj — 97

S

„Sana i Luka“ Velika Zupa —
350, 403
Sanska eta Prvog KNOP od-
reda — 277, 278, 296
Sanski bataljon Prvog KNOP
odreda — 295
Sanski domobranski zdruzg —
113, 139
Samostalna demokratska stran-
ka — 16, 476
„Sasari“, italijanska divizija —
103, 239, 240, 252, 405
Sedmi bataljon Tre eg KNOP
odreda — 356, 357
Sedam stotina etvrta nema -
ka divizija — 404, 451
Sedam stotina osamnaesta ne-
ma ka divizija — 404, 451
Sedam stotina pedeseti puk 718.
nema ke divizije — 404
„Selja ko kolo“ — 16, 21, 476
Savez zemljoradnika — 14, 15,
16, 17, 37
Seoski NOO Agino Selo — 212
Seoski NOO Balte — 212
Seoski NOO Berani — 379
Seoski NOO Berek — 377
Seoski NOO Benakovac — 375
Seoski NOO Bjelajci — 379
Seoski NOO Bo ac — 212
Seoski NOO Boljani i — 212
Seoski NOO Bravsko — 379
Seoski NOO Brdo — 379
Seoski NOO Budelj — 389
Seoski NOO Bus'je — 379
Seoski NOO Cerovijani — 377
Seoski NOO Crkveno — 379
Seoski NOO Celinac — 212
Seoski NOO Cirakovo — 379
Seoski NOO Dabarac — 379
Seoski NOO Demirovac — 377
Seoski NOO Druga a avica
— 375
Seoski NOO Dolina — 379
Seoski NOO Donja Jurkovic
— 377
Seoski NOO Donja Rastoka —
379

- Seoski NOO Donje Podgorje — 379
- Seoski NOO Donja Slatina — 379
- Seoski NOO Donja Suvaja — 375
- Seoski NOO Donji Dubovik — 383
- Seoski NOO Dragelji — 377
- Seoski NOO Drakseni — 377
- Seoski NOO Dubovici — 375
- Seoski NOO Gorinja — 375
- Seoski NOO Gornja Jurkovića — 377
- Seoski NOO Gornje Podgorje — 379
- Seoski NOO Han Kola — 379
- Seoski NOO Gornja Slatina — 379
- Seoski NOO Hašani — 375
- Seoski NOO Jagare — 212
- Seoski NOO Jasenica — 375
- Seoski NOO Jazovac — 377
- Seoski NOO Jelašinci — 375
- Seoski NOO Javorani — 212
- Seoski NOO Kablovi — 212
- Seoski NOO Klekovići — 377
- Seoski NOO Krmine — 212
- Seoski NOO Kotine — 379
- Seoski NOO Kuljani — 377
- Seoski NOO Lipije — 212
- Seoski NOO Lipovac — 212
- Seoski NOO Ljubave — 212
- Seoski NOO Ljubina — 379
- Seoski NOO Maglajdol — 379
- Seoski NOO Mala Rujišća — 375
- Seoski NOO Mali Radi — 375
- Seoski NOO Maslovari — 212
- Seoski NOO Matavaze — 375
- Seoski NOO Petrinja — 383
- Seoski NOO Ponir — 212
- Seoski NOO Popovac — 212
- Seoski NOO Prekaja — 375
- Seoski NOO Previja — 379
- Seoski NOO Prva Crkva — 375
- Seoski NOO Ribnik — 379
- Seoski NOO Romanovići — 377
- Seoski NOO Sanica — 379
- Seoski NOO Smoljani — 375
- Seoski NOO Sredice — 379
- Seoski NOO Srednja Jurkovića — 377
- Seoski NOO Stapani — 379
- Seoski NOO Surjan — 379
- Seoski NOO Suvaja — 375
- Seoski NOO Sipovljani — 375
- Seoski NOO Trijebovo — 379
- Seoski NOO Vaganj — 212
- Seoski NOO Vilusi — 377
- Seoski NOO Zaselje — 212
- Seoski NOO Vrbljani — 379
- Seoski NOO Zavalje — 379
- Skendervakufska eta — 423, 424, 430, 437, 438, 472
- Skendervakufska oblasna konferencija KPJ za Bos. Krajinu — 293, 352, 416, 417, 420, 442, 460, 468
- Slovena ka ljudska stranka — 16
- SMG — 399
- Socialdemokratska stranka — 225
- „Soko“, etvrti bataljon Tre eg KNOP odreda — 323, 348, 357, 420, 421
- „Sloboda“, I bataljon Drvarske brigade — 147, 150, 179, 180, 184, 188, 193, 207, 208, 209, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 280
- Sportsko društvo „Borac“, Banja Luka — 24, 34
- Sportsko društvo „Građanski“, Prijedor — 27
- Sportsko društvo „Mladost“, Bos. Petrovac — 37
- Sportsko društvo „Slavija“, Prijedor — 27
- Sportsko društvo „Sloga“, Bos. Krupa — 38
- „Srbi na okup“ — velikosrpski pokret — 18, 19
- Sreski komitet KPJ za Bos. Krupu — 278, 395
- Sreski komitet KPJ za Bos. Novi — 278, 395
- Sreski komitet KPJ za Bos. Petrovac — 47, 86

Sreski komitet KPJ za Drvar — 87, 94, 204
Sreski Komitet KPJ za Glamo — 395
Sreski komitet KPJ za Jajce — 395
Sreski komitet KPJ za Kupres — 395
Sreski komitet KPJ za Livno — 395
Sreski komitet KPJ za Prijedor — 395
„Starac Vujadin“ partizanski bataljon — 151, 152, 239, 445
Sto trideset drugi inf. njema ki divizion — 61
Sto osamdeset tre a nema ka div'zija — 46
Sanski bataljon Prvog KNOP odreda — 291, 295
Suvajska ustani ka eta — 149
Surjanska ustani ka eta — 263

S

Šesta eta kozarskog odreda — 254
Šesti bataljon Tre eg KNOP odreda — 338, 348
Šesti italijanski armijski korpus t- 239
Šesti odred bataljona „Sloboda“ — 241
Ši.oad — 33, 40
Štab bataljona „Sloboda“ — 167
Štab drvarske brigade — 149, 150, 202, 204, 234, 236, 242, 249, 250, 275
Štab drugog KNOP odreda — 301, 302, 310, 318, 394, 456, 472
Štab gerilskih odreda Bos. Grahovo — 94, 95, 96, 97, 105, 145, 146, 204, 229, 230
Štab gerilskih odreda Bos. Petrovac — 147, 207
Štab gerilsk'h odreda Glamo — 106

Štab gerilskih odreda Gornji Ribnik — 152, 166
Štab gerilskih odreda Sana i Krupa — 154, 155, 156, 209, 255, 275, 277
Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu — 228
Štab gerilskih odreda za Liku — 151
Štab gerilskih odreda za Orašac i okolinu — 150
Štab glamo kog bataljona — 238, 245
Štab kozarskog odreda — 275
Štab Krajinske divizije — 277
Štab NOP odreda za Bos. Krajinu — 174, 174, 184, 275, 178, jinu — 174, 178, 184, 186, 275
Štab odreda narodne vojske Janja i Pljeve — 163, 145, 152, 275
Štab odreda „Petar Ko i “ — 174
Štab partizanskih odreda Kozare — 195
Štab Prve ete za Bos. Krajinu — 160, 162, 261, 275
Štab V bataljona Tre eg KNOP odreda — 353, 371
Štab Prvog KNOP odreda — 292, 297, 298, 363, 368
Štab Tre eg KNOP odreda — 327, 419, 420

T

Tiškova ka ustani ka eta — 101
Tre a eta kozara kog partizanskog odreda — 159, 160
Tre a brza italijanska divizija — 46
Tre a pokrajinska konferencija KPJ za BiH — 20, 21
Tre i bataljon etvrtog KNOP odreda — 359, 360
Tre i bataljon Petog KNOP odreda — 362, 364, 368, 369, 370

Tre i bataljon Prvog KNOP
odreda — 282, 296
Tre i bataljon Tre eg KNOP
odreda — 326, 352
Tre i domobranski korpus —
405
Tre i KNOP odred — 255, 261,
304, 315, 322, 324, 339, 342,
343, 348, 349, 351, 356, 357,
358, 381, 389, 391, 400, 403,
411, 413, 414, 415, 416, 418,
422, 429, 448, 449, 460, 461,
465, 469,

Tre i odred prve ete za Bos.
Krajinu — 257, 261

Tristotine etrdeset druga ne-
ma ka divizija — 404

Trubarska ustani ka eta —
104

U

U iteljsko udruženje Jugosla-
vije — 26

Udarni bataljon Petog KNOP
odreda — 447, 448

URS — 24, 32, 34, 35, 40

Ustani ka eta iz Krupe i Re-
kavice — 263 4»

Ustani ka eta u Strmici — 101

Ustani ka grupa u Grabežu —

89

Ustani ka grupa u Hrgaru —

89

Ustani ka grupa u Doljanima

— 89

Ustani ka grupa u Duhovskom

— 89

Ustani ka grupa u Lipi — 89

Ustani ka grupa u Teo aku
— 89

Ustani ka grupa u Tihotini —
89

Ustani ki vod u Dubovskom
— 100

Ustani ki vod u Teo aku —
100

Ustaška bojna pukovnika Ja-
senskog — 163

V

Vakufska eta — 365

Vlajni ka eta — 426

Vrbasko-divizijsko podru je —
121, 122, 134, 136, 166

Vrhovni štab NOPOJ — 273,
457. -62

Bru i ka ustani ka eta — 342

Vogno rukovodstvo' za Bosan-
sku Krajinu — 156, 183

Vojno revolucionarno vije e
za Drvar — 204, 206

Z

Zapovjedništvo Bosanskog di-
vizijskog podru ja — 201

Zapovjedništvo kopnene vojske
NDH — 162

Zemljoradni ka stranka — 209,
476

Zrmanjska ustani ka eta —
263

S A D R Ź A J

	Strana
UVOD.	5
Revolucionarni radni ki pokret.	19
Glava I — OD KAPITULACIJE JUGOSLAVIJE DO	
USTANKA.	45
Rad KPJ na pripremama za oružanu borbu april—jul 1941. godine.	72
Glava II — USTANAK U BOSANSKOJ KRAJINI I FORMIRANJE PRVIH KRAJIŠKIH NOP ODREDA	
Ustanak u Drvaru, njegovo širenje na ostala područja Bosanske krajine i prva reagovanja neprijatelja	93
Prve mere na organizovanju i u vršivanju ustaničkih jedinica	142
Neuspjeh druge faze ustaško-domobranske ofanzive na oslobođenu teritoriju u Bosanskoj krajini i Lici u drugom delu avgusta i početkom septembra 1941. godine	162
Rad partijske organizacije na uvršivanju partizanskih jedinica i organizovanje pozadine.	182
Politička i vojnička akcija italijanske vojske protiv ustanka	223
Posledice ulaska italijanske vojske u delove Bos. krajine i dalji razvoj ustanka u ovoj oblasti do formiranja krajičkih NOP odreda	243
Glava III — ORGANIZACIONO SREIVANJE PARTIZANSKIH JEDINICA U KRAJINI OD OKTOBRA 1941. DO FEBRUARA 1942.	
Formiranje 1. KNOP odreda	277
Formiranje 2. KNOP odreda	300

Formiranje 3. KNOP odreda	322
Razbijanje jedinica 4. KNOP odreda	361
Formiranje 5. KNOP odreda	361
Aktivnost na oslobojenoj teritoriji od oktobra 1941. do februara 1942.	373

GLAVA IV — RAD OBLASNOG KOMITETA KPJ I OPERATIVNOG ŠTABA OD MARTA DO JUNA 1942. GODINE., OBRA UN SA ETNICIMA NA SEKTORU 3, 4, I 5. KNOP ODREDA	403
--	-----

Vojno-politi ka akcija snaga NOP-a za likvidaciju etni kog pokreta na sektoru 3, 4. i dela 5. KNOP odreda	416
---	-----

Aktivnost 1. i 2. KNOP odreda od marta do maja 1942. na uništavanju glavnih komunikacija u Krajini, u dolini Une i Sane.	449
--	-----

Razvijanje i unapre ivanje politi ke aktivnosti u odredima i na oslobojenoj teritoriji od februara do maja 1942.	481
--	-----

IZVORI I LITERATURA	482
---------------------	-----

REGISTAR	491
----------	-----

Dr DUŠAN LVKA

USTANAK U BOSANSKOJ KRAJINI

Jezi ki redaktor

Blagoje Svorcan, prof.
*

Tehni ki urednik

And.ro Strugar
*

Korektori

Biljana or evi
Nada * Vesi

Naslovna strana

Miroslav Vaji

Štampanje završeno novembra 1967.

Tiraž 3.000

Cena 31,50 n. d.